

K. MARX - F. ENGELS

DELA

Karl Marx
Friedrich Engels

Karl Marx
Friedrich Engels

Dela
četrdeset peti tom

Urednik
Zdravko Kučinar

Prevodioci
Olga Kostrešević,
Mile Joka i
Ljubica Bauer-Protić

Institut
za međunarodni
radnički pokret

Prosveta
izdavačka radna organizacija

KARL
MARX
FRIEDRICH
ENGELS

DELA

TOM 45

BEOGRAD 1979

Predgovor

Ovaj tom sadrži Engelsova pisma iz 1891. i 1892. godine. Ta pisma rečito govore ne samo o raznovrsnoj i bogatoj delatnosti tokom ove dve godine već i o bitnim karakteristikama Engelsove aktivnosti u poslednjoj deceniji njegovog života, tj. u periodu nakon Marxove smrti. Engels je u tom razdoblju preuzeo veliki deo Marxovog posla, pre svega, dovršenje samog Marxovog dela – pripremanje III toma *Kapitala* za publikovanje, zatim ponovna izdanja već davno rasprodatih pa i zaboravljenih Marxovih i zajedničkih dela, kao i tumačenje Marxovog osnovnog stanovišta, njegovu odbranu od vulgarizovanja, pogrešnog razumevanja i potiskivanja iz radničkog pokreta. Starao se, uz to, o širenju i prevođenju Marxovih dela. Iz prepiske sa prevodiocima vidi se da se čak osećao lično odgovornim za valjanost tih prevoda, koje je on snabdevaao posebnim predgovorima i komentarima, vodeći uvek računa o čitaocu kome su namenjena, o sredini i vremenu u kome su se pojavljivali Marxovi spisi. Uz sve to, pred kraj života Engels je nastojao da završi i objavi i svoja vlastita dela i da obnovi one najranije spise (kao što je npr. *Položaj radničke klase u Engleskoj*).

Porast socijalističke literature u ovom periodu, a naročito prevođenje Marxovih i Engelsovih dela, bio je siguran znak porasta međunarodnog radničkog pokreta. Taj pokret nametao je Engelsu nove dužnosti. O tome je on sam pisao: »Od prvog dana naše javne delatnosti pao je na Marxa i mene dobar deo rada na posredovanju između nacionalnih pokreta socijalista i radnika u raznim zemljama; taj je rad rastao srazmerno jačanju celokupnog pokreta. Ali, dok je do svoje smrti Marx i u tome preuzimao na sebe glavni teret, pao je otada na mene samoga sav rad, koji je bivao sve veći. Sada je, međutim, neposredno opštenje među pojedinim nacionalnim radničkim partijama postalo pravilo i biva to, srećom, svakim danom sve više; pa ipak moja se pomoć traži mnogo češće nego što mi je to drago u interesu mog teoretskog rada. Ali za onoga koji je kao ja u tome pokretu bio aktivan preko pedeset godina, radovi koje pokret nalaže jesu neodložna dužnost koja se smesta mora ispuniti« (*Predgovor* trećoj knjizi *Kapitala*, 1894).

Pisma iz 1891 – 1892. godine otkrivaju koliko je bila svestrana i intenzivna Engelsova delatnost u potpomaganju razvitka nacionalnih radničkih partija i u njihovom marksističkom usmeravanju i među-

narodnom povezivanju. Dva događaja koja su neposredno prethodila prvim pismima ovog toma presudno su uticala na polet međunarodnog radničkog pokreta i na povećano Engelsovo angažovanje: ukidanje zakona protiv socijalista i neslućeni razvitak radničkog pokreta u Nemačkoj i osnivanje Druge internacionale. Ovdje sabrana pisma svedoče o tome da je Engelsova praktička aktivnost išla na užtrb delatnosti usmerene na završavanje Marxovog pa i njegovog vlastitog teoretskog dela. Sam Engels je o tome pisao: »Okolnost što stanujem u Londonu donosi sa sobom to da se ovaj partijski saobraćaj vrši preko zime najviše putem pisama, a leti većinom lično. A iz toga, kao i iz potrebe da pratim tok pokreta u sve većem broju zemalja i u organima štampe, čiji se broj stalno povećavao, nastala je za mene nemogućnost da radove koji ne trpe prekide svršavam u neko drugo vreme osim preko zime, a naročito u prva tri meseca godine. A kad čovek za sobom ima svojih sedamdeset godina, onda Meynertova asocijaciona moždana vlakna rade sa izvesnom fatalnom sporošću; prekide u teškim teoretskim poslovima čovek ne savladuje više onako brzo i lako kao ranije« (ibid.).

Iz pisma u pismo pratimo Engelsovo sve veće nezadovoljstvo što ne može da završi poslove koji su se gomilali pred njim. To se posebno odnosi na završavanje pripreme za štampu trećeg toma *Kapitala* koje se bilo neplanirano produžilo celu deceniju. Brojna pisma svedoče o naporima da se usklade lični planovi i potrebe pokreta i o pokušajima da se neke aktivnosti ograniče, prilagode mogućnostima sedamdesetogodišnjaka ili pak sasvim obustave. Prepiska, koja je vođena punih pedeset godina, došla je sada prva u pitanje. Pitao se: šta sa tom silnom prepiskom koja uzima veliki deo vremena? Engelsu se s vremena na vreme činilo da je rešenje jednostavno: smanjiti prepisku sve dok treći tom *Kapitala* ne bude gotov. Ali kako to nije pomagalo, činilo mu se na momente da prepisku mora naprosto obustaviti. To, međutim, ne samo da nije bilo tako jednostavno već se ispostavilo i kao nemoguće. Ponavljajući iz pisama u pismo da mora smanjiti, »potkresati«, obustaviti korespondenciju koja »hara vreme«, Engels otkriva da ona, štaviše, stalno raste, da se udvostručila i utrostručila. Značajni događaji u međunarodnoj politici i radničkom pokretu u 1892. zahtevali su povećano angažovanje samog Engelsa tako da se njegove odluke da bar malo smanji prepisku nisu ostvarile u ovom razdoblju, a ni do kraja života. Video je da stvar sa prepiskom ne zavisi samo od njegovih odluka. Teškoća je bila nerešiva: ni sa prepiskom ni bez nje! Zasipala ga je lavina pisama partijskih funkcionera, izdavača, prevodilaca i radnika. U jednom pismu¹ Engels upozorava da ne može da odgovara svakom nemačkom, engleskom, italijanskom, španskom, danskom ili kom drugom socijalisti kome padne na pamet da mu se obrati jer bi, inače, prestao da bude gospodar svoga vremena. Ne bez negodovanja on konstatuje da sa takvim rasipanjem vremena – što se od njega ne-

¹ Vidi u ovom tomu, pismo 138

promišljeno tražilo – neće nikud dospeti. Engels, međutim, istovremeno uviđa da njemu nije – kako se jadao Kautskom¹ – dozvoljeno da prepisku smatra privatnom stvari i da je svede samo na krug najbližih i najdražih prijatelja, kao što to čine drugi. Morao je da postupi upravo suprotno, da žrtvuje baš ono najdraže dopisivanje sa prijateljima i da zadrži samo poslovnu i za pokret neophodnu korespondenciju. Ovaj izbor naišao je na razumevanje njegovih prijatelja. O tome najbolje govori Bebelovo pismo u kome ovaj saopštava Engeltu, poštujući njegovo dragoceno vreme, da i ne očekuje nikakav odgovor na svoje pismo. A Engelsovo vreme za pisanje i teorijski rad bilo je ugroženo ne samo različitim obavezama, prepiskom, praćenjem štampe i sl., već i samom činjenicom naglog slabljenja njegovog vida. Bilo mu je zabranjeno da piše uz veštačku svetlost, a prijatelju, hemičaru Schorlemmeru žalio se da u Londonu zimi nema ni pet sati dnevnog svetla, pa da danima zbog magle sedi uz plinsko osvetljenje.

U ovakvoj situaciji Engeltu je mnogo pomogla Louise Kautsky, bivša supruga Karla Kautskog. Baš u prvom pismu u ovom tomu on saopštava da Louise ostaje kod njega kao sekretarica. Ona je preuzela deo prepiske, praćenje dela štampe i međunarodne veze, naročito sa organizacijama žena i njihovim listovima.

I pored svih nastojanja da ograniči korespondenciju, Engels je u toku 1891. i 1892. godine napisao 256 pisama. Neka od njih postala su čuvena i imaju izuzetan teorijski značaj. Ta pisma su dragocena dopuna i komentar niza Marxovih i njegovih dela. Uz svu raznovrsnost tema, povoda u kojima su nastala, ličnosti kojima su upućena i sl., ova pisma su usmerena na nekoliko grupa pitanja koja inače dominiraju i u celokupnoj prepisci poslednje decenije Engelsovog života. Reč je, pre svega, o objašnjavanju suštine Marxovog dela, stvaranju marksističke partije radničke klase i o međunarodnom organizovanju proletarijata, o razvitku kapitalizma u poslednjim decenijama 19. veka i o izgledima proleterske revolucije. Engelsova pisma iz ovog vremena daju uz to i upečatljivu sliku samog Engelsa, čoveka, teoretičara i borca, a saopštavaju nam i njegova interesantna zapažanja o vodećim ličnostima radničkog pokreta tog doba.

Tumačenje Marxove misli bilo je vezano za potrebu njene odbrane od protivnika, a ne retko i od slabih učenika koji su zauzimali i istaknuta mesta u radničkom pokretu. Engels najpre ukazuje na »komičnu pojavu« da ljudi koji se izdaju za ortodoksne marksiste pokušavaju da jednu živu i delotvornu misao pretvore u dogmu koja se uči napamet i za sva vremena i da svetsko-istorijski pokret obogalje i svedu na puku sektu. Njime uz rame stavlja ljude, grupe ili cele partije koje su »u principu marksističke a u praksi antimarksističke«², tj. one pokrete koji marksizam ne shvataju kao živo jedinstvo teorije i prakse celovito stanovište po kome se ne može pabirčiti i idući od stava do stava deliti

¹ Vidi pismo 135.

² Vidi pismo 185.

prihvatljivo od neprihvatljivog, ostvarljivo od utopističkog. Odbacivao je odnos prema Marxu koji se iscrpljuje u tom da u svakoj situaciji pronalazi kod Marxa nešto što je prihvatljivo i nešto što je prevaziđeno. Svim interpretatorima Marxa Engels je skrenuo pažnju na to da je »kod Marxa sve tako povezano da se ništa iz sklopa ne može istrgnuti« (pismo 206). Upozorio je na uskost i neodrživost ekonomističke interpretacije Marxa koja se širila u redovima socijaldemokratije. Kako je u to vreme i novokantovstvo snažno uticalo na socijaldemokratske intelektualce, Engels upozorava da marksisti moraju da se vrate Hegelu: »Bez Hegela se, naravno, ne može«, piše on novokantovski orijentisanom C. Schmidtu, koji je pripadao mlađim teorijskim snagama i nadama partije. »Uporedite malo – kaže on – razvitak robe u kapital kod Marxa sa razvitkom bića u suštinu kod Hegela, i dobićete baš dobru paralelu...« (pismo 90). U vezi s ovim upozorenjem Engels i ovde ponavlja poznati stav da je »nemački radnički pokret naslednik klasične nemačke filozofije«.

Engelsova kratka, sažeta, upozorenja kao da nisu upućena samo ličnostima na koje su pisma adresovana. Ona su i danas aktuelna i imaju trajnu vrednost. Pomenimo samo njegove reči povodom Mehringove *Legende o Lessingu* kojima upućuje na neophodnost stvaralačkog odnosa prema istorijskom materijalizmu: »Pravo je zadovoljstvo videti kako materijalističko shvatanje istorije – pošto je, kao po pravilu, već dvadeset godina moralo da ostane razmetljiva fraza u redovima mladih članova partije – najzad počinje da se koristi kao ono što u stvari i jeste: kao vodilja pri istraživanju istorije« (pismo 133).

Engels je bio odlučan protivnik površnog popularizatorskog odnosa prema Marxovom delu. Smatrao je da preterivanja u tom pravcu štete tom delu, a istovremeno potcenjuju intelektualne sposobnosti radničke klase. Povodom namere J. G. Vogta da »prevede« Marxa na lakši jezik, Engels je oštro reagovao rečima: »... mislim da se Marx Nemcima najbolje obraća na svom sopstvenom nemačkom jeziku. I sami radnici vremenom će ga razumeti. Radnici su mnogo razboritiji i uistinu obrazovaniji nego što se to obično misli« (pismo 62).

Pisma pokazuju da je Engels najoštrije osudio i pokušaje samog partijskog rukovodstva nemačke socijaldemokratije da Marxove tekstove koristi kao dokumenta partije i da ih kao takve po svom nahodanju objavljuje ili čak cenzuriše. Otpore objavljivanju Marxovih spisa gledao je kao pokušaje napuštanja marksističkog stanovišta i neprihvatljive kompromise. Povodom pokušaja partijskog rukovodstva nemačke socijaldemokratske partije da spreči objavljivanje Marxovih primedaba uz raniji Gotski program partije, i iz želje da novi program već jednom odbaci sve ostatke frazerstva i kompromisa sa lasalovcima, Engels piše Bebelu: »Više neću dozvoliti da se na uštrb Marxa održava i iznova propoveda lažna Lassalle-ova slava« (pismo 46). Ako se sve stvari sa programom nisu mogle raspraviti u vreme dok je partija bila zakonom zabranjena, to se moralo učiniti čim je partiji omogućeno da

slobodno deluje. Pretpostavka takvog ponašanja za Engelsa bila je pre svega potpuna sloboda iznošenja mišljenja u samoj partiji.

Engelsu je bilo jasno da borba za Marxovu misao, pomaganje njenog prodora u radnički pokret i suzbijanje drugih uticaja zahteva, pre svega, izvornu Marxovu misao u njenom integralnom obliku. Najhitniji zadatak bio je završetak trećeg toma *Kapitala* i njegovo publikovanje. Engels je očekivao da će taj tom pomoći boljem razumevanju razvitka modernog kapitalizma i uticati na stvaranje boljih ekonomskih programa radničkih partija. Uz rad na trećem tomu *Kapitala* Engels je planirao i završetak tzv. četvrtog toma *Kapitala* – *Teorija o višku vrednosti*. Iz ovog vremena je i njegova ideja da objavi celokupna Marxova dela. Taj posao smatrao je, štaviše, svojom dužnošću.

Od ovog velikog plana, tokom 1891. godine Engels je nameravao da završi redigovanje trećeg toma *Kapitala*. U nizu pisama govori da mu posao leži na savesti već više godina i da ga mora odmah završiti. Odložio je zato čak i rad na svojim vlastitim spisima. Ovdje sabrana pisma su svojevrсна istorija redigovanja i nastajanja poslednjeg toma Marxovog najvećeg dela. Neplanirane obaveze učinile su da je krajem 1891. umesto završetka rada Engels mogao samo da javi Kautskom da je tek došao do najtežeg dela. Tokom 1892. piše da ne stiže da radi na *Kapitalu* i da završetak tog posla ostaje samo pusta želja. Žali se da u poslednje četiri godine nije imao ni tri meseca mira, koliko bi mu bilo potrebno da završi svoj najvažniji posao. Potkraj 1892. Engels kaže Lafargue-u da može da mu napiše samo nekoliko reči jer je sav utonuo u treći tom i raskinuo sa prepiskom, a na samom isteku ove godine – i na kraju ovog toma – obaveštava Bebelu da je završio najteži deo teksta i da se već sagledava kraj rada na ovom tomu. Taj posao on će, međutim, završiti tek 1894. godine.

Pisma, međutim, ne svedoče samo o teškoćama sa kojima se Engels borio završavajući grandiozno Marxovo delo već i o tome sa koliko je odgovornosti on obavljao ovaj posao. Nije se radilo o tehničkom poslu pripravljanja rukopisa za štampu već o oblikovanju pa i pisanju celih glava (npr. gl. IV u prvom odeljku). Taj posao radio je sa ljubavlju i zato kako je javljao Bebelu, što je u tekstu imao posla sa briljantnim analizama i što ga je taj posao uveravao da je još sposoban da radi i na najtežoj materiji¹.

U pismima, dalje, istaknuto mesto ima Engelsova saradnja sa radničkim partijama, a posebno sa nemačkom socijaldemokratijom, koju je smatrao za »najjaču partiju sveta... *corps de bataille* modernog radničkog pokreta. Iz prepiske sa istaknutim ličnostima socijaldemokratije (Bebelom, Kautskim, Lafargue-om i Sorgeom pre svega), mogu se sabrati značajni elementi za jednu teoriju radničke marksističke partije.

Engels se zalagao za stvaranje samostalnih radničkih partija sa

¹ Vidi pismo 231.

čisto marksističkim programom. U tom smislu pisao je Kautskom: »U našoj taktici jedna stvar ostaje nepokolebljiva za sve moderne zemlje i vremena: Dovedi radnike do stvaranja sopstvene nezavisne partije koja stoji nasuprot svim građanskim partijama« (pismo 201). Smatrao je da će to biti moguće samo ukoliko se osnovni stavovi i akcije partije vežu za stvarne interese radništva. Zato Engels povodom Hyndmanove Socijal-demokratske federacije kaže da je »beskorisna – teorijski velikim delom i ispravna – platforma koja nije kadra da se veže za stvarne potrebe ljudi« (pismo 41). Isticao je da partija mora da razvija i svest o stvarnim interesima radnika jer su: »... koraci koji stvarno vode ka oslobođenju mogući tek onda kad ekonomski prevrat bude doneo u velikoj meri svest o njihovom položaju i time im prokrči put ka političkoj vlasti« (pismo 31).

Kako je ovde reč o razdoblju formiranja radničkih partija u nizu zemalja, Engels je smatrao da mora upozoriti da bi bila najveća besmislica ako bi se insistiralo na jednoobraznoj organizaciji partija u svim zemljama. Slična upozorenja davao je i u pogledu taktike: ni taktika se ne može apsolutizovati i jednostavno preuzimati od drugih partija i iz drugih sredina; taktika jednog trenutka ne može biti taktika za večnost; ona najmanje može da bude dogma. Ukoliko je partija slabija, ona svoju taktiku mora da određuje sve više prema ponašanju neprijatelja. Smatrao je da samo jake partije mogu biti slobodnije u izboru načina borbe.

U situaciji relativno mirnog razvitka kapitalizma i jačanja radničkih partija u razvijenim zemljama Engels je preporučivao da se iskoriste sve mogućnosti koje pruža opšte pravo glasa i parlamentarna borba. Pisao je Lafargue-u kada je ovaj bio izabran za poslanika: »Gledajte sada kakvo sjajno oružje imaju ljudi u Francuskoj već četrdeset godina u općem pravu glasa – da su ga samo znali iskoristiti! To je sporije i dosadnije od poziva na revoluciju, ali je deset puta sigurnije; i, što je korisnije, pokazuje s besprijekornom tačnošću dan kad treba pozvati na oružanu revoluciju; čak, kladio bih se na deset prema jedan, da bi opće pravo glasa kad bi ga radnici inteligentno upotrijebili, nagnalo vladajuće da naruše zakonitost, to jest, da nas dovedu u najpogodniju situaciju za sprovođenje revolucije« (pismo 232). Bio je ubeden da revolucija dolazi neminovno, tiho ali neumitno kao prirodni proces i činilo mu se da bi preuranjene akcije u nerazvijenim zemljama silno otežale, pa čak i dovele u pitanje ostvarenje ciljeva revolucije¹.

Vodi radničkog pokreta, socijalistički poslanici, radnici i dr. obraćali su se Engelsu za savete, ali on nije hteo da deli nikakve gotove recepte, niti je sam imao jasne stavove o svim pitanjima. »Dakle – pisao je Lafargue – obaveza je da se pronađe nova revolucionarna tak-

¹ Vidi pismo 84

tika. O tome razmišljam već neko vrijeme ali još nisam došao do nekog rezultata» (pismo 227).

Engels je bio protivnik zaletanja i uproščavanja složenih pitanja. Probleme prelaznih etapa od kapitalizma do komunizma o kojima su otpočele diskusije smatrao je najtežom mogućom materijom pa je preporučivao: *nonum prematur in annum* – tj. da se takva pitanja ostave za kasnija vremena kako bi se izbegle proizvoljnosti i puka nagađanja. Kako je izbegavao nagađanja o oblicima prelaznog perioda, isto tako je smatrao besmislenim nagađanja o obliku revolucije koja se tada činila vrlo bliskom. Naime, u više navrata je pisao da je moguć skori ratni sukob imperijalističkih država i za izbijanje rata vezivao je mogućnost otpočinjanja oružane revolucije. »Kad rat izbije, oni koji budu potučeni imaće dobre izgleda da izvrše revoluciju – to je sve« (pismo 226). Koje će mere da preduzme radnička klasa, zavisice od lokalnih uslova i odnosa u tom momentu. Smatrao je da se o tome ne može unapred nešto pouzdano reći.

U svojim pismima Engels ističe velike uspehe i engleskog i francuskog radničkog pokreta, ali procenjuje da nemački pokret ima najveće izgleda. Uz svu obazrivost pisao je u nekoliko navrata da bi – pod povoljnim razvojem okolnosti, tj. u uslovima mira – socijalisti u Nemačkoj mogli doći na vlast u poslednjoj deceniji veka u kome je živeo. Veliki uspesi nemačke socijaldemokratije u parlamentarnoj borbi uticali su na ovakav Engelsov optimizam. »Ja sam (...) rekao da bismo mi mogli doći na vlast do 1898« – pisao je Bebelu (pismo 84) računajući pri tome na miran razvitak. Ali, mislio je čak da se pod pretpostavkom rata između Francuske i Nemačke »može desiti da stogodišnjicu 1793. proslavimo pokazujući da nemački radnici iz 1893. nisu nedostojni ondašnjih sankilota« (*ibid.*). Govoreći o mogućem ratu Engels je računao na napad Rusije ili Francuske na Nemačku. »Ako Rusi započnu rat s nama, nemački socijalisti će à outrance udariti na Ruse i njihove saveznike, ko god oni bili. Buđe li Nemačka ugušena, bićemo i mi; a u najpovoljnijem slučaju, borba će biti tako žestoka da se Nemačka može držati samo revolucionarnim sredstvima i da ćemo, stoga, možda mi biti prinuđeni da dodemo na kormilo i da odigramo 1793. godinu.«¹ U napadu na Nemačku u to vreme Engels je video i napad na najnapredniji radnički pokret i sprečavanje njegove skore pobeđe. To je bio stav sa koga je procenjivao međunarodne odnose u vreme vidnog porasta njihove zategnutosti. Rešenje međunacionalnih problema nije odvajao od pobeđe socijalističke revolucije. Jedno mesto iz pisma Bebelu jasno govori o tome, kao i protiv pokušaja da se Engelsu čine zamerke zbog nacionalizma i šovinizma: »... ne bismo mogli da uzmemo vlast ni da je zadržimo ako ne ispravimo grehove naših prethodnika prema drugim nacionalnostima, dakle, 1. otvoreno utremo put ponovnom uspostavljanju Poljske, 2. ljudima iz severne Šlezije

¹ Vidi pisma 83. i 84.

i Elzasa i Lotaringije omogućimo da slobodno odluče o svojoj pripadnosti. Pitanje Elzasa i Lotaringije uopšte se ne postavlja između socijalističke Francuske i iste takve Nemačke» (pismo 84).

Uz sve pohvale nemačkoj socijaldemokratiji Engels je podvrgao bespoštednoj kritici pojave birokratizacije, sektaštva i neprincipijelnosti u njenim redovima. Povodom već pomenutog pokušaja bojkota Marxovih primedaba uz Gotski program oštro je kritikovao partijsko rukovodstvo. Tada je ironično pisao Bebelu: »... sjajna je misao staviti nemačku socijalističku nauku – posle njenog oslobođenja od Bismarckovog zakona protiv socijalista – pod nov zakon protiv socijalista koji će isfabrikovati i sprovesti socijaldemokratski partijski organ» (pismo 20). »Vama – partiji« – dodao je kasnije – »potrebna je socijalistička nauka, a ona ne može da živi bez slobode pokreta...« (pismo 46).

Engels je upućivao na to da birokratizaciju partija ne treba sprečavati apelima već takvom organizacijom njenog rada koja će tu pojavu onemogućiti. U tom smislu insistirao je na aktiviranju celokupnog članstva partije. Jednu od mera u tom pogledu video je i u redovnom godišnjem održavanju partijskih kongresa da bi se dala prilika članstvu da se izjašnjava o svim važnijim pitanjima, kako se to odlučivanje ne bi prepuštalo samo rukovodstvu.¹

Izuzetnu ulogu pridavao je Engels partijskoj štampi, naročito u velikim partijama. Smatrao je da se u takvim partijama ne može održavati disciplina na isti način kao u malim partijama, disciplina sekte.² Ono što u velikim partijama treba odmah učiniti jeste i formalno osamostaljenje organa partije, štampe. Protivio se »podržavljenju« štampe, tj. njenom strogo podvrgavanju partijskom rukovodstvu. »Vi apsolutno *morate* – pisao je Bebelu – imati u partiji štampu koja nije direktno zavisna od glavnog odbora, pa čak i partijskog kongresa, tj. koja je kadra da u *okviru* programa i usvojene taktike bez ustezanja pokaže da je u opoziciji protiv pojedinih koraka koje preduzima partija i da u granicama partijskog morala slobodno podvrgne kritici i program i taktiku« (pismo 235).

Pisma iz godine 1891. i 1892. pokazuju da je Engels s jednakom pažnjom pratio sva zbivanja u francuskom i engleskom radničkom pokretu (pisma Paulu i Lauri Lafargue), kao i zbivanja u Americi (pisma Sorgeu), Austriji (pisma V. Adleru), Rusiji i svetskoj situaciji uopšte (tematski homogena i teorijski vrlo značajna grupa pisama Danielsonu). Sam Engels je bio važna veza među ovim pokretima i koordinator njihove međunarodne aktivnosti.

Inicijator povezivanja radničkih partija u Drugu internacionalu bio je vrlo aktivan u njenom delovanju. U ovom tomu pratimo Engelsov rad na pripremanju briselskog (1891) i ciriškog kongresa Internationale (1893). Očekivao je da će radničke partije svojom saradnjom uspešno suzbiti porast militarizma i ratne opasnosti. Dalje, smatrao

¹ Vidi pismo 213.

² Vidi pismo 45.

je da međunarodne organizacije svojim odlukama mogu mnogo doprijeti suzbijanju oportunizma i reformizma i širenju i pobjedi marksističkih programa. «Marksisti su pobjedili i u principijelnim pitanjima i u pitanjima taktike na celom frontu» (pismo 70), pisao je sa zadovoljstvom Engels posle briselskog kongresa jer je to bila dobrim delom i njegova pobjeda. On je bio inicijator rezolucija i taktike marksističkih struja i delegata. U pripremama za kongres u Cirihiu Engels skreće pažnju Bebelu da marksisti imaju sjajnu priliku da razbiju oportuniste, da objasne svoje stanovište i da pokažu »da klasno svestan kontinentalni proletarijat i ne pomišlja na to da se stavi pod rukovodstvo ljudi za koje sistem najamnog rada važi za večito i nepokolebljivo ustrojstvo« (pismo 205). Ovakva mesta kao i brojna pisma o majskim demonstracijama u Londonu 1891, o Erfurtskom kongresu nemačke partije ili briselskom kongresu Internacionale pokazuju da je Engelsova aktivnost i prepiska usmerena pre svega na pobjedu marksističkog programa. To pokazuje kakav je karakter i značaj »partijske korespondencije« koju je Engels održavao čak i na uštrb teorijskog rada. Kada se ona sagleda u celini, kao i njen uticaj na partijska rukovodstva i politiku radničkog pokreta, onda je sasvim razumljivo zašto nju Engels i po cenu velikih žrtava nikada nije obustavio.

Ličnosti sa kojima se Engels najviše dopisivao nisu bile samo partijski funkcioneri već i najbliži prijatelji (Lafargue, Bebel, Kautsky, Sorge, V. Adler, kao i obe Marxove kćeri, Laura-Lafargue i Eleanor Marx-Aveling). Engelsova pisma zato nisu samo oblik oficijelnog partijskog komuniciranja. Jednim manjim ali zanimljivim delom ona otkrivaju, kako smo već rekli, Engelsovu ličnost, njegovo shvatanje života, ljudi, prijatelja i njegovu vezanost za radnički pokret.

Ovaj posle Marxove smrti najveći autoritet međunarodnog radničkog pokreta nije hteo da partijama i njihovim rukovodstvima nameće svoja shvatanja. Bebelu je pisao da njegovi (Engelsovi) stavovi ni u kom slučaju ne obavezuju partiju. Međutim, isto tako je u vreme sukoba sa rukovodstvom nemačke partije izjavio da ga nikakva partija ne može učutkati i sprečiti da kaže istinu u koliko je ona korisna za pokret. Smatrao je da stav partijskog rukovodstva njega ne obavezuje. Podsećao je Bebelu da su Marx i on uvek želeli da sačuvaju nezavisnost u odnosu na partiju kako bi bili što slobodniji u svojoj delatnosti. Nije hteo ni da se ističe bilo na koji način njegovo izuzetno mesto u odnosu na pokret. Čudio se da Kautsky, urednik teorijskog organa nemačke socijaldemokratske partije, uopšte i može da uобрази da Engels računa da se njegov članak pojavljuje na prvoj strani. Stroga hijerarhija, sektašenje, kastinski, birokratski i čiftinski duh bili su mu odvratni. »Nužno je takođe – pisao je Kautskom – da ljudi konačno prestanu da se sa partijskim činovnicima – svojim sopstvenim slugama – večito ophode u rukavicama i da se njima kao nepogrešivim birokratima pokoravaju umesto da ih kritikuju« (pismo 17).

Veliku aktivnost ovaj sedamdesetogodišnjak zahvaljivao je i dob-

rom zdravlju. Govorio je za sebe da je jedan od najmlađih staraca u Londonu. Putovao je (1888. u Ameriku, 1890. u Norvešku, 1891. u Škotsku i Irsku) i veliki deo godine provodio na moru, što mu je činilo dobro tako da je sasvim zaboravio na svoje godine. Godine 1892. spremao se da poseti Nemačku, a Sorgeu je čak pisao da namerava opet da putuje u Ameriku. Međutim, avgusta 1892. iznenadni bolovi u krs-tima prikovali su ga za postelju. Propali su svi planovi za putovanja. Štaviše, tada je počeo drukčije da gleda na svoje godine, na preostale poslove, pa i na sam način života. Shvatio je da najzad mora da ostavi svoj momački način života i česta slavlja. Pisao je da bolest koja ga je snašla – a koja je inače tinjala od ranije – nije izazvana ničim drugim već alkoholom; »u ovoj godini – poverio je Bebelu – propustio sam kroz svoj organizam više alkohola nego inače u toku tri godine...«
 Vezanost za postelju najteže je padala ovom živahnom starcu koji nije mogao bez kretanja, društva i akcije. Ta svakodnevna aktivnost Engelsova nije bila vezana samo za kongrese, partije, Internacionalu, štrajkove ili najdublje stvari teorije već i za brige i radosti njegovih prijatelja. Pisma govore o tome koliko se angažovao oko bolesnog prijatelja, hemičara Schorlemmera, oko autorskih prava Marxovih, oko pomoći socijalistima izbeglicama i sl. Fragmenti prepiske koji o tome govore pokazuju kako je duboko i prisno prijateljstvo gajio prema saborcima i sa koliko je požrtvovanja pomagao svima njima.

Među prijateljima i saborcima najbliže su mu bile Marxove kćeri a zatim Bebel, koji je u to vreme postao i glavna ličnost u rukovodstvu nemačke socijaldemokratije. S Bebelom se najbolje slagao. Smatrao je da mu nema ravna u celom radničkom pokretu. Cenio je njegovu praktičnu delatnost, ali i teorijsku spremnost. Dok je za Wilhelma Liebknechta, s kojim je ranije vodio oficijelnu partijsku prepisku, govorio da je nejasan, konfuzan, pun fraza i kompromisa¹ i dok su partijske rezolucije u njegovo vreme bile »nespretne, nesigurne, neodređene, frazerske, ukratko – najčešće brbljanje«² i kao takve sasvim neprevodive na druge jezike i nekorisne, sa Bebelom su one, kao i partijska politika, dobile principijelnost i jasnost. Engels je smatrao da u tom pogledu iznad Bebela ne stoji niko osim Marxa. Opaske o Bebelu i Liebknechtu i njihovim razlikama nisu samo elementi za njihove portrete već su deo Engelsovih razmišljanja o liku radničkog vođe. Skicu tog lika upotpunjavaju i zapažanja o drugim brojnim ličnostima socijaldemokratije: Kautskom, Bernsteinu, Lafargue-u, Hyndmanu, Vollmaru i dr., a naročito Lassalle-u.²

Bogatstvo ideja i dragocenih svedočanstava čine ovde sabrana pisma – kao i celokupnu prepisku Marxa i Engelsa – nezaobilaznim izvorom za izučavanje marksizma, njegovog razvoja i istorije radničkog pokreta krajem 19. veka.

ZDRAVKO KUČINAR

¹ Vidi u ovom tomu, pismo 46.

² Vidi u ovom tomu, pisma 20 i 46.

KARL MARX
FRIEDRICH ENGELS

PISMA

JANUAR 1891 – DECEMBAR 1892

1891.

1

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu
u Hoboken

London, 3. jan. 1891.¹

Dragi Sorge,

Avant tout² srećna Nova godina tebi i tvojoj ženi!

Na žalost, nisam zabeležio datum svoje poslednje dopisnice sa odgovorom na najhitnije stvari iz tvoga pisma.^[1]

Hvala za veoma dobru fotografiju tvoju i tvoje žene. Rado bih ti poslao svoju, ali kod nas od 25. novembra ne prestaju sneg i magla, tako da nije moguće ni snimanje ni reprodukcija sa negativa. Čim svetlost bude pogodna, ponovo ću se slikati da bih znao kako izgledam sa 70 godina, a i ti ćeš tada odmah dobiti sliku.

Louise Kautsky ostaje kod mene.^[2] Veoma, veoma sam zahvalan za žrtvu koju mi time prinosi to dobro dete. Opet mogu mirno da radim i to bolje nego ikad, jer ona će biti istovremeno i moj sekretar. Kod mene za nju ima dovoljno posla, ali ne i za čoveka koji bi mi došao spolja. Tako sve neočekivano dobija povoljan i dobar obrt, i sunce opet sija u mom domu, iako napolju ima još toliko magle.

Verujem da sam ti već pisao da po svom nahodenju možeš koristiti moja pisma. Ali *nas* zato treba da naučiš nečemu o Americi!

Tvoju reklamaciju sam smesta poslao u Pariz.^[3] Pomaže li? *business is not their force!*³

Sudeći po poslednjim vestima, Sam Moore, vrhovni sudija u Asabi na Nigeru, nije zdrav. On je tako dobro podnosio tu klimu, a sad odjednom ima proliv, groznicu, navalu krvi u jetru i slezinu, – željno čekam sledeću poštu prekosutra. Kaže da će u aprilu opet doći ovamo na odmor od 6 meseci.

Najvažniji događaj za poslednja tri meseca u Evropi je Padlewskovo mučko ubistvo Seliverstova^[4] i njegovo bekstvo – *po želji* vlade. Dokaz da je Pariz glavno sedište ruskih mouchards⁴ u inostranstvu, da su špijunaža i sramne usluge francuske republike caru prvi uslov alijanse sa Rusijom, najzad, smelo delo Padlewskog, koje je jako po-

¹ U rukopisu 1890 – ² Pre svega – ³ poslovnost im nije jaka strana – ⁴ policijskih špijuna

treslo strune tradicionalne simpatije Francuza, – sve to je sasvim pokvarilo stvari. Francusko-ruska alijansa je mrtva, pre nego što je donesena i rođena (Louise K[autsky] je babica, otuda ova metafora), i to ne zato što na nju buržoaski republikanci još ni dan-danas ne gledaju rado, već zato što su u Petrogradu uvideli da ona zataji u odlučujućem trenutku, dakle, da ne vredi ni prebijene pare. To je ogroman dobitak za svetski mir.

Magla je – tama – moram da završim.

Mnogo pozdrava tvojoj ženi i tebi lično.

Tvoj
F. E.

2

Engels Karlu Kautskom
u Štuttgart

London, 7. januara 1891.

Dragi Kautsky,

Juče sam ti poslao *preporučenom poštom* Marxov rukopis u kome si verovatno uživao.^[5] Sumnjam da će on moći *takav* da izađe u svetom Nemačkom carstvu. Pregledaj ga i, gde je to moguće, izostavi sumnjiva mesta i zameni ih tačkama. Budi dobar pa mi u otisku za korekture označi mesta na kojima kontekst ne dopušta takva izostavljanja i, ako je to moguće, saopšti mi u 2 reda *razloge* iz kojih smatraš da su sumnjiva, a ja ću onda učiniti ono što je moguće. Ja bih tada to što je izmenjeno stavio u zagrade i rekao u svojoj uvodnoj reči¹ da su to *izmenjena mesta*. Zato korekture u šifovima, molim te!

A možda se i nekim drugim ljudima, osim visokih policijskih vlasti, neće svideti ovaj otisak. Ukoliko misliš da moraš imati obzira u ovom smislu, molio bih te da rukopis pošalješ kao *preporučenu pošiljku* Adleru. Tamo u Beču može biti, verovatno, odštampan ceo (na žalost, sa izuzetkom sjajnih mesta o religioznim potrebama^[6]), a u svakom slučaju biće štampan. Ali rekao bih da te ova moja *veoma pozitivna* namera, koju sam ti ovde saopštio, potpuno štiti od bilo kakvih mogućih prigovora. Jer, pošto ne možete da sprečite štampanje, daleko je bolje da on izađe u samoj Nemačkoj i u partijskom organu koji je osnovan posebno za takve stvari, u »Neue Zeit«.

Prekinuo sam rad o Brentanu² da bih ovu stvar završio za tebe; naime, moram tamo da iskoristim mesta a gvozdenom zakonu najamnine^[7], i tu me nije stajalo mnogo truda da stvar odmah spremim za štampanje. Mislio sam da ću ove nedelje biti gotov sa Brentanom, ali opet je iskrslilo toliko smetnji i prepiske da će to teško biti moguće..

Dakle, ukoliko ima prepreka, budi dobar, pa me o tome obavesti..

Ovde je još uvek ciča zima. Siromah Schorlemmer je nabezao i privremeno ogluvio, te nije mogao da dođe na Božić. Sam Moore se ozbiljno razboleo u Asabi, sa strahom očekujem nove vesti.

Tvoj
F. Engels

Pozdravi Tauschera.

¹ Predgovor Priručniku uz program nemačke radničke partije od Karla Marxa- ² O polemici Brentano protiv Marxa

3

Engels Pasqualu Martignettiju
u Benevento

London, 9. januara 1891.

Dragi prijatelju,

I ja iskreno sažaljevam Vašu sestru zbog njene nesreće. Shvatam koliko ste se neizrecivo mnogo uzrujali. Kakva korist za Vašu sestru ako ubijete to sramno pseto? On bi sobom u grob odneo satisfakciju da je uništio dve porodice umesto jedne. Znam da se u takvom društvu kakvo je društvo u južnoj Italiji, gde su se još uvek očuvale neke uspomene iz doba rodovskog uređenja, brat smatra za prirodnog zaštitnika i osvetnika sestre. Ali taj brat je takode oženjen, ima ženu i decu, ima obaveze prema njima, i u današnjem društvu ove obaveze su preče od svih drugih. Dakle, po mom mišljenju, Vi dugujete svojoj sopstvenoj porodici to da ne smete počiniti nijedno delo zbog kojeg biste nužno bili osuđeni na doživotnu odvojenost od njih.

Vaša sestra je u mojim očima čista i dostojna poštovanja kao i ranije.

A ako mislite da se morate osvetiti, onda ipak postoje sredstva da se zavodnik u očima društva obeleži žigom srama.

Ovde bi brat javno prebio takvog bednika.

U Francuskoj i Nemačkoj bio bi dovoljan javno udaren šamar.

U austrijskoj Poljskoj (Leopol¹) jedan novinar se prodao Rusiji. Nekolicina mladih Poljaka uhvatila ga je na javnom šetalištu, previla ga preko klupe i udarila mu 25 jakih udaraca štapom po stražnjici.

I Vi u Italiji naći ćete neko sredstvo da javno žigošete takvog bednika i izložite ga opštem prezrenju, ne nanoseći mu trajne telesne povrede.

Kao što rekoh, daleko sam od toga da Vam i u vezi sa ovim dajem savete. Ali ako ste čvrsto uvereni da je nužan bilo kakav akt osvete, onda je uvek bolja osveta nad čašću zavodnika nego na neki drugi način.

Uz srdačne pozdrave

F. Engels

Najlepša hvala za Vaše čestitke povodom mog 70. rođendana.

¹ Ljvov

4

Engels Stanislawu Mendelsonu

u London

122, Regent's Park Road, N. W.
[London], utorak, 13. januara 1891.

Dragi građanine Mendelson,

Kad smo prošle nedelje¹ razgovarali o danu i času koji bi bili za Vas pogodni da mi pričinite zadovoljstvo da večerate kod mene, toliko smo se žurili da možda neće biti zgoreg da vam ponovim ono što sam hteo da Vam kažem, kako bi se izbegao svaki nesporazum.

Dozvoliću sebi da Vas čekam prekosutra, u četvrtak u šest sati uveče, Vas, g-đu Mendelson i građanina Jodka. Moguće je da se u odnosu na Jodka nisam izjasnio dovoljno jasno; u tom slučaju Vas molim da budete tako ljubazni da ga u moje ime ponovo pozovete da mi učini čast svojim dolaskom.²

Isporučite gospođi Mendelson pozdrave od mene i gospođe Ka-
utsky

Iskreno Vaš

F. Engels

Prevod s francuskog

¹ 11. januara - ² Vidi u ovom tomu pismo br. 5.

5

Engels Karlu Kautskom
u Štuttgart

London, 15. januar 1891.

Dragi barone,

Iz priloženih korektura¹ videćeš da nisam nečovjek i da sam čak još u uvodu² ulio malo umirujućeg morfijuma i bromnog kalija, što će valjda dovoljno ublažujuće delovati na elegično raspoloženje našeg prijatelja Dietza. Još danas ću pisati Bebelu³. Ranije mu nisam ništa govorio o toj stvari, jer nisam hteo da ga dovedem u nezgodnu situaciju u odnosu na L[ie]bk[necht]. Bio bi *obavezan* da njemu to kaže, a L[ie]bknecht, koji je – kao što to dokazuje njegov govor o programu u Haleu – pravio izvode iz rukopisa⁴, pokrenuo bi i nebo i zemlju da spreči štampanje.

Ako ne može ostati mesto: »da zadovoljavaju svoje religiozne i svoje telesne (potrebe)«, onda precrtaj ove 3 podvučene reči i stavi tačke¹⁰. Aluzija će tada biti finija a ipak još uvek dovoljno razumljiva. Nadajmo se da tad to neće pobuđivati nikakve sumnje.

Inače sam tebi i Dietzu učinio sve što ste tražili i, kao što vidiš, još i više.

Došli su Mendelsonovi iz Pariza. Prilikom puštanja na slobodu, sudija mu je *zabranio* da napusti Francusku. Ministar *Constans* mu je, naprotiv, *naredio* da dobrovoljno ode, inače će biti izgnan.¹¹ *Constans* je naložio Labruyèreu, koji očitno duva u istu tikvu s policijom, da ukloni Padlewskog. Da je P[adlewski] izišao pred porotu, nastala bi kriza u šurovanju sa Rusijom: dela ruskih mouchards³ u Parizu ne bi se mogla sakriti na sudenju, i moglo se desiti da P[adlewski] bude *osloboden!* Ovako je on dovodio vladu u strahovitu nepriliku i bilo je nužno da nestane. Neka ti Laf[argue] napiše članak o Padlewskom razbijanju rusko-francuske alijanse¹², L[ie]bk[necht] shvata stvar sasvim pogrešno, kao i sve što je inostrano.

M[endelson]ovi su ovamo stigli bez ikakve adrese i pali u ruke Smithu Headingleyu i Hyndmanu, oni su ih odvuclli na neki miting¹³ itd. Najzad su došli k meni; dao sam im adresu Edeovih, i kad sam im iz diplomatskih razloga i ja uzvratilo zvaničnu posetu, uđe na vrata gospodin Smith Headingley. Tako mi se pružila prilika da se prema njemu pred Poljacima ponesem s najhladnijim prezirom, što, izgleda,

¹ Karl Marx, *Primedbe uz program nemačke radničke partije* – ² Predgovor Marxovim *Primedbama uz program nemačke radničke partije* – ³ policijskih špijuna

nije ostalo bez efekta. U nedelju⁴ su bili ovde, a danas su kod mene na obedu oni, Edeovi i Avelingovi, time će se valjda prekinuti intriga ispletana u interesu Brousse-a, Hyndmana i komp. Šteta što nećeš biti prisutan, počecemo sa ostrigama.

Tvoj
F. E.

⁴ 11. januara

6

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken^[14]

Dragi Sorge,

Ovim šaljem 4. izd. *Kapitala*¹ (preporučeno) i paket novina. Pošto^o je Sam Moore verovatno već na povratku sa Nigera u Evropu – 6 meseci odsustva svake 2 godine – za tebe ostaju razne stvari koje je on dosad dobijao: »Berliner Volks-Tribüne«, koju je mali Conrad Schmidt sasvim dobro usmerio a Paul Ernst do sada još nije iskvario, »Cri du Travailleur«, koji prenosi glavni sadržaj lista »Le Socialiste«; zatim, jedan »Vorwärts«, sa našim otkrićima o gospodinu Reušu^[15].

Od 25. nov. neprekidno sneg i poledica. Već 5 dana su zamrzle vodovodne cevi ispod ulica, s vodom imamo grdne muke. U br. 17 lista »Neue Zeit« pojaviće se prava bomba: Marxova kritika nacrtu programa iz 1875^[16]. Ti ćeš se obradovati, ali kod nekih u Nemačkoj to će izazvati gnev i negodovanje. Pozdravi svoju ženu, Schlüterove i Rommove, kad ih vidiš.

Tvoj
F. E.

[London] 17. jan. 91.

¹ prvog toma

7

Engels Stanisławu Mendelsonu

u London

[London] Nedelja, 18. januara 1891.

Dragi građanine Mendelson,

Sinoć posle razgovora sa g-dom Mendelson našao sam u pariskom listu »Socialiste« članak^[17] sa podacima, na osnovu kojih biste, verujem, mogli napisati pismo engleskoj štampi u vezi sa pitanjem o kome su mi govorili gospođa Mendelson i građanin Jodko.

Pretresao sam to pitanje sa Avelingom i njegovom ženom.¹ Oni će Vas posetiti sutra pre podne. Ako želite tada da odredite sa Avelingom sat kada ćete mi obojica učiniti zadovoljstvo da dodete k meni, mogli bismo da redigujemo pismo i da se dogovorimo kojim putem ćemo ga objaviti u štampi^[18].

Pozdrav gospođi Mendelson i građaninu Jodku.

Iskreno Vaš
F. Engels

Prevod s francuskog

¹ Eleanor Marx-Aveling

8

Engels Carlu Schorlemmeru
u Mančester^[19]

London, 27. jan. 91.

Dragi Jollymeier,

U novogrčkom rečniku nalazim:

λουμπάρδα, ή bombarde, canon,

λουμπαρδάρης bombardier,

λουμπαρδάρω bombarder, itd.

Teško oružje je došlo Vizantincima iz Italije, a najstarija zajednička imenica u italijanskom jeziku za takvo oružje je bombarda. Pošto je novogrčko β = italijanskom v, b se izražava sa μπ (μπάρδα, banc pour s'asseoir,¹ μπαζάρ, bazar, marche public²). Da se ne bi ponovio ovaj jezivi spoj, prvo b ovde postaje β.

Prema tome, nije teško shvatiti da λουμπάρδος znači topovsku bronzu.

Nadam se da si dobio Louisino pismo i da ti je bolje. U paketiću je nešto za rasonodu. Pozdrav od L[ouise] i tvog

F. E.

¹ klupa za sedenje — ² Bas ar, javni trg

9

Engels Heinrichu Scheu-u
u London

122, Regent's Park Road, N. W.
[London] 27. jan. 1891.

Veoma poštovani gospodine Scheu,

Oprostite što sam dopustio da toliko dugo čekate odgovor na svoje ljubazne redove od desetog^[20]. Ali, prvo, morao sam da obavim jedan apsolutno hitan posao, drugo, gotovo nikako nisam bio gospodar svog vremena usled sastanaka sa medicinarima, čije vreme nije zavisilo od mene, i treće, sve do nedavno, vreme nije bilo baš pogodno za fotografisanje.

Mislim da Vam sada stojim na raspolaganju, bar od prekosutra a, naročito, ako me obavestite 12 - 24 časa ranije. Mislio sam da opet odem k Debenhamu, sasvim blizu mene, ali ću otići i bilo kom drugom (samo ne Mayallu koji od Marxa nije hteo da uzme novac, a to je neugodno) koji se Vama više sviđa, i veoma bi me radovalo da budete prisutni i sami mu objasnire šta želite i kako da se to učini.

Prijateljski pozdrav od

Vama odanog
F. Engelsa

10

Engels Hermannu Schlüтеру
u Hoboken

London, 29. jan. 1891.

Dragi Schlüter,

Najzad stižem da odgovorim na tvoje pismo od 19. nov. Najlepše hvala za ljubazne čestitke od tebe i tvoje žene^[21]. Želeo sam da i vi budete prisutni. Lumpovali smo do pola četiri ujutru i potamanili smo, pored crnog vina, 16 flaša šampanjca.

Na žalost, ne mogu da prihvatim Sorgeov poziv^[22]. Ovde u Evropi koreni su mi toliko duboki i imam tako beskrajno mnogo posla, da povlačenje u Ameriku može doći u obzir samo u slučaju krajnje nužde. Uz to, moje domaćinstvo je opet sasvim sređeno, otkako je Louise Kautsky kod mene.¹

Najlepše hvala za kalendar^[23].

Članci u »Cyclopaedia«-i^[24] su delom Marxovi, delom moji, i to skoro svi, ako ne i svi oni koji su samo na vojne teme, biografije vojskovođa, članci o artiljeriji, konjici, fortifikaciji itd. Pisano radi zarade, ništa drugo, mogu mirne duše ostati zaboravljeni.

To da su stvari Socijalističkoj radničkoj partiji^[25] tamo pošle nizbrdo, dovoljno jasno vidim iz njenog bratimljenja sa nacionalistima^[26], u poređenju sa kojima su ovdašnji fabijanci^[27] – takođe buržuji – još radikalni. Pomislio bi čovek da »Sozialist« gotovo da i nije kadar da, sparivanjem sa »Nationalist«-om, postane još dosadniji. List »Nat[ionalist]« šalje mi Sorge, ali uprkos svem trudu ne mogu da nađem nijednog čoveka koji pristaje da ga čita.

Ne razumem ni kavgu sa Gompersom^[28]. Njegova federacija^[29] je, koliko je meni poznato, asocijacija tredjuniona i samo tredjuniona. Dakle, ljudi imaju *formalno pravo* da odbiju svakog koji dolazi kao predstavnik nekog radničkog udruženja koje *nije* tredjunion, ili da odbiju delegate nekog saveza u kome su takva udruženja dopuštena. Naravno, odavde ne mogu da prosudim da li je sa stanovišta *propagande* bilo uputno izlagati se takvom odbijanju. Ali da je do njega moralo doći nesumnjivo je, i ja to svakako ne mogu da prebacim Gompersu.

Ali kad pomislim na međunarodni kongres u Briselu iduće godine^[31], rekao bih da bi ipak bilo dobro očuvati dobre odnose sa Gompersom, – koji, u svakom slučaju, ima više radnika za sobom nego Socijalistička radnička partija, – i tamo obezbediti što jače predstavništvo

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 1.

Amerike a i *njegovih* ljudi. Ljudi će tamo ipak videti mnogo toga što vodi u zabludu njihovo bornirano tredjunionističko stanovište, – a, uz to, gde ćete inače naći recruiting ground,² ako ne u tredjunionima?

Najlepše hvala za priče o srebru^[32]. Bio bih ti zahvalan ako možeš da mi nadeš nešto gde ima beleški o *sadašnjoj proizvodnji srebra* u Sjedinjenim Državama. Evropski magarci bimetalizma su čiste dupes³ američkih proizvođača srebra i sasvim su spremni da za njih vade kestenje iz vatre. Na žalost, uzalud – ovom podvalom se neće postići ništa. Vidi moju napomenu u 4. izd. *Kapitala* povodom plemenitih metala^[33].

Daj mi ipak bliže pojedinosti o tom Marxovom govoru o zaštitnim carinama^[34]. Sećam se samo da smo se – kad su u briselskom Nemačkom radničkom udruženju^[35] debate počele da jenjavaju – M[arx] i ja dogovorili da prividno započnemo jednu debatu u kojoj bi on zastupao slobodnu trgovinu a ja zaštitne carine, i još uvek pred sobom vidim zapanjena lica ljudi kad su videli kako nas dvojica odjednom navaljujemo jedan na drugog. Mogućno je da je ovaj govor štampan u »D[eu]tsche]-Brüss[eler]-Ztg.« Inače se ne sećam nijednog drugog.

U Nemačku verovatno nećeš moći da odeš u toku sledećih nekoliko godina. Istina, Tauscher je pušten, ali samo zato što se protiv njega nisu mogli naći dokazi^[36]. Ali se zato pri tom ispostavilo da se u odnosu na vas druge zastarevanje dosad redovno kršilo.

Srdačni pozdravi tvojoj ženi i tebi od Louise K[autsky] i

tvog
F. Engelsa

Motteler je još ovde, likvidira u Kentish Town Road 114^[37]; šta će da radi kad 25. marta bude trebalo osloboditi kuću, a on može da likvidira samo kod kuće, – ne znam. Ali on prosto neće da se vrati u Švajcarsku, mada znamo da bi to sve bilo lako. Ede je dobro, radi kao konj, piše vrlo dobre stvari u »N[eu]e] Zeit«.

² polje za regrutaciju – ³ budale

11

Engels Paulu Lafargue-u

u Pere

London, 31. januara¹ 1891.

Dragi moj Lafargue,

Vijest koja Vas je uplašila, kao i ⁹/₁₀ vijesti objavljenih u Parizu o Njemačkoj, samo je patka^[38].

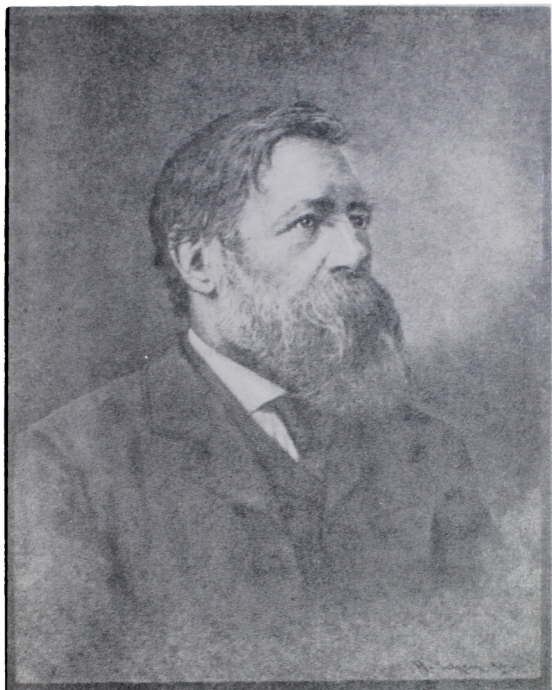
Glavni odbor njemačke partije nije ni prstom makao u pogledu 1. maja. Parlamentarna *frakcija* (socijalistički članovi Reichstaga²) je jednodušno, izuzev jednog glasa, odlučila da bi u *Njemačkoj* (a ne i drugdje) bilo poželjno da se 1. maj proslavi u nedjelju 3. maja, a ne 1. maja^[39]. To je sve. Kako partijski statut ne daje nikakve zvanične funkcije »frakciji«, onda je tu samo izražena obična želja, koja će, međutim, vjerovatno općenito biti potvrđena.

Naši listovi ništa ne pišu o ideji da se predloži ostalim nacionalnostima da u istom smislu promijene datum održavanja manifestacija. Međutim, možda je *pojedinačno* po neki poslanik na to pomišljao; budući da se Bebel nalazi u Cirihu na svadbi svoje kćeri, pisat ću Fischeru^[40] da se spriječi ta glupost, ako pak netko na to pomišlja.

Vi i Bonnier, čije dugo pismo o tome imam u džepu^[41], možete reći sve što hoćete; Englezi će vjerovatno učiniti što i Nijemci, i slaviti će u nedjelju. Za Nijemce je to gotovo sasvim neophodno. Prošle godine smatrali ste da imaju »mlitavo« držanje. No, u Hamburgu, gradu u kome smo najbolje organizirani i najjači u odnosu na ostalo stanovništvo, i gdje smo imali vrlo mnogo novca u našoj blagajni (partijskoj, kao i sindikalnoj) – u Hamburgu smo obično slavili 1. maj pred nosom poslodavaca. Ali stvari su krenule dosta loše, poslodavci su jednog dana iskoristili praznovanje, zatvorili svoje radionice i izjavili da će ih opet otvoriti samo radnicima koji napuste svoje sindikate i koji obećaju da se više neće učlanjivati u sindikate. Borba je trajala cijelo ljeto i do jeseni; na kraju, poslodavci su odustali od svog zahtjeva; ali, naša sindikalna organizacija u Hamburgu bila je snažno uzdrmana, blagajne ispražnjene, tu i drugdje zbog iznosa koji su slati lock-outs³; oni nemaju nimalo želje da opet počnu u proljeće, budući da je položaj industrije još gori.

Lako je vama govoriti o oklijevanju i mlitavosti. Vi živite u republici, a buržoaski su republikanci, da bi pobedili rojaliste, bili prisiljeni da vam dadnu politička prava, kojih mi ni izdaleka nemamo u

¹ U rukopisu: 30 januar – ² rajstaga, parlamenta – ³ radnicima koji su u lokautu, tj. isključeni iz posla

Der Herrliche Kopf des Herrn Engels, der
auf dem Lande seinen Wohnort hat, ist
auf dem Lande, die Herrliche Kopf des
Herrn Engels, der auf dem Lande
seinen Wohnort hat, ist auf dem Lande
seinen Wohnort hat, ist auf dem Lande
seinen Wohnort hat, ist auf dem Lande

Friedrich Engels
(1891)
Gravira Heinricha Scheua⁽³⁰⁾

Njemačkoj. Štaviše, pocijepani kao što ste do sada, s brusistima^[42] prikačenim uz vladu, vi niste previše opasni; naprotiv, Constans voli da vas gleda kako »demonstrirate« i pomalo plašite radikale^[43]. U Njemačkoj naši ljudi predstavljaju stvarnu snagu, milion i po do dva birača, jedinu discipliniranu i rastuću partiju. Ako vlada želi da socijalisti demonstriraju, onda ona želi i da ih uvuče u pobunu, u kojoj bi ih razbila i s njima svršila za narednih desetak godina. Najbolja demonstracija njemačkih soc[ijalista] je njihovo postojanje i njihovo lagano, pravilno i neodoljivo napredovanje. Još smo daleko od toga da možemo izdržati otvorenu borbu, a naša je dužnost prema čitavoj Evropi i Americi, da ne doživimo poraz, nego da pobijedimo u datom času, u prvoj velikoj bici. Tom razlogu podređujem svaki drugi.

Naravno, bilo bi itekako lijepo kada bismo vidjeli sve radnike socijaliste oba svijeta da slave istog dana – 1. maja. Ali to praznovanje ne bi bilo ni istovremeno ni podjednako. Vi ćete u Parizu praznovati recimo od 8 sati ujutro do 8 sati naveče; kada Njujorčani počnu u 8 sati, u Parizu će biti sat popodne, a Kalifornijani će početi još 3 sata kasnije. Prošle godine demonstracije nisu ništa izgubile na važnosti zato što su odložene za dva dana; još manje će to biti slučaj ove godine. Austrijanci se nalaze u mnogo drukčijoj situaciji: agitacija i pravilna organizacija toliko im je otežana da je svetkovanje jednog dana njihovo jedino sredstvo da prirede demonstracije, kao što je to Adler vrlo dobro objasnio^[44].

Tako, dakle, utješite se. Pokret neće trpjeti od toga nedostatka »jedinstva«; to čisto formalno jedinstvo ne zavređuje troškova koje bi nas koštalo u Njemačkoj i možda isto tako u Engleskoj.

Smatram da imate izvrstan stav prema antibrusistima^[45]. Zaključiti ugovor o praktičnoj saradnji, ostaviti po strani, za sada, svaki pokušaj spajanja, prepustiti se vremenu i, u krajnjem slučaju međunarodnom kongresu^[31] – najbolji je način da se iskoristi nastala situacija^[46]. To je Marx predlagao Liebk[nechtu] u vrijeme spajanja s lasalovcima^[47], ali naš se prijatelj suviše žurio!

Guesde mu iznosi lijepe stvari u svojim dopisima za Vorwärts^[48]. L[ie]bk[necht] je stalno branio buržoasku republiku, da bi srdio Pruse; Constans-i, Rouvier-i i dr. izgledali su mu gotovo nepogrešivi. A eto Guesde ruši tu iluziju! To je divno, i to je vrlo korisno za Njemačku.

Poljubite Lauru mjesto mene. Pozdrav doktoru Z. za članak o aferi u Tulonu^[49]. Louise mu naročito zahvaljuje. Preporučuje se u Vaše i Laurino dobro sjećanje.

Vaš odani

F. E.

Prevod s francuskog

12

Engels Karlu Kautskom
u Štuttgart

London, 3. febr. 1891.

Dragi Kautsky,

Ti misliš da nas ovde bombarduju pismima zbog Marxovog članka⁽⁵¹⁾, – a naprotiv, mi ne vidimo i ne čujemo ništa.

Kad u subotu¹ nije stigao »N[eu] Z[eit]«, odmah sam pomislio da se opet nešto dogodilo. U nedelju je došao Ede i upoznao me s tvojim pismom. Tad sam pomislio da je ipak uspeo potez sa obustavljanjem lista. Najzad, u ponedeljak stiže taj broj i posle izvesnog vremena otkrio sam i preštampani članak u listu »Vorwärts«⁽⁵⁰⁾.

Pošto šikane zakona protiv socijalista nisu uspele⁽⁵¹⁾, ovaj smeli skok je bio najbolje što su ti ljudi mogli da učine. A osim toga, on ima i tu dobru stranu što se njime dobrim delom premošćuje jaz koji se teško može premostiti i o kome govori August pod utiskom prvog straha. U svakom slučaju, ovaj strah je bio u suštini zasnovan na rasuđivanju: šta će sa tim učiniti protivnici? Preštampavanjem te stvari u zvaničnom organu otupljuje se oštrica protivničkog napada i postaje moguće reći: vidite kako mi sami sebe kritikujemo – mi smo jedina partija koja to sebi može da dozvoli; ugledajte se na nas! A to i jeste ispravno stanovište koje je trebalo da ti ljudi zauzmu od samog početka.

Tako će biti teško inscenirati nešto što bi tebe izložilo šikaniranju. Moja molba da se stvar eventualno pošalje Adleru,² trebalo je, s jedne strane, da ostavi utisak na Dietza, a, s druge, da skine i sa tebe odgovornost, ukoliko sam te u izvesnoj meri doveo u bezizlazan položaj. Pisao sam Augustu da svu odgovornost preuzimam na sebe⁽⁵²⁾.

Ako odgovornost pada još na nekoga, onda je to Dietz. On zna da sam se u takvim stvarima prema njemu uvek ponašao vrlo coulant. Ne samo da sam ispunjavao sve njegove želje da ublažim tekst nego sam tekst još i više ublažavao. Da je više beležio, i to bi bilo uzeto u obzir. Ali zašto da ja ne ostavim ono mesto gde Dietz nije pravio pitanje?

Uostalom, kad prode prvi strah, većina njih, osim L[iebknechta], biće mi zahvalna što sam tu stvar objavio. Ona onemogućava svaku polovičnost i frazerstvo u sledećem programu i daje neosporne argumente, za čije bi samoinicijativno iznošenje većina njih možda teško smogla hrabrosti. Nije nikakav prekor to što oni za vreme zakona pro-

¹ 31. januar – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 2.

tiv socijalista^[53] nisu izmenili loš program zato što to nisu mogli. A sad su ga sami napustili. I to što su se pre 15 godina pri ujedinjavanju glupo poneli i pustili da ih Hasselmann itd. obriju na suvo, – to sad mogu zaista da priznaju bez ustručavanja^[54]. U svakom slučaju, 3 elementa programa – 1. specifično lasalovstvo, 2. vulgarna demokratija narodne partije, 3. besmisao – nisu poboljšana time što su se 15 godina kiselila kao zvanični partijski program, i ako se to danas ne sme otvoreno reći, kad će se onda smeti?

Ako čuješ nešto novo, javi nam, molim te. Mnogo pozdrava.

Tvoj
F. E.

25

Engels Pasqualeu Martignettiju
u Benevento^[87]

[Mnogo] hvala za »Critica Sociale«. Sig. Avv.¹ Turati već mi ga je direktno poslao i obećava da će mi ga [red]ovno slati. Nadam se da se poboljšavaju Vaši izgledi. Nestrpljivo čekam prevod *Kom[unističkog] manifesta*^[88].

Srdačan pozdrav od Vašeg
F. E.

London, 6. marta 91.

¹ Gospodin advokat

26

Engels Filippu Turatiju
u Milano

122, Regent's Park Road, N. W.
London, 7. marta 91.

Gospodine,

Hiljadu puta hvala na Vašem ljubaznom pismu od 23. februara,^[89] na tri broja časopisa »Critica Sociale« i na ponudi da mi ubuduće časopis redovno šalžete. Kao bivši sekretar Generalnog veća Internacionale za Italiju, prirodno je da se veoma interesujem za razvoj socijalističkog pokreta u Vašoj zemlji, a naročito u Lombardiji, gde sam u mladosti proveo tri meseca, koje sam do danas sačuvao u prijatnom sećanju.^[90]

Isto tako vam zahvaljujem na blagonaklonim osećanjima koje ste ljubazno izrazili prema meni povodom objavljivanja Marxovog članka^[9] u listu »Die Neue Zeit«^[91]. Ovim objavljivanjem samo sam ispunio svoju dužnost s jedne strane prema Marxovoj uspomeni a s druge strane prema nemačkoj partiji.

Potpuno ste u pravu kad mislite da ne bih imao vremena da saradujem ni u Vašem časopisu ni u socijalističkoj biblioteci, koju se spremate da izdajete. U stvari, priprema novih izdanja Marxovih dela i mojih sopstvenih brošura ne ostavlja mi vremena da završim rukopis III toma Marxovog *Kapitala* – u ovom trenutku treba da pregledam, dopunim i snabdem novim predgovorima četiri brošure¹ – gde onda da nađem vremena za druge radove? Međutim, želim Vam najveći uspeh i veoma sam radoznao da pročitam dobar italijanski prevod našeg *Manifesta* od 1847. godine^[88]; i ako nađete da bi ovaj ili onaj moj članak mogao zainteresovati italijansku publiku, biću očaran da ponovo pročitam samog sebe na Vašem bella e ricchissima lingua.²

E con distinta stima La saluto³

F. Engels

Il di Lei amico Stepniak viaggia in questo momento nell' America⁴.

Prevod s francuskog

¹ Vidi u ovom tomu, pisma br. 20, 22 i 28. – ² lepom i prebogatom jeziku – ³ Sa izuzetnim poštovanjem pozdravlja Vas – ⁴ Vaš prijatelj Stepniak u ovom trenutku putuje Amerikom.

27

Engels Henriju Raveu
u Poatje^[92]

(beleške)

[London, sredinom marta 1891]

1. Probni prevodi, str. 121 - 25, 140 - 45.^[93]
2. 10 primeraka prevoda, inače nikakvi uslovi.
3. Laf[argue] treba da mu pošalje *Soc[ialisme] utop[ique] et scien-
tif[ique]*.¹

¹ *Nauč[ni] i utop[ijski] soc[ijalizam]*, tj. francuski prevod Engelsovog dela *Razvitak socijalizma od utopije do nauke*

Engels Karlu Kautskom
u Štuttgart

London, 17. marta 1891.

Dragi Kautsky,

Hvala za pismo od 9. – 6 svezaka Dahna^[94] juče su ti poslate kao paket. Zapeo bih svom snagom na *Poreklu*, da ne dođe Fischer i za-trazi novo izdanje u 10 000 primeraka 1. *Gradanskog rata u Fr[ancuskoj]*, 2. M[ar]xovog *Najamnog rada i kapitala*, 3. *Razvitka socijalizma itd.*^[77] Tako sam morao da napišem uvod za *Gradanski rat* (poslao sam ga u subotu¹), zatim, da sve dobro pregledam i da dodam 2 adrese Gene-ralnog veća o francusko-pruskom ratu, koji je srećom preuzela Louise da ih prevede. Ali ipak je izgubljeno mnogo vremena. Jer *Najamni rad i kapital* je pisan još sa terminologijom upotrebljavanom pre nas-tanka teorije o višku vrednosti, a danas, kad je u pitanju propagandni spis od 10 000 primeraka, to ne može tako ostati. Dakle, moram ga prevesti na današnji jezik i prethodno izneti opravdanost tog postupka.² Najzad, *Razvitak* treba takođe revidirati, i, gde god je to moguće, učiniti još malo popularnijim – kad je u pitanju 10 000 primeraka ne treba se šaliti, a gde onda naći vreme za nešto drugo? A ja upravo sada ne smem da se povučem i prepustim teren Lassalle-ovim brošu-rama. Ali čim taj posao skinem s vrata, prelazim na *Poreklo*^[76]. Oba-vio sam već prilično pripremljenih proučavanja. Javlja mi se upravo neki Francuz, H. Ravé, koji hoće da prevede tu stvar,³ – preveo je Bebelovu *Ženu*, ne baš naročito dobro, – treba da mu, ako je moguće, pošaljem tabake revizije i odobrene tabake. Ali stvar još nije rešena.

Čestitam Peshelu na njegovom prevodiocu. Nadam se da neću i ja tako proći.

Anti-Brentano⁴ [iz]lazi⁵ kod Meißnera, 4^{1/2} tabaka – daću da se preštampaju *svi* dokumenti uključujući Sedley Taylora i moj pred-govor uz 4. izd.⁶ Skoro je odštampano.

A propos, da li je »N[eue] Z[eit]«⁷ dobio primerak 4. izd. (*Kapitala*) za recenziju?⁷ Ako nije, *napiši mi odmah* (dopisnicu), *posebno sam insistirao na tome*. Ako uspete, bilo bi mi drago da doneseš kratko saopštenje, tu bi mogao i radi mog predgovora⁸ da uspostaviš malo vezu sa Brentanom.

¹ 14. marta – ² Vidi *Uvod* u: Karl Marx, *Najamni rad i kapital*, izdanje 1891. – ³ Vidi u ovom tomu, pisma br. 24 i 27. – ⁴ Friedrich Engels, *O polemici Brentano protiv Marxa* – ⁵ papir oštećen – ⁶ prvog toma *Kapitala* – ⁷ Vidi u ovom tomu, pismo br. 35. – ⁸ prvom tomu *Kapitala*

Svoj uvod za *Grad[anski] rat* – oko 9 - 10 strana formata »Neue Zeit«-a nisam mogao dati da ti se prepišu usled nedostatka u vremenu, u kući smo svi veoma zauzeti, Annie se udaje i Louise mora da se postara za novu devojkicu itd., a uz to navaljuju Berlinci. Ali ja sam zamolio Fishera da mi pošalje 3 odobrena tabaka, ili, ako revizija ispadne dobra, poslaću ti nju da bi je, ako želiš, mogao prethodno iskoristiti. Ako ti to ne odgovara iz ovog ili onog razloga, opet ništa nije izgubljeno.

Od Augusta ni retka – ne žurim se. Sorge misli da ne treba da obraćam pažnju na grozan članak u listu »Vorwärts«^[95]. Šta misliš? Sve više sam sklon tome.

Ono mesto u mom pismu tebi u vezi sa odgovornošću⁹ bilo je napisano *samo za Augusta*, da sam mogao i pomisliti da se ti zbog toga možeš osetiti povređen, izostavio bih ga, – tako nešto nije mi ni palo na pamet. *Nikako nisam ni* pomislio na tvoju primedbu na ukaz frakcije^[73]. Smatrao sam samo da je moja obaveza prema Berlincima da, u slučaju da pismo tamo pošalješ, što više odgovornosti prebacim s tebe na sebe. Voilà tout.¹⁰

Hvala za »Volksztg.« i »Crit[ica] Soc[iale]«. Prvi mi je poslao Sorge, drugi Turati (po nalogu bukača Loria-e), i šalje mi ga redovno. Otada je u listu »Volksztg.«^[96] izišao jedan još odlučnije napisan Schlüterov članak, za koji je Sorge dao instrukciju.

I ja sve više i više uvidam da ova stvar nije izazvala apsolutno nikakvo negodovanje u samoj partiji i da se samo gospoda u Berlinu osećaju povređena iz ovog ili onog razloga. A čini se da i oni primećuju da strelice lista »Vorwärts« nisu pogodile cilj niti izazvale ikakvo dejstvo, tombés à plat,¹¹ kažu Francuzi. Inače bi mi se svakako javili.

Tvoje žalbe na *taj* »Vorwärts« (otkad je ta stvar muškog roda?) ovde nailaze na simpatije. Odavno nema takvog lista. Čudim se dokle će se to trpeti.

Percy i porodica odlaze uskoro na Ryde, Isle of Wight¹² gde Percy treba da otvori i vodi agenturu u ime svoje braće.

Najlepši pozdravi

od tvog
F. E.

⁹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 20. – ¹⁰ To je sve. – ¹¹ sasvim propale –
¹² Rajd, ostrvo Vajt

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken

London, 21. mart 91.

Dragi Sorge,

Tvoje pismo u vezi sa gospodicom Annom¹ saopštio sam prijateljima i odmah sam postupio po uputstvima. U prilogu šaljem pisamce za nju u kome se apeluje na njenu savest i ukazuje na to da su njeni dosadašnji pismeni zahtevi da joj se opet pošalje novac naišli na neodobranje. Zamoljen sam da ti saopštim da se ovde smatra da je sada i tamo i ovde učinjeno dovoljno za nju i da se odsada ona sama mora starati za svoju budućnost, – i da je najbolje da to bude na selu, rad na farmi na koji je naviknuta! Na šta sam ja odvratio da je tako nešto moguće samo u kraju u kome može da prođe bez engleskog jezika, a da takvi krajevi postoje i tamo preko i da, prema tome, ta stvar svakako nije nemoguća. U svakom slučaju, čini se da je tlo Njujorka i uopšte primorskih gradova sasvim nepogodno za ženu njenog kova, i, da bi od nje nešto postalo, ona mora da ode toliko daleko da joj povratak bude veoma otežan.

U međuvremenu si, verovatno, dobio i moje pismo² s uputnicom na deset funti i mogao ih, prema okolnostima, korisno upotrebiti. Među nama rečeno, verujem da u slučaju nužde mogu da pribavim još jednom tu istu sumu, ali onda će, verovatno, biti kraj. I vas su zamolili da budete *strogi* u pitanjima novca, da ta osoba najzad uvidi da ne može večno dangubiti.

Pored bečkih »Arb[eiter-]Ztg.«, »Volks-Tribüne« i »Figaro«-a (pariski miting), danas ti šaljem italijanski prevod *Manifesta*. »People's Press« i »Commonweal« su skončali.

Još ne znam da li ću odgovoriti na članak u listu »Vorwärts«,^[65] ali počinjem da se slažem s tobom^[65]. Zaista, nekoliko stvari *bih morao* da dotaknem, ali možda se to može učiniti i na drugi način.

Za 1. *Gradanski rat u Francuskoj*, 2. *Marxov Najamni rad i kapital*, 3. *Razvitak socijalizma* moram pripremiti novo izdanje odnosno nove uvode, izdaje ih nemačka partija, po 10 000 primeraka svako izdanje.

Moj odgovor Brentanu³ izlazi kod Meißnera otprilike kroz 8 - 10 dana. Odmah ćeš ga dobiti.

Zatim, moram još da priprelim novo izdanje *Porekla porodice*

¹ Stanisawom Podlewskim – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 22. – ³ U sporu Brentano protiv Marxa

ist.^[76] (prodato 5000!), a onda neopozivo i nezadrživo prelazim na III tom.⁴

Sam Moore je prekjuče stigao u Liverpool, biće ovde valjda otpri-like kroz 8 dana. Za Božić je preležao neku gadnu bolest, ali je opet sasvim zdrav.

Nadam se da je tvoja žena opet sasvim dobro. Srdačni pozdravi njoj i tebi.

Tvoj
E. F.

⁴ *Kapitala*

Engels Hermannu Schlüтеру
u Hoboken

London, 21. mart 91.

Dragi Schlüтеру,

Tvoje pismo od 10. prispelo je prekjuče. Najlepše hvala za obaveštenja o tamošnjim prilikama^[97] koja su dobrodošla utoliko pre što se zbog tamošnje žurnalističke metode, doduše, zna da se novinama ne sme verovati, ali čovek upravo zato ne zna na čemu je.

Isto tako, najlepše hvala za knjige o resursima srebra i minerala. Interesuje me i knjiga o srebru i zlatu za 1890, ako izađe. Ali pre svega bi mi bio važan *Compendium of the (eleventh) Census 1890*, koji je izašao kasnije, posle ovogodišnjeg cenzusa; od Marxa sam nasledio *Compendium 10. cenzusa 1880 u 2 toma*, a on je izašao tek 1883^[98], ali ne mari; ovog puta neće valjda toliko trajati.

Sasvim mi je izbledeo u sećanju drugi Marxov govor,¹ ne mogu da se setim šta to može biti. Ako je tih nekoliko stranica vredno truda, možda bi najbolje uradio da ih preštampaš u listu »V[olkszeitung]« i da mi pošalješ nekoliko primeraka.

Potpuno si u pravu, Marxova kritika programa^[5] prokrciče sebi put, i ja sam je i objavio s tom namerom. Ali čini se da je i gnev »merodavnih krugova« partije strašan; osim Fischera, koji se tome obradovao,^[99] niko mi ne piše. Srećom, ja to mogu izdržati.

Ako tvoja žena dođe u Evropu, nadamo se da ćemo je videti ovde u Londonu, da bi se uverila da se još čvrsto držimo.

Rosherovi se uskoro sele na ostrvo Vajt, gde će Percy voditi agenciju u ime svoje braće. Juče su napustili svoju kuću i privremeno stanuju kod njegovih roditelja, nekoliko kuća dalje od mene.

Budi tako dobar, pa priloženo odmah predaj Sorgeu.

Julius, kao i obično, nije završio sa iseljenjem iz Kentish Town Road^[37] (do 25. o. m.); uzeli su 1/2 kvartala duže. Ede vredno piše za »Vorwärts« i »Neue Zeit« i vrlo dobro napreduje. Avelingovi su dobro; pošto je »People's Press« sad okončao, treba da pogledate »Daily Chronicle«; ovaj list je, istina, liberalnojunionistički^[100] i, kao takav, u savezu sa torijevcima, ali donosi najbolje vesti o radničkom pokretu ovde i preuzima sve izveštaje. Pokret za osmočasovni radni dan razvija se izvrsno (upor. vesti iz Edeovih pisama u listu »Vorwärts« i isto u »Neue Zeit«-u)^[101], Trades Council^[102] je malo popustio, i demon-

¹ Pristalice zaštitnih carina, pristalice slobodne trgovine i radnička klasa (vidi u ovom tomu, pismo br. 10).

stracija će ovog puta biti ogromnih razmera i povrh toga *jednodušna*.² Legal 8 hours agitation³ za Engleze predstavlja put ka socijalističkom pokretu; kad jednom budu usvojili bill⁴ o osmočasovnom radnom danu za *sve*, i za muškarce (a oni su na najboljem putu da to učine), više neće prezati ni od čega; to je raskid sa starim buržoaskim freetrade – pogledom.⁵

Srdačni pozdravi tvojoj ženi i tebi od Louise i

Tvoga
F. E.

² Vidi u ovom tomu, pisma br. 32 i 47. – ³ Agitacija za zakonski osmočasovni radni dan – ⁴ zakonski predlog – ⁵ shvatanjem slobodne trgovine

Engels Maxu Oppenheimu
u Drezden

122, Regent's Park Road, N. W.
London, 24. marta 1891.

Veoma poštovani gospodine Oppenheim,

Pre svega Vas moram zamoliti za oprostaj što na Vaše cenjeno pismo od 26. nov. prošle godine odgovaram tek danas – posle skoro tačno četiri meseca! Ali kad biste znali koliku sam beskrajnu gomilu poslova i raznovrsne prepiske imao sve ovo vreme, i da pri tom zbog slabog vida smem da držim pero samo 3 časa dnevno – uz to još pri dnevnoj svetlosti! – sigurno biste mi oprostili.

Prema tome, najlepše hvala za Vaše prijateljske želje, koje se, izgleda, ispunjavaju utoliko što sam, u celini uzetv, stvarno zdrav, kad se uzmu u obzir okolnosti, i što svi tvrde da mi se ne vide godine. Nadajmo se da će tako i ostati.

Dalje, Vi dotičete neke teške teme koje se ne mogu iscrpiti u jednom kratkom pismu. Sigurno je da bi bio napredak kad bi radničke zadruge mogle direktno i u ime svih pregovarati sa preduzetnikom o ugovoru o najamnini. Ovde u Engleskoj tome se takođe teži već skoro 50 godina, ali kapitalisti poznaju isuviše dobro svoje prednosti, a da bi bez prinude zagrizli u nešto drugo. U velikom štrajku dokera 1889.^[103] a povremeno ranije i kasnije tu i tamo to je i ostvareno; ali prvom prilikom gospoda se oslobađaju ponovo ove »nepodnošljive tiranije« zadruga i proglašavaju nedopustivim da se treća lica, nepozvana, mešaju u patrijarhalan odnos između njih i njihovih radnika. Stara je to priča: u periodima uspešnog poslovanja tražnja za radom prinuđuje gospodu na predusretljivost, a u periodima neuspelog poslovanja oni iskorišćavaju preveliku ponudu rada, da bi povukli sve ove ustupke. Ali u celini, otpor radnika raste uporedo sa porastom njihove organizacije tako što se opšti položaj – prosek – nešto malo popravlja, i nikakva kriza ne može radnike trajno opet spustiti *ispod* ili makar samo *na* nultu tačku, na *najnižu* tačku prošle krize. Međutim, teško je reći šta će biti ako jednom budemo doživeli dugu, hroničnu, *opštu* industrijsku krizu, koja bi trajala 5 - 6 godina.

Zapošljavanje prekobrojnih radnika od strane države odn. opština i podržavljenje trgovine životnim namirnicama predstavljaju tačke koje se, po mom mišljenju, moraju shvatiti šire nego što je to slučaj u Vašem pismu. Ne samo *trgovinu*, već i *proizvodnju* životnih namirnica koje se mogu spravljati u samoj zemlji bilo bi nužno ovde uzeti u obzir.

Jer čime inače hoćete da zaposlite prekobrojne? Pa oni i jesu prekobrojni zato što nema prođe za njihove proizvode. Ali tad dolazimo do eksproprijacije zemljišnih poseda, a to je već korak dalje nego što bi otišla današnja nemačka ili austrijska država. I tad ni jednoj ni drugoj od njih ne možemo poveriti tako nešto. Kako se stvar odvija i šta ispada kad se junkerima naloži da eksproprišu junkere, – to se može videti ovde u Engleskoj, gde je ipak, uz sve srednjovekovne forme, državni život mnogo moderniji nego što je to slučaj levo i desno od Rudogorja. Slaba tačka i jeste u tome što, dokle god imućne klase ostaju na kormilu vlasti, svako podržavljenje predstavlja ne ukidanje već samo promenu oblika eksploatacije; u francuskoj, američkoj, švajcarskoj republici ne manje nego u monarhističkoj centralnoj i despotičkoj istočnoj Evropi. A da bi se imućne klase zbacile s tog kormila, potreban je prvo prevrat u glavama radničkih masa, kakav se sada svakako – relativno lagano – vrši; a da bi se ovo ostvarilo, potreban je još brži tempo u prevratu metoda proizvodnje, više mašina, više potiskivanja radnika, više upropašćivanja seljaka i sitne buržoazije moderne krupne industrije.

U onoj meri u kojoj se ovaj ekonomski prevrat vrši brže i radikalnije, u toj meri se nužno nameću i mere koje – očevitno određene samo za pomoć u neprilikama koje odjednom postaju velike i nepodnošljive – imaju za posledicu potkopavanje korena dotadašnjeg načina proizvodnje; i radničke mase će pomoću opšteg prava glasa prinuditi druge da čuju njihove glasove. *Koje* će mere tu biti prve, to zavisi od lokalnih i trenutnih prilika, o tome se ne može ništa reći unapred. Ali moje je mišljenje da su koraci koji stvarno vode ka oslobođenju mogućni tek onda kad ekonomski prevrat bude doneo velikoj masi radnika svest o njihovom položaju i time im prokrči put ka političkoj vlasti. Druge klase sposobne su samo za krpež ili varku. A ovaj proces razbistravanja glava radnika sada se svakodnevno odvija sve brže, i kroz 5 do 10 godina razni parlamenti će izgledati sasvim drukčije.

Na tomu III¹ počecu opet da radim čim mi ovi prokleti sitni povremeni poslovi i beskonačna prepiska sa svim mogućim zemljama ostave malo vremena. Ali tada ću napraviti revoluciju, zatvoriću vrata i neću dozvoliti da mi više smetaju. Nadam se da ću ove godine završiti, dogorelo mi je do nokata i *moram* završiti.

Zar nećete još jednom doći u Englesku? Tussy je vrlo dobro, *u data* je vrlo srećno i lepo se zaoblila.

S poštovanjem Vaš

F. Engels

¹ *Kapitala*

32

Engels Lauri Lafargue

u Pere

London, 30. marta 1891.

Draga moja Laura,

Vrlo velika hvala za tvoju ljubaznu ponudu da izvršiš reviziju Ravéa¹⁰⁴¹, qui en sera ravi,¹ ali se bojim da ti nećeš biti ravie.² Uredio sam da mi pošalje uzorak – dva pasusa posljednjeg poglavlja, str. 121. i 140¹⁰³¹; pregledao sam ih i sada ih prepuštam tebi s mojim primjedbama i predloženim izmjenama. Molim te, pogledaj i tada odluči da li ćeš se poduhvatiti tog posla. Kao svi profesionalni prevodioci, on je rob originala i zaboravlja da rečenica, kad se prevodi s francuskog na njemački i obratno, treba da bude sasvim izmijenjena. S druge strane, on ne razumije *nijanse* koje postoje među brojnim sinonimima u njemačkom jeziku; on ne zna kome rodu pripada ta riječ, pa ni kojoj vrsti, a još manje kojoj podvrsti. Ali, bojim se, u tom se spotiče većina prevodilaca.

Pisat ću R[avéu] da sam rukopis poslao gospodinu Lafargue-u (koga on predlaže da izvrši reviziju) i da mu ne mogu dati konačan odgovor prije nego čujem njegovo mišljenje. Kako je on govorio o Paulu, mislio sam da je bolje da tebe ne miješam u stvar u sadašnjem času.

Jollymeier stiže napokon večeras. Na Božić je bio prehladen, i čini se da je još uvijek. Namjeravao je doći u prošli četvrtak,³ ali njegova prehlada se pogoršala, i kako je vrijeme bilo loše, odlagao je put iz dana u dan. Juče je bilo lijepo i toplo, ali nije došao; danas piše i najavljuje svoj dolazak najzad »aber sichere⁴ za večeras. Čini se da ga strašno smeta što je gluh.

Sam je stigao u Liverpool u prošli četvrtak i sada je kod roditelja u Rumfordu. Ovdje će biti krajem ovog ili početkom idućeg tjedna. Po dolasku potpuno ga je pregledao Gumpert i ustanovio da je sasvim zdrav, osim laganog proširenja slezene, koje, on se nada, može brzo da se izliječi.

Pumps i Percy za sada su kod starih Roshera; napustili su svoju kuću i uskladištili namještaj sve do njihove selidbe u Rajd, na o[toku] V[ajtu], kamo će Percy poći ove sedmice sa svojom braćom da izvrši komercijalne pripreme za novu Rosherovu agenciju za cement, vješ-

¹ koji će biti ushićen – ² ushićena – ³ 26 marta – ⁴ »ali sigurno«

tački kamen i uopće građevni i vrtlarski materijal. Poslije toga dovest će Pumps da izabere kuću i da se tada presele. Nadam se da će Percy napokon naučiti kako se zarađuje kruh; prilično su me novca stajali, a najgore je da to neće nimalo koristiti partiji. Naravno, trebalo bi da ih pomazem godinu ili dvije dok novi posao ne postane rentabilan.

Annie nas je ostavila i udat će se ove nedjelje. Uzeli smo dvije kućne pomoćnice, jer želim da mi Louisa pomaže u mom radu i ne gubi vrijeme u kuhinji. Imali smo grdnh muka dok smo ih pronašli ali vjerujem da smo imali sreću; do sada smo – ovo je prvi tjedan – zadovoljni. To su dvije djevojke, koje su bile zajedno i koje vole da opet budu na istom mjestu.

Prvomajska manifestacija bit će strašno razočarenje za S[ocijal]-d[emokratsku] f[ederaciju] i Hyndmana. Svojim lukavim pokušajima da suprotstave Vijeće tredjuniona^[102] Ligi za zakonski osmočasovni radni dan,^[105] našli su se između dvije stolice; potpuno su zaboravili da je ove godine u Vijeću tredjuniona većina posve drugačija nego prošlih godina.⁵ Opet su htjeli da imaju za sebe dva govornička mjesta, ali ih neće dobiti jer nisu zastupljeni ni u Vijeću tredjuniona ni u Komitetu za osmočasovni radni dan (poslali su tri delegata, ali oni su često bili odsutni i, prema tome, njihova imena su zbrisana s liste). Osim toga, sada je Edward, odgovarajući na Hyndmanove sramne napade,^[82] prešao u ofanzivu i iznijet će stvar pred sekciju Socijal-demokratske federacije u Ist Endu. U stvari, H[yndman] se već drži kukavički.

Bernstein veli da je pročitao u »La Justice« da su brusisti zatražili prijem u Komitet za proslavu 1. maja u Parizu, da su se blankisti i alemanisti suprotstavili, ali da su na Guesde-ov prijedlog primljeni s većinom od pet glasova.^[106] Možeš li mi javiti neke pojedinosti – da li je to tačno ili ne? Ništa sada više ne čujem o Brousseau i komp.; da li naprosto čekaju svoj čas, ili su tako poraženi da se ne usuđuju ni mrdnuti? Volio bih biti au courant⁶ tih stvari, jer je vjerovatno da će na briselskom kongresu^[107] doći do promjena u odnosima Socijal-demokratske federacije i posibilista s Nijemcima. Ako te dvije grupe spletkara pođu u Brisel i javno se odreknu pretenzija da su jedino one zvanične partije u Engleskoj i Francuskoj, tada Nijemci neće moći odbiti da s njima stupe u vezu. Sudeći prema L[ie]bk[nechtovom] sadašnjem držanju, ne bih se iznenadio ako pokuša da nas suprotstavi pos[ibilistima], a protiv nas ovdje Socijaldemokratsku federaciju, kako biste i vi i mi bili popustljiviji prema njemu. Ne znam da li čitaš »Vorwärts«, no svi mi ovdje osjećamo prema njemu gađenje. Nikada velika partija nije imala tako bijedan organ. Uostalom, da bih se zaštitio od

⁵ Vidi u ovom tomu, pismo br. 48 – ⁶ u toku

svake slučajnosti, sada sam naročito zainteresiran za činjenice, izjave i držanje Broussea i komp.

Srdačan pozdrav od Louise!

Uvijek tvoj
F. E.

Da li bi Paul mogao skoknuti preko Kanala kad bude u Kaleu?

Prevod s engleskog

33

Engels Stanisławu Mendelsonu

u London

(koncept)

[London], 31. marta 91.

Dragi građanine Mendelson,

Upravo sam primio pismo, čiju kopiju prilažem.^[108] Apsolutno mi nije poznato kakvi su odnosi koji mogu postojati između Vas i Wróblewskog. To je stvar koja me se nimalo ne tiče.¹ Ali u delikatnom položaju, u koji me dovodi ovo pismo, ne ostaje mi drugi izbor – a ja verujem da ćete se u tom pogledu sa mnom složiti – nego da Vam saopštim njegovu sadržinu i da Vašu adresu dostavim Wróblewskom]. Molim vas, sporazumite se s njim neposredno.

Nadam se da se Vaša selidba bliži kraju. Suviše dobro znam kako je to neprijatno. Gospođi Mendelson, koja me verovatno nije zaboravila, to je svakako dosadilo.

Uvek Vaš
F. E.

Gospođa K[autsky] šalje pozdrave i Vama i gospođi Mendelson.

Prevod s francuskog

¹ Prva, u rukopisu precrtana formulacija ove rečenice glasi: Nemam ni nameru a ni najmanje volje da se mešam bilo u privatne stvari, bilo u stvari koje se tiču samo Poljaka.

34

Engels Augustu Bebelu
u Berlin

(koncept)

[London, početkom aprila 1891]

Dragi B[ebel],

Danas neću stići da ti odgovorim na pismo od 30. – to će doći na red u najskorije vreme,¹ čim mi to dopusti gomila poslova – već samo da tebi i tvojoj ženi od sveg srca poželim sreću za vašu srebrnu svadbu. Nadam se da ćete oboje i 6. aprila 1916. proslaviti zlatnu svadbu i pri tom ispiti čašu u spomen starog momka koji sada ovo piše, a koji će tada već dugo biti prah i pepeo.

Ali ovo ti mogu reći; nema mnogo ljudi kojima, kao tebi, mogu tako iskreno i tako srdačno čestitati takav praznik. Otkako smo počeli da se dopisujemo i zatim se i lično zbližili,^[109] stalno sam među nama zapažao usaglašenost smera i načina mišljenja, kakva je prosto čudesna kod ljudi koji su prošli tako različit razvojni put. To – srećom – ne isključuje i mogućnost da u nekim tačkama ne postoji usaglašenost. Ali to su onda, opet, tačke na kojima se ili vremenom, diskusijom i zahvaljujući novim događajima saglasnost javlja sama od sebe, ili tačke na kojima ta saglasnost vremenom nije više uopšte ni od kakvog značaja. I nadam se da će tako i ostati. Ne verujem da će se ikad ponovo dogoditi da će neko od nas dvojice morati da učini neki korak koji direktno pogađa onog drugog, a da se prethodno nije posavetovao sa onim drugim.² I ja u najmanju ruku blagosiljam još i danas onaj dan kada si ti sa mnom započeo redovnu prepisku.

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 46. – ² Prva verzija ove rečenice, precrtana u rukopisu, glasi: Ne verujem da će mi se ikad ponovo dogoditi da učinim neki korak koji direktno pogađa nemačku partiju, a da se prethodno nisam posavetovao sa tobom.

35

Engels Karlu Kautskom
u Štuttgart

London, 2. aprila 91.

Dragi Kautsky,

U najvećoj žurbi samo najnužnije. Od Bebela je konačno stiglo pismo, sasvim prijateljsko, s raznim prigovorima, ali sasvim u starom srdačnom tonu i sa željom da se stvar preda zaboravu.¹

Meißneru sam vrlo odlučno pisao u vezi sa 4. izd.² i još jednom sam zahtevao da ti ga pošalje. Isto u vezi sa odobrenim tabacima pisanija o Brentanu³ za tebe – ako ih uskoro ne dobijem, poslaću ti – enfin,⁴ bolje da to učinim odmah – poslaću ti moje tabake korekture, kontrole, tu možeš bar da vidiš kako izgleda ta još sirova stvar.

Verovatno si već dobio predgovor za *Gradanski rat*, poslat je pre nekoliko dana. Valjda ćeš biti tako dobar da napišeš uvodnu belešku.^[110]

Sa Laf[argue-om] je sve u redu. Dokazao sam mu da su njegovi argumenti iz Ricarda u A. Smitha odavno prihvaćeni⁵ u *Prilogu kritici*⁶ i u mom predgovoru za 2. tom,⁷ i izgleda da ga je to odmah umirilo.^[71]

Ovde je Schorl[emmer], šalje mnogo pozdrava. Sad je vreme obeda, i Aveling stiže – on je beli udovac, Tussy drži govor u Norviču. Prema tome, zbogom.

Tvoj
F. E.

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 46. – ² prvog toma *Kapitala* – ³ Friedrich Engels, *O polemici Brentano protiv Marxa* – ⁴ najzad – ⁵ Vidi u ovom tomu, pismo br. 23. – ⁶ Karl Marx, *Prilog kritici političke ekonomije* – ⁷ *Kapitala*.

36

Engels Pasqualu Martignettiju
u Benevento

London, 2. aprila 1891..

Dragi prijatelju,

Sasvim se slažem s tim da Fantuzzi štampa *Soc[ialismo] utop[is--tico]*, samo ću mu pisati¹ da mi ne umeće nikakve predgovore nepoznatih ljudi à la Gori⁽¹¹¹⁾. Takođe se može koristiti biografska skica iz »Lo Sviluppo«⁽¹¹²⁾. Ovih dana ću Vam poslati jednu novu, tek snimljenu fotografiju, čim i sam dobijem snimke.

Da bih Vam pomogao u Vašem učenju engleskog jezika, poslao sam Vam englesko izdanje *Komunističkog manifesta* i nabaviću za Vas jedan primerak engleskog izdanja *Kapitala*. Trenutno ne postoji neki engleski socijalistički list koji bi vredelo čitati. Ali s vremena na vreme slaću Vam radi učenja neki – što interesantniji – broj nekog buržoaskog lista. Tad ćete već nekako napredovati uz neku englesku gramatiku i rečnik. Svakako, izgovor ne možete naučiti bez dobrog nastavnika.. Uostalom, taj jezik je vrlo lak, pošto skoro uopšte nema gramatiku..

Ako želite *nemački* primerak *Manifesta*, molim da me obavestite dopisnicom.

S prijateljskim pozdravom Vaš

F. Engels

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 37.

37

Engels Romualdu Fantuzziju
u Milano^[118]

(koncept)

[London], 2. aprila [1891]

Sa zadovoljstvom vam dajem dozvolu da preštampate i ponovo izdate italijanski prevod (P. Martignettija) mog *Utopijskog i naučnog socijalizma*¹ pod uslovom da izdavanje ne traje duže od tri meseca računajući od danas i da ne dopustite nikome, pa ma ko to bio, da piše predgovor, da unosi izmene a pogotovu izmene bez mog izričitog i pismenog pristanka.

(Kann die Biographie aus der Origine della famiglia abdrucken.)²

Što se tiče preštampavanja ove poslednje brošure, valjalo bi znati kada bi se moglo pojaviti novo izdanje; ako se to može učiniti u toku ove godine, mogli bismo se dogovoriti.

Samo se po sebi razume da bih računao na 12 *Freiex[emplare]*³ svakog izdanja nekog od mojih dela.

Prevod s francuskog

¹ *Razvitka socijalizma od utopije do nauke* – ² Može se preštamovati biografija iz *Porekla porodice*. (Engels misli na italijansko izdanje *Porekla porodice, privatne svojine i države*.) – ³ besplatnih primeraka

Engels Paulu Lafargue-u

u Pere

London, 3. aprila 91.

Dragi moj Lafargue,

Hvala na Vašem pismu – mnogo me to zanima^[114]. Ponajprije, jer moramo poznavati sve te stvari, da se naoružamo protiv Hyndmana; zatim, jer taktika, koju Vi sprovodite, upravo je taktika koju je Marx preporučivao^[47] Nijemcima godine 1875. protiv lasalovaca i ja ću se moći njom poslužiti, ako bude potrebno, da dokažem da su 1875. godine Nijemci mogli ići drugom linijom nego onom koje su se tada držali; i 3) iz razloga navedenih Lauri.¹ Ali vi ste ovo posljednje krivo razumjeli. Ako biste ponovo pročitali moje pismo, vidjeli biste da ja govorim samo o mogućnostima jedne eventualne budućnosti *poslije* briselskog kongresa.^[107] Nisu važna pisma koja Vam sada piše L[iebknecht], morate ga dobro poznavati, jer se on zna okrenuti i preokrenuti dok trepneš okom. Već se 20 godina njegova politika stalno sastoji u tome da u inostranstvu održava veze nezavisno od veza, koje smo mu Marx i ja mogli osigurati. Kao u svojoj zemlji, i u inostranstvu voli da okuplja svoju, ličnu partiju, sastavljenu od ljudi što ih je *on* lično obvezao. U tome on nije mnogo izbirljiv. Sjetite se afere Buffenoir^[115]. Tako će on postupiti, čim mu se ukažu nove veze. I budući da će u Briselu vjerovatno nestati posljednji razlozi koji su ga udaljili od pos[ibilista] i Hyndmana, nećete se iznenaditi ako se približi toj gospodi, ča se s jednim posluži kao protutežom protiv Vas, a s drugima da nas ovdje »uravnoteži«. Ako se to dogodi, moglo bi biti od najveće važnosti da ja budem u stanju intervenirati u datom času, i zato treba da sam unaprijed pripravan. Ako se to ne dogodi, utoliko bolje.

Pedeset franaka što ih šalju radnici koji izrađuju til u Kaleu, izazvali su velik efekt, ali Vi znate da su Englezi ljudi *matter of fact*², i da bi se održala međunarodna srdačnost, bilo bi bolje da se na to ne ograničava poklon francuskih radnika. Ovdje bi ostavilo vrlo dobar utisak da neki francuski sindikat, *koji još nije primio englesku pomoć*, pošalje izvjestan iznos. Tu francusku inicijativu mnogo bi ovdje cijenili.

Sam Moore se vratio sasvim zdrav, pregledao ga je Gumpert koji ga proglašava *perfectly sound*³, izuzev lakšeg otoka slezine, od čega će, kako on smatra, ozdraviti za kratko vrijeme. Na žalost, Sam je otišao svojim roditeljima u Derbišir, u planine, upravo u vrijeme snijega,

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 32 – ² činjenica – ³ savršeno zdravim

što nije jako korisno za čovjeka koji dolazi iz žarkog pojasa. Ovamo će doći slijedećeg tjedna.

Ubistvo u Sofiji sigurno je ruski podvig, ali budući da je pro-mašen Stambulov na koga je u stvari nišanjeno, to vjerovatno neće završiti nečim velikim⁽¹¹⁶⁾. Inače bismo možda vidjeli malo *excitement*⁴ i ja sam vrlo zadovoljan da se to nije zbililo. Jer jako sumnjam u otpornu snagu pariske javnosti prema šovinističkim povicima u času krize, kao što sumnjam i u svoje Berlince u sličnoj prilici. Ni Bismarck ni Boulanger nisu odavno pokopani da ih rat, koji postaje skoro neizbježan, ne bi mogao uskrsnuti.

Vaša taktika prema objema pos[ibilističkim] grupama najbolja je u takvim okolnostima. Budući da imate manjinu u Parizu, vi treba da neutrališete jedne pomoću drugih i postepeno privlačite mase. Uostalom, ima načelnih razlika, koje vam daju pravo da odbijete čisto i prosto spajanje.

No, gdje je, dakle, u »Le Soc[ialiste]« ono pismo iz Ruana o kome govorite? Tražio sam ga u svim brojevima od 11. februara do 1. aprila i nigdje ga nisam našao⁽¹¹⁷⁾. Louise i Schorlemmer šalju najljepše pozdrave Vama i Lauri, a isto tako i

Vaš
F. E.

Schorl[emmer] je gotovo ozdravio od prehlade, ali još izgleda umorno.

Čekamo Vas slijedećeg tjedna da Vam Sam može ispričati mnoge stvari o Vašim crnačkim srođnicima.

Prevod s francuskog

⁴ uzbuđenja

Engels Karlu Kautskom
u Štuttgart

Dragi K[autsky],

Pismo je upravo prispelo. Šteta što nisi pridobio Schmidta, bio bi sasvim tvoj čovek^[118]. Meiß[ner] piše da *tek sad* šalje primerke 4. izd.¹ za recenziju u isto vreme kad i *Anti-B[rentano]*² i da su oba poslata u »N[eue] Z[it]«. Dakle, možeš *odmah* da navališ, dok tvoj članak bude odštampan^[119], imaćeš, svakako, oba. Ako ne, piši O. M[eißneru] i *pozovi se na mene* i na ovo moje saopštenje.

Jedan Elzašanin, Henri Ravé (trenutno u zatvoru) koji je preveo Bebelovu *Ženu* i sad prevodi moje *Poreklo* pod kontrolom Laure L[afargue]^[104], želi da zna da li tvoj *Th[omas] Morus* zaslužuje da se prevede. Preporučio sam mu tu knjigu, ali sam istovremeno napisao da ću tražiti od tebe da mu pošalješ jedan primerak da bi se mogao sam uveriti. Adresa: H. R[avé], détenu à la prison,³ Puatje (Vijen, Francuska).

Francuzi sad imaju pune ruke svojih sopstvenih poslova, 1. maj, s tim povezani pregovori sa posibilistima kako alemanističkog tako i brusističkog pravca – pri čemu naši^[60] izigravaju arbitre!! – itd., i sa svojim »Socialiste«-om, što objašnjava odsustvo saradnje Paula L[afargue]-a sa »N[eue] Z[it]«. Smešno je to što Francuzi u odnosu na posibiliste koji se raspadaju vode upravo onu istu politiku koju je M[arx] preporučio u propratnom pismu 1875. u odnosu na lasalovce^[47], – i to dosad sa uspehom koji će briselski kongres^[107] verovatno potvrditi.

Mnogo pozdrava.

Tvoj
F. E.

[London] 7. 4. 91.

¹ prvog toma *Kapitala* – ² Friedrich Engels, *O polemici Brentano protiv Marxa*

– ³ kažnjenik u zatvoru

40

Engels Henriju Ravéu

u Poatje^[120]

(koncept)

[London], 7. aprila [1891]

Ako pristupite radu oko 15. ov. m. moći ćete poslati Laf[argue]-u I glavu do početka maja, i tako mu slati glavu po glavu kako ih budete završavali.¹ Sve ćete okončati do kraja juna, a u julu ćete, nadam se, imati otiske novog izdanja^[76]; to, međutim, ne zavisi samo od mene. Na taj način bismo se, verovatno, mogli pojaviti sa knjigom u septembru.

Prevod s francuskog

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 32.

41

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu
u Hoboken

London, 8. aprila 91.

Dragi Sorge,

Konačno, danas ti mogu poslati nekoliko novih fotografija, 2 male u pismu, a jednu veliku (tzv. panel¹) šaljem ti preporučeno kao tiskovinu. Snimljene su u februaru ove godine, dakle prilično verno predstavljaju sadašnje stanje stvari.

Što se tiče tvog lečenja po metodi Banting, giht je sasvim normalna posledica povećane potrošnje mesa, jaja i drugih namirnica koje sadrže azot. One treba, u stvari, da služe samo obnavljanju mišića i drugih delova tela koji sadrže azot (fibrin, ukratko sva belančevinasta tela) i da nadoknađuju njihov gubitak. Ali ako ih uzimaš više nego što je za to potrebno, oni u telu, kao i obična hrana, sagorevaju stvarajući telesnu toplotu i, kao glavni ostatak posle sagorevanja, tada nastaje mokraćna kiselina, koja se zatim u telu može pojaviti u većoj količini nego što se izlučuje kroz bubrege. Taj višak se tada zadržava u mišićima, ili kristališe u zglobovima, i onda se to naziva reumatizmom i gihtom. Moraš se ili više kretati ili izmeniti svoju ishranu i jesti više hleba itd. a manje mesa i jaja. Pivo bi, svakako, trebalo da izbegavaš.

Hvala za odgovor u vezi sa Avelingom. Ovde je jednom neko, više ne znam ko, pokrenuo tu stvar u vidu hipoteze, i da se ne bi brzopleto postupilo, uzeo sam na sebe da tebe upitam za to.²

Singer i Bebel su mi pisali vrlo ljubaznim tonom^[121]. Nemci se još uvek ne mogu navići na to da neko ko uživa visok položaj ne sme pretendovati na to da se prema njemu ophode finije nego prema drugim ljudima. To je u osnovi i bio glavni razlog za uvredu. Pošto nisam odgovorio na Liebknechtovo pompezno škrabanje^[65], pošto nisam obratio ni najmanje pažnje na sva zajedanja, L[ie]bk[necht] može da uобрази da je odneo veliku pobeđu nada mnom. Ostavljam mu to zadovoljstvo. On će im svojim uređivanjem ionako vrlo brzo upropastiti »*Vorwärts*«, zbog toga svi grde. S L[ie]bk[nechtom] se ne može ništa učiniti, pa on, izgleda, i u Americi još uvek šurije sa Rosenbergom. Odlučujuću ulogu u partiji sve više i više preuzima Bebel i to je vrlo dobro. B[ebel] je mirna, bistra glava, koja se i u teoriji razvila sasvim drukčije nego L[ie]bk[necht]. Ali L[ie]bk[necht] se čovek ne može otresti, zahvaljujući svom frazerstvu i strasti sa kojom govori,

¹ fotografija koja se stavlja na zid – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 22.

on ima još uvek stvarno mnogo uticaja na narodnim skupovima, i otuda svakakvi kompromisi.

Ovde se dobro napreduje. Napadi Hyndmana na Avelinga mogu mu dobro doći. H[yndman] je nesposoban da tačno odmeri svoje snage u poređenju sa onim što on stvarno može. Verovao je da će se obračunati sa A[velingom], i sad se sam uprskao. Kao posledica liverpulske kongresa tredjuniona^[122], većina londonskog Trade Council-a^[102] promenila je mišljenje u korist *Legal 8 hours day*.³ H[yndman] je pokušao da ga iskoristi protiv *Legal 8 Hours League*^[105], ali to nije uspelo. Njegova federacija^[62] je bila zastupljena u *Legal 8 Hours Committee*, ali je on povukao svoju delegaciju i napisao *Trades Council*-u zahtev da se federaciji daju 2 odvojene govorničke tribine u parku⁴ prilikom demonstracije. Ali *Trades Council* će to verovatno odlučno odbiti, kao što je to već učinio *8 Hours Committee*, i tad će se H[yndman] naći između dve stolice.⁵ Kod svih udruženja u kojima radi Avelingu se izglasava poverenje, pošto H[yndman] odbija da u javnoj debati istupi sa svojim optužbama, a posle 1. maja svakako će morati da menja svoju taktiku. On je ovde još jedini kavgadžija koji se isprečio na putu. On dokazuje koliko je beskorisna – teorijski velikim delom ispravna – platforma koja nije kadra da se veže za stvarne potrebe ljudi. Mada su ovi ljudi ovde Englezi, oni ipak stoje izvan stvarnog engleskog pokreta skoro isto onako kao i Socijalistička radnička partija u Americi^[25]. Ovde se pokret odvija u novim tredjunionima, pre svega *gasworkers*^[67], i u agitaciji za *legal 8 Hours* (zakonski osmočasovni radni dan), a u oba Avelingovi stoje na čelu. U obema granama agitacije ima mnogo ljudi koji pripadaju i *Social Democratic Federation*, ali upravo oni izmiču posebnom Hyndmanovom uticaju i odnose se prema *Social Democratic Federation* kao prema sporednoj stvari. I ako Hyndman bude zaoštrio svoje istupe protiv A[velingovih], možda će imati posla baš sa ovim ljudima.

U Francuskoj, zahvaljujući rascepu među posibilitistima, trenutno i u Parizu naši ljudi vode glavnu reč. Prvo su alemanisti (u Parizu, po mišljenju Lafargue-a, većina, u šta ja, međutim, sumnjam) poslali delegate u komisiju za organizovanje majskih demonstracija, a zatim, konačno, i brusisti, – dakle, oni pristaju da sprovedu odluku marksisista^[123]. I pošto alemanisti žele da izbace brusiste, naši ljudi su došli u situaciju da istupaju kao branitelji jednakih prava brusista!! Najbolje je da naši Francuzi primene prema posibilitistima istu onu taktiku koju je Marx preporučio ajzenašanima u odnosu na lasalovce^[47]! I dosad sa uspehom.

Pariski kongres rudara umalo da propadne zbog belgijske budalaštine sa *general strike*^[124]. Da bi se to izbeglo, Englezi su zahtevali glasanje prema broju glasova zastupljenih radnika. To bi Englezima

³ zakonskog osmočasovnog radnog dana – ⁴ Hajd parku – ⁵ Vidi u ovom tomu, pismo br. 47. – ⁶ plinarskih radnika

donelo skoro bezuslovnu većinu, i tad su se pobunili drugi. Skoro da želim da valonski rudari koji su ovog puta započeli svu tu besmislicu sa general strike, dovedu u Belgiji do general strike radi opšteg prava glasa; bili bi strahovito potučeni i ta besmislica bi pala u zaborav. Ali drugi u Nemačkoj i Francuskoj morali bi da osete posledice.

Schorl[emmer] je bio ovde 8 dana, postao je veoma osetljiv na promenu vremena, bori se sa napadima gluvoće usled nazeba, trebalo bi da jednom zimu provede u toplim krajevima. Sam⁷ je u Derbiširu, svakog dana ga očekujem. Ali teško da će ovde raditi, treba da sakupi snage za novu 1¹/₂ godinu na Nigeru. Uostalom, kažu da smatra da je tamošnja klima vrlo prijatna i da naša ne valja.

Srdačni pozdravi tvojoj ženi.

Tvoj
F. E.

Druga slika je za Schlütera, pozdravi ga, molim te.

⁷ Sam Moore

42

Engels Valeriju Wróblevskom
u London
(koncept)

[London] 9. 4. 91.

Dragi moj Wróbl[evski],

Oprostite mi ako Vas molim da ne nastojite na nalogu koji mi dajete u Vašem pismu od 5-og. Nemam nikakva prava da se mešam ni u unutrašnje poslove poljske partije koji su mi gotovo apsolutno nepoznati, ni u lične stvari građanina M[endelsona]. Pod takvim uslovima čini mi se da bi moje ponovno mešanje¹ moglo samo smetati rezultatu koji nameravate da postignete; verujem da bi u Vašem sopstvenom interesu bilo bolje, ako biste sa M[endelsonom] pregovarali neposredno. Vi to možete učiniti bez i najmanje bojazni da mu Vaša pisma upućena na adresu: Nr. 1, Hyde Park Mansions N. W. neće stići, jer znam da se on sada tamo nastanio.

U nadi da ćete uspeti i da ćete mi uskoro moći javiti bolje vesti, ostajem srdačno Vaš

Prevod s francuskog

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 33.

43

Engels Heinrichu Scheu-u

u London

122, Regent's Park Road, N. W.
[London] 10. aprila 1891.

Radnička Biblioteka

Veoma poštovani gospodine Scheu,

Zahvaljujući marljivosti gospode Kautsky, koja je poslednjih nedelja sredila čitavu hrpu Marxovih pisama, danas Vam mogu poslati 2 Marxova potpisa^[125]. Ovaj ispod koncepta pisma na engleskom je najjasniji. A, opet, Vi ćete možda razmišljati o tome da iz nemačkog koncepta date ona četiri reda: »Treba da Vam itd.« do »na raspolaganju« sa svim precrtanim mestima i izmenama kao uzorak rukopisa (i ujedno uzorak njegovog načina rada). Ionako Vam ne mogu pribaviti neki bolji, bez korekture i tako reći kao skrojen za Vaš cilj. To Vama prepuštam, a isto tako i pitanje da li da preuzmete reči »s posebnim poštovanjem« i »Vrlo poštovani gospodine«, ili i datum.

Molio bih Vas da mi vratite ova pisma. Uvek će me radovati da me posetite. U svakom slučaju, bilo bi mi prijatno da Vas još jednom vidim pre nego što započnete moju novu sliku; nove fotografije koje je izradio Debenham imaju jednu manu, a to je – snimljene su verno.

Uz najlepše pozdrave od gospode K[autsky],

S poštovanjem Vama odani

F. Engels

44

Engels Leu Frankelu

u Pariz

London, 24. aprila 1891.

Dragi Frankel!

Moram odgovoriti na tvoja pisma od 27. decembra i 16. ov. m. Što se tiče prvoga, meni je poznato ono neprijatno osećanje koje obuzme čoveka kad se posle mnogih godina odsutnosti vrati u neku zemlju i tamo ponovo susretne nekada bliske prijatelje koji sada vode ogorčenu borbu među sobom. Ali, à la guerre comme à la guerre.¹ To je neophodan uslov razvoja i protiv toga se ne može ništa učiniti. Nastupa trenutak kad je moguće umešati se u interesu svih, no, mislim da to vreme još nije došlo^[126]. Brisel će mnogima otvoriti oči, ako se kongres u Briselu uopšte održi^[107], pošto će ga ugroziti besmisleni generalni štrajk Belgijanaca.²

To što se u poslednje vreme zbivalo između raznih frakcija povodom Prvog maja dokazuje da je, u svakom slučaju, uzdržanost naša prva obaveza. Ovu uzdržanost bih morao ispoljiti i u odnosu na tvoju molbu koja se tiče prvomajskog broja lista »La Bataille«,^[127] kad ne bi bilo još i drugih razloga. Prvo, od juna 1889. godine nijednom nisam video nijedan broj lista »La Bataille« i znam samo – pa i to po čuvenju – da je u antibulanzističkoj borbi ovaj list istupao zajedno sa ulicom Cadet^[128]. Drugo, poslednja dva meseca sam dobio tako mnogo analognih predloga da sam rešio da odbijem te molbe jednom zauvek. Isto ovakvo pismo šaljem danas u Beč.^[52]

Najzad, već je vreme da izađe iz štampe III tom *Kapitala*. No, pre nego što se latim tog posla, moram pripremiti nova izdanja³ a od toga je *nemoguće odustati*. I dok III tom ne bude gotov, ništa neću uzeti na sebe, pored toga je neophodno da znatno ograničim svoju prepisku.

Sa srdačnim pozdravom takođe i od Louise Kautsky

tvoj
F. Engels

Prevod sa mađarskog

¹ u ratu kao u ratu – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 41 – ³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 28.

Engels Karlu Kautskom
u Štuttgart

London, 30. aprila 1891.

Dragi barone,

Preda mnom su tvoja pisma od 5. i 25. Ad vocem¹ Brentano² Herkner, kome sam poslao jedan primerak, odgovorio mi je da je ono o lažima, svakako, neodrživo, već je M[arx] u *Kapitalu*, verovatno ne-namerno, ali ipak dao takve izvode da se ne može biti načisto itd. s tim kakvo je Gl[adstone]-ovo pravo mišljenje, – sve u svemu, sve moguće što se može očekivati od jednog tako »zagrejanog« Brentanovog učenika.

Verovatno si dobio moju dopisnicu u vezi sa Ravéom.³ Laura L[afargue] će pročitati i korigirati njegov prevod *Porekla*, inače teško da bih mu poverio tu stvar^[104]. S Tvojim *Morusom*, koga želi da prevede, verovatno će se još malo počekati, reč je o »isplativijim odn. probitačnijim« poslovima koje treba da obavi.

Schmidtu ne mogu da zamerim na privatnoj docenturi, – ona je već godinama san i njemu i njegovim roditeljima. A sad i jedan mark-sista ima u Švajcarskoj izvesne šanse. Istina, tako ti je izmakao naj-pouzdaniji – mada ne i najkulantniji – koredaktor^[118], međutim, valjda će se ipak naći još neko kome možeš poveriti bar razne tehničke poslove.

Kad bi se L[jiebnecht] preselio iz Berlina u Lajpcig, obradovao bi *odmah* mnoge ljude, ali ne i tebe. Ali ja u to ne verujem. To bi bilo njegovo povlačenje. On bi u Lajpcigu bio – ironija istorije! – socijal-demokratski Bismarck iz Fridrihsrua, i to bi najzad dovelo do kavge. Ionako je pitanje da li će se ovako ili onako dugo proći bez nje.

Peruanska istorija me veoma interesuje; obradovaćeš me ako mi pošalješ članke iz časopisa »Ausland«^[129]. Samo kaži *kad* moram da ti ih vratim, pa ću se u čitanju ravnati prema tome.

Ravéu sam ovako napisao o tvom *Morusu*^[130]:

«Le ,Th[omas] Morus' de K[autsky] contient un aperçu généralement juste, et sous beaucoup d'aspects original, de la période de la renaissance dans les pays de réforme protestante, et surtout l'Angleterre. C'est de cet aperçu général des conditions historiques de la période que se dégage la personnalité de T. M[ore], comme enfant de son temps. La renaissance italienne et française, par conséquent, ne figurent dans le livre qu'à l'arrière-plan. J'écrirai à K[autsky] un

¹ Povodom – ² Friedrich Engels, *O polemici Brentano protiv Marxa* – ³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 39.

de ces jours, et je le prierai de vous envoyer son livre, je crois que vous trouverez, qu'il vaut bien la peine d'être traduit.⁴

Potpuno sam zaboravio M[arxov] ženevski spomen-spis^[131]. Sad radimo na sređivanju starih pisama i novina, pa ću videti da li mogu da ga nađem. Ali sada nemam mnogo vremena za traženje, a primedbe itd. uz to ne mogu napisati. Moram se pobrinuti da se opet dam na III tom⁵ i čvrsto sam naumio da bez milosti odbijem *svaki novi rad* koji nije *apsolutno hitan* – pa makar to bila i 3 reda – i isto tako da svoju prepisku svedem na *najnužnije*, sve dok ne završim III tom. Pret-hodno, naravno, *Poreklo*, – njega ću se prihvatiti, mislim, iduće nedelje^[76]. U međuvremenu će Louise potražiti taj ženevski dokumenat. Ali to će možda malo potrajati, mnoštvo materijala je veliko a nered još veći.

Verovatno si video da je u listu »Vorwärts« u vezi sa štrajkom rudara^[132] zauzet malo drukčiji stav^[133]. L[ieb]k[necht] je bespomoćan u tim stvarima. Taj čovek ima samo dve boje na svojoj paleti, crnu i belu. Nema nijansi, šta se tu može? Naši ljudi u Berlinu gledaju na sve samo sa *svog* stanovišta. Tako ponekad zaboravljaju da kod rudara ne treba očekivati disciplinu koju je uvežbao zakon protiv socijalista kao što je to slučaj sa starim vojnicima partije; i *da nam svaku* novu grupu radnika *dovode* nerazumni, nužno neuspeli, ali u izvesnim uslovima neizbežno stihijski štrajkovi. Pisaću B[ebel]u o tome.⁶ Ne može se uživati samo u prijatnim stranama pokreta, moramo prihvatiti i trenutne fatalne stvari. Uostalom, kod jedne *velike partije* ne može više postojati stroga disciplina *sekte*, i to ima i svoje dobre strane.

Što se tiče Laf[argue-a], ne daj se zavarati. L[afargue] je pomalo enfant gâté⁷ i uljulkuje se svojim preistorijskim teorijama koje ni u kom slučaju nemaju uvek osnova. Stoga su mu njegovi Adam i Eva^[134] prirasli za srce i izgleda da su mu važniji od Zole za koga je on pravi čovek. A pošto odlaganje rajskih platonika, koji su se prepali tek kad ih je stari Jehova izbacio napolje, sad dolazi tako brzo posle istorije sa drugim ekonomskim člancima,⁸ to je on lično ozlojeđen. »N[eue] Z[eit]« treba sad odjednom da donosi samo članke o Adamu i Evi, kao da je to i ranije činio. Sad traži suprotnost između starog i novog »N[eue] Z[eit]«, koja i ne postoji, i prikazuje stvari tako kao da u listu ranije uopšte nije bilo articles d'actualité. Ja smatram da je »N[eue] Z[eit]« mnogo bolji nego ranije – niko ne može da traži od mene da

⁴ »Th[omas] Morus« od K[autskog] daje, uopšteno gledano, tačan i s mnogih aspekata originalan pregled perioda Renesanse u zemljama protestantske reformacije, pre svega u Engleskoj. Iz ovog opšteg pregleda istorijskih uslova pomenutog perioda istupa pred nas ličnost T. M[orusa] kao sina svog doba. Tako su italijanska i francuska renesansa u ovoj knjizi samo u pozadini. Ovih dana pišaću K[autskom] i zamoliću ga da Vam pošalje svoju knjigu. Verujem da ćete i Vi smatrati da zaslužuje da se prevede.« – ⁵ *Kapitala* – ⁶ Vidi u ovom tomu, pismo br. 46. – ⁷ razmažen. – ⁸ Vidi u ovom tomu, pismo br. 23.

čitam romane – list je uspeo da od Schippela konačno napravi pisca zaista dobrih članaka, koji se čitaju sa zadovoljstvom. Jasno je da jedan nedeljni mora dati *više* prostora za actualités nego neki mesečnik; kad bi ti uspeo uskoro da udomiš Adama i Evu, sve bi bilo u redu.

Američki milicijski sistem *praktično* nije ništa drugo već neka vrsta dobrovoljne *nacionalne* garde buržuja, i još je Hyndman pisao Marxu pre 10 godina iz Amerike da tamo buržuji uveliko drže vojnu obuku da bi se obezbedili od radnika. Koliko je taj sistem apsolutno beskoristan kad je u pitanju *spoljni* neprijatelj – pokazuju svi ratovi koje su Sjedinjene Države vodile sa novoobrazovanim dobrovoljačkim pukovima (vrbovanim), a najviše građanski rat^[135]. Tada je milicija potpuno iščezla. Još u Americi čuo sam da su armories⁹ milicijskih pukova prave tvrdave u unutrašnjosti Njujorka. Sve će to ostati budalaština sve dok svaki radnik ne bude imao u kući svoju repetirku i 100 bojnih metaka.

Tvoj stari

F. E.

Ti znaš da je mama Besant otišla među teozofe bake Blowatsky (Blamatski?)¹⁰. Na kapiji njene bašte, Avenue Road 19, sad stoji ispisano velikim zlatnim slovima: Teozofski štab. To je Herbert Burrows postigao svojom ljubavlju.

⁹ oružnice – ¹⁰ Jelena Blawatskaja

46

Engels Augustu Bebelu
u Berlin

London, 1. maja 1891.

Dragi Bebel,

Danas ti odgovoram na oba tvoja pisma od 30/3. i 25/4. S radošću sam pročitao da je vaša srebrna svadba tako lepo protekla i da se zbog toga već radujete budućoj, zlatnoj. Od srca vam želim da je oboje doživite. Ti ćeš nam biti potreban još dugo pošto mene – da se izrazim rečima starog Dessauera¹ – već bude odneo đavo.

Moram se, nadajmo se, poslednji put vratiti na Marxovu kritiku programa^[5]. Moram osporiti to da »bi *neko* stavio prigovor na samo to objavljivanje^[136]. Liebknecht se *nikad* ne bi dragovoljno s njim složio i sve bi preduzeo da ga spreči. Ova kritika ga počev od 1875. pritiska kao olovo, pa na nju pomišlja čim se povede reč o »programu«. Oko nje se vrti sav njegov govor u Haleu^[9]. Njegov naduveni članak u listu »Vorwärts«^[65] predstavlja samo izraz njegove nečiste savesti u odnosu na tu istu kritiku. I, u stvari, ona je u prvom redu i uperena protiv njega. Mi smo u njemu prepoznali, i ja u njemu još uvek prepoznajem tvorca programa ujedinjenja^[54] – po *slabim* stranama tog programa. I to je i bila ona tačka zbog koje sam se odlučio da sam istupim. Da sam se mogao samo s tobom posavetovati o toj stvari i odmah je poslati K. K[autskom] na štampanje, složili bismo se za dva sata. Ali ovako, smatrao sam da si ti – i lično i kao član partije – obavezan da se posavetuješ sa L[ie]bk[nechtom]. A znao sam do čega bi to dovelo: do zabrane štampanja ili do otvorene svade, bar za neko vreme, i s tobom, ako bih ja ipak istupio s tim. Da sam bio u pravu – dokazuje mi sledeće: Pošto si 1. aprila [1875] izišao iz hapsa a ovaj dokumenat nosi datum tek 5. maj jasno je – sve dok se ne daju neka druga objašnjenja – da su ti tu stvar *namerno zatajili*, i to može biti *samo L[ie]bk[nechtovo]* delo. Ali, mira radi, ti dopuštaš da on širi laži po svetu da nisi mogao videti tu stvar zato što si sedeo u hapsu^[137]. Tako bi ti svakako i pre štampanja imao obzira prema njemu, da bi izbegao skandal u Glavnom odboru. Smatram da je to objašnjivo, a nadam se da je i tebi razumljivo zašto sam ja računao da bi se, po svojoj verovatnoći, stvar mogla tako odvijati.

Upravo sam još jedanput pregledao tu stvar. Mogućno je da se još štošta moglo izostaviti a da to ne ide na uštrb celine. Ali sigurno ne *mnogo*. Kakva je bila situacija? Mi smo znali isto tako dobro kao

¹ Leopold, knez von Anhalt-Dessau

i vi i kao npr. »F[rank]furter Zeitung« od 9. marta 1875, koji sam našao, da je stvar bila rešena s prihvatanjem tog nacrtu od strane vaših opunomoćenika. Stoga je M[arx] tu stvar napisao samo zato da umiri svoju savest, dixi et salvavi animam meam² stoji kao svedočanstvo ispod toga, i bez ikakve nade na uspeh. I Liebk[necht]ovo razmetanje »kategoričkim ne«,^[138] stoga, nije ništa drugo već prosto hvalisanje, i on to i sam zna. Ako ste pogrešili u izboru svojih predstavnika i morali da progutate taj program da ne biste narušili svu slogu, onda verovatno ne možete imati ništa protiv toga da se sada, *posle 15 godina*, objavi opomena koju ste dobili pred konačnu odluku. Zbog toga nećete izgledati ni kao glupaci ni kao varalice, osim ako ne polažete pravo na to da ste nepogrešivi u obavljanju svojih funkcija.

Istina, ti nisi pročitao tu opomenu. Ali to je i objavljeno, i tako si ti u izuzetno povoljnoj situaciji u poređenju sa drugima koji su je pročitali a ipak se složili sa nacrtom.

Prapatno pismo smatram vrlo važnim^[47]; jer u njemu se izlaže jedina ispravna politika. Paralelna akcija u toku jednog probnog perioda, to je jedino što je moglo da vas spase od torbarenja principima. Ali L[ie]bk[necht] nije nipošto hteo da se odrekne slave da je on tvorca ujedinjenja, i za čudo je što on u svojim ustupcima nije otišao još i dalje. Pravu maniju ujedinjavanja doneo je odavno iz buržoaske demokratije i sačuvaio je.

To da su las[alovci] prišli zato što *su morali*, zato što im se raspala čitava partija, zato što su njihove vođe bili bednici ili magarci, za kojima mase nisu htele više da idu, – to se danas može reći u biranoj blagor formi. Njihova »stroga organizacija« prirodno je završila u potpunom rasulu. Prema tome, smešno je kad L[ie]bk[necht] en-bloc prihvatanje las[alovskih] dogmi opravdava time što su lasalovci žrtvovali svoju strogu organizaciju, – a tu se više nije imalo šta žrtvovati!

Pitaš se otkuda nejasne i zbrkane fraze u programu? Ali pa sve one su upravo ovaploćeni L[ie]bk[necht], ono oko čega smo se godinama sporili s njim a čime se on zanosi. U teoriji je uvek bio nejasan, i naše precizno formulisanje njega još i danas užasava. Naprotiv, kao, stari pripadnik Narodne partije^[139], on još i danas voli zvučne fraze, koje mogu značiti sve moguće ali i ništa. Ako su nekad Francuzi, Englezi, Amerikanci nejasno govorili o »oslobođenju rada« umesto radničke *klase*, zato što nisu ni znali bolje, i ako je čak i u dokumentima Internacionale na nekim mestima bilo nužno govoriti jezikom onih ljudi kojima se obraćalo, – za L[ie]bk[necht]a je to bio dovoljan razlog da način izražavanja nemačke partije nasilno priveže za to isto prevaziđeno stanovište. I nipošto se ne može reći »protiv svog uverenja«, jer on zaista nije bolje ni znao, a nisam siguran da to ne važi i danas. U svakom slučaju, on još i danas barata starim razvodnjanim načinom izražavanja – njega je, istina, u retoričke svrhe lakše upotre-

² rekao sam i spasio dušu svoju

London Dellar 1891.

Charles Bebel

Ich antworte Ihnen auf Ihren lieben Brief vom
28. 5. 1891. Mit freundlichen Grüßen verabschiede ich
sicherlich Sie und Ihre Angehörigen. Ich bin sehr
in die künftige Welt vertrauensvoll, dass Sie sich
wohl befinden werden. Die künftige Welt wird
sicherlich eine bessere sein - nur mit dem Unterschied
zwischen den Menschen selbst.

Ich bin sehr dankbar für Ihre Briefe, auf die ich
jedenfalls gerne antworten möchte. Ich bin sehr
sicherlich in die künftige Welt vertrauensvoll, dass Sie
sich wohl befinden werden. Die künftige Welt wird
sicherlich eine bessere sein - nur mit dem Unterschied
zwischen den Menschen selbst. Ich bin sehr dankbar
für Ihre Briefe, auf die ich jedenfalls gerne
antworten möchte. Ich bin sehr sicherlich in die
künftige Welt vertrauensvoll, dass Sie sich wohl
befinden werden. Die künftige Welt wird
sicherlich eine bessere sein - nur mit dem
Unterschied zwischen den Menschen selbst.

biti. A pošto mu je do osnovnih demokratskih zahteva, koje je verovao da razume, sigurno bilo stalo bar isto onoliko koliko i do ekonomskih stavova, koji mu nisu bili jasni, – sigurno je pošteno verovao da je obavio sjajan posao kad je demokratske artikle trampio za Lassalle-ove dogme.

Što se tiče napada na Lassalle-a, oni su mi, kao što sam i rekao, bili takode najvažniji. Prihvatanjem *svih* bitnih Las[alovskih] ekonomskih fraza i zahteva, ajzenašani su *stvarno postali lasalovci*, bar po programu. Lasalovci nisu žrtvovali ništa, apsolutno ništa od onoga što su mogli da sačuvaju. Da biste njihovu pobedu učinili potpunom preuzeli ste kao svoju partijsku himnu rimovanu moralizatorsku prozu kojom gospodin Audorf slavi Lassalle-a.^[140] Samo je po sebi razumljivo da u toku 13 godina važenja zakona protiv socijalista^[53] nije bilo mogućnosti da se u partiji istupi protiv kulta Lassalle-a. Tome je nužno učiniti kraj i ja sam to sad započeo. Više neću dozvoliti da se *na uštrb Marxa* održava i iznova propoveda lažna Lassalle-ova slava. Malo ima ljudi koji su Lass[alle]-a poznavali lično i bili njegovi obožavaoci; kod svih ostalih kult Lass[alle]-a je *samo stvoren*, stvoren našim tolerantnim prećutkivanjem protiv vlastitog uverenja, dakle, nije opravdan čak ni ličnom privrženošću. Dovoljno se povelu računa o neiskusnim i novim pripadnicima na taj način što je to bilo objavljeno u »N[eue] Z[eit]«. Ali uopšte ne mogu da se složim s tim da se u takvim stvarima istorijska istina mora potisnuti – posle 15 godina krotkog strpljenja – radi obzira i mogućnosti izazivanja smutnje u partiji. Neizbežno je da se pri tom svaki put povrede valjani ljudi. A i to da oni tom prilikom gundaju. I ako tad počnu da pričaju da je M[arx] zavideo L[assalle]-u, i nemački listovi, pa čak i (!!)-čikaški »Vorboten« (koji piše za specifičnije lasalovce – u Čikagu – nego što ih ima u celoj Nemačkoj) slože se s tim, mene je zato briga koliko i za lanjski sneg. Nama su nabacivali sasvim druge stvari, a ipak smo rešavali ono što je bilo na dnevnom redu. Dat je primer time što je Marx grubo dohvatio svetog Ferdinanda Lassalle-a, i to je zasad dosta.

I sad još nešto: Otkad ste pokušali da nasilno sprečite objavljivanje članka i poslali opomenu listu »N[eue] Z[eit]« da će ga, ukoliko se to ponovi, možda partija uzeti u svoje ruke i staviti pod cenzuru, – nužno mi se pojavljuje u posebnom svetlu osvajanje cele vaše štampe od strane partije. Po čemu se razlikujete od Puttkamera kad u svojim sopstvenim redovima uvodite zakon protiv socijalista? Meni lično to može biti gotovo svejedno, nijedna partija ni u jednoj zemlji ne može me osuditi na ćutanje ako sam se rešio da progovorim. Ali želeo bih da razmislite: zar ne biste učinili bolje da budete malo manje osetljivi i u svom delanju – malo manje Prusi. Vama – partiji – potrebna je socijalistička nauka, a ona ne može da živi bez slobode pokreta. Tu se mora računati s neprijatnostima, i najbolje je činiti to pristojno, bez trzavica. Izvesna, ma koliko mala napetost, a kamoli jaz između nemačke partije i nemačke socijalističke nauke bila bi podjednako i

nevolja i blamaža. Samo po sebi se razume da će Glavni odbor, odnosno ti lično, sačuvati i morati da sačuva znatan *moralni* uticaj na »N[eue] Z[eit]« i na sve što se uopšte izdaje. Ali time se morate i možete zadovoljiti. U listu »Vorwärts« stalno se hvale neprikosnovenom slobodom diskusije, ali se ona ne može naročito zapaziti. Vi i ne znate kako čudno deluje ovde u inostranstvu takva sklonost ka nasilnim merama, ovde gde su ljudi navikli da vide kako se najstariji šefovi partija bez pogovora pozivaju na polaganje računa u svojoj partiji (npr. torijevska vlada – na zahtev lorda Randolpha Churchilla). A zatim, ne smete da zaboravite da disciplina u jednoj velikoj partiji nikako ne može biti onako stroga kakva je u nekoj maloj sekci i da više ne postoji zakon protiv socijalista, koji je u jedno skovao lasalovce i ajzenšane (po L[ie]bk[nechtu], to je učinio njegov sjajni program!) i učinio nužnim takav čvrst spoj.

Uh! Tako, te stare rabote smo se otrešli, a sad o nečemu drugom. Čini se da je u višim sferama kod vas veselo^[141]. A i dobro je što je tako. Ovo zavodenje opšteg nereda u državnoj mašini može nam koristiti. Samo kad bi se sačuvao mir zahvaljujući opštem strahu od ishoda rata! Jer sada, posle Moltkeove smrti, uklonjena je i poslednja prepreka koja je stajala na putu dezorganizaciji armije do koje dovodi čudljivost u popunjavanju komandnih mesta, i sad će sa svakom godinom pobeđa nužno postajati sve neizvesnija a poraz sve verovatniji. I koliko god da ne priželjkujem novi Sedan, toliko ne želim ni pobeđu Rusa i njihovih saveznika, čak i ako su oni republikanci i ako inače imaju razloga da se žale na frankfurtski mir^[142].

Niste uzalud uložili trud na reviziju uredbe o zanatima. Ne može se ni zamisliti bolja propaganda. Mi smo ovde tu stvar pratili s velikim interesovanjem i radovali se govorima održanim u vezi sa tim^[143]. Pri tom sam se setio reći starog Fritza³: »uostalom, u prirodi naših vojnika je da napadaju, a to je i dobro.«^[144] I koja bi partija sa isto toliko poslanika mogla predstaviti toliko prekaljenih govornika koji tako spretno dele udarce? Bravo momci!

Za vas je sigurno fatalan štrajk u ugljenokopima u Ruru, ali šta da se radi?^[145] Nerazuman spontani štrajk je, eto, obično put kojim nam pristižu novi široki slojevi radnika. Čini mi se da se o *ovoj* činjenici nije dovoljno povelu računa kad se o tome govorilo u listu »Vorwärts«^[133]. L[ie]bk[necht] ne zna za sredinu, kod njega je sve ili sasvim crno ili sasvim belo, i ako misli da je dužan da dokaže svetu da naša partija nije podsticala izbijanje ovog štrajka i da ga je čak stišavala, – nek' se bog smiluje jadnim štrajkačima, na njih se obraća manje pažnje nego što je potrebno da nam ubrzo pridu. Pa ipak, prići će nam oni. Uostalom, šta je to s listom »Vorwärts«, već 2 dana mi

³ Friedricha II

nema moga L[ie]bk[nechta], valjda je otišao na put; 2. maj – danas se opet pojavio bodar i čio.

2. maj. Štrajk u ugljenokopima će svakako ubrzo zamreti, izgleda da je on samo manjih razmera i ni u kom slučaju ne odgovara izjavama i obećanjima na skupštini delegata. Utoliko bolje! Ni za trenutak ne sumnjam u to da je želja da se udara i puca jaka.

Prvi [maj] je sasvim lepo protekao, Beč je opet bio na prvom mestu, u Parizu je bilo manje-više bezbojno usled još neutišanih svađa. Tamo su na sve strane počinjene greške. Naši ljudi su se u Lilu i Kaleu vezali za jednu određenu formu demonstracije: slanje delegata u skupštinu^[146]. Saglasnost blankista nije tražena. Alemanisti su prišli kasnije komitetu za demonstracije^[85]. I jednima i drugima, blankistima i alemanistima, to nije bilo po volji; blankisti su imali u skupštini otpadnike, izabrane pod zaštitom Boulanger-a; alemanisti su tamo imali jednog protivnika – brusistu, – a ni jedni ni drugi nisu želeli da se pred ovima pojave kao molioći. To isto važi i za predlog naših da se pošalju delegati u 20 pariskih merija, kuda su hteli pozvati i gradske većnike rejona da tamo čuju »volju naroda«. Tako je došlo do rascepa i do povlačenja naših odnosno do cepanja demonstracije na 3 - 4 odvojene demonstracije. Od Lafargue-a sam dobio vesti od juče posle podne, on je zadovoljan onim što se dogodilo u takvim okolnostima, ali ipak kaže da će Pariz nezgodno odudarati od provincije. Čini se da je sigurno to da će one zemlje koje su izabrale 3. maj – Nemačka i Engleska – sakupiti najimpozantnije mase, ukoliko vreme ne bude isuviše loše. Danas je ovde grozno, žestoki pljuskovi s jakim vetrom smenjuju se sa kratkotrajnim sunčevim zracima.

Fischer je verovatno dobio ono što je potrebno za *Najamni rad i kapital*.⁴ *Razvitak*⁵ sledi kroz nekoliko dana. Ali tad će morati prekinuti sa potraživanjima. Pre godinu dana sam obećao novo izdanje *Porekla*, to je nužno završiti^[76], i potom neću uzimati *apsolutno ništa novo* sve dok 3. tom *Kapitala* ne bude završen u rukopisu. To je nužno obaviti. Prema tome, ako bi neko tamo izrazio želju da mi odzme vreme, molim te, pomoz mi. I čitavu svoju prepisku svešču na minimum i praviću samo jedan izuzetak – naime kad si ti u pitanju. Preko tebe najlakše održavam kontakt sa nemačkom partijom i tako mi je, iskreno govoreći, ova prepiska i daleko najdraža. Kad III tom bude u štampi, može se opet započeti, pre svega nova obrada *Seljačkog rata*. A ako budem sasvim slobodan, biću svakako ove godine gotov sa III tomom.

Tako, mnogo pozdrava tvojoj ženi, Paulu,⁶ Fischeru, Liebk[nechtu] i tutti quanti⁷ od tvog

F. E.

⁴ Friedrich Engels, *Uvod u »Najamni rad i kapital« od Karla Marxa* (izdanje 1891) – ⁵ Friedrich Engels, *Predgovor za četvrto izdanje (1891) »Razvika socijalizma od utopije do nauke«* – ⁶ Paulu Singeru – ⁷ svim drugima

[*Dodatak od Louise Kautsky*]

Dragi Auguste, srdačno ti zahvaljujem za tvoje drago pismo, odgovoriću na njega čim budem mogla i daću ti željeno obaveštenje. Znaš li da smo mi, tj. udruženi međunarodni socijaldemokrati kao: Tussy (zastupa Francusku, Englesku⁸), Ede⁹ (Irsku), Ede⁹ (Berlince), Gine¹⁰ (Poznanj) i ja (Austriju i Italiju) hteli da ti izglasamo nepoverenje, kad te je «Daily News» tako strahovito hvalio. Stidi se, Auguste, od tebe bih to ponajmanje očekivala.

Srdačni pozdravi tebi i tvojoj ženi.

Vaša
Mummy

Uskoro više.

⁸ Edward Aveling – ⁹ Eduard Bernstein – ¹⁰ Regina Bernstein

Engels Lauri Lafargue

u Pere

London, 4. maja 1891.

Draga moja Löhr,

Jučer je bilo divno, i vrijeme i demonstracije. Louise, Sam M[ooore] i ja otišli smo tamo u 2 sata^[147]. Govornice su bile postavljene u ogromnom luku kroz park;¹ povorka je krenula u 2.30 i nije završila do 4.15 sati; u stvari, nove povorke su pristizale sve do pet sati. Bio sam sa Samom na Edwardovoj govornici, a Louise na Tussyinoj. Svijeta je bilo mnogo, onoliko ili čak više nego lani.

A sada nešto o historijatu te proslave. To je bilo gotovo isključivo djelo Edwarda i Tussy, morali su se boriti od početka do kraja. Naravno, bilo je mnogo rječkanja, ali septembarski kongres tredjuniona u Liverpulu^[122] i promjena većine (u korist *zakonskog* osmosatnog dana) znatno su utrlji put. Shipton je bio vrlo uljudan prema Edwardu, ali je pravio zapreke u mnogim sitnim stvarima i prijetio da će pustiti da sve propadne ako bude dovedeno u pitanje njegovo pravo (božansko?) da rukovodi povorkom. No, pustili su ga; vjerovatno će to biti posljednji put da se on pojavljuje hoch zu Roß.²

Glavno je da je rezolucija izglasana u onoj formi u kojoj su je predložili naši ljudi i da je usvojeno stvaranje zajedničkog komiteta (5 predstavnika Vijeća tredjuniona,^[102] pet iz Komiteta za održavanje demonstracija).

Sada komična strana – Socijaldemokratska federacija^[62]. U početku je poslala tri delegata u Komitet za održavanje demonstracija, kome je Edward predsjednik. Ali poslije nekoliko sastanaka na kojima nisu bili izbrisani su s liste. Tada je Socijaldemokratska federacija zahtijevala od vijeća tredjuniona dvije govornice za sebe, kao što su imali prošle godine. Ali sam je Shipton predložio u zajedničkom komitetu da se taj zahtjev ne prihvati, i tako je odbačen, jer bi na isti način svaki sindikat mogao zahtijevati dvije govornice. Tada je Socijaldemokratska federacija izjavila u svom listu »Moniteur« da će održati svoj vlastiti miting s četiri govornice i crvenim zastavama^[148]. Na nesreću, priključili su se našoj povorci počev od keja da bi ušli u park u redu i dostojanstveno, a kad su jednom već bili tamo, produžili su oko stotinu jardi i održali svoj najavljeni zbor – bez prikladnih govornica; mi smo imali velika kola, a oni samo stolice. Bili su nam baš toliko blizu da su mogli računati na nekoliko lualica, koji su prešli

¹ Hajd park – ² u svojoj svojoj slavi

od naše velike mase, i upravo dovoljno daleko da se vidi kako su malo od njih mogli privući.

Za njih je bila odlučna odluka Komiteta za demonstr[acije]: svaka organizacija koja pristupi treba da plati pet šilinga za *svaku svoju sekciju* na ime općih troškova. Na taj način Socijaldemokratska federacija bi morala ili dati pet šilinga za mnoge prividne sekcije s kojima paradira u svom »Moniteur«-u, ili priznati da su izmišljene. I zbog toga su se odlučili na konačno povlačenje.

Time su postigli da se vidi njihov pravi položaj, a on je isti kao i položaj Nijemaca u američkoj Socijalističkoj radničkoj partiji^[25], položaj *sekte*. Takav je njihov položaj, iako su pravi pravcati Englezi. Vrlo je karakteristično za anglo-saksonsku rasu i njen poseban način razvitka, da ovdje kao i u Americi – ljudi, koji shvaćaju više ili manje ispravno teoriju u pogledu *njenog dogmatskog dijela*, postaju naprosto sekta, jer tu žive teoriju akcije, djelovanja s radničkom klasom u svakom stadiju njena razvitka, mogu shvatiti samo kao zbir dogmi koje se uče napamet i izgovaraju kao čarobna formula ili katolička molitva. Na taj način pravi pokret se odvija mimo sekte i sve više je napušta. Sekcija Federacije u Canning Townu vjerna je Edwardu i Tussy usprkos Hyndmanu, i ide s našim prijateljima, a to je njihova najjača sekcija. Poslije štrajka dokera^[103], Socijaldemokratska federacija koristila je izvjesno vrijeme opći procvat socijalizma, ali sada je tome kraj; nemaju novaca za novu dvoranu u Strandu^[149], i opet slabe. I budući da se njihovim prijatelji i saveznici posibilisti^[42] među sobom kolju, kolikogod mogu, ne mogu se pohvaliti svojim snažnim vezama u inostranstvu.

Sam Moore-a je jako iznenadio ogromni napredak koji je ovdje postignut tokom dvije godine njegova odsustva. Usput, on se vrlo dobro osjeća; čudom dopada mu se klima i lak život, ali će, gotovo sam siguran, poslije izvjesnog vremena čeznuti za Afrikom.

Vidio sam Cunninghame-Graham-a na našoj govornici (br. 6, na Edwardovoj, vidi »*Chronicle*«^[150]), ali mi nije mogao ispričati više pariskih novosti nego što ih je bilo u Paulovom pismu od petka po podne. Uostalom, nadam se da demonstracije Komiteta uveče *nisu* doživjele neuspjeh, kao što je bilo – kako veli Graham – s brusističkim. Ako ne možemo saradivati, svima nam je ipak u interesu da se demonstracija što je moguće više iskoristi.

Nema smisla žaliti zbog onoga, što se više ne može popraviti, ali ne mogu da ne mislim kako su naši prijatelji počinili krupnu grešku zahvaljujući uobičajenoj francuskoj sklonosti da krivo procjenjuju odnos postojećih snaga. To je katkada herojska sklonost, »*mais ce n'est pas la guerre*«. ³ Uostalom, mi smo namjeravali da kao obično saradujemo s blankistima, ali *oni* nisu bili vezani odlukama donesenim na kongresu u Kaleu i Lilu^[146]. Te odluke mogle su obavezivati samo

³ ali nije ratno doba

Legal Eight Hours Demonstration

Hyde Park, May 3rd, 1891

* PRESS + TICKET *

Admit Mr. *F. Engels* *L. p. m. Sharp*

Paper represented *Neue Zeit*

Platform No. *6*

SEAL

By order, GEORGE SHIPTON
EDWARD AVELING

Novinarska propusnica Friedricha Engelsa kao dopisnika «Neue Zeit» na majskim demonstracijama u londonskom Hajd Parku 3. maja 1891.

naše ljude; i blankisti bi mogli izglasati rezolucije u pogledu 1. maja i zatim izjaviti da ih one vežu. Zašto, dakle, unapred sami i bez svojih jedinih saveznika odlučujemo o pripremama manifestacije u Parizu, gdje smo za sada očito u manjini? Zašto tako froisser⁴ naše jedine saveznike? Zašto ih još više froisser s tim planom, da pošalju delegacije u mairies⁵ i da sazovu sve élus⁶ da se tamo nađu s delegatima, s planom koji će na prvi pogled sigurno odbaciti? Ne bih se začudio da se poslije toga oni nađu na strani alemanista. Bar je to moje mišljenje, do koga sam došao na osnovu informacija koje imam; možda postoji neki drugi vid tog pitanja, ali ja ga ne znam.⁷

Danas smo dobili vrlo malo vijesti iz Njemačke. U Hamburgu je održana sjajna proslava, 80 000 ljudi, prema »D[aily] Telegraphu«. Iz Berlina vrlo malo vijesti: Wolf, berlinski Havas, dobio je naređenje od vlade da sve cenzurira i svi londonski dopisnici su pod utjecajem Freisinningen⁸⁽¹⁵¹⁾ i isto čine.

Kad smo se sinoć vratili kući, završili smo dan sa Maibowle,⁹ za koju nam je Percy poslao Maikraut¹⁰ iz Rajda. Spremili smo 4 boce mozelskog vina, dvije crvenog i šampanjac, i sve smo popili – mi, Bernsteinovi i Tussyni. Kasno uveče došao je Cunninghame-Graham i zaista je popio dvije ili tri čaše – čini se da je svoje trezvenjaštvo ostavio u Tangeru. Vlada se kao nepromišljen, ali prilično ugodan Kater,¹¹ koji se večeras drži u pristojnim granicama zahvaljujući boci plzenskog piva.

Zašto Paul nije došao? Graham veli da je bio preumoran. Njegovo ime nalazi se na listi govornika na tribini br. 8, sa Jack Burnsom.

Viele Grüsse von Louise.

Dein Alter¹²
F. E.

Prevod s engleskog

⁴ vrijeđati – ⁵ vjećnice – ⁶ izabranike – ⁷ Vidi u ovom tomu, pismo br. 46. – ⁸ liberala – ⁹ majska bola, naročito miješano piće – ¹⁰ majske želje – ¹¹ mačak, prenosno: momak. – ¹² Mnogo pozdrava od Louise. Tvoj stari.

Engels Paulu Lafargue-u

u Pere

London, 19. maja 1891.

Dragi moj Lafargue,

Ponajprije, ja Vam nisam savjetovao nikakvu taktiku, samo sam ovo rekao: ako vi, vaša partija, na svojim kongresima sebi unaprijed odredite način slavljenja 1. maja u Parizu, a da ne tražite saglasnost ili pristanak svojih saveznika blankista, ne treba da se čudite što vas napuštaju.¹ Ako su vas na to prisiljavali gospoda provincijalci, njima ukor; u oba slučaja slabo ste proračunali postojeće snage u Parizu i naprezali ste se i pored komiteta^[114] koji ste sami stvorili. To nećete nazvati pobjedom, a neću ni ja.

Treba vidjeti što će učiniti blankisti i naročito alemanisti, kojima ste pružili priliku da se opet postave kao pravi predstavnici pariskog proletarijata, i s time kao predstavnici *a new lease of life*.² I vi se žalite na Engleze, koji su, prema vama, vrlo spori, iako su prisilili ovdašnje posibiliste – S[ocijaldemokratsku] f[ederaciju] – da budu van velike manifestacije, a vi kažete da to kod vas puca kao iz puške! Da, ali barut je zapaljen, da vas pogode posibilistički meci u lice!

U Engleskoj je bilo manifestacija u provinciji, ali budući da nisam sačuvao novine, nemam pregleda.

Ako uzimate za ozbiljno Reuterove brzogjave, koji javljaju da je u parku³ bilo 60 000 ljudi, želite li da i mi učinimo isto s brzogjavima Havasa, u kojima se vaše manifestacije jedva pominju? Šta o tome mislite? U Hajd parku je bilo 500 000 ljudi.

Vidio sam u njemačkim listovima da su u Furmiju^[152], kada je izdato naređenje za otvaranje vatre, vojnici 145. čete pucali dok je odjeljenje 84. čete odbilo da puca i da zbog toga ni vlada ni Narodna skupština neće odobriti pokretanje ankete, koja bi službeno utvrdila tu činjenicu. To je dobar znak ako je istina. Pruski sistem dopušta da vojnici služe u pukovskim garnizonima u oblasti gdje se regrutira kadar; dakle, da više nije moguće poslati Gaskonjce na sjever i Flamanche, Valonce i Pikardijce na jug, a da se ne stvore ogromne teškoće prilikom mobilizacije. To je druga opasnost za sistem koja će se u Francuskoj prije osjetiti no u Njemačkoj.

Imate pravo što protestirate protiv krajnje glupih budalaština koje vam pripisuju^[153]. Postoji opasnost u zemljama s revolucionarnom prošlosti da svaka nova oblast koju zahvati socijalizam dolazi u iskušenje da izvrši revoluciju u toku 24 sata. Nema nimalo potrebe da se

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 47. – ² nove životne snage – ³ Hajd park

potiče na revoluciju, naprotiv – treba je zadržavati. Naročito Valonci misle samo na bunu, u kojoj su gotovo uvijek poraženi. Pogledajte borbe belgijskih rudara^[154]; nikakva organizacija ili gotovo nikakva, neodoljivo nestrpljenje, dakle siguran poraz.

Clemenceau je dobio što je želio – svoj dan briljantne opozicije^[155]. To ga podsjeća na lijepe dane kada je stvarao i rušio vlade. Sutradan je uvidio da ne znači više ništa i da je napokon za buržoaziju čovjek kome nema ravna; *he outferries Ferry*.⁴

Tussy i Aveling su u Dublinu na kongresu Gasworkers and General Labourer⁵[156]. Sva Bernsteinova porodica boluje od gripe. Percy i Pumps uživaju na otoku Vajt, dok Percy još nema mnogo posla, jer je još u štampi cjenik kojim će se morati služiti. Ovdje pada snijeg, a kada ne sniježi, pada kiša, hladno je kao u novembru, i mi ložimo. Cijelo naše *basement*⁶ je prekopano već osam dana da bismo popravili *drains*⁷ koji strašno smrde, i to će trajati još tjedan ili više. Stari Harney je jako bolestan u Ričmondu, ima kronični bronhitis i boji se, o čemu mi danas piše, da će osim toga dobiti upalu poblebrice. Slab je, ima 75 godina. S obzirom na njegovu slabost i njegovih 75 godina, to bi moglo biti vrlo ozbiljno.

Sutra ću, napokon, moći početi da se bavim mojim *Porijeklom porodice*, ako se ništa ne dogodi!^[76]

Poslije izгона Cunninghama-Grahama i s tim vašim Constantom – koji je isto tako vraški bijesan kao i svaki Čiča Duchèsne – koji će se strani socijalist osjećati sigurnim u Francuskoj?^[157] I da se neposredno po japanskom atentatu na život carevića^[158] (koji je bio nepristojan i izazvao tučnjavu u nekom tragardinu, to jest javnoj kući, kad je naišla policija) događaju mali atentati ili prevrati protiv Rusa u Francuskoj?

Evo opet vihora, kiša pljušti kao iz kabla. Za deset minuta – ručak. Stoga završavam ovu poslanicu alla pordrida⁸, ili kao što kažu Milanezi, kao arlecchino.⁹

Vi primate, vjerujem, bečki »Arbeiter-Zeitung«. Ovog tjedna Louise je u njem objavila izvještaj o zboru u Hajd parku.

Provodim večeri studirajući u Louisinim knjigama fiziologiju radanja i što je s tim u vezi. To je tako lijepo, jer je proces tako prekomjerno ružan. Čini mi se da tu ima stvari neobično značajnih s filozofskog gledišta.

Poljubite Lauru umjesto mene! Pozdrav od Louise!

Vaš odani

F. E.

U prilogu *Rave*^[159] i ček na 20 funti.

Prevod s francuskog

⁴ on je veći ferista od Ferry-a – ⁵ plinarskih i fizičkih radnika – ⁶ prizemlje – ⁷ kanale – ⁸ zbrkano – ⁹ lakrdijaš

Engels Paulu Lafargue-u
u Pere

London, 21. maja 1891.

Dragi moj Lafargue,

Hvala na potankostima o Morganovoj knjizi.¹

Evo prepisa D[anielsonova] pisma iz Petrogr[ada]:² «The present writer and publisher of the „Northern Review”³ Mrs. Evreinoff⁴ has sold it. She has tried more than once to publish the article of Mr. Laf[argue] but in vain; our censors are too severe . . . Excuse me that I sent you per next post the Ms; I do not send it direct to the author since I am not sure that he receives my letters. I have written to him twice in March and in April, in answer to his kind sending.»⁵

Jeste li primili ta pisma? Rukopis ću poslati čim ga primim. Bilo bi dobro da mu date drugu adresu, koja ne izaziva sumnju u Parizu, na koju će vam slati pisma, i da ne adresira pisma na Vas. To ja činim, i naša prepiska nikad nije prekinuta zbog takvih nezgoda.

Dobro činite što produžavate djelovanje vašeg komiteta za osmočasovni radni dan. I ovdje tako čine; upravo formiraju Ligu za osmočasovni radni dan. Centralni komitei će produžiti rad a pridružuju se nova udruženja (među ostalim Beckerova sekcija). Na tom posve praktičnom i bitnom pitanju možda ćete moći pridobiti pristalice koje su prije dvije godine pobjegle u Boulanger-ov tabor. Čudna ironija historije! Pošto su Parižani pokvarili probavu bučnim frazama nazvanim »ideje«, sada moraju jesti »Dr Ridge' food for infants«,⁶ osmočasovni radni dan i druge lakše probavljive stvari.

Vrlo je smiješan kraj bulanžizma. Hrabri general, pošto mu je opće pravo glasa dalo udarac nogom, prebacuje poraz na svoj »komitet«, da više nema posrednika između njega i općeg prava glasa.

Ovdje se priča da mu je smrtni udarac zadala posjeta Franka Rosher-a. Poslije tog nije mogao niže pasti.

¹ Lewis Henry Morgan, *Ancient Society* – ² Nikolaj Francevič Danielson Friedrichu Engelsu, 1. maja 1891. – ³ «Severnyj vestnik» («Северный вестник») list, izlazio u Petrogradu od 1885. do 1890 – ⁴ Ana Mihajlovna Jevreinov – ⁵ «Sadašnji urednik i izdavač „Severnog Vestnika” gospoda Jevreinov prodala je reviju. Pokušala je više puta da objavi članak g. Laf[argue-a], ali uzladu; naši cenzori vrlo su strogi . . . Oprostite mi što slijedećom poštom šaljem rukopis; ne šaljem ga neposredno autoru jer nisam siguran da prima moja pisma. Pисao sam mu dvaput, u martu i aprilu, to jest odgovorio na njegovu ljubaznu pošiljku. – ⁶ »dr Ridge-a hranu za djecu»

Da li se Laura priprema za dolazak? Sad će kraj mjeseca. Poljubite je from? Louise i mene.

Pozdrav

F. E.

Martignetti je *osloboden*.

Prevod s francuskog

Engels Paulu Lafargue-u
u Pere

London, 29. maja 91.

Dragi moj Lafargue,

Hvala na činjenicama koje sadrži Vaše pismo od 21-og. Dao sam ih Avelingu za londonsku štampu^[160].

Ma šta rekli, ostaje činjenica da su Vas pos[ibilisti]^[42] istisnuli iz vašeg vlastitog komiteta^[114] i da su pred Zidom federalaca zajedno nastupili i govorili Vaillant, Allemane i Dumay, dok se ne govori o govoru koji ste održali Vi ili Guesde. Vi imate većinu u provinciji, ali je sada javno utvrđeno da ste za sada u Parizu in a hopeless minority¹. Sami ste izazvali te konstatacije.

Sada druga stvar. Pripremajući novo izdanje *Porijekla porodice*^[76] imao sam u rukama *Porijeklo ženidbe i porodice* od Giraud-Teulona, Paris - Ženeva, 1884. To je novo, posve prerađeno izdanje, njegova djela *Porijeklo porodice*, 1874 (Ženeva). U svom posljednjem djelu iz 1884. on tvrdi da je u izdanju od 1874. godine iznio neka otkrića prije Morgana. Nesrećom, to izdanje iz 1874. je rasprodato. Mora da ga ima Lavrov ili Letourneau. Kako je vrlo nužno da rasvijetlim tu stvar, ne biste li mi mogli nabaviti *samo za nekoliko dana* jedan primjerak i poslati mi »*registre*»² (izdanje *Porijekla porodice* iz 1874). Ako je slučajno nema ni jedan ni drugi, možete li nabaviti primjerak kod nekog antikvara? I ako bi to uzelo mnogo vremena (jer me stvar očito zadržava), da li biste bili ljubazni da pogledate u Nacionalnoj biblioteci? (Ja bih to učinio ovdje u B[ritanskom] muz[eju], ali 1. ja nemam ulazne karte, 2. Louise ne zna dovoljno francuski i 3. Tussy nije dovoljno upućena u te stvari). Eto, što je na stvari.

Vama je poznato da je Mac Lennan pronašao *exogames*³ **plemena**, koja su prisiljena da pribavljaju žene izvana, otmicom ili kupovinom. Isto tako znate da je Morgan (koji u svom *Systems of Consanguinity*⁴ naziva egzogamni *gens* i »plemenom») u *Ancient society*⁵ dokazao da egzogamno pleme ne postoji, da je egzogamija pravo jednog *dijela* ili pododjela plemena, to jest *gensa*, i da se u plemenu žene bez ustručavanja pod uslovom da se to obavlja van *gensa*.

Sada eto Girad-T[eulon] kaže u napomeni na str. 104, da se »Morgan u svojim kasnijim djelima, priznajući nužnost da ne brka *pleme* i *klan* (klan je kod Giraud-T[eulona] isto što i Morganov *gens*) odre-

¹ u beznadnoj manjini – ² preporučeno – ³ egzogamna – ⁴ Sistem krunog rodstva – ⁵ Starom društvu

kao svoje definicije plemena, a da nije dao novu. I zatim daje opis plemena podijeljenog u *klanove* (gensove) sasvim kao Morgan, ali kao da je to učinjeno sasvim nezavisno od M[organa], i da je to zasluga G[iraud-]T[eulona].

Način na koji to iznosi toliko je sumnjiv, da mi ne uliva puno povjerenje. Ali kako je ovdje riječ o otkriću koje je revolucioniralo svu prehistorijsku nauku, da li biste bili dobri (ako bi ustrebalo) da usporedite s izdanjem iz 1874. godine i da mi javite:

1. što on suprotstavlja Mac Lennonovom *egzogannom plemenu*?
2. Da li je već 1874. pronašao dijeljenje plemena u *egzoganne klanove*, što je isto što i Morganovi gensovi;

3. (ukratko, samo imena) ako je stvarno to pronašao, koje primjere navodi? Je li utvrdio istovetnost svog *klana* s rimskim i grčkim gensom?

Ad 1. i 2. ako možete, navedite njegovim riječima važne pasuse.⁶

Stari Harney jako je bolestan, boluje od kroničnog bronhitisa – u 75. je godini! Hoće da se preseli iz Ričmonda u Ventnor. Nadam se da će doći zdrav i čitav i da će mu to dobro činiti.

Vaš članak o Adamu i Evi vrlo je duhovit, u njemu očigledno ima tačnih stvari, ali ste vjerovatno otišli predaleko u vašem objašnjenju, naročito u tumačenju liste Nojevih predaka¹³⁴¹. Premda je za potomke Noja to sasvim sigurno da postoji spisak naroda.

Eloäh = arapski Alah, etimološki i leksički; ä (patach furtivum⁷) u hebrejskom je oštro ako je na kraju riječi *o* ili *u* prije *h* ili *ch* (ruäch Elohim, duh Elohima u 2. stavku 1. glave *Knjige postanja*). U pluralu – Elóhím, ä nestaje.

Šaljem Vam »Workman's Times«, *nepolitički* radnički list, koji zahtijeva stvaranje *radničke partije!* Najbolji radnički list i takozvani radnički ovdašnji list. Činjenice iznosi divno. List koji su osnovali radnici Jorkšira i Lankašira i koji je u početku izlazio u Hadersfildu, prenesen u London.

Poljubite Lauru mjesto mene. Louise sends her kindest regards.⁸

Vaš odani

F. E.

Prevod s francuskog

⁶ Vidi u ovom tomu, pismo br. 54. – ⁷ u rukopisu: furtirena – ⁸ Louise vas najljepše pozdravlja.

51

Engels Franzu Mahringu
u Berlin^[161]

Zahvalan za primljeni *Kapital i štampu*^[162]. Želim najlepší uspeh.
London, 5. juna 91.

Kasnim zato što nisam znao Vašu adresu.

52

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu
u Hoboken

London, 10. juna 1891.

Dragi Sorge,

Sav sam se zatrpao novim izdanjem *Porekla porodice*. Morao sam da ponovo pregledam svu literaturu u vezi s tim koja je izašla za posljednjih osam godina. Sad treba da u knjigu unesem kvintesenciju, što ne predstavlja zadovoljstvo, naročito uz tolike prekide^[76]. Ipak, pregurao sam ono najgore i najzad opet mogu da se latim III toma.¹ Morao sam da skrešem svu svoju prepisku, inače ne bih ni makao sa mesta.

U Berlinu – *ovo samo među nama!* Schlüter ne sme znati da sam ti ovo saopštio, on ne može uvek da drži jezik za zubima, i, ako mu to ispričaš, znaće da dolazi od mene – dakle, u Berlinu ljudi su konačno otkrili da je Liebknecht pun praznih fraza. Kakva je situacija bila, *bili su prinuđeni* da mu daju mesto urednika lista »Vorwärts« i da ga uz to proglase počasnim članom Glavnog odbora. Bilo mi je odavno jasno da će nastati kriza, i to neizbežno. Sad oni vide da će on svojim uređivanjem dovesti list do propasti time što 1. sam ne radi ništa, 2. druge koji bi mogli nešto da rade ometa u tome. Pravi je skandal što on daje svom zetu Geiseru da za list škraba uvodnike – puñe jadne arogancije i dosadne impotencije nedostižne za druge – i to onom Geiseru koji je u Sv. Galenu moralno izbačen iz partije^[163]. Trenutno se ne može videti kako će se stvar završiti. L[ie]bk[necht]u je ponuđen drugi položaj na kome bi trebalo da istupa kao narodni tribun i u svojoj ranijoj ulozi kao žurnalista – strelac, ali je on u tome video svrgavanje. Sad ne znaju kako da mu ponude pristojnu penziju i to tako da je on prihvati – jer na to se, konačno, sve svodi. Najsmješnije je to što se L[ie]bk[necht] za vreme zakona o socijalistima^[53], koji je sprečio izbijanje tog konflikta, nimalo nije izmenio, – u najboljem slučaju se dalje razvijao u pravcu kojim je davno pre toga krenuo, – i što sad, kad L[ie]bk[necht] prelazi iz svoje borsdorfske usamljenosti u Berlin, ljudi vide da to više i nije onaj stari L[ie]bk[necht] – to jest L[ie]bk[necht] kakvog su *oni* zamišljali. Naime, stvar je upravo u tome što su se *drugi* dalje razvijali i sad odjednom primećuju tu razliku; oni misle da *su* još oni stari, a baš to nije tačno.

Sad nešto drugo. Stanislaus² mi piše da se Anna³ obratila Parizu tražeći novac i da je nešto i dobila ili će ga dobiti, da su ovi pokušaji

¹ *Kapitala* – ² Stanisław Mendelson – ³ Stanisław Padlewski

iznuđivanja ipak suviše ružni, i da treba pisati u Ameriku da se tamo ne prave nikakvi novi beskorisni novčani izdaci radi te mlade gospode. On piše da ti je u vezi s tim već pisao i moli me da učinim to isto. Njen, Annin postupak on naziva čistim ucenjivanjem.

Danas je konačno kod nas bio dan nalik na letnji; vegetacija zaostaje za pun mesec dana, u tom pogledu još uvek imamo pravo proleće, iako ga inače nismo ni videli.

Hvala ti za američko piratsko izdanje. Schlüter mi je pisao zanimljivosti o tome^[164]. Molim te zahvali mu za njegovo opširno pismo, sad mu, na žalost, ne mogu odgovoriti na njega.

Pokret ovde stvarno dobro napreduje. Ovde pravo mesto sve više i više zauzima Savez gasworkers⁴ i general labourers^{5[67]}, zahvaljujući posebno Tussy. Pokret se razvija na engleski način, sistematično, korak po korak, ali sigurno, i vrlo je karakteristična komična pojava da ovde, kao i u Americi, ljudi koji se izdaju za ortodoksne marksiste, koji su ideje našeg pokreta pretvorili u krupne dogme koje treba učiti napamet, – da ti ljudi i ovde kao i kod vas figuriraju kao *čista sekta*. Ali još je komičnije to što su ti ljudi, kod vas stranci, Nemci, a ovde zatucani Englezi, Hyndman i drugovi. Upravo dolazi Tussy, prema tom e, završavam.

Pozdrav od nje, Louise i tvog starog tebi, tvojoj ženi i Schlüтеру

F. E.

Tussy mi je upravo ispričala da je i ona – baš kad je na Duhove išla na kongres gasworkers u Dablin^[156] – dobila pismo od Anne slično onome koje su dobili Parižani. Naravno, no notice taken.⁶

⁴ plinarskih radnika – ⁵ fizičkih radnika – ⁶ nije obraćena pažnja

Engels Karlu Kautskom
u Štuttgart

London, 13. juna 1891.

Dragi Kautsky,

Zahvaljujem za dobijeni članak o Peru^[129]. Dozvoli mi da ga ovde zadržim dok ne završim novo izdanje *Porekla*.^[76] U jednom drugom članku o običajima crnaca u Istočnoj Africi^[185] nalazim belešku da tamo ženama pre udaje odsecaju klitoris. Sam Moore mi je pisao da na području uz Niger, preko 100 engleskih milja duž reke, vlada taj isti čudan običaj, mada toga nema tamo gde *on* boravi i gde se uverio u postojanje dotičnog organa.

Uvod u novo izdanje *Porekla* je završen, poslaću ti ga iduće nedelje,¹ ako želiš da ga prethodno upotrebiš za »Neue Zeite«^[166]. U tom slučaju, molim za korektorski otisak, i to za tri – treći ću poslati Ravéu za francuski prevod, koji je završen u onoj meri u kojoj je za to moglo poslužiti staro izdanje. Uzgred rečeno, mada je Štrazburžanin, Ravé ne zna dovoljno nemački; pravio je grube greške i Laura Lafargue je morala da obavi ogroman posao. Čudim se samo što je to uopšte i prihvatila^[104].

Znači, možeš javiti Dietzu da neće morati još mnogo da čeka. Ali neka me ipak obavesti koje će po redu biti ovo novo izdanje? Sa 5000 primeraka štampanih u Cirihi otišlo se toliko daleko da više uopšte ne znam na kom sam izdanju, 2, 3, 4, ili kom?

Honorar za Marxovo pismo² dobio sam i već raspodelio, zahvaljujem se. Budi tako dobar pa prethodno sa Dietzom sredi pitanje honorara za novo izdanje *Bede fil[ozofije]* (odn. i za *prvo*, pošto tada ništa nismo tražili). Ako mi, uz to, kažeš koliko bi procenata od *ukupnog honorara novog izd[anja]* trebalo da pripadne *vama*, tebi i Edu, a koliko *Marxovim naslednicima*, moći ću bolje da ocenim stvar. Ni vas dvojica ne treba da budete oštećeni.

To što radi Grillenberger trebalo bi sprečiti, bar njega treba prirediti da plaća honorare. Ako štampa M[arxov] govor o slobodnoj trgovini³ u vašem prevodu, ti i Edi, a zatim i Clara Z[etkin], treba da uložite zahtev, a zatim ću i ja to učiniti u ime naslednika – iz principa.

U radu na *Poreklu* mnogo sam se zadržao usled neophodnosti da se pregleda čitava literatura. Nema većeg društva za uzajamnu

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 55. – ² Karl Marx, *Primedbe uz Program nemačke radničke partije (Kritika Gotskog programa)* – ³ *Govor slobodnoj trgovini*

potporu od družine praistoričara. To su ti bitange koje druguju i u internacionalnim razmerama sprovode klikaški bojkot, što uspeva zato što je tih ljudi relativno malo. Međutim, sad u licu jurista koji se bave uporednim pravom nastupa novi elemenat, koji ima svoje loše strane, ali će možda rasturiti to staro društvo.

Ede mi je juče pokazao Bebelovo pismo tebi. Simonu si dobro odgovorio^[167]. Kad čovek želi da postupi »blago«, to ispadne uvek nekako razvučeno, ali udarci ipak pogađaju u cilj. Smešno je kako se taj čovek pravi kao da na njegovoj strani nije samo 1 procenat već 100 procenata medicinara.

Šta je tvoja »emancipacija 4. toma« prema »oslobodenju od feudalnih stolica«⁴ koje mi je stavljeno u novo berlinsko izd[anje] *Razvitka soc[ijalizma]*? Trebalo bi videti taj razvitak socijalizma da je do njega došlo u Berlinu!

Pusti ljude neka prave svoj program^[168]. Bebel će se već pobrinuti da u njega ne uđu stare Liebknechtove vulgarnodemokratske i vulgarnosocijalističke fraze. Vrlo dobro je to što oni u Berlinu prvo međusobno diskutuju o temi, njihov predlog će biti ipak bolji od starog programa, a, zatim, uvek se može i dalje diskutovati. Stvarno je smešno razočaranje naših prijatelja koji posle 13 godina konačno treba da se opet susretnu sa L[ie]bk[nechtom] lice u lice i da saraduju s njim. Za vreme zakona protiv socijalista^[53] on je sedeo u Borsdorfu, nije vodio brigu ni o čemu drugom već samo o svojoj prepisci. Sad, posle 13 godina, ljudi ga vide potpuno izmenjenog. Naprotiv, on je ostao isti, oni su se dalje razvijali i sad vide da postoji veliki jaz. I sad više neće stvar proći bez svađe, i sad vide da će L[ie]bk[necht] upropastiti list⁵ svojim redigovanjem. Ništa bolje nije uradio ni sa listom »Volksstaat« itd., ali tada su mu drugi pomogli da održi list da ne potone, ali ovog puta oni imaju druga posla, i sad imaju čisto L[ie]bk[nechtov] list, tj. L[ie]bk[nechta] i porodice!

Laf[argue]-ovo tumačenje *Biblije* je vrlo simpatično, – nezrelo, ali originalno i najzad ono je raskid sa sada zastarelim nemačko-racionalističkim, filološkim metodom^[134]. Za početak se ne može više tražiti.

Uspeo je štrajk radnika na omnibusima^[169]. Bar u glavnoj stvari. London je bez omnibusa bio a i sad je smešan. Ede bi trebalo da ti pošalje feljtonistički tekst, reći ću mu sutra. On muški rezignirano podnosi svoj položaj belog udovca, a mi mu u tome pomazemo.

Mnogo pozdrava.

Tvoj
F. E.

⁴ Radi se o štamparskim greškama: »Band« (tom) umesto »Stand« (stalež); »Sesseln« (stolica) umesto »Fesseln« (okova) – ⁵ »Vorwärts«

Engels Lauri Lafargue
u Pere

London, 13. juna 1891.

Draga moja Laura,

Zaista ne znam kako da ti zahvalim na mucu koju si imala zbog Ravéovog neveštog rada^[104]. Prilično me je iznenadilo tvoje herojstvo s kojim si se svega latila; poslao sam ti njegov primjerak Bebela^[170], s mojim primjedbama, naznačivši tačno istu vrstu grešaka i nemarnosti u prevodu – iako ne tako besprijeckorno – kao u tvojoj zbirci. Neka ga »la génération infâme«¹ progoni kao što su Erineje progonile Oresta!

U svakom slučaju, upravo sam završio predgovor novom izdanju i poslat ću ga Kautskom, ako hoće, za »Neue Zeite«^[166]. Ali prije nego što ga pošaljem, postoji jedna stvar u koju bih se htio uvjeriti. Ja navodim da su o Bachofenova nova otkrića: 1. heterizam, kako on to naziva, 2. Mutterrecht,² kao njegova nužna posljedica, 3. prema tome, žene su visoko cijenjene u antičko doba, i 4. dass der Übergang zur Einzelehe, wo die Frau einem Mann ausschliesslich gehörte, eine Verletzung des altherkömmlichen Anrechts der übrigen Männer auf dieselbe Frau in sich schloß, eine Verletzung die gebüßt, oder deren Duldung erkauf werden mußte, durch eine zeitlich beschränkte Preisgebung der Frau.³

Sada nisam posve siguran u *ovo pod tačkom br. 4*. Ne možeš zamisliti koliko su kradljivci ta piskarala prehistorijskih knjiga, i zbog svega toga se prisjećam da sam *negdje* našao da se Bachofen navodi kao pronalazač te činjenice, i, vjerujem da sam čak našao upućivanje na Mutterrecht, predgovor, str. XIX. Ali to ne mogu opet da pronadem. Pošto imaš moj primjerak Bachofena, da li bi bila tako dobra (ukoliko se napamet ne sjećaš) da to pogledaš i javiš mi, da li, *općenito govoreći*, s pravom pripisujem Bachofenu to otkriće? Već davno sam čitao tu knjigu, a da bi odbranio pravo Morgana, treba da sam dosta strog prema znatnom broju njegovih izrabljivača, te ne bih volio da me ulove u škripcu. Čim dobijem tvoj odgovor, rukopis može otići, i tada će Ravé doći pod žrvanj.

Morao sam pročitati svu literaturu o tom pitanju (što, *entre nous*,⁴

¹ »nedostojna generacija« – ² matrijarhat – ³ da je prelaz u monogamiju, gdje je žena isključivo pripadala jednom čovjeku, sam po sebi sadržavao povredu tradicionalnog prava drugih ljudi na istu ženu, povredu koju je trebalo ispaštati, ili čije je podnošenje moralo biti iskupljeno vremenski ograničenom prostitucijom. – ⁴ među nama

nisam učinio kad sam pisao knjigu – drskost dostojna mojih mladih dana), i na veliko čudo, vidim da sam dosta tačno *pogodio* sadržaj svih tih nepročitanih knjiga; imao sam mnogo više sreće nego što sam zasluživao. Znatno je porastao moj prezir prema svim tim ljudima, izuzev Bachofena i Morgana. Nema nauke tamo gdje vlada klikaški i familijarni duh, a kako je to mala družina ona čini uspješan međunarodni prodor. Giraud-Teulon je i bijedni i veliki prisvojitelj tuđih ideja, kao i ma koji Englez među njima. Letourneau je samo smiješan čovjek. Kakav divan primjerak pariskog filistra! S kakvim divnim samodopadanjem i uz kakvo veliko samozadovoljstvo on dokazuje da ne samo sva prehistorijska plemena i svi današnji divljaci – uprkos svim njihovim »exces«,⁵ »genesiques«,⁶ kako on to zove – već, štaviše, i sva živa bića koja stvaranje nije obdario umom, izgledaju skoro kao pariski filistri! Sav živi svijet je ogromna »Marais«^[171] i bulevar Temple, naseljen saradnicima ili čitaocima »Siecle«-a, onakvog kakav je bio pod Louis-Philippeom, a najveći autoritet les origines du mariage et de la familie⁷ je – Paul de Kock!

De⁸ Letourneau-a (očigledno vrsta le petit etourneau d'Amérique – icterus pecoris – qui change de femelle au jour le jour⁹, str. 33) do Ravéa, nema ni koraka. Ravé ima izdavača Carréa u ulici Saint André des Arts; ne bi li taj čovjek mogao štampati novo izdanje *Bijede filozofije*? Prema Ravéu, čini se da je vrlo poduzetan u području koje nas zanima.

Redovno ti šaljem »Workman's Times«. To je jedini list radničke klase koji pripada radnim ljudima. Pokrenuli su ga radnici fabrika sa sjevera itd. i u početku je izlazio u Hadersfildu; njegovo sadašnje sjedište je u Londonu. To je nepolitički list, to jest *zalaže se za formiranje nezavisne radničke partije* i za radničke predstavnike u svim izbornim tijelima. Krat je detaljnim informacijama, ali donosi činjenice. Prava je poplava »radničkih« novina: »Trade Unionist« Toma Manna, blag kao sam Mann, koji, da bi bio »Mann«¹⁰ ima u engleskom previše jedno n, i jedno premalo u njemačkom; inače je zgodan i iskren momak, ukoliko to može biti čovjek bez kičme. Zatim, »Worker's Cry« Franka Smitha, iz bivšeg socijalnog pokreta Armije spasa. Zatim, »Labour World«, koji je osnovao i napustio Michael Davitt a ubrzo ga doveo u neprilike, kao i do njegova nestanka, Massingham, koji je ranije bio u listu »Star«. Poslat ću primjerke ovih listova ako još izlaze.

Longuetovo ponašanje izgleda zaista više nego neshvatljivo. Svakako je dobro za jadnu Mémé da je opet s tobom. O ostalim ništa ne govoriš. Si Longuet s'est refait sa jeunesse auprès de Marie, Marie

⁵ ekscs – ⁶ rasplodnim, tj. polno neumerenim – ⁷ za porijeklo braka i porodice. – ⁸ od; – ⁹ malog američkog čvorka – icterus pecoris – koji mijenja ženke iz dana u dan – ¹⁰ čovjek, na njem., igra riječi

a-t-elle reussi a se refaire une virginité en meme temps?¹¹ A kako su dečki? Šta će biti s njima dok se on ljubaka po Kanu? Što se događa sa Conseil de Famille?¹² itd. itd.

Louise pretražuje sve novine, brošure, isječke iz štampe itd. itd., što je ovamo doneseno iz Maitland Parka⁽¹⁷²⁾. Pisma *su* pristojno sredena. Lassalle-ova će biti objavljena u Njemačkoj⁽¹⁷³⁾; Bernstein ih sada koristi prilikom pisanja predgovora Lassalle-ovim djelima, koja će partija izdati⁽⁸⁰⁾. Lasalovcima se to neće svidjeti, ali budući da se Liebk[necht] toliko založio za Lassalle-a u »Vorwärtsu«, odlučio sam da ih prisilim da se otvoreno izjasne, i da se koristim samim njihovim obožavanjem Lassalle-a kao izlikom da se čovjek kritikuje.

Sam Moore ovdje povremeno boluje od afričke groznice – otišao je na selo. Vrlo malo vijesti od Jollymeiera. Salut à Paul.¹³

Grüsse von Louise.

Dein alter¹⁴

F. E.

Prevod s engleskog

¹¹ Ako se Longuet podmlađuje uz Mariju, je li Marija uspjela da ponovo, u isto vrijeme, stekne djevičanstvo? – ¹² porodičnim vijećem – ¹³ Pozdrav Paulu! – ¹⁴ Pozdravi od Louise. Tvoj stari.

55

Engels Karlu Kautskom
u Štuttgart

London, 16. juna 91.

Dragi barone,

Šaljem u prilogu rukopis. – Tebi sasvim prepuštam odluku da li da ga štampaš *celog* ili tek od str. 2, posle crte, gde stvarno i počinje članak. Kao naslov moglo bi se staviti: *Prilog praistoriji porodice: Bachofen, Mc Lemman, Morgan*. Od F. E[ngelsa], ili tako nešto, i za-tim beleška: Uvod u x-to izdanje *Porekla itd.*^[166]

Pošto je rukopis usled mnogih prekida u radu ispao vrlo nečitak, mnogo te molim za korekturu – i, kao što rekoh, poseban otisak za Ravéa, koji ga željno očekuje.

Gotovo da želim da Berlinci odbace Edeov uvod u Lassalle-a,^[80] da bi on u »N[eue] Z[eit]« mogao potpunije i slobodnije obraditi stvar. Na primeru Edea video sam koliko malo ljudi u Nemačkoj poznaje *pravog* Lass[alle-a]. Pisma L[assalle-a] M[arxu], ma kako se ona činila bezazlena nekima, i nužnost da se taj čovek jednom sagleda u celini, otkrili su njemu – Edeu – sve u sasvim novom svetlu. Ali Berlinci žele pre svega *mir* u partiji; a to je teško spojivo sa slobodnom kritikom. Neprijatno im je dvostruko zato što su u svađi sa Soldatom¹ i još ne vide nikakav izlaz. Ali u tom slučaju oni moraju da se odreknu novog izdanja Lassalle-a. Enfin,² već će se sve ponovo vratiti u kolosek.

Tvoj
F. E.

¹ Wilhelm Liebknecht – ² Na kraju

56

Engels Pasqualu Martignettiju
u Bergamo

London, 19. juna 1891.

Dragi prijatelju,
Danas Vam šaljem

1. preporučeno Vaš rukopis prevoda *Kapitala i najamnog rada*,
2. kao posebnu otvorenu pošiljku korekturne otiske novog izdanja,¹

3. prilažem pismo od Labriole.^[174]

Bavim se obradom novog izdanja *Porekla porodice itd.* koje će imati dosta dodataka^[76].

Potpuni primerak novog izdanja *Kapitala i najamnog rada* sledi za ovim, čim budem jedan dobio. Na korekturnim otiscima olovkom su označeni glavni dodaci.

Nadam se da Vam je dobro u Bergamu, le una bella città, la co-nossi - l'ha appresi di parlà 'l Meneghin, lu?²

Saludi³

F. Engels

¹ Karl Marx: *Najamni rad i kapital* - ² lep je to grad, poznajem ga - da li ste tamo naučili milanski dijalekt? - ³ pozdrav

57

Engels Victoru Adleru

u Beč^[175]

(koncept)

[London, 26. juna 1891.]

Dragi Adler,

Molim te da sazivačima drugog austrijskog socijaldemokratskog kongresa izraziš moju iskrenu zahvalnost za ljubazan poziv na vaš kongres^[176] koji su mi poslali preko tebe, i moje žaljenje što ne mogu lično da se pojavim, kao i moje najlepše želje za uspešan tok savetovanja.

Od perioda Hajnfelda, kad je austrijska radnička partija ponovo stala na svoje noge,^[177] postigli ste ogroman napredak. To je najbolje jemstvo da će vaš drugi kongres biti polazna tačka novih, još značajnijih trijumfa.

Kakvu nepobedivu unutrašnju snagu poseduje naša partija dokazuje ne samo svojim spoljnim uspesima koji brzo slede jedan za drugim, ne samo time što je, kako prošle godine u Nemačkoj, tako i ove godine u Austriji uspela da izađe iz izuzetnog položaja^[178]. Tu svoju snagu ona još mnogo više dokazuje time što u svim zemljama savladava prepreke i čini takve stvari pred kojima bespomoćno stoje partije koje svoje redove popunjavaju iz imućnih klasa. Dok su imućne klase Francuske u nepomirljivom sukobu sa imućnim klasama Nemačke, francuski i nemački socijaldemokrati rađe složno rame uz rame. I dok kod vas u Austriji imućne klase raznih krunskih zemalja gube poslednje ostatke sposobnosti za vladanje, sukobljavajući se u slepoj nacionalističkoj mržnji, vaš drugi kongres pokazaće vam sliku Austrije koja ne zna za nacionalističke svade, Austrije – radnika^[179].

Engels Paulu Lafargue-u
u Pere

Rajd, 28. juna 91

Dragi moj Lafargue,

Ovdje sam kod Pumps od prekjučer, i ostat ću do četvrtka, 2. jula, kad se vraćam u London.^[180] Međutim, Louise mi je poslala Vaše pismo od 25-og. Srećom imam blanko ček, koji Vam mogu poslati u prilogu, na 20 funti sterlinga^[181]. Sretno! Vaše obrambene pripreme izgledaju vrlo dobre te se nadam da ćete obezbijediti sjedište u Narodnoj skupštini bez kazne.

Šada druga stvar. U prilogu ćete naći *Fieldovo* pismo («Star», 23. juni) i odgovor Burrowsa, što ga je očevidno redigirao Hyndman^[182]. Je li tačno što piše Field, da ste ga *Vi »ovlastili«* da čini glupost koju je učinio? To ne možemo vjerovati. Ali za svaki slučaj pogledajte što je prouzrokovalo vaše pismo Fieldu, pismo vjerovatno sasvim nevino samo po sebi. Taj Field, dobar momak, ali gori od želje da igra makar kakvu ulogu – čak uz cijenu da loše služi stvari kojoj hoće da služi – istupa unapred djelujući u ime *vaše* i, prema tome, *naše* partije. Upućuje apel, kao «ovlašteni» predstavnik tredjuniona itd., a *ako ga uopće po nečem i znaju*, onda ga znaju kao bivšeg suradnika *Championa*, koji je omrznutiji više no ikada poslije njegovih australijskih podviga!

Teren je na taj način bio predobro pripremljen za gospodina Hyndmana, a da ga se on ne bi dočepao. Pogledajte odgovor. Sve gluposti što je rekao Field, sve slabe tačke iz njegova pisma vješto su istaknute, i gospodin Field samo pravi reklamu posibilistima.^[42]

Nitko ovdje ne može prihvatiti izazov. Prvo, mi ne znamo što se dogodilo između Vas i Fielda. Zatim, ako «Star» objavi naš odgovor (što je neizvjesno, i više nego neizvjesno), oduzet će nam riječ pošto je još jednom ponovo da Burrowsu. A položaj u koji nas je uvalio Field, tako je glup, da jedino možemo poželjeti da se što prije zaboravi taj dopis objavljen u «Staru».

U svakom slučaju, ako želite da ovdje *uspješno* nastavimo rad za Kongres^[107] – *apsolutno zabranite*, i to odmah, Fieldu da objavljuje bilo šta *služeći se ovlaštenjem sekretara za spoljne poslove Radničke partije*.¹ I ne dajte nikakve izlike nikome ma tko ovdje bio, da bilo šta objavljuje s Vašim ovlaštenjem, a da se s nama ne posavjetuje. Inače će biti bolje da se povučemo i sve prepustimo slučaju. Još nam to treba, da budemo pod *Championovim* pokroviteljstvom!

¹ Vidi dodatak br. 1.

Sve je ovdje išlo dobro. Radili smo bez buke, ali neprekidno i sada nam za uspjeh (*kada nemamo svog organa*, ne zaboravite!) nije potrebna buka u štampi. Ali mi isto tako imamo pravo da zahtijevamo od naših prijatelja da nam ne bacaju klipove pod noge. U Briselu smo dobili sve što nam treba² – ne bez muke, ali dobili smo i time smo se koristili; to bi vam trebalo biti dovoljno, te nije potrebno da se francuska marksistička partija pravi da želi igrati ulogu sazivača kongresa i da tada pripisuje sebi ulogu na koju nema pravo. Napokon, javite nam, što ste pisali Fieldu, da bismo mogli pokušati, bar usmeno, da oslabimo vrlo nezgodan utisak te Fieldove gluposti.

Laurino pismo o Longuet-u još je u Tussynim rukama, uzet ću ga čim se vratim. Velika hvala Lauri na njenim važnim obavještenjima. Napokon, stvar će biti pokrenuta, ali poslije čitanja članova zakonika, sumnjam da Savjet porodice može učiniti nešto značajnije, osim imenovanja skrbnika. Tussy veli da je pisala Lauri.

Stari Harney je ovdje. Proveo je mjesec dana u Ventnoru, prebolio je kronični bronhitis, ali se opet pojavila njegova reumatična kostobolja. Jučer smo ga kolima ovamo dovezli. Jadnik, pun je bola i tuge, ali je uvijek veseo čim bolova nestane. Vratit će se u Ričmond za nekoliko dana.

Pumpsina kuća je mala, ali lijepa, s vrtom *front and back*³, s mnogo svakovrsnog voća, povrća i čak krompira, staklenikom punim loze itd. . . . Divno je za djecu, ali da li će Percyju ići poslovi? Čini se da se njegovoj braći mnogo ne žuri da ga pomognu s potrebnim materijalom; napokon, vidjet ćemo.

Pumps, Percy i Harney najljepše pozdravljaju Lauru i Vas, kao i ja!

Vaš odani
F. E.

Prevod s francuskog

² Vidi u ovom tomu, pismo br. 63. – ³ sprijeda i pozadi

59

Engels Karlu Kautskom
u Štuttgart

[Rajd, 29. juna 1891]

Dragi Kautsky,

Pobegao sam na tri dana ovamo, kod Pumps^[180], bilo je prevršilo s poslom koji je navalio na mene. Baš sam sedeo srećan i zadovoljan usred grupnog braka^[183], kad mi se natovari na vrat partijski program, a njega *sam morao* da se prihvatim^[184]. Hteo sam prvo da pokušam da dam malo strožiju formu uvodnim razmatranjima, ali usled nedostatka vremena to nisam uspeo, a i činilo mi se da je važnije da razjasnim nedostatke političkog dela koji se delimično mogu izbeći a delimično su neizbežni, pošto sam tako ulučio priliku da raspalim po miroljubivom oportunistu lista »Vorwärts« i po sveže-krotko-veselo-slobodnom »urastanju« stare svinjarije u »socijalističko društvo«. U međuvremenu čujem da si im predložio nov uvod; utoliko bolje.

Partija će štampati Lass[alle-ova] pisma M[arxu] i meni s mojim napomenama (pri čemu je isključena svaka partijska cenzura)^[173]. To mogu da priprelim na jesen, uz III tom.¹ (Ovo među nama.)

Pobegao sam ovamo da bih mogao da obavim neku prepisku; u četvrtak² krećem kući, tad ću ponovo raditi na grupnom braku. Tako sam se lepo bio prihvatio posla – a ti prokleti prekidi!

Beda Fil[ozofije] – pošto stvar tako stoji da se Dietz otkupljuje sa 450 maraka i posle samo mi treba da se među sobom dogovorimo, – sve je u redu, to ćemo već srediti. Nema ni govora o tome da se vas dvojica odreknete čitavog honorara za II izdanje.

Pada u vodu Dietzov plan da izda tom Marxovih malih spisa. L[ie]bk[necht] ima već odavno taj mali plan, trebalo je da to pripremi njegov najnoviji protégé Paul Ernst i da izda još nešto od M[arxa], in fact³ trebalo ga je poslati ovamo k meni na nekoliko meseci, pa da mu ja u tome pomognem. To je trebalo da se pojavi u berlinskom izdanju od strane partije, ukratko, pored izdanja Lassalle-a jedno izdanje Marxa. To sam odmah odlučno odbio i, prema tome, i u odnosu na Dietza mogu da učinim samo to isto. *Dozvolio* sam partiji da štampa pojedine Marxove radove u vidu brošura i svaki za sebe bez napomena i predgovora. Više od toga ne mogu. Ne mogu dopustiti da mi se na ovaj način, deo po deo, unapred izvuče kasnije celokupno izdanje koje smatram *svojom* obavezom.

Takode ne mogu sada ni pomišljati na novo izdanje *Položaja itd.*,

¹ *Kapitala* – ² 2. jula – ³ u stvari

pre nego što bude gotov III tom. Sasvim sam sklon da u svoje vreme o tome pregovaram sa Dietzom, ali ti ljudi treba i moraju da uvide da ne mogu preduzeti apsolutno ništa dok ne dam u štampu III tom. U toku tog štampanja može se urediti nešto novo. Ali i Dietzu i svima drugima dotle ću odbijati *sva čopkanja i projekcije*. Ti bi ljudi morali biti bar toliko razumni da me do tada poštede takvih stvari koje me prisiljavaju da vodim samo beskorisnu, dangubnu prepisku. Čim bude završena nova obrada *Porekla*, prelazim opet na III tom, i posle toga može doći što god hoće, ja ću sve odbijati.

Ovde i u Francuskoj kod naših protivnika izazvao je veliku radost Vollmarov govor sa njegovom suvišnom predusretljivošću prema sadašnjim zvaničnim licima i sa njegovim još više suvišnim i povrh toga neautorizovanim uveravanjima da će socijaldemokrati pomoći ako otadžbina bude napadnuta, – dakle, *pomoći će odbranu* aneksije Elzasa i Lotaringije^[185]. Bude li to tako prošlo, naši ljudi u Briselu^[107] fatalno će to ispaštati. Posibilisti^[42] i pristalice Hyndmana iskoristiće to na svoj način, i sve dok se ne pojavi autentična izjava da Vollmar nije imao pravo da govori u ime partije,^[186] mi ćemo ovde biti nemoćni: Hyndm[an] se sad zaklanja iza Baxa, koji je o tome pisao u listu »Justice«, ja to još nisam video^[187].

Porodilje koje su se sastale u Hajd parku izazvale su ovde i u Londonu mnogo smeha, još više kod Engleza nego kod Nemaca, usled igre reči: *demanding a reduction of the hours of labour*⁴, što ima specifično značenje – poradanje: *a woman in labour*!^[188]

Ravéova adr[esa] je: Faubourg Rochereuil, Puatje, Francuska.

Pumps stanuje sada ovde, Percy je preuzeo vođenje jedne agencije u ime svoje braće; njihova kućica, The Firs, nalazi se na Brading Road, tačno jednu englesku milju daleko od grada, omalena ali slatka, sa vrtom, povrćem i voćem. Stari Harney je bio 4 nedelje u Ventnoru i tamo ga je opet uhvatio giht i reuma, doveli smo ga ovamo u subotu, valjda će se u četvrtak vratiti sa mnom i opet otići u svoj glavni stan u Ričmondu; teško je oduzet i pati.

Schorl[emmer] će verovatno uskoro doći, on je, kao što znaš, težak na pisanju pisama. Sam Moore je ovde bolovao od afričke malarične groznice, ali mu je opet bolje. U avgustu ili septembru ići će na Niger, mislim da potajno već čezne za prijatnom klimom – uprkos napadima groznice, koji se ponavljaju s menstrualnom redovitošću.

Kako uopšte možeš da uобразиš da pridajem značaj tome da se pojavim na prvom mestu u »N[eue] Z[it]«? Učini onako kako ti to najbolje odgovara.

Mnogo pozdrava od svih ovde.

Tvoj
F. E.

⁴ sa zahtevom za smanjenje radnog dana

60

Engels Conradu Schmidtu
u Cirihi

Rajd, ostrvo Vajt, 1. jula 91.

Dragi Schmidt,

Pobegao sam ovamo na nekoliko dana^[180]. Pumps sad stanuje ovde, njen muž je ovde preuzeo jednu agenciju, a rad me je toliko zatrpao da sam došao ovamo k njoj na nekoliko dana, da malo predahnem i da skinem s vrata najnužniju prepisku. Sutra odlazim ponovo u London.

Pređa mnogom su oba Vaša pisma od 5. 3. i 18. 6. Najbolje je da ne završavate svoj rad o kreditnom sistemu i novčanom tržištu, dok se ne pojavi III tom;¹ tu ćete naći mnogo novih stvari i još mnogo više nerešenih pitanja iz ove materije, dakle pored novih rešenja i nove zadatke. Čim prođe leto, neće više ništa zadržati završavanje III toma. – O Vašem drugom planu: Prelazne etape ka komunističkom društvu – vredi razmisliti, ali ja bih Vam savetovao: nonum prematur in annum,² to je najteža moguća materija, zato što se uslovi neprekidno menjaju. Na primer, svaki novi trust menja ih, i svakih deset godina potpuno se pomeraju tačke napada.

Vaša novija iskustva na univerzitetu u Cirihi veoma su zabavna^[189]. Ta gospoda su svuda ista. Pa, želim Vam konačni uspeh na veliku žalost čitave klike i da Vas najzad ostave na miru.

Barthova knjiga me je mnogo razočarala. Očekivao sam nešto manje plitko i prelomljeno preko kolena. Bolje bi učinio da je čutao takav čovek koji o svakom filozofu sudi ne po onome što ostaje, što je napredno u njegovoj delatnosti, već po onome što je nužno prolazno, reakcionarno, po – sistemu. Pa, po njemu je čitava istorija filozofije samo »gomila ruševina« srušenih sistema. Koliko je stari Hegel iznad ovog svog tobožnjeg kritičara! I onda on još veruje da kritikuje Hegela zato što tu i tamo nailazi na trag pogrešnih skokova pomoću kojih H[egel], kao i svaki drugi sistematičar, mora da iskonstruiše svoj sistem! Kolosalno otkriće da H[egel] ponekad meša kontrarne i kontradiktorne suprotnosti! Pa ja bih mu mogao otkriti još i druge doskočice, kad bi to bilo vredno truda! Taj čovek je ono što mi na Rajni nazivamo dramoserom, on sve pretvara u krčmljenje, i sve dok se od toga ne odući, on će, da se izrazimo kao Hegel, »doći od ničeg pomoću ničeg do ničeg«^[190].

Njegova kritika Marxa je uistinu zabavna. On prvo pravi materij-

¹ *Kapitala* – ² do devete godine treba zadržati (Horacije, *Epistole*, II, 388)

jalističku teoriju o istoriji, kakva bi po njegovom mišljenju, *trebalo* da bude Marxova, i zatim nalazi da u Marxovim spisima stoji nešto sasvim drugo. Ali odatle ne izvlači zaključak da je on, Barth, Marxu podmetnuo nešto izvrnuto, ne, naprotiv, on zaključuje da je Marx protivrečan samom sebi, da ne može da primeni svoju sopstvenu teoriju! »Eh, kad bi ljudi bar umeli da *čitaju!*« uzvikivao bi Marx kad god bi čuo takve kritike.

Nemam ovde tu knjigu; da imam vremena, dokazao bih Vam detaljno, na još stotinu primera, izvrtanja. Šteta je, vidi se da bi taj čovek nešto mogao da dâ kad ne bi tako brzo donosio svoje sudove. Nadajmo se da će uskoro napisati nešto što će drugi više napasti; vrlo dobro bi mu došla dobra porcija batina.

Ja sam, inače, sasvim dobro; osećam se bolje nego prošle godine u ovo doba i mislim da ću posle malog oporavka biti sasvim čio i oran. Kad bi me samo manje prekidali u radu! Ima 2 - 3 meseca kako sam se prihvatio rada na novom izdanju *Porekla porodice itd.*^[76] i završio bih ga za 14 dana, ali mi stiže novi nacrt programa koji treba podvrći kritici,^[184] a stigoše i vesti o raznoraznim sitnim pogreškama počinjenim na Kontinentu, koje nama ovde u Engleskoj – gde je tlo dobro, ali ga treba oprezno obrađivati – otežavaju rad na pripremi briselskog kongresa^[107] itd. Sve me to ponovo izbacuje iz koloseka, prekida, a ipak stvar treba ne samo najvećim delom revidirati i dopuniti, već i *završiti*, da bih mogao da se latim III toma. Well,³ na kraju će se to ipak okončati, jer se mora okončati.

Čovek bi ovde mogao pomisliti da je u Pruskoj. U nedelju⁴ susretne 4 - 5 mornara sa »Stosch«-a, sjajni momci koji se sasvim lepo mogu uporediti sa engleskim man-of-war's men⁵, a jutros slušam neprekidno grmljavinu topova i prasak granata sa streljačkih vežbi portsmautske tvrđave.

Mnogo pozdrava od Pumps, Persyja i

Vašeg starog

F. Engelsa

³ pa dobro – ⁴ 28. juna – ⁵ matrozima sa ratnih brodova

61

Engels Lauri Lafargue
u Pere

[London] 7. jula 91.

Draga moja Laura,

To je loše za jadnog Paula; bar zasad izgleda loše^[191]. Uostalom, još nije u tamnici. Postoji još odluka *kasacionog suda* iako su izgledi jedan prema deset u njegovu korist. *Treba* protestirati u Narodnoj skupštini protiv sramne presude i nadam se da Millerand i komp. neće propustiti da to učine. Mislim da Paul vodi izvanrednu politiku, što odmah prelazi u ofanzivu, ponovo se pojavljuje na borbenom poprištu Sjevera i da zastrašuje vladu koliko više može. To Francuzi uvijek bolje i jasnije vide nego mi Nijemci – da bi osvetili poraz treba napadati na drugom mjestu, ali stalno napadati, nikada ne pokazati kukavičluk, nikad ne ustuknuti.

Svakako se čini da je njegovo mjesto u Skupštini sada dosta sigurno, a iz zatvora bi mogao izaći ako bi se izbori održali dok se u njemu nalazi. *Le Nord nous appartient maintenant.*¹ Što su glupe te vlade! Misle da mogu gušenjem suzbiti pokret kao što je naš. Ali usprkos svojoj drskosti, g. Constans pokazuje oklijevanje; štrajk autobusnih radnika i namještenika pokazao ga je u sasvim drugom svijetlu; možemo se od njega svačemu nadati ako vidi da su posljedice presude suprotne njegovim očekivanjima^[192].

Ravé est à ravir². Žao mi je svakog tko mora ispravljati prevod tog čovjeka. Kakav je to Sizifov posao morao biti za tebe!^[194] Uostalom, to ti može otvoriti vrata, kao prevodiocu, kod izdavača, i tada tvoj napor neće biti uzaludan.

Zbilja, tačan francuski izraz za »Schutzergebung«, tehnički, juristički izraz, jest *preporuka*.

Upravo završavam ponovni pregled *Ursprung*-a³ za četvrto izdanje^[76]. Ima važnih i znatnih dopuna; naročito nov predgovor (korektura poslata Ravéu, tekst će se vjerovatno pojaviti u slijedećem broju »Neue Zeita«^[166]), zatim u poglavlju o porodici. Mislim da će se tebi svidjeti; u znatnoj mjeri nadahnjivala me je Louise, koja ima mnogo jasnih, bistrih i originalnih misli o tom pitanju. Moli me da izručim njene srdačne pozdrave tebi i Paulu.

Uvijek tvoj

F. Engels

Prevod s engleskog

¹ Sjever je sada naš – ² Ravé je predivan – igra riječi na francuskom – ³ *Poriijekla*, tj. *Poriijekla porodice, privatnog vlasništva i države*

62

Engels Johannu Gustavu Vogtu

u Lajpcig

(koncept)

122, Regent's Park Road, N. W.
London, 8. jula 91.

Vrlo poštovani gospodine,

Tek danas Vam odgovaram na Vaša cenjena pisma od 20. juna i 5. o. m.^[193], samo zato što još uvek uzaludno čekam na pisamce od Liebknechta, na koga ste se Vi pozvali i koga sam preko R. Fischera, njegovog kolege u Glavnom odboru partije, posebno zamolio da se javi;^[194] utoliko pre što se Bebel s Vama tek upoznao, a Liebknecht Vas zna odavno.

Ispunjenje Vaše želje ne zavisi od mene. Marxovi naslednici, čiji sam ja samo zastupnik i izvršilac volje, i izdavač *Kapitala*¹ imaju presudnu reč. Što se tiče ovog poslednjeg, verujem da Vam bez daljeg mogu izraziti svoje uverenje da on ni pod kakvim okolnostima neće dati svoju saglasnost za takav poduhvat. Teško da biste bolje prošli i kod naslednika. Nijedna od dveju Marxovih kćeri koje su još u životu ne bi dala svoju saglasnost da se dela njihovog oca sa njegovog sopstvenog nemačkog jezika prevedu na nemački jezik drugog pisca. Tako mi je već i odgovoreno kad sam pitao.

I ja sam ne mogu mirne savesti podržati Vaš predlog. Vi ste bili tako dobri da nam pošaljete svoje spise: nov sistem prirode. Pošto se ja prirodnim naukama mogu baviti samo u slobodnim časovima, svakako će potrajati duže vreme dok budem mogao da dam svoj sud o Vašem shvatanju. Čim budem imao vremena, proučiću Vaše radove, za čije Vam slanje najlepše zahvaljujem; čak i ako mi oni ne budu ubedljivi, iz njih ću sigurno ipak nešto naučiti. Ali Vaši spisi ne daju apsolutno nikakvu osnovu za tako duboko poznavanje političke ekonomije kakvo predstavlja prvi uslov za rad koji ste planirali.

Ako ostavimo nastranu sve druge sumnje i prepreke, ja bih mogao dati svoju saglasnost u krajnjem slučaju pod uslovom da ja redigujem Vaš rad. Ali time bi on postao manje-više *moj* rad, a to Vama ne odgovara, kao ni meni, jer sam prezauzet.

Dakle, apsolutno ne vidim način na koji biste mogli dobiti saglasnost svih zainteresovanih i postići svoj cilj; a ne mogu od Vas sakriti ni to da mislim da se Marx Nemcima najbolje obraća na svom sop-

¹ Otto Meißner

stvenom nemačkom jeziku. I sami radnici će ga vremenom razumeti. Radnici su mnogo razboritiji i uistinu obrazovaniji nego što se to obično misli.

S poštovanjem

Engels Lauri Lafargue
u Pere

London, 12. jula 1891.

Draga moja Laura,

Paul mi šalje iz Lila priloženo pismo.^[195] Ne znam gdje bi mogao sada biti, vraćam pismo s mojim odgovorom.

Prvo, uopće nemam vremena da obavim un vrai travail¹ za D[uc]-Q[uericya], da bi on od toga načinio un article à sensation². Upravo dovršavam *Ursprung*,^{3[76]} a zatim ću se malo povući i oporaviti od živčane napetosti, jer se osjećam prilično rastrojen. A poslije toga – treći tom,⁴ i ništa drugo. To je odavno odlučeno, i ne mogu i neću to mijenjati.

Kad bih morao pisati o tako osjetljivom pitanju, i za tako osjetljivu publiku kao što je francuska, sigurno bih to učinio pod svojim potpisom i nikada ne bih dozvolio nekom novinaru da prekroji moje pismo u intervjuu, da mi stavi u usta, po francuskom običaju, ne ono što sam rekao, nego ono što sam po njegovom mišljenju trebao reći.

Napokon, nisam kadar da pišem o tri predložena pitanja na takav način da se sviđi francuskim buržujima i čitaocima »Figaro«-a. Morao bih ih podsjetiti na činjenicu da su, podvrgavajući se dvadeset godina pustolovu Louis-u Bonaparti, pripremili teren za sve ratove, koji su nas satirali nakon 1850. godine, uključujući i francusko-njemački rat; da je taj rat, en dernier lieu,⁵ prouzrokovan njihovim zahtjevom da se miješaju u njemačke unutrašnje poslove, zahtjevom za koji još i danas misle da je opravdan; ako su izgubili Alzas itd., c'était la fortune de la guerre⁶ i ja se izričito suprotstavljam shvaćanju prema kome sva sudbina Evrope i radničke klase treba da zavisi od pitanja kome treba pripadati taj nesretni komad zemlje. Možda bi im bilo vrlo korisno to reći, ali da li bi me slušali, a da me ne bi optužili da im se nešto *krišom ili silom* ne uzima.

Ma šta se desilo, nemam ni vremena niti se mogu izložiti D[uc]-Q[uericyjev] smicalicama. To su dva odlučna razloga.

Paul mi je pisao o Renard-u i njegovoj namjeri da izjavi da je on izgovorio riječi koje su pripisane Paulu, to si ti morala znati prije mene. Nadam se da će to pomoći da se poništi presuda^[191].

Edward je u St. Margaret's Bayu, opet ga bole krsta; na taj način ovdje će biti samo Tussy i Sam Moore. U srijedu⁷ Louise namjerava

¹ takav posao – ² senzacionalistički članak – ³ *Porijeklo* – ⁴ *Kapitala* – ⁵ na koncu – ⁶ to je bio ratni udes – ⁷ 15. jula

krenuti za Beč; očekujem Schorlemmera i tada ćemo vidjeti što možemo učiniti. Još nemam sigurnog plana za ovo ljeto, ali razni nejasni planovi sukobljavaju se u mojoj glavi.

Drugo, sada ne bih volio govoriti o pitanjima povezanim s Vollmarovom aferom^[185] dok se stvar raspravlja u Njemačkoj. Sve što bih rekao u Francuskoj moglo bi se upotrebiti, zloupotrebili i iskriviti protiv naših drugova u Njemačkoj, i još više otežati njihov položaj. A oni svi vrlo dobro znaju da sam odbio da učinim bilo što prije nego završim III tom.

Vjerujem da sam ti poslao drugi dio prepiske Field-Burrows, objavljene u listu »Star«^[186]. Ipak, stvar se zaboravlja, zahvaljujući slučaju s belgijskom okružnicom od 18. juna^[42]. To potpuno potčinjavanje Belgijanaca odlukama donesenim u Halleu^[187] toliko je pokvarilo račune Hyndmana koji je toliko na njih bijesan, da im čak prijete osvetom, ali se još suzdržava. Međutim, on uništava svoje posljednje nade u Ist Endu napadajući na plinarske radnike^[67] (većina njihovih rukovodilaca pripada Socijaldemokratskoj Federaciji)^[62] i Tussy, koju on naziva gospođica M[arx]. Eto kako je nisko pao.

Srdačan pozdrav od Louise!

Uvijek tvoj,
F. E.

Tussy i ja upravo smo govorili o natpisu na Niminu grobu. Poslije raznih prijedloga, raznih epiteta, kojima bi se moglo prigovoriti, pridružujem se Tussynom, da stavimo samo ime i prezime. Dakle, natpis bi bio slijedeći:

U sjećanje na
Jenny Marx
i
Karla Marxa
i
Harry Longuet
kao i
Helen Demuth,
rođene 1. januara 1823, preminule 4. novembra 1890.

Što misliš?

Prevod s engleskog

Engels Lauri Lafargue

u Pere

London, 20. jula 1891.

Draga moja Laura,

Stvar Culine-a zaista stoji vrlo loše^[198] – dostojna imena tog čovjeka^[199] – ali što da se radi? Kad je takvo oružje u Constansovim rukama, možemo jedino šutjeti.

Louise je otišla u srijedu,¹ a Jollymeier je došao u subotu, ali on sve više postaje Tristymeier; vrlo teško ga je sada nasmejati. Ipak ću pokušati sve što mogu.

Paul me moli da ti pošaljem ček, te ti u prilogu šaljem 20 funti; molim te potvrdi da si primila. Žurim se da ti ga pošaljem jer je Jollymeier na šetnji i ako naglo prekinem ovo pismo, znat ćeš zašto.

Pripremamo putovanje morem, ali naši planovi još nisu gotovi. Ja nisam dovršio rukopis, ali, koliko mogu vidjeti, pri posljednjim sam dopunama. Nadam se da ću završiti najkasnije u srijedu.^{2[76]}

Paul smatra da se Tussy zabrinjava više no što treba zbog Brisela^[107], ja ne mislim tako. Sve *može* biti dobro, i vjerovatno *će* biti, ako svi budu na visini, ali ja imam mnogo iskustva s tim kongresima, a da ne bih znao kako sve lako može poći krivim putem. Belgijanci su poslali pozive za *utorak* 18. avgusta^[197], umjesto u *nedjelju*, 16. avgusta; ako naši drugovi dođu 18-og, a (posibilisti) brusisti i hindmanisti 16-og, ovi mogu svašta učiniti. Tussy je juče pisala Volders-u, ali taj momak čak nikad i ne odgovara! Neizvjesno je što će učiniti Englezi; iz Njemačke će gotovo sigurno doći Vollmar i spletkariti; znaš što su male zemlje – ne možeš se na njih osloniti. I jedna greška s naše strane, jedna zanemarena mogućnost, može biti uzrok nepotreb-nog, ali neizbježnog dugogodišnjeg truda.

Zatim, taj nezatomljivi Bonnier, koji me je otvoreno obavijestio da Guesde i on namjeravaju obnoviti staru Internacionalu sa Centralnim vijećem. Odgovorio sam mu otvoreno da to znači sve prepustiti Belgijancima (jedino moguće Centralno vijeće), znajući kakvi su oni ljudi; to je upropaštavanje svake mogućnosti za naš pokret u Engleskoj tokom dvije godine zbog ludog nastojanja da se ubrzaju stvari koje nisu sazrele; i da je to najbolji način da se baci kamen smutnje među Francuze, Engleze i Nijemce. Čini mi se da je bio zbunjen, ali

¹ 15. jula – ² 22. jula

tko može pogoditi, što on i Guesde mogu počiniti u svom oduševljenju?

Viele Grüsse von Jollymeier und

Deinem alten.³

F. E.

Prevod s engleskog

³ Mnogo pozdrava od Jollymeiera i tvog starog.

65

Engels Victoru Adleru
u Beč

London, 22. jula 1891.

Dragi Adler,

Da bih Austrijancima pružio više nego akademski dokaz mojih simpatija, dao sam nalog Dietzu da od honorara za novo izdanje *Porekla porodice* itd. polovinu – da se izrazim kao Austrijanci – doznači¹ tebi za vašu partijsku blagajnu. Nadam se da nije potrebno nikakvo drastično diarrhetica² da se ovo ostvari. Kada i koliko ćeš odjednom (možda će biti u ratama) dobiti, ne mogu reći, on plaća 50 maraka za svakih 1000 primeraka koje štampa, a od toga vi dobijete 25 maraka.

Najdraže će mi biti ako prijem novca u vašim štampanim priznanicama označite mojim inicijalima: F. E. iz Londona, toliko i toliko, bez drugih napomena.

A sad još jedna reč: Louise se saglasila da, ukoliko joj pribaviš mandat, što valjda nije teško, pođe na briselsku svetsku paradu straže koja se smenjuje¹⁰⁷¹. A pri tom se prećutno podrazumeva kao uslov da tebe ili Bebela ili bar samo tebe dovede na nekoliko dana u London. I nadam se da će u tome uspeti. U to vreme ću opet biti ovde i očekujem vas željno. Ko zna šta ćete me tada ovde nagovoriti da uradim iduće godine. Dakle, ne premišljaj dugo i dodi zajedno sa svojom ženom!

Tvoj stari
F. Engels

¹ Igra reči: abführen – doznačiti, ali i pročititi – ² sredstvo za čišćenje

66

Engels Emmi Adler

u Beč

London, 22. jula 1891.

Draga gospodo Adler,

Na žalost, ove godine svakako neće biti ništa od puta na Kontinent, na koji bih rado išao, makar samo zato da Vas posetim u Luncu i da Vas uverim da mogu jesti i austrijska jela i to sa velikim apetitom: to Vam može posvedočiti Louise, koja mi salatu priprema još samo na bečki način. Ali ako ja ne dođem k Vama, postoji ipak i druga mogućnost. Možda ćete poći sa Victorom u Brisel^[107], a onda bismo se mogli isto tako dobro upoznati i ovde u Londonu. Od Brisela nema ni dva koraka do Londona, šta mislite o tome? Ali ukoliko ne podete u Brisel, zar ne biste mogli da naložite svom mužu da se ovde odmori nekoliko dana od napornog rada na svetskom kongresu? Takve stvari su strašno zamorne, i provesti nekoliko dana posle toga u Londonu je korisno za zdravlje.

Evo, dolazi afrički vrhovni sudija, Sam Moore, i moram da prekinem pisanje – molim Vas, dođite. Louise će Vas sigurno nagovoriti, ali ako *Vi* ne budete mogli, pošaljite svog predstavnika!

Molim Vas, u moje ime poljubite svoju milu decu o kojoj mi Louise toliko priča.

Najiskrenije Vaš

F. Engels

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu
u Maunt Dezert

Rajd, ostrvo Vajt, 9. avg. 91.

Dragi Sorge,

Ovamo su mi poslali oba tvoja pisma od 14. i 20. jula. Već 14 dana sam sa Schorlemmerom ovde kod Pumps, čiji je muž ovde agent svoje braće. Vraćam se kroz oko 8 dana^[180].

Veoma sam ti zahvalan za informaciju u vezi sa »[Journ] of the K[nights] of L[abor]«, – moram da pregledam takvu gomilu novina da mi je često vrlo teško da se orijentišem bez takvog obaveštenja. Isto to je vrlo važno u vezi sa Gompersom i Sanialom^[200], ukoliko bih ih video u Londonu.

Anna¹ se mora pobrinuti kako će dalje da živi. Ova budalaština premaša sve.

Posibilističko-hindmanovska lagarija svakako će doživeti slom na briselskom kongresu^[107]. Rascep posibilista u Parizu izbio je Brousse-u tlo ispod nogu. U provinciji oni su nula, a u Parizu mase idu sa Allemane-om protiv Brousse-a. Ovo je dovelo do toga da su posibilisti obe vrste izgubili kontrolu nad svojim poslednjim velikim uporištem, Bourse du travail^[201]. Tako stoji u listu »Socialiste« od 24. jula^[202]. Briselci, koji su i sami duboko u srcu posibilisti i držali su se njih dokle god su mogli, sasvim su skrenuli;² oni hoće da postanu generalno veće jedne nove Internacionale i udvaraju se »marksistima«, koji su sve nadmašili; otuda smešna dreka njihovih prijatelja u Parizu i Londonu koje su ostavili na cedilu. Bojim se, sve se bojim da će gospodin Hyndman prestati da bude naš zvanični »neprijatelj« i da će želeti da se ponaša kao naš »prijatelj«. To bi bilo loše, nemamo dovoljno vremena da stalno i svuda motrimo na takvog frakcionaša.

Tussy, Aveling, Thorne i drugi od gasworkers,^{3[67]} Sanders (sekretar Johna Burnsa) i razni drugi naši Englezi idu u Brisel. Ne znam kako stoji stvar sa *starim* tredjunionima.

Dokeri su na rubu propasti. Njihov štrajk je uspeo zahvaljujući jedino i samo 30 000 funti koje su dobili od Australijanaca zaslepljenih oduševljenjem, ali oni veruju da je to njihovo delo^[103]. Zato su pravili grešku za greškom – a na kraju i tu da su zaključili spiskove, nisu primili više nijednog novog člana, dakle sami su odgajali svoje sopstvene scabs.⁴ Zatim su odbili da stvore kartel sa gasworkers. Mnogi od njih

¹ Stanisaw Padlewski – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 63. – ³ plinarskih radnika – ⁴ štrajkbrehere

su dokeri u leto, a gasworkers u zimu, – gasworkers su predložili da u uslovima takvog naizmeničnog dobijanja zaposlenja članska karta *jednog* saveza važi za oba, i to je odbijeno! Dosad su gasworkers uprkos tome priznavali kartu dokera – a dokle će, to se ne može reći. Zatim, dokeri dižu graju protiv useljavanja foreign paupers⁵ (ruskih Jevreja). Od njihovih vođa Tom Mann je valjan, ali beskrajno slab i gotovo je izgubio glavu zato što je naimenovan za člana Royal Commission on Labour;⁶ Ben Tillett je častoljubivi intrigant; novaca nema, članovi masovno odlaze, discipline je nestalo.

Pre nedelju dana pisali su mu iz Petrograda: We are on eve of a famine.⁷ To je juče potvrdila zabrana izvoza žita iz Rusije. To nam opezbeđuje, prvo, mir za godinu dana; dok se u zemlji gladuje, car će verovatno zveckati sabljom, ali neće zamahnuti njome. Ali **ako** iduće godine Gladstone dođe ovde na kormilo vlasti – što je verovatno – pokušaće se da se Engleska i Francuska navedu na to da odobre zatvaranje Dardanela za *sve* flote i za vreme rata, tj. da zabrane sultanu da dovede sebi pomoć protiv Rusa. Tako će, dakle, u budućnosti izgledati orijentalno pitanje.

Drugo, zabrana izvoza ruskog žita znači *prenošenje gladi u Nemačku koja se hrani raži*; samo Rusija može da podmiri ogroman deficit raži u Nemačkoj. Ali to znači potpuni slom politike carina na žito u Nemačkoj; a to znači nesaglediv niz političkih potresa. Na primer, plemstvo koje poseduje latifundije neće se odreći svojih zaštitnih carina, a da ne poljulja i carine na industrijsku robu buržoazije. Protekcionističke partije gube poverenje, čitava situacija se menja. A *naša partija džinovski raste* – ova loša žetva pokrenuće nas pet godina unapred, a da i ne govorimo o tome što će sprečiti rat koji bi odneo sto puta više žrtava.

Po mom mišljenju, oba ova gledišta će preovladati u evropskoj politici i bilo bi vrlo korisno kad bi Schlüter hteo da u listu »V[olkzeitung]« skrene pažnju na to. Čim prođe kongres, i ja ću o tome govoriti u evropskoj štampi. Samo, ja naravno ne mogu biti odgovoran za to kako će drugi ljudi tamo iskoristiti ova moja saopštenja.

Raduje me da ti Maunt Dezert čini dobro kao i uvek. I meni dobro koristi morski vazduh, samo što je sada vreme u Evropi tako promenljivo da se ne može preduzeti ništa valjano. Pozdrav od Schorlemmera. Neću još završiti pismo, možda će sutra imati nešto da se napiše.

11. avg. Zabrana izvoza žita iz Rusije još nije zvanična, ali će sigurno biti zavedena; trebalo bi sačekati zvaničnu objavu.

U Istočnoj Pruskoj su bila 2 izbora za rajhstag – *ogroman* porast naših glasova^[203]. Dakle, seoski okruzi su se najzad orvorili – cela

⁵ strane sirotinje – ⁶ Kraljevske komisije za rad – ⁷ Mi smo na rubu gladovanja.

marsche!⁸ Onda ćemo možda zahvaljujući poskupljenju i preživeti do 1900, ako prethodno ne propadnemo.

Louise K[autsky] je u Beču, ide s bečkim mandatom u Brisel, dovešće Adlera u London, a možda i Bebela, kome sam pisao u Švajcarsku^[52], ali još nema nikakvog odgovora.

Tussyn referat na briselskom kongresu u ime gasworkers i drugih vrlo je dobar, poslaću ti ga^[204]. Tussy ide u Brisel sa mandatom dablinskog kongresa Gasworkers i General Labourers^[156], dakle zastupa 100 000 ljudi. I Aveling ima 3 - 4 mandata. Čini se da će *stari* tredjunioni biti slabo zastupljeni – utoliko bolje ovog puta!

Pozdravi od Schorlemmera i mene tvojoj ženi.

Tvoj stari
F. E.

⁸ napreduje se!

68

Engels Lauri Lafargue

u Pere

The Firs, Brading Road
Rajd, 17. avgusta 91.

Draga moja Laura,

Još smo ovdje^[180] Schorlemmer i ja – čekamo ljepše vrijeme, koje dolazi vrlo sporo; povremeno je bilo lijepih dana i tada smo se odvažili za izlet, ali sve u svemu, našu smjelost je obuzdala ona sjajna neizvjesnost, koja je svojstvena britanskom pravu i klimi; i naša smjelost je više puta splasnula i čak ozbiljno nakvašena sigurnom kišom. Ipak možemo zahvaliti našoj sretnoj zvijezdi što je naš plan da oplovimo ovaj otok (ne Vajr, koji smo dvaput oplovili, nego Veliku Britaniju) u početku propao, jer bismo dobili svoje. Zato se ovdje divimo britanskoj floti, koja se usidrila nasuprot nas i čeka francusku flotu, koja treba da dođe preksutra.

Tako je jadni Paul počeo ispaštati svoju kaznu u Ste-Pélagie^[205]. Nadam se, da neće klonuti duhom! Dugo je to vrijeme prisilnog od-mora, ali ipak Francuska – c'est l'imprévu,¹ i nitko ne zna, što se može preokrenuti za godinu dana. Bojim se da se u Pereu ne osjetiš isto tako osamljena kao on u Ste-Pélagie; zbilja, morat ćeš u London dolaziti s vremena na vrijeme, što će biti moguće, nadam se, bez velikih teškoća, jer te sigurno neće zadržati tvoja porodica golubova, kokoši i sl. Zato se nadam da ćeš se srediti i uskoro doći, čim Paulu osiguraš toliko udobnosti koliko prilike dopuštaju.

Naš ruski prijatelj² pisao mi je otprilike prije tri nedjelje: »Nalazimo se uoči gladi« i stvarno se ubrzo ispunilo to predskazivanje. Dok se francuski šovinisti i ruski panslavisti bratime i jedni drugima kliču,^[206] ta činjenica obeskrepljuje sve njihove manifestacije. Kad glad vlada u zemlji, car ne može ratovati. Učinit će najviše što može – iskoristit će sadašnje raspoloženje francuskih buržuja u svoje vlastite ciljeve, bijesnit će i prijetiti, ali neće zadati udarac; iako francuski buržuji pođu predaleko, ostavit će ih da se sami snalaze. Sadašnji cilj ruske vlade je zatvaranje Dardanela za vrijeme rata svim brodovima. Pridobit će Francusku da to potpiše, a onda kada Gladstone ovdje preuzme vlast, kao što se očekuje poslije slijedećih općih izbora, nagovorit će velikog starca rusofila i on će pristati. Kada takvim ugovorom dvjema velikim pomorskim silama budu vezane ruke i noge, car će postati gospodar Carigrada, moći će ga iznenada osvojiti u bilo

¹ to je nepredvidivo – ² N. F. Danielson

koje doba, a sultan će biti carev pazikuća na Bosforu. Takav je plan – buržoaska republika u Parizu izvlačit će kestenje iz vatre, a kada izvrši svoj zadatak, moći će ići do đavola, što se to cara tiže. Zato se pomirio da sluša *Marseljezu* i da laska predstavnicima jedne Republike.

Ipak, ukoliko netko iznenada ne poludi mir je siguran, u ovoj godini i najvećem dijelu slijedeće. To je glavna posljedica gladi u Rusiji.

Ali ima drugih. Doći će do unutrašnjih nereda u Rusiji, a to može izazvati promjene; čak je vjerovatno da će neredi dovesti do *izvjesne* promjene, malo će razgibat ustajalu baru; ali možda to neće biti samo commencement de la fin, mais la fin elle-même.³

U Njemačkoj je, čini se, isto tako sigurno podbacila žetva i sadašnji stalni porast cijena izazvat će slom bizmarkovske poreske politike i zaštitnih taksa. I tamo će stari sistem biti poljuljan do temelja i nitko ne može reći dokle to može ići. U svakom slučaju, to će izvanredno ojačati naše redove i pomoći će nam da zadobijemo seoska područja, u kojima divno napredujemo. Održana su dva naknadna izbora u istočnoj Pruskoj, na granici prema Rusiji, u sasvim poljoprivrednim krajevima, gdje smo prije dvije godine dobili oko 3000^[203] glasova; ove godine dobili smo blizu 4500 glasova! I ako osvojimo poljoprivredne okruge u šest istočnih pruskih pokrajina (u kojima dominira krupni zemljišni posjed, i brojni zakup) *njemačka armija je naša*.

Prema današnjem »Standard«-u, ni Hyndman ni Brousse nisu došli, a Allemane je morao preuzeti vođstvo posibilista. Što se tiče te vrste opozicije, naši će je od šale pobijediti. Čim to pitanje jednom bude riješeno, ostat će malo stvarnog posla za Kongres,^[107] ukoliko ne iskrсну razne potajne želje o obnovi »Internationale«.⁴ Nadam se da neće, jer bi to izazvalo ponovo rascjep i bacilo nas, bar ovdje u Engleskoj, unazad za niz slijedećih godina. To je besmislenost u svakom pogledu, naročito tako dugo dok u Francuskoj ili Engleskoj nema jake i jedinstvene partije. Kad bi to bio slučaj, i kad bi se Francuzi i Englezi srcem i dušom sjedinili s Nijemcima, cilj bi bio postignut i bez formalnog ujedinjavanja; bio bi dovoljan moralni učinak, da su se ujedinile tri velike zapadne nacije. Ali tako dugo dok to nije moguće, svi pokušaji obnove Internationale nezasluženo bi istakli jednu od malih nacija, vjerovatno Belgijance, i završili bi svađom. Stvarno, pokret je suviše velik, suviše golem, da bi se sputao takvim nepriključnim vezama. Još ima težnji za takvom obnovom i Bonnier je bio pun te čežnje prošli put kad sam ga vidio. Nema sumnje, izgledao je prilično zbudjen kad sam mu izložio moje prigovore, te ni riječi nije prozborio, ali da li će to u Briselu zadržati njega i njegove prijatelje?

Mislim, da ću se u četvrtak⁵ vratiti u London. Adler će doći iz Brisela za nekoliko dana, možda i Bebel.^[207] Čim dobijem obavijesti

³ početak kraja, nego i sam kraj – ⁴ Vidi u ovom tomu, pismo br. 64. –

⁵ 20. avgusta

o briselskim raspravama, poslat ću ti pismo za Paula. U međuvremenu, najlepši pozdravi tebi i Paulu od Schorlemmera, Pumpsinih i uvijek

tvog
F. Engelsa

Primih Tussyno pismo iz Brisela, koje je, međutim, pisano prije nedeljnog sastanka. Ništa neću znati o onome što se dogodilo u času kada bude trebalo odaslati ovo pismo – 18. avgusta u 11 sati ujutro.

Prevod s engleskog

Engels Nikolaju Franceviču Danielsonu
u Petrograd

London, 2. sept. 1891.

Poštovani gospodine,

Danas Vam vraćam još šest pisama koja obuhvataju sve do kraja 1878; ostala slede.^[208]

Vaše proročanstvo o velikoj gladi ostvarilo se isuviše brzo, i mi ovde u Engleskoj takođe ćemo je dobro osetiti. Činilo se da će žetva u celini biti odlična, kad pre otprilike 10 dana nastade strašno vreme – žetva na jugu Engleske je upravo bila započela – i nanese strašnu štetu požnjevenom i nepožnjevenom žitu. Priča se da je teško oštećeno 20% do 30% žetve, ako nije i sasvim upropašćeno. Ova nesreća ima samo jednu dobru stranu: onemogućuje izbijanje rata u toku sledećih 20 meseci, a to je pravi blagoslov u ovakvoj situaciji opšteg naoružavanja i uzajamnog nepoverenja.

Dopustite mi da se drugom prilikom vratim na Vaše vrlo interesantno saopštenje od 1. maja^[209]. Danas se spremam na put^[210], i glavni cilj ovog pisma je da Vas zamolim da ubuduće sva svoja pisma upućujete na adresu 122, Regent's Park Road, N. W. London Gospođa Kautsky. Ta pisma će mi biti uručena *neotvorena*, zato nije potreban još jedan koverat (enveloppe). U stvari, toliko ću često biti van Londona, da se bojim da bi se mogla izgubiti pisma adresirana na uobičajeni način; morao bih se tad pouzdati u inteligenciju i pouzdanost posluže.

Moje zdravlje je uglavnom odlično. Ali jedanput godišnje mi je potreban odmor od oko osam nedelja i potpuna promena vazduha. Putovanje morem za mene je još uvek najbolji lek. Ako kroz mesec dana budem i dalje ovako zdrav, u šta se nadam, preći ću odmah na 3. tom,¹ njega *moram* završiti. Ali bolje da ne obećavam ništa u vezi sa terminom.

Vaš veoma odani

P. W. Rosher^[211]

Prevod s engleskog

¹ Kapitala

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu
u Hoboken

London, 2. sep. 91.

Dragi Sorge,

Sadržaj tvog pisma u vezi sa gospođom Sch[lüter] saopštio sam Louise K[autsky], koja je apsolutno pouzdana i poznaje prilike. Ona misli da je to samo prazna pretnja gospođe Sch[lüter] i da će se ona, ako se Sch[lüter] ne uplaši, već vratiti. Takođe ne veruje da je potrebno da je na tu odluku navedu druge osobe. Ona je to – ili nešto slično – već više puta činila u Cirihi. Istina, Sch[lüter] joj je davao povoda da se pobuni izneverivši je više puta, ali ona mu redovno prašta i time samo magarči one koji su ozbiljno shvatili njen gnev i krupne reči. Louise je poslednja osoba koja bi se u ovom slučaju založila za Sch[lütera] ili ga makar samo pravdala, – i ona i svi mi dobro znamo što se od njega može očekivati u takvim stvarima, – za njim se redovno povlači rep. Ali njegova žena uvek preti razvodom, a u odlučujućem trenutku ipak mu opet pada u zagrljaj, i tu nema šta da traži neko drugi.

Bernsteinovi se danas vraćaju iz Istborna. Sanial i MacVey su ovde, sutra će me posetiti. Bio sam četiri nedelje u Rajdu^[180] kod Pumps sa Schor[emmerom], on se vratio u Mančester. Kad god ozebe, znatno ogluvi, i tad se s njim ništa ne može, inače je zdrav. Ja sam dobro, ali moram otputovati još na neko vreme, da bih opet bio sasvim čio. Adler iz Beča i Bebel bili su 3 dana ovde,^[207] vrlo su veseli i zadovoljni kongresom^[107].

Poslao sam ti čitavu hrpu dokumenata, a i »Weekly Disp[atch]« sa intervjuom koji je Liebk[necht] u Parizu dao mami Crawford^[212]. Taj intervju će izazvati skandal; u svakom slučaju, L[ie]bk[necht] je rekao grdne gluposti. Sudeći po svemu što čujem, on je sasvim omršavio! izgleda loše i čini se da je sa svima u svađi, u Briselu se držao sasvim po strani od Nemaca i Austrijanaca. S druge strane, najbolji naši ljudi zapanjeni su time u kakvoj suprotnosti on stoji gotovo u svim pitanjima sa većinom partije. Bedno je uredivao »Vorwärts«, ništa nije radio, dopustio je da Geiser u njemu piše uvodne članke, zastupao najčudnija shvatanja, ukratko, sprema se katastrofa, koju će možda ubrzati pomenuti intervju.

Stara svađa sa brusistima itd. prestala je. Brusisti uopšte nisu bili zastupljeni u Briselu, Hyndman se takođe nije usudio da dođe. Ljudi koje je poslao svađali su se i izbrukali. Sad on traži podršku kod Nieuwenhuisa, koji je sasvim izgubio glavu, ali stvar se okon-

čava. Marksisti su pobili i u principijelnim pitanjima i u pitanjima taktike na celom frontu. Još će se potajno stvarati klike i možemo se nadati da će mene, Avelinga itd. u listu »Justice« napadati kao i ranije, ali više nema otvorene opozicije protiv nas kao mase.

Najopširniji je izveštaj »Volks-Tribüne« sa kongresa^[213].

Od novog izdanja *Porekla porodice itd.*^[76] pročitao sam već 6 otisaka korekture. Osim novog uvoda^[166] ima znatnih dodataka u Gl. 2¹ (*Porodica*) i kasnije još nekih.

Briselski kongres je još jednom ratifikovao odluke iz Haga^[214], izbacivši ponovo anarhiste. To bi trebalo istaći u tamošnjoj štampi. S druge strane, on je široko otvorio vrata engleskim tredjunionima, kroz koja će najbolji od njih svakako uskoro ući. Ovo su dve najvažnije odluke. Izvrsno je što su Englezi sada najreakcionarniji i što se njima za ljubav mora sakriti poenta! Ali to je moguće, jer sada je još samo pitanje da li će oni doći kroz nekoliko meseci, najviše 1 - 2 godine. Sledeći kongres tredjuniona će, istina, pokušati da obori odluku iz Liverpula^[122] o Legal-Eight-Hours,² ali čak i ako uspe u tome – uz pomoć tekstilnih radnika koji se kunu u desetočasovni radni dan, – to će još više raspiriti plamen. Stvar napreduje – tu se više ništa ne može.

Srdačni pozdravi tvojoj ženi.

Tvoj
F. E.

¹ U rukopisu: Gl. 3 – ² zakonskom osmočasovnom radnom danu

Engels Paulu Lafargue-u
u Pariz^[215]

London, 2. sept. 1891.

Dragi moj Lafargue,

Opet ste, dakle, tamo u blagoslovenim i presvetlim zidinama Madame Pélagie^[205] – in der città dolente, fra la perduta gente^[216] – ali to neće, nadam se, dugo potrajati i mi ćemo, možda, prije nego što vaša »godina« istekne staviti Constans-a tamo na vaše mjesto. U svakom slučaju velika je šteta što niste mogli da idete u Brisel prije nego što su vas šćepali. To bi ostavilo veličanstven efekat. Ali ma kako da bi bilo ja sam i pored toga vrlo zadovoljan Kongresom^[107]. Tamo je, najzad, Brousse-Hyndmanova opozicija potpuno *krahirala*; bilo je, kao da ona nikada nije ni postojala i kao da je kongres posibilista 1889^[217] bio puka varka. Nek' nebo ne dozvoli da ova gospoda postanu naši »prijatelji« – jer bili bi opet isto tako šćprtlike kao što su nas zabavljali u prošlosti kao neprijatelji.

Zatim isključenje anarhista. Tamo gdje je propala stara Internacionala, upravo tamo otkočinje nova. Time su poslije devetnaest godina, jasno i nedvosmisleno potvrđene rezolucije Haškog kongresa^[214].

S druge strane kongres je širom otvorio vrata engleskim tredjunionima. To pokazuje kako je dobro shvaćena situacija. A zaključci, koji su obavezali tredjunione na *klasnu borbu* i *ukidanje najamnog rada* svjedoče da nismo učinili ustupke.

Imamo sve razloge da budemo zadovoljni. Incident sa Domela Nieuwenhuisom^[218] dokazao je da su evropski radnici konačno prešli period u kome su vladale zvučne fraze i da su svjesni odgovornosti koja na njih pada: to je klasa, koja se konstituira kao partija »borbe«, partija koja računa s »činjenicama«. A činjenice poprimaju sve revolucionarniji tok.

U Rusiji već vlada glad; u Njemačkoj će izbiti glad za nekoliko mjeseci; ostale zemlje trpjet će manje, evo zašto: manjak u žetvi 1891. godine procijenjen je na 11 i po miliona hektolitara pšenice i 87 ili 100 miliona hektolitara raži; manjak raži uznemirava, dakle, osobito obje zemlje potrošače raži, Rusiju i Njemačku.

To nam osigurava mir do proljeća 1892. Rusija se neće maknuti prije tog vremena; ukoliko ne dođe do nepojmljivih gluposti u Parizu ili Berlinu, dakle, rata neće biti.

A da li će carizam isplivati iz te krize? Sumnjam. Ima previše buntovničkih elemenata u velikim gradovima i naročito u Petrogradu, a da ne bi nastojali iskoristiti priliku za svrgavanje alkoholičara Alek-

sandra III, ili ga bar stavili pod kontrolu Narodne skupštine – možda će on sam biti prisiljen da preuzme inicijativu za saziv te skupštine. Rusija je silno mnogo uradila – to jest vlada i mlada buržoazija – na stvaranju krupne nacionalne industrije (vidi u »Neue Zeit« članak Plehanova). Razvoj te industrije bit će nedvosmisleno obustavljen jer će joj glad zatvoriti njeno jedino tržište – unutrašnje tržište. Car će vidjeti što ima od toga što je učinio od Rusije jednu *selfsufficient country*¹ nezavisnu od inostranstva; pogodit će ga agrarna kriza, udvostručena industrijskom krizom.

U Njemačkoj će se vlada odlučiti prekasno, kao i uvijek, na ukiđanje ili odlaganje taksa na žito. To će slomiti protekcionističku većinu u Reichstagu.² Krupni zemljišni posjednici, *agrarci* neće više htjeti podržavati takse na *industrijske* proizvode, htjet će kupovati na *the cheapest market*.³ Tako ćemo vjerovatno vidjeti kako se ponavlja ono što se dogodilo kada je izglasavan zakon protiv socijalista: protekcionističku većinu među sobom razjedinjenu suprotnim interesima, stvorenim novom situacijom, koja ne može da se sporazume o potankostima protekcionističkog sistema. Sve prijedloge koji se podnose, podržava samo manjina; doći će do povratka na sistem slobodne trgovine, što je isto tako nemoguće, ili do raspuštanja rajhstaga s pomjeranjem starih stranaka i stare većine, što bi vodilo novoj većini sačinjenoj od pristalica slobodne trgovine, koji su u opoziciji prema današnjoj vladi. To znači stvarni i konačni kraj bizmarkovskog razdoblja i unutrašnjeg političkog mrtvila – (ovdje ne mislim na našu partiju, nego na »moguće« vladajuće stranke) – doći će do borbe između zemljoposjedničkog plemstva i buržoazije i između buržoazije koja ima protekcionistički stav (dio industrijalaca), i buržoazije koja je za slobodnu trgovinu (drugi dio industrijalaca i trgovci); bit će narušena stabilnost vlade i unutrašnje politike, napokon – doći će do pokreta, borbe, života, i naša partija pobrat će sve te plodove; i, ako događaji krenu tim tokom, naša partija će moći doći na vlast 1898. (Bebel vjeruje, već 1895).

Takvo je stanje. Ja ne govorim o drugim zemljama, jer ih agrarna kriza ne pogađa tako direktno. Ali, ako iz te agrarne krize u Engleskoj izbije akutna industrijska kriza, koju čekamo već 25 godina . . . Onda!

Za četvrt sata idemo na Hajgejt da na Marxovom grobu zasadimo bršljan koji je pre tri godine donio Motteler sa groba Urlicha von Huttena (sa ostrva Ufenau na Ciriškom jezeru) i koji se na mom bal-konu prekrasno razrastao.

Bili su mi ovdje nekoliko dana Bebel i Adler iz Beča^[207]. Oni su vrlo zadovoljni kongresom.

Zabavljajte se dobro i koristite priliku koja vam je pružena da se

¹ zemlju koja je sama sebi dovoljna – ² rajhstag, parlamenat – ³ najjeftinijem tržištu

«koncentrirate» na rad, kako je to rekao jedan berlinski novinar koga su 1841. bacili u zatvor.

Pozdravi od Vašeg
F. E.

Prevod s francuskog i nemačkog

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu
u Hoboken

Helensburg, Škotska, 14/9/91.

Dragi Sorge,

Ovde sam na malom izletu^[210], sa Pumps i Louise Kautsky već deset dana smo čas u brdima čas na vodi, i to mi odlično prija. Kroz 8 dana bićemo opet kod kuće.

Schlüterovima se ne može pomoći. On ne može da se liši trčanja za svakom suknjom, a ona ne može bez pomirenja i oprostjenja kad je već prividno do krajnosti zaoštrila sukob. Ali ako ovog puta ipak ostane u Nemačkoj – u šta baš ne verujem – onda će to učiniti po nagovoru tamošnjih ljudi.

Gospodin Ferdinand Gilles, bednik-literata, koji je k nama prešao iz Partije napretka^[219], ali koga nismo hteli da primimo u Nemačkoj, udružio se u Londonu sa Hyndmanom i komp. i ima svoju partiju i u nemačkom Komunističkom društvu^[220]. Iz pouzdanih izvora koje, međutim, ne možemo navesti, taj čovek nas je kao policijski špijun denuncirao, čime se mogu objasniti njegova inače neobjašnjiva novčana sredstva (on upisuje godišnje šest funti za jednu školu koju je ovde osnovala Louise Michel). Taj momak je hteo da na briselskom kongresu^[107] među Nemcima proturi laž koju su Hyndman, mama Besant, njen ljubavnik Herbert Burrows i drugi potajno pripremili o Avelingu: naime, da je Aveling ostavio u najvećoj bedi ženu i troje dece kad se oženio sa Tussy, i da mu je tast hteo da razbije glavu. (A Aveling se pre više od 8 godina sporazumno razveo od svoje žene, ona je uzela sebi natrag svoju imovinu, – što joj donosi godišnje preko 500 funti sterlinga – dece nikad nije ni bilo, a tast je odavno umro.) Pošto ovo nije upalilo, hteo je da proturi tu laž kod dopisnika buržoaskih listova, i *to mu je, naravno, uspelo*. Sva štampa je vrvela time. U Briselu Aveling nije mogao da učini ništa, da belgijska policija to ne bi iskoristila kao izgovor da omete kongres. Ali kad se vratio u London, on nam je izložio sve marifetluke, i mi smo se jednoglasno složili s njegovim mišljenjem da Gillesa treba istući. Kad je u Nemačkom društvu osujećen takav pokušaj, Aveling je prošlog utorka, 8. o. m., sa Louise K[autsky] kao svedokom – da Gilles ne bi lagao da su ga napala dva *muškarca* – otišao njegovoj kući i dva puta ga pošteno ošamario. To će valjda više uroditi plodom. Da li je ta stvar imala dalje posledice – ne znam, jer smo istog dana otputovali i nismo mogli dobiti nikakve vesti.

Aveling je odmah poslao L[ie]bk[nechtu] obaveštenje o ovome

da bi se objavilo u listu »Vorwärts«^[221], i tako se verovatno i u Americi priča o tome.

Od američkih delegata video sam Mac-Veyja i Abrahama Cahana, jevrejskog apostola, obojica su mi se mnogo dopali.

Kongres je after all¹ naša sjajna pobjeda – brusisti su izostali, a Hyndmanovi ljudi su skrili svoju opoziciju. A najbolje je što su izbacili anarhiste, isto onako kako je to učinio kongres u Hagu^[214]. Upravo tamo gde se srušila stara internacionala započinje nova, neizmerno veća i deklarirano marksistička.

I kongres tredjuniona u Njukastlu predstavlja pobjedu^[222]. Stari junioni, na čelu sa tekstilcima, i čitava reakcija među radnicima bila je uložila sve snage da obori odluku od 1890. o osmočasovnom radnom danu. Oni su propali, izvojevali su samo sasvim beznačajni, momentani mali ustupak. To je odlučujuće. Zbrka je još veća, ali istorija je nezadrživa u svom toku, i buržoaski listovi potpuno i sa užasom, jaukom i škrgutom zuba priznaju poraz *buržoaskih radničkih partija*. Naročito su škotski liberali, ti najinteligentniji i klasični buržuji imperije, jedno-dušni u svom kukanju zbog velike nesreće i beznadežne izopačenosti radnika.

Srdačni pozdravi tebi i tvojoj ženi.

Tvoj
F. E.

¹ posle svega

Engels Karlu Kautskom
u Štuttgart

London, 28. sept. 91.

Dragi Kautsky,

Upravo sam danas hteo da ti pišem u vezi sa programom, – a stiže tvoje pismo.

Tvoj nacrt programa je *daleko* bolji nego zvanični, i zadovoljan sam što čujem da Bebel hoće da predloži da se on usvoji. Ja ću ga u tome podržati. Ti si uklonio onu jednu grešku iz svog prvog nacrtu – dužinu – i premašio si zvanični po kratkoći. Ipak, hteo bih da predložim sledeće^[223]:

1. odeljak, str. 785/86 »Neue Zeit«, pasus 2, red 3: porast *proizvoda* ljudskog rada, umesto dohotka. Marx je ukazao na to koliko je dvosmislena reč »*dohodak*«, koja može značiti kako sam proizvod tako i njegovu vrednost ili čak slučajno *realizovanu* cenu.

Dalje, privatna svojina na *određena* sredstva za proizvodnju bez izuzetka. Misli se na sva društvena sredstva za proizvodnju ili pak na sredstva za proizvodnju jedne određene radne individue, seljaka ili zanatlije, – u svim slučajevima na sasvim određena sredstva za proizvodnju, dakle neophodna je reč »određena«. Izostavljanje ove reči doводи do kolebanja u pogledu smisla, bar se meni tako čini.

2. odeljak, »N[eue] Z[eit]«, str. 788, pasus 1, unekoliko je slabo redigovan. »Koja strada u današnjim prilikama« je isuviše bezizražajno. Trebalo bi reći da klasna suprotnost intelektualno i moralno obogaljuje vladajuće klase, i to njih još i više nego ugnjetenu klasu. Prvo to izrediguj, ako se s ovim složiš. Isto tako je bezizražajna i završna rečenica da je proletarijat jedina klasa čiji interesi itd. *vrše pritisak*. Ja bih rekao otprilike ovako: čije je oslobođenje nemoguće bez podrštvljenja sredstava za proizvodnju, ili nešto slično.

Odeljak 2 . . . Bez političkih prava ona ne može povesti svoje ekonomske borbe – i uspostaviti *svoju organizaciju kao vladajuća klasa* (za njene ekonomske borbe i njenu organizaciju kao vladajuće klase, njoj je potrebna izvesna mera političke slobode i ravnopravnosti, koja raste uporedo sa njenim uspesima?) – ostalo kao u tekstu.

To su kratki nagoveštaji, – na žalost, nemam vremena za nešto više, pošto sam do guše u svakakvim poslovima.

Edeov članak još nisam mogao ni da pročitam.

U svom prvom članku i ti pomalo padaš u »utopiju«. Gde je ta zemlja, gde i kada se dogodilo to što opisuješ na str. 726 (uporedo sa tim preobražajem odvijao se drugi) do str. 730? Čini mi se da su

tu, udobnosti radi, jako izmešani vreme i mesto raznih pravaca. Ali ne smeta, velika većina tvojih čitalaca to neće primetiti i svako može da izvuče za sebe ono što mu najviše odgovara.

Hvala za listove. Dobro je što je partija dovoljno jaka, pa može bez štete po sebe da dopusti L[ie]bk[nechtove] priče, – važnije je to što će u listu¹ biti uskoro neka izmena. Moram da priznam da me zapanjuje to do koje je mere starac zaostao. Ali mi smo sada sila, te se takvo nasleđe može vući za sobom i dopustiti mu to zadovoljstvo da veruje da je sve gotovo čim on nađe neku frazu koja ga umiruje u svakom datom slučaju.

Gospodin J. Wolf mi je takode poslao ono što je sklepaio. Stavio sam je nepročitanu u orman, gde će ostati do pregovora za 3. tom⁽²²⁴⁾. Sad dode ono pismo koje si poslao iz Nojminstera. Ono glasi doslovno: »Cirih, 20. sept. 91. Veoma poštovani gospodine! U najnovijoj svesci Conradovog ‚Jahrbücher für N[atational]ö[konomie] und Statistik‘ drznuo se brinski Jevrejin Wolf, ovdašnji profesor politehnike, da Vas okrivi da ste pogrešno shvatili Marxovu teoriju o vrednosti i da ste zato hteli da utajite 3. tom. Da li ćete mu opaliti šamar? Jedan poštovalac«.

To, doduše, neću, ali moraću ipak da pogledam taj šund.

To da rešenje C. Schmidta *nije* Marxovo odmah sam mu napisao, ali u knjizi inače ima toliko odličnih stvari da smatram da je to najznačajnija ekonomska misao do koje se došlo posle M[arxove] smrti⁽²²⁵⁾. Međutim, čim obavim tekuće poslove, bespoštedno ću se prihvatiti 3. toma, i sve ostalo ću gurnuti u stranu.

C. Schmidt je bio u Berlinu, za vreme raspusta je sasvim dobro redigovao »Vorwärts«, sad će valjda u Cirihu zauzeti mesto privatnog docenta, koje je protiv volje profesora dobio pomoću Stößela.

U pravu si što ideš na kongres⁽²²⁶⁾. Ljudi će podvrći »N[eue] Z[eit]« jakoj kritici, tako je to. Treba sve da saslušaj, što manje da odgovaraš i posle da nastaviš svojim putem. Dok je Bebel na čelu, sve će se opet vratiti u kolosek.

Žilijadu² ćemo ovde valjano iskoristiti. Hyndman i komp., koji su videli kako je bedno propala čitava na veliko pripremana internacionalna intriga sa posibilistima, besni su, naravno, i oni stoje iza cele te priče. Naravno, ništa nam ne odgovara više nego to što su se oni identifikovali sa Gillesom – ali, na žalost, već skreću. Ti znaš da hrabrost nije jaka strana nekolicine od ove gospode, a šamari nisu slatki.

Pozdrav od Louise.

Tvoj
F. E.

¹ »Vorwärts« – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 72.

Engels Augustu Bebelu
u Berlin

London, 29. sept. 91.

Dragi Auguste,

Tvoj članak o Rusima u listu »V[orwärts]« svima nam se mnogo dopao^[227], napraviće vrlo jak uticaj. Mi se slažemo sa onom tačkom da opasnost od rata preti, i to specijalno iz Rusije, i da, ako do rata dođe, upravo mi treba u sopstvenom interesu svim silama da radimo na savlađivanju Rusije. Razlika je u tome što ti veruješ da Rusi žele rat, a ja da žele samo da prete, a nemaju određenu nameru da napadnu, ali istovremeno uviđaju da može doći i do napada.

Godinama sam proučavao metode i običaje ruske diplomatije u savremenoj i u prošloj istoriji, i znam da rat za njih uvek znači diplomatski poraz utoliko što je on uvek nešto što ona ne želi. Jer, prvo, uspesi diplomatskog zastrašivanja su jeftiniji i sigurniji, i, drugo, svaki novi rat samo dokazuje koliko je ruska armija relativno slaba za ostvarenje osvajачkih ciljeva. Vojna lica u Rusiji toliko se hvališu svojom gotovošću za rat da, čak i kad se odbije 30 odsto od toga, diplomatija će još uvek previsoko ocenjivati kapacitet armije. Od svih faktora koje treba da proračuna – najneproračunljiviji je njena vlastita armija. Samo tamo gde drugi ljudi treba za nju da biju bitke (1813 - 14) ruska diplomatija ide voljno u rat.

Ako Gladstone dođe ovde na vlast, ruska diplomatija će se naći u najpovoljnijem položaju na koji decenijama može da računa. Francuska kao aktivan saveznik, Engleska blagonaklona i neutralna – to je već veoma mnogo. Siguran sam da će Rusi tada zategnuti luk. Ali odapne li on, to će biti protivno njenoj nameri.

Apsolutno je sigurno da je zajam^[228] eventualan ratni zajam. Ali to je samo znak da se ta gospoda pripremaju za *svaki* slučaj. Svi drugi znaci koje navodiš – zabrana izvoza raži, eksperimenti iskrcavanja u Crnom moru itd. – meni dokazuju samo isto to. Računa se na to da će se Evropa, posebno Trojni savez^[229], u odlučujućem trenutku više uplašiti rata nego što je to potrebno Rusiji obezbeđenoj od napada; da će tad Rusija strpati u kesu prednost na Istoku a da će francuski šovinisti biti nasamareni.

Ti misliš da Rusija *mora* početi napad zbog svojih unutrašnjih teškoća. U to ne verujem – bar ne u onom smislu u kome ti to podrazumevaš. U Rusiji trpe tri klase: zemljoposedičičko plemstvo, seljak i proletarijat koji je u nastanku. Ova poslednja je još slaba, a prva već slaba za revoluciju, a seljak može da diže samo besplodne lokalne us-

tanke, sve dok pobeđnički ustanak gradskih centara ne da tim ustancima odsutnu povezanost i podršku. Nasuprot tome, mlada buržoazija cveta kao nigde drugde; ona se postepeno bliži onoj tački na kojoj mora doći u sukob sa birokratijom, ali to može potrajati još godinama. Rуска buržoazija je nastala od zakupaca rakije i armijskih liferanata koji pljačkaju državu; za ono što jeste može da zahvali državi – zaštitnim carinama, subvencijama, pljačkanju države, dozvoli i zaštiti države u najtežoj eksploataciji radnika. Teško da će ova buržoazija, koja podlošču daleko nadmašuje našu, potresti carizam.

Ako obzir prema ovoj buržoaziji ide naruku započinjanju rata, onda je to samo zato što je ona prevela panslavizam na materijalistički jezik ili, pre, otkrila njegove materijalističke osnove: povećanje unutrašnjeg tržišta aneksijama. Otuda, slavenofilski fanatizam, otuda divljačka mržnja prema Nemačima, – pa do pre 20 godina trgovina i industrija Rusije bile su skoro isključivo u nemačkim rukama, – otuda hajka na Jevreje. Ova podla i neznačka buržoazija, koja ne vidi dalje od svog nosa, svakako želi rat i u štampi huška na njega. Ali nijednom caru *danās* nije potrebno da započinje rat iz straha od revolucije u zemlji. To je bilo 70-tih godina, kada je plemstvo, koje je propadalo, u zemstvima saznalo da je njegov položaj svuda isti i pokazalo nezadovoljstvo. Danas je to plemstvo u velikoj meri propalo, buržujci kupuju njegov zemljišni posed i isteruju ga s njega, ono je isuviše potpalo pod novčanu moć buržoazije i ova poslednja predstavlja novi bedem carizma upravo u glavnim gradovima, gde bi jedino i mogla da preći opasnost. I neka dvorska revolucija ili uspeli atentat danas bi mogli dovesti na vlast samo buržoaziju, bez obzira na to ko bi izvršio udar. Svakako, ova buržoazija bi bila kadra da se baci u rat još pre nego i sam car.

Ali to je sporedna stvar. Opasnost od rata vidimo obojica, i uprkos gladi u Rusiji, koju ti odlučno potcenjuješ. Vladajućima se mogu izmaći uzde iz ruku, i za to i mi moramo biti pripremljeni. Videću šta se može učiniti u Francuskoj; ljudima se mora skrenuti pažnja na razne stvari, ali to moraju učiniti *sami Francuzi*. Ti ljudi moraju uvideti da je rat protiv Nemačke u savezu sa Rusijom pre svega i rat protiv najjače i za borbu najspremnije socijalističke partije u Evropi, i da nam ne preostaje ništa drugo nego da svom snagom uđarimo po svakom napadaču koji pomaže Rusiji. Jer ili ćemo podleći mi, i onda će socijalistički pokret u Evropi biti uništen za sledećih 20 godina, ili ćemo mi sami doći na vlast, i onda će za *Francuze* važiti ono što kaže Marseljeza: *Quoi, ces cohortes étrangères feraient la loi dans nos foyers?*¹ Sadašnji sistem u Nemačkoj ni u kom slučaju neće preživeti rat, za to je odbrani potrebno isuviše velikih napora, isuviše revolucionarnih sredstava.

Imaš pravo, dođe li do rata, moraćemo da tražimo opšte naoru-

¹ Kako će ta tuđinska vojska činiti sramno nasilje na našim ognjištima?

žavanje naroda, ali kao dodatak već postojećoj odnosno za slučaj rata pripremljenoj organizaciji. Dakle, uvrščivanje *dosad neizveštanih* u dopunsku rezervu^[230] i landšturm^[231] i pre svega *hitno najmušniji uveštavanje* uz naoružavanje i uvrščivanje u postojani kadar.

Proglas Francuzima mora biti nešto drugačiji po formi^[232]. Ruski diplomati nisu tako glupi da provociraju rat pred celom Evropom. Naprotiv, to će se izvesti na taj način što će ispasti da je provokativna strana ili Francuska ili neka zemlja iz Trojnog saveza. Tuće takvih *casus belli*² Rusi uvek imaju u torbi; a šta će se na to odgovoriti – to zavisi od iznetog povoda za rat. U svakom slučaju, moramo izjaviti da smo od 1871. stalno bili spremni na miroljubivo sporazumevanje sa Francuskom, da – čim naša partija dođe na vlast – ona ne može vršiti tu vlast ako Elzas-Lotringija ne bude slobodno odlučivala o svojoj budućnosti; ali da ćemo – ako nam rat bude nametnut, i to rat u savezu sa *Rusijom* – u tome videti napad na našu egzistenciju i morati da se branimo, da koristimo sve pozicije koje nam stoje na raspolaganju, pa dakle i Mec i Štrasburg.

Što se tiče samog vođenja rata, dva gledišta su pre svega odlučujuća: Rusija je slaba u napadu, ali silno jaka u odbrani, udarac u srce je nemoguć. Francuska je jaka u napadu, ali postaje nesposobna za napad, bezopasna, posle nekoliko poraza. Pošto ne cenim mnogo Austrijance kao vojskovođe i Italijane kao vojnike, naša armija će morati da izvede i izdrži glavni udar. Zadržavanje Rusa a poražavanje Francuza – time će rat nužno početi. Bude li francuska ofanziva zastavljena, može se krenuti u osvajanje Poljske do Dvine i Dnjepra; teško da je to ranije moguće. Ovo se mora izvršiti *revolucionarnim* sredstvima i, ako je potrebno, predavanjem jednog dela Pruske Poljske i čitave Galicije Poljskoj, koju treba uspostaviti. Bude li to lako prošlo, u Francuskoj će verovatno slediti prevrat. Moramo istovremeno nastojati da se Francuzima kao zaloga mira ponude bar Mec i Lotringija.

Ali verovatno ne će ni proći tako lako. Francuzi ne će dozvoliti da budu tako jednostavno poraženi, njihova armija je *vrlo dobra* i bolje naoružana od naše, a ono što se kod nas postiže u rukovođenju vojskom, ne izgleda mi baš nešto naročito. Ovog leta se pokazalo da su Francuzi naučili da sprovedu mobilizaciju a isto tako, i da imaju dovoljno oficira za *armiju koja prva stupa u borbu* – koja je jača nego naša. Tek kod trupa koje kasnije ulaze u stroj potvrđice se premoć naših oficira. Pri tom, direktni put između Berlina i Pariza sa obe strane je dobro zaštićen tvrđavama. Ukratko, u najpovoljnijem slučaju verovatno će doći do borbe sa promenljivim uspehom, koju će obe strane voditi dovlačeći stalno nova pojačanja, sve do iscrpljenja jednog dela ili – do aktivne intervencije Engleske, koja tad može prostim sprečavanjem dovoza žita, u uslovima koji tada budu dati, *osuditi na glad* i prinuditi na mir onaj deo protiv koga se odluči, – Nemačku

² povoda za rat

ili Francusku. Šta će se u međuvremenu dogoditi na ruskoj granici – to zavisi najvećim delom od toga kako Austrijanci budu vodili rat, dakle ne može se unapred izračunati.

Čini mi se da je ovo sigurno: Budemo li mi potučeni, šovinizmu i revanšizmu u Evropi godinama će biti otvorena sva vrata. Poredimo li, naša partija će doći na vlast. Pobjeda Nemačke je, dakle, pobjeda revolucije, i, ako dođe do rata, moramo je ne samo priželjkivati, već i svim sredstvima potpomagati.

Edeov članak^[233] bi trebalo da bude odgovor *Vollmaru*^[185] i kao takav bio bi sasvim na svom mestu. Umesto toga, dobri Ede se batrga toliko da njegov članak ispada odgovor na *kronštatsko bratimljenje*,^[200] za šta je, naravno, apsolutno neprikladan i u tom slučaju je trebalo istaći sasvim druga gledišta. Tu je bezuslovno trebalo reći da – ako Francuska *formalno* zastupa revoluciju u odnosu na Nemačku – Nemačka preko svoje radničke partije *materijalno* stoji na čelu revolucije, i da se to mora ispoljiti u ratu, u kome ćemo mi, i s nama i revolucija, biti ili ugušeni ili doći na vlast.

À propos. Čujem da ćeš na partijskom kongresu podržati K[autskyjevo] objašnjenje principa^[223] kao program. I ja smatram da je ono u sadašnjoj situaciji («*Neue Zeit*» br. 51) daleko bolje nego naš nacrt^[184]. Preporučio sam mu da izmeni neka mesta samo na delu odštampanom na str. 788.³ On je očividno mnogo razmišljao i uspeo je u tome. Još nisam mogao da pročitam Edeov članak o delimičnim zahtevima. U vezi sa Leibfried-Cuno^[234] pišaću u sledećem pismu – uskoro.

Pozdrav od Louise i tvog

F. E.

1. oktobar

Ovo gore napisano trebalo je da pošaljem danas, ali dođe tvoje pismo od 29. Moje pismo koje je «*Soc[ialiste]*» objavio⁴ čitao si, nadam se, u *originalu*, prevod lista «*Vorwärts*» je jeziv i mestimično čista besmislica. Gde li to, dodavola, L[ie]bk[necht] nalazi takve užasne prevodioce? – Jasno je valjda kao dan da se bliži vreme kad ćemo imati većinu u Nemačkoj, ili biti jedina partija dovoljno jaka da drži kormilo vlasti – *ukoliko ostane mir*. I upravo zato ne želim da taj stalni proces razvitka bude prekinut krizom koja bi ga, istina, mogla skratiti za 2 - 3 godine, ali bi ga isto tako mogla i produžiti za 10 - 20 godina.

Što se tiče mojih primedbi na vaše isuviše veliko pridavanje značaja sudu protivnika, ti si sam za to kriv; u tvom pismu stoji u vezi sa Edeovom napomenom^[235]: «*I protivnici već napadaju ovaj spis kao tendenciozno neprijateljski prema Lassalle-u*». Ako čovek od vas svakom prilikom, redovno sluša taj argumenat, najzad se oseti pobuđen da

³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 73. – ⁴ O *briselskom kongresu i situaciji u Evropi* (vidi u ovom tomu, pismo br. 71).

napomene da nam protivnici mogu pljunuti pod prozor. Uostalom, M[arx] i ja smo još 1848. rekli: kakvu smo to glupost učinili da nas protivnici *hvale*? Dakle, isto kao ti.

Geisera morate bezuslovno držati podalje od lista »Vorw[ärts]«. Pa, tom čoveku je u Sv. Galenu svečano izglasano nepoverenje^[163], on ne sme da bude urednik! I Bloss je veliki plašljivac i uz to dosadan. – Što se tiče šestog uvodnika koji će pisati L[ie]bk[necht]^[236], taj će vam zadati malo muke; kladim se da će ga posle 3 nedelje napustiti želja da piše uvodnike, i on će opet reći kao i 1866. u Lajpcigu: ko ne poznaje ovo vreme, misli da je sad vreme za pisanje uvodnika.

Bečki »Arbeiterinnenblatt«⁵ verovatno će mnogo razljutiti vaše žene koje rade u ženskim listovima. One su sve još uvek pod jakim uticajem Schackove^[237] i žele neki poseban ženski pokret, a ne pokret koji je samo ženska strana radničkog pokreta. A ovo poslednje stanovište se najenergičnije zastupa u bečkom listu i ako žene kod nas toliko obećavaju koliko ti kažeš, uskoro će biti potisnut u pozadinu poseban pokret za ženska prava – čista buržoaska igrarija. I ako tada ženski rod bude gurnuo u stranu žene koje sada vode glavnu reč, to i neće biti šteta, a bečkom listu pripada slava da je prvi od svih ženskih listova zauzeo ovo stanovište i branio ga.

Svojim neprihvatanjem Avelingove izjave protiv Gillesa još jednom ste dokazali da se u svakom Nemcu krije birokrata koji se pokaže čim Nemač zauzima neko zvanično mestašće. Aveling smatra da je nespojivo s njegovom čašću da Gillesova tvrdnja – da je njemu, A[veling], naneo i telesne povrede – neopovrgnuta prođe kroz nemačku štampu. On moli Louise da potvrdi činjeničko stanje, i oboje to potpisuju. U svakoj drugoj zemlji na svetu reći će se: to je stvar u kojoj zainteresovani sami moraju znati šta da urade; ja, redaktor, mogu da ne odobravam način na koji oni delaju, ali moram im priznati pravo da svoju stvar zastupaju po svom nahođenju. A kod vas se, naprotiv, redakcija stavlja u ulogu cenzora, smatra da ona sve najbolje zna i zabranjuje im da vode svoj sopstveni proces. Redakcija ima pravo da veruje da je završila sa Gillesom i da ga *sa svoje strane* više ne spominje, ali ako A[veling] i L[ouise] istupaju u svoje sopstveno ime, ona *ovo* gledište ne sme da upotrebi da *neprijatelju* oduzme reč. Uzgred budi rečeno, nikako ne delim vaše ostale sumnje, čak sam sâm sastavio Louisinu izjavu.

Gilles je zatim opet objavio priloženu cedulju. A[velingov] odgovor dobićeš kroz nekoliko dana. Priča sa Bradlaugh-om je bila strašna glupost od strane A[velinga], ali u stvari on je nevin. Aveling je tada u pitanjima novca i u političkim pregovorima bio apsolutno naivan, zelen, neverovatno glup mlad pesnik. Bradlaugh je to znao i na najodvratniji način ga iskorišćavao; oni su osnovali školu prirodnih nauka sa laboratorijom, u kojoj je Br[adlaugh] preuzeo na sebe poslovnu

⁵ »Arbeiterinnen-Zeitung«

stranu a Avelingu je natovario ne samo sav rad, već, najzad, i odgovornost za novac. Kad je Aveling postao socijalista i oženio se sa Tussy, Bradlaugh ga je oklevetao da je pravio sumnjive manevre s novcem. Aveling je strahovito naseo, a bio je sasvim nevin, samo nepojmljivo glup. A kada je Br[adlaugh] zatim objavio taj cirkular, Aveling je bio toliko glup da nije na to odgovorio već je Bradlaugh-u, koji ga je povrh toga pokrao, čak postepeno isplatio 200 funti! Sad je to stara priča i Bradlaugh je mrtav, a pošto se Br[adlaugh] čuvao da ne formuliše konkretne optužbe ne može se učiniti ništa drugo već da A[veling] javno, kad se ukaže prilika, ispriča kako se stvar odvijala. Ona će se ukazati čim gospodin Hyndman, koji je prvi i rastrubio tu staru priču, prihvati A[velingov] izazov da javno istupi protiv njega. – I priča sa čikaškim telegramom je izmišljena od A do Z, a potiče takođe od Hyndmana. Naš cilj je sada da se *njega* dokopamo, jer on govori kroz Gillesova usta.

Mnogo pozdrava od Louise i mene tvojoj ženi i tebi.

Tvoj
F. E.

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu
u Hoboken

London, 30. sept. 91.

Dragi Sorge,

Sa Pumps iz Louise K[autsky] bio sam 14 dana u Škotskoj i Irskoj^[210], posle toga sam uradio korekturu novog izdanja *Porekla porodice*, sad pišem pisma koja sam dužan da napišem, i zatim ću završiti III tom.¹

U međuvremenu, prilažem poslovno pismo za mamu Wischnewetzky koje joj, nadam se, možeš dostaviti. Naravno, osim poslovne veze ne želim da s njom imam išta drugo.

Žalim što iz tvog pisma od 15. vidim da te muči giht. Svakako je dobro što ograničavaš uzimanje hrane koja sadrži azot i što se više krećeš.

Briselski kongres^[107] je protekao ipak bolje nego što ti misliš; od Nemaca se samo L[ie]bk[necht] ponašao neotesano, ali njega je Nieuwenhuis provocirao na najgrublji, popovsko-jezuitski način. Louise, koja je zastupala bečke radnice, kaže da se ti prostački napadi i insinacije N[ieuwenhuisa] prosto nisu mogli slušati.

I kongres tredjuniona je uspeo^[222]. »Stari« su činili sve moguće da obore liverpulsku odluku o osmočasovnom radnom danu, i to što su uspeali da pridobiju samo vrlo mali broj, za njih i njihove buržoaske saveznike već predstavlja poraz. Trebalo je da čitaš liberalne listove, naročito škotske, pa da vidiš kako su jadikovali zbog zabludlosti engleskih radnika koji su pali pod uticaj socijalizma.

»People« se prosto ne može ni pogledati. Odavno nisam video tako glupo sklepan list. Ko je prevodilac mog *Razvitka*? Jonas?^[238]

Uputiću pošiljku listu »Socialiste« i o tome ću kasnije izvestiti.²

Lafargue je u Lilu istaknut kao kandidat i to mu daje pravo da u toku 5 nedelja période électorale³ izađe iz zatvora i vodi agitaciju. Teško da će biti izabran, ali siguran mu je izbor u Department du Nord⁴, na opštim novim izborima^[239].

Gilles i dalje pokušava da se uz pomoć Hyndmana, baca blatom na Avelinga, ali to je sreća: prvo, zato što je on strašna vucibatina i, drugo, zato što će nam sve više i više polaziti za rukom da razotkri- vamo Hyndmana. U sledećoj pošti opet o svačemu.

Srdačni pozdravi tvojoj ženi i tebi.

Tvoj
F. E.

¹ *Kapitala* – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 83. – ³ izbornog perioda –
⁴ okrugu Sever

Engels Lauri Lafargue

u Pere

London, 2. okt. 1891.

Draga moja Laura,

Danas sam poslao tebi i Ravéu otiske od 7. do 12. arka (kraj) *Ursprung*-a¹ s ispravkama, koje su označene crvenim^[76]. Nadam se da će to biti kraj tvojih muka,^[104] za što ne znam kako da ti zahvalim. Da bi bar rezultat bio takav – da on do neke mjere bude nagrada za tvoj rad.

Nadam se da je Paul sada izašao, dopust će mu biti koristan i to s opravdana razloga;^[239] »Le Nord«² je kao vruće željezo, i treba ga kovati dok je takav.

Boulanger je bio *toliko* iscrpen da očito više nije mogao podnositi život. Umro je, kao što je živio – en homme entretenu³. Gubitak svoje ljubljene gospode Bonnemains mogao je podnijeti, ali ne i gubitak njene imovine (koja, kako pišu engleski listovi, *nije* njemu ostavljena), ali – c'était autre chose.⁴

Nitko neće biti zadovoljniji od Rochefort-a zbog tog komičnog događaja. Le brav' général⁵ postepeno je postajao prava mora.

Sada, draga moja Laura, u ime svega što je sveto, što to treba da pišem za taj »Almanah«^[240], koji mora biti, ako su najave tačne, pravi Sammelsurium⁶ – to je najmanje što se može reći – ljudi, načela i stvari? O napretku socijalizma u Njemačkoj, da, ali zašto čitava knjiga? Zar nema drugih interesantnih problema? Najinteresantnija i najvažnija su pitanja koja će, kada ih izgovori *stranac*, izgledati kao uvreda francuskim čitaocima. Osim toga, ostavljaš me u neizvjesnosti o datumu kada treba poslati članak i koliko eventualno da bude dug. Ali sada sam prezauzet poslom, hitnim poslom, i ne bih mogao ništa napisati. Dakle, nemam vremena za gubljenje.

Percy je prošlog ponedjeljka⁷ doveo djecu i poslije toga sva je porodica ovdje. Lily je pala i malo povrijedila leđa i tako će je trebati pridržavati zbog opreznosti; i to će trajati nekoliko dana. Percy danas odlazi.

Louisin »hijenski« list neće se pojaviti prije 15. ovog mjeseca^[241]; tvoj, Tussyn i Louisin članak izazvat će senzaciju među njemačkim i austrijskim feministkinjama, jer pravi problem nije nikad bio tako postavljen ni tako jasno razmatran kao što činite vas tri. Louise i Tussy mi vele da imaju heiligen Schrecken vor den deutschen (Berliner)

¹ *Porehla* – ² »Sjever«, departman u Francuskoj – ³ kao izdržavan čovjek – ⁴ to je nešto drugo – ⁵ hrabri general – ⁶ papazjanija – ⁷ 28. septembra

Frauenrechtsweibern⁸. Ali njihova vladavina bliži se kraju. Bebel piše, posve oduševljeno, o žaru kojim se radnice u Njemačkoj sada pridružuju pokretu i, ako je to tako, zastarjela poluburžoaska prava žena *ánesses*⁹ ubrzo će biti stavljena u zadnji plan.

Gilles i dalje širi okružnice protiv Edwarda. Više o tome za dan-dva. Nastojimo istaknuti Hyndmanovu odgovornost u tim klevetama; Gilles je oruđe u njegovim rukama – i nadamo se da on neće moći sprati blato kojim je prijavio Gilles nehотиčno ublatio čovjeka koji se koristi takvim oruđem.

Pozdravljaju te Pumps, Louisa i djeca.

Uvek tvoj
F. E.

Prevod s engleskog

[*Dodatak od Louise Kautsky*]

Draga moja Laura,

Srdačno zahvaljujem na Vašem pismu; kako vam general već reče naš *sepo-*halni⁸ list pojavljuje se tek 15/X, vjerovatno zbog Victorovog¹⁰ češkog suđenja. Kada ću opet nešto dobiti, pošto pretpostavljam da ćete, draga Laura, reći B kada ste počeli sa A. Sve će nam biti dobrodošlo. Sa srdačnim pozdravom Vama i M. P. za Lil.^[242]

Vaša
Louise

⁸ smrtno boje njemačkih (berlinskih) feminista - ⁹ magarica - ¹⁰ Victor Adler

77

Engels Augustu Bebelu
u Berlin

London, 6. oktobra 91.

Dragi Auguste,

Ovom prilikom ono što je potrebno o slučaju Cuno-Leibfried^[234].

Sada sam uveren da biste dobro učinili kad sirotog Edea ne biste više bombardovali pismima u vezi sa Lassalle-om; on se zbog toga strašno uzrujava; toliko je štetno to što s jedne strane *vi* zahtevate a s druge strane *on* smatra za svoju dužnost, da tako nešto može samo da pogorša stvar, i on na kraju krajeva počinje da iznosi još samo protivrečne stvari^[80]. Za to što *napomena*^[235] *stoji tamo* krivi ste i *vi koliko i Ede*, i stvarno nije pravo da se čitav njegov, vrlo dobar rad, osudi zbog te jedne tričave napomene. Ja sam mu rekao da se ne da zavesti u toj stvari, ali i da zadrži somotsku rukavicu na gvozdenoj pesnici, pa ćete mu na kraju biti zahvalni što je tako kritikovao Lassalle-a. Jer jasno mi je da, ako *sada* ponovo pročitate Lassalle-ove radove, i sami ćete se začuditi onome što je u njima i veri u lažnog heroja kojim ste u vreme zakona protiv socijalista *vi* sami sebe mučili iz učtivosti održavajući vezu sa lasalovcima. Uveren sam da ni *vi* ni čitavo mnoštvo ljudi koji se još drže Lassalle-ove tradicije više i ne znate šta je taj čovek rekao ili napisao (i to najvećim delom rekao i napisao protiv svog vlastitog ubedenja); tako će novo izdanje Lassalle-a i kod vas stvarno imati korisno dejstvo, ako i samog proroka budete čitali isto tako marljivo koliko i prorokovog kritičara.

Lafargue još nije izašao iz zatvora, ali ako ga vlada *ne* bude pustila na slobodu u vreme izbora, on će verovatno biti izabran u Lilu^[239]. Izgledi su dobri, još na poslednjim izborima bio bi izabran Delory, da se balanzizam, koji je sada razbijen, nije dokopao mnoštva glasova radnika.

U Parizu lako može izbiti ministarska kriza, Rouvier je u nedopuštenoj meri ozloglašen, Constans više nije potreban otkako je Boulanger propao, i Carnot ga mrzi jer želi da postane njegov naslednik. Freycinet i komp. takođe žele da se oslobode Rouvier-a i Constans-a, i, tako, lako može doći do sloma kad se petnaestog sastane skupština.

Zadovoljan sam što čujem da vam je Dietz platio moj honorar.

Louise ti poručuje da su fotografije stigle, svi se srdačno zahvaljujemo. Ona je dobila jednu od one dve iste, a ja profil.

Srdačni pozdravi tvojoj ženi i tebi od Louise i

tvog
F. E.

78

Engels Paulu Lafargue-u
u Pariz

London, 13. okt. 1891.

Dragi moj Lafargue,

Zašto niste zatražili ček čim vam je zatrebao? Zašto izlagati Lauru poniženjima kada znate da je dovoljna samo jedna vaša ili njena riječ da se to spriječi?

Čini se, taj dragi Constans hoće pošto-poto da vi postanete poslanik Lila^[205]. Pa dobro, nadajmo se da će uspjeti. Ako je protiv vas samo jedan oportunist^[43], sigurno imate sve izgleda na uspjeh. Bilo bi neobično važno da nastupite u Narodnoj skupštini – ostali socijalistički poslanici ne izgledaju *up to snuff*¹, mlitavi su, mlitavi, mlitavi!

Sigurno će Constans učiniti sve što može da propadnete na izborima, ali će u tom slučaju raditi za vas kao što je Bismarck u Njemačkoj radio za nas. Jer u Njemačkoj ne rade socijalisti za pruskog kralja,² nego pruski kralj radi za socijaliste. Moguće je da će bijes, kada je Constans u Marseju^[243] bio izložen povicima i zviždanju, biti moćno sredstvo da budete izabrani: »Prije svega, ne suviše revno«!^[244] gospodine Constans!

Danas još moram napisati dugo pismo Bebelu³ zbog Erfurtskog kongresa, treba više važnih pitanja raščistiti. Eto zašto prekidam pisanje ovog pisma. Budite dobro raspoloženi, nastojte uvijek da se rugate svojim protivnicima, put your trust in the historical luck of our party and keep your powder dry.⁴

Hiljadu pozdrava od Louise i Vašeg starog

F. E.

I od Pumps i njene djece, koja su još kod nas; malo⁵ je potreban željezni podupirač za njena leđa (raste vrlo brzo), a majstor strojar odugovlači iz dana u dan.

Prevod s francuskog

¹ na visini – ² Wilhelm II – ³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 79. – ⁴ uzdajte se u istorijsku sreću naše partije i budite pripravnici na opasnost – ⁵ Lilian Roshier

Engels Augustu Bebelu
u Berlin

London, 13. okt. 91.

Dragi Auguste,

Danas imam samo toliko vremena da ti odgovorim u vezi sa Rusima, a to u stvari i jeste jedino važno, s drugim tričarijama je svršeno^[245].

Što se tiče mogućnosti da izbije rat u proleće, u Rusiji postoje tri značajne struje. Prva je diplomatija. Za nju tvrdim i sad, kao i ranije, da ona pokušava da uspehe postigne bez ratnih troškova i ratnih rizika, ali baš zato da bi do krajnosti mogla iskoristiti izvanredno povoljan odbrambeni položaj Rusije, ona *sve priprema za rat*. To se događa svaki put; tada se mogu postavljati sramni zahtevi, može se ostati na njima do poslednjeg trenutka i zatim se, ne dovodeći stvar do najgoreg, izvlači najveći profit iz straha protivnika od rata, za koga on predstavlja veći rizik. A uporedo sa diplomatijom ide i vojska, koja je u Rusiji veoma uverena u pobeđu i hvalisava, više nego igde drugde, uprkos mnogim pretrpljenim neuspesima u boju. Ona će krenuti u napad. I treća, mlada buržoazija, koja, slično američkoj buržoaziji 40-tih godina, širenje tržišta smatra za manifest destiny,¹ istorijsku misiju Rusije za oslobođenje Slovena i Grka i ovladavanje istočnim kontinentom. Na sve tri treba računati; dosad je pod vladavinom Aleks[andra] III stalno pobeđivala diplomatija. Sad uz sve dolazi i velika glad. Ona je vrlo velika na istoku i jugoistoku. Akutna glad je svuda istočno od linije Odesa u pravcu Nižnji-Novgoroda i Vjatka; zapadno od ove linije žetva se postepeno poboljšava, a sasvim na zapadu žetva pšenice je mestimično zadovoljavajuća, dok je žetva raži svuda loša. U Rusiji krompir *nije* glavna hrana naroda. Strahovita akutna forma gladi u dolini Volge dokazuje u kakvom su bednom stanju još uvek saobraćajnice u Rusiji. Zato mi je jasno da bi se ti nepotrebno istrčao jer bi poverovao u uveravanja naših vojnih lica koja zahtevaju novac, jer oni sigurno računaju na rat u proleće. Isto toliko koliko je ruskoj diplomatiji svojstveno da rat priprema utoliko marljivije ukoliko je manje on njen cilj, isto toliko je dužnost članova generalštaba da vas u rajhstagu ubeđuju da će rat sigurno izbiti u aprilu 1892. Vrlo je dobro što pažljivo slušaš sva ta saopštenja, i bio bih ti vrlo zahvalan za autentične vesti u vezi sa ovim, ali ti ljudi imaju pri tom i neke svoje sporedne ciljeve.

¹ zahtev sudbine

Ova stvar nije tako akademska kako to izgleda; jer ona će biti veoma važna čim vladini zahtevi za novcem budu podneti u rajhstagu. Ako smo уверени da će rat izbiti u proleće, teško da ćemo u *principu* moći da se usprotivimo ovim zahtevima za novcem. A to bi za nas bila u velikoj meri kobna situacija. Tada bi sve ulizičke partije likovale tvrdeći da su bile u pravu i da mi sad moramo baciti pod noge svoju dvadesetogodišnju politiku. A jedan takav nepripremljen zaokret izazvao bi strahovito trvenje i u samoj partiji, a i u međunarodnim razmerama.

S druge strane, rat ipak *može* izbiti u prleće. Kakav ćemo onda stav zauzeti prema tim zahtevima za novcem?

Po mom mišljenju, tu postoji samo jedan stav: 1. Više nema vremena za izmenu naoružanja. Ostane li mir dok ne uvedemo nove topove i novu pušku još manjeg kalibra, onda će se verovatno mir potpuno sačuvati. Dakle, to su prazni izgovori. – 2. To isto i u još većoj meri važi za nov kadar stajaće vojske; mislim, za zahtev za novim *pučkovima*. Ovakvih nekoliko novih formacija koje se danas mogu zahtevati nemaju značaja kod današnjih džinovskih armija, a ako treba da posluže kao *školski* kadar, da bi se moglo regrutovati i obučiti više ljudi, oni to mogu obavljati samo u toku dugogodišnjeg mira, prema tome, suvišni su za ovaj rat u proleće. – 3. Naprotiv, možemo odobriti novac za sve zahteve čiji je cilj približavanje današnje armije opštem narodnom naoružanju, isključivo jačanje *odbrane*, obučavanje i naoružavanje dosad neregutovanog ljudstva svih godišta od 17. do 60, njihovo uvrščivanje u stalni kadar bez pojačanih kontrolnih šikana. Ne možemo zahtevati da se postojeća vojna organizacija preobražava u trenutku kad joj pretila opasnost od rata, ali ako se veliko mnoštvo ljudi sposobnih za vojnu službu, ali neobučanih, sada što bolje obučiti i uvrstiti u kadar – za otvorenu borbu a ne radi parade i šikane, – onda je to približavanje našoj narodnoj odbrani, koje mi možemo samo pozdraviti.

Zapreti li veća opasnost od rata, možemo reći vladi da smo spremni da joj pružimo podršku protiv spoljnog neprijatelja, ukoliko nam se to omogući pristojnim ophođenjem s nama, i pod pretpostavkom da ona vodi rat svim, pa i revolucionarnim sredstvima, bespoštedno. Bude li Nemačka napadnuta sa Istoka ili sa Zapada, dobro je svako sredstvo odbrane. Radi se o egzistenciji nacije, a i za nas o očuvanju položaja i budućih izgleda koje smo sebi izvojevali. Ukoliko se rat vodi revolucionarnijim sredstvima, utoliko se on vodi više u našem smislu. I može se desiti da, nasuprot kukavičluku buržuja i junkera, koji žele da spasu svoju svojinu, *mi* budemo jedina stvarno energična partija u ratu. Naravno, može se desiti da mi moramo doći na kormilo vlasti i odigravati ulogu 1794, da bismo izbacili Ruse i njihove saveznike.

Moram da završim da bih ovo pismo predao preporučeno (posle 5 sati više ne primaju). To da se prva ubojna snaga potajno znatno pojačava – očekivao sam da će se sigurno desiti posle ranijih iskustava,

ali milo nam je da to potvrde autentični izvori. Što se tiče Austrijanaca, ljudi su *stvarno izvanredni*, niži oficiri valjani, ali su vrlo nejednako pripremljeni za bitku, a više je apsolutno nemoguće proceniti. Na čelo može doći neko ko je Franz Josephu činio usluge podvodača.

Spremam za Francuze nešto o slučaju rata^[240], ali đavolski je teško ne naneti pri tom više štete nego vajde, ti ljudi su tako osetljivi.

Constans čini sve da pravim pruskim šikanama potpomogne Lafargue-ovu kandidaturu^[239]. Tako se u Francuskoj ne može.

Ali kako će stvar ići sa ovom ratnom politikom i L[ie]bk[nechtom] u ministarstvu spoljnih poslova^[246]. Njegova spoljna politika – Parnell, proslava u čast Garibaldija u Nici itd. – ne vredi ni dve pare. Sa njegovim obožavanjem »republike« kao takve uskoro može izbiti pravi rusvaj.

Po mom mišljenju ako toliko veruješ da će rat izbiti u proleće, o slučaju rata bi trebalo raspravljati bar iza kulisa na partijskom kongresu^[226].

Pozdrav od Louise i

tvog
F. E.

Engels Lauri Lafargue
u Pere

Radnička biblioteka London, 13. 10. 91.

Draga moja Laura,

U prilogu ček na 20 funti, da najuriš svoju kućevlasnicu.

Sada o tvom »Almanahu«. Upravo za tebe pišem članak, ali budući da mora imati svrsishodan završetak, još ga ne mogu poslati, niti mu mogu dati konačan oblik sve do ulaska u štampu. Zato *moram* znati kada će se pojaviti tvoj »Almanah«. Inače će članak zastarjeti ili će ga potpuno preteći događaji. Članak neće biti veći od dvije ili tri strane, četiri [najviše¹], tako da ga neće trebati iz tehničkih razloga slati ranije. Ali vidjet ćeš da je nemoguće napisati article d'actualité² ako nije odmah štampan ili objavljen. Stoga mi, molim te, to javi, i zato ću učiniti sve što mogu da učinim uslugu nos amis de là – bas.³(240)

Hvala za novine. Taj lionski list »Action« izgleda kao divan primjerak sadašnjeg stanja fuzije i konfuzije koja vlada među francuskim socijalistima, i odakle izbija uspravan, neizbježan, zudringlich, unausbleiblich,⁴ vječni Adrien Veber, koji pliva u svojoj vlastitoj taštini, i tek je malo ustupa svom dostojnom učitelju Benoit Malonu⁽²⁴⁷⁾. Kako funkcionira taj novi sporazum o svim nesporazumima? Vidim da se u Secrétariat du travail⁽²⁴⁸⁾ nalaze svakojaki ljudi, posibilisti A⁽⁴⁵⁾ i B⁽⁴²⁾, pored naših ljudi i mnogi drugi; i da su se među sobom poštivali, da se nisu potukli. Ne mogu zamisliti kako se to događa i što može iz tog ispasti.

Koliko je Paul novčano kažnjen?⁽¹⁹¹⁾ Ne mogu to naći u listu »Socialiste«, a drugih nemam pri ruci – i kakve izgleda imaš da izbjegneš to plaćanje?

Pozdrav od Louise, Pumps, djece i tvog starog, vječno žednog (koji sa Pumps ide na čašu piva)

F. Engels

Prevod s engleskog

¹ Nesigurno dešifrirana riječ – ² aktuelan članak – ³ našim tamošnjim prijateljima – ⁴ nametljiv, neizostavan

Engels Karlu Kautskom
u Štuttgart

London, 14. okt. 1891.

Dragi Kautsky,

U tvom nacrtu štampanom u listu »Vorwärts« odjednom vidim na svoje veliko čuđenje da je upalo »reakcionarna masa«⁽²⁴⁹⁾. Odmah ti pišem o tome, mada se bojim da sam zakasnio. Ova agitatorska fraza kao kakav piskav pogrešan ton kvari čitav akord sažeto i oštro formuliranih naučnih stavova: jer to je agitatorska i krajnje jednostrana fraza, i zato – u apodiktičko-apsolutnoj formi u kojoj jedino i zvuči efektno – sasvim je pogrešna.

Pogrešna je jer izražava jednu po sebi ispravnu *istorijsku težnju* kao *svršenu činjenicu*. U trenutku kad nastupi socijalistički preobražaj sve druge partije se nasuprot nama *javljaju* kao reakcionarna masa. Mogućno je da *su* one već takve, da su izgubile svaku sposobnost za bilo kakvu progresivnu akciju, – mada nije nužno tako. Ali *u ovom trenutku* mi to ne možemo reći, ne sa izvesnošću kojom izražavamo druge programske stavove. Mogu čak i u Nemačkoj nastupiti prilike kad će partije levice, uprkos svom bednom stanju, biti *prinudene* da raščiste deo tako velikog antiburžoaskog, birokratskog i feudalnog šljama kojeg tamo još ima. A tad oni nisu nikakva reakcionarna masa.

Sve dok ne budemo dovoljno jaki da sami preuzmемо kormilo vlasti i ostvarimo svoja načela, ne može biti strogo govoreći, ni govora o *nekoj* reakcionarnoj masi, *nasuprot nama*. Inače bi se cela nacija razdelila na većinu reakcionara i manjinu nemoćnih.

Da li su ljudi koji su srušili u Nemačkoj sistem malih država, koji su dali buržoaziji mogućnost za razmah njenog industrijskog preobražaja, uveli jedinstvo uslova opštenja – kako materijalnog tako i ličnog, koji su time bili prinuđeni da i nama samima daju veću slobodu kretanja, – da li su oni to činili kao »reakcionarna masa«?

Da li su francuski buržoaski republikanci, koji su 1871 - 1878. definitivno pobedili monarhiju i vladavinu klera, koji su štampi, udruženjima i zborovima dali takvu slobodu za kakvu Francuska dotle nikad nije ni čula u nerevolucionarnim vremenima, koji su zaveli obavezno školovanje i nastavu u toj meri uopštiti i uzdigli na takav stepen da bismo se mi u Nemačkoj mogli učiti od njih, – da li su oni delali kao reakcionarna masa?

Englezi iz obeju zvaničnih partija, koji su pravo glasa proširili do velikih razmera, petostruko povećali broj birača, izjednačili izborne okruge, zaveli obavezno školovanje i poboljšali nastavu, – koji još

uvek na svakom zasedanju parlamenta glasaju ne samo za buržoaske reforme već stalno i za nove ustupke radnicima, – oni napreduju lagano i mlako, ali nema čoveka koji bi ih tek-tako osudio kao »reakcionarnu masu«.

Ukratko, mi nemamo pravo da težnju koja se postepeno ostvaruje prikazemo kao već svršenu činjenicu, utoliko manje što npr. u Engleskoj ova težnja *nikad* neće postati apsolutno svršena činjenica. Ako ovde dođe do prevrata, buržoazija će još uvek biti spremna za svakakve sitne reforme. Samo što tada gubi smisao takvo nastojanje na sitnim reformama sistema koji se ruši.

Lassalle-ove fraze su u agitaciji *u izvesnim okolnostima* opravdane, mada se kod nas to strahovito mnogo zloupotrebljava, npr. počev od 1. okt. 1890. u listu »Vorwärts«. Ali *njima nije mesto u programu*, tu su one apsolutno pogrešne i zavode. Tu one izgledaju kao žena bankara Bethmanna na balkonu, koji su bankaru hteli podići na kući: »Podignite li mi balkon, žena će mi sestiti na njega i pokvariti mi celu fasadu!«

Ne mogu da pomenem druge izmene u nacrtu štampane u listu »Vorwärts«, zaturio sam list, a pismo moram da pošaljem.

Partijski kongres^[226] je započeo na slavan dan. Četrnaesti oktobar je godišnjica bitke kod Jene i Aueršteta, kad se srušila stara pred-revolucionarna Pruska. Neka 14. oktobar 1891. bude za Nemačku pretvorenu u Prusku početak *unutrašnje Jene* koju je predskazao Marx!^[250]

Tvoj
F. Engels

82

Engels Lauri Lafargue
u Pere

[London 22. okt. 91.]

Draga moja Laura,

U prilogu moj članak^[240]. Molim te, pregledaj ga i javi mi što o njem misliš. Ako smatraš da nije dobar, ili da su potrebne bitnije izmjene, molim te, reci. Ako smatraš da je dobar, daj na ocjenu drugima *quant au fond*.¹ Kad se jednom složite o *le fond*,² molim te javi mi kakve ispravke zahtijeva taj izbirljivi gospodin *la langue française*.³ Ne bih mogao u stvarima takve prirode, gdje moram biti odgovoran za svaku objavljenu riječ, dopustiti Francuzima da unose izmjene, a da se prethodno sa mnom ne posavjetuju. Ako su potrebne samo formalne ispravke, budi ljubezna, pa mi vrati rukopis sa ispravkama koje ti predlažeš i tada možemo odlučiti.

Srdačan pozdrav našem zatvoreniku.⁴

U velikoj žurbi – *Postschluss*.⁵

Najlepši pozdrav od Louise i uvijek tvog

F. E.

Prevod s engleskog

¹ u pogledu sadržaja – ² sadržaju – ³ francuski jezik. Engels kaže: «*that particular lady la langue française*», doslovno: «*ta izbirljiva gospoda francuski jezik*», jer jezik je u francuskom ženskog roda – ⁴ Paulu Lafargue-u – ⁵ zatvaranje pošte.

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu
u Hoboken

London, 24. okt. 1891.

Dragi Sorge,

Preda mnom su tvoja pisma od 15. sept., 2. i 9. okt.

O bekstvu Barondessa (valjda s blagajnom?) mogao bi svakako da mi saopštiš više pojedinosti za slučaj da se taj čovečuljak ovde pojavi.

Za ime sveta, učini mi uslugu i ne šalji mi redovno *nijedan* američki mesečni časopis. Čeznem za tim da opet pročitam neku *knjigu*. Uprkos tome što redovno mogu da pregledam samo trećinu listova koji mi prispevaju, oni mi odneše sve vreme, – ali pokret je sada stvarno džinovskih razmera i čovek mora biti au courant!¹ Naprotiv, pošalji mi . . .²

Spreman sam da poverujem da je kod vas u pokretu opet nastupila oseka. Kod vas sve ide s velikim ups i downs.³ Ali svaki taj up konačno osvaja teren, i tako se najzad ipak napreduje. Tako nas je i snažan talas Knights of Labor^[251] i štrajkački pokret 1886 - 88, uprkos svim nazadovanjima, ipak u celini pokrenuo unapred. U masama se sad sasvim drukčije živi nego ranije. Idući put će se osvojiti još više. Ali, pored svega toga, životni troškovi native American working-man⁴ su znatno veći nego čak i engleskog radnika, pa i samo to je dovoljno da mu još za neko vreme ostane mesto u pozadini. Uz to dolazi i konkurencija useljenika i druge stvari. *Kad* trenutak bude došao, tamo će se stvari razvijati ogromnom brzinom i energično, ali do tada treba još pričekati. Čuda se nigde ne događaju. Uz to, i ta nevolja sa nadmenim Nemcima, koji tamo hoće da igraju uči i komandanta istovremeno, i kod domorodaca izazivaju odbojnost da od njih uče i najbolje stvari.

Listu »Soc[ialiste]« poslaću novac, čim budem saznao kome treba poslati; Laf[argue] je u zatvoru, kao što znaš; još nisam dobio odgovor.

Englesko izdanje *Razvitka s[ocijalizma]* izaći će ovde (u Sonnen-scheinovim Social Series) u Avelingovom prevodu i u mojoj redakciji; pored ovog autorizovanog prevoda američko piratsko izdanje^[238], na zaista bednom engleskom jeziku, neće naneti neku naročitu štetu. Ono je uz to i nepotpuno; ono što im je bilo teško izostavili su.

Majka Wischnewetzky je, naravno, sa zadovoljstvom prihvatila

¹ u toku stvari – ² Ovde se rečenica prekida (vidi u ovom tomu, pismo br. 87). – ³ uzletima i padovima – ⁴ domorodačkog američkog radnika

da *Položaj itd.*⁵ u njenom prevodu izade kod Sonnenscheina. Međutim, honorar treba poslati gospodi Foster-Amery. Cela m'est bien égal.⁶ Uostalom, čini se da se stvarno raduje što može da se opet poveže, priča kako loše živi itd. itd.

Bilo bi mi drago da dobijem biografiju Bakunjinina, odatle se može saznati kako današnja anarhistička tradicija govori o ovom Mesiji^[252].

Dobio sam i pismo od dvanaestog. Hvala!

U Erfurtu je sve lepo prošlo^[226]. Poslaću ti zvanični zapisnik čim bude izašao; Bebel kaže da su govori u izveštajima znatno osakaćeni. Opozicija drskih Berlinaca, umesto da napadne, dospela je odmah i sama na optuženičku klupu, ponela se bedno i kukavički i sad mora da dela *izvan* partije, ako nešto želi. Među njima nesumnjivo ima *policijskih elemenata*, drugi deo čine *prikriveni anarhisti* koji potajno žele da vrbuju naše ljude; pored njih su magarci, naduveni studenti i propali kandidati, hvalisavci svih vrsta. Ukupno, ni 200 ljudi. – Isto tako je i gospodin Vollmar morao da spusti durbin; on je mnogo opasniji od njih, lukaviji je i istrajniji, do ludila sujetan i po svaku cenu želi da igra neku ulogu. Bebel se vrlo dobro držao, isto tako Singer, Auer, Fischer (koji je bio ovde saradnik u »Soc[ial]demokrat«⁷, valjan momak, uz to, bavarski geak). Liebknecht je imao gorku ulogu, jer je morao da preporuči Kautskyjev nacrt programa, koji je (podržan od Bebela i mene⁷) uzet za *osnovu* novog programa, za njegov teorijski deo. Imamo to zadovoljstvo da se Marxova kritika⁸ potpuno probila. – Udaljen je i poslednji ostatak lasalovstva. S izuzetkom nekih slabo redigovanih mesta (gde je samo izraz slab i uopšten), ne može se više ništa reći protiv programa, bar ne posle *prvog* čitanja^[253].

Verovatno si video da je Lafargue kandidovan u Lilu^[254]. Rezultat sutrašnjeg izbora dobićeš mnogo pre ovog pisma. Ako ne bude izabran, na sledećim opštim izborima mu je sigurno mesto u departmanu Sever.

Uprkos velikoj gladi u Rusiji, opasnost od rata još je veća. Rusi hoće da brzo i temeljno diplomatski iskoriste novu francusku alijansu^[206], i mada sam uveren da ruska diplomatija ne želi rat, a on bi i bio ludost u vreme velike gladi, ipak mogu prevladati militaristička i panslavistička strujanja (koja sada podržava *veoma jaka* industrijska buržoazija radi širenja tržišta), a isto tako se i u Beču, Berlinu ili Parizu događaju gluposti koje će dovesti do izbijanja rata. Ja i Bebel smo vodili prepisku o ovom pitanju⁹, i mišljenja smo da će ako Rusi započenu rat s nama, nemački socijalisti à outrance¹⁰ udariti na Ruse i njihove saveznike, ko god oni bili. Bude li Nemačka ugušena, bićemo i mi; a u najpovoljnijem slučaju, borba će biti tako žestoka da se Nemačka može držati samo revolucionarnim sredstvima i da ćemo, stoga,

⁵ Friedrich Engels: *Položaj radničke klase u Engleskoj* – ⁶ To mi je sasvim svedjedno – ⁷ Vidi u ovom tomu, pismo br. 73 i 74. – ⁸ *Primedbe uz Program nemačke radničke partije* – ⁹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 74. – ¹⁰ svom snagom

možda mi biti prinuđeni da dođemo na kormilo i odigramo 1793. godinu. Bebel je o tome održao govor u Berlinu koji je u francuskoj štampi silno odjeknuo^[255]. Pokušaću da ovo razjasnim Francuzima na njihovom sopstvenom jeziku,¹¹ što nije laka stvar. Ali mada smatram da će biti velika nesreća ako dođe do rata i ako nas on pre vremena dovede na kormilo, ipak treba biti spreman za takav slučaj, i raduje me da je u tome na mojoj strani Bebel koji je najvaljaniji od naših ljudi.

Iduće nedelje prihvaću se 3. toma.¹²

Srdačni pozdravi tvojoj ženi i tebi od

tvog

F. Engelsa

¹¹ Friedrich Engels, *Socijalizam u Nemačkoj* – ¹² *Kapitala*

Engels Augustu Bebelu
u Berlin

London, 24. okt. 91.

Dragi Bebel,

Najlepše hvala za dopisnice i pošiljke bez kojih bismo teško mogli da pratimo kako se razvijaju stvari u Erfurtu^[226]. Išlo je zaista odlično, ti, Auer, Singer, Fischer, – vi ste se ovenčali slavom, i jedino na šta ste se mogli požaliti jeste kukavnost opozicije; nimalo nije prijatno bakćati se sa takvom gamadi. U svakom slučaju, ta gospoda će sada pokazati izvan partije za šta su kadra, tu su bezopasni, a boljem elementu među kavgadžijama daje se sad vreme da promisli. Možda je u ovom trenutku bolje što je gospodin von Vollmar blagoizvoleo da otkáže podršku novom Caprivijevom kursu, mada bez »ličnog zajeđanja«^[256]; ali sa tim još dugo nećete biti načisto, i što napetija bude situacija, to ćete ga više morati kontrolisati. Ali, svaka velika partija ima po *jednog* glavnog intriganta, i rešite li se ovoga, javiče se drugi.

Obradovali smo se toliko vašoj veselosti, mnogo smo se smejali, – tužna opozicija i dostojanstveni Vollmar skoro da uspravaju čoveka.

Program^[253] ostavlja vrlo dobar utisak prilikom *prvog* čitanja, s izuzetkom nekoliko slabih mesta na koja sam još ranije ukazao K. K[autskom].¹ Liebk[necht] je progutao gorku pilulu kad je bio prinuđen da napravi izveštaj o novom programu, iz koga je izbačen poslednji ostatak ne samo lasalovstva već i njegovih omiljenih fraza Narodne partije. Ako je verovati izveštaju lista »Vorwärts«, koji je valjda on sam i sastavio, njegov govor i nosi bolne tragove toga. A uz to je imao i nevolju sa Kunertovim predlogom u vezi sa svojim zetom^[257]. Nadam se da će se naći neka blaga padina kojom će se L[iebknecht] postepeno spustiti u penziju, on je upadljivo ostarilo u partiji.

Ponedeljak, 26. okt. – U međuvremenu je jutros prispelo tvoje pismo^[258]. Nije mi teško da poverujem da Fischer sebi stvara neprijatelje, znam ja to iz sopstvenog iskustva; kad sam bio mladi bio sam isto toliko koliko i on spreman da budem drzak tamo gde nije bilo ni mesto ni trenutak za to. I, uopšte, kod mlađih retko otkrivam neke nedostatke kakve i ja sam nisam imao u većoj ili manjoj meri. To se postepeno ublaži ako s vremena na vreme dobiješ koju po gubicu, a moraš da priznaš da si to i zaslužio.

Ne znam da li ćete ubuduće uspeti da prodete bez javne rasprave o tim stvarima. Smatram da je *tako* bolje uprkos nekim lošim stranama

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 73.

i velikim ličnim neprijatnostima. Ali sigurno je da bi, ako se vaš centralni organ² ne izmeni, bolje bilo da ga sasvim predate berlinskoj stranci i da osnujete sebi neki nedeljni Staatsanzeiger, a njega bi bilo moguće i trebalo bi ga redigovati kako valja.

Vrlo je pametno upotrebiti 400 maraka za Lafargue-ov izbor^[259]. Oni će biti *vrlo poželjni* za uži izbor. Pošto su udruženja i partija kod vas podvojeni, sasvim je u redu da u Nemačkoj *udruženja direktno* podržavaju francuske i druge štrajkove, a da novac partije ostane za političke ciljeve. Svakako, u tom slučaju bi se trebalo pobrinuti za staklare^[260]. Ovde je za njih učinjeno relativno mnogo.

Lafargue stoji dobro. Imao je 5005 glasova, oportunistički Depasse, kandidat vlade, 2928, drugi oportunistički Bère (čitaj Beer ili Ber) 1246 i radikal Roche 2272. *Ovaj se povlači u korist Lafargue-a*. Tako da Depasse, pravi konkurent za uži izbor, može proći samo bilo da se svi koji glasaju za Roche-a uzdrže i uz to da dobije još oko 1000 glasova iz rezerve monarhista koji se uzdržavaju od glasanja, bilo da preko 3000 glasova monarhista koji se uzdržavaju od glasanja više nego premaše tih 5005 + 2272. Ne znam koliko ima upisanih birača, pa ne mogu da donesem neki sud; u svakom slučaju stvari stoje bolje nego što smo uopšte i smeli da se nadamo.

Za Gillesa je sve jeftino. Taj momak sigurno veselo živi na račun policije. On je sebi *kupio* većinu u Komunističkom društvu^[220] zajednicom koji im je dao, pa oni ne *smiju* da ga izbace. Pošto taj momak ovde tvrdi da je *kao član ovog društva* nesumnjivo i *član nemačke partije*, postavlja se pitanje da li vi želite takvog «druga». Novac koji mu stoji na raspolaganju za njegove pozajmice i cirkulare – to ovde košta para – može dobiti samo od poslanstva.

O magdeburškom skupu^[261] dosad nisam našao ništa ni u listu «Vorwärts» ni u «Echo»-u. Na osnovu dosadašnje prakse lista «Vorwärts» očekivao sam da će on prećutati berlinski skup opozicije^[262]. Ali to je strašno glupo.

Šaljem ti članak velikog Paula Brousse-a u kom ćeš videti kako *vam* taj arhilarmađžija, arhismutljivac i arhiautoritet sada, kada je potpuno potučen i pretvoren u čistu nulu, propoveda mir i federaciju, pošto se godinama borio protiv vas kao glavnih neprijatelja na Kontinentu.

Prilažem neke isečke o velikoj gladi u Rusiji koja se širi na zapad još više nego što sam ja mislio. Takve stvari se svakodnevno mogu naći u ovdajšnjoj štampi. Stvari zaista stoje loše i na zapad se šalje još više trupa samo zato da bi ih bilo moguće prehraniti, kako mi je to Mendelson juče potvrdio. Rusi bi morali biti ljudi pa započeti rat, ali vojna stranka je svuda luda, a ruska buržoazija je ograničena i glupa, neznačka, šovinistička i pohlepna do krajnje mere. Ako *mora*

² «Vorwärts»

biti rata, onda je bolje da počne uskoro, jer će Rusi tada morati da poveruju u to.

Pošto sam smatrao da je potrebno da Francuzima kažem pravu istinu o našem položaju ukoliko dođe do rata – svakako, đavolski težak zadatak – napisao sam jedan članak na francuskom jeziku i poslao ga Lauri^[240]. Danas mi ona piše da su i ona i Paul ushićeni člankom, da je on baš ono što je Francuzima potrebno itd. Ako i Guesde bude istog mišljenja – on je još u Lilu, gde Lafargue-a zastupa na izborima – članak će, kaže, biti objavljen. Prvobitno je napisan za francuski socijalistički kalendar,³ ali je možda (po mom mišljenju, verovatno) isuviše oštar za šareno društvo koje u njemu saraduje; onda će ući verovatno u »Socialiste« koji ćeš, nadam se, videti. Ja kažem tim ljudima: skoro apsolutno smo sigurni da ćemo u roku od 10 godina doći na vlast; ne bismo mogli ni da uzmemo vlast ni da je zadržimo ako ne ispravimo grehove naših prethodnika prema drugim nacionalnostima, dakle 1. otvoreno utremo put ponovnom uspostavljanju Poljske, 2. ljudima iz severne Šlezije i Elzasa i Lotringije omogućimo da slobodno odluče o svojoj pripadnosti. Pitanje Elzasa i Lotringije uopšte se ne postavlja između socijalističke Francuske i iste takve Nemačke. Dakle, uopšte ne postoji razlog za rat oko Elzasa i Lotringije. Ali ako francuski buržuji započnu takav rat i u tom cilju se stave u službu ruskog cara, koji je neprijatelj i *buržuja* cele Zapadne Evrope, onda je to opovrgavanje revolucionarne misije Francuske. Nasuprot tome, mi, nemački socijalisti – koji ćemo doći na vlast u roku od 10 godina, ukoliko se mir očuva – imamo tu dužnost da ovaj položaj koji smo osvojili u avangardi radničkog pokreta sačuvamo ne samo od unutrašnjeg nego i od spoljnog neprijatelja. Pobeđi li Rusija, mi ćemo biti ugušeni. Dakle, udarimo, ako Rusija započne rat, udarimo na Ruse i njihove saveznike, *ko god oni bili*. U tom slučaju se moramo pobrinuti za to da se rat vodi svim revolucionarnim sredstvima i da se onemoguću svaka vlada koja odbija da upotrebi takva sredstva; odnosno, moramo u datom trenutku sami stati na čelo. Još nismo zaboravili sjajni primer Francuza iz 1793. i budemo li na to prinudeni, može se desiti da stogodišnjicu 1793. proslavimo pokazujući da nemački radnici iz 1893. nisu nedostojni ondašnjih sankilota, i budu li tada francuski vojnici prešli našu granicu, dočekaće ih poklič:

Quoi ces cohortes étrangères

Feraient la loi dans nos foyers?⁴ (*Marseljeza*)

Ovo je opšti tok misli. Čim tekst bude konačno utvrđen (naravno, očekujem poneki predlog za manju izmenu) i čim počne štampanje, prevešću članak na nemački i tad ćemo videti šta se s njim može učiniti. Nisam siguran da li bi štampanje u Nemačkoj bilo dopušteno u

³ »Almanach du Parti Ouvrier« - ⁴ Kako će ta tuđinska vojska činiti sramno nasilje na našim ognjištima?

uslovima vaše štampe; možda će i ići, ako vi stavite neke ograde, – to će se već naći. *Moji* članci ionako ne obavezuju *partiju* – velika sreća za oboje, mada Lieb[knecht] uobražava da ja to smatram neprijatnošću za sebe, što mi ni na pamet ne pada.

Izveštaji iznose da si ti rekao da sam ja predskazao slom buržoaskog društva za 1898. Tu postoji neka zabluda. Ja sam samo rekao da bismo mi mogli doći na vlast do 1898. Ukoliko se to ne dogodi, staro buržoasko društvo bi moglo da životari još neko vreme, sve dok neki udarac spolja ne sruši tu trošnu stračaru. Takva stara trula sandučara može se održati još nekoliko decenija posle smrti svoje suštine, ako se vazduh ne pokrene. Prema tome, ja bih se vrlo mnogo čuvao toga da tako nešto predskazem. Naprotiv, mogućnost da mi dođemo na vlast, to je čist račun verovatnoće po matematičkim zakonima.

Pri svem tom se nadam da će se mir sačuvati. Naš položaj je takav da nam nije potrebno da igramo va banque⁵ – a na to nas nagoni rat. A onda, kroz deset godina, bićemo sasvim drukčije pripremljeni. Voici pourquoi.⁶

Da bismo preuzeli sredstva za proizvodnju i pustili ih u rad, potrebni su nam ljudi koji imaju tehničko obrazovanje, i to mnoštvo njih. Mi njih nemamo, čak smo dosad bili prilično srećni što smo se najvećim delom spasli »obrazovanog« sveta. Sad je drukčije. Sad smo dovoljno jaki da možemo da podnesemo i svarimo svaki broj obrazovanog šljama; i ja predviđam da ćemo u toku sledećih 8 - 10 godina pridobiti dovoljan broj mladih tehničkih stručnjaka, medicinaru, pravnika i učitelja da fabrike i krupna dobra predamo partijskim drugovima na upravljanje u ime naroda. Tako će onda naš dolazak na vlast biti sasvim prirodan i odvijace se relativno lako. Naprotiv, dođemo li zahvaljujući ratu pre vremena na vlast, tehnički stručnjaci će biti naši načelni protivnici, varaće nas i izdavati gde god budu mogli; moraćemo protiv njih primeniti teror a ipak ćemo biti varani. To je ono što se francuskim revolucionarima, u malom, *stalno* događalo; oni su bili prinuđeni da čak u običnoj upravi starim reakcionarima popunjavaju niža mesta na kojima se stvarno radi, i ovi su sputavali i paralisisali sve. Zato se nadam i želim da naš slavni, sigurni razvitak, koji se odvija spokojno i neizbežno kao prirodni proces, ostane u svom prirodnom toku.

Srdačni pozdrav tvojoj ženi i tebi.

Tvoj
F. E.

⁵ va banque, izraz u kartanju, znači: staviti sve na kocku, igrati na slepo, rizikovati – ⁶ Zato.

Engels Karlu Kautskom
u Štuttgart

London, 25. okt. 91.

Dragi K. K[autsky],

Čestitam na prihvatanju tvog nacрта programa u Erfurtu i na uklanjanju »jedne reakcionarne mase«^[249]. Još nisam imao vremena da konačno prihvaćeni program^[253] detaljno uporedim sa tvojim nacrtom.

Dietzu sam predložio da honorar za 2. izdanje *Bede filozofije* odmah razdeli među petoro učesnika – 240 maraka za 3 naslednika i 160 maraka za 2 prevodioca, ako je ukupna svota 400 maraka, ili na odgovarajući način, ako nije ta svota. Nadam se da se slažeš s tim, da bi se ta stvar skinula s dnevnog reda. Na ceo honorar ovog izdanja naslednici nemaju pravo.

Dietza sam, pored toga, zamolio da ti u moje ime preda primerak novog izdanja *Porekla*, i to u čvrstom povezu.

U Erfurtu je sve prošlo stvarno dobro^[226]. Naročito smo se smejali Auerovom i Fischerovom govoru. Njih dvojica su pošteno zaslužila da izliju svoj gnjev na »opoziciju«. Kad udari Bavarac na Berlinca, od Berlinca jedva da šta ostane. Ali na ponašanju ove gospode kao i na Vollmaru vidi se koliko se taj svet prevario u svoje snage. Takva odstupanja su besprimerna. Ali u inostranstvu je to imalo efekat i *ovde* je bio propisan poraz za Hyndmana, koji je prvo javno protežirao Gillesa i očevidno verovao u njegova hvalisanja o slomu nemačke partije, – a sad bi hteo da se odvoji od tog vašljivca ako to bude moguće. Uostalom, Gilles je u listu »Figaro« uzdignut do velikog čoveka!

Ako želiš, možeš objaviti u »N[eue] Z[it]« da će u Social Series Swana Sonnenscheina i komp. izaći: 1. moj *Položaj rad[ničke] klase* u prevodu gospode Wischnewetzky, 2. moj *Razvitak soc[ijalizma]*, u prevodu Avelinga, 3. Edeov uvod u Lassalle-a, u Tussynom prevodu^[263].

Louise me upozorava da bi bilo u interesu lista »N[eue] Z[it]« ako bi se redovno slao jedan pr[imerak] uredniku »Review of Reviews«, W. T. Steadu, Mowbray House, Norfolk street, Strand, W. C. London. Pregled se prodaje u 100 000 i više primeraka, donosi izvode iz revija iz svih zemalja, i sadržaj (naslov članaka) svih listova, pa tako i ništa manje od 23 nemačka: između ostalih »Deutsche Revue«, »Über Land und Meer«, »Gartenlaube«, »Nord und Süd«, »Preußische Jahrbücher« itd. itd. Iz »Economic Journal« donosi zahteve nacrtu programa. Pošto je Stead potpuno lud, ali je sjajan poslovan čovek, takvo

slanje lista može nam koristiti i imati izvanredno dejstvo u datom slučaju, – jer tamo gde se može izazvati senzacija on će navaliti bezobzirno, svejedno gde i otkuda. Vi biste mogli mnogo da koristite taj pregled, on košta samo 6 penija mesečno i sadrži izvanredno mnogo. Spasava te od čitanja *svih* engleskih revija.

Sad moram malko na vazduh, uskoro će Avelingovi i Edeovi doći na ručak.

Tvoj
F. E.

Ponedeljak.¹ Šaljem ti jedan broj »Review of Reviews«, u kome se Stead udvara mami Besant da je usmeri putem hrišćanstva. On hoće očevitno da se proslavi time da je vrati Isusu. Za to postoji jedan put: majka B[esant] stalno ispoveda religiju čoveka koji ju je *pokorio*. – Ede i Tussy se slažu sa mojim predlogom o raspodeli.

Lafargue je u Lilu dobio 5005 glasova, oba oportuniste zajedno 4174, radikal Roche 2272, ovaj poslednji se povlači u korist Lafargue-a. Da bi prošao jedan oportunist, moralo bi, znači da *za njega* glasa na užim izborima 3000 monarhista koji se uzdržavaju od glasanja. Dakle, Lafargue stoji vrlo dobro!⁽²⁵⁴⁾

¹ 26. oktobar

Engels Lauri Lafargue
u Pere

London, 27. okt. 1891.

Mein liebes Löhr,

Das ist ja ein ganz famoses Resultat,¹ da Paul vodi na Poll² – »pretty Poll«³, vidiš, da sam od oduševljenja napola poludio i započeo igrom riječi, ali prestao sam kad sam došao do »pretty Poll« i sjetio se da je tvoje ime Kakadu; mogao bih biti optužen za huljenje, i što još ne?^[264] Au, au, sagt der Jud in Berlin, wenn der Christliche Germane auch einmal versucht einen Witz zu machen.⁴

No, da sam samo znao le nombre des électeurs inscrits⁵, mudro bih procijenio. »La Défense« iz Lila je tvrdila da ima 6000 monarhističkih i klerikalnih glasova; u to vrlo sumnjam i stoga mislim da je Paul u dobrom položaju.^[254] Mi smo za njegov uspjeh u prošlu nedjelju pili porto-vino iz 1868. godine, i siguran sam da će dobiti bar pet glasova preko 5 000, zahvaljujući našim naporima. Ništa se ne boj, slijedeće nedjelje kušat ćemo drugo vino, još bolju vrstu, i to će sigurno skršiti sve njegove protivnike. Kako je Francuska divna zemlja! Napadate vladu, vlada od vas stvara M. P. (Pélagie),⁶ ali Pélagie od vas stvara M. P. (Parliament)⁷[242]. U Njemačkoj je obratno. Izabrani ste u parlament i tada iza svog imena napišete M. P., jer to znači član *Plötzensee*, novog golemog zatvora kraj Berlina.

Ali trêve de bêtises.⁸ U stvari sam vrlo zadovoljan što se tebi i Paulu svidio moj članak^[240]. Ali da li je Kuddelmuddel⁹ svijet oko »Almanaha« istog mišljenja? *Never mind*^[265] (još jedan pantomimički napor), uskoro ću postati M. P. (Pantomima):¹⁰ onda bi članak mogao ići u »Socialiste«.

Stari Sorge, koji neće da prima »Socialiste«, a da ga ne plaća, moli me da pošaljem 10 šilinga na ime pretplate. Šaljem novčanom uput-

¹ Moja draga Löhr, to je posve divan uspjeh – ² izborima – ³ »lijepi Poll« – trostruka igra riječi sa riječi Paul i Poll, koja kao opća imenica, znači tajno glasanje, a kao vlastito ime – papagaj. U porodici su Lauru zvali Kakadu, tj. papagaj – ⁴ Joj, jao, veli berlinski Jevrej, kad najednom kršćanin Nijemac pokuša da bude duhovit – ⁵ broj upisanih birača – ⁶ M[ember] of P[élagie], člana zatvora Sv. Pelagija – ⁷ M[ember] of P[arliament], člana parlamenta, poslanika; igra riječi: M. P. (engl. Member of Parliament) znači – poslanik – ⁸ dosta je šale – ⁹ zbrčkani – ¹⁰ M[ajstor] P[antomime]

nicom; kao što mi veli Louise, u Beču se rado kupuju i, bez sumnje, zakonito su sredstvo plaćanja u Parizu.

I 525, 490, 10/-
38

Poštanska marka
Regent's Park Road
24. sept. 91.

U Erfurtu je sve prošlo vrlo dobro.^[226] Nužno je bilo isključenje te grupe drskih mladih studenata i commis-voyageura.¹¹ Sada će ih uskoro nestati, a slijedeća slična grupa neće biti tako drska.

No, sada je vrijeme odlaska pošte, a isto tako i večere. Srdačno pozdravi Paula u naše ime kad ga posjetiš u zatvoru Pélagie, a tebe srdačno grle Louisa i tvoj stari nepopravljivi

General

Prevod s engleskog

¹¹ trgovačkih putnika.

87

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken^[266]

Prekinuli su me u pisanju pisma u subotu 25. 10.¹ baš kad sam hteo da te zamolim da mi s vremena na vreme pošalješ po koji *ženski list* ili svesku, naravno iz pokreta buržujskih žena. Louise je prinuđena da u korist nemačkog, austrijskog i ovdašnjeg pokreta *radnica* pomalo prati i tu rabotu, i tako bi bilo vrlo poželjno da *povremeno* ima uvid u ono što te damice tamo rade. – Lafargue ima dobre izgledе: 5005 glasova, Depasse, oportunistа, 2928; Bère (čitaj Beer), isto oportunistа, 1246; Roche, radikal 2272. Ovaj poslednji se povukao u korist Lafargue-a i ekstremni radikali skupštine^[267] zalažu se za Lafargue-a.^[264] – U Nemačkoj se sve podređuje partijskom kongresu^[268], onih nekoliko izbačenih sektaša moći će da privuku sebi još samo nekoliko uobraženih studentica – good riddance!²

Pozdravi svoju ženu.

Tvoj
F. E.

[London] 29/10./91.

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 83 – ² dobro je što smo ih se oslobodili

Engels Nikolaju Franceviču Danielsonu
u Petrograd

[London] 29. oktobra 1891.

Poštovani gospodine,

Kad je stiglo Vaše pismo od 21. septembra bio sam na putu u Škotskoj i Irskoj^[210]; tek danas sam našao vremena i potrudio se da na njega odgovorim.

Vaše pismo od 20. januara se, u stvari, izgubilo, što mi je žao iz dva razloga: prvo, zato što toliko dugo nije dospelo do mene interesantna vest koju ono sadrži, i drugo, zato što ste se morali potruditi da ga još jednom napišete za mene. Mnogo hvala!

Čini se da u Vašoj zemlji »Züchtung von Millionären«¹ napreduje stvarno džinovskim koracima. Takvi profiti kakve pokazuju Vaše zvanične statistike nečuveni su danas u engleskim, francuskim ili nemačkim tekstilnim fabrikama. Za veoma *dobre* smatraju se prosečni profiti od 10,15 u krajnjem slučaju 20%, a 25 - 30% u toku stvarno sasvim izuzetnih godina prosperiteta. Samo u ranom periodu moderne industrije preduzeća sa najsavremenijom i najboljom mašinerijom, koja su svoju robu proizvodila znatno manjim radom od onoga koji je tada bio društveno potreban, bila su kadra da obezbede takve profitne stope. Sada se takvi profiti postižu samo prilikom uspešnih špekulantskih poduhvata s novim izumima, to jest prilikom jednog od stotinu poduhvata, a ostali su većinom potpuni promašaji.

Jedina zemlja gde su danas mogući slični, ili približno slični profiti u glavnim industrijama jesu Sjedinjene Američke Države. Tamo su zaštitne carine posle građanskog rata i sada MacKinley-Tariff^[268] dovele do sličnih rezultata i profiti moraju biti, a i jesu, ogromni. Činjenica da ovakvo stanje stvari potpuno zavisi od carinskog zakonodavstva, koje se može menjati od danas do sutra, dovoljna je da spreči svako krupno ulaganje *stranog* kapitala (krupno u poređenju sa masom investiranog domaćeg kapitala) u ove industrije i da tako isključi glavni izvor konkurencije i sniženja profita.

Vaš opis promena, izazvanih ovim širenjem moderne industrije, u životu narodnih masa, opis propadanja njihove kućne industrije namenjene *neposrednoj potrošnji proizvođača*, i postepeno i propadanja kućne industrije koja radi za kapitalističkog kupca, — živo me podseća na poglavlje našeg pisca o Herstellung des inneren Markts^[269] i na ono što se dogodilo u većini mesta srednje i zapadne Evrope od 1820.

¹ odgajanje milionera — ² stvaranju unutrašnjeg tržišta

do 1840. Naravno, ova promena dovela je kod Vas u izvesnoj meri i do drugih rezultata. Francuski i nemački seljak sopstvenik izumire sporo, dve-tri generacije prođu kroz ruke zeleniša pre nego što seljak dospe dotle da mu prodaju kuću i zemlju; bar u oblastima u koje još nije prodrila moderna industrija. U Nemačkoj se seljaci drže da ne potonu uz pomoć svih vrsta kućne industrije – izrade lula, igračaka, korpi itd. – za račun kapitalista. Pošto za njih nema nikakve vrednosti slobodno vreme koje im ostaje kad obrade svoja mala polja, oni u svakoj pari koju dobiju za ekstra-rad vide čistu dobit; otuda, ubitačno niske nadnice i neshvatljiva jevtinoća takvih industrijskih proizvoda u Nemačkoj.

Kod Vas se mora prvo savladati otpor общине³ (mada bih rekao da je on znatno popustio u stalnoj borbi s modernim kapitalizmom); kao što opisujete u svom pismu od 1. maja^[209], postoji izvor obrade zemlje koja pripada krupnim posednicima – sredstvo za obezbeđivanje viška vrednosti posednicima ali i za dalje životarenje seljaka *kao seljaka*; a i kulaci, koliko vidim, uglavnom više vole da u svojim kandžama drže seljaka kao sujeta à exploitation⁴ nego da ga upropaste jednom zauvek i da prigrabe njegovu zemlju. Tako mi se čini da će i ruski seljak, tamo gde nije potreban kao radnik za fabriku ili grad, izumirati sporo, a da će biti potrebno da mu se zadaju smrtonosni udarci da bi umro.

Ogromni profiti koje sebi obezbeđuje mlada buržoazija u Rusiji i zavisnost ovih profita od dobrog roda (žetve), kako ste Vi to dobro izložili, objašnjavaju mnoge inače neshvatljive stvari. Kako inače da shvatim jutrošnju tvrdnju u dopisu jednog londonskog lista dobijenog iz Odese: čini se da su ruske trgovačke klase opsednute idejom da je rat jedina prava panacea za neprekidno jačanje depresije i nepoverenja od čega sad pate sve ruske industrije, – kako to da shvatim i objasnim sebi, ako ne ovom potpunom zavisnošću industrije stvorene carinama od domaćeg tržišta i od žetve u poljoprivrednim rejonima, od čega zavisi kupovna moć njenih jedinih potrošača! A ako ovo tržište počne da nestaje, šta može biti prirodnije za naivne ljude od proširivanja tog tržišta uz pomoć uspelog rata.

Vrlo interesantne su Vaše primedbe o privrednoj protivrečnosti da kod Vas dobra žetva *ne* znači nužno smanjenje cena žitu. Kad proučavam stvarne ekonomske odnose u raznim zemljama i u raznim stadijumima civilizacije, kako nam se čine prosto pogrešna i nepotpuna racionalistička uopštavanja 18. veka, – setimo se dobrog starog Adama Smitha koji je uslove u Edinburgu i okolini smatrao za normalne uslove u celom svetu! Pa, još je Puškin znao...

... и почему
Не нужно золота ему,

³ opštine – ⁴ objekt iskorišćavanja

Когда простой продукт имѣеть
Отець понять его не могъ
И земли отдавалъ въ залогъ.⁵

Vaš odani

P. W. Rosher^[211]

Idućeg ponedjeljka počecu opet da radim na III tomu⁶ i nadam se da neću prekidati dok ga ne završim.

Ovo pismo je ostalo do danas, 31. oktobra, pošto su me prekidali.

Prevod s engleskog

⁵ I zašto može i bez zlata / Zemaljska blaga kad su data / Bogatstvo da joj obezbede. / Al' otac sve to nije znao / I svu je zemlju za dug dao. (Puškin, *Evgenije Onjegin*, Prva glava, VII) – ⁶ *Kapitala*

Engels Paulu Lafargue-u
u Pariz^[205]

London, 31. okt. 91.

Dragi moj Lafargue,

Louise i ja vam upućujemo srdačne čestitke povodom rezultata glasanja prošle nedelje.¹ »To je veličanstveno«, to je »rat«. Doduše, ima 4400 birača koji su se uzdržali od glasanja i koji su dovedeni u zabludu, ali bi trebalo da se preko 3100 tih uzdržanih okupi oko vašeg konkurenta da bi Depasse prelazeći vas prošao (o, kalambura! to prolazi kao proliv, nadajmo se da će proći!^[270]). Nešto nevideno! Vaš uspeh prosto opija. Dakle, sutra ćemo se nas osmoro napiti u čast vašeg konačnog uspeha – ne zaboravljajući vas ipak sledećeg dana.

Iz listova koje ste mi Laura i vi poslali vidim da je vladina štampa koja radikalije prinuđena najzad da se pozabavi vašim izborom. Gluposti koje piše »Le Temps« mogu vam samo koristiti. Kad se jednom led probije, sve što ta gospoda budu mogla da kažu, ići će vama na ruku. Čak se i hrabri Pelletan iz lista »La Justice« morao izjasniti za vas.

Ako vas izaberu, biće to nova teškoća za skupštinu: da li da glasa ili da ne glasa za vaše oslobođenje?

Kakav to novi rascep sazreva u redovima radikala^[43] u skupštini između Millerand-a, Hovelacque-a, Moreaua s jedne i mnoštva pristalica Clémenceaua s druge strane? Vi govorite o mogućnosti saveza sa prvima^[271]. Ali, dokle će oni ići sa vama? Radikali u skupštini, koji se nominalno smatraju »socijalistima«, bili su do sada, koliko ja znam, samo otpaci prudonizma, i kao takvi, izraziti protivnici socijalizacije sredstava za proizvodnju. A, po mom mišljenju, za nas bi bilo nemoguće ujedinjenje, stvaranje jedinstvene grupe sa ljudima koji to ne priznaju, bar u načelu. Drugim rečima, verujem da bi se sa njima mogao sklopiti više ili manje privremen savez, ali bez ujedinjenja. Međutim, kako tu očigledno postoji neki novi razvoj koji mi je nepoznat, očekujem obaveštenje od vas pre nego što iznesem svoj stav. U stvari, bilo bi sjajno kad bi radikali iz skupštine počeli da prelaze na našu stranu – kakav simptom!

Srećan sam što Laura i vi nalazite da je moj članak dobar i aktuelan^[240] – ali šta će reći drugi, Argyriadès i kompanija iz »Almanaha«? Uvek sam smatrao da nisam sazdan da zadovoljavam želje ove gospode, svačijih prijatelja, i kad god sam im napisao članak koji su mi tražili, to uopšte nije bio članak koji su oni želeli. Pored visoko-

¹ 25. oktobar (vidi u ovom tomu, pismo br. 84)

parnih tvorevina gospodina Benoît Malona i ostalih korifeja pariskog socijalizma, ovaj će biti gotovo neprihvatljiv. Rekao sam unapred Lauri da će me prilike naterati da pišem stvari neprijatne za mnoge ljude, e pa lepo, ona je to htela i ja sam se potčinio. Znam vrlo dobro da se »Le Socialiste« ne bi ustezao da ga štampa, ali »Almanah« – to je druga stvar. Najzad, ovako ili onako, mi ćemo tu stvar objaviti, i ona će verovatno podići prašinu.

U Erfurtu je sve prošlo kako treba^[226]. Magarci iz opozicije su dokazali pred predstavnicima cele partije da su zaista magarci i poltroni koji ne zaslužuju nikakve simpatije. To su ili glupaci ili prikriiveni anarhisti ili agenti policije. Sinoć su u Berlinu održani skupovi na kojima su delegati morali da podnose izveštaj, verovatno je to satrielo gospodu iz opozicije^[272]. S druge strane, Vollmar je morao da poretne svoje reči ne samo u Erfurtu nego još, i to jasnije, i u Minhenu pred svojim biračima, koji su odbacili njegovu predloženu rezoluciju, gde je on, ne napadajući suviše odluke donesene protiv njega u Erfurtu, želeo da proturi fraze koje održavaju gledište zastupano u njegovim reakcionarnim govorima; sam Vollmar se našao prinuđen da predloži novu rezoluciju: bezuslovno potčinjavanje erfurtskim odlukama; ona je usvojena jednoglasno^[273]. Ispalo je onako kako mi je pisao Bebel: onaj koji istupa iz partije, ili je iz nje isključen, politički je mrtav^[274], i g. Vollmar je to dobro uvideo i dobro se čuvao postupaka koji bi ga doveli u takav položaj. No to mu ne smeta da bude najopasniji intrigant u našoj partiji.

Da zaključimo, u Nemačkoj stvari idu a uskoro će se i kod vas srediti, možda ćemo izbeći rat i pošto smo spori i metodični, to može Francuzima pružiti priliku da nas opet preteknu u velikom zaletu. »Konac veka« se lepo priprema; on može pomračiti 1793. godinu.

Kako su glupi vaši buržuji i Rusi! Ako izbije rat, od Engleske sa njenom flotom i njenom prevlašću na moru zavisi ko će dobiti prevagu – upravo zato je ova gospoda guraju u naručje Nemaca, izazivajući je u vezi sa Egiptom!

Prijateljski pozdrav Lauri – list bečkih žena² se još nije pojavio – verovatno zbog nedostatka novčanih sredstava.

Iskreno vaš

F. E.

Prevod s francuskog

² »Arbeiterinnen-Zeitung«

London, le 31. Oct. 91.

Mon cher Lafargue

Comme à moi vous vous enregistrez sans
cordons fédératifs à propos du résultat du vote
de dimanche dernier. "C'est significatif", et c'est
"la guerre." Il y a bien 4400 objections et objections
séparées, mais il faudrait que plus de 3/60 de ces
abandonnées se réunissent sur votre concurrent
pour que D'Almeida ou vous dépassant passe (ô le
calculonny, ça passe comme s'il y avait une attaque
de diarrhée, espérons que ça passe!). Et cela ne
s'est jamais vu. Et vous avez pour vous le succès
qui suivra. Donc, demain en huit nous boirons
à votre succès définitif - sans toutefois nous en
aller demain.

Je vois du journaux que Louis vous ne s'ing
enverra; que le passé gouvernemental graduellement
était enfin d'occuper de votre élection. Les bêtises des
Toups ne peuvent que (vous être) utiles. Une fois le
gâche rompue, tout ce que ces messieurs peuvent
dire, agir en votre faveur. Même le brave Pelléan
de la Justice a dû se déclarer pour vous.

Si vous êtes élu, ce sera un nouvel embarras
pour la Chambre: osera-t-elle, ne votera-t-elle
pas votre union en liberté?'

Engels Conradu Schmidtu
u Cirih

London, 1. nov. 91.

Dragi Schmidt,

Pre svega čestitam Vam veridbu i nadam se skoroj svadbi. Javite mi kad će biti sudbonosni dan da bismo mogli da nazdravimo Vama i Vašoj mladoj nevesti, a privremeno ćemo danas u podne, kao uvod, popiti po čašu porto-vina.

Čestitam Vam i na zaključenju ugovora sa Guttentagom, taj rad vredi truda, ali morate utrošiti dosta vremena na njega²⁷⁵. Iduće nedelje laticu se 3. toma¹ (to je jedan od razloga što Vam odgovaram ovako brzo, moram predhodno da obavim svu prepisku) i mislim da neću prekidati rad dok sve ne bude završeno. Tako da možete da obuhvatite i ovaj neophodan završetak.

Bez Hegela se, naravno, ne može, a potrebno je i izvesno vreme dok ga čovek svari. Mala logika u *Encikl[opediji]* je sasvim dobar početak. Ali morate uzeti izdanje *Dela* u 6 tomova, a ne separatno izdanje Rosenkranzovo (1845), pošto u onom prvom ima mnogo više dodataka iz predavanja što razjašnjavaju stvari, iako ih magarić Henning često ni sam nije razumeo.

U uvodu naći ćete u § 26 itd. prvo kritiku Wolfove prerade Leibniza (metafizika u *istorijskom* smislu), zatim englesko-francuskog empirizma – § 37 itd., zatim Kanta – § 40 itd., najzad Jacobijevog mističizma – § 61. U prvom odeljku (Biće) ne bi trebalo da isuviše ostajete kod Bića i Ništa; poslednji paragrafi o kvalitetu, zatim kvantitetu i meri mnogo su lepši, ali je učenje o suštini glavni deo: rastakanje apstraktnih suprotnosti u svoju neodrživost gde se, ako se želi da se samo jedna strana zadrži, ona neprimetno pretvara u onu drugu, itd. Pri tom, stvari možete uvek objasniti sebi na konkretnim primerima. Na primer, kao sjajan primer za nedeljivost identičnosti i razlike možete da poslužite Vi kao mladoženja i Vaša nevesta. Apsolutno se ne može utvrditi da li je polna ljubav radost zbog identičnosti u razlici ili zbog razlike u identičnosti. Oduzmite razliku (ovde polova) ili identičnost (pripadnost oboje ljudskom rodu), i šta će Vam ostati? Sećam se kako me je na početku mučila upravo ova nedeljivost identičnosti i razlike, mada nismo mogli ni maći a da se ne spotaknemo o to.

Ali nikako ne smete čitati Hegela onako kako ga je gospodin Barth čitao, naime s ciljem da otkrivete paralogizme i loše doskočice koje

¹ *Kapitala*

su mu služile kao poluge za konstrukciju. To je posao daka. Mnogo važnije je da se iza nepravilne forme i u veštački uspostavljenj vezi pronade ono što je tačno i genijalno. Tako su prelazi od jedne kategorije ili suprotnosti u drugu skoro uvek proizvoljni – često su izvedeni pomoću nekog vica, kao što, na primer, pozitivno i negativno u § 120 »propadaju« da bi Hegel došao do kategorije »razloga«.² Mozgati mnogo o tome, znači samo gubiti vreme.

Pošto kod Hegela svaka kategorija predstavlja jedan stupanj u istoriji filozofije (kakve on većinom i navodi), dobro ćete učiniti ako napravite poređenje sa *Predavanjima o ist[oriji] fil[ozofije]* – jednim od najgenijalnijih dela. Da malo predahnete – mogu da Vam preporučim *Estetiku*. Zapanjićete se kad budete malo ušli u nju.

Izokretanje dijalektike kod Hegela zasniva se na tome da ona treba da bude »samorazvitak misli« i stoga dijalektika činjenica samo njen odsjaj, dok je dijalektika u našoj glavi ipak samo odraz stvarnog razvitka, koji se odvija u svetu prirode i ljudske istorije i potčinjava se dijalektičkim formama.

Upaređite malo razvitak robe u kapital kod Marxa sa razvitkom bića u suštinu kod Hegela, i dobićete baš dobru paralelu; ovde konkretan razvitak, kakav proizlazi iz činjenica, tamo apstraktnu konstrukciju, u kojoj se najgenijalnije misli i mestimično vrlo tačni nagli prelazi, kao što je prelaz kvaliteta u kvantitet i obrnuto, prerađuju u prividan samorazvitak jednog pojma iz drugoga, a još tuce takvih primera moglo bi se isfabrikovati.

Plemeniti Wolf mi je poslao svoje delo kao separat^[224]. Još ga nisam ni pogledao, uprkos tome što me jedan anonimni »poštovalac« pita³ da li ću tom momku »opaliti šamar«. Takav profesor još uvek će da pričekta.

Partijski kongres je protekao vrlo dobro^[226]. Nimalo štete nije donelo dugo bavljenje »opozicijom«, možda su se filistri time uveseljavali, ali u samoj partiji to je sigurno imalo vrlo dobro dejstvo.

Posle briselskog kongresa bili su Bebel i Adler nekoliko dana ovde, bili smo vrlo veseli^[207]. Bernsteinov vrlo dobar uvod u Lassalle-a izlazi na engleskom jeziku^[263].

Pa, nadam se da imate podosta studenata i studentkinja za svoj prvi kurs.

Najlepši pozdravi.

Vaš
F. Engels

Gospođa Kautsky takođe najsrdačnije čestita Vama i Vašoj nevesti.

² Neprevodiva igra reči: »zugrunde gehn« – propadaju; Grund – razlog –

³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 73.

91

Engels Lauri Lafargue
u Pere

London, 9. nov. 91.

Draga moja Laura,

Victoire!¹ Iako je vijest bila sakrivena na najzabačenijem mjestu, među člančicima koji služe da začepe rupe, iz »Daily News«-a saznali smo da je Paul s oko 1400 glasova porazio Depassea (koji bi sada dobro učinio da promijeni *a* u *e* u svom prezimenu, zbog tako česte igre riječi s njime)⁽²⁵⁴⁾. Na taj način dvije zdravice s crvenim i porto-vinom, koje smo jučer održali, nisu bile bez nikakva učinka. No, ipak je mnogo dobiveno. Od same pobjede važniji je, međutim, način kako je izvojevana, to da su se obični izbori pretvorili u krupnu političku akciju vrlo velikog značenja. Paul bi mogao braniti svog Constans-a protiv roi de Prusse² kao nehotičnog pokretača socijalizma; ali postoji stvarna sličnost između Constans-a i Bismarcka, kao što postoji između Bismarcka i Louis-a Bonaparte – svima je zajednička osobina kratkovidost i Dummschlaueit³ običnog trgovca i spekulanta, koji misle samo na jednu stvar i koji, krivo prosuđujući uzroke i posljedice, postižu posve suprotne rezultate.

Uostalom, Constans-ova glupost nije samo urodila izborom Paula, što je dalo strašan *elan*⁴ socijalizmu u cijeloj Francuskoj, nego je dovela i do raspadanja koalicije koja je podržavala vladu, formiranu protiv bulanžizma u Rue Cadet.⁽¹²⁸⁾ Ne mislim da će se masa klemenso-ovskih radikala odmah odvojiti od vlade; čvrsto se uz nju drže. Ali nekadašnji osjećaj sigurnosti je iščezao poslije debate koju je pokrenuo Roche⁽²⁷⁶⁾. A neki, relativno dosljedni ljudi, kao Millerand, teško mogu ostati u vladinom savezu. Ta činjenica, lične ambicije i spletke unutar vlade bit će dovoljni da izazovu promjene – a svaka promjena slabi veze između cara i francuskih šovinista, a to je povoljno za mir. Zbilja, kakva ironija historije, da ruska vlada, nakon što je potrošila milione na Boulanger-a, sada mora trošiti nove milione na one iste ljude koji su oborili Boulanger-a!

Proživjeli smo uzbudljive dane i moram ti mnogo zahvaliti što si mi omogućila da u pariskoj štampi pratim sve *péripiéties*.⁵ Kakav je Ranc postao bijedni i bespomoćni politički vol! Il doit être en train de s'enrichir, celui-la!⁶

Uputio sam neposredno Paulu nekoliko redaka – šaljivu čestitku, tako da je *gosp. directeur de la prison*⁷ može tačno pregledati⁽⁵²¹⁾.

¹ Pobjeda! – ² pruskog kralja – ³ ograničena prepređenost – ⁴ polet – ⁵ peripetije, obrate – ⁶ Sigurno se on sada obogaćuje – ⁷ direktor zatvora

Ako zaplijeni to pisamce, poslat ću ti kopiju. Ali nadam se da će pokazati više poštovanja prema g. *le député*.⁸

Zanima me šta će Constans i Skupština sada učiniti. Ako pokušaju da zadrže Paula u zatvoru Sainte-Pélagie, u toliko će biti gore za njih.

Smatram da se majka Crawford nimalo ne vara kad kaže da snagu današnje vlade sačinjavaju vanjske manifestacije francusko-ruske *entente*,⁹ i da se zbog toga radikali^[43] plaše raspuštanja parlamenta.^[277] Ali ako, kao što je vjerovatno, zbog *unutrašnjih* sporova bude oborena vlada, u korist neke druge problematične pobjede, kao što je bila ona u prošlu subotu,¹⁰ tada se sve mijenja. Prvo, ruska entente postaje vrlo krhka čim se ponovo pokaže nestabilnost vlade; i drugo, ako se vlada raspadne, svaki dio će sebi prisvajati zaslugu da je ostvario tu entente. I treće, poslije raspada nitko ne može reći ni šta rekonstrukcija vlade može donijeti, niti koliko će potrajati.

Opet i češće u posljednje vrijeme čitam Clemenceau-ovu «La Justice», što me navodi na misao da je suštinu antibulanžističkog saveza prožimala ideja da postoji samo jedan način da se onemogući svaki današnji ili budući Boulanger, a to je – sporazumijeti se sa Rusijom pod svaku cijenu i *onda požuriti guerre de revanche*.¹¹ To je jedini zaključak koji mogu izvući iz tona ovog lista: *soyons plus patriotes que Boulanger!*¹² I bez ikakve sumnje, taj će plan svima odgovarati: urediti račune s Njemačkom, opet dovesti Francusku u nadmoćan položaj (što će joj Rusija možda prividno dozvoliti, da bi joj Francuska osigurala stvarnu supremaciju) i tada, ali ne prije, srediti naše unutrašnje republikanske stranačke svađe. Ako to nije tako, onda ja ne mogu shvatiti ni jezik ni postupke radikala. Možda su oni ljudi, ali postoji granica svake ludosti, bar van ludnice.

Louise će ti napisati nekoliko redi, stoga završavam uz srdačan pozdrav

Uvijek tvoj
F. E.

[Dodatak od Louise Kautsky]

Draga moja Laura,

Ponosna sam što se moja definicija slova M. P.^[242] najzad pokazala tačna, iako ste vi od početka imali pravo i bićete u pravu sve dok potraje ovakvo stanje. Bilješka o izboru M. P. (u vašem smislu) stajala je ispod novinske vijesti «Ubica dobrostojeće udovice»; general je pronašao tu bilješku, pošto ja nisam znala da se izbor jednog socijaliste još uvijek stavlja ispod onog što na buržuja ostavlja utisak...¹³

Prevod s engleskog

⁸ narodnom poslaniku – ⁹ antante, sporazuma – ¹⁰ 31. oktobar – ¹¹ revanšistički rat – ¹² Budimo veći patriote od Boulanger-a – ¹³ nedostaje kraj

92

Engels Augustu Bebelu
u Berlin

London, 9. nov. 91.

Dragi Auguste,
Hvala za pismo od 29. 10. i mnoge pošiljke, uz dopisnicu od 30. 10.

Dakle, Lafargue je pobedio^[254]. To je događaj, prvo zbog uticaja koji će imati neposredno na Francusku i koji će biti vrlo veliki; drugo, zato što su se ovde udružile *sve* socijalističke frakcije, pa i posibilisti, iako gde-gde s kiselim licem; i treće, zato što je glupo lukavstvo i brutalnost gospodina Constans-a, dostojno jednog Bismarcka, učinilo to da se jedan običan dopunski izbor pretvori u akt od državnog značaja, koji potresa vlade.

Vlada je imala dve glavne tačke oslonca: 1. pobjedu nad zajedničkom opasnošću, Boulanger-om, 2. u najvećoj meri demonstrativno prikazivanje tesnih veza sa Rusijom; uz to, kao 3. prikazivanje ponovno uspostavljene vojne moći Francuske na velikim manevrima u septembru, prikazivanje koje je uspelo bar kada je posredi svetina. Pomoću ove 3 tačke vlada je nagnala krajnju levicu da je podrži: Svi »republikanci« su obrazovali većinu protiv svih monarhista, bulažista a više-manje i socijalista. Sad Constans, suprotno praksi iz 1869, ne oslobađa Lafargue-a, da ovaj ne bi branio svoju kandidaturu. U tome radikali nisu mogli da učestvuju. Otuda velika debata 31. okt. prilikom Roche-ove interpelacije i Pirova pobjeda vlade – 240 za vladu, 160 protiv, ali 170 *uzdržanih monarhista*^[276]. Dakle, stvarna većina protiv vlade – 90. Odlazak radikala, dakle = pad vlade, čim to monarhisti budu želeli i glasali zajedno s radikalima. Naravno, posle glasanja radikali su se užasnuli koliko i vlada, naročito kad je ova zapretila rasturanjem i radikalima nagovestila da će birači biti više za vladu nego što je to sadašnja skupština, što je vrlo verovatno. Ukratko, Constans-ovo ponašanje je pokazalo »republikanskoj« masi da, pošto je iščezao jedan od protivnika koji ju je objedinio, ostaju unutrašnja pitanja koja je beznadežno dele. Jaz je tu, ne može se premostiti, a sad, kad Constans – držeći Lafargue-a zatvorenog u Ste-Pélagie – gazi republikanski obraz, stvari će biti još lepše. Ja ne očekujem pad vlade tako brzo usled odlaska radikala. Naprotiv, oni će se još mnogo puta posle izbornih nedragovoljnih pobjeda kajati i moliti vladu za oproštaj. Ali u samoj vladi vodi se otvoreni rat između Freycinet-a i Ribot-a na jednoj, Constans-a i Rouvier-a, na drugoj strani, i neki ponovljeni

sumnjivi votum¹ može ovaj rat doterati do krize, izazvati rascep, a time i promenu ministara, ponovo dovesti do nestalnih vlada, tj. do smanjenja vatrečnosti u udvaranju Rusije, pošto je ruskom caru potrebna *stabilna* vlada u Francuskoj; najzad, može dovesti do novih izbora u izmenjenim okolnostima i sa izmenjenim rezlutatima.

Dok Liebk[necht] u listu »Vorwärts« trijumfalno peva o nepostojanju šovinizma u Francuskoj, pariska štampa, koju sam dobro mogao da partim za vreme izbora, i posebno »Justice« Clemenceau-a (koju, verujem, L[ie]bk[necht] svakodnevno čita) uverili su me da je pakt »republikanaca« protiv Boulanger-a (oportunisti, radikali, posibilisti) bio potajno zasnovan na tome da vlada nadmaši Boulanger-a u patriotizmu, da uspostavi savez sa Rusijom, da armiju prikaže svetu kao spremnu za borbu, da zveckea sabljom i da, ako to dovede do revanšističkog rata, taj rat vodi bodro i čilo, – tj. da se što neposrednije ide ka revanšističkom ratu, žarkoj želji svih francuskih buržuja. Kao što je republika 1849. i 1871. bila forma koja je monarhiste najlakše objedinjavala, tako je revanšistički rat tačka gde se *svi* republikanci, tj. svi *buržoaski* republikanci – jer radnici su tu samo glasačka marva – najsigurnije mogu složiti, u stvari, kad se izvojuje i učvrsti republika, jedina tačka na kojoj se to može postići. Revanš je bio tajna bulanžističkog uspeha – proglasimo i mi revanš! Povraćaj Elzas-Lotringije! Ako uporediš »Justice« iz predbulanžističkog i bulanžističkog doba sa sadašnjom, teško da ćeš doći do nekog drugog rezultata. Ali to se kosi sa Liebk[necht]ovim principom. U Francuskoj ne *sme* da postoji nikakva jaka šovinistička struja, to se kosi sa većitim principima i zato se poriče. Budu li se ovi događaji dalje razvijali, ova politika lista »Vorwärts« će vas skupo stajati, i osvetiće se to što je dirigent vaše spoljne politike daltonista. Ne znam kakvo je Hirschovo mišljenje sada o toj stvari, on je ranije i u odnosu na Francusku pokatkad imao čudne nazore, ali s njim će se, verovatno, moći razgovarati.

10. nov. Dakle, Lafargue je na slobodi. Za period zasedanja, a čak Meyer Opper von Blowitz sumnja da će Lafargue morati da se vrati u Ste-Pélagie kad se zasedanje završi. To je opet bio Constans-ov poraz. On i njegovi oportunisti hteli su da L[afargue-a] ostave u zatvoru, ali je uverenost u to da će ga u tom slučaju radikali i monarhisti osloboditi, sačinjavajući većinu *protiv* vlade, nagnala tu gospodu da malo popuste. Dakle, krajnja levica je bila dva puta prisiljena da se odvoji od vlade. – Uostalom, cela francuska parlamentarna politika je potpuno nerazumljiva svakom ko nema neprekidno na umu to da vlada i oportunisti svoju vlast besramno koriste za lično bogaćenje i da je masa radikala kompromitovana i *zainteresovana* za to, – i da ona samo čeka trenutak kad će biti dovoljno jaka da sama uzme vlast i obere kajmak koji sada skidaju oportunisti.

Kako je glupa francuska vlada u svom besu: nekoliko dana pre

¹ rezultat glasanja

užih izbora u Lilu pozvani su u Furmiju regruti i tom prilikom je 30 mladih ljudi poslato u onaj bataljon 145. puka koji se nalazi u garnizonu u Mobežu i koji je 1. maja u Furmiju pucao u te iste ljude^[152], a među tom tridesetoricom bio je i brat Marie Blondeau koju je 1. maja streljao taj isti bataljon! Čovek bi mogao pomisliti da je u Pruskoj. »Vorwärts« o svemu tome ne zna ništa!

Mnogo smo se obradovali vašim poredama u Berlinu^[278] i Vollmarovom vrlo upadljivom i za njega veoma neprijatnom porazu u Minhenu^[273]. Mislim da ćete neko vreme biti pošteđeni novih otcepljenja odn. izbacivanja, a u međuvremenu će partija toliko porasti da se ovaj metod opozicije uopšte neće koristiti. U svakom slučaju, neizvesno je da li će vam biti prijatnije ako ološ koji čini kliku ostane u granicama zakona.

Ciriški slučaj vam ponovo dokazuje kakav su teret za vas ta udruženja u inostranstvu; zar ne možete da iskoristite priliku da jednom za svagda raščistite s tom bandom? »Vorwärts« se izvanredno otarasio Hansa Müllera, ali time se vi niste oslobodili pretenzija budala u inostranstvu da vam se izgleda nepoverenje^[279]. Tako je i ovde sa društvom^[220] i Gillesom.² Ako, kao odgovor na Gillesovu izjavu, ne date javnu izjavu kakav odnos ima ovdašnje udruženje prema partiji, nema nikakve koristi od sveg tog protestovanja u privatnim pismima. Ovdje će smatrati direktno vas odgovornim za budalaštinu te bande, – istorijska prošlost udruženja to potpuno opravdava, sve dok budete ćutali.

Urvu su nas obradovali Stolp-Lauenburg i tvoj članak o tome u listu »Vorwärts«, koji potpuno izražava moje mišljenje^[280]. Mnoštvo istočnoelbskih nadničara su stvarno još uvek u toj meri kmetovi (kao što su to i engleski) da naša neposredna propaganda ne bi mogla imati mnogo uticaja, pre nego što oni prođu kroz pripremnju školu progresista. Tu je misija progresista da za nas pripremi tlo, i oni će to uspešno obaviti. Dakle, ako bi se oni u Berlinu, onako mlitavi kakvi su, mogli u odnosu na nas ubrojati u reakcionarnu masu³ – na selu oni, bar zasad, nemaju nikakav stav. Istina, to neće dugo potrajati.

Produženje mandata rajhstaga na 5 godina^[281] verovatno neće uspeti. Ako pritisak potraje, raspašće se većina, i vlada će morati da ga raspusti, zato što neće znati šta da radi. Dođe li do rata, utoliko pre. Ove zime ćete možda videti zabavne stvari.

Milo mi je što čujem da se već sada u krugovima ljudi sa tehničkim obrazovanjem pokazuje toliko naklonosti prema nama. Ali ja sam u slučaju francuskih republikanaca, koji su i sami bili buržuiji, 1848. i 1870/71. stekao isuviše iskustva dokle se može ići s takvim mirnim pristalicama i simpatizerima u doba opasnosti i koliko se čovek može tada izbrukati, pa ne mogu da poželim da nam, u tako važnoj stvari kakvo je podruštvljavanje krupne industrije i krupnih zemljoposeda, bude na raspolaganju nekoliko godina da prethodno dobro

² Vidi u ovom tomu, pismo br. 84. – ³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 81.

procenimo sposobnost i karakter te gospode. To će nas poštediti ne samo trvenja, već u kritičnom momentu može da spreči inače neizbežan odlučujući poraz. Ionako će biti učinjeno mnoštvo pogrešaka, to je neizbežno. Ti i sam kažeš da među ljudima koji se nude ima dosta njih koji imaju više pretenzija nego talenta i znanja, i nikako ne mogu da zaboravim ono što mi je Singer, u vezi sa Nonneom, rekao o studentima koje strah od ispita nagoni u socijaldemokratiju. Ipak, sama činjenica *da nam prilaze* predstavlja predznak onoga što se bliži.

Glad u Rusiji postaje užasna. U Simbirsku su gladni pobunjenici umrli od 500 udarača šibom. Ozimi usevi na jugu nisu mogli biti posejani usled suše, ili ih je uništio mraz. Dakle, iduće godine će opet biti nestašica. Čini mi se da su se Rusi znatno umirili (Girsov put u Milano) i malo zauzdali Francuze koji isuviše žure napred, i da je *upravo zbog toga* car smatrao da može sebi da dozvoli da, i ne posetivši mladog Wilhelma, prođe kroz njegovu zemlju, što je gruba uvreda veličanstva^[282]. A ako francusko ministarstvo počne da se ljulja, videćeš kako će car biti miroljubiv, – naravno, ne obustavljajući akcije presezanja na Istoku i u centralnoj Aziji. Salisbury je sinoć izjavio magarcima iz sitija i varalicama da nema ni oblačka na horizontu mira. To bi mogao biti loš predznak; 1870. je to isto rekao Granville, ministar spoljnih poslova, 14 dana pre nego što je izbio rat.

Francuski manevri u septembru sa 4 armijska korpusa bili su grdna prevara. Ser Ch. Dilke, Parnellov kolega po brakolomstvu – mada na različitoj osnovi – opisao ih je kao pristicalica Francuza, ali njegov članak dokazuje da je mnogo toga vrlo loše a ponešto još kao godine 1870. Naročito, nesposobnost oficira. A tek kad počne mobilizacija velikih razmera, još će više zapinjati stvari.

Pozdrav od Louise.

Tvoj

F. Engels

Ruski zajam^[228] ne mogu da svare pariski bankari. Pao je za 4% ispod emisione cene i ljudi *ovde* masovno jurišaju na druge fondove i akcije da bi u Parizu mogli ponovo uplatiti 20% Rusima^[283].

93

Engels Oscaru Heidfeldu
u Liverpool^[284]

(prepis)

[London] 12. nov. 91.

Cenjeni gospodine,

. . . Još uvek imam dokumenta koja pominjete u svom pismu^[285]. Ona su, međutim, sada bezvredna, pošto je polisi odavno prošao rok, jer je gospodin Dronke propustio da plati premije, a to je trebalo da učini. Prvu premiju koja prispeva nov. [18]77. platio sam ja očekujući da će mi on vratiti novac. Ali kad sam mu se obratio tražeći novac, on mi nije nikad ni odgovorio; otada nisam uspeo ni da saznam njegovu adresu, mada su se moji advokati iz Mančestra svojski trudili da ga pronađu. U ovakvim uslovima i s obzirom na okolnost da bi postepeno isplaćivanje sa kamatom za ovaj, i za prvobitni zajam, skoro sigurno iznelo više nego što bi se dobilo od te polise, nije mi preostalo ništa drugo već da dopustim da polisi istekne rok.

Na osnovu onoga što ste mi rekli moram da zaključim da bi se do istog rezultata došlo da on nije ni založio polisu.

Prevod s engleskog

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu
u Hoboken

London, 14. nov. 91.

Dragi Sorge,

Na brzinu još nekoliko redaka pre nego što se zatvori pošta. Verovatno si telegrafskim putem saznao za Lafargue-ovu pobjedu⁽²⁵⁴⁾. To je postigao gospodin Constans koji je isto toliko glup i lukav i zvekan, koliko i Bismarck, ili još i više. 1. Na skandaloznom tendencioznom procesu on svaljuje na Lafargue-a odgovornost za vladinu pucjavu u Furniju⁽¹⁵²⁾ i ovaj biva osuđen na 1 godinu; 2. kad ga je time učinio veoma popularnim u Department du Nord¹ i kad Lafargue-a u Lilu ističu kao kandidata prvom prilikom kad je upražnjeno mesto, on ga, uprkos 22-godišnje *prakse koju je uvela sama imperija*, zadržava u zatvoru, umesto da ga pusti na slobodu za vreme izbornog perioda; 3. kad Lafargue u prvoj turi izbora dobija 5005 glasova, samo 780 manje od apsolutne većine, Constans ga i dalje ne pušta na slobodu, mada od skupštine dobija dobar šamar. Ali pošto se i kandidat radikalala Roche, koji je dobio 2274 glasova, povlači u korist Lafargue-a, Lafargue-u je obezbeđena pobjeda.

Ali najbolje je to što je glupi Constans postigao da uz to Lafargue-ov izbor učini événement² i pri tom znatno poljulja svoj sopstveni položaj. Naime, kad je 31. oktobra Millerand u skupštini zahtevao Lafargue-ovo oslobođenje, odluka o tome da se pređe na dnevni red doneta je sa 240 glasova protiv 160 radikalala. *Ali samo zato što 170 monarhista nije glasalo*. To je bio prvi put da su radikali *posle bulanžiade glasali protiv vlade* i tako dokazali da se vlada može oboriti svakog trenutka udruživanjem glasova radikalala i monarhista. I kad je 9. novembra, *posle Lafargue-ovog izbora*, ponovo podnet predlog da se on oslobodi, vlada je samo mogućnošću takvog udruživanja glasova bila prinuđena da se odrekne svoje namere da se suprotstavi tom oslobađanju.

A pošto u vladi sada postoje velike razmirice, Freycinet želi da dobije većinu *uz pomoć radikalala*, a Constans pomoću monarhista *protiv radikalala*. Pošto je Constans svojim postupcima počev od 1. maja navukao na sebe mržnju radnika; pošto je njegov prijatelj Rouvier najozloglašeniji i najkorumpiraniji čovek u vladi, a ni Carnot ne može da podnese Constans-a – zato što ovaj želi da ga nasledi kao predsednik republike, – to su sva ova kolebanja u parlamentu značajna:

¹ departman Sever – ² događajem

jer vaspostavljanje nesigurnih vlada u Francuskoj predstavlja novu garanciju za mir, pošto će se car čuvati toga da započne rat ruku pod ruku sa takvom vladom u Parizu koja je iz dana u dan sve nestabilnija.

S druge strane, svi simptomi su važni za unutrašnju situaciju u Francuskoj. Veliki broj radikala – Millerand, Hovelacque, Moreau i dr. – uvidaju da se bez radnika prosto ne može i da opsena vlade: da u skupštinu unosi nacrt zakonâ koji su prividno u interesu radnika, ali da se stara da oni ne prođu u senatu, – da to više ne može proći. Uđe li sad Lafargue u njega i dobije li tako vođu mala grupa socijalista od 7 - 8 ljudi – sve sama sitna riba i nesposobna za inicijativu, – uskoro može biti novosti. Svakako, samo pod uslovom da naš Paul ne dozvoli sebi da u njemu preovlada ona $\frac{1}{8}$ ili $\frac{1}{12}$ njegove crnačke krvi.

U Nemačkoj stvari se odvijaju vrlo dobro. Vollmar je u Minhenu doživio još odlučniji poraz nego u Erfurtu⁽²⁷³⁾. Opozicija praktično predstavlja nulu i uskoro će sasvim preći u policijske vode⁽²⁸⁰⁾. Svi novinski izveštaji koji govore suprotno izmišljeni su, posebno ono što se vama telegrafski šalje; video sam dragocene dokaze.

Ne znam šta će biti s listom »Vorwärts«. Postao je bolji, ali Hirsch neće ući u njega. Ja smatram da to i nije neka nesreća.

Pozdravi svoju ženu.

Tvoj
F. E.

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu
u Hoboken

London, 21. nov. 91.

Dragi Sorge,

Pismo od 6. i dopisnicu od 8. nov. dobio sam.

Kad je s Bebelom dolazio ovamo iz Brisla, Adler mi je obećao da će ti redovno slati bečke »Arb[eiter]-Ztg.«, a Bečlije drže reč. Sad kad austrijski pokret postaje značajniji moram i sam čuvati taj list.

»Siroti đavo« je ovde izazvao mnogo smeha. Prvu adolfinadu poneo je sobom Adler, drugu sam poslao Bebelu.

Po sebi se razume da, ako želiš, možeš objaviti Marxova pisma tebi, ne pitajući ni mene ni bilo koga drugog. Trebalo bi da svoje članke o američkom radničkom pokretu, čim budu gotovi, izdaš kao zasebnu knjigu, recimo u Dietzovoj Internacionalnoj biblioteci,^[287] da bi se zauvek sačuvali kao celina. Ako hoćeš, mogu sa Dietzom da pripremim sve što je potrebno. Naravno, on ti i za to mora platiti.

Dobio sam Bakunjinovu biografiju^[252], zahvaljujem ti, – još je nisam ni pogledao.

U jednom pismu sam te molio¹ da mi ne šalješ *nikakve* američke buržoaske revije, one *dobre* mogu sve dobiti ovde (kod Mudie), ako u njima ima nečeg, – a Tussy vodi računa o tome. A hteo sam još nešto da te zamolim, ali su me prekinuli i pismo je *tako* zatvoreno: Naime, da mi s vremena na vreme pošalješ po koji broj bilo kog organa za ženska prava; Louise s vremena na vreme pregleda te tričarije, da bi ona – a na taj način i ja – unekoliko bila obavještena o toj podvali.

U Berlinu i drugim gradovima ponovo pobeđe na izborima za gradska veća, u Berlinu se broj glasova *utrostručio*^[288].

Mladi^[286] su se konstituisali i izdaju neki listić, »Der Sozialiste«, koji je bezobrazan i glup. Same spletke i laži. Istina, protiv njih bi se lakše mogla voditi borba da L[ie]bk[necht] nije pravio toliko grešaka i tako loše redigovao list »Vorwärts«.

Dakle, gospođa Schl[üter] se ipak vraća! Baš kao što smo mi ovde i mislili.²

I ovde su na opštinskim izborima izvojevane svakojake male pobeđe: u Vest Hamu (zove se West because East of the East End³)

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 83. – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 70 i 72. – ³ zato što je na istoku od Ist-Enda (tj. istočnog dela Londona)

izabran je Will Thorne, sekretar plinarskih radnika^[67], divan čovek,
itd. itd.

Srdačni pozdravi tvojoj ženi i tebi

od tvog
F. Engelsa

Engels Augustu Bebelu
u Berlin

London, 25. nov. 1891.

Dragi Bebel,

U toku rada na III tomu,¹ koji sasvim lepo odmiče, pokušavao sam da nađem malo vremena da ti odgovorim na pismo od 15, kad stiže vest koja me nagna da ti smesta pišem. Kažu da je Lafargue na jednom skupu u Bordou^[289] 22. rekao da je 1870. servi le pays à sa manière en communiquant à M. Ranc des plans qui, si l'on en avait tenu compte, pouvaient complètement changer la face des choses. Ces plans lui étaient communiqués *par des frères de l'Internationale en Allemagne, parmi lesquels se trouvaient plusieurs officiers de l'armée allemande.*² Laf[argue] to nikako nije mogao reći, ali apsolutno ne mogu da zamislim šta je rekao. A stvar je tako strašno glupa i optužba tako užasna da ćete svakako morati da odgovorite na nju pre nego što dobijete vest o tome šta je Laf[argue] rekao. Ja sam smesta juče i danas još jednom pisao Lauri i njemu lično^[52], da saznam činjenice, i napisao sam mu da ćete vi verovatno odmah morati da istupite protiv te optužbe, i da će morati da se pomiri s tim da se na njega nećete apsolutno ni obazirati. On to u stvari i ne zaslužuje, a ja bih vas ipak molio da ne činite ništa u gñjevu, kad čovek – što sam i ja sam tako često činio – redovno pravi gluposti, već da povedete što više računa o očuvanju zajedničke ili bar paralelne akcije sa francuskim radnicima. Naravno, sasvim je po sebi razumljivo da ćete vi odbiti da se ona glupa tvrdnja bilo kako odnosi na vas. Vi sami niste, ni posredno ni neposredno, slali francuskoj vladi u Bordo vesti o vojnim zbivanjima ni planove nemačkih oficira, pošto – koliko je meni poznato – tada niste imali apsolutno nikakve veze sa oficirima. Dakle, što energičnije odbacite ove čisto manijačke napade, to bolje, a ja bih hteo samo da vas podsetim na to da je uvek korisno i sprečava kasnije neprijatne posledice, ako se odbaci *samo izveštaj* kao takav, a da se na Laf[argue-a] zasada još ne svaljuje odgovornost za njega. Nije isključena još jedna izjava kad se bude znalo šta je rekao, što ću vam ja javiti čim saznam.

Uopšte ne mogu da dokučim šta je L[afargue] mogao reći i šta je imao na umu. Jer ni ovde, u Generalnom veću Internacionale,

¹ *Kapitala* – ² na svoj način služio zemlji i gospodinu Rancu izneo planove koji su mogli potpuno za izmene tok stvari, da su ljudima razjašnjeni. Ove planove su mu iznela braća iz Internacionale u Nemačkoj, među kojima je bilo više oficira nemačke armije

nismo imali, apsolutno nikakve veze sa nemačkim oficirima i, prema tome, nismo ni mogli da mu dostavimo takve »planove« te gospode. A ako je on inače u Francuskoj održavao neke veze, pošto se, mislim 1868. posle svoje svadbe (ili 1869 – trenutno ne znam tačno) vratio u Francusku, onda ih je on tako brižljivo skrivao od nas ovde da do njegovog povratka u Francusku 1880. ništa od toga nije izašlo na videlo, a ni posle toga.

U svakom slučaju, učinio je neoprostivu glupost – bilo da je lagao ili odavao tajne, to neka reši on sam – i doveo vas u takvu situaciju da možete izgubiti volju da održavate međunarodne odnose. Predviđam šta će se sve na vas sručiti i još ne vidim kako se tome može odupreti. Mogu samo da zamislim da je ona $\frac{1}{8}$ ili $\frac{1}{16}$ crnačke krvi koja teče u Laf[argue-ovim] žilama i s vremena na vreme preovladava u njemu, navela Lafargue-a na ovu sasvim neobjašnjivu glupost, – to je blago rečeno, sasvim nepojmljiva glupost.

Pošto se veliki broj bivših nemačkih oficira 1848/49. i posle toga naselio u inostranstvu, uvek postoji mogućnost da je tako nešto dospelo do njega, ali to prišiti frères d'Allemagne,³ znači prevršiti meru.

Ako želite, ja sam svakog trenutka spreman da posvedočim da Generalno veće Internacionale za vreme rata nikad nije bilo u situaciji da bilo kakva saopštenja, dobijena od vas, prenosi u Francusku – osim onoga što je stajalo u vašim sopstvenim listovima, i spreman sam da dam uopšte svaku izjavu koja bi vam mogla pomoći da se oslobodite bilo kakvog privida odgovornosti za saučesništvo u takvoj gluposti. Jer ako se nešto tako i desilo, vi ste u toj stvari nevini koliko i nerođeno dete.

Posle te proklete neprijatnosti sinoć, obradovala nas je Hallerova pobeda na izborima objavljena u »Evening Standard«-u^[290]. To ipak dokazuje da se mi, uprkos svoj gluposti pojedinaca, krećemo napred.

A propos. Ono što je stajalo na dopisnici^[291] – mislio sam da će neko tamo znati da pročita – bilo je na ruskom: da zdravstvujuet Berlin! živeo Berlin!

A sad je vreme da se pismo pošalje na poštu kao preporučeno – tako je ipak sigurnije – znači, idući put o sadržaju tvoga pisma. Čini se da Rusi uvlače rogove. Zajam u Parizu je zapeo kod bankara. Ruska vlada morala je povući celu trećinu koja se nije plasirala^[228]. To što kapital nema otadžbinu ima ovog puta i svoju dobru stranu.

Zadovoljstvo je pisati i tvojoj ženi, ali ja sebi to ne mogu dozvoliti, ona je verovatno već dobila pismo od Louise.

Tvoj
F. E.

³ braći u Nemačkoj

Engels Lauri Lafargue
u Pere

London, 27. nov. 1891.

Draga moja Laura,

Ništa se ne boj, nikada nisam ni pomislio da je Paul sposoban da namjerno počini podlo i nečasno djelo. To uopće nije u pitanju. Ali netko može biti sušta čestitost, a ipak počiniti *étourderie*,¹ čije se posljedice ne mogu predvidjeti. Moja pisma ne sadrže nikakvu optužbu Paula, nego samo izražavaju pretpostavku da je *možda* bio uvučen u jednu takvu *étourderie* i, s druge strane, sadrže pokušaj, ako je to tačno, da mu pomognem koliko mogu da se iz tog izvuče. Da bih to učinio, apsolutno je potrebno da shvati sav *portée*² izjave koja mu se pripisuje.

Sada i ti priznajesh da je vrlo *moguće* da je naveden da počini tako grubu pogrešku.

Pogledajmo činjenice. U ponedjeljak navečer³ »Ev[enin]g Standard« je objavio »Reuterovu vijest⁴, nakon čega sam odlučio da je neophodno odmah 1. dobiti tačne informacije i 2. spriječiti ostale grube pogreške, u slučaju da je jedna već počinjena. Zbog toga sam ti napisao pismo⁵ i nadam se, kad ga ponovo pročitaš, da ćeš vidjeti da nije tako neopravdano kao što ti se najprije činilo. No, iste večeri, ili najkasnije sutradan ujutro, primio sam od tebe 1. isječak iz novina, nenaznačeno kojih, čiji je sadržaj očito prenio »Reuter« u skraćenoj formi i 2. »Intransigent« od 25. novembra, u kojem se pod naslovom *Le cit[oyen] Laf[argue] à Bordeaux*,⁵ isto tako tvrdi da je Paul 22. novembra *pred skupom od cinq ou six cents personnes . . . dans la salle des Chats*⁶ rekao »qu'a différentes reprises il avait (en 1870) remis à M. Ranc, alors Directeur de la Sûreté Générale, divers plans et documents importants sur la situation des armées allemandes qui lui avaient été communiqués par des socialistes allemands et qui auraient pu changer la face des choses«,⁷ itd., itd.

Zbog toga sam morao zaključiti da *ti znaš* sadržaj ta dva izvještaja i sama činjenica da si mi ih poslala *bez ikakva komentara* nagovještava prešutno priznanje da su u suštini tačni. Zaključivši to i sjetivši se,

¹ budalaština – ² domašaj – ³ 23. novembar – ⁴ Vidi u ovom tomu, pismo br. 96. – ⁵ *Gradanin Laf[argue] u Bordou* – ⁶ pet ili šest stotina ljudi . . . u dvorani Šata – ⁷ da je više puta dostavio (1870. godine) gospodinu Rancu, tada direktoru službe javne sigurnosti, razne važne planove i dokumente o *položaju njemačkih armija*, koje su mu bili dostavili *njemački socialisti*, i što je moglo izmijeniti stanje stvari

osim toga, izvjesnih izraza iz govora u Lilu, koji si mi ti također poslala, izraza koje sam u najmanju ruku smatrao nepodesnim, nisam mogao drugačije postupiti nego da napišem Paulu pismo od srijede 25. novembra^[52].

Naravno, sada vidim da ti nisi nikad pročitala izvještaj o Paulovu govoru, i da su ti moja pisma, upućena tebi i Paulu, otkrila sadržaj onog što je Paulu pripisano. Ali sad ćeš i ti shvatiti da je to stvar kojoj moramo pokloniti pažnju; da izjava o djelovanju nekih njemačkih socijalista za vrijeme rata 1870 - 1871. godine - bila u suštini istinita ili lažna, ne bi smjela biti data u ni u kakvim okolnostima, *ako su oni to činili*; i da je treba *odmah* jasno i nedvosmisleno opovrgnuti, ako nije ni data. Tako dugo, dok se taj izvještaj potpuno i apsolutno ne pobije, smiješno bi bilo očekivati da naši njemački prijatelji imaju i malo povjerenja u naše francuske prijatelje; a njemačka vlada i buržoazija *odmah* će iskoristiti taj izvještaj protiv naše njemačke partije na način koji se uopće ne može predvidjeti; *bila bi sreća*, ako to ne donese ništa gore od oživljavanja starog antisocijalističkog zakona!

Ako je Paul, dakle, oklevetan, ako je spreman da javno izjavi da nije nikada izgovorio ni riječi koja bi i prešutno podrazumijevala tvrdnju da su mu njemački socijalisti, *bilo u Njemačkoj ili izvan Njemačke*, dostavljali vojna obavještenja, planove, izvještaje ili bilo što tome slično, što je mogla iskoristiti francuska vlada za vrijeme rata 1870 - 71. godine, neka mi onda *odmah* pošalje tu izjavu, i to u preporučenom pismu. Ali, treba da je jasna, безусловna, bez ikakve ograde, inače će biti beskorisna i *može* ispasti još gore.

Ako nije moguće dati tu jasnu izjavu iz ovog ili onog razloga, onda vidim samo jedan put da izidemo iz tog škripca - da dođete ovamo *odmah* ti i Paul i da usmeno raspravimo sve što se bjelodano može samo tako srediti. Da i ti budeš prisutna potrebno je gotovo isto toliko koliko i to da i on bude ovdje, da smiriš naše usijane glave i da nam hladnokrvno prikažeš situaciju u Francuskoj; a i zato da nam pomogneš u pronalaženju »izlaza« svojom ženskom pronicavosti i *souplesse*⁸, u slučaju da mi muške lijenčine zaglibimo i ne nademo rješenje. Vidiš, ja želim, kolikogod se može poželjeti, da pomognem Paulu da izađe iz te teškoće ako se sam u nju uvalio; ali na prvom mjestu treba spriječiti izbijanje novih grešaka, ako je slučajno *jedna* već učinjena. Sutra će biti potvrđen njegov izbor^[254], a najkasnije u ponedjeljak dobit ću prve izvještaje iz Njemačke o posljedicama udara tog groma iz vedra neba; tako, ako krenete u nedjelju, da ovamo stignete naveče, možda ćemo u ponedjeljak uspjeti da bar raspršimo tamne oblake. Brzjav »Dolazimo sutra«, bit će mi prijatan, jer nedjeljom ne primamo poštu. I čvrsto se nadam da Paul nikako, pri sadašnjem stanju stvari, neće načiniti nijedan javni korak u stvari koja se duboko tiče drugih ljudi, a da se prethodno ne posavjetuje s tim ljudima;

⁸ umješnosti.

najmanja greška mogla bi za njega biti kobna i on će vidjeti, nadam se isto tako, da to nije stvar s kojom se može šaliti i da treba s njom svršiti što je prije moguće.

Tebi uvijek odani,

F. E.

Prevod s engleskog

Engels Augustu Bebelu
u Berlin

London, 1. dec. 91.

Dragi Auguste,

Najzad, posle tri dana ludovanja, rođendansko raspoloženje je toliko opalo da opet mogu da napišem koliko-toliko razumno pismo. Dakle, prvo, L[afargue-ov] slučaj je u redu. Danas mi piše Laura – L[afargue] je otišao u Lion^[292] i samo je u subotu bio nekoliko časova radi provere svog izbora: »Paul me ovlašćuje da kažem 1. da potvrđuje svoje pismo tebi« (vidi dole); 2. »da je skup u Bordou, na kome je govorio, bio *privatnog karaktera*« – zatvoreni skup članova radničke partije; »da nije bio dozvoljen pristup nijednom reporteru i da ne postoji nikakav zvaničan izveštaj o razgovorima; 3. *inkriminisan* izrazi su *izmišljotina jednog reportera, brodant sur le texte d'un article publié par Ranc*« (koji je još nakitio sadržaj jednog Rancovog članka); 4. »ovo su reči koje je izrekao Paul: „Nastojao sam da se dalje vodi rat, zato što, prema vestima kojima sam raspolagao, Nemačka nije bila kadra da izdrži još neko vreme!“ Ona dodaje: *»nije bilo ni govora o planovima koji su dobijeni od Nemaca ili posredstvom Nemaca;* uopšte, Paul *izjavljuje da za vreme rata nije dobio nikakva saopštenja iz Nemačke.* Paul još kaže da će *tvoje zahteve potpisati* i ne samo potpisati, već će pozvati na odgovornost *svakog ko protivreči njegovom gore iznetom iskazu.*« (Pere, 28. nov., tek danas dobijeno.)^[293]

U pismu meni (Lion, 26. nov.) Lafargue kaže da je sadržaj njegovog govora takav i takav, da je Internacionala u svim zemljama smatrala za svoju dužnost da 1870. spreči da Bismarckove trupe uguše francusku republiku; dok su se članovi Internacionale iz drugih zemalja borili pod komandom Garibaldija, Nemci su protestovali protiv daljeg vođenja rata i otmice Elzas-Lotringije.

Moji zahtevi, koje će on potpisati, predstavljaju bezuslovno i bezobzirno odbacivanje pripisanih mu izraza i njihovog sadržaja. Dakle, sad vi to možete *upotrebiti kako vam volja.*

Tako, *taj* kamen mi je spao sa srca. Zahvaljujući velikoj gluposti naših protivnika, ova prilika za izazivanje skandala je prošla i sad je propala. Ako bi sad do nečeg i došlo, vi ste spremni za odbranu, i napadači će se bedno izbrukati. Ali mogu ti reći da smo se svi mi ovde pošteno preznojavali dok je vladala neizvesnost: da se kakav gmizavac^[294] ne uhvati za tu stvar pre nego što budemo znali šta da odgovorimo i *kako* da dokažemo neistinu. Ali kakvi magarci! Tussy reče

još u nedelju: da *mi* dobijemo neko takvo obaveštenje o protivnicima, kako bi se to iskoristilo!

Video sam slučaj sa W[ilhelmom] II u Potsdamu, šta je bilo s tim?^[295] Čini se da se stvar u svakom slučaju odvija velikom brzinom i tu je svaki simptom vrlo interesantan. U ovdašnjim listovima stoji da vaš car hoće da se, zbog neučtivog Aleksandrovog prolaska kroz zemlju^[282], odrekne svih počasnih komandantskih zvanja u ruskoj vojsci. Čini se da Rusi žele da ga navedu na pre nagljene postupke, pa će on *onda* ispasti narušitelj mira, a onda će ga *oni* – koji mogu terati stvar do kraja, s obzirom na to da ih je relativno nemoguće napasti, – naterati da još većim brojem ustupaka otkupi sebi od njih mir. Smatram da nije moguće da je njima rat stvarni cilj. Francuski zajam^[228] je propao, umesto 20 miliona funti sakupljeno je jedva 12; velika glad se širi u neslućenim razmerama i jačini; usled nestašice u semenu i lošeg vremena gotovo potpuno su uništeni ozimi usevi; u najplodnijim pokrajinama stoka i konji masovno crkavaju ili ih kolju zbog nestašice u hrani, a time se za dugo godina parališe obrada zemlje; sve su to stvari koje, u poluvarvarskoj zemlji kakva je Rusija, vojsci oduzimaju sve izgleda na uspešnu akciju. Ali sve to nije smetnja da Rusi ipak vode takvu politiku kao da im je cilj rat; to im dozvoljavaju njihov strateški položaj i lakoća sa kojom izdaju sopstvene prijatelje. Naravno, mali plan može propasti i otuda masovno naoružavanje i koncentrisanje trupa, koje – čak i ako sve prođe mirno – dejstvuju kao oruđe diplomatskog pritiska.

Božanstveno. Trojnom savezu^[289], zasnovanom na »današnjem stanju« Rusija i Francuska suprotstavljaju dvojni savez,¹ koji se drži »daleko uzvišenijeg principa: očuvanja ugovora!« Tako kažu novine. Dakle, Francuska, koja želi da *prekrši* frankfurtski ugovor^[143], izjavljuje da želi da ga podrži uz pomoć Rusije; a Rusija, koja ima običaj da krši sve ugovore, postaje saveznik te iste Francuske kad se ona drži neverolomno. Koliko li *oni* misle da je glup svet kome se obraćaju.

Sudeći po listu »Vorwärts« tvoj govor o budžetu je bio sjajan^[296]. Pošalji nam ipak stenografsku belešku. Upućivanje na *naše* vojnike bilo je sasvim umesno. Zašto ćutati o stvarima o kojima naši protivnici znaju koliko i mi?

Ne smatram da je neka nesreća što Carl H[irsch] ne dolazi.² Nisam hteo ništa da kažem kad je stvar već bila sredena, ali sam ovde odmah rekao da to neće biti dobro. Hirsch nije samo svojeglav već je i bez osnova ogorčen, zato što veruje da mu je mesto u redakciji lista »Socialdemokrat« neopravdano uskraćeno, i to mislim da se ljuti više na Marxa i mene nego na vas. Jer ti se sećaš da je on hteo da ga mi *nagovorimo* da prihvati, a to nam ni na pamet nije padalo. U svakom slučaju, on se odmah povukao i postao neaktivan, i otada se u njemu sigurno nakupilo dosta mržnje i bubica, pa već zato verujem

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 68. – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 94.

da bi bilo bolje kad bi on prvo negde drugde izručio sve što se nataložilo u njemu, i onda postepeno počeo normalno da misli; tad će opet moći nešto da postigne. Ali siguran sam u to da L[iebknecht] i on neće zajedno izdržati ni šest nedelja bez svađe. I Schoenlank ima svoje mušice. Koliko ja mogu da prosudim, on je isuviše mlakonja da može da pruži potreban otpor, i ubrzo bi na rabošu imao toliko grehova zbog švrljanja, da bi u svom glavnom redaktoru imao stvarnog pretpostavljenog. Pa, treba sačekati i videti kako će se stvar odvijati, teško da može biti gore.

Vi stalno upoređujete situaciju u Nemačkoj sa situacijom 1787 - 1788, - ona je još mnogo sličnija situaciji 1847. u Francuskoj, skandalima koji su doveli do pada Louis-Philippe-a: Teste, potkupljeni ministar, vojvoda Praslin, ubica svoje žene, kraljev adutant, koji je uhvaćen kako krađe u igri sa kartama u Tiljerijama, Fould koji je davao velika mita da bi dobio orden Legije časti, itd. itd. Smešno je to što se kod vas trabunja o nekakvoj krizi banke; pa tih nekoliko propalih firmi tamo uopšte ne učestvuje u stvarnim poslovima na svetskom tržištu, to su bančini posrednici za činovnike, oficire, zemljoposedničko plemstvo, sitnu buržoaziju, ukratko, za sve, samo ne za krupnu trgovinu. Kad bi Anhalt i Wagener, Diskonto-Kommandit, Nemačka banka itd. odeleteli u vazduh, tad bi se moglo govoriti o krizi banke. Ali i ovako je vrlo lepo, i kad padne ogrtač, za njim će ubrzo i vojvoda^[297].

To što mi pišeš o novoj vrsti »drugova« koji se sada javljaju vrlo je interesantno i karakteristično za situaciju^[298]. Primećuje se da mi postajemo »faktor« u državi, da se izrazim kao gmizava štampa, i pošto Jevreji imaju više razuma nego ostali buržuiji, oni to prvi i primećuju - naročito pod pritiskom antisemitizma - i prvi nam prilaze. To nam može biti samo prijatno, ali *pošto* su ti ljudi promućurniji i, usled vekovnog pritiska, tako reći upućeni na karijerizam i izdresirani za njega, mora se više i pripaziti.

Molim te da u moje ime izraziš frakciji moju veliku zahvalnost za njihov prijateljski telegram za 28^[299]. Čim budem dobio fotografije, pokušaću da se revanširam za sve izraze prijateljstva koji su mi pokazani.

Ede mi kaže da si od njega tražio da češće odlazi u Društvo^[220]. Ja sam čvrsto uveren da je svaki minut koji on tamo provede ne samo prosto izgubljen, već i sramota za partiju. Tamo bi morao da se sretne sa Gilles-om, a to je prosto nemoguće. Ali među Engleze treba da ide, da te ljude lično upozna i da im usmeno razjasni nemačke probleme, a ovako sedi kod kuće i ovađšnje stvari prosuđuje po izveštajima iz *jednog*, najviše *dva* lista, jer u njegovoj blizini nema kafana ni čitavnica.

Na kraju te uveravam - na tvoj izričiti zahtev - da se Louise rešila vašeg naloga s dostojanstvom koje je u najmanju ruku bilo ravno dostojanstvu predsednika rajhstaga; nije imala prilike za loše viceve,

jer sam joj ja sam stalno paradirao s njima. Inače smo se ovih dana svemu mnogo smejali, a posebno tvom prividnom obožavaocu^[300], koji se na poslednjoj strani pokazuje kao »Mladi«^[286] i hoće da te penzioniše. Tome momku nema ravna na njegovom visokoparnom književnom nemačkom jeziku.

Srdačni pozdravi gospođi Juliji³ i tebi od Louise i

tvog
F. E.

³ Julie Bebel

Engels Lauri Lafargue

u Pere

London, 1. dec. 91.

Draga moja Laura,

Tvoje pismo od 28. novembra, s poštanskim štambiljom Perea od 30-og, stiglo je danas i strašno mi je laknulo. Odmah sam ga prevedena poslao Bebelu¹ i ovlastio sam ga da ga upotrebi koliko god bude potrebno.

Srećom, naši neprijatelji u Njemačkoj bili su tako veličanstveno tupavi, da su, bar do sada, naoko previdjeli cijelu tu stvar. Najviše sam se bojao da u Njemačkoj ne dignu buru prije nego što uzmognemo provjeriti stvar i dok nismo naoružani činjenicama, kojima bismo im oštro odgovorili. Oklijevanje od strane njemačkih rukovodilaca ili nepromišljena tvrdnja koju bi bilo moguće opovrgnuti, podjednako bi bili opasni. Sada je prošla prva opasnost, i premda je posve moguće da će njemačka ambasada u Parizu poslati izvještaj, koji se zbog uobičajenog birokratskog zatezanja može u štampi pojaviti tjedan kasnije, naš položaj je jak i možemo se suprotstaviti svakoj mogućoj optužbi.

Ipak, za tu svrhu bilo bi važno imati Rancov članak. Ako je bilo moguće taj članak *broder*² takvim stvarima, tekst bi morao sadržati još štošta pa bi se mogao citirati ne samo krivotvoreni izvještaj o Paulovu govoru,³ već i Rancove riječi i zato moramo da ih znamo. Paul jednostavno kaže da je Ranc pisao njemu u prilog s obizrom na događaje u Bordou 1870. godine. Možeš li nam poslati taj broj, a ako ne, bar javi u kome je listu to objavljeno, da pokušamo ovdje naći.

Sada o drugim stvarima.

1) Prije izvjesnog vremena poslao sam ti 10 šilinga od strane Sorgea za »Socialiste«⁴; molim te, javi mi da li si to primila; znaš kako je stari Sorge sitničav.

2) Jesi li primila primjerak 4-og izdanja *Ursprung der Familie*⁵ koji sam ti poslao pre više od tri tjedna? Poslao sam mnogo primjerala na kontinent, a nitko mi nije javio da je primio. Budući da engleska pošta naprosto plijeni štampane stvari za inostranstvo ako je plaćeno i pola penija manje poštarine, počinjem se brinuti.

3) Tussy smrtno gnjavi Greenwood, sekretar sindikata staklarskih radnika, koji je poslao ogroman iznos francuskim staklarskim radnicima^[260] u štrajku; ne može dobiti ni najmanju potvrdu o primitku.

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 98. - ² iskititi - ³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 96. - ⁴ Vidi u ovom tomu, pismo br. 86. - ⁵ *Porijekla porodice*

U pismu Tussy 28. novembra veli da je istog dana poslao Paulu 49 funti u istu svrhu. Molim te nastoj da Paul potvrdi primitak sveg novca, što je preko njega poslat i neka isto učini Pierre Morrier iz Liona, koji je primio više iznosa. Radnici u fabrici boca u Kastlfordu lijepo su se ponijeli prema svojim francuskim drugovima pa bi ovi mogli bar da im jave da su pomoć primili i da tako pošiljaocima omoguće *polaganje računa* za novac pred svojim nalogodavcima. Ako ne učine tu elementarnu stvar, neizvjesno je da li engleskim sindikatima neće dojaditi da pomažu štrajkaše na kontinentu, i sigurno im nitko neće moći za to prigovoriti.

Bebelov govor o budžetu vrlo je dobar^[296]. Čim primim izvještaj u cjelini, poslat ću ti ga.

Sinoć sam primio pismo od Sama Moorea; stigao je u Lagos na delti Nigera i za osam do deset dana past će opet u naručje svoje crne supruge.

Uvijek tvoj
F. Engels

Prevod s engleskog

100

Engels Nataliji Liebknecht
u Berlin

London, 2. dec. 1891.

Draga gospođo Liebknecht,

Od sveg srca vam se zahvaljujem za Vaše lepe želje povodom mog rođendana^[301]; te želje su u ovom trenutku bar toliko ispunjene što se osećam dovoljno fizički zdrav i duhovno bodar, a nadam se da će tako i ostati. Taj dan smo proveli vrlo veselo, sa svih strana je došlo mnogo čestitki, posetili su nas i gospodin i gospođa Motteler dok smo ispijali jutarnju čašu piva, a uveče smo bili kod Tussy, gde su bili i Bernsteinovi. Time smo omeli izvođenje serenade koju su hteli da mi prirede pevači iz radničkog društva,^[220] što sam saznao tek u subotu ujutru, pa zato, na žalost, nisam mogao to da javim toj gospođi^[302]. U osnovi, nisam bio ožalošćen što je tako ispalo, jer sam iz dna duše protiv takvih demonstracija, od kojih čovek ne može pobeći kad treba da dela kao agitator, narodni govornik ili član rajhstaga, ali sam ih ja dosad uspešno izbegavao i nadam se da ću i dalje uspeti da ih izbegnem.

Inače, ovde nema ničeg posebno novog. Tussy je – ne baš nezasađeno – stekla glas rukovodioca Saveza plinarskih i fizičkih radnika^[67] i preprošle nedelje je bila osam dana na severu Irske u agitaciji; a ti plinarski radnici su stvarno sjajni momci i njihova Unija je daleko naprednija od svih drugih; pri tom, oni se tako dobro razumeju u agitaciju »zakonskim putem« da su pre godinu i po dana u Lidsu izvojevali pobedu u dve prave bitke, prvo sa policijom, zatim sa policijom i dragonima, i prinudili su na kapitulaciju gradsko veće, pod koje potpada plinara^[303]. Kao stari vojnik mogu komandantu u ovim bitkama, Willu Thorneu, generalnom sekretaru Unije, izdati svedodžbu da nemam ništa da zamerim ni njegovim strateškim ni njegovim taktičkim dispozicijama.

Uostalom, mi ovde živimo nešto mirnije nego u vreme kad je izlazio »Socialdemokrat«^[37]. Osim Avelingovih i Bernsteinovih, vidamo vrlo malo ljudi. Mottelerovi malo izlaze, Mendelsonovi su nedeljom uveče u svom poljskom klubu, a od prošlog marta Pumps sa porodicom živi u Rajdu na ostrvu Vajt, gde njen muž ima agenciju. S vremena na vreme odlazim im u posetu. U julu sam tamo bio 4 nedelje sa Schorlemmerom^[180], upravo u vreme kad je tamo bila francuska flota, čije oklopnače najnovije konstrukcije pretpostavljam engleskim, ukoliko se može donositi neki sud na osnovu spoljnjeg izgleda. Pumps vrlo lepo živi, u jednoj maloj kućici udaljenoj nekih 20 minuta od grada, sasvim u selu, što je, naravno, za decu izvanredno korisno.

Veoma joj se dopada život tamo i ako, kako se nada, njen muž tamo uspe, biće za sve njih korisno što su londonski vazduh zamenili morskim vazduhom. Ostrvo Vajt je stvarno prijatno, a mestimično čak i lepo, parobrodom se može obići za sedam sati, prijatna vožnja za ljubitelja, s rizikom da će oko dva i po sata patiti od morske bolesti.

Molim da Liebknechtu predate priložene beleške i da u moje ime zahvalite njemu i Vašem gospodinu sinu¹ za njegove čestitke.

Nadam se da će Vam se i dalje sviđati u Berlinu i da će Vam zdravlje dopustiti da uživate u svim prijatnim stvarima koje pruža »prestonica carstva«. U međuvremenu zadržite u prijatnoj uspomeni

Vašeg odanog
F. Engelsa

Louise takođe najlepše pozdravlja Vas, Liebknechta i Vašu porodicu.

¹ Theodor Liebknecht

101

Engels Karlu Kautskom
u Štuttgart

London, 3. dec. 1891.

Dragi Kautsky,

Tvoje pismo od 30. okt. ostalo je dugo bez odgovora, a za to je kriv III tom,¹ na kome se opet preznojavam. Sad baš prelazim na najteži deo, poslednje glave (otprilike 6 do 8) o novčanom kapitalu, bankama, kreditu itd., i tu moram, kad već radim na njemu, da radim bez prekida, da opet pregledam literaturu, ukratko, da budem potpuno au fait,² da bih – verovatno – na kraju mogao da ostavim najveći deo onakav kakav je, a da budem sasvim siguran u to da nisam napravio pogrešku ni u pozitivnom ni u negativnom smislu.

Najlepše ti hvala za izveštaje u vezi sa Erfurtom^[226]; oni su mi u mnogo čemu bili dragoceni, toliko su interesantne rasprave u komisiji za program. Ti nazivaš nacrt uprave *njegovim* – Liebknechtovim. Bebel mi je poslao ceo materijal o razvoju ovog nacrta^[184], i odatle sam video da je u svakom stadijumu otpadao po koji veći deo Liebkn[echt]ovog prvog rada i zamenjivan Bebelovim rečenicama, sve dok na kraju nije preostalo gotovo više ništa – ako je uopšte nešto ostalo. Ono što je ostalo, to je – iz obzira prema L[iebkn]echt[ovom] radu – nepovezanost i slaba koordinacija pojedinih rečenica, a to je bilo sve što je tvom nacrtu^[223] donelo prednost koju bi svako morao priznati na prvi pogled, i što je, uz Bebelovo otvoreno priznavanje ove činjenice, kod drugih odmah delovalo.

Nova istraživanja, koja su učinila da Marxova glava o istorijskoj tendenciji kapitalističke akumulacije^[304] izgleda zastarela, delo su Geisera, koji u Breslavi važi za stvarno naučni autoritet. Ali isto tako je moguće i to da je L[iebkn]echt u zabuni (jer on očito nije znao da su te rečenice uzete iz *Kapitala*) napričao prvu »glupost«¹ koja mu je pala na um, – izraz koji on obično upotrebljava.

U svakom slučaju, teorijski deo programa se sad svuda može videti. Glavna stvar je da u njemu nema ničeg što se teorijski može napasti, a to je uglavnom postignuto. Praktični zahtevi sadrže svakakve začkoljice; primenjeni na današnje uslove, neki izgledaju čiftinski, ali na našem današnjem položaju može se na to s pravom odgovoriti da oni sigurno neće biti sprovedeni dok ne dodemo na vlast, a da će tada imati sasvim drukčiji karakter. Tako stoji stvar sa besplatnim pravo-

¹ *Kapitala* – ² upoznat

sudem; tu bi, svakako, morao ući zahtev za šestočasovnim radnim vremenom za omladinu do 18 godina, isto tako i zaštita žena od noćnog rada i odsustvo najmanje 4 nedelje pre i 6 nedelja posle porođaja^[253].

Žao mi je L[ie]bk[nech]ta što je ipak morao da hvali novi program, za koji je celom svetu bilo jasno da on u njemu nije ni najmanje učestvovao. Ali on je sam sebi izabrao takvo mesto, šta se tu može?

Za mene je bilo novo i interesantno ono što kažeš o Tölckeovom govoru^[305]. Edeov rad^[80] je podstakao stare lasalovce na veliku akciju, pošto ih je Marxovo pismo³ izbacilo iz duševnog spokojstva koje je davao obavezni kult Lassalle-a. I Jacob Audorf, otkrivač smelog puta kojim nas je vodio baron Itzig^[140] (kako je Marx obično nazivao tog čoveka) oglašava se srditim bojnim pokličima u nedeljnom časniku u listu »Hamburger Echo«. Ali to više ne pali. Uostalom, Ede se više nego što treba uzbudio zbog Bebelovih i drugih kritika. Bebel je bio vrlo racionalan i zahtevao je samo to da postupci budu u takvoj *formi* da se odmah na početku ne poplaši publika koja po tradiciji gaji kult Lassalle-a, i da se starim lasalovcima ne da nikakav opravdan povod za optužbe. Na to se nadovezala ta nezgoda da je Ede uneo svakako sasvim suvišnu primedbu o sifilisu^[235] (suvišnu zato što je rečju »sverovatno« ona pretvorena u spletku), a berlinska gospoda cenzori *tu primedbu nisu primetili* dok nije bilo prekasno. Ova činjenica da su *oni* to zaboravili za trenutak je u njima, svakako, izazvala veliki ahilovski gnev, i tu je Ede, koji je primio neka ljutita pisma, morao, naravno, da ispašta za tu *svoj*u, a još više *njihovu* grešku. Ja sam ga, naravno, u svemu tome podržavao koliko sam to bio u stanju.

Protivnička štampa *živi* od toga što *nacionalnog* Lassalle-a suprotstavlja socijaldemokratima *koji su bez otadžbine*. Prema tome, ona će se dobro čuvati toga da se prihvati knjige u kojoj se sasvim iz temelja razara legenda o nacionalnom Lassalle-u.

Edeov rad je zaista vrlo dobar i veoma me je obradovao; on će – vremenom – u Nemačkoj imati potreban efekat i trebalo bi ga, kad se završi izdanje, štampati i odvojeno, odnosno, trebalo bi da ga Ede još razvije i oslobodi toga da služi u specijalne svrhe. Dotle ćemo toliko napredovati da će to biti sasvim moguće. On će i ovde postići znatan efekat; ovdajnji buržuji, nadahnuti socijalističkim idejama, pokušavaju da o Lassalle-u i ovde stvore legendu nasuprot Marxu.

Opet ću pregledati pismo koje je Labriola napisao Tussy. Moj utisak je da je bolje *ne štampati* ga. Lab[riola] je nezadovoljan tokom stvari u Italiji. Ne znam da li to nije možda povezano sa razočarenjem što *njegov* ulazak u pokret nije odmah doveo do preokreta i poleta. Koliko se sećam, pismo je takvo da bi izazvalo tuce odgovora. Tamo se, svakako, događaju čudne stvari.

³ *Primedbe uz Program nemačke radničke patrije*

Još ćeš požaliti što je Laf[argue] pušten iz Pélagie u skupštinu.⁴
Tako gubiš mnogo lepih članaka.

Tvoj
F. E.

Plehanovljevi članci su odlični⁽³⁰⁶⁾.

⁴ Vidi u ovom tomu, pismo br. 94.

Engels Paulu Lafargue-u

London, 3. dec. 1891.

Dragi moj Lafargue,

Poslije vašeg formalnog demantija svih dijelova izvještaja iz Bordoa,¹ na koji sam se s pravom žalio, ostaje mi samo da povučem sve uvredljive riječi koje sam mogao protiv vas upotrebiti i da vas izrično molim za oprostjenje.

Da bih se potpuno ispričao, iznosim vam situaciju u kojoj sam se našao. Uveče² je stigao »Evening Standard« s »Reuterovim« izvještajem koji znate⁽²⁸⁹⁾. Sutradan naveče stiže svežanj novina, u kojem mi Laura šalje »L'Intransigeant« s dotičnim izvještajem; zatim, druga verzija tog istog izvještaja, isječena iz drugog lista. Tri verzije poklapaju se u glavnoj stvari. Da li sam onda mogao drugo zaključiti, osim ovog: Laura je pročitala te izvještaje, ako ih šalje meni bez ijedne popratne riječi, sigurno su u suštini tačni. Dakle, Paul je vjerovatno rekao nešto slično.

Zatim – u izvještaju je bilo stvari – bile one istinite ili ne – koje ste mogli reći samo vi ili Ranc. Da ih je rekao Ranc, sigurno ne biste oklijevali da mi saopćite činjenicu čiji uticaj na položaj njemačkih soc[ijalista] može biti neobično ozbiljan – dakle?

Doista. Za naše prijatelje u Njemačkoj, u najboljem slučaju, radilo bi se o ponovnom uvođenju zakona protiv socijalista, koji bi mahnitom pozdravili svi šovinsti naših vladajućih klasa, radilo bi se o zabrani naših listova i sastanaka, sve naše literature; i, u slučaju rata, hapšenju svih *Leaders*³ u času kad bi nam najviše bili potrebni da iskoriste revolucionarni momenat, koji se približio. Osim toga, radilo se o elementu nepovjerenja i nesloge, bačenom između francuskih i njemačkih radnika u trenutku kad je njihovo jedinstvo potrebnije nego ikada ranije.

Zahvaljujući gluposti naših neprijatelja, ti izvještaji do sada nisu objavljeni u njemačkoj štampi. Ali je sigurno da će ih ambasada iskoristiti u svojim izvještajima. I premda je vaš demanti, koji je odmah poslat u Berlin⁴ meni skinuo strašni teret s duše, još uvijek postoji opasnost da njemačka vlada pričuva tu optužbu i da u času izbivanja rata pohapsi naše najbolje ljude i da ih s dvostruko strašnijom optužbom uništi usred razuzdanih šovinističkih strasti. Tada ih vaš demanti ni na pola ne bi zaštitio, a evo zašto.

Velite da je izvjestitelj iskitio jedan Rancov članak. Ali to kićenje,

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 98. – ² 23. novembra – ³ vodâ – ⁴ Vidi u ovom tomu, pismo br. 96.

takvo kakvo je, ne bi bilo moguće, osim ako plan nije bio bar *skiciran* u Rancovu tekstu. Taj tekst nikad nisam vidio. Da li biste bili ljubazni, dakle, da mi pošaljete sam članak ili bar prepis dotičnih dijelova; ili da mi javite ime lista i datum broja u kome se pojavio, da ga ovdje potražim. Tada ćemo bar znati protiv kakvih će napada biti potrebno da se branimo.

Vaš odani

F. Engels

Prevod s francuskog

103

Engels Lauri Lafargue

u Pere

London, 19. dec. 91.

Draga moja Laura,

Danas imam upravo vremena da ti javim da je sanduk s uobičajenim pudingom, kolačima i dr. juče sigurno poslat uobičajenim putem i nadam se da ćeš ga primiti čitava i na vrijeme.

20. dec. Vidiš da juče *nisam* imao »upravo vremena«, jer me je zvono pozvalo na večeru – bilo je 5.20 sati i ostalo mi je samo deset minuta prije zatvaranja pošte, tako da sam smatrao da je bolje pričekati do danas.

Schorlemmer ne može doći ove godine za Božić, a isti je slučaj i sa Pumps i njenom porodicom, koju sam posjećivao nekoliko dana prošle godine u Rajdu. Onda sam pomislio – zar to ne bi bila mala promjena i odmor za tebe i Paula da zauzmete gornju spavaću sobu u pročelju na tjedan dana? Sigurno osjećate potrebu da malo prekinete taj stalno uzbudljivi način života, koji vam je nametnut Paulovim izborom⁽²⁵⁴⁾ i njegovim posljedicama. A svijetlo parisko nebo mora u tebi probuditi čežnju za starom dobrom londonskom maglom, u koju sam sada utonuo. Zato se nadam da ćete se odlučiti; ako Paul ima obaveza do Božića, ti možeš doći prva, a on neka dođe za tobom slijedećeg tjedna da s nama provede bar vrijeme od 1891. do 1892. godine.

U međuvremenu neću zaboraviti »pozdrave s najljepšim željama« ni tradicionalni način na koji treba da ti ih izručim, to jest ovdje priloženi ružičasti papir, koji ćeš, nadam se, biti ljubazna da prihvatiš.

Schorlemmer još uvijek pati od naglušnosti a nada se, međutim, ozdravljenju ako se ove zime uzmogne sačuvati od prehlade. Zato nemam srca da na njega navaljujem naročito pošto njegov ušni liječnik kaže da se on uvijek iz Londona vraća u gorem stanju nego što ode.

Drago mi je što je Paul podnio prijedlog o razdvajanju crkve i države. U prvom govoru što ga je održao u Skupštini, čini mi se da su ga žestoki prekidi sa svih strana spriječili da jasno i nedvosmisleno izloži svoje misli, i da su Dumayi, radikali⁽⁴³⁾ i čak Floquet pokušali da to iskoriste kao priliku za svoje bijedne zamjerke. Taj prijedlog ponovo će unijeti jasnoću⁽³⁰⁷⁾.

Draga moja Laura, magla postaje tako gusta da moram prekinuti pisanje, da ne kvarim oči – rad pri plinskoj svjetiljki još mi je strogo

zabranjen. Tako u nadi da ću uskoro saznati da se spremaš na put
sa srdačnim pozdravom od Louise, ostaje

uvijek tvoj

F. Engels

Prevod s engleskog

104

Engels Eduardu Bernsteinu
u London

[London] sreda, 23. 12. [1891]

Dragi Ede,

Juče, kao kakav magarac, nisam uopšte ni pomislio na to da bi tebi, posle nedeljne avanture¹ možda bio potreban novac, i – mada mislim da imam pravo da pretpostavljam da se ti ne bi ustezao da to kažeš, uprkos mom netaktičnom propustu, – ipak se žurim da sada, kad mi je sve ovo jasno doprlo do svesti, taj propust koliko je moguće ispravim, pa te molim da bez ikakvih obzira raspolazeš mojim potraživanjima kod banke i mojom cash on hand.² Imam još oko 5 funti u kući i još ću doneti rano ujutru – fog permitting.³

Srdačni pozdravi svima vama.

Tvoj
F. E.

Ako smatrate da je bolje, Käte⁴ bi mogla u petak prenoćiti kod nas. Uopšte se ne ustežite.

¹ Vidi u ovom tomu, pismo, br. 105. – ² gotovinom – ³ ako dozvoli magla
– ⁴ Käte Schattner

105

Engels Karlu Kautskom
Štuttgart

London, 27. dec. 91.

Dragi barone,

Na brzinu samo nekoliko redaka. Zbog magle koja se drži 5 dana i opet mi je (uz pripomoć lumpovanja) malo ugrozila vid, u svemu sam mnogo zaostao a tu su još i sledeći dodatni poslovi:

1. Korektura engleskog prevoda *Condition of the workingclass*,¹ do sada ostalo nepročitano 6 tabaka!

2. Revizija Avelingovog prevoda *Razvitka soc[ijalizma]* koji mora biti *dobar*; pošto stanujem u mestu gde se on štampa, za svaku grešicu će na mene bezobzirno svaljivati odgovornost.

3. Ogromna prepiska koja se povećala u vezi sa praznicima.

I, uz to, veoma skraćen radni dan da bi se poštedele oči.

Pošto se moram što pre latiti 3. toma² i onda ga *bez prekida* završiti – ti shvataš da tvoj rukopis^[308] mogu samo letimično da pregledam, ali sve što mogu učiniti, učiniću rado!

Nove stvari o razmenskoj vrednosti i vrednosti u 3. izdanju *Kapitala* uzete su iz Marxovih rukopisnih dodataka – na žalost, samo nekoliko njih – a i one su teško napisane, u bolesti; M[arx] je dugo tražio pravi izraz i mnogo ispravljao.

Što se tiče Firemana^[308], svakako je dovoljno jasno da ako se

$\frac{v}{c} = \frac{1}{2} = \frac{1}{3} = \frac{1}{4} = \frac{1}{5}$ itd. susreće u praksi, onda *bi*lo koji razlomak nužno odgovara odnosu u kome se profit i višak vrednosti (grubo rečeno, jer su tu još i svakakve rezerve) poklapaju. Ipak, treba priznati da je taj čovek došao na tu ideju. Ako je on za to, molim te, pošalji mi taj članak. Istina, on će ležati u mom stolu sve dotle dok ne stignem do predgovora III tomu,³ a onda ću mu, *ako stvarno toliko vredi*, dati mesto pored drugih pokušaja rešenja. Više od toga ne mogu da učinim, a time će i Schmidt biti zadovoljan. Ako neće, moraće da štampa članak i da čeka dalji ishod.

Gotovo je tragično to da siroti R. Meyer na kraju mora kod nas da potraži utočište. Poor devil,⁴ tera ga baksuz, ima dijabetis i vidi kakvi su mu konzervativni prijatelji u svim zemljama.

Pošto je Aveling opalio šamar Gillesu, on tek sad ne može da odgovori na njegove letke. Naravno, u ovdašnjoj štampi G[illes] ne može

¹ *Položaj radničke klase u Engleskoj* – ² *Kapitala* – ³ u rukopisu: III izdanju
– ⁴ Ubogi davno

da proturi takvo đubre, a niko ne može tražiti da se on preda sudu zbog libel,⁵ pa da se straci nekoliko stotina funti na taj proces, pri čemu bi Gilles ispario uoči pretresa. Have you ever brought an action for libel?⁶ – zapita advokat suprotne strane Labouchere-a, optuženog za libel. No, I never was such a fool,⁷ – reče ovaj, i sudija i advokati posvedočiše da je on jedan od glavnih autoriteta on the law of libel.⁸

Prilikom štrajka slugača⁽³¹⁰⁾ naši Berlinci, ili bar L[ie]bk[necht], izbrukali su nas ovde. Gospodin Döblin, koji je u ime slugača došao ovamo sa pismenim preporukama od Liebk[nechta] za sve moguće ljude, *samo ne za Edea ili mene*, ovde je ne samo ignorisao nemačku partiju već se prema njoj odnosio de haut en bas⁹ i u najmanju ruku je klevetao govoreći o njoj negativne stvari. Kod Burnsa je rekao da partija za njih nije učinila *baš ništa*, a ona im je dala 20 000 maraka. A kad ga je Sanders, koji je tu prisustvovao, upitao zar se nije za njih zalagala cela partijska štampa, on je to morao i da prizna. A L[ie]bk[necht] mi piše da učinim sve što mogu za slugače, a ne kaže mi šta su on i partija učinili, pa čak ni to da je ovde jedan njihov predstavnik. Naravno, tu nisam mogao ništa da učinim, tek sam iz *ovdašnje* štampe saznao šta se događa, i nisam bio tako glup da se namećem čoveku koji je brižljivo izbegavao partiju i pregovarao neposredno sa Trades council⁽¹⁰²⁾. Možeš zamisliti kako je to navelo vodu na Hyndmanovu i Gilles-ovu vodenicu: sad vidite da za proslavljenom nemačkom partijom niko ne ide, ni sami radnici ne žele da znaju za nju i grde je! I već ove nedelje – uspeh: Gilles u listu »Justice« otvoreno staje na stranu nezavisnih⁽²⁸⁶⁾, – a to je još i sreća, tako se Hyndman kompromituje i propaše s nemačkim nezavisnim isto onako kako je svoje vreme propao sa Brousse-om i komp.

Ako nemačke gazde nisu magarci, oni će sad uvesti linotip, koji se u Njujorku i ovde sve više i više primenjuje kod svih velikih listova.

Burns je bio zapanjen kad je čuo da ti slugači dobijaju nedeljno 21 marku štrajkačke plate, ovde ona nikad ne prelazi 10 - 15 šilinga u najboljem slučaju!

Kad su slugači nekog poslali ovamo, naši Berlinci su morali *da insistiraju* da taj dela sporazumno sa Edeom kao ovdašnjim predstavnikom nemačke partije, a u protivnom slučaju da odbiju učešće u tome. Partija više uopšte nije prinuđena da se ponižava kod tih radničkih aristokrata.

Kod Edea je prošle nedelje izvršena krađa i tom prilikom je izgubio 10 funti, što ti verovatno već i znaš. Mnogo je nervozan i potreban mu je mir i čist vazduh.

Hvala ti za čestitke. Za Novu godinu cela naša kuća, uključujući i Tidlumsa, želi mnogo sreće i zdravlja tebi, tvojoj ženi i tvom dečaku.

⁵ klevete – ⁶ Jeste li ikad vodili parnicu zbog klevete? – ⁷ Ne, nikad nisam bio takva budala – ⁸ na polju zakona o klevetama – ⁹ odozgo

Tidlums je postao veliki, veličanstveni mačak, sultan svih mačaka sa Regent's Park Rouda i jak borac protiv svih konkurenata i suparnika.

Tvoj
F. Engels

1892.

106

Engels porodici Liebknecht
u Berlin^[311]

[London, 1. januar 1892]

Srećna Nova godina!

*F. Engels, L. Kautsky, Gine Bernstein,
Eug. Oswald, Tussy, Edward, Ede*

107

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu
u Hoboken

London, 6. jan. 1892.

Dragi Sorge,

Nadam se da si dobio našu čestitku za Novu godinu. Danas ti odgovaram na pisma od 20. i 23. nov. i 9. dec.

Srećno sam prebrodio svoj 71. rođendan i, sve u svemu, zdraviji sam i jači nego pre 5-6 godina. Ako poživim još do 1900, - mada, istina, ne znam da li bi to bila sreća ili nesreća, - mislim da ću još svašta doživeti. Kod tebe u Americi postoji pokret koji je u ups and downs,¹ stalno izaziva razočaranja i stoga lako može dovesti do pesimizma. Ja ovde pred očima imam evropski pokret, koji u celini dži-novski napreduje, u čijem je centru nemački pokret, koji mirno napreduje nezadrživom snagom, i stoga ja naginjem pre drugoj krajnosti. O tome sam nešto pisao u francuskom kalendaru, koji ću ti poslati čim dobijem još i drugi primerak⁽²⁴⁰⁾.

Rat sa Rusijom je, srećom, odgođen za 3-4 godine, ukoliko se negde ne dogode neke gluposti. Pošto nama mirni razvitak u Nemačkoj obezbeđuje pobedu pod *najpovoljnijim* uslovima, mada malo kasnije, ali zato sigurnije, - mi nemamo nikakvog razloga da težimo igri va banque,² a u takvom ratu morali bismo da igramo va banque.

Ja verujem da u Americi još nema mesta za *treću* partiju. Razlika u interesima čak među frakcijama *jedne iste* klase je na toj ogromnoj teritoriji tolika da su u svakoj od dve velike partije, zavisno od mesta, zastupljene sasvim različite frakcije i interesi: i veoma često gotovo svaki poseban sloj imućne klase ima predstavnike i u jednoj i u drugoj velikoj partiji, mada krupna industrija u celini *danās* čini jezgro republikanaca, kao što veleposed sa Juga čini jezgro demokrata. Ovo prividno slučajno šarenilo predstavlja baš sjajno tlo za korupciju i eksploataciju države, koja tamo tako divno cveta. Tek kad zemlja - javna zemljišna dobra - bude potpuno u rukama špekulanata, dakle kad naseljavanje bude sve teže i teže, odnosno kad se prevori u objekat podvala, - tek će tada, čini mi se, u toku *mirnog* razvitka, doći vreme za *treću* partiju. *Zemlja* je osnova špekulacije, i američka manija špekulisanja i mogućnost za špekulaciju predstavljaju glavnu polugu koja rođene radnike drži u vlasti buržoazije. Tek kad se bude pojavilo pokoljenje rođenih radnika koje *više ništa neće* očekivati od špekulacije, tek tada

¹ usponima i padovima - ² va bank, izraz u kartanju, znači: staviti sve na kocku, igrati na slepo, rizikovati

imaćemo čvrsto tlo u Americi. Ali, razume se, ko sme računati na *miran* razvitak u Americi. Tamo ima ekonomskih skokova isto onako kao što u Francuskoj ima političkih skokova, – a ima, istina, i istih takvih padova.

Sitni farmeri i sitna buržoazija teško da će ikako stvoriti neku jaku partiju, oni se sastoje od elemenata koji se isuviše brzo menjaju, a pri tom je seljak često još uvek nomadski seljak koji obrađuje jedne za drugom 2, 3, 4 farme u raznim državama i na raznim teritorijama;^[312] i kod jednog i kod drugog imigracija i bankrot ubrzavaju smenu ljudi, ekonomska zavisnost od poverioca onemogućava i samostalnost, – ali su oni zato sjajan element za političare koji špekulišu njihovom nezavisnošću, da bi ih posle prodali jednoj od velikih partija.

»Upornost« Jenkija, koji oživljuju čak i podvalu sa Greenbackom^[313], jeste posledica njihove zaostalosti u teoriji i anglosaksonskog prezrenja prema svakoj teoriji. Zato su kažnjeni sujevnim odnosom prema svakoj filozofskoj i ekonomskoj besmislici, religioznom sektaštvu i blesavim ekonomskim eksperimentima, iz čega, međutim, izvlače koristi neke buržoaske klike.

Louise te moli da joj šalješ *samo još* »Woman's Journal« (*Boston*) a i njega *samo još do 31. marta*, ukoliko ti mi dotle ne napišemo nešto drugo. To joj je bilo potrebno za bečke »Arbeiterinnen-Zeitung« (glavni štab su ona, Laura i Tussy) i ona kaže da joj nije moglo ni na pamet pasti da radnicima nameće ono što tručaju američke swellmobladies.³ Zahvaljujući tome što si bio ljubazan da to šalješ, ona je opet au courant⁴ i uverila se da su ove dame još uvek nadmene i ograničene, pa hoće još taj jedan list da proverava nekoliko meseci. Međutim, ona ti najiskrenije zahvaljuje na ljubaznosti.

Lafargue je prvi put u skupštini dopustio da ga smute upadicama i galamom.^[307] Ali to će se već popraviti. Francuzi se uvek usavršavaju u neposrednoj borbi.

Priča sa Gompersom *je ovakva*: Pisao mi je i poslao opširne materijale o svom društvu^[314]. Ja sam tada – u leto – bio dugo odsutan i u međuvremenu strahovito zauzet, a ni stvar mi uopšte nije bila jasna, pa sam mislio Iliacos extra peccatur muros et intra.⁵ Zatim se pričalo da će Gompers doći u Brisel, odnosno ovamo, pa sam mislio da će se to usmeno obaviti. Posle, pošto *nije* došao, zaboravio sam na tu stvar. Ali potražiću one papire i odgovoriti mu da se zahvaljujem na takvoj ulozi.

Pisao sam ovih dana K. Kautskom^[52] i naložio sam mu da se kod Dietza raspita o podvojenom izdavanju tvog članka;^[287] još čekam odgovor. »Što je brzo to je i kuso« – kažu u Nemačkoj, naročito u Štukertu na obali Nekara. Blatchford je došao iz »Workman's Times«, što je veliki dobitak. Uostalom, u tom listu ima nedostataka kakve ovde

³ belosvetske dame – ⁴ u toku stvari – ⁵ Greši se unutra koliko i napolju (Horacije, *Epistole*, 1, 2, 16)

nužno ima *privatno* preduzeće takve vrste, sve dok iza njega ne stoji neka partija, dovoljno jaka da ga kontroliše.

Sad imam da čitam 1. korekturu novog izdanja *Condition of the working-class in England 1844*,⁶ 2. da pregledam Avelingov prevod *Razvitka soc[ijalizma]*, 3. još neke sitnije stvari, a onda prelazim 4. opet na III tom,⁷ gde me čeka najteža glava. Ali mislim da će ići, ako energično odbijem sve druge poslove koji bi se u međuvremenu javili. A ono što treba još učiniti doneće mi, verujem, teškoće samo u pogledu forme.

Srdačni pozdravi tvojoj ženi i tebi od L. K[autsky] i

tvog

F. Engelsa

⁶ *Položaja radničke klase u Engleskoj* - ⁷ *Kapitala*

Engels Lauri Lafargue
u Pere

London, 6. jan. 1892.

Draga moja Laura,

Kruške su stigle u vrlo dobrom stanju; za nekoliko komada koje je trebalo hitno pojesti odmah smo se pobrinuli, a ostale jedemo postepeno, sa zahvalnošću i zadovoljstvom. Zaista kakvo ugodno iznenađenje, što nam se vraća stari sanduk za Fry's-kakao s tako prijatnom sadržinom, kao što vele upravitelji akcionarskih društava kada im ističe mandat, da bi ga slijedećeg Božića opet željeli imati.

Paul želi saznati kako je organiziran savjet za zdravlje^[315]. Pokušat ću to saznati, ali se bojim da ću morati zamoliti Tussy ili Edwarda da to istraže u B[ritanskom] m[uzeju]. Kada bih samo znao koje je godine s[savjet za] z[dravlje] osnovan, mogao bih nabaviti originalni zakon koji je usvojen u P[arlamentu]; da je Sam ovdje, imali bismo ga za tren.

Čini se da je tvog supruga, koji se javlja na mahove, stvarno uhvatila groznica lutajućeg Jevrejina – možda on želi da ga zamijeni kao lutajući Crnac!^[316] Svakako je njegov prijedlog o odvajanju crkve od države, u smislu kako ga je shvatila Komuna^[307], najbolja stvar koju je mogao učiniti; to će im odmah začepiti usta. Naročito sada kada francusko svećenstvo počinje uočavati tu mogućnost i kada pokušava dati na znanje, da bi u slučaju rastave trebalo učiniti s crkvom kao u Irskoj,^[317] to jest da ona ne bi sačuvala samo svu svoju imovinu, nego da bi naknada bila kapitalizirana i otkupljena u svoti koja se odmah plaća – les milliards de l'Eglise! après ceux de M. Bismarck^[318]. Popovima se jako žuri, jer formulirati takav zahtjev, znači onemogućiti njegovo prihvatanje. Da je stvar mirovala, i da se nenadano pojavila u obliku vladina prijedloga, iznenađenje je moglo biti manje, i radikal^[43] bi bili vrlo zadovoljni da to smiruju; ali da se to unaprijed raspravlja u javnosti, to znači siguran neuspjeh. Francuska republika, sa svojim revolucionarnim principima građanskog prava, ne može ići putem *otkupljivanja*, kao što je učinila engleska polufeudalna monarhija. Ovdje se jedino može primijeniti sistem, koji je Lassalle razvio u I tomu svoj *System der erworbenen Rechte*^[309], kao što ga je isključivo primijenila Velika revolucija. Vidi Bernsteinov predgovor Lassalle-ovim djelima^[30]. Ako ga nemaš, nastojat ću da ti ga nabavim. To je *jedino* Lassalle-ovo *Leistung*³, nije veliko, ali je sasvim besprijekorno

¹ milijarde crkvi! – poslije milijardi gospodinu Bismarcku! – ² *Sistem stečenih prava* – ³ ostvarenje

juridičko. Treba da se potrudimo da ga upoznamo u Francuskoj, i *zatim* potaknuti Longuet-a da vrši utjecaj na radikale u tom smislu.

Opet moram prestati. Stari Harney leži u Ričmondu bolestan od bronhitisa – ista bolest koja ga je prošlog proljeća dovela na rub smrti. Treba da ga posjetim, ali se nadam da ću se na vrijeme vratiti da završim ovo pismo. Pretrpan sam poslom – tu su: 1. korekturni otisci i novi predgovor za novo englesko izdanje *Lage der arbeitenden Klasse in England*⁴; 2. revizije Edwardova prevoda *Entwicklung des Sozialismus*⁵, s drugim novim predgovorom⁶; 3. njemački prevod moga članka u »Almanahu«^[240] prije nego što ga se netko drugi ne dokopa; 4. niz pisama na koja treba da odgovorim. I tada se možda vratiti III tomu⁶, gdje me čekaju upravo najteža poglavlja.

4.30 sati. Upravo sam se vratio iz Rič[mon]da, gdje sam vidio da je starom Harneyu bolje, nadam se da će to potrajati.

Pretpostavljam da si direktno od Louise primila iz Beča »Arbeiterinnen-Zeitung«, u isto vrijeme kad i bečki »Arbeiter-Zeitung«. Tvoj je članak neobično ugodno čitati; Tussyn članak pojavit će se u slijedećem broju^[241], i budući da je taj list po svojoj prirodi nezasan, mogu ti samo reći da će svaki drugi prilog sa zahvalnošću biti primljen. U isto vrijeme isporučujem ti Louisinu zahvalnost, koja je, kao i svaka druga zahvalnost, dvosjekla: 1. zahvalnost za učinjene usluge; 2. »unaprijed hvala za usluge koje ćeš obaviti«, kako kažu građani.

Jadni Adler strašno je pretrpan poslom, a k tome, momentani odmor koji je dobio, dat mu je jedino da njeguje svoju ženu koja je ozbiljno bolesna. Zasada su u Salo, na jezeru Garda. I budući da je Victor odgovoran za pripremanje lista, posredno ćeš učiniti dobro djelo njemu i austrijskoj partiji pomažući da se ispuni ženski list s *dobrim* materijalom; *bourgeoises émancipées*⁷ bile bi također vrlo zadovoljne da im se pruži mogućnost da iznose svoje hirove i sveopće lijekove u organu žena radnica.

Pumps je bila malo bolesna, tako da nije mogla doći za vrijeme praznika, ali će nas posjetiti ona i djeca u toku mjeseca.

Koga se đavla Vaillant tukao s tim glupanom Gegout-egout?⁸

Najljepši pozdrav od Louise i mene vama obadvoma! I sjeti se obaveze da uskoro ovamo dođeš. Bit će dobro da neki naši radnici vide pravog pravcatog francuskog député socialista.⁹

A vous de coeur.¹⁰

F. E.

Prevod s engleskog

⁴ Položaj radničke klase u Engleskoj – ⁵ Razvitak socijalizma – ⁶ Kapitala – ⁷ emancipirane buržujke – ⁸ kanalom, Engelsova igra riječi – ⁹ socijalističkog poslanika – ¹⁰ srdačno vaš.

Engels Lauri Lafargue

u Pere

London, 20. jan. 92.

Draga moja Laura,

Sinoć sam dobio pismo od Paula iz Bordoa u kome mi piše da ti pošaljem jedan ček da platiš *propriétaire*.¹ Bilo bi mi stvarno milo da ti pomognem da prebrodiš ovaj *mauvais quart d'heure*,² ali činjenica je da su januar i februar za mene najgori meseci u godini. Božić gotovo potpuno isprazni čoveku džepove i pre 1 - 5. marta neće mi skoro ništa prispeti. U stvari, još uvek ne vidim kako ću i sam prebroditi ovo teško doba, pošto sam pored uobičajenih izdataka oko Božića imao još i znatan broj nekih drugih. Morao sam pozajmiti novac starijom Harneyju, kad je bio bolestan, a i Tussy i Edward su mi dali u zalogu prihode od četiri ugovora sa Sonnenscheinom, za šta sam morao da im predujmim prilično veliku svotu, koja će pristizati od Sonnenscheina samo postepeno i u prilično neizvesnom roku, – svakako ne sada kad mi najviše treba. U stvari, i ja sam u nevolji. Ali ako uspeš da nađeš nekog ko će ti dati to što ti je potrebno, i ako mu predaš moj ček na taj iznos, *s datumom, recimo, 5. mart*, tako da ga on ne može naplatiti pre tog datuma, – onda ću ti sa zadovoljstvom dati svoj ček. Mislim da bi to možda učinio Deville, pošto je moj ček apsolutno siguran. U tom slučaju javi mi, molim te, iznos, jer Paul govori samo o »un chèque«.

Moj članak³ iz »Almanaha« izlazi na italijanskom jeziku u »Critica Sociale«, i juče sam konačno bio u stanju da Bebelu pošaljem nemački tekst tog članka – sa prilično dugim dodatkom o ovoj velikoj gladi u Rusiji koja za neko vreme obezbeđuje mir i oduzima mom članku njegovu najaktuelniju actualité.

Orba protiv Hyndmana i komp. ovde se produžava – sada je *Kommunistischer Arbeiterverein*^{4[220]} glavna arena, a postoje i izgledi da Gilles bude potučen i izbačen,⁵ a onda će Hyndman sa svojom nemačkom špekulacijom (uz podršku Gilles-a) napraviti još goru *červorku* nego prilikom svoje francuske špekulacije sa Brousse-om^{6[19]}.

Kao što znaš, Hyndman je kandidat za parlament u Čelsiju. Kad je policija prekinula njegove mitinge na Sloun skveru, kažnjen je 1 šiling, platio ga je i napustio Sloun skver. Sad navodi federaciju⁶² da se bori za mnogo gore mesto u Čelsiju, koje se naziva *the World's End*⁶ (samo ime dovoljno pokazuje da to nije mesto za javne mitinge).

¹ kućevlasnika – ² neprijatan trenutak – ³ *Socijalizam u Nemačkoj* – ⁴ *Kommunističko radničko društvo* – ⁵ Vidi u ovom tomu, pismo br. 110. – ⁶ kraj sveta

Pozvao je nekih 15 - 18 ljudi na sud i osuđeno i sad su članovi federacije pokušali da pridobiju *druga tela* da se bore za njih, pod izgovorom da je »pravo na javne skupove u opasnosti«. Jer Hyndman je rekao da bi *mu mesto bilo osigurano* kad bi uspeo da ovo održi sve do raspuštanja parlamenta. Ali to mu neće proći. Plinarski radnici su rekli da će poslati svoje govornike, po cenu da oni budu uhapšeni i osuđeni, *ako Hyndman tom prilikom bude predsedavao*^[320]. Na jednom mitingu prošle nedelje, kome su prisustvovali Burns, Edward i Tussy, H[yndman]a su strašno napali zbog njegovog kukavičluka, i konačno je praktično propao pokušaj da se Hyndman spase intervencijom drugih društava i tredjuniona. Croesel, jedan od najboljih ovdašnjih Nemaca, na jednom javnom mitingu delegata rekao je H[yndman]u u lice da je lažov, i ovaj je to progutao.

Sad moram da idem u posetu Ede-u Bernsteinu, koji je imao grip, pa, zato, doviđenja. Louise kaže da iskoristiš svoje slobodno vreme da napišeš nešto za »Arbeiterinnen-Zeitung«; kao što vidiš, ona žarko želi da bečki list prevaziđe štutgartski,⁷ što, međutim, neće biti teško. Ovaj drugi list je prvo uređivala gospođa Ihrer, i to strašno loše, a sad ga uređuje sirota Clara Zetkin, i prva dva broja su u svakom slučaju vrlo oskudna i dosadna. Zato, ako imaš šta da kažeš o ces charmantes françaises⁸ i njihovim pokretima, – utoliko bolje.

Nadam se da je tvoja porodica životinja dobro, – oko nas je svuda grip, ali dosad je ona samo lako zahvatila dvoje od kućne posluge. Louise pati od onoga što je moja sirota žena⁹ obično zvala »bolovi svuda« (reumatizam svih mišića) ali mene još nije uhvatilo.

Tvoj

F. Engels

Prevod s engleskog

⁷ »Die Gleichheit« – ⁸ tim šarmantnim Francuskinjama – ⁹ Lizzy Burns

Engels Karlu Kautskom
u Štuttgart

London, 26. jan. 92.

Dragi barone,

Korekturu članka¹ juče sam odmah vratio. Ne mogu uraditi korekturu »Antiproudhon-a«,² jer moram se opet što pre latiti III toma,³ i pošto treba da pregledam engleski prevod *Razvitka* – što ne mogu da odbijem, pošto će me smatrati odgovornim za ono što izlazi u *Londonu*, – *apsolutno ništa više* ne mogu preuzeti.

Prigovore li Berlinci nećem u mom članku, molim da se stave *tačke*. Ne može biti ublažavanja, jer je francuski original svakom dostupan, i ona bi se mogla protumačiti *kao moji falsifikati*.

Biću ti zahvalan za otiske *Misère*, – predgovor⁴ moram ionako ponovo pregledati.

Dietzu, koji me je nagovorio da napišem koncept adrese Bebelu povodom 25. godišnjice njegovog rada u parlamentu^[52], pisao sam^[321] da odsad *sve* moje honorare šalje Adleru. Berlinci ionako dobijaju lavovski deo, pošto ne mogu da ih lišim onoga što izlazi u izdanju lista »Vorwärts«. Ovako je pravedno.

Dakle, Julius je, radeći kao krtica, u nedelju ujutru⁵ u 3 sata uspeo da sa 48 protiv 21 glasa izbaci Gilles-a iz Društva^[220]. Kampanju je vrlo dobro vodio i u nedelju uveče je došao ovamo. Bio je veoma srećan i sa sjajnim humorom je ispričao o pregovorima sa članovima Društva: prosto su kao živi stajali pred nama. Bila je to stara priča: prvo su ta čmavala mislila da ih ima samo 7, a kad su bolje pogledali kako stoji stvar, ispalo je da ih ima 50, dobrih ali lenjih, i kad su se razdrmali, Gilles-u je odzvonilo. Ta stvar je važna zato što mu se time izmiče tlo kod Engleza. Sad se okačio samo na Hyndmana i ovaj će ga se teško osloboditi.

I Hyndman je pretrpeo teške poraze. Pročitaj u »Workman's Times« od prošle nedelje izveštaj o razgovorima delegata u sali Social-Democratic-Federation na Strandu, u vezi sa free speech meeting⁶ u World's Endu, Čelsi. Tamo su ga dobro pritisli Shaw, Burns i Tussy. Burns je rekao da se nada da, kad bude vreme da se dela, neće biti potrebno tražiti govornike u lavatories⁷ (kao H[yndmana] za vreme događaja na Trafalgar Square^[322]) itd. Hyndman je mogao spasti

¹ Socijalizam u Nemačkoj – ² Karl Marx, *Beda filozofije* – ³ *Kapitala* – ⁴ Friedrich Engels: *Predgovor prvom nemačkom izdanju Bede filozofije od Karla Marxa* – ⁵ 24. januara – ⁶ skupom o slobodi govora – ⁷ nužnicima

stvar da je, umesto neodrživog World's Enda (300 ljudi stvaraju obstruction of traffic,⁸ pa policija mora da se umeša!), držao Sloane Square, a on ga je predao kad je platio kaznu od 1 šilinga. Plinarski radnici su izjavili da će ići tamo ako se treba tući, i istaći govornike ako Hyndman hoće da bude predsednik⁽⁸²⁰⁾. Ukratko, njegov kuka-vičluk su mu najzad nabili na nos. U nedelju je još lošije prošao na sastanku delegata u vezi sa istom tom stvari. Jedan čovek iz Social-Democratic-Federation rekao je da je Social-Democratic-Federation⁽⁸²⁾ sama najviše slaba da sprovede tu stvar, i pošto je očevidno sama, treba je rasturiti. Drugi je rekao da se ne sme dopustiti da Hyndman bude uhapšen, zato što Social-Democratic-Federation živi samo od novčane pomoći middle class people, especially⁹ Hyndmana i Huntera Watta. Taj magarac se toliko zapleo u svoje sopstvene intrige da će loše proći. A cela poenta je bila – kako je on sam to u privatnom razgovoru rekao – u ovome: ako se svađa oko World's End right of meeting¹⁰ otegne do raspuštanja parlamenta, *obezbeđen je njegov izbor u Čelsiju* (gde je kandidovan).

Mnogo pozdrava. Čestitam na drugom sinu. A sad bi bilo vreme da se zavede umereniji tempo. Radujemo se što su majka i dete dobro. Ovde još uvek grip ne jenjava, imao ga je Percy, pa posle toga zapaljenje pluća, sa strahom očekujem vesti od Pumps. I Louise ga je imala u blagom obliku, a i Aveling.

Dakle, još jednom srdačni pozdravi od Louise i

tvog
Generala

⁸ smetnje u saobraćaju – ⁹ buržuja, naročito – ¹⁰ prava da se drže skupovi u World's Endu

111

Engels Karlu Kautskom
u Štuttgart

Dragi barone,

U redu je što si ono izostavio o B[ebel]u i L[iebknecht]u^[323]. To apsolutno ne menja stvar.

*Six Centuries etc.*¹ Svakako bi bilo vredno truda prevesti^[324], u svakom slučaju, pre nego njegovo *Economic interpretation of history*,² koju je sigurno velikim delom izvukao iz *Kapitala* i izvođenja su mu prilično jadona, mada i tu ima nekih svetlih mesta. *Six Cent[ur]ies* sadrži mnogo činjeničkog materijala, nepoznatog u Nemačkoj, uz neka pogrešna tumačenja bez kojih ne može biti kod buržuja. Ali ja sam mislio da je tebi prijatnije i neophodnije da pišeš svoje radove nego da prevodiš.

Najsrdacniji pozdravi.

Tvoj
General

[London] 28. 1. 92.

¹ *Šest vekova itd.* - ² *Ekonomsko objašnjenje istorije*

112

Engels Hermannu Engelsu

u Barmen

London, 28. jan. 92.

Dragi Hermanne,

Mislim da je već došlo vreme da opet dam znake života utoliko pre što zato malo povoda daje posao. Naime, u svom poslednjem tekućem računu odobrio si mi 79,40 maraka od firme F. E[ngels] i komp., što je valjda izdatak za punomoćje koje je, po Rudolfovoj želji, overeno kod notara i konzula. Ostalo je sve kako treba.

Zatim bih te molio da mi kažeš koliko danas stvarno vrede šaf-hauzenske akcije, koje sam ostavio kod vas, tj. kakav je kurs i nominalna vrednost mojih akcija; njima je jednom bila pala cena, pa više ne znam koliko imam, a može se desiti da poželim da se oslobodim tih trica.

Inače, ne mogu se požaliti, zdravlje mi je sasvim dobro, vid mi se prilično popravio i o njemu treba voditi računa samo toliko da ne pišem kad nema dnevne svetlosti, što je, razume se, zimi nezgodno. Jelo i piće mi prijaju još uvek, još mogu i da hodam brzo i uopšte važim za jednog od najmlađih staraca u Londonu. Ali zato se moram mnogo ograničavati u pušenju, jer mi i ono, kao i dobro vino i, na žalost, plzensko pivo izaziva izvesno uznemirenje srčanih nerava i ometa san. Ali to traje svega od Nove godine do proleća; tad uzimam jednom nedeljno sulfonal – on je od Bayera iz Elberfelda – i stanje se popravlja i dok traje to loše vreme a i čim se vreme prolepša mogu i više da izlazim na vazduh. Zatim, dođe leto, pođem na more i opet se oporavim. Prošlog leta bio sam prvo 4 nedelje na ostrvu Vajt^[180] i, zatim, 14 dana u Škotskoj i Irskoj^[210], većinom na moru, to mi uvek najviše godi otkako sam morao ostaviti jahanje. Kad bih ovde mogao da jašim zimi i da se vozim po moru leti, sigurno bih opet bio dobar. Ali pošto to ne ide, moram se zadovoljiti penjanjem na londonski Čimboraso, nazvan Hampstead-Heath, koji je otprilike na tolikoj nadmorskoj visini na kolikoj i tvoja kuća u Barmenu, naime 150 metara. Srećom, i to je dovoljno, kad nema nečeg boljeg, da se sačuva humor.

Dosad sam imao sreće da izbegnem grip, a ovde je to prava beda; ljude iz moje ulice obara kao muve, mada većinom na kraju ozdrave. Ali čini se da je to gadna bolest, izaziva kod ljudi tako strašnu melanholiju da se od toga gubi apetit.

A sad mi i ti moraš ispričati kako izgleda kod vas, šta radite ti i Ema i sva deca i unučići, Rudolf, Hedwiga i njena povećća porodica, Blankovi, Engelskiršani i sve to bezbrojno mnoštvo, koje se odavde

više ne može ni sagledati. Otkako je Rudolf Blank otišao odavde, nemam više nikakvih vesti, osobito zato što do ženidbi i rođenja, izgleda, dolazi umerenijim tempom. To su bili izvesni znaci prema kojima je u izvesnoj meri bilo moguće prosuditi šta se kod vas događa.

Srdačni pozdravi Emi i svim tvojima, Rudolfovima, Hedwigi i komp. i komp.

Tvoj stari
Friedrich

113

Engels Hermannu Engelsu
u Barmen

London, 29. jan. 1892.

Dragi Hermanne,

Za žene se obično kaže da glavnu stvar koju treba da iznesu nikad ne stavljaju u pismo već uvek u postskriptum. Sa nama, starim knjiškim pacovima, još je gore; naime, tek što je moje jučerašnje pismo otišlo na poštu, pala mi je na um najvažnija stvar. Ja sam trenutno u maloj novčanoj krizi, što čudno odudara od suviška novca na londonском tržištu, i pošto do 1. marta mogu da očekujem samo male dividende, bilo bi mi zgodno kad bi mi ti ovih dana na moj saldo kod vas platio oko 30 funti. S tim ću sasvim lepo izdržati, a od marta do juna pristizaće mi opet dovoljno novca.

Srdačni pozdravi od

tvog
Friedricha

114

Engels Karlu Kautskom
u Štuttgart

London, 1. febr. 92.

Dragi barone,

Prilažem Labriolino pismo Tussy; ne verujem da njegovo objavljivanje ne bi izazvalo zlu krv kod raznih ljudi u Italiji, a od toga bi, u krajnjoj liniji, štete imala nemačka partija, pošto bi se *njoj* pripisalo da istupa za ili protiv onih ljudi koji bi se osetili pogodeni tim članom. Jer bilo s pravom ili bez osnova, u uslovima razdora u Italiji, svakako će se svakakvi ljudi osetiti pogodeni, – to sam i napisao Labrioli. A to bi ih bacilo u zagrljaj posibilista⁽⁴²⁾, hindmanovaca, fabijanaca⁽²⁷⁾ i bog zna kojih sve zavidljivaca.

Ja sam pisao L[abrioli] da smatram da je bolje ne štampati pismo, ali da sam celu stvar predao u tvoje ruke, pa se vi direktno sporazumite⁽⁵²⁾. Međutim, u svakom slučaju, *Tussy želi da joj se vrati pismo.*

Ovih dana mi je palo na um da bi bilo stvarno neophodno dati prikaz Lutherovog rada na osnovu njegovih dela i spisa. Prvo, bilo bi sasvim savremeno učiniti kraj kako protestantskoj legendi tako i onoj ograničenoj borbi katolika protiv nje koju vodi Janssen (koji sada ima toliko uspeha u Nemačkoj), a direktno je neophodno i to da se, sa našeg stanovišta, dokaže koliko je reformacija stvarno *buržoaski* pokret. A zatim, vrlo je važno specijalno povući paralelu između Luthera *pre* Karlštata, anabaptista i seljačkog rata, i Luthera *posle* toga, s jedne strane, i buržuja pre 1848. i *posle* ove godine, s druge strane, – i dokazati podrobno kako se kod L[uthera] postepeno događao ovaj prevrat. Tu bi se imalo još štošta uraditi i bez mnogo suvišnog proučavanja, a ti si se za to pripremio radom o *Th[omas-u] Morus-u*. Uz to, u Štutertu imaš najsajniju moguću biblioteku o protestantizmu. To bi bilo stvarno bolje nego prevoditi Rogersa⁽³²⁴⁾, koga može prevesti i dete.

Pozdrav svima od svih nas.

Tvoj
F. E.

Engels Augustu Bebelu
u Berlin

London, 2. febr. 92.

Dragi Auguste,

Raduje me što ti se članak¹ dopao. Potpuno se slažem sa izostavljanjem oba imena, drugi put^[323]. Za Francusku je to bilo nužno, u Nemačkoj bi moglo da nanese štete, a u svakom slučaju je suvišno.

Zašto se Rusi ipak ponašaju ratoborno i koncentrišu trupe na zapadu? Vrlo prosto. Već u prvom pismu, u kome sam tvrdio da velika glad paralizuje ratobornost Rusa, rekao sam ti da zato neće prestati zveckanje sabljom, čak da će se i pojačati.² Oni uvek tako rade. Ali to je samo za publiku u zemlji i inostranstvu, a od diplomatije u inostranstvu ne zahteva se da u to *veruje*, već samo da to *ne ometa*. Povlačenje Rusije treba u očima javnosti da izgleda kao povlačenje drugih pred Rusijom. – Ali ovog puta postoji još nešto: jugoistočne i istočne oblasti umiru od gladi i ne mogu da hrane trupe. Granicu pasivnog kraja čini otprilike ovakva linija: Odesa - Moskva - Vjatka - Perm do Uralskih planina, duž Urala do severnog vrha Kaspijskog mora, a odatle do istočnog vrha Azovskog mora i nazad do Odese. Ovo dokazuje da je masu trupa moguće hraniti samo istočno od linije Odesa - Moskva; oblastima na severu i samima je stalno potrebno dodavati žito. Osim toga, Rusi sada šire direktno *lažne* vesti o pomeranju trupa na zapad.

Jedna beleška u nedeljnom izdanju lista »Vorwärts« apsolutno nije u skladu sa tvojim navodima o sopstvenoj prepisci sa Francuzima u vezi sa Elzas-Lotringijom^[325]. Čini se da su je dali a da se nisu s tobom posavetovali. Ipak, s listom »Figaro« najbolje je da budeš na oprezu, to je krajnje podao list.

Veoma smo se zabavljali tvojim razgovorom sa Köllerom^[326]. Taj čovek je pravi Prus. Još je Herkner pokazao tim ljudima koliko treba biti ograničen pa se ulagivati pofrancuženim uglednim građanima, pomamnim francuskim pristalicama, a odbacivati i gurati u zagrljaj francuzofilima radnike koji čak i ne razumeju francuski i po jeziku i karakteru su potpuni Nemci^[327]. To je bila najbolja prilika da se sa ogromnim uspehom primeni demagogija odozgo. Oktroišući samo nemačke zakone o fabrikama, zakone o koalicijama itd. i tolerantno postupajući prema radnicima bilo je moguće pridobiti ih za

¹ Friedrich Engels: *Socijalizam u Nemačkoj* – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 74.

10 godina i tad bi oni, zajedno sa protestantima, vinogradarima i odgajivačima duvana činili više nego protivtežu francuskim buržujima, čiftama i plemićima. Ali kako je to bilo moguće za iste one ljude koji su u Nemačkoj uveli zakon protiv socijalista i borili se protiv radnika na sve načine? Vidiš, nemački buržuji dolaze uvek isuviše kasno a čak ni pruska vlada, koja u odnosu na njih ima toliku slobodu akcije, nije smela da rizikuje *takvu* vrstu bonapartističke politike. I, kao što ti reče, u prirodi pruskog birokrate, vojnika i junkera je da dobrovoljno ne predaju nikakav položaj koji im daje moć, pa bio on čak i beskoristan ili njemu lično nanosio čak i štete, – od toga bi trpela sitničava politika gulikoža koja je za njih sve i sva!

Već znaš da su G[illes-a] konačno uspeli da izbace. Ali glupo je od lista »Vorwärts« što je donoseći *ovu* vest prečutao ime^[328]. Ne umanjaju se sopstveni uspesi time što im se u izveštaju izostavlja poenta. A i Društvo^[220] i ljudi koji su ga dotle doveli takođe su zaslužili da se o njihovoj akciji u interesu partije dâ bar verodostojan izveštaj u službenom partijskom organu. Doduše, znam da vi zasada ništa ne možete da učinite, ali skoro da mi se čini da je neko išao za tim da isprovocira sukob.

Moj savet Juliusu da skрати govor delovao bi isto onako kako i vaš L[ie]b[nechtu] da ne piše indiskretna pisma. Ja se sigurno neću mešati u Juliusove stvari, ukoliko na to apsolutno nisam *primuden*. Ništa mi drugo i ne preostaje kad su ta dvojica namerno izolovani od svih nas. Tetka³ zahteva da se vrati poseta, formalna čiftinska etiketa, a tako nešto među nama komunističkim boemima, prvo, apsolutno nije u modi i, drugo, apsolutno nije moguće. Takva čiftinska merila, koja se ovde nazivaju social treadmill, društveni žrvanj, dostupna su samo onim ljudima koji pate od viška vremena, a onaj ko hoće da radi ne može se u to upuštati i to i ne čini. Čak ni među buržujima u Mančestru nisam to činio, a sad to nikako ne mogu. Onaj ko nešto mora da traži kod drugog nek' ide tamo, i s tim basta. Ali to i jeste izvor svih nevolja na Hugo Road.

To da je Geiser opet u listu »V[orwärts]« već sam naslutio po nenadmašnoj, samo njemu svojstvenoj nezanimljivosti i besadržajnosti izvesnih članaka. Inače je »V[orwärts]« za vreme zasedanja drezdenškog landtaga ponekad bio приметно bolji.

Da, *Položaj radn[ičke] klase!* Dobri Dietz se već po bogzna koji put okomio na mene i uvek dobija isti odgovor, koji sam mu već i sam pismeno dao: čim III tom *Kapitala* bude gotov, – sa zadovoljstvom, a dotle apsolutno ništa ne mogu da preuzmem. Tvoj predlog da mu naložim da pregovara sa Wigandom tugaljiva je stvar, dosad sam stalno otkrivao da su u takvim stvarima počinjene beskorisne pogreške koje se često ne mogu više popraviti. A pre svega moram znati kakav je moj pravni položaj u odnosu na Wiganda. Na priloženoj ce-

³ Emilie Motteler

dulji opisao sam ti stanje stvari; možeš li mi, kao ranije, pribaviti pravni sud o tome, pa ćemo moći dalje da pregovaramo. Sud koji sam ranije dobio od tebe sasvim mi je jasno pokazao da, na osnovu čistog saksonskeg zakonodavstva, koje štiti izdavača i prinosi na žrtvu autora, Wigand mene još čvrsto drži u šaci, ali mi taj sud nije dao razjašnjenja o slučaju – koji se tek sada, a ne tada ukazao – da Wigand odbije nova izdanja pod starim uslovima. Ako sam i *tu* još u njegovim kandžama, moramo, svakako, videti šta se može učiniti^[329].

Štamparima se događa ono što su sami zaslužili^[310]. Još je i dobro ako ih to sad natera u partiju.

Kad sam juče pročitao naredbu princa Georga von Sachsena korpusu, umalo nisam skočio na sto od radosti^[330]. Ala će to izazvati gnev tamo gore! I da tako nešto uđe u bezbožnu socijaldemokratsku štampu! – zar momci već imaju stvarno takve veze u »Mojoj divnoj vojsci«? »Daily News« donosi o tome već danas telegram dug čitav stubac, to će u celom svetu podići graju do neba. I veruju da će takvim ponašanjem navesti vojnike na to da »streljaju sve redom«, naročito roditelje, braću itd. *Sont-ils bêtes, ces Prussiens!*⁴

Da je Louise vrlo dobra domaćica – spreman sam da, uprkos mogućim suprotnim tvrdnjama, tvrdim *envers et contre tous*,⁵ a i da je izvanredna kuvarica. Samo nisam siguran da li za to što je ona dobra domaćica nije razlog i to što nas dvoje nismo venčani, a ako je tako, za mene bi to bila sreća s obzirom na okolnost da razlika u godinama među nama podjednako isključuje bračne i vanbračne odnose, pa stoga ne ostaje ništa drugo osim te ljubavi prema domaćičkim poslovima.

Srdačni pozdravi tvojoj ženi i tebi od

Louise i tvog
F. E.

Postskriptum. Louise je ljuta što ti na pisma koja ti ona piše odgovaraš meni na šest strana. Rekao sam joj neka ti sama to napiše, ali mi ona odgovara da je za to isuviše ljuta.

Prilažem poslednje Gilles-ovo remek-delo, ono se ovde u Društvu namerno rastura u stotine primeraka; on je time samom sebi slo-mio vrat.

⁴ Zar su ti Prusi idioti! – ⁵ protiv svih i svakog

Engels Lauri Lafargue u Pere

London, 3. febr. 1892.

Draga moja Laura,

Možeš li mi u »Intransigeant«-u pribaviti *Rocheport*-ovu adresu u Londonu? Wróblewski mi nenadano šalje pismo za tog otmjenog stranca i pretpostavlja da ja znam njegovu adresu, ali mogao bih dati glavu ako ikog poznam tko bi mi je ovdje mogao pribaviti. Svi me savjetuju da pišem u Pariz, i da je to najkraći i najsigurniji način da je dobijem; stoga mislim da moram poslušati taj savjet i izložiti tebi taj slučaj, u toliko prije što pomalo sumnjam da se siromah W[róblewski] obraća R[ochefortu] zbog novca, i ne bih htio ni za što na svijetu da se kaže da sam ja prouzrokovao zakašnjenje – čak ni za jedan sat – sigurno negativnog – odgovora koji će primiti (ako ga ikada primi!) od grand boulevardier.¹

Ovdje grip hara na sve strane; dosad sam pošteđen, ali Louise i moje kućne pomoćnice pomalo su gripozne. Percy ju je imao u prilično oštroj formi, poslije toga je dobio upalu pluća i još se nije oporavio; Bernsteina je oborila, a E. Avelinga nešto žulji. Naša ulica i susjedstvo ozbiljno su pogođeni, ima oboljenja na sve strane.

Evo posljednjeg skandala: u cijelom Londonu se govorka da je vojvoda od Clarence na svojoj samrtnoj postelji pozvao svoju majku² i rekao joj da je »May«³ s njim ostala trudna. Ako je istina, to je jedini postupak zbog kojeg cijenim tog momka. Priča se da se oko nje vrti već dugo, ali da se stara kraljica⁴ otpočetak s tim ne slaže. Iako su sami sebi izvojevali svoje pravo, to je više nego što bih očekivao od »čovjeka s ovratnikom i manšetama«; nakon svega, pokazuje da je nešto vrijedio.

Paulova putovanja su vrlo zanimljiva^[316], ali zar se neće ubrzo umoriti? To je vrlo koristan i vrlo dobar posao, ali ako ga nastavi do 1. maja, mnogo će oslabiti i bez sumnje će se vratiti svojim parlamentarnim dužnostima »suha i izgladnjela lica«, koji, u očima epicier⁵, pristaje jednom Kasiju, kao što je on^[331]. Svakako je ušutkao brusiste i ostale Neidhämmele,⁶ koji su na njegov navalili zbog jedne ili dvije omaške počinjene u njegovom prvom govoru^[307]. Podaci o broju pris-taša u Notr Dame d la fabrik i dr. najbolji su odgovor.

Moj članak⁷ za »Almanah« pojavio se na talijanskom jeziku u milanskoj »Critica sociale« i na njemačkom će biti objavljen s dopunama

¹ velikog skitnice – ² princeza Alexandra – ³ princeza Victoria-Mary von Teck – ⁴ Victoria – ⁵ bakalina – ⁶ zavidljivce – ⁷ *Socijalizam u Njemačkoj*

u slijedećem broju »Neue Zeit«. Bebel mi je poslao neke alzaške novine koje su donijele izvještaje o njegovu govoru u Milhauzenu⁽³³²⁾; jedne su na francuskom; poslat ću ti ih, ako ih nađem (Louise veli da ih je tebi poslala)⁸ da vidiš kako ti »patrioti« iz »Industrial Alsacien« strašno unakazuju francuski jezik.

Jučerašnje objavljivanje u »Vorwärtsu« naredbe saksonskog princa Georga 12. njemačkom (saksonskom) armijskom korpusu izazvat će strašan skandal⁽³³⁰⁾. To pokazuje kakve su naše veze s armijom i Wilhelm⁹ će biti strašno bijesan. To će sigurno izazvati senzaciju u Francuskoj, i ako mi možeš dostaviti pariske *novine*, u kojima će to biti komentirano, proslijedit ću ih Bebelu da ih iskoristi u rajhstagu bit će vrlo, vrlo korisne.

U velikoj žurbi – srdačan pozdrav od Louise i

uvijek tvog
F. E.

Prevod s engleskog

⁸ riječi u zagradi Engels je naknadno dodao – ⁹ Wilhelm II

117

Engels Conradu Schmidtu
u Cirih

London, 4. feb. 92.

Dragi Schmidt,

U skladu sa Vašim pismom od 12. dec., 19. decembra smo ispili po koju čašu u Vaše zdravlje i u zdravlje Vaše mlade žene i to isto smo svečano potvrdili sutradan, u nedelju, kad smo posle obeda zajedno sa Avelingom pili plemeniti porto iz 1868. Nadam se da ste se sada smestili udobno, domaćinski u Cirihu i otkrili da se u dvoje živi bolje nego sam.

Najlepše hvala za Vaš članak protiv Wolfa^[333]. Ali on me je prinudio da pročitam i Wolfov opus, koji sam nekad bio spokojno strpao u orman dok ne naiđu gora vremena^[224]. Pošto je taj čovek mišljenja da je svrha nemačkog jezika samo u tome da prikriva odsustvo misli kod njega, unekoliko je teško čitati to trućanje, ali se, ipak, brzo otkriva da tu nema ničeg. Vi ste glavnu stvar rekli sasvim tačno i jasno, i bilo je vrlo dobro što ste ostavili po strani sve sporedne stvari; one i jesu dodate samo zato da bi se čovek zadržavao na njima i zanemario glavnu pogrešku. To da je taj čovek genije ekonomske gluposti video sam još u jednom članku u »N[eue] Fr[ie] Presse«, gde pokušava da bečkim buržujima smuti glavu još više nego što je ona i ovako smućena. Ali ovog puta je nadmašio moja očekivanja.

Svedimo njegov argument na matematičke izraze: C_1 , C_2 – dva ukupna kapitala čiji su odgovarajući varijabilni sastavni delovi = v_1 , v_2 i čije su odgovarajuće mase viška vrednosti = m_1 i m_2 . Znači, kad je profitna stopa jednaka za oba (profit i višak vrednosti privremeno izjednačeni), dobićemo:

$$C_1 : C_2 = m_1 : m_2, \text{ dakle } \frac{C_1}{m_1} = \frac{C_2}{m_2}$$

Sad možemo utvrditi stope viška vrednosti koje su neophodne pod ovim uslovima: dakle, pomnožimo jednu stranu jednačine sa $\frac{v_1}{v_1} = 1$ a drugu sa $\frac{v_2}{v_2} = 1$ i dobićemo:

$$\frac{C_1 v_1}{m_1 v_1} = \frac{C_2 v_2}{m_2 v_2} = \frac{C_1}{v_1} \times \frac{v_1}{m_1} = \frac{C_2}{v_2} \times \frac{v_2}{m_2}$$

Prenesimo odgovarajuće faktore na drugu stranu jednačine, gde će, prema tome, razlomak biti obrnut, pa ćemo dobiti:

$$\frac{C_1}{v_1} \times \frac{m_2}{v_2} = \frac{C_2}{v_2} \times \frac{m_1}{v_1} \text{ ili: } \frac{C_1}{v_1} : \frac{C_2}{v_2} = \frac{m_1}{v_1} : \frac{m_2}{v_2},$$

ili, da bi se dobile Wolfove jednake profitne stope, stope viška vrednosti moraju se odnositi jedna prema drugoj kao odgovarajući ukupni kapitali podeljeni svojim odgovarajućim varijabilnim sastavnim delovima. Ako se ne odnose tako, propade Wolfova jednaka profitna stopa. Ali to da se one 1. tako mogu odnositi i da se 2. tako uvek moraju odnositi – tu ekonomsku činjenicu imao je da dokaže gospodin W[olf]. Umesto toga, on nam daje dedukciju koja sadrži kao pretpostavku ono što treba dokazati. Jer, kao što je izloženo, jednačina stopa viška vrednosti predstavlja samo drugi oblik jednačine jednake profitne stope.

$$\text{Primer: } C_1 = 100, v_1 = 40, m_1 = 10 \\ C_2 = 100, v_2 = 10, m_2^1 = 10$$

$$\frac{C_1}{v_1} : \frac{C_2}{v_2} = \frac{m_1}{v_1} : \frac{m_2}{v_2}$$

$$\frac{100}{40} : \frac{100}{10} = \frac{10}{40} : \frac{10}{10} \text{ Tačno.}$$

Istina, mislim da idete predaleko kad tvrdite da za celu krupnu proizvodnju važi bezuslovno jednakost stopa viška vrednosti. Ekonomske poluge pomoću kojih se postiže jednakost profitne stope jesu, po mom mišljenju, mnogo jače i deluju brže nego one koje deluju na izjednačavanje stope viška vrednosti. Međutim, ta tendencija postoji, a razlike su praktično samo beznačajne, i, najzad, svi ekonomski zakoni su samo izrazi tendencija koje se postepeno probijaju i uzajamno ukrštaju.

Kad se pojavi predgovor 3. tomu,² gospodin J. W[olf] će imati čemu da se raduje.

Mnogo se radujem što ste tako dobro počeli svoju delatnost docenta. Nadam se da će tako biti i dalje. Gospodin Wolf će se tome posebno radovati – tako mu i treba.

Sigurno je vrlo dobro to što se neka gospoda studenti, nezadovoljni događajima u partiji, opet prihvataju studija. Što više budu učili, to će biti tolerantniji prema ljudima koji zauzimaju stvarno odgovorno mesto i teže da savesno izvršavaju svoje dužnosti, a vremenom će oni sigurno uvideti i to da se, ako treba postići neki veliki cilj i održati milionsku armiju potrebnu za to, mora stalno imati na umu glavna stvar i ne dozvoliti da te zavedu nevažne začkoljice. A verovatno će videti i to da »obrazovanje«, kojim se oni tako uobraženo diče, u poređenju sa radnicima, nije samo po sebi dovoljno, i da ga radnici već instinktivno, »neposredno«, à la Hegel, poseduju, a oni, studenti, moraju ga prvo s mukom steći. A i blamaža »Mladih« u Erfurtu⁽²²⁶⁾ bila

¹ U rukopisu: $m_1 - 2$ Kapitala

je bedna, i njihov list,³ onoliko koliko sam ga ja video, predstavlja samo bledu sliku ovdašnje, anarhističke autonomije.

Ako kod Hegela nađete na »močvarno tlo«, ne dopustite da Vas ono zadrži. Posle šest meseci otkrićete čvrsto kamenje u tom močvarnom tlu i sasvim lako ćete ga pregaziti. Zatvorena stupnjevitost u razvijanju pojmova spada kod Hegela u *sistem*, u prolazno, i ja je smatram za najslabiju tačku, mada i za najduhovitiju, jer on se na svim teškim mestima pomaže vicom: pozitivno i negativno propadaju⁴ i zato dovođe do kategorije *razloga*⁵ (Encikl[opedija])^[334]. To bi se na svakom jeziku moralo drukčije uraditi. Prevedite izvođenja u *Učenju o suštini* na neki drugi jezik, i prelazi će većinom biti nemogući.

Mnogo pozdrava od

Vašeg
F. Engelsa

³ »Der Socialist« - ⁴ Igra reči: gehen zugrunde - ⁵ des Grundes

118

Engels Hermannu Engelsu
u Barmen

London, 4. febr. 1892.

Dragi Hermanne,

Pf[erdmenges] i komp. su mi odmah 1 - 2. februara dostavili on demand¹ 30 funti, na čemu se najlepše zahvaljujem. Novac mi je, naravno, baš dobro došao, posle izdataka oko Božića za mene su januar i februar period krize u domaćinstvu. Valjda nije potrebno zvanično izvestiti firmu o tom prijemu.

Isto tako, najlepše hvala za obaveštenje o šafhauzenskim akcijama.² Zasada nemam nameru da ih prodam, ali se može dogoditi da od drugih ovdašnjih društava dobijem doznake akcija al pari, koje će mi doneti više, i hteo bih da znam kako da se ponašam u tom slučaju.

Veoma sam se obradovao mnogim vestima od kuće i tome što ste svi vi zajedno sasvim dobro. Veoma me raduje što Hedwiga³ opet hoće da mi piše, pa kad je prvi put budeš video, reci joj da sam to sebi zapisao na raboš i da ću je držati za reč.

I sad još najlepše hvala za slike! Pa vi još sasvim lepo izgledate, naročito Emma, a i ti ne izgledaš nimalo brižniji nego što si već godinama; davo bi ga znao zašto ti i ja uvek izgledamo tako strašno ozbiljni na fotografijama. Revanširam se na taj način što prilažem dve svoje fotografije, koje su, doduše, snimljene pre godinu dana (febr. 1891), ali ne verujem da sam se otada mnogo izmenio; ako drugi takođe žele još koju fotografiju, staviću im ih sa zadovoljstvom na raspolaganje u zamenu za njihove.

Ne znam da li se kod vas postupak podnošenja deklaracije o porezu na prihod (reč od 14 slogova!⁴) mnogo razlikuje od ovdašnje; ali ovde se na to već više od 40 godina naviklo, i, među nama rečeno, ne znam još ni za jedan slučaj da je neka firma podnela tačnu prijavu o svom prihodu; većinom je to manje za 30, 40, 50% a i više od toga. Sve to tako prolazi, jer čim vlada nekoj firmi počne da pravi teškoće zbog toga što je prijavila manji prihod, i čim zatraži da joj se podnesu računovodstvene knjige, - na šta ima pravo - ceo trgovački svet digne poviku da je to inkvizitorski postupak, i čitava štampa digne graju. Jedino što vlada *praktično* može da uradi jeste da sama, po sopstvenoj proceni, podigne osnovu za razrezivanje poreze. Ako druga strana to

¹ na zahtev - ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 112. - ³ Hedwig Boelling -

⁴ Engels misli na reč Einkommensteuerdeklarationsverfahren što znači: postupak podnošenja deklaracije o porezu na prihod

ne prihvati, mora sama podneti na uvid računovodstvene knjige. Tad to često uspeva, ali ako vlada jednom izvede taj manevar u slučaju nekog gde to ne treba, koji u stvari u tekućoj godini izuzetno nije zaradio više nego što je to godinama prijavljivao, – onda se ponovo digne galama. I tako su trgovci prilično dobro zaštićeni, a nama, sirotim rentijerima, sišu krv, 1. uzimaju nam porez već na dividende, hipotekarne kamate itd., još pre nego što dobijemo taj novac, i 2. teško nama, ako imamo neke druge izvore prihoda i dobrovoljno ih ne prijavimo poreskim vlastima, pa čak se formalno i ne namećemo s tom prijavom. Onih 18 ili 24 funte, koje svake godine ekspresno moram da prijavim s obzirom na svoje tamošnje prihode, veći su mi teret nego sve ostalo zajedno, što se tiče poreza. Zato bi me ti veoma zadužio kad bi mi poslao stanje mog računa; 1. maja dobijamo formulare a 20. maja ih moramo vratiti ispunjene, i u slučaju kakvih začkoljica morao bih da podnesem stanje mog računa kao dokaz, pa se, prema tome, sve mora slagati.

Srdačni pozdravi vama svima u Gornjem i Donjem Barmenu

Tvoj stari
Friedrich

119

Engels Filippu Turatiju
u Milano

122 Regent's Park Road N. W.
London, 6. februara 92.

Dragi gospodine,

Se io lo conosco¹ slavnog Bovija?⁽³³⁶⁾ Ma dopo molti anni, dopo la vecchia Internazionale², kada sam nailazio na njegove članke svuda u italijanskoj socijalističkoj literaturi. Tada sam čitao njegove članke, i što sam ih više čitao, manje sam ih razumevao – ho capi nagott³ – najzad, da se poslužim njegovim sopstvenim rečima: non ricordo tempo più confusionario,⁴ i na najveću nesreću, na kraju krajeva nisam znao ko od nas dvojice pravi zbrku – on ili ja. No ipak je to valjan čovek, doduše cepidlaka, ali velikodušna i prijatna cepidlaka (što se nikad ne događa kod naših nemačkih cepidlaka) i, kao što kažete, viktorigovac, veličanstvena priroda, čovek širokih vidika, koji vas primiruje svojom ličnošću, čak i kad se borite protiv gledišta koje on zastupa. Potpuno je shvatljivo što je on idol vaše omladine. Kad bih bio mlad, ludeo bih za njim, napravio bih od njega svog dobrog boga, ali na žalost, umesto 17 ja imam 71 godinu.

Evo mog odgovora, prožetog, prirodno, lakom ironijom – bez toga ne bih mogao da opštım sa njim – ali, nadam se, pristojnog. Da li biste bili tako ljubazni da ga prevedete na italijanski?

Sempre suo⁵

F. Engels

Prevod s francuskog

¹ Da li znam – ² Pa, već mnogo godina, još od stare Internacionale – ³ apsolutno ništa – ⁴ ne sećam se konfužnijeg vremena – ⁵ uvek vaš

120

Engels Stanisławu Mendelsonu
u London

122 Regent's Park Road, N. W.
London 11. febr. 1892.

Dragi građanine Mendelson,

Evo predgovora,¹ nije bogzna šta, ali, na žalost, to je sve što u ovom trenutku mogu da Vam dam. Do objavljivanja sledećeg novog izdanja *Manifesta*, nadam se da ću dosta savladati Vaš jezik da bih bez teškoća pratio poljski radnički pokret, i tada ću moći o njemu da govorim sa poznavanjem stvari.

Istom poštom Vam šaljem dva američka lista² sa vestima o samoubistvu S. P[adlevskog].

Izvolite isporučiti gospodi pozdrav od mene i g-đe Kautsky.

Vaš odani

F. Engels

Prevod s francuskog

¹ F. Engels, *Predgovor za poljsko izdanje Manifesta Komunističke partije* (1892) – ² «New Yorker Volkszeitung» i «The Sun»

121

Engels Filippu Turatiju
u Milano^[337]

Odlično! Mnogo hvala^[336].

Pozdrav
F. E.

London, 13. 2. 92.

Prevod s italijanskog

122

Engels Edwardu Avelingu

u London

(koncept)

London, prva polovina februara 1892.

Dragi moj Edwarde,

Postojao je jasan dogovor da ja pregledam tvoj prevod¹ u rukopisu i da mu, kad to učinim, dam karakter autorizovanog prevoda na taj način što ću napisati nov predgovor² za njega.

Posle onoga što su učinili gospoda Swan S[onnenschein] i komp., ne pitajući nijednog od nas dvojice i direktno suprotno gore pomenutom dogovoru, prinuđen sam da preispitam svoje stanovište.

Tvoj prevod je – pošto si ga radio znajući da ću ga ja pregledati – nužno samo grub prevod. Štaviše, ti bi se, kao, prevodilac, osećao obaveznim da se doslovno držiš originala, dok bih ja, kao autor, smeo više ili manje da odstupim od njega i tako bi se knjiga čitala ne kao prevod već kao originalno delo. Pregledanje ne rukopisa već paginiranih tabaka korekture u ovom smislu povuklo bi za sobom u većoj ili manjoj meri izmenu paginacije.

Koliko sada mogu da vidim, ostaju mi dva izlaza:

Ili ću imati punu slobodu u pregledanju tabaka korekture, isto onako kako bih to učinio sa tvojim rukopisom, Bez obzira na moguće troškove. U tom slučaju naš prvobitni dogovor ostaje, ja autorizujem prevod i pišem predgovor. U tom slučaju moramo imati bar još četiri primerka tabaka korekture i pregledati ih naknadno.

Ili moram poštovati otiske za korekturu, kad je posredi paginacija, i smem da unosim samo izmene reči u okviru svake strane. U tom slučaju potrudicu se da prevod učinim što boljim, ali moram odbiti da pred javnošću imam bilo kakve veze s njim, i zadržavam sebi pravo da javno odbacim svaku odgovornost za njega ukoliko bi mi je neko pripisivao.

Razumljivo, troškovi koji bi nastali u jednom ili drugom slučaju morali bi pasti na teret gospode Swan S[onnenschein] i komp., koji su jedini i doveli do ovoga.³

Pre nego što u vezi sa tom stvari nešto predvidim, moram zamoliti za njihovu pismenu odluku o svim ovim tačkama.

Prevod s engleskog

¹ engleski prevod Engelsovog dela *Razvitak socijalizma od utopije do nauke*
– ² *Uvod u englesko izdanje (1892) Razvitka socijalizma od utopije do nauke* –
³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 124.

123

Engels Hermannu Engelsu
u Barmen

Dragi H[ermanne],

Meni potpuno odgovara da mi još *pre* 30. aprila pošalješ stanje mog tekućeg računa, ali bih u tom slučaju molio da me *dopisnicom* izvestiš kad stigne dotična dividenda i koliko ona iznosi. To bi bilo najbolje.

Od juče ovde imamo sjajno zimsko vreme sa snegom i hladnoćom, kao u Nemačkoj. Danas sam bio u Ričmondu da posetim jednog starog bolesnog prijatelja,¹ i posle toga sam bio u gradu, vreme mi je dobro delovalo na nerve i izvanredno mi je prijalo pivo, koje sam posle toga popio. Pozdrav Emmi i svim drugima.

Tvoj
Friedrich

[London] 17. 2. 92.

¹ George Julian Harney

124

Engels Victoru Adleru

u Beč

London, 19. febr. 92.

Dragi Victore,

Naravno, kad sam konačno hteo da odgovorim na tvoje pismo iz Saloa, omete me jedna teška stvar. Avelingov prevod mog *Razvitka socijalizma*, koji je trebalo da pregledam prethodno u rukopisu, već je složen zahvaljujući zlobi ili gluposti izdavača, ili iz oba razloga, i stigla mi je gotova, prelomljena i paginirana revizija. U uslovima ovdašnjeg zakonodavstva, koje pisca vezanih ruku i nogu predaje na milost i nemilost izdavaču, rizikovao bih da stvar u takvoj formi izađe u javnost i zauvek bih se obrukao, jer rukopis je bio samo grub prevod. Moralo se sve zadržati dok ga ja ne pregledam i dok se izdavač zaobilaznim putem ne prisili da pristane na troškove koje je sam i proузrokovao. Sad je to uglavnom prebrođeno, i prvi kome odgovaram si ti.

Veoma smo se obradovali kad smo saznali da je tvojoj ženi bolje i da se sigurno može očekivati ozdravljenje. Ti zaista imaš dosta nevolja i posla, i austrijskom pokretu su sve tvoje snage toliko potrebne da smo s olakšanjem odahnuli kad smo čuli da si se oslobodio bar te najgore brige. Ali dozvoli nam da se, ne samo kao članovi partije, već i kao tvoji lični prijatelji radujemo što postoje dobri izgledi da ti se žena ubrzo vrati sasvim zdrava i da takvu sjajnu ženu kakva je tvoja Emma ne zadesi strašna sudbina koja joj je, čini se, za trenutak pretila.

Sasvim je shvatljivo što ti u takvim okolnostima zapadaš u raspoloženje, koje sam nazivaš mamurlukom. U međuvremenu su okolnosti vama, Austrijancima, pomogle da krenete s mrtve tačke, koje si se ti bojao ne bez osnova. Planirano preuređenje Velikog Beča dalo vam je povod, koji si ti, sa svojim uobičajenim taktom, odmah prihvatio i pravilno iskoristio po obrascu koji su Vaillant i naši ljudi prvo podneli pariskom opštinskom veću^[338]. (Posibilisti nisu učinili ništa drugo osim što su ubrzali njegovo sprovođenje u opštinskom veću, *prodavši se* za uzvrat buržoaskim radikalima u drugim stvarima; oni su iz glupog lukavstva *nama* učinili uslugu i povrh toga su *sami* pripremili sopstvenu propast.) Nejasno mi je zašto to ja treba tebi da dam «čušku», o kojoj pišeš Louisi ili je čak tražiš od mene. Francuzi imaju posebnu sposobnost da takvim zahtevima daju pravilnu političku formu, i to se i desilo u ovom slučaju. I ovde je francuske zahteve delimično već prihvatio londonski County Council, a delimično oni figuriraju u izbornim manifestima svih radničkih kandidata^[339]. Pogledaj »Work-

man's Times« od poslednje tri nedelje. Pošto se izbori za County Council ovde održavaju 5. marta, svi manifesti trenutno igraju veliku ulogu, i »Workman's Times«, koji, nadam se, redovno dobijaš, daće ti raznovrsni agitacioni materijal. A ta stvar zaslužuje da se iskoristi do srži, prvo radi agitacije uopšte i radi pojedinačnih uspeha koji su uvek mogućí, a zatim posebno i za to da se ukloni inače neizbežna mržnja između bečkih radnika i uvezenih gladnih kulija i onih koji obaraju nadnice. Ovu tačku si posebno dobro istakao.

Vremenom ćete dobiti svoj dnevni list, ali ga uglavnom morate *sami stvoriti*. U uslovima vašeg zakonodavstva o štampi, čini mi se da je veoma veliki korak prelazak od nedeljnog na dnevni list koji zahteva jaku osnovu i sasvim drukčije nego dosad predaje vas u ruke vlade, koja će pokušati da vas finansijski upropasti novčanim kaznama i troškovima. Tu se opet pokazuje lukavost vaše vlade koja je u *pojedinačnom slučaju* još veća; Prusi su za to isuviše glupi i pouzdaju se u brutalnu silu. Vaši državnici su glupi samo kad treba da učine nešto veliko. Za mene se postavlja pitanje da li možete održati dnevni list šest meseci uprkos troškovima za plaćanje kazni, a ako bi se moralo obustaviti izlaženje, taj poraz bi se teško preboleo.

Ali da bih ja sa svoje strane učinio nešto za Austrijance, smislio sam da – pošto moji honorari od radova koji izlaze u izdanju »Vorwärts«-a i tako već sasvim sigurno utiču u kasu nemačke partije – vama, prema tome, treba da pripadne *sav* honorar od radova koji izlaze kod Dietza,¹ i u tom smislu sam pomenutom Dietzu i dao uputstva^[52].

Žao mi je Rudolfa Meyera, jer sudeći po tvom pismu i po vesti da je u Moraviji umesto u Palermu, koju sam posle toga dobio, mora biti da mu je vrlo loše s njegovim dijabetisom. Pored sve njegove čudesne, često komične manije veličine, on je jedini konzervativac koji je nešto rizikovao za svoje socijaldemagoške planove i socijalističke simpatije i otišao u izgnanstvo, gde je zatim otkrio da su austrijski i francuski aristokrati istina znatno više džentlmeni u društvenom ophođenju nego bedni pruski junkeri, ali da se inače isto toliko uporno drže svoje zemljišne rente i karijerizma itd. Došao je dotle da, kao jedini preostali pravi konzervativac, sad uzaludno traži ljude s kojima može osnovati stvarno konzervativnu partiju.

Inače, stvari stižu do kritične tačke. U nemačkom rajhstagu sprema se ozbiljna kriza, čini se da mali Wilhelm želi da stavi na probu svoju regis voluntas^[340] i čak gura u opoziciju bednike iz Nacional-liberalne partije;^[341] sukob već visi u vazduhu. Uz to, u Francuskoj je ministarska kriza, koja je za nas vrlo važna, zato što je Constans ovaploćenje mržnje prema radnicima i njegov pad u ministarstvu unutrašnjih poslova dovešće do nekih izmena, i zato što je, povrh toga, ponovna nestabilnost francuskih ministarstava vrlo opasna za savez sa Rusima, koji se i bez toga raspada.

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 110.

Prilog je izašao u »Critica Sociale«.²

Louise piše pismo kao prilog. Celog dana je rastavljala kiseonik – na papiru, studira hemiju u otežavajućim okolnostima, kao što su engleski udžbenici i odsustvo eksperimenata . . .³

² Friedrich Engels, *Odgovor poštovanom Giovaniju Boviju* – ³ nedostaje kraj pisma

125

Engels Augustu Bebelu
u Berlin

London, 19. febr. 92.

Dragi Auguste,

Pre svega srdačno ti čestitam rođendan i many happy returns of the day,¹ kako se to ovde kaže, a isto to i povodom tvog dvadeset-petogodišnjeg jubileja rada u parlamentu odnosno srebrne svadbe sa parlamentarizmom, koja će biti takođe ovih dana^[342]. Ti si tim momentima baš ovih dana pokazao šta vrediš i mi smo se ovde tome mnogo obradovali.

Stvari se u Nemačkoj zaista zaoštavaju. Mora da se daleko doteralo kad se kod nacional-liberala^[341] opet javljaju opozicioni prohtevi i Richter može da sanja o nemačkoj »velikoj liberalnoj partiji«^[343]. Kapitalističko društvo, koje sebi još nije formalno potčinilo državu, koje je stvarnu vladavinu prepustilo monarhističko-birokratsko-junkerskoj naslednoj kasti, i mora da se zadovolji s tim da uopšte i u celini konačno presudnu ulogu imaju ipak njegovi sopstveni interesi. To društvo, onakvo kakvo postoji u Nemačkoj, koleba se između dve struje; s jedne strane, savez svih oficijelnih i imućnih slojeva društva protiv proletarijata; ova struja dovodi konačno do »reakcionarne mase« i, na kraju, u uslovima *mirnog* razvitka, zadržava premoć. S druge strane, postoji struja koja neprestano stavlja na dnevni red stari sukob koji iz kukavičluka još nije rešen, sukob među monarhijama i njihovim apsolutističkim reminiscencijama, zemljišnom aristokratijom i birokratijom, koja veruje da je iznad svih partija, i – nasuprot svima njima – industrijskom buržoazijom čijim materijalnim interesima svakog dana i svakog časa ovi preživeli elementi nanose štetu. Koja će od ove dve struje u nekom momentu preovladati, zavisi od ličnih, lokalnih itd. slučajnih okolnosti. Čini se da u ovom trenutku u Nemačkoj preovlađuje ova druga, pri čemu su, naravno, kraljevi industrije à la Stumm i akcionari industrijskih društava velikim delom na strani odumrle reakcije. Ali ova, ko zna koliko puta ponavljana, kopija starog sukoba od 1848. može postati ozbiljna samo ako vlada i zemljišna aristokratija počine velike gluposti, razmećući se dosadašnjim uspesima. Ali ja ne smatram da je to nemoguće, pošto čudnovati lični prohtevi ljudi tamo gore nailaze na potporu u sve čvršćem ubeđenju junkera da industrija *ne može* dugo *izdržati* carine na sirovine i životne namirnice. Koliko će se zaoštriti ovaj sukob zavisi, kako rekoh, od ličnih slučajnih okolnosti.

¹ mnogo srećnih rođendana

Pri tom je karakteristično to da se postupa u skladu sa starom praksom: ćerku kara, snahi prigovara (ili pre obadvema). Socijaldemokratiju karaju, a uzgred valjano potkaćuju i buržoaziju, pre svega politički, napadaju njene liberalne principe, s kojima se već 60 godina razmeće, i ono malo njenog neposrednog učešća u državnoj vlasti; a zatim, kasnije, ako to glatko prođe, i ekonomski, i žrtvuju njene interese interesima zemljoposednika.

Dakle, sprema se jak zaokret na desno, a kao izgovor koristi se neophodnost da se zaustavi *naš* polet. Kako *nam* taj zaokret može naškoditi?

1. Zakon protiv socijalista. Mi smo mu već odoleli i sad, kad smo moralno 100% i materijalno najmanje 50% jači nego 1. oktobra 1890, lako bismo mu odoleli. A za njega nije tako lako ni naći većinu.

2. Reakcionarna izmena krivičnog prava u odnosu na štampu, udruženja i zborove? Centar^[344] to ne može dozvoliti a bez Centra je to neizvodljivo. 93 konzervativca obe frakcije^[345] i 42 nacional-liberala treba da imaju uz sebe 66 centrumaša da bi bili većina. Kad bi oni prišli, Centar bi se raspao, a i to bi bilo nešto. To i strašan gnev koji bi takve reakcionarne mere izazvale u narodu, bili bi nam, potpuno, naknada za izvršen pritisak.

3. Ograničavanje izbornog prava i tajnog glasanja? Centar u tome apsolutno ne može učestvovati, popovi nisu tako glupi da sami sebi odrube glavu. A bez Centra nedostaje opet 60 do 70 glasova.

4. Državni udar? Propašće zbog vladarâ. Svaka povreda ustava pretri rajhu raspadom, oslobađa podvojene vladare svih obaveza prema rajhu. Pa čak i kad bi se svi oni pridobili za tako nešto (što *nikad* ne može biti), nužno bi bilo da se saglase i njihovi prestolonaslednici (koji su većinom nepunoletni!), ako treba obezbediti postojanje rajha, – dakle, to je isključeno.

5. Ostaje jedino verovatno: strožija upravna, policijska i sudska praksa kakva je već nagoveštena u nećuvenoj presudi Peusa^[346]. Mi ćemo i to izdržati i naučiti da se prema tome upravljamo. Možda će se to još ukrasiti zavođenjem običnog opsadnog stanja, ali ono je opasno samo u toku prvih nedelja, a posle se samo od sebe gubi i može se proglasiti samo za pojedine delove rajha. Uz to, ono će se dosaditi i buržoaziji i može je još jače gurati u opoziciju.

Dakle, ako gospoda Prusi ne dođu do drugih sasvim novih, genialnih otkrića, tako reći intelektualnih i moralnih mitraljeza i puškomitraljeza, onda će moći da nas šikaniraju, ali stalno da nam donose više koristi nego štete. Malo prave junkerske vlasti uopšte ne bi naškodilo. Ali ja se samo bojim da ti ljudi nisu dovoljno jaki za to; volje ima mnogo, a snage je malo, duh je voljan, ali je telo slabo. To i jeste muka, što su kod nas obe strane, i junkeri i buržuji, takve mlakonje.

Tvoj govor protiv Stumma u petak, 12. februara, sinoć sam s pravim ushićenjem pročitao, ta improvizacija je bila sjajna, i vidi se

koliko je uspela^[347]. Mnogo sam se obradovao i govoru o vojnim pitanjima, koji je prispeo danas^[348].

Tvoje obaveštenje da ćeš ovde stići oko 10. ili 11. aprila veoma nas je obradovalo, – za tebe je sve spremljeno, i ako bi došao i Schorlemmer možemo i njega da smestimo, za to smo se već postarali. Posle tvog današnjeg pisma Louisi opet ti je obezbeđen jastog u majonezu; ja sam inače već bio razradio mali plan za taj slučaj, ali on više nije potreban. I za ostrige ja preuzimam odgovornost a isto i za izbor pića uz njih. Srećom, Louise nije ništa manje od nas sklona uživanju oba ova zadovoljstva, i na toj osnovi je uvek moguć sporazum. To da je veštica, zna ona i sama i ne malo se time ponosi, jer kaže da su u Beču sve veštice ljubazne. I, među nama rečeno, verujem da se ti i ja ne bismo tako dobro slagali sa njom, da ona nije veštica.

A što se tiče Otto Wiganda, mogu samo da ponovim da se, sve dok ne završim III tom *Kapitala*, ne mogu upuštati ni u šta što od mene zahteva rad. Pisma koja mi svakodnevno prispevaju iz svih mogućih zemalja i drugi tekući poslovi ionako me dosta zadržavaju, pa konačno skinite tu moru s mene, da se opet slobodno pokrenem. A upravo sam na odeljku koji od mene zahteva nekoliko meseci potpunog mira da sa njim izađem na kraj. Ako Dietz želi da lično sa Wigandom porazgovara o toj stvari,² ne obavezujući mene na bilo koji način, neka to i učini, ako misli da će nešto postići. On može da kaže da ima osnova da pretpostavlja da ja verujem da on, Dietz, ima bolje mogućnosti za rasturanje novog izdanja nego Wigand i da sam sklon da njemu, Dietzu, prepustim izdavanje ukoliko se on dogovori sa W[igandom]. Samo, ja 1. ne mogu unapred izjaviti da se smatram obaveznim na sve što Dietz bude rekao Wigandu i 2. poslati ga kao mog zastupnika W[igandu]. Oficiozno ali ne oficijelno! Neka ga on ispipa i, ako mu uslovi odgovaraju (tako da za mene, tj. za partijske svrhe, ostane odgovarajući honorar), neka se lati posla, a ja ga onda sigurno neću ostaviti na cedilu. Samo ne bih želeo da se nađem između dve stolice tj. da Wigand neće a Dietz ne sme.

Pravo je zadovoljstvo što se sad opet nešto događa. Ko zna, možda će vladavina strasti dovesti do raspuštanja i vašeg rajhstaga i francuske skupštine. Za nas bi to bilo najbolje. Ali ja ne shvatam to da sad, kad se u rajhstagu biju stvarno odlučujuće bitke, Liebknecht sedi u drezdenskom žabljaku^[349]. Ja bih dao deset saksonskih mandata za pravo da sad u rajhstagu imam reč.

Uostalom, ko zna da li nas dvojicu možda i u partijskim krugovima bojažljivo optužuju da smo se u nevreme izbrbljali i isprovocirali reakcionarne mere! Moj članak u »N[eue] Z[eit]«³ je pogodio cilj; to dokazuje uporno ćutanje buržoaske i vladine štampe, koje su inače uvek spremne da tako nešto napadnu. On je u međuvremenu izašao

² Vidi u ovom tomu, pismo br. 115. – ³ *Socijalizam u Nemačkoj*

na italijanskom, poljskom i rumunskom i u Italiji me je uvukao u polemiku sa starim dobronamernim magarcem Boviom.⁴

Gospođi Juliji ne mogu, na žalost, danas da odgovorim na njeno ljubazno pismo, pošto sam celo jutro konferisao sa Avelingom oko upoređivanja njegovog prevoda *Razvitka soc[ijalizma]* a ovo pismo mora otići danas, u subotu, da bi stiglo u ponedeljak. Ali sledećom prilikom ću to nadoknaditi i zasad mogu samo da ponovim koliko nam je žao što i nju nećemo ovde videti. Pa, biće i toga!

Srdačni pozdravi!

Tvoj
F. E.

⁴ Vidi u ovom tomu, pismo br. 119.

126

Engels Lauri Lafargue

u Pere

London, 5. marta 1892.

Draga moja Laura,

Danas jedino mogu ispuniti moje obećanje Paulu i poslati mu za kiriju priloženi ček – 15 funti – na tvoje ime; tako, da se ne odgodi isplata, ako Paul bude odsutan. Primio sam tvoje pismo i odgovorit ću za nekoliko dana – pretrpan sam poslom. Sonnenschein je počinio grešku, što je poslao *stampariji* grubi koncept Edwardova prevoda moga *Entwicklung des Sozialismus*¹ i sada sav posao oko ispravljanja tog koncepta pada na mene, i, naravno, treba ga brzo obaviti. Zatim, Percy je ovdje boravio cijelu sedmicu, jučer je otišao; onda druge smetnje u poslu – danas je Tussy otišla u Plimut da nešto obavi za svoj *Savez*⁽⁶⁷⁾ a Edward će ostati cijeli dan kod nas; zato treba da završim ovo pismo i da ga pošaljem prije njegova dolaska.

Razveselile su me vijesti o »dnevniku«; možda će to ovog puta biti uspješno, ako naši prijatelji budu dovoljno predostrožni i ne dozvole da budu ponovo izbačeni u onom trenutku kad list postane rentabilan⁽³⁵⁰⁾. Ali sada je situacija bolja, iza njih sada stoji snaga, a to mijenja stvar; ipak treba da se pobrinu da osiguraju svoj položaj.

Bilo bi mi drago ako bi me Paul htio obavijestiti o položaju raznih socijalističkih i »Auch-Sozialisten«² grupa u Narodnoj skupštini – o blankistima, posibilistima, Millerandovoj grupi i ex-bulanžistima. Pročitao sam u jučerašnjem »Intransigeant«-u da su Paul i Ferroul prisustvovali sastanku koji su uglavnom sačinjavali *blankisti-bulanžisti*; ako s njima sarađuju, sigurno je kao 100 prema 1, da će ih Hyndman napasti u listu »Justice«; o tome će ovdje svakako raspravljati i doći će me pitati – zato treba da se priprelim!

U mom slijedećem pismu vrlo vjerovatno ćeš dobiti i opomenu od Louise da joj pošalješ još članaka za »A[rbeiter]innen-Zeitung«.

Pozdrav cijeloj tvojoj brojnoj porodici.

Uvijek tvoj
F. E.

Prevod s engleskog

¹ *Razvitka socijalizma* – ² »nazovi-socijalističkih«

127

Engels Karlu Kautskom
u Štuttgart

London, 5. marta 92.

Dragi barone,

Tvoj ruk[opis]^[308] šaljem danas *preporučeno*. Mogao sam da pročitam samo prvih 16 strana. Od ovog uvoda precrtao bih najveći deo. Razlozi iz kojih je programu potreban komentar itd. itd., ukratko sva tvoja razmatranja *zašto* je napisana brošura, umanjuju utisak i zadržavaju čitaoca od daljeg čitanja. In medias res moraš ići odmah od početka, to je najbolje opravdanje. O planu ostalog, glavnog dela, ne mogu da sudim. Toliko su me pritisli poslovi svih vrsta da ne znam ni kud' ću ni šta ću. Sve same trice, ali oduzimaju vreme, prosto sramota. Pogiboh tražeći vreme za III tom,¹ a ono mi se svakodnevno prosto iskrada iz ruku. Pa, još ću ga ja naći.

Dobio sam 10 primeraka »N[eue] Z[it]« sa mojim člankom² i zahvaljujem ti.

Ime Hodgskin i broj 1824 ispraviću prosto u novom izdanju i reći ću u belešci da u originalu stoji tako i tako, *očevidno omaška u pisanju ili stamparska greška*^[351].

Menger jeste i ostaje magarac. Cela njegova kritika građanskog prava^[352] predstavlja samo apologiju »policijske države« u odnosu na »pravnu državu«. Pravo je, svakako, strožije i striktnije, naročito građansko pravo, nego policijska samovolja, koja ponekad može biti i humana baš zato što je samovolja. Da imam vremena, brzo bih učinio kraj ovakvoj priči mogućoj samo u zaostalim zemljama, kakve su Nemačka i Austrija.

Radujem se što ćeš se upustiti u pisanje o Lutheru.³ Za to ima dovoljno vremena.

Vraćam pismo Čunowa, uz zahvalnost. Radoznao sam da vidim kako je razradio problem klasa. Otkrio je neke vrlo lepe stvari u pitanjima peruanskih rodova. Poslao mi je te radove i ja sam mu se zahvalio.

Dobićeš i ustrojstvo stare opštine kod Peruanaca^[129], upravo sam ga pronašao.

Ne verujem da ti zasada preti neka opasnost. Berlinski prohtevi su tako kolebljivi i mnogostrani, da se nijedan ne može stvarno zadovoljiti, – sad su liberalni buržuji odjednom bête noire.⁴ Liberalizam

¹ *Kapitala* – ² *Socijalizam u Nemačkoj* – ³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 114.

– ⁴ *bauci*

je koren socijalizma, dakle, ako se želi *radikalan* postupak, mora se uništiti liberalizam, pa će se onda socijalizam sam osušiti. Ovaj izvanredno lukav manevar možemo zasad posmatrati potajno se smejući. Tek kad razbesne liberalne filistre, a čini se da su njih razgnevili protiv njihove volje, tad će proći i vreme praznih pretnji uperenih protiv nas. Da i ne govorimo da u Nemačkoj ima vlastodržaca kojima bi mogao prijati ovaj berlinski vetar, jer bi — suprotstavljajući mu se — mogli na jevtin način steći popularnost i izvući kapital u korist partikularizma i rezervatnih prava^[353]. Kad su započele berlinske ulične gužve^[354], pribojavao sam se da se to ne pretvori u toliko željenu pucnjavu, ali kad su buntovnici dočekali mladog Wilhelma⁵ sa »živeo« i ovoga to umirilo, sve je bilo u redu; tek kad »Kölnner Zeitung« bude sedeo u zatvoru zajedno sa Peusom^[346], — tek tad će nastati lepe stvari^[355].

Dakle, moje mišljenje je da, ako ima opasnosti, ona je pre svega ograničena na Prusku, i što god veća bude tamo, to će biti bolje vama u malim državama.

Sad još moram da pišem Sorgeu⁶ — danas ide američka pošta — dakle, farewell.⁷ Srdačni pozdravi od Avelinga koji je baš sad stigao. Pozdravi svima od svih nas.

Tvoj
F. E.

⁵ Wilhelma II — ⁶ Vidi u ovom tomu, pismo br. 128. — ⁷ zbogom

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken

London, 5. marta 92.

Dragi Sorge,

Dobio sam tvoje pismo od 15, 22. i 29. januara, i dopisnice od 2, 4. i 13. februara, a i novine u vezi sa Annom.¹ Ona je očevidno propala od pomodne bolesti, manije veličine. Čudno, ova vrsta ljudi, slično Hartmannu i drugima, vredi samo za *jedno* delo – good, bad or indifferent² – i kad se ono učini, nema ništa više da želiš, kako to kaže Schorlemmer. ~~Rečnik biblioteka~~

Na žalost, još nisam imao vremena da pročitam tvoj poslednji članak u „N[eue] Z[eit]“,^[356] ali moraću, pošto samo uz tvoju pomoć mogu da pratim razvitak u Americi a da ne zalutam na stranputicu.

Stravno sam pretovaren svakodnevnim poslovima i tricama. Trebalo bi da vidiš tu gomilu nemačkih, francuskih, italijanskih, španskih, poljskih, ruskih, danskih, američkih, engleskih i ponekad rumunskih novina koje mi prispevaju i koje moram bar da pogledam da bih ostao au courant³ pokreta. Uz to, stvarni poslovi koji mi oduzimaju sve ostalo vreme. A prepiska! nakupio sam dovoljno za nedelju dana. A treba završiti III tom.⁴ Sramota. Ali ipak ću uspeti. Samo morate imati strpljenja, ako ja zadržavam prepisku.

U Francuskoj stvari idu vrlo dobro. Lafargue koristi svoje poslaničke dnevnicke i besplatnu voznu kartu da proputuje celu zemlju, da pokrene sve od Lila do Tuluze, i to sa sjajnim uspehom. Sve druge socijalističke frakcije potiskuje u pozadinu naša,^[60] i u Parizu se sve više i više povlače posibilisti^[42] zahvaljujući svadi u svojim redovima i energičnom nastupanju naših. Opet se pomišlja na jedan dnevni list kao partijski organ, koji sada ima bolje izgleda^[350]. Vrlo je dobro to što je Constans isteran iz ministarstva inostranih poslova, taj tip je hteo da silom isprovocira pucnjavu, koja nama ne može koristiti. Pošto se 1. maja naše demonstracije poklapaju sa opštim izborima u Francuskoj^[357], za svakog ministra koji ne spekulise, na trenutni efekat, kao što to čini Constans, zabranjeno je pucanje.

Ovde se nastavlja stara kavga, ali, uprkos tome, stvar napreduje, sasvim u anglosaksonskom stilu, polako ali sigurno sve se uvek odvija u vidu podvojenih malih borbi, koje se ne mogu rezimirati dok ne bude rezultata. Trenutno je posredi proslava Prvog maja. Naši ljudi ovde,

¹ Stanisavom Padlewskim – ² dobro, loše ili indiferentno – ³ u toku – ⁴ Kapitala

Trades Council^[102] (starofranački Trades Unions) i Social Democratic Federation^[62] tamo kao naši protivnici, – oba neprijatelja od prošle godine morala su se zadržati protiv nas, što je takođe već uspeh. *Mi* posedujemo Hajd park. Possession is nine points of the law.⁵ Vreme će pokazati kako će to dalje ići. Verovatno su gasworkers,^[67] jedan broj malih unions i radical clubs^[358] (skoro samo radnici) na našoj strani, – videće se kako će stvar dalje ići.

A sad, Nemačka. Tamo stvari idu tako sjajno da bolje ne možemo poželeti, uprkos tome što će se na nas verovatno uskoro sručiti teži udarci. Mali Wilhelm⁶ je od početka bio sjajan primerak »poslednjeg od tog roda«, koji dinastiju i monarhiju upropašćuje kao niko drugi. A sad je njegovo ludilo postalo akutno, i njegova manija veličine ne daje mu mira ni pokoja. Srećom regis voluntas koje bi želelo da postane suprema lex^[340], okreće se danas protiv nas a sutra protiv liberala, a sad je on čak otkrio da sva nevolja dolazi od liberala, čiji smo izdanci mi, – tome su ga naučili njegovi popovi. A sad proganja »Kölnische Zeitung« zbog uvrede veličanstva^[355] i neće se umiriti sve dok pitomi nemački filistar ne bude gurnut u opoziciju. Šta bolje možemo tražiti! Pre 4 nedelje, kad je Stumm održao govor u rajhstagu^[347], još se moglo pomišljati na podnošenje novog zakona protiv socijalista, ali sad to više ne ide, jer Wilhelm je ljut na buržuje zbog njihove opozicije prema njegovom popovskom zakonu o narodnim školama^[359] više nego na sve socijaldemokrate, i pre će nas ostaviti na miru nego što će njima dati neki ustupak. U parlamentu su upravo buržoaske partije te koje su najčešće u opoziciji protiv njega, a ne naših 35 ljudi u rajhstagu, a u pruskoj skupštini naših i nema. Uprkos tome, i za nas mogu nastati neke teške borbe, ali šta bi moglo biti bolje nego da se kruna nađe na ratnoj nozi istovremeno sa buržujima i radnicima! Ministri su svi ljudi drugog i trećeg reda, Caprivi je pravi geak, a nije dorastao svom položaju, i Miquel neće postati pametniji na taj način što se svakog dana sve više uvaljuje u blato do guše. Ukratko, ako se stvar tako nastavi, ubrzo može nastupiti kriza. U Pruskoj i u prusko-nemačkom rajhu, ne može se godinama trpeti takav ljudi monarh,⁷ kao što je to moguće u Bavarskoj, i ne bi me čudilo ako se posebno za malog Wilhelma uskoro ustanovi ludnica. A zatim regentstvo, – to bi bilo baš ono što nam treba.

O Rusiji i haute politique⁸ nemam ništa da dodam svom članku u »N[eue] Zeite.«⁹ Srdačni pozdravi od Avelinga koji je baš sad ovde, Tussy je na agitaciji u Plimutu. Louise prilaže nekoliko redaka. Srdačan pozdrav tvojoj ženi i čuvajte zdravlje.

Tvoj
F. E.

⁵ Posedovanje je devet desetina prava. – ⁶ Wilhelm II – ⁷ Ludwig II – ⁸ visokoj politici – ⁹ Socijalizam u Nemačkoj

129

Engels Augustu Bebelu
u Berlin

London, 8. marta 1892.

Dragi Auguste,

Svi smo se veoma obradovali što je tvoj jubilej rada u parlamentu protekao tako veselo^[342]. Što se tiče adrese, ja sam, razume se, po želji poslao koncept¹ koji se meni samom učinio bezizražajan – pošto sam morao da vodim računa o meni nepoznatim posebnim željama meni lično takođe velikim delom nepoznate frakcije od 35 članova; o tom konceptu i njegovoj sudbini dosad nisam čuo ni reči. Francuzi su ti napisali adresu – štampanu u današnjem listu »Socialiste«-a – koja je u mnogo slobodnijem tonu^[360].

Dakle L[ie]bk[necht] je izbačen iz drezdenskog žabljaka^[349]. Od sitničavosti tih filistara teško se i moglo nešto drugo očekivati. Uvek se nađu izgovori, osvetoljubivost magaraca je pomalo lično zadovoljena, ali od toga nemaju apsolutno nikakve koristi. Uostalom, »V[orwärts]« se u poslednje vreme primetno popravio.

Raduje me što su prošli neredi u Berlinu i što su se naši ljudi tako postojano držali podalje od njih^[354]. Uvek je moglo doći do neke pucnjave, nacional-liberali^[341] bi bili u stanju da oduševljeno glasaju za zakon o narodnim školama^[359] i definitivno bi na nas usmerili promenljive izlive gneva izvesnih ljudi. Sad nam još ne može koristiti reakcionarna masa, koja se postepeno sve više priprema; u našem interesu je da, sve dok *mi* sami ne budemo kadri da aktivno stvaramo istoriju, istorijski razvitak ne zapinje, a za to nam je potrebno da se buržoaske partije glože međusobno. A za to je sadašnji režim od neocenjive vrednosti, – on nam stvara takvu situaciju. Ali bude li se pucalo *prerano*, tj. pre nego što se stare partije još više zavade, one će biti prinuđene da se uzajamno izmire i zauzmu jedinstven front protiv nas. To je sigurno kao $2 + 2 = 4$, i dode li do toga kad budemo skoro dvostruko jači nego sada, više nam ne može naškoditi. Mada, ako bi do toga sada došlo, režim lične vlasti bi se pobrinuo za sukob među protivnicima. Ali što je bolje, bolje je. Sad stvari idu tako sjajno da samo možemo poželeti da se sve tako nesmetano i dalje odvija.

Stvar sa nezaposlenima može iduće godine, svakako, biti još gora. Sistem protekcionizma je imao isti rezultat kakav i slobodna trgovina: prezasićavanje pojedinih nacionalnih tržišta, i to skoro svuda, – samo ovde još ne tako potpuno kao kod vas. Ali i ovde, gde smo od 1867.

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 110.

naovamo prebrodili dve do tri male prikrivene krize, čini se da se konačno opet priprema akutna kriza. Ogromne žetve pamuka u poslednje 2 - 3 godine (više nego 9 miliona bala godišnje) snizile su cene toliko koliko i u vreme najgore krize od 1846, i pri tom vrše strašan pritisak na proizvodnju, tako da ovdašnji fabrikanti moraju da proizvode preko mere, zato što su američki plantažeri preko mere proizvodili! Pri tom oni neprekidno gube novac zato što je, u uslovima pada cena sirovinâ, njihov proizvod ispređen od skupog pamuka već obezvređen kad stigne na tržište. *To je i uzrok vapaja nemačkih i elzaških predilaca*, ali oni to ne pominju u rajhstagu. I u drugim industrijskim granama ovde poslovi ne idu više naročito dobro, prihodi od železnica i drugih industrijskih proizvoda znatno opadaju već 15 meseci, tako da i ovde iduće zime može opet nastati neprijatna situacija. Teško se može očekivati poboljšanje u kontinentalnim državama sa protekcionističkim sistemom, trgovinski ugovori mogu doneti neko trenutno olakšanje, ali u toku godine to će se opet potirati. A ako iduće zime takva ista gruža u većoj razmeri započne opet u Parizu, Berlinu, Beču, Rimu, Madridu i naide na isti odjek u Londonu i Njujorku, situacija može postati ozbiljnija. Ali u tom slučaju je dobro to što bar u Parizu i Londonu sede gradski većnici koji *isuviše dobro znaju* da su zavisni od svojih birača-radnika i koji se već danas ostvarljivim zakonima - zapošljavanje na javnim radovima, skraćanje radnog dana, nadnice u skladu sa zahtevima strukovnih udruženja itd. itd. - suprotstavljaju utoliko manje što u njima vide jedino i najbolje sredstvo da mase zaštite od još gorih socijalističkih - stvarno socijalističkih - jeresi. Onda ćemo videti da li neće i berlinski i bečki gradski većnici, izabrani na osnovu pripadnosti jednoj klasi i na osnovu cenzusa koji im daje izborno pravo, nolentes volentes² morati da se povedu za njima.

U jučerašnjem broju lista »Standard« stoji telegram iz Petrograda: Wilhelmu³ je posle govora u brandenburškom landtagu izvestan gospodin skrenuo pažnju da se na putu predskazane »slave« isprečila Rusija. Na to je W[ilhelm] navodno odgovorio: I shall pulverize Russia - verovatno, pretvoriću Rusiju u prah i pepeo. To je čuo Šuvalov i, uverivši se u autentičnost obaveštenja, o tome izvestio svog cara. Na to se Aleksandar prvom prilikom obratio Schweinitzu i dao mu nalog: Recite svom caru da ću ako opet poželi da Rusiju pretvori u prah i pepeo, sa zadovoljstvom poslati pola miliona vojnika preko granice.

U subotu⁴ je Rusija ovde u Londonu izvojevala pobedu koja joj, međutim, sada više nije ni od kakve koristi. Prilikom izbora za veće grofovije (u Londonu se veće grofovije naziva ono što se inače zove gradsko veće) liberali su izvojevali sjajnu pobedu i, ako se ikad moglo sumnjati, danas više nema sumnje u to da će posle novih izbora za parlament Gladstone doći na vlast. A Gladstone je fanatičan prijatelj Rusa i neprijatelj Turaka i Austrijanaca, i njegov dolazak na vlast

² hteli-nehteli - ³ Wilhelm II - ⁴ 5. marta

bio bi nov motiv za rat za Aleksandra, pošto bi on označio blagonaklonu neutralnost Engleske i uz to pritisak Engleske na Italiju da i ona ostane neutralna. Velika glad i unutrašnji sukobi u Rusiji, koji bi, nadajmo se, odatle proizišli, otupeli bi svemu tome oštricu, ukoliko se ne dogode baš gluposti, koje ni sa ove ni sa one strane ruske granice nikad nisu sasvim nemoguće.

Uostalom, za ovdašnju unutrašnju situaciju pobeda liberala, je vrlo dobra stvar. Konzervativci nešto vrede samo ako im je na čelu čovek kakav je Disraeli, koji celu partiju vuče za nos i navodi je da čini suprotno od onoga što ona stvarno želi. Sadašnji vođi su pravi magarci i kicoši, koji dopuštaju da im lokalne vođe partije, tj. najgluplji od glupih, prave program. Uz to, oni su se istrošili i iscrpeli za 6 godina vladavine. Tu mora doći do smene, i to je na kraju značenje cele farse.

Ede mi kaže da mu je Mehring pisao da ni »N[eue] Z[eit]« ni »Vorw[är]ts« ne obraćaju ni najmanje pažnje na njegovog anti-Richtera, a ni druga partijska štampa, i da je to neoprostivo, a on je pozeleo da se potpuno povuče iz politike itd. Ja shvatam da ovi socijaldemokratski običaji mogu biti stvarno fatalni za autora koji se uživeo u literarni rad, – ovo nije nikakva grdnja, pa tako nešto je u buržoaskoj štampi, pa i u čisto literarnoj, ne samo pravilo već i uslov egzistencije, – dakle, za čoveka koji je postao velikan u nesocijaldemokratskoj štampi. Ali tu bismo se svi mi morali požaliti, tako isto stoji stvar sa tobom, sa mnom, sa svima drugima. A uprkos tome, ma koliko to ponekad bilo neprijatno za nekoga, ja smatram da je ta otmjena ravnodušnost naše štampe ipak jedna od njenih najvećih prednosti. Mehringovi radovi se kupuju i čitaju i bez reklamiranja u listu »V[orwärts]«, i bolje je ne praviti ničemu reklamu, nego je praviti tolikom šundu u partijskoj literaturi, koji se, na žalost, šalje i u svet. A istakne li se jedno, po poznatom demokratskom pravilu tražilo bi se i za drugo »jednako pravo za sve«. U tom slučaju, ja bih pre pristao na ravnopravno nepominjanje.

Ali vaši ljudi bi mogli da učine sledeće: da s M[ehring] ovim izdavačem zaključe za malo novca ugovor o čestom i redovnom oglašavanju. Ali tu je opet ona beskrajna nespretnost u poslovima koja je u prirodi našim novinarima.

Uostalom, ovih dana mi je došla do ruku Mehringova *Nemačka soc[ijal]demokratija*, 3. izdanje, i pregledao sam istorijski deo. On je u *Kapital i štampa* svakako malo lakomisljeno prešao preko ovog incidenta^[361]. Ali *nama* to može biti svejedno, *mi* nemamo potrebe da mu ista prebacujemo; njegova je stvar da li on ima šta samom sebi da prebaci, to se nas ne tiče. *Ja* bih, da sam na njegovom mestu, sasvim otvoreno priznao da sam promenio stav; u tome nema ničeg sramnog, i čovek sebi uštedi mnoge svađe, srdžbe i vremena. Uostalom, bilo bi glupo kad bi on pomišljao na povlačenje iz politike, time bi učinio uslugu samo vlastodršcima i buržujima. Njegovi uvodnici u »N[eue] Z[eit]« su, u stvari, prosto sjajni i mi ih svaki put s nestrpljenjem oče-

kujemo. Takvoj oštrici ne treba dopustiti da zarđa ili je stračiti na vašljive beletriste.

Siegel nam se svima veoma dopao. To je opet jedan od onih nemačkih radnika kojeg se čovek ne bi postideo pred drugim nacijama. Ne može mu čovek zameriti što je otuda otišao da bi izbegao izuzetno snažne i sistematske progone. Rudare, baš *zato što* upravo ulaze u pokret, posebno mnogo proganjaju i žrtve se još ni u kom slučaju ne mogu pouzdati u podršku drugova iz svoje struke, – na tom tlu još nije potpuno priznata solidarnost. Cunninghame-Graham i Keir Hardie našli su mu posao u Škotskoj, porodica će doći za njim; društvo kod kojeg radi daje mu predujam u novcu i to mu odbija od nadnice. Ali biće mu teško da to otplati. Dao sam mu pet funti za put u Škotsku i prvi smeštaj, ali teško da ću više od toga moći da učinim. Zar ne bi bilo prikladno da mu odobrite pomoć, recimo 100 - 150 maraka? Čitao sam Schröderova pisma njemu, odatle teško da može išta očekivati³⁶². Razmisli o toj stvari.

Iz priloženog Veštičinog⁵ jelovnika videćeš da će se tvoj jastog u majonezu – da se izrazim kao Arnold Ruge – »snagom istinskog toka« svog vremena pojaviti i zatim u sledećem momentu iščeznuti. Nadajmo se da će ovaj dijalektički proces potom biti krunisan nesmetanom negacijom nacije.

Srdačni pozdravi.

Tvoj
F. E.

Deseti april su Cveti. Možeš da kreneš najkasnije 8. i da onda budeš ovde najkasnije 9. uveče, u subotu. To bi bilo najbolje i najzgodnije. Nije potrebno da prisustvuješ prestonoj besedi. Dakle, 9. te ovde čekamo.

⁵ Vidi u ovom tomu, pismo br. 125.

130

Engels Juliji Bebel

u Berlin

London, 8. marta 1892.

Draga gospođo Bebel,

Na žalost, tek danas stižem da Vam zahvalim za Vaše drago pismo od 18. februara, i pri tom mi je neprijatno što moram da konstatujem da ste definitivno odlučili da svojom posetom obradujete ne nas već svoju kćer u St. Galenu. Ali ne možemo da Vam zamerimo što radije idete gospođi Simon, i tešimo se nadom i čvrstim uverenjem da ćemo Vas zato utoliko sigurnije videti kod nas u proleće [18]93 (ili u leto?). Tada, u leto, kamini su pokriveni i puding od šljiva je najstrožije zabranjen, a i magle ima veoma retko, pa ćete tako Englesku videti s njene najpovoljnije strane, – mada je neki pakosni Francuz jednom rekao da se celo englesko leto sastoji od tri vrlo vrela dana i jedne oluje, i to je sve. Nadajmo se da ćete nam iduće godine pružiti priliku da dokažemo da je to samo zlobno preterivanje. A tom prilikom ćete se uveriti i u to da se ovde sasvim lepo može proći i bez engleskog jezika.

A to da li ću ja doći u Nemačku, kako Vi rekoste, zavisi u ovo promenljivo vreme od raznih stvari koje nisu u mojoj vlasti; odavno je prošlo lepo doba prve ljubavi novog kursa^[383] prema svemu onome što izaziva Bismarckov gnev, i ne može se znati šta će se dogoditi od sada do leta. Prema tome, ja to sve zasada prepuštam slučaju i pričekacu da vidim da li će me sudbina ovog leta baciti u Nemačku, Norvešku, na Kanarska ostrva, gde me takođe traže, ili bilo kuda drugde. Bilo bi mi samo žao da, – ako ne bih imao dobre izgleda za prijatno putovanje na leto u Nemačku, – opet propustim priliku da se s Vama upoznam. Zaželeo sam se da opet vidim pravu i ispravnu nemačku proleterku, a Vas su mi uvek opisivali kao takvu. I moja žena¹ je bila prave irske proleterske krvi, i njena strasna ljubav prema svojoj klasi, koja joj je bila urođena, bila mi je beskrajno draža i više mi je pomagala u svim kritičnim momentima nego što bi to mogla sva tananost duše i umovanje »obrazovanih« buržoaskih kćeri. Ali moja žena je već više od dvanaest godina mrtva, a August ima tu sreću da Vas još uvek ima pored sebe, u tome je razlika.

Louise je upravo opet napisala stvarno šašavo pismo Augustu. Ne možete uopšte ni da zamislite kako je ta ženica postala opet neobuzdana otkako ponovo stoji čvrsto na svojim nogama. Trebalo bi da

¹ Lizzy Burns

prisustvujete kad jutrom ispijamo čaše plzenskog piva i vidite te glu-
posti i smeh. Radujem se što još mogu da učestvujem u ovim mlada-
lačkim ludostima; najzad čovek sa svih strana stari, pa uistinu može
da se raduje ako još nije izgubio sposobnost da se smeje. I ja Louise
ne mogu dovoljno da zahvalim što čini sve da se ne ugasi moja stara
rajska vedrina. I još jednom srdačni pozdravi i najlepše želje za Vaše
dobro zdravlje od

iskreno Vašeg

F. Engelsa

131

Engels Lauri Lafargue

u Pere

[London] 14. marta 1892.

Draga moja Laura,

Preda mnom je hrpa pisama, takva hrpa da se jedva bez srama usudujem na nju pogledati, ali ne možeš ni zamisliti koliko sam bio pretrpan poslom, prekidan, tracassé, embêté¹ itd., itd. od svakojakih ljudi. Moje najbolje vrijeme za rad – od januara do aprila – profučkano je i nisam čak ni na čas pogledao *treći tom*,² koji sam bio odlučio bezuslovno najvećim dijelom dovršiti – i s kritičkog gledišta – do Uskrsa. Sve puke želje. Sada sam već posve zauzet do tjedna poslije Uskrsa (10. aprila) doći će mi Bebel u posjetu na oko četrnaest dana; prije toga moram poći u Rajd da posjetim Pumps, koja je proživjela tužne dane; Percy je imao 1. gripu, 2. upalu pluća i 3. konačno je sada obolio od upale porebrice; i stajat će me vraškog naprezanja snage i rješivosti da ne odgovaram ni na jedno pismo i da ne radim ništa ni za koga ako se želim u maju i junu posvetiti III tomu.

Ali do đavola sve, ti ne moraš slušati moja jadikovanja. Drago mi je da postoje izgledi za dnevni list u Parizu^[350]; to će nadoknaditi sve štete u ostalim dijelovima svijeta. Iako su štete, koje trpi naša partija, sve ređe, i sve ih je manje ukoliko ih sami ne prouzrokuje. Imamo tako divne saveznike! Mladi Wilhelm³ se hvali da ima Boga za saveznika, koji je tako uredio sve stvari prilikom stva[ranja]⁴ svijeta, da mora pridonijeti [naj]većoj⁴ slavi pruske monarhije općenito i mladog Wilhelma posebno. Ali jadni mladić ne vidi da je on cijelo vrijeme bolji saveznik *nama* nego što je ikad Bog njemu bio ili će biti; i čak da to vidi, ne bi sebi mogao pomoći, takva je njegova priroda!

Moj članak iz »Almanah-a i »Neue Zeite«⁵ sada je preveden na talijanski (»Critica Sociale« — to mi je donijelo svađu s tim confusario l'illustre Bovio⁶), rumunjski (»Revista Socială«), poljski (»Przedświte«) i engleski jezik (njujorški »People«).

Vratili smo se iz Hajgejta (3.30 sati poslije podne); na groblju je ogavna meka ilovača; na svaku nogu nalijepilo se po pola cente. Na gr[obu]⁷ je Tussy (pretpostavljam) posadila mali čempres, a jedan šafran je procvjetao. Jedna mladica bršljana – koju je Motteler donio s groba Ulricha von Huttena, s otoka Ufenau u Ciriškom jezeru –

¹ mučen, gnjavljen – ² *Kapitala* – ³ Wilhelm II – ⁴ oštećen papir ⁵ *Socijalizam u Njemačkoj* – ⁶ Konfuznim slavnim Boviom, vidi u ovom tomu, pismo br. 119. – ⁷ oštećen papir

koju smo poslije pogreba jadne Nimmy, tek pošto se razvila na našem balkonu, posadili istrzana je najvećim dijelom još prošlog ljeta, ali njen ostatak sada dobro raste i duboko je uhvatio korijenja tako da nije moguće novo oskvrnuće.

I mi ovdje imamo posla oko 1. maja. To je lijepa mreža intriga tkanih, sječenih u komade i ponovo tkanih na Penelopin način. Komitet za osmosatno radno vrijeme^[105] (Edward, Tussy i njihovi prijatelji) nastojali su da budu prvi na poprištu, ali ih je preteklo Vijeće tredjuniona,^[102] taj reakcionarni ost[atak]⁷ starih tredjuniona. Sada su Vijeće tredjuniona i Socijaldemokratska federacija,^[62] [privremeno]⁷ prijatelji jer su protiv svih drugih; sada ne konkuriraju jedni drugima i zajednički im je interes da istisnu sve »nezvane«. Zbog toga, kad je Komitet za osmosatno radno vrijeme predložio da rade sa V[ijećem] t[redjuniona] na isti način kao i lanjske godine, kategorički je odbijen njegov prijedlog. Ali tada je Komitet za osmosatno radno vrijeme *osigurao park⁸ za sebe* prije nego je V[ijeće] t[redjuniona] na to i pomislilo, ponovo je ponudio saradnju V[ijeću] t[redjuniona], što je opet bilo s visoka odbačeno. Zatim su se *obje* organizacije obratile Prijestolničkoj radikalnoj federaciji (radikalnim klubovima)^[358] da s njima saraduje; a P[rijestolnička] r[adikalna] f[ederacija] je odlučila da *posreduje*, ali u svakom slučaju *da radi zajedno s Komitetom za osmosatno radno vrijeme*, kome cijeli pokret mora zahvaliti za svoj postanak. Tako su se V[ijeće] t[redjuniona] i S[ocijaldemokratska] f[ederacija], jer su kao uvijek precjenjivali svoju snagu, našli u neugodnom položaju: maraju popustiti, ili će održati zasebne manifestacije i snositi odgovornost za rascjep. *Naše* će manifestacije svakako uspjeti, ma što sad ostali učinili.

Hyndman postaje svakog dana gluplji. Njegova slijeпа mržnja prema Nijemcima dovela ga je do toga da podržava berlinske »Unabhängige«^[286] i da smatra kao glavnog njemačkog vođu onog odvratnog nitkova Gillesa, kojeg očito plaća njemačka ambasada i koji je bio, sa svojom bandom nezadovoljnika, protjeran iz ovdašnjeg njemačkog komunističkog društva^[220] (naš stari »Verein«¹⁰). Tako je sada izgubio i onu najmanju podršku u inostranstvu, koju je imao. U Njemačkoj su imali nešto obzira prema njemu barem kao prema rukovodiocu jedne *sekcije* engleskih socijalista, ali on je izgubio svako pravo na taj naslov. U Francuskoj njegovi prijatelji Brousse i komp. tako su nisko pali, da je čak H[yndman] morao protestirati protiv »higijenskog« programa njihovog idućeg kongresa^[364]. Treba žurno udahnuti dosta jakog revolucionarnog daha koji čisti sve te čangrizave Jammerkerle¹¹, ali on dolazi polako, polako kao što dolazi među te »verdamnten Schleswig-Holsteiner«¹² (kako je Marx nazvao Engleze), ali kada dođe, bit će tu *sigurno*.

⁷ oštećen papir – ⁸ Vidi u ovom tomu, pismo br. 128. – ⁹ »nezavisni« – ¹⁰ »Društvo« – ¹¹ plačljivce – ¹² »prokletnike iz Šlezvig-Holštajna«

Namjeravao sam dodati nekoliko riječi za Paula. [Primio sam]¹³ od njega pismo iz Marseja, ali eto vrijeme je večere i bojim se da ću napola morati stati. Bojim se da novi savez s Grangerom i komp. ne završi razočaranjem. Prvo, ti ljudi su pokazali da su sasvim ne[pouz-dani],¹³ jer su se bili pridružili Boulangeru, i jedino od njih možemo očekivati da nas izdaju prvom prilikom. Drugo, Paul kaže da mi moramo žeti, gdje je Boulanger sijao. Tačno tako, ali treba *žeti mase*, a *odbaciti vode*, kao što smo namjeravali s posibilistima; ali te vode nemaju za sobom mase, a oni sami krajnje su nepoželjni ortaci. Treće, u Narodnu skupštinu su se uvukli pod *lažnim izlikama* i iz nje će biti izbačeni na idućim izborima, tako da mi se čini, da se naši prijatelji oslanjaju na već nepouzdana osobe. Četvrto, što se tiče *spoljnje politike*, ti ljudi su *poznati šovinisti* – inače ne bi bili izabrani – i ako Paul i drugovi s njima stvore stranku, mogu ostati u manjini, izbačeni ili natjerani na rascjep prvom prilikom. Nadam se da se varam, ali bojim se da ne. Neoprostiva je izdaja bila, što su ti ljudi prišli Boulanger-u, i ja bih se radije sporazumio s Vaillant-om nego li sa svom tom grupom; zaista, mislio sam da je sreća, što su se sami onemogućili.

Louise će ti pisati što prije. Posljednjih osam dana bila je prilično bolesna i sada se počinje oporavljati. Sutra treba da posjetim starog Harneya u Ričmondu, gdje boluje od upale dušnika i reumatične kostobolje. I ti bi još htjela da nešto kažem Parižanima o 18. martu. Objesio bih se da znam šta!^[385] Mais nous verrons!¹⁴

Mnogo te voli tvoj
F. E.

Srdačan pozdrav od Louise.

Prevod s engleskog

¹³ oštećen papir – ¹⁴ Ali vidjet ćemo!

132

Engels Nikolaju Franceviću Danielsonu
u Petrograd

London, 15. marta 1892.

Poštovani gospodine,

Skoro se stidim da odgovorim na Vaša prijateljska i interesantna pisma od 12. i 21. novembra prošle godine. Ali bio sam tako pretrpan poslom, a i osećam da je pisanje uz plinsko osvetljenje još uvek tako štetno za moje oči (koje inače sasvim dobro služe), da mi taj prekomerni rad i kratko trajanje dnevne svetlosti u toku zime moraju poslužiti kao izvinjenje.

Vaša zemlja zaista prolazi kroz veoma važan period čiji se potpuni značaj teško može preceniti. Čini se da iz Vaših pisama proizilazi da Vi na sadašnju *неурожай*¹ ne gledate kao na slučajnost već kao na nužni rezultat, kao na jednu od neizbežnih propratnih pojava ekonomskog razvitka koji je započeo u Rusiji počev od 1861. A to je i moje mišljenje, koliko se o tome uopšte može suditi izdaleka. S 1861. godinom u Rusiji je započeo razvitak moderne industrije u razmerama dostojnim jedne velike nacije. Učvršćivalo se uverenje da danas nijedna zemlja ne može zauzimati ono mesto koje joj dolikuje među civilizovanim nacijama, ako ne poseduje industrijsku mašineriju na parni pogon i ako sama ne podmiruje, bar veliki deo, svoje potrebe za manufakturnom robom. I, na osnovu ovog uverenja, Rusija je delala i dela vrlo energično. Sasvim je prirodno što se okružila bedomom zaštitnih carina, jer je engleska konkurencija nametnula takvu politiku gotovo svakoj velikoj zemlji. Čak se i Nemačka, gde se une grande industrie² bila uspešno razvila u uslovima skoro apsolutno slobodne trgovine, pridružila tom horu i postala protekcionistička samo zato da bi ubrzala proces koji je Bismarck nazvao *Züchtung von Millionären*.³ A ako je Nemačka pošla ovim putem čak bez ikakve potrebe, ko može prebaciti Rusiji što čini ono što je za nju bila nužnost kad se već opredelila za nov industrijski put?

Čini mi se da se sadašnja situacija kod Vas u izvesnoj meri može uporediti sa situacijom u Francuskoj pod Louis-om XIV. I tamo je Colbert-ov sistem zaštitnih carina stvorio životne uslove za manufakture; i u toku 20 ili 30 godina otkrilo se da se nacionalna manufakturna industrija, u uslovima koji su tada postojali, može stvoriti samo na račun seljaštva. *Naturalwirtschaft*⁴ seljaka je upropašćena i zamenjena

¹ nerodicu, lošu žetvu – ² velika industrija – ³ odgajanje milionera – ⁴ naturalna privreda

sa Geldwirtschaft,⁵ stvoreno je domaće tržište i, istovremeno, bar za neko vreme, opet skoro potpuno uništeno ovim istim procesom i besprimernom silinom sa kojom se nametala ekonomska nužnost, a uz to i povećanim dažbinama u novcu i davanjem većeg broja vojnika, što je uslovljeno uvođenjem stajaće vojske regrutacijom, kao što je to danas uslovljeno uvođenjem pruskog vojnog sistema opšte vojne obaveze. A kad su jedna ili dve žetve ispale loše, svuda u zemlji je nastupilo ono stanje opštih teškoća koje je opisano kod Boisguillebert-a i maršala Vaubana.

Ali tu postoji jedna ogromna razlika: razlika između stare »Manufakture«⁶ i moderne »grande industrie« koja je (po svom uticaju na seljaka, tog poljoprivrednog proizvođača na malo i sa sopstvenim sredstvima za proizvodnju) ravna razlici između stare kremenjače sa glatkom cevi iz 1680. i moderne repetirke, kalibra 7,5 milimetara, iz 1892. Štaviše, dok je 1680. sitna poljoprivreda bila još uvek normalni način proizvodnje, a obrada velikih imanja mogla biti samo izuzetak *koji se tek javlja*, ali uvek samo izuzetak, obrada velikih imanja mašinama sada je pravilo i sve više i više postaje jedini mogući način poljoprivredne proizvodnje. Tako se danas čini da je seljak osuđen na propast.

Sećate se šta je rekao naš autor u pismu o Žukovskom⁷ – da, bude li se i dalje išlo putem kojim se krenulo 1861, seljačka община^[366] će nužno propasti. Čini mi se da se to baš sada događa. Čini se da se bliži trenutak, bar u nekim oblastima, kad će sve stare socijalne institucije života ruskog seljaka ne samo izgubiti svoju vrednost već postati okovi, isto onako kao što je to bilo u zapadnoj Evropi. Bojim se da ćemo morati da gledamo na общину⁸ kao na san iz prošlosti i da ubuduće računamo sa kapitalističkom Rusijom. Nema sumnje, tako se gubi jedna velika šansa, ali se protiv ekonomskih činjenica ne može ništa učiniti. Jedino je čudno to što baš oni ljudi u Rusiji koji uporno tvrde da su ruske primitivne institucije neprocenjivo nadmoćne nad onima sa trulog Zapada, čine sve da razore te primitivne institucije i da ih zamene onima sa trulog Zapada!

Ali ako je ruski seljak osuđen da se pretvori u industrijskog ili poljoprivrednog proletera, čini se da je i помещик⁹ osuđen na propast. Iz svega zaključujem da je ova klasa još više u dugovima nego seljaci i da postepeno mora prodavati svoju imovinu. A čini se da između ove dve klase stupa jedna nova klasa zemljoposjednika, seoski кулаки ili gradski buržuji – možda očevi buduće zemljišne aristokratije??

Prošlogodišnja loša žetva dovela je do toga da sve ovo postane sasvim jasno. I ja potpuno delim Vaše mišljenje da su uzroci samo socijalnog karaktera. Što se tiče sećenja šume, ono je, isto kao i upropašćivanje seljaka, vitalni uslov buržoaskog društva. Nema »civilizo-

⁵ novčana privreda – ⁶ manufaktura – ⁷ Karl Marx, *Pismo redakciji »Otežestvenije zapiski«* – ⁸ opštinu – ⁹ zemljoposjednik

vane zemlje u Evropi koja to nije osetila, i Amerika*, a nesumnjivo i Rusija, to oseća u ovom trenutku. Tako je, u mojim očima, sečenje šume bitno kako socijalan faktor tako i socijalan rezultat. Ali to je za zainteresovane strane ujedno i vrlo zgodan izgovor da krivicu za ekonomske greške pripišu uzroku za koji se očito niko ne može smatrati odgovornim.

Po mom mišljenju, loša žetva je samo učinila *očevidnim* ono što je već postojalo u *prikrivenom vidu*. Ali je strašno povećala brzinu procesa. Seljak će u vreme ovogodišnje prolećne setve biti znatno slabiji nego što je bio u vreme prošlogodišnje jesenje setve. I on će morati da se oporavlja pod daleko nepovoljnijim okolnostima. Šta može on, pauper, do guše u dugovima, bez stoke, čak i na mestima gde je prebrodio zimu a da nije morao da napusti svoju zemlju? Stoga mi se čini da će proći godine dok se sasvim ne prebrodi ova nevolja, i da će, kad se stigne do te tačke, Rusija biti sasvim drukčija zemlja nego što je to bila 1. januara 1891. I moraćemo da se tešimo mišlju da će sve to na kraju poslužiti stvari ljudskog progressa.

Prošle jeseni sam Vam poslao jednu knjižicu: *Ursprung der Familie*,¹⁰ 4. izdanje, preporučeno i sa svojom adresom na omotu, pa pošto se nije vratilo, nadam se da ste je dobili.

Mnogo Vam hvala za mnoge novine i revije koje ste mi poslali – rad Mendeljejeva bio je posebno interesantan. Samo, žao mi je što im sad ne mogu posvetiti pažnju koju zaslužuju, pošto moram da radim naporno. Koliko sam imao izuzetnog posla – shvatićete ako Vam kažem da od Nove godine dosad – obično za mene najmirniji period – nisam bio u stanju da se ni za minut posvetim 3. tomu.¹¹

Vaše čestitke preneo sam blagovremeno u Pariz^[368].

S prijateljskim pozdravima

uvek Vaš

P. W. Rosher^[211]

Nema vesti od našeg mutual?¹²

Prevod s engleskog

* U Americi sam to video svojim očima pre 4 godine^[367]. Tamo se čine veliki napor da se ublaže te posledice i ispravi greška.

¹⁰ Poreklo porodice – ¹¹ *Kapitala* – ¹² zajedničkog prijatelja (T. A. Lopatina)

Engels Augustu Bebelu
u Berlin

London, 16. marta 92.

Dragi Auguste,

Danas ti se obraćam sa molbom da mi pošalješ stenogram zasedanja na kome su naši ljudi govorili o Elzas-Lotringiji i Singer, navodno, dao neku izjavu u vezi s tim u ime frakcije^[369]. Siguran sam da će mi se u vezi s tim obraćati pitanjima i stoga bih hteo da znam *egzaktne* činjenice.

Ovde je u vezi s 1. majem opet izbila stara borba,¹ ali stvari su zasad povoljne. Ovo što ti sad pišem *ne sme* da ode u »V[orwär]ts«, koji Gilles na svoj način čita i prerađuje za Hyndmana, – tj. hvaleći i slaveći nezavisne^[286] i klevetajući frakciju; a pošto borba još nije rešena, sve što se objavljuje bilo bi iskorišćeno *protiv* nas.

Dakle, prvobitni »legal 8 Hours Committee«^[105], pod predsedništvom Avelinga, Trades Council^[102] pod upravom Shiptona (koji je trenutno u savezu sa Hyndmanom i Social Democratic Federation^[62]) gotovo istovremeno su se latili posla; 8 Hours Committee je pozvao Trades Council na zajedničko delovanje, kao prošle godine, ali je taj poziv sa prezrenjem odbijen. On se istovremeno obratio Metropolitan Radical Federation⁵ (koja obuhvata preko 50 radikalnih »radničkih«, delimično socijalističkih klubova)^[358] a sad se i Trades Council obratio njima. U međuvremenu je Aveling napravio istu takvu zvrčku Trades Council kakvu je ovaj njemu napravio pre 2 godine^[370], i osigurao sebi najpreče pravo na park.⁶ I 8 Hours Committee se, posle tog obezbeđivanja prava na park, još jednom obratio Trades Council, ali je još jednom s prezrenjem odbijen. A odmah potom je Metropolitan Radical Federation, – prema kojoj se i Trades Council već više puta poneo drsko (Trades Council je prošle godine na tribine koje su mu bile dodeljene pustila samo tredjunioniste, a ni jednog govornika iz klubova) – odlučila da pod svim uslovima istupi zajedno sa 8 Hours Committee, ali da još jednom pokuša da se izmiri sa Trades Council. U nedelju⁷ je 8 Hours Committee imao sednicu i sporazumeo se sa Metropolitan Radical Federation u tom smislu da Metropolitan Radical Federation pokuša da postigne to izmirenje, a posle će se doneti ostale odluke. Tako stoji stvar. 8 Hours Committee je

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 128 i 131. – ² »Komitet za zakonski osmočasovni radni dan« – ³ Veće sindikata – ⁴ Socijaldemokratska federacija – ⁵ Prestolnička radikalna federacija – ⁶ Hajd park – ⁷ 13. marta

zasad u daleko najboljem položaju. On ima park, gasworkers,⁸ čitavu masu malih East-End-Unions⁹ i radikalne klubove – ukratko, masu koja je u najmanju ruku dvostruko veća nego ona koja stoji iza Trades Council i Hyndmanove federacije. Ova je zasad mirna kao bubica i pušta Trades Council da radi za sebe. Ako se ne dogode neke gluposti i nesmotrenosti, Trades Council će ili malo popustiti ili, kao pre 2 godine, na demonstracijama morati da svira drugu violinu i još uz to raštimanu.

Sad sam pročitao i Mehringovu *Legendu o Lessingu* u »N[eue] Z[eit]« i veoma sam uživao u njoj. Taj rad je zaista odličan. Ja bih neke stvari drukčije motivisao i iznijansirao, ali u celini on je pogodio srž stvari. Pravo je zadovoljstvo videti kako se materijalističko shvatanje istorije – pošto je, kao po pravilu, već 20 godina moralo da ostane razmetljiva fraza u redovima mlađih članova partije – najzad počinje da koristi kao ono što u stvari i jeste: kao vodilja pri izučavanju istorije. Kautsky i Ede su u ovom pogledu dali stvarno lepe radove, ali je Mehring mnogo temeljnije proučio svoju posebnu temu: pruski ugao nemačke istorije; uopšte, on slobodnije gleda na stvari i pre svega ima postojaniji, određeniji način izražavanja. Nadam se da će taj rad izaći kao posebno izdanje, čim bude odštampan u »N[eue] Z[eit]«. To je, za mene, najbolja, po svim pravilima izvršena opsada citadele pruske legende: govori se o Lessingu a misli na starog Fritza.¹⁰ A rušenje pruske legende je apsolutno nužno pre nego što Pruska bude mogla da utone u Nemačku. O *preduslovima* istočnoelbske Pruske kako u Nemačkoj, tako i u evropskoj i svetskoj istoriji ja bih se ponekad izrazio drukčije, ali to su stvari koje je M[ehring] samo dotakao.

A sad je vreme da se ide na obed, da bi Veštica pokazala svoje veštičje znanje. Što se tiče priče o Ist-Endu, ne uzrujavaj se mnogo oko toga, verujem da se ništa opasno ne priprema^[371].

Srdačni pozdravi gospodi Juliji i tebi.

Tvoj
F. Engels

⁸ plinarske radnike – ⁹ sindikata sa Ist-Enda – ¹⁰ Friedricha II

134

Engels Filippu Turatiju
u Milano^[372]

Dragi građanine Turati,

Zahvaljujem Vam na dva prim[erka] odgovora *slavnog*, koji ste bili ljubazni da mi pošaljete^[373]. Samo se po sebi razume da ne mislim da mu dajem repliku, jer ako nije hteo da govori i nije govorio o nemačkim socijalistima, povodom čega je onda citirao moj članak¹ i svojim čitaocima priključio svoje opaske? Njegovi stavovi su nepovezaniji nego ikad, iz milosrđa treba pretpostaviti da je potpuno zaboravio ono što je pisao u dnevniku »La Tribune«^[335].

Iskreni pozdrav
F. E.

[London] 18. marta 92.

Prevod s francuskog

¹ Friedrich Engels, *Socijalizam u Nemačkoj*

135

Engels Karlu Kautskom
u Štuttgart

London, 30. marta 92.

Dragi barone,

Predgovor sam sinoć poslao sa ispravkama i dodao dva reda za 2. izdanje^[374]. Mislim da je to dovoljno. Stari predgovor još uvek ima cilj da spreči ponovno oživljavanje Rodbertusove podvale, koja, kao i sve takve modne stvari, ima tendenciju ka periodičnosti. Svakako, taj predgovor je neobično brzo dejstvovao. Ali nije moja krivica to što su ti veliki ljudi koji su korišćeni protiv nas takvi da se mogu potući u dva predgovora. Osim toga, izlaganja ekonomskih pitanja koja su tamo data još uvek su veoma korisna za Nemce; neumešnost nekih naših ljudi u polemici o ekonomskim pitanjima je čudna, a nije ni smešna.

Čestitam na tvojoj teško porođenoj brošuri o programu^[308]. Dete će već naći svoj put u život. Nov popularno-rezimiran rad je još uvek vrlo koristan. U govorima se često zapaža koliko je potreban takav kurs ponavljanja; a debele knjige može i hoće da čita samo malo njih.

Svoju žalbu na javašluk nemačkih pisaca trebalo bi da pretvoriš u princip da takve članke koje nameravaš da uzmeš vraćaš, sa podvučenim mestima, autoru da ih ispravi, pa bi se oni brzo naučili da rade drukčije. Naravno, ako je redakcija tako ljubazna da im ona sama stilizuje, oni će biti sve nemarniji.

Shvatam te kad se žališ na prepisku, tu sam ti sapatnik. Ali ti si bar redaktor a ja nisam, i imaš pravo da se ograničiš na poslovnu prepisku, a to što ti činiš više od toga jeste za tvoje lično zadovoljstvo, dok ja to ne smem.

A propos, Marxov članak o Proudhonu iz berlinskog lista »S[ocial]-D[emokrat]« *nisam* pregledao u korekturi, nisam imao vremena^[375].

Što se tiče Adlera^[376], ti si, od Dietza, saznao više nego ja. Prema tome, ja sam saopštio tvoja zapažanja Louisi i zamolio je da mi za tebe sačini memorandum o toj stvari, pa ga prilažem. Na osnovu njene diskrecije u odnosu na mene ja zaključujem, a verovatno ćeš i ti, da je to slučaj koji od nas zahteva strogu diskreciju i da bi svako neoprezno brbljanje o tome moglo imati najgore posledice. Ali, na žalost, ima toliko ljudi koji saosećaju i koji takvom prilikom iz čistog saosećanja ne mogu da drže jezik za zubima, i ako se o toj stvari već tako priča po Berlinu, već i to je dovoljno loše.

Položaj rad[ničke] kl[ase] je ovde konačno izašao, na žalost, nemam nijedan prim[erak] za slanje, ali sam S. Sonnenscheinu i komp. pre-

poručio »N[eue] Z[eit]«. *Razvitak s[ocijalizma]* je sada takođe gotov, ali pošto je knjižica ispala isuviše mala za cenu od 2 [šil] i 6 [pen] (što je magarac-izdavač unapred znao!) treba da je napunim dugačkim predgovorom.¹ Pa, videćemo. Ali ovo mi je poslednji rad, posle prelazim na III tom.² Iz Petrograda sam dobio vest (*među nama!*) da će *Por[eklo] porodice* verovatno uskoro izaći na ruskom jeziku. Članak o *Soc[ijalizmu] u Nemačkoj* je sad izašao na italijanskom, rumunskom («*Critica Socială*»), na engleskom («*The People*», Njujork), na poljskom («*Przedświt*» ovde), a ova dva poslednja prevoda su urađena po »N[eue] Z[eit]«.

Mnogo pozdrava od svih nas svima vama.

Tvoj
General

¹ *Uvod u englesko izdanje (1892) Razvitka socijalizma od utopije do nauke*
- ² *Kapitala*

136

Engels Pasqualu Martignettiju

u Benevento

London, 30. marta 1892.

Dragi prijatelju,

Ne mogu da nađem onaj broj »Lotta«¹ koji Vi pominjete u svojoj dopisnici od 26, ali bi, po mom mišljenju, u svakom slučaju bila greška i greh prema najvažnijim interesima partije da jedan socijalist pruži priliku bilo kom armijskom poručniku da ga ubije^[377]. Tada bi mladim oficirima bilo lako da, uz pomoć takve metode duela sa socijalistima, koja je za njih apsolutno bezopasna, steknu glas da su energični, povrh svega brzo napreduju u službi i naše najbolje ljude uklone s puta. U tome im ne smemo pomagati.

Može se desiti da nastanu okolnosti kad je duel neizbežan i za naše ljude; francuski i italijanski poslanik može biti prinuđen na politički duel ako bi odbijanje duela partiji donelo više štete nego njegovo prihvatanje, naročito kad je naš poslanik onaj ko je naneo uvredu. Ali ja smatram da je besmislica bez krajnje nužde prihvatiti duel, a kamoli provocirati ga.

Šaljem Vam engleski prevod mog *Položaja radničke klase u Engleskoj*, koji je upravo izišao, i nadam se da će Vam biti od koristi pri učenju engleskog jezika.

Vaš

F. Engels

¹ »Lotta di classe«

Engels Hermannu Schlüтеру

u Njujork

London, 30. marta 1892.

Dragi Schlüter,

Pre svega moram da ti zahvalim za tvoje prošlogodišnje pismo koje mi je donelo tolika dragocena obaveštenja^[378]. Na žalost, nisam ti mogao vratiti istom merom, o evropskim političkim prilikama može se uopšte dosta saznati iz dobro izabраниh novina, i da bih sačuvao slobodno vreme za rad, prinuđen sam da što manje ulazim u sav unutrašnji život pojedinih socijalističkih partija, inače ne bih stigao ništa da učinim. Dakle, o unutrašnjem razvitku partije raznih zemalja, – ukoliko se on odvija u vidu međusobne kavege vođa, što je većinom slučaj, – ne mogu da dam nikakva obaveštenja, jer čak i ono malo što o tome znam saopštavano mi je često samo kao tajna.

Da sam znao da vas tamo interesuje članak iz lista »Figaro«, poslao bih vam ga, pošto mi ga je Laf[argue] poslao^[379]. Sad je on odavno zaboravljen i zagubljen; pisaću u Pariz, ali teško mogu da poverujem da ću moći da nabavim još jedan primerak i da ću od Laf[argue-a] dobiti autentično obaveštenje. L[afargue] je to sigurno odavno zaboravio; otkako je izabran neprestano putuje po celoj Francuskoj sa svojom besplatnom kartom i agituje i propagira (ne mislim da race)^[380] i, čini se, sa velikim uspehom. Prvi maj će – zbog istovremenih izbora za gradska veća^[357] u celoj Francuskoj osim Pariza – ovog puta biti stvarno odlučujući dan za Francuze; njih častoljublje nagoni da se takmiče sa Nemicima.

Za vas veliku prepreku u Americi sačinjava, izgleda, izuzetan položaj domorodačkih radnika. Do 1848. može se govoriti o domorodačkoj postojanoj radničkoj klasi samo kao o izuzetku: ono malo njeinih prvih pripadnika na istoku u gradovima moglo se još uvek nadati da će se pretvoriti u seljake ili buržuje. Sad se razvila takva klasa i velikim delom se organizovala u tredjunione. Ali ona još uvek zauzima aristokratski položaj i u stanju je da proste, malo plaćene poslove prepušta doseljenicima, od kojih samo jedan mali deo ulazi u aristokratske trades.¹ Ali ovi doseljenici su podeljeni po nacionalnostima koje se međusobno ne razumeju a većinom ne razumeju ni jezik te zemlje. A vaša buržoazija ume mnogo bolje od austrijske vlade da se koristi jednom nacionalnošću protiv druge, Jevrejima, Italijanima, Česima itd. protiv drugih, tako da, mislim, u Njujorku među radnicima postoje

¹ sindikate

takve razlike u životnom standardu kakve su drugde nečuvene. Uz to dolazi i potpuna ravnodušnost društva prema ljudskim životima koji podležu u konkurentskoj borbi, društva koje se razvilo bez ikakve sentimentalne feudalne pozadine, na čisto kapitalističkoj osnovi; there will be plenty more, and more than we want, of these damned Dutchmen, Irishmen, Italians, Jews and Hungarians² i povrh toga stoji u pozadini John Chinaman^[381], koji ih sve nadmaša sposobnošću da živi od pogani.

U jednoj takvoj zemlji neizbežni su stalno novi usponi, praćeni isto tako neizbežnim padovima. Samo što ti usponi postaju sve snažniji, a padovi deluju sve manje parališući, i u celini stvar ipak napreduje. A ja smatram da je sigurno ovo: Čisto buržoaska osnova, bez ikakve predburžoaske obmane, odgovarajuća ogromna energija razvitka, koja se pokazuje u bezumnim preterivanjima sadašnjeg protekcionističkog sistema^[288], jednog dana će dovesti do obrta koji će zapanjiti čitav svet. Budu li Amerikanci jednom počeli, oni će delati s takvom energijom i silinom u poređenju sa kojima smo mi u Evropi deca.

Sa srdačnim pozdravima

Tvoj
F. Engels

[Dodatak Louise Kautsky]

Dragi Schlüтеру,

Žena obično ne želi ni da mrdne prstom i zato nije ni ljubazna dok joj nešto ne treba. Htela bih da saznam neke činjenice o građanskom ženskom pokretu; tj. o njihovim izbornim pravima i privilegijama u raznim državama ne samo za izbore školskih i opštinskih vlasti već i za politička izborna prava itd. Ja, tj. general dobija za mene od Sorgea 2 najistaknutija lista za ženska prava »Woman's Journal« i »Woman's Tribune«. Ali meni treba više, treba mi kratko, sažeto ali potpuno izlaganje istorijskog razvitka borbe za postizanje ženskih građanskih prava; a ne grozne, dosadne fraze prvoboraca za ženska građanska prava. Knjiga koju oni [...]³

² biće dosta drugih, i više nego što nam je potrebno, tih prokletih Nemaca, Iraca, Italijana, Jevreja i Mađara – ³ kraj pisma nedostaje

138

Engels Lauri Lafargue

u Pere

London, 4. aprila 92.

Draga Laura,

Danas samo dvije riječi, da te zamolim da pažljivo pratiš »Éclair«. U petak¹ ujutro Émile Massard iznenada je na mene navalio s molbom da dam intervju za te novine duginih boja. Pristao sam, jer je obećao da će mi donijeti rukopis da ga pregledam i jer sam pomislio da je prilika da prišapnem nešto pariskom gogo.² Jučer sam pregledao rukopis i *gotovo ga cijelog preradio*. Da li ćeš biti ljubazna, da mi pošalješ 4 - 6 primjeraka lista, čim se pojavi? Ako je tekst vjeran, trebat će mi za razne strane; ako nije, odmah ću protestirati zbog zloupotrebe povjerenja³.

Uostalom, to novo iskustvo s neprestanim neprilikama prilikom davanja intervjua, ponukat će me da ih ubuduće ne dajem, jer stvarno uvijek moram na njima raditi (juče od 11 sati ujutro do 3 popodne umjesto da šetam po ovom toplom vremenu) i čak onda nisu ono što želim i ne ističu moje misli. Neka svi idu do đavola!

Proveo sam nedjelju dana u Rajdu³⁸³, koristilo mi je. Pumps i djeca su dobro; Percy je imao gripu, upalu pluća, upalu porebrice, anginu itd., jedno poslije drugog, i jedva se oporavlja.

Radim na prokletom uvodu³ za nikad zasitog Swan Sonnenscheina i komp. i budući da će biti dug, oduzet će mi čitav tjedan. Čim ga dovršim, dobit ćeš dugo pismo.

Salut⁴ putujućem parlamentarcu,⁵ koji nije samo peripatetik bijeli udovac nego i skakavac.⁶^[384] Srdačan pozdrav od Louise i od zanavijek tvog starog

Generala

Idućeg tjedna očekujem Bebelovu posjetu, ukoliko ga ne spriječi bolest; čini se da mnogo pati zbog pretjeranog rada i rastrojenosti.

Prevod s engleskog

¹ 1. april - ² lakovjernom čovjeku - ³ *Uvod u englesko izdanje (1892) »Razvika socijalizma od utopije do nauke»* - ⁴ Pozdrav - ⁵ Paulu Lafargue-u - ⁶ Englesova igra riječi: grass widower - bijeli udovac, a grasshopper - skakavac.

139

Engels Henriju Brissacu

u Pariz

(koncept)

[London, posle 7. aprila 1892]

Dragi građanine,

Upravo sam primio vaše pismo od 7. ov. m. (poštanski žig od juče). Još čekam brošuru koju ste mi ljubazno poslali. Čitaću je sa interesovanjem. Ali, beskrajno žalim što će mi biti nemoguće da vam učinim uslugu koju mi tražite⁽³⁸⁵⁾. Kad bih sastavio *za vas* kritiku vašeg rada namenjenu objavljivanju, pre svega bi me, možda, učtivost sprečila da govorim otvoreno. Sem toga, ono što bih učinio za vas, morao bih da učinim za svakog drugog revnosnog socijalistu, Francuza, Nemca, Engleza, Italijana, Španca, Danca itd. itd. i kuda bi me sve to odvelo? Nijedan dan ne bih raspolagao svojim vremenom. A što je važnije od svakog drugog obzira, preda mnom je sada veoma težak posao koji mi već godinama leži na savesti – redigovanje III toma Marxovog *Kapitala* i ja sam još pre više meseci doneo odluku da ne preduzimam nikakav novi posao dok ne obavim ovaj neodložni zadatak.

Primite uverenje o mojoj odanosti.

Prevod s francuskog

140

Engels Augustu Bebelu

u St. Galen

London, 16. aprila 92.

Dragi Auguste,

Tvoja depeša je, naravno, donela đavolsko razočarenje. Pa, protiv bolesti se ne može ništa, nadam se da si se toliko oporavio da si dobro podneo put i da ti je sad korisno uživanje u alpskom vazduhu. Ali zato si sad obavezan da u maju povedeš sa sobom i gospođu Juliju, i u vezi sa tim ja činim sve što je u mojoj moći pišući dodatne redove, pa te molim da me u tome najenergičnije podržiš.

Što se tiče Parižana, ovde su bila dvojica pre nego što je stiglo tvoje pismo. Ja sam im rekao da dođu sutradan, u sredu,¹ pošto je tada sigurno trebalo da stigne pismo od tebe. Kad je ono stiglo, otišao sam Juliusu a Louise onom drugom – negde na kraju sveta – ali ona nije našla nikog i ostavila je pismenu poruku. Najzad, u četvrtak uveče dođe jedan od njih (drugi je bio otišao već u sredu ujutru), reče mi da je zbog okolnosti stvar odgođena i da se oni nadaju da će moći da je obave bez vaše pomoći, a da će se vama obratiti samo u krajnjoj nuždi. Ostalo, usmeno kad dođeš, nema potrebe žuriti^[386].

Ne shvatamo zašto hoćeš da se vratiš iz St. Galena u peskaonicu rajha;² tamo ćeš se opet zaglibiti u posao i tako će otići dan za danom. Zdravlje će ti opet popustiti, a onda će doći doktor i poslati te na kraju smesta u Karlsbad. Oduševljen sam Karlsbadom, tj. za druge ljude a ne za sebe, zato što sam video kako se tamo Marx opet podigao na noge^[387]; da je mogao da koristi osam godina pre toga, verovatno bi još uvek bio živ. On čudesno deluje kad su posredi sve bolesti jetre i stomaka, i ja bih bio za to da ti u junu 4 - 6 nedelja piješ tu kapital-vodu (kapital zato što stvara fiziološki višak vrednosti za tebe i ekonomski za gostioničare u Karlsbadu), gde će se doktor Fleckles, Marxov i Tussyn prijatelj – ona će ti ispričati o njemu – pobrinuti za ostale rasonode, on je jedan od najduhovitijih ljudi u Evropi.

Pisao bih ti ranije, ali sam morao da napišem jedan veoma rđav predgovor,³ da bih izbegao svako ogovaranje. To ti je priča tipična za Englesku. Aveling prevodi moj *Razvitak socijalizma* za Social Series, gde svaka knjiga staje 2,5 marke. Rekoh da je prevara prodavati tako mali rad za tu cenu. Ne, reče Aveling, to bolje zna taj čovek – izdavač; jedna knjižica je podebela, druga tanja, pa to uvek daje neki prosek

¹ 13. aprila – ² tj. Berlin – ³ *Uvod u englesko izdanje (1892) Razvitka socijalizma od utopije do nauke*

(osobito za onoga koji slučajno samo u tankim knjižicama nalazi nešto interesantno). Uz to, izdavač je video nemački original, zna šta treba. Dobro. I posao je obavljen. Zahvaljujući strahovito velikim proredima isteruju se nekih 117 strana. Sad izdavač – zove se Sonnenschein, ali, čini se, da ponekad ne vidi ni kad sunce najjače sija⁴ – otkriva da tako ne ide i moli me da napišem podugačak predgovor. E, ali to nije tako prosto. Ja treba, tako reći, prvi put da se prikažem obrazovanoj britanskoj publici, i tu se mora dobro promisliti. I kao rezultat toga ispala je dugačka rasprava o ovome i onome, o svemu i ničemu, kroz koju se kao crvena nit provlači oštro podsmevanje engleskoj buržoaziji, – radoznao sam da vidim šta će na to reći britanski filistar. Objaviću ga na nemačkom jeziku u »N[eue] Z[eit]«^[388], nadam se da će vas zabavljati.

Dakle, – da se pošta ne bi zatvorila – Louise i ja te molimo da pozdraviš Friedu⁵ i Simona, – valjda će i oni jednom doći u London, – i ostajemo sa poznatim odnosno nepoznatim osećanjima.

Tvoj
F. E.

⁴ igra reči: Sonnenschein – sisanje sunca – ⁵ Frieda Simon

141

Engels Lauri Lafargue

u Pere

[London] 19. april 92.

Draga moja Laura,

Napokon – ouf, je respire!¹ Kada je Sonnenschein vidio da Edwardov prevod *Socialisme] utopique itd.*,² usprkos najvećem proredu u slogu, predstavlja strašno tanku knjigu za 2 [šilinga i] 6 [penija] (što sam mu rekao na početku) navaljivao je da napišem dug predgovor. I budući da sam mu obećao napisati uvod³ i kako je bilo raznih pitanja koja sam želio objasniti britanskim filistrima, prionuo sam na posao i on je najzad gotov. Rekao bih da iznosi gotovo polovicu cijele knjige, a pisao sam ga pomno, jer britanski filistar ne voli da se stranci s njim rugaju – ipak se nisam mogao suzdržati.

Zbilja, da li ima ikakvih novosti od Ravéa i o njegovom prevodu⁽³⁸⁹⁾? Sad bi već trebalo biti gotov.

Sada se vraćam na tvoje poslednje pismo. Mislim, da bi trebalo posebno razmatrati ova dva pitanja: 1. naše odnose s blankistima stare škole i 2. naše odnose s bulanžo-blankistima.

Prvo. Ne mogu se uzdržati a da ne mislim da je naš spor s Vaillant-om počeo prošlog aprila⁴ i da su naši prijatelji posve nedužni. U to vrijeme Vaillant i mi radili smo zajedno, alemanisti⁽⁴⁵⁾ su bili treća partija, koja je željela potpuno priznanje s naše strane. Tada su naši prijatelji, a da se nisu posavjetovali s blankistima, iznijeli svoj plan o kretanju povorki prema mairies⁵ i Burbonskoj palači⁽³⁹⁰⁾, s delegacijama da razgovaraju s élus.⁶ Blankisti su se tome, naravno, suprotstavili, jer nisu htjeli da se sretnu sa svojim traîtres.⁷ Ali naši su prijatelji bili uporni i tako su, koliko mogu vidjeti, *gurnuli* blankiste da se udruže s alemanistima. Zaključujem, da su se naši prijatelji u tom slučaju poslužili podvalom, što im na kraju krajeva, nije nimalo pomoglo jer im je čitav plan propao.

Slabo mi je poznato, što se dogodilo poslije toga, ali bez ikakve sumnje, kad je jednom izbio prvi razlog nepovjerenje između blankista i naših prijatelja, bilo je lako svakom ološu, kakav ima kod bl[ankista] uz pomoć alemanista, da proširi razdor i da učvrsti savez između bl[ankista] i al[emanista], što nas je opet dovelo u beznadan

¹ uh, dišem – ² *Utopijskog socijalizma* tj. *Razvitka socijalizma od utopije do nauke* – ³ Uvod u englesko izdanje (1892) *Razvitka socijalizma od utopije do nauke* – ⁴ Vidi u ovom tomu, pismo br. 46, 47 i 48. – ⁵ sjedišta opštinskih vijećnika – ⁶ izabranicima, tj. vijećnicima i poslanicima – ⁷ izdajcima

položaj manjine u Parizu. No, to ne bi bila velika nesreća kad bi dobivali u provinciji; Paul i Guesde su divno radili u tom smislu, te možemo očekivati, nadam se, veliki uspjeh 1. maja^[857] i ostaviti blankiste i alemaniste da se cuire dans leur jus.⁸

No, sada dolazi do tog saveza s bivšim bulanžistima, poslanicima u Skupštini. Kao što sam već rekao, kada su mase bile zavedene u takvu očitu zabludu, kao što je bio slučaj s Boulanger-om, razbijanje takve iluzije otrežnjavalo ih je da poslušaju glas zdravog razuma i da se nama pridruže – *na to* nasljedstvo od bulanžizma mi imamo pravo. Ali mi se čini da je sasvim drukčija stvar u isto vrijeme prihvatiti vođe tog pokreta – ne kao pojedine ličnosti nego onako kako oni sami sebe cijene i s položajem koji su zauzimali u bulanžističkoj rulji. Ne mogu da ne izrazim duboki prezir prema ljudima koji su dozvolili da padnu u tu zamku – nije važno pod kakvim izgovorom. Ništa nije tako mnogo škodilo ugledu Francuza u inostranstvu kao ta slijepa zanesenost za novim spasiocem društva, i to kakvim! A nije bila riječ samo o buržujima, nego o velikoj masi radničke klase koja je isto tako klekla pred tim vjetropirom! Kakvo povjerenje bilo tko može imati u zdrav razum ljudi, koji su vezali svoju sudbinu uz sudbinu tog jouisseur,⁹ koji je u isto vrijeme spletkario s krajnjim republikancima, klerikalcima, monarhistima i koji je morao biti »rođeni lažljivac«, da se poslužim izrazom koji je Sonnenschein pred Baxom za sebe upotrebio! Tim ljudima nešto nedostaje u karakteru ili razumu, ili i jednom i drugom, i sigurno ne zavređuju da su s nama. Od kakve bi nam koristi mogli biti?

1. Ni jednog dana ne možemo na njih računati.

2. Ako se s njima udružimo u Narodnoj skupštini, *bit će ih više od nas* i moći će mimo naše volje donositi najapsurdnije odluke s kojima ćemo biti vezani ili ćemo se inače od njih otcijepiti, pa da se nademo u gorem položaju nego ranije. Ako se moram pokloniti pred većinom, konačno bih to najradije učinio pred većinom kojom rukovodi Vaillant nego li pred većinom, koju vodi Granger i komp.

3. Budući da su svi ti ljudi ušli u parlament na licemjerman način, u nj sigurno neće biti izabrani na idućim izborima – da li je onda vrijedno da se s njima udružujemo?

I ako Argyriades napada Nijemce, što da kaže o Rochefort-u i njegovom listu,¹⁰ koji očito prima ruski novac (bar neki njegovi redacteurs¹¹) i ruske članke?

Raskid s blankistima stare škole možda je bio neizbježan, ali s tim se moramo pomiriti; ali ne vidim ni najmanje stvarne koristi od saveza sa radikalima bivšim bulanžistima, zastupljenim u Skupštini. Da nećemo žrtvovati naše vrlo ozbiljne izgledе u budućnosti da bismo se dičili s grupom od nekih 25 poslanika u parlamentu?

Napokon, to je činjenica i pomoći nema. Jedino se nadam da naši

⁸ kuhaju u svom vlastitom sosu – ⁹ uživatelj – ¹⁰ »L'Intransigeant« – ¹¹ urednici

prijatelji neće imati suviše mnogo povjerenja u svoje nove saveznike. I vjerujem da je naša francuska partija sada dovoljno snažna da može bez ozbiljne štete podnijeti posljedice jedne ili dviju grešaka.

Činjenica da Paul i Guesde idu na Sjever za 1. maj pokazuje da nam naši novi saveznici ne donose nikakvu stvarnu snagu u Parizu, što se izgleda svodi na to da cijelu proslavu 1. maja u Parizu prepustimo blankistima i posibilistima. Kao što sam već rekao, nije veliko zlo u tome, ako ih možemo pobijediti u provinciji, ali ako naši novi saveznici nisu jaki u Parizu, gdje *su*, međutim, davolski jaki?

Čini se da je tvoj članak o vjerskom pritisku u fabrikama prešao okvir austrijskih zakona o štampi. Tvoj posljednji članak o noćnom radu je objavljen, Louise te moli da je ne kriviš zbog jedne ili dvije greške koje su počinili u Beču^[391].

Očekivali smo Bebelovu posjetu za Uskrs, ali je obolio (katar želuca i crijeva) i liječnik ga je sprečio da otputuje. Nada se da će doći polovicom maja. To je treći napad u toku jedne godine i liječnik – specijalist, ozbiljno ga je opomenuo, pa traži da on ide u Karlsbad, gdje će se, mislim, oporaviti.

John Bull opet se juče pokazao u svoj svojoj okrutnosti na željezničkoj stanici u Hampstead Heathu; bilo je oko 5 sati, kiša se približavala i masa je jurnula niz stepenice – osam osoba je zdrobljeno – mrtvo, većinom žena i djece, a više od dvanaest je ranjeno. Zamisli francusku masu odgovornu za tako šta!

Uvijek tvoj

F. Engels

Pozdrav od Louise.

Mislite li poslati jednog ili dva delegata na proslavu 1. maja? *Posibilisti će imati dva delegata* (Vid. »Cronicle«, koji smo ti poslali s pismom Adolpha Smitha Shiptonu^[292]). Edward ti je o tome pisao; ako ne možete poslati nikoga, delegirajte Bonniera iz partijskog Conseil National¹² i pošaljite pismo. Nemojte dopustiti da se pos[ibilisti] predstave kao jedini zastupnici Francuske. Ali neka to bude *zvanično* učinjeno!^[393]

Prevod s engleskog

¹² Nacionalnog vijeća

142

Engels Karlu Kautskom u Štuttgart

London, 20. aprila 92.

Dragi barone,

Uvod u englesko izdanje *Socijalizma itd.*¹ dobićeš, naravno, na nemačkom jeziku; to se po sebi razume, on mora da se objavi, a gde bih inače mogao štampati tako dugačak rad nego u »N[eue] Z[eit]«? Juče je poslat i sve dok ne budem imao otiske za korekturu, ja sam znači, hors de combat.² Ispao je đavolski dugačak rad, u njega sam uneo svu staru mržnju koja se u meni nakupila prema engleskoj buržoaziji, i gorim od želje da vidim šta će na to reći britanski filistar.

Ovde smo konačno načisto šta će biti s 1. majem, ili, pre, obrnuto od toga. Trades Council³[102] i Social Democratic Federation⁴[62] preduzeli su sve da ovog puta stvar uzmu u svoje ruke i da prosto izbace naročito Ligu za osmočasovni radni dan⁵[105]. Naime, Social Democratic Federation trenutno ide ruku pod ruku sa najreakcionarnijim elementima u Trades Council – Shiptom itd. – i u vezi sa majskim demonstracijama potpuno se potčinjava tom Council. Trades Council treba da započne kampanju protiv nezavisnih elemenata na Ist-Endu, a Social Democratic Federation misli da će sama pobrati plodove. Elementi koje je trebalo ukloniti, okupljeni su, razume se, oko Avelingovih, i podršku su imali u 1. Gasworkers Union,⁶[67] 2. Metropolitan Radical Federation,⁶[358] 3. nizu malih unions koji su više voleli da se istaknu u Eight Hours League,⁷ nego da se potčine sitno-buržoaskim old unions u Trades Council. Na obe strane se mnogo manevrisalo, i Trades Council je uspeo da na jednom sastanku delegata radničkih organizacija Londona – na kome je, naravno organizovana veštačka većina – preuzme rukovođenje demonstracijom. Uprkos tome, i mada je prethodno odlučio da ne pregovara sa Ligom za osmočasovni radni dan, on je morao da dopusti da u izvršni komitet uđe prvo 1, a zatim 2 delegata obe Lige, i da joj takođe stavi na raspolaganje 2 platforme u parku.⁸ Uz to, Metropolitan Radical Federation ima takođe dve, koje i nama pripadaju, dok Social Democratic Federation ima samo dve. – A pošto za ljude koji imaju većinu u Trades Council osmočasovni radni dan znači samo to da 8 časova treba pla-

¹ Friedrich Engels, *Uvod u englesko izdanje (1892) Razvitka socijalizma od utopije do nauke* – ² nesposoban za borbu – ³ veće sindikata – ⁴ Socijaldemokratska federacija – ⁵ sindikat plinarskih radnika – ⁶ Prestonička radikalna federacija – ⁷ Liga za osmočasovni radni dan – ⁸ Hajd parku

titi običnu nadnicu, a za svaki dugotrajniji rad, kao prekovremeni rad, treba platiti jednu i po ili dva puta veću nadnicu, – *dakle pošto je osmočasovni radni dan za ove ljude nešto sasvim drugo nego što je za nas*, – u tekućoj godini, posle 1. maja, sukob će tek izbiti i bitku treba opet voditi. To je tačka koja će konačno ovde biti stavljena na dnevni red. Dakle, nemoj verovati u ono što o 1. maju ovde govori »Vorwärts«, sa našeg stanovišta cela stvar je podvala; to je osmočasovni radni dan in a pickwickian sense,⁹ i to se konačno mora obelodaniti, pa tad više neće biti ni onog sedenja na dve stolice od kojeg sad izvlače koristi Social Democratic Federation i fabijanci.^[28]

»Workman's Times« treba koristiti *samo* za faktički materijal. Urednik¹⁰ je provincijalac koji se zanosi beletristikom, koji ne želi ni sa kim da se sukobi, brblja i prima mnogo gluposti. Ali svi *izveštaji* su od samih radnika, mada su i »Errand boy« i njegova majka »Marxian« (specijalna zverka) i »Proletarian« itd. gluposti.*

Majka Wischnewetzky je morala da podnese svakakvo muštranje od svog muža, razvela se, zove se opet gospođa Kelley i živi sa svoje 3 dece, koja su joj sudski dodeljena, u Čikagu.

Voleo bih da znam šta su naši Francuzi učinili na opštinskim izborima 1. maja^[357]. To je njihova prva prava proba.

Pozdrav od svih nas svima vama.

Tvoj
F. E.

* »W[orkman's] T[imes]« se stopio sa bivšim »Trades Unionist« i uzeo u redakciju Nasha, koga ti poznaješ. Zato tamo i postoji uticaj Toynebe Halla koji ti je takođe poznat^[304]

⁹ samo na rečima – ¹⁰ Joseph Burgess

143

Engels Pasqualu Martignettiju
u Benevento

London, 21. aprila 1892.

Dragi prijatelju,

Žalim što ne mogu da Vam pošaljem nijedan primerak *Položaja rad[ničke] klase* na nemačkom jeziku, te knjige već 16 godina nema u knjižarama, i stari primerci u katalozima trgovaca prodaju se čak kao polovni vrlo retko i veoma skupo (30 - 40 maraka!). Čim završim rad na III tomu Marxovog *Kapitala*, nameravam da spremim novo izdanje.

Radujem se što iz Vašeg prevoda engleskog predgovora u »Crt[ica] Soc[iale]«^[395] vidim da ste u engleskom jeziku već vrlo lepo napredovali. Ali ne bih Vam savetovao da knjigu prevodite s engleskog teksta, prevod je vrlo grub i pun amerikanizma koje nisam mogao sasvim da izbacim.

Ako ste već stigli dotle da ste kadri da glatko i bez rečnika prevodite sa engleskog, nadam se da će Labrioli, Turatiju ili nekom drugom prijatelju uspeti da Vam obezbedi literarni rad da se na kraju izvučete iz nevolje i usamljenosti u Beneventu. Kad biste otuda mogli otići samo u Rim ili Milano, sigurno biste brzo nešto našli! Moj predgovor uopšte nije bilo lako prevesti; u njemu ima nekih izraza čije se objašnjenje ne može naći u rečniku, ili bar ne ono značenje u kome sam ih ja upotrebio.

Ne mogu Vam dovoljno zahvaliti za Vaše marljivo urađene prevode mojih radova, čime ne samo da činite uslugu meni već stvarate međunarodne veze između italijanskih i nemačkih socijalista. Uskoro ćete opet nešto dobiti od mene, englesko izdanje *Razvitka socijalizma*, s dugačkim novim uvodom, koji će izaći na nemačkom jeziku u listu »Neue Zeit«^[398].

Fantuzzi mi je od početka ličio na prevaranta. Mislim da biste dobro učinili da od njega zatražite da Vam vrati rukopis i koregirane tabake, jer ko zna da li će on uopšte još nešto hteti da štampa?^[396]

Iskreno Vaš

F. Engels

144

Engels Johannu Heinrichu Wilhelmu Dietzu
u Štutgart^[397]

London, 23. aprila 1892.

Dragi gospodine Dietz,
Prilažem nekoliko redaka ukoliko budete hteli da ih pokažete
O. Wigandu.¹

Čim budu obavljene preliminarni pregovori, štampanje bi moglo da počne, ukoliko se sa mnom slažete u tome da knjiga treba da izađe ne samo bez izmene već i bez dodataka, u krajnjem slučaju sa ponekom kratkom primedbom, i samo sa novim predgovorom. U tom slučaju biste mogli da mi pošaljete korekturu u šifovima i ja bih uneo tih nekoliko neophodnih napomena (fusnota).

Pošto je izišlo i englesko izdanje, mogao sam se uveriti da je to dovoljno. Čitav niz primedaba ili takav dodatak koji bi dopunio knjigu prikazujući današnje stanje stvari, udvostručio bi obim, zahtevao godinu dana proučavanja (što ja ne mogu da učinim) i izdavanje bi se, znači, oteglilo u beskonačnost. Za to je sasvim dovoljan I tom *Kapitala*. Ta knjiga² je danas istorijski dokumenat, opis jednog određenog stupnja razvitka, i to je dovoljno, utoliko pre što mi u Nemačkoj sada stojimo otprilike na tom istom stupnju. Ono što je potrebno reći o tome biće rečeno u predgovoru.

Imate li primerak po kome se može štampati?

Sad je izišlo i englesko izdanje (tj. ono koje je ovde ponovo izdato, preštampano s američkog).

U očekivanju vesti od Vas, srdačno Vas pozdravlja

F. Engels

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 145. – ² *Položaj radničke klase u Engleskoj*

145

Engels Johannu Heinrichu Wilhelmu Dietzu
u Štuttgart

122, Regent's Park Road, N. W.
London, 23. aprila 1892.

Dragi gospodine Dietz,

Kao odgovor na Vaše cenjeno pismo od 20. o. m. i ja sam saglasan sa tim da Vi, u dogovoru sa gospodinom Otto Wigandom, štamplate *Položaj radničke klase u Engleskoj* u svojoj Internacionalnoj biblioteci^[398], pod uslovima o kojima ćemo se još detaljnije dogovoriti.

Očekujem Vaše predloge u vezi sa tim i pozdravljam Vas

srdačno

F. Engels

146

Engels Johannu Heinrichu Wilhelmu Dietzu
u Štutgart^[899]

London, 27. aprila¹ 92.

Dragi gospodine Dietz,

Saglasan sam sa uslovima koje ste izneli u svom jučerašnjem pismu i kasnije ću Vas obavestiti o načinu na koji treba rasporediti honorar.

Ako Vas dobro razumem, mi se slažemo i u tomè da se knjiga štampa, istina, bez izmena, ali da ja treba da napišem 1. nov predgovor i 2. kratke fusnote tu i tamo, gde je to potrebno radi *boljeg razumevanja*, ali ne radi toga da se dà razvoj stvari do danas. Ako je tako, ovo nije potrebno izričito potvrditi.

Zadržao sam u rezervi jedan primerak za slučaj preštampavanja i poslaću Vam ga preporučeno kao štampanu stvar.

Sa srdačnim pozdravom

Vaš odani

F. Engels

¹ U rukopisu: 26. april

147

Engels Lauri Lafargue u Pere

London, 3. maja 92.

Draga moja Laura,

Nekoliko redaka u žurbi. Što se predviđalo kao naš poraz, završilo se kao pravo pravcato slavlje. U nedelju¹ smo imali samo dvije govornice, ali one su jedine privukle publiku i štampu. Sigurno si vidjela naše karikature, napravljene bez našeg znanja u listu »Daily Graphic«, kojeg sam ti poslao. Govornica br. 14, međunarodna govornica, predstavljala je velik uspjeh tog dana. Čudnom srećom, čini se, da su Roussela iz Bourse du Travail^[201] odstranili Prudent Devillers i Argyriadès, kao i Adolphe Smith, i on je došao na našu govornicu, tako da smo mi imali dva Francuza,² dva Rusa³, jednog Nijemca, Bernsteina, jednog Austrijanca, Louisu, jednog Poljaka, Mendelsona i jednog Jevrejina,⁴ pored la Española⁵ gđe C[unninghame-]Graham i Britanaca.⁶

Same manifestacije su bile ogromne, čak u uspoređenju s dvije prethodne godine, i pokazale su da se ovdje stvari *kreću*, premda se kreću s posebnim neizravnim pravcem, u čemu Englezi uživaju^[400].

Naveče su nas posjetili Mendelsonovi, Bernsteinovi, naravno Tussy i Edward i Bonnier, koji je doveo Roussela. Bili smo vrlo dobro raspoloženi, imali smo jednu Maibowle⁷ i debeli Roussel bio je prekomjerno veseo; naprotiv, Argyriadès i komp. priznali su mu sutradan ujutro da su se smrtno dosađivali u društvu, gdje su bili, ili tačnije, gdje su bili odvučeni (sans calembour!⁸).

Nestrpljivo očekujem »Socialiste« da nešto saznam o našim izbornim rezultatima, održanim 1. maja u Francuskoj^[357]; novine, koje si mi poslala, ne sadrže ništa što bi me informiralo, a sasvim je sigurno, ako nismo osigurali većinu, da smo morali dobiti bar izvjestan broj glasova.

Uostalom, milo mi je što je sve svuda prošlo mirno. Ideja da 1. maj treba biti dan svađa i izgreda samo je zamka koju je postavila buržoazija, a mi nemamo nikakva interesa da padamo u tu zamku. Mi hoćemo da pokažemo svoju snagu, to je sve; a kad ćemo upotrebiti

¹ 1. maj – ² Paul Lafargue i Ferdinand Roussel – ³ F. V. Volhovski i S. M. Kravčinski – ⁴ Šhajer – ⁵ Španjolka – ⁶ Edward Aveling, Eleonar Marx-Aveling, William Morris, Tom Mann, Pate Curran i dr. – ⁷ majsku bolu, naročita smeša pića; majsko veselje – ⁸ bez uživanja

tu snagu, to nije stvar naših protivnika već naša, sve dok na to možemo uticati.

Hvala za novine. Zvoni za večeru! Kod mene je Pumps, Percy i porodica, tako da ne mogu mnogo pisati; moram ih izvesti da vide malo znamenitosti, što im je tako dugo nedostajalo na o[toku] R[aj]tu]. Tebi i Paulu šalju srdačne pozdrave, kao i Louisa

Uvijek tvoj
F. Engels

Prevod s engleskog

148

Engels Johannu Heinrichu Wilhelmu Dietzu
u Štuttgart

London, 5. maja 92.

Dragi gospodine Dietz,

U odgovoru na Vaše cenjeno pismo od 28. aprila, 2. o. m. poslao sam Vam *preporučeno* kao dobro upakovanu štampanu stvar jedan nepovezani prim[erak] *Položaja radničke kl[ase]*, koji ste, nadam se, dobili.

Iz obaveštenja koje ste dali ne vidi se *koliko* Vam je prava pre-pustio Wigand u preštampavanju u Internacionalnoj biblioteci^[398]: da li Vam je dozvolio jedno izdanje sa određenim tiražom ili onoliko izdanja i u onom roku za koje se nas dvojica dogovorimo. Sudeći po Vašem gore pomenutom pismu čini se da je posredi ovo drugo, pa Vas molim da budete tako dobri da me nekom prilikom obavestite o tim pojedinostima. Kad su poslovi posredi, važno mi je da znam kakav je moj položaj.

Srdačan pozdrav.

Vaš
F. Engels

149

Engels Augustu Bebelu
u Berlin

London, 7. maja 92.

Dragi Auguste,

Dakle, u subotu, kroz 8 dana, čekamo te ovde^[401]; nadamo se da ćeš Paulusu¹ uliti toliko poverenja u vodu da će put preko Ostendea preduzeti kao probu za put do Čikaga^[402]; jer ako bude bio toliko hrabar, može odmah da putuje *samo* vodenim putem do Čikaga, od Liverpula za Montreal na Svetom Lorencu, i odatle Velikim jezerima, pa će se obezbediti zauvek; jer na velikim jezerima na kopnu čak i stari morski vuci dobijaju morską bolest, i nas četvoro smo zadržali čitavo društvo kad smo bez te bolesti prebrodili oluju na jezeru Iri^[367].

Ako misliš da ću ti sad opširno odgovoriti na tvoja tri pisma, u zabludi si. Louise se baš sad vratila iz grada i toliko je ožednela da smo rizikovali da ispijemo po drugu čašu piva od jutros i sad smo vrlo veseli. Naime, napolju je vrlo toplo, i tu se mora – da se izrazim kao Prusi – nešto izmeniti.

Treba da vidiš Mendelsona i njegovu suprugu, bili su u nedelju opet ovde kod nas. Možeš s njima da porazgovaraš i u njihovoj kući.

E, baš vam i treba tako, – kod nas je bilo lepo vreme 1. maja a kod vas nije. Da si bio ovde, video bi kako izgleda kad se na jednom mestu sakupi 600 000 ljudi, bilo je stvarno veličanstveno^[400]; i posle takvog utiska čoveku je teško da podvrgne čak i neophodnoj kritici bedno intrigiranje i kavženje koji su tome prethodili, a ipak je to obaveza.

Kad dođeš, bićeš, zahvaljujući zabrani svog lekara, spasen svih javnih svećanih govora, pod pretpostavkom da se sam pridržavaš te zabrane. Znaš kako je, pruži Ciganki prst, a ona uz celu ruku.

Laura Lafargue piše da su naši ljudi na francuskim opštinskim izborima dosad u nizu mesta postigli uspehe, ali zbog sprovođenja užeg izbora prava odluka biće donesena tek iduće nedelje^[357]. U štampi do sada nije se pisalo mnogo o tome.

Dakle, očekujemo da ti ruke budu stvarno jake i žuljevite, već smo pisali Board of Work² da nam u londonskim parkovima stavi na raspolaganje potrebno staro drveće da bi svakodnevno uz doručak mogao da iščupaš bar jedno.

Srdačni pozdravi od Louise.

Tvoj
F. E.

¹ Paul Singer – ² Ministarstvu za javne radove

150

Engels Johannu Heinrichu Wilhelmu Dietzu
u Štuttgart

London, 12. maja 1892.

Dragi gospodine Dietz,

Sasvim se slažem sa Vašim predlogom od 9. o. m.^[403] Ja Vam sa svoje strane, i onoliko koliko sam merodavan, dajem pravo da štampate 10 000 primeraka, za šta ćete mi poslati honorar:

za 2 500 primeraka	500 maraka	u jesen 1892.	posle štampanja;
„ 2 500	„ 500	„	za Novu godinu 1893;
„ 5 000	„ 1 000	„	posle štampanja ove druge polovine, ali u roku od 6 meseci posle početka štampanja.

Mislim da imate pravo da, u uslovima još uvek tako neodređenog dogovora sa Wigandom, postupite na ovaj način. Vaša je stvar da li ćete to nazvati *jednim* izdanjem ili ćete to pretvoriti u više izdanja. Naravno, meni je mnogo više stalo do toga da taj rad ponovo predam publici nego da se hvališem mnogobrojnim izdanjima.

Sa srdačnim pozdravom

Vaš
F. Engels

151

Engels Stanisławu Mendelsonu
u London

122 Regent's Park Road N. W.
[London] 14. maja 1892.

Dragi građanine Mendelson,

Sorge mi piše iz Njujorka da mu je od 10 funti (od toga 5 Vaših) koje smo mu poslali za Annu,¹ ostalo još 19 dolara i 64 centa; on mi ih je vratio poštanskom uputnicom na *4 funte i 8 šilinga*. Prema tome, šaljem Vam u ovom kovertu ček na *2 funte i 4 šilinga* kao Vašu polovinu.

Sutra će ovamo stići naši prijatelji Bebel i Singer⁽⁴⁰¹⁾, a Bebel mi je posebno izrazio želju da Vas vidi, Vas i gospođu Mendelson. Možda bi Vam odgovaralo da nam učinite zadovoljstvo da večerate kod nas u nedelju; ako ste slučajno zauzeti u nedelju, budite tako dobri pa nam odredite dan i sat kada bismo vas mogli posetiti?

Mnogo prijateljskih pozdrava od gospođe Kautsky i mene gospođi Mendelson i Vama

F. Engels

Prevod s francuskog

¹ Stanisław Padlewski

152

Engels Karlu Kautskom
u Štuttgart

London, 17. maja 92.

Dragi Kautsky,

Dobio si dopisnicu u vezi sa Werner-Weilerom^[404]. Meyer mi je ispričao odmah posle edinburškog kongresa^[405] da je tamo otkrio Weilera.

Epitet koji mi je pridat je apsolutno glup. Učinio bi mi uslugu i meni a sigurno i drugima, kad bi mu objasnio da se, bar ubuduće, mora navikavati na naš način izražavanja, koji nema za cilj reklamiranje, i da ćeš, u protivnom, morati da mu to ispravljaš^[406].

Hirsch je svakako u Frankfurtu, i Meyer ima obaveze prema njemu zato što je on, na M[eyerovu] želju, u odgovarajućem trenutku opominjao: Gospodine Meyer, ne smete toliko piti. To ti je bilo najsmješnije prisno prijateljstvo između jednog Jevrejina – s kakvim nosem! – i jednog antisemite. Smejem se i sad, dok ovo pišem.

Što se tiče slučaja sa Louise, ja ne bih, da sam na tvom mestu, dirao u tu stvar^[407]. To što ona nosi tvoje prezime posledica je postupka koji si učinio po svojoj sopstvenoj volji. To što vi više niste zajedno takode je posledica tvoje sopstvene inicijative. Za to što je sada mogućna zbrka opet je kriv samo tvoj postupak. Sad ona nosi jedino ime koje ima pravo da nosi po austrijskom zakonu, i ja apsolutno ne vidim zašto da izbegava tu nužnost.

Želim da govorim sasvim otvoreno s tobom. Svi mi ovde, a ja ne manje od drugih, veoma smo zavoleli Louise još kad ste ovde bili zajedno. Kad je započela priča s razvodom, ona se od početka do kraja ponela tako velikodušno da smo joj se svi stvarno divili, i otkako je ovde, postala mi je toliko draga da je za mene isto što i Pumps, Tussy, Laura, isto kao da je moje rođeno dete. Kad si bio ovde, pokazala ti je da se apsolutno ne ljuti na tebe. Ali time se moraš zadovoljiti. Niko od nje ne može da traži da snosi moguće neprijatne posledice tvojih postupaka. Predložiš li joj ovo što mi pišeš, i upita li me, ja ću joj bezuslovno savetovati: Ne!

Do zbrka je i kod nje dolazilo, ali se ona tome samo smejala. Pa i da ti učini tu uslugu, kakva bi bila posledica? Pored Louise K[autsky] i Luise K[autsky] na sceni bi se pojavila još i treća Louise S[trasser]-K[autsky] i tek tad bi bila potpuna komedija od zabune. Tebi se ne bi pomoglo, a ona bi tek onda morala na sve strane objašnjavati, ko, kako, kada i gde?

Kako rekoh, ne diraj u tu staru priču. Sasvim je dobro što ste

razdvojeni, i Louise je time sasvim zadovoljna. Ali što učini – učini, i, konačno, posledice moraš ipak sam da snosiš. I *ova* posledica zaista nije tako teška, da bi joj trebalo pridavati nekakav značaj.

To isto misli i Tussy, i s time se potpuno slaže i August, kome sam pročitao tvoje pismo i ovo što sam gore napisao^[401].

Dakle, ne brini, sve će se to samo po sebi urediti.

Tvoj stari

F. Engels

153

Engels Ludwigu Schorlemmeru
u Darmštat

London, 17. maja 1892.

Dragi gospodine Schorlemmer,

Pre izvesnog vremena dobio sam od Carla¹ isto tako čudno pismo kao i Vi, i tad sam se obratio njegovom lekaru, starom Marxovom i mom prijatelju, doktoru Gumpertu. On kaže da je Carlovo zdravlje od pre nekog vremena veoma oslabilo, kao što smo mi svi već zapazili, da je, zatim, u proleće preležao influencu sa raznim nezgodnim posledicama, i da mu najviše od svega pada u oči to što se on od iscrpljenosti vrlo sporo oporavlja. Zasad se još ne može ustanoviti neka određena bolest, ali čini se da nešto nije u redu, a on će mi o tome dalje pisati čim bude mogao da kaže nešto određenije. Kaže da zasad nije potrebno da Carl dođe u Mančester, što sam mu bio ponudio, i da ni on sam to ne želi.

Carla nisam video od prošlog leta, za Božić nije mogao doći zato što mu je zujalo u ušima, što mu mnogo smeta na predavanjima i ispitima i što se kako on kaže, pogoršava putovanjem u London. Za Uskrs je imao influencu, i opet ništa. Doktor Gumpert kaže da će ga, čim njegovo stanje to dozvoli, poslati van zagušljivog Mančestra, možda ćemo zajedno otići nekud gde je vazduh bolji, ali o tome još ne mogu da kažem ništa.

Mislim da je najbolje da Carla ne upućujete u to da mi vodimo prepisku o njegovom zdravlju, čini se da je vrlo osetljiv. Mislim da bi bilo najbolje da mu povremeno opet pišete, javljate vesti od kuće i molite ga da Vas obavestava o sebi. Ja ću od Gumperta, kako mi je on i obećao, dobijati vesti s vremena na vreme, da ću Vas o tome obavestavati i bez Vaše molbe.

August je ovde i stanuje kod nas, i Paul Debeli² je ovde, stanuje kod Bernsteinovih^[401]. August trenutno nije ovde, inače bi Vas sigurno pozdravio. Gospođa Kautsky Vam zahvaljuje na pozdravu i srdačno Vas pozdravlja, a i ja Vas molim da primite moje pozdrave i izraze dubokog poštovanja prema celoj porodici.

Vaš
F. Engels

Moja nećaka, gospođa Roscher, zvana Pumps, koja je takođe ovde, mnogo pozdravlja sve vas.

¹ Carl Schorlemmer – ² Paul Singer

154

Engels Victoru Adleru
u Beč

London, 19. maja 1892.

Dragi Victore,

Raščistio sam stvari sa Dietzom, a on sa Wigandom, u vezi sa novim izdanjem *Položaja radn[ičke] klase u Engleskoj*, i tu će mi uskoro pasti 1 000 maraka kao honorar, koji Dietz obećava da isplati pola jesenas, a pola za Novu godinu, 1893, ali August – koji je ovde – misli da će bar deo od toga od njega i ranije izvući. Zatim, ima tu još neki honorar za članke u »N[eue] Z[eit]«. Ja bih hteo da taj novac predam opet vama, Austrijancima, ali dozvoljavam sebi da zadržim i neka prava u vezi sa njegovim korišćenjem i o tome sam govorio sa Augustom koji se s tim slaže.

Naime, ja znam – iako ne sve pojedinosti ali zato dovoljno da izvedem praktične zaključke – da neprekidno imaš smetnje u svojoj partijskoj delatnosti usled nesposobnosti te iste austrijske partije da ti obezbedi takav materijalni položaj koji bi ti omogućavao da sve svoje vreme i snage posvetiš našoj stvari. Isto tako znam da nesreće koje su te zadesile u poslednje vreme iziskuju izdatke za koje ti partija ne može dati sredstva. Prema tome, smatram da je jedan od prvih uslova za dalji razvitak austrijskog pokreta da ti se pruži mogućnost, prvo, da prebrodiš ovaj period kad se od tebe zahtevaju izuzetni izdaci i, drugo, da ti se ubuduće po mogućnosti obezbede neophodni dodaci, koje je sada još uvek nemoguće pribaviti. Ovo prvo je najnužnije, a drugo ide s tim. Predložio bih ti da ti stavim na raspolaganje gore navedene honorare da ih upotrebiš za prvi ili drugi cilj ili za oba, – upotreba bi zavisila samo od okolnosti o kojima si samo ti merodavan da sudiš. Samo se po sebi razume da tu otpada svaka potreba da se javno polažu računi o tim svotama.

Nadam se da ćeš mi učiniti to zadovoljstvo i prihvatiti moj predlog. Iz sopstvenog iskustva znam – mada je otad prošlo mnogo vremena – koliko ekonomska borba za opstanak ograničava sposobnost i volju za rad a i vreme rada. A mi svi troje¹ ovde mislimo da austrijskoj partiji ne možeš učiniti veću uslugu nego da se složiš s ovim malim planom.

Vaša proslava 1. maja je ovde ostavila vrlo dobar utisak, utoliko pre što je Pariz, usled tamošnjih zaštevica, ove godine faktički ispaao. A Lafargue piše da u 22 mesta (najveća su Rube i Marsej, gde smo uveli *sve* naše) imamo većinu u gradskom veću, na prvim izborima

¹ Friedrich Engels, August Bebel i Paul Singer

osvojili smo 400 mesta, na užim izborima još 200⁽³⁵⁷⁾. Efekat možeš videti u orleanističkom »Soleil« koji ti šaljem.

Pa, mnogo pozdrava od tvog

F. Engelsa

155

Engels Paulu Lafargue-u
u Pere

London, 19. maja 92.

Dragi moj Lafargue,

Kako je kod vas slabo organizirana statistička služba! U Njemačkoj bismo imali za 3 - 4 dana rezultate poslije drugog glasanja, a »Le Socialiste« od 15-og objavljuje samo vrlo neprecizne i nepotpune informacije. Ali do toga će doći i vidjet ćete da ništa jače ne djeluje na maštu masa od dobro sređenih brojki koje prikazuju izborne pobjede. To je neobično važno kad treba radnicima pokazati kakvu im djelotvornu snagu daju opći izbori. Nemojte zaboraviti da unesete svoje podatke sa izbora 1. maja 1892. godine – radi uspoređenja s brojkama koje će dati zakonodavni izbori u 93. godini; ako ojačamo, – u što sam uvjeren – vidjet ćete kakav će to učinak imati kada prijatelji i neprijatelji budu konstatirali naš napredak, teren osvojen u jednoj godini, što će potvrđivati neosporne brojke.

Poslije svega, dobro je – 22 vijeća i 600 osvojenih sjedišta!^[357] A »Le Soleil«, kojeg ste mi poslali i koji je, pošto ga je ovdje pročitao Bebel, otišao Adleru u Beč¹ – to konstatira prilično plačljivim tonom. Vrlo dobro!

Sada, što su postigli ostali – brusisti, alemanisti, blankisti? Brusisti su morali postići nešto uspjeha ili neuspjeha u Šatelrou itd. itd., alemanisti u Ardenima, blankisti u Šeru. No, da li ste i njih pripisali svojoj listi?

Ali najviše vam čestitam, što se u Francuskoj počela formirati, prema Lassalleu, »jedinstvena i zbijena reakcionarna masa«, koalicija svih stranaka protiv socijalista. U Njemačkoj to imamo već godinama; u velikim industrijskim centrima ta antisocijalistička masa se formira već na prvom glasanju da nas spriječi da prođemo. Cijelu zvaničnu historiju Njemačke, izuzev djelovanja vrlo raznovrsne dvorske klike koja okružuje mladog Wilhelma² i igra se s njim, sačinjavaju – s jedne strane, socijalističku djelatnost koja združuje sve građanske stranke u veliku stranku prostog otpora i, s druge strane, igra oprečnih interesa tih stranaka među njima samim, što ih nagoni da se odvajaju jedna od druge. Zakonodavstvo Reichstaga³ samo je proizvod, rezultanta sukoba tih dviju suprotnih struja, posljednja struja – struja raspadanja, sve više slabi.

Dakle, ista igra počinje u Francuskoj. To je najbolji znak na-

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 154. – ² Wilhelm II – ³ rajsttag, parlamenat

pretka, dokaz da vas se boje, – ne kao buntovničke snage u slučajnom boju, nego kao stalne, organizirane, *političke* snage.

Strahovao sam također, kao i Vi, zbog pomanjkanja iskustva novih vijećnika. Potpuna obnova administrativnog vijeća ostavlja najmanje 6 - 10 mjeseci vlast u rukama stalnih službenika tog vijeća, koji će pustiti svoje nove gospodare da opeku prste u više-manje opasnim iskustvima. To je naročito slučaj kada socijalisti preuzimaju vijeća. Trebat će ih posavjetovati da budu rezervirani dok ne počnu osjećati da su čvrsto stali na novi teren; inače će stari reakcionarni službenici sve upropastiti, a negodovanje će se sručiti na naše vijećnike.

Što se tiče dnevnog lista^[350], treba opet početi. Nadam se da ćete imati više uspjeha *next time*⁴. Svakako ćete moći formirati svoj redakcijski štab – hoćete li imati »političkog direktora« – Guesdea?

Jeste li stvarno formirali grupu u Narodnoj skupštini, ili je još sve u zraku?

Mnogo pozdrava Lauri i Vama od Louise i Bebela!^[401] Poljubite Lauru umjesto mene i recite joj da ću joj poslati bačvicu plzenskog piva telefonskim putem čim telefon bude za to udešen.

Vaš odani

F. E.

Singer je isto tako ovdje, stanuje kod Bernsteinovih.

Louise says she wishes Laura would telephone her an article for Vienna.⁵

Ovog trenutka sam primio pismo od Gumperta o Schorlemmeru. Vama je poznato da Schorlemmer već četiri godine fizički i duševno boluje, a da dvije godine nije mogao ovamo doći ni za Božić niti za Uskrs; prošle godine, kada smo namjeravali da oplovimo britanske otoke, nije mogao izdržati više od 24 sata; nedavno je javio meni i svome bratu⁶ da mu ne pišemo jer neće moći odgovarati. Gumpert mi je javio, na moj zahtjev, da je Schorlemmer strašno oslabio poslije dosta lake gripe; danas mi javlja da ta slabost – tjelesna i duševna – postaje sve veća svakog dana, da je to, napokon, sasvim čista staračka oronulost, da mu je bolesnik dao svoju oporuku i da se boji da će u vrlo kratkom vremenu ugasnuti njegove duhovne snage i da mu se bliži kraj. No, da ste ga vidjeli posljednjih godina ne biste ga prepoznali, – sva njegova živahnost, njegovo dobro raspoloženje su nestali, nije se zanimao ni za što. Pišem njegovom bratu,⁷ koji će biti vrlo tužan – zamislite, Sch[orlemmer] umire od staračke oronulosti, a njegova majka živi još sasvim zdrava!

Prevod s francuskog

⁴ sljedeći put – ⁵ Louise veli da želi da joj Laura telefonski pošalje članak u Beč – ⁶ Ludwigu Schorlemmeru – ⁷ Vidi u ovom tomu, pismo br. 156.

156

Engels Ludwigu Schorlemmeru
u Darmštat

122, Regent's Park Roud, N. W.
London, 19. maja 92.

Dragi gospodine Schorlemmer,

Upravo sam dobio pismo od doktora Gumperta, iz koga se vidi da se Carlovo¹ stanje izmenilo, na žalost, na gore. On kaže da je Carl postao slabiji a i duh mu je manje aktivan, leva ruka pokazuje znake paralize koji se od pre 8 dana sve više ispoljavaju, i ne veruje da se Carl može toliko oporaviti da bude kadar da ode iz Mančestra bilo kuda gde bi mogao da ojača na čistom vazduhu. I njegove umne snage su toliko opale da je doktor smatrao za nužno da od njega uzme potrebne podatke za testament, koji su advokati juče sastavili i Carl danas treba da ga potpiše. Kaže da je Carl sasvim iscrpen i otupeo i da ne pokazuje želju da primi bilo kog prijatelja u posetu. Doktor Gumpert izričito kaže da, ako budem pisao nekom iz Carlove porodice u Nemačkoj, treba samo da saopštim »da ne bi imalo nikakve svrhe da ovamo dođe neko iz porodice«.

Žurim da Vas o ovome obavestim prvom poštom. Pisaću i Gumpertu da me dalje obaveštava i odmah ću Vam javljati ono što mi bude pisao. Na žalost, izgledi su sada vrlo slabi, a Gumpert je vrlo vešt i vrlo iskusan lekar, naročito kao dijagnostičar, tako da se bojim da moram biti spreman na najgore. Šta će Vaša sirota stara majka reći na to što je opet jedan od njenih sinova u životnoj opasnosti!^[408]

Sa srdačnim pozdravima

Vaš
F. Engels

¹ Carl Schorlemmer

157

Engels Paulu i Lauri Lafargue-u
u Pere

London, 27. maja 92.

Dragi moj Lafargue,

Čestitam vam na uspjehu. S dnevnim listom^[350], tako zasnovanim (ukoliko opet ne dozvolite da vas izbace, što bi ovog puta bila *vaša* greška) i s provincijom to back you,¹ osvojit ćete Pariz pred nosom posibilibista-blankista.

Bebel i Singer su ovdje^[401]. Jutros sam razgovarao s B[ebelom] o njemačkoj saradnji. *Ako još niste pisali u Berlin o toj stvari*, molimo Vas da to za sada ne činite, nego da nam u međuvremenu saopćite na kakvo dopisivanje mislite – na izvještavanje o općoj situaciji i posebno o partiji?

Što se mene tiče mogu vam reći da ćete, ako mognete pridobiti Bebelu za ovu saradnju, dobijati dragocjene dopise. Za vrijeme anti-soc[ijalističkog] zakona Bebel je slao tjedno po jedan izvještaj za Adlerov »Arbeiter-Zeitung« u Beču. Ti izvještaji su bili takvi da sam uvijek nastojao da pročitam ono što B[ebel] kaže prije nego što sam stvorio određeno mišljenje o nekoj važnoj činjenici u tom razdoblju. Ti su izvještaji bili jasni, nedvosmisleni, *to the point*² i uvijek tačni.

B[ebel] bi pisao na njemačkom, a Laura bi prevodila, nadam se. Vi biste dobivali *činjenice*, dok bi od L[iebknechta] dobivali samo fraze. I L[iebknecht] bi se ponosio, što vam piše na francuskom; vi biste popravljali njegov stil i on bi rekao da izvrćete njegove činjenice i misli.

Pisat ću Ravéu čim primim i pročitam Royev prevod. No stvar je mučna, ne bih želio da Laurin trud bude upropašten. Prema onom što sam pročitao, zaista će biti bolji od Royeva prevoda^[409]. A zatim, pitanje izdavača! Ima li nekog? Ravé nije održao svoja obećanja – ispričava se da je bio zauzet s dopunama za četvrto izdanje; napokon, to je vrlo neugodna stvar, koja mi za sada nije jasna. No, vidjet ćemo.

Sada,³ draga moja Löhr, nekoliko riječi za tebe. U tom novom dnevnom listu ti si sasvim neophodan faktor. Ako želite da taj list bude bolji od osrednjih pariskih listova, potrebno je da netko pažljivo prati, iz dana u dan, što se dešava u engleskom i njemačkom pokretu i da povremeno o tom izvještava. A ti si jedina ličnost u toute la belle

¹ koja vas podupire – ² tačni – ³ Odatle do kraja pisma Engels piše Lauri na engleskom

France⁴ koja to može činiti. Uvjeren sam da si sasvim raspoložena da preuzmeš taj posao, koji se srećom može vrlo mirno obavljati u Pereu, jer nije važno da li su ponajčešće *te* vijesti objavljene dan ranije ili kasnije. Ali ja bih želio da shvatiš, i insistiram na tome, da je potrebno da budeš stalni član redaction⁵ i, prema tome, plaćena. Paul je suviše hidalgo⁶ da bi mislio ili zahtijevao takve stvari, ali *it* mun be done⁷, kako se kaže u Lankaširu, i smatram da mi je dužnost da na to skrenem tebi i Paulu pažnju. Pitanje je vrlo važno da se na nj ne bi obazirali i neće biti ispravno riješeno sve dok ti ne postaneš redactrice⁸ u dnevniku »Socialiste» i zadužena za tu specijalnu rubriku.

Bebel i Louise šalju ti srdačne pozdrave.

Uvijek vaš

F. Engels

⁴ svoj lijepoj Francuskoj – ⁵ redakcije – ⁶ vitez – ⁷ to je neophodno – ⁸ urednica.

158

Engels Augustu Siegelu
u Mjuerkerk

122, Regent's Park Road, N. W.
London, 28. maja 1892.

Poštovani družo,

Gospođa Aveling se vratila u subotu zdrava i čitava, i mi smo se obradovali što je stvar tako brzo i dobro uređena. Naravno, niste Vi krivi što Vas je upravnik rudnika prevario, ali neka Vam to sad posluži kao opomena da ne zaključujete nikakve sporazume sa upravom rudnika dok se prethodno ne dogovorite sa škotskim rudarima i sa nama ovde. Nemce ovde prosto bije glas da najviše obaraju nadnice i da su najveći štrajkbreheri, i to nije sasvim bez osnova; zato gospođa Burt, Fenwick itd. nisu uopšte htela da Vam ovde nađu neki posao, i ako bi sad Nemci u Mjuerkerku dali i najmanji povod da se potvrdi ova stara predrasuda o njima, to bi bilo veoma opasno za internacionalne odnose između Nemaca i Engleza uopšte, i to za radnike svih poslovnih grana, a ne samo za rudare. Znači, ako hoćete i dalje da delate u interesu stvari radnika, onda učinite sve da naučite engleski toliko da se, ne rizikujući nesporazume, možete sporazumevati sa Škotima i održavajte svakodnevno, a po mogućnosti i svakog časa, veze sa škotskim radnicima. Videćete da su škotski radnici vrlo valjani, vrlo jaki i, ako je čovek samo kadar da se s njima dobro sporazumeva, vrlo pouzdani ljudi, tako da se s njima čovek može vrlo lepo složiti; naprotiv, uprave rudnika su još mnogo spremnije na smicalice, na laži, i tri puta veštije u izrabljivanju nego one u Nemačkoj. Ali sve dok ne budete sasvim sigurni u engleskom jeziku, najbolje je da u svakom bilo kako sumnjivom slučaju pišete *na nemačkom jeziku* gospođi Aveling, 65, Chancery Lane, London W. C., koja će Vam rado pomoći zahvaljujući svom poznavanju ovdašnjih uslova života radnika.

Sreća je što su ovde bila upravo dva člana rajhstaga i Glavnog odbora Partije^[401] koji su odmah mogli da preuzmu neke mere i da daju potreban predujam u novcu. Inače bi ta stvar imala neprijatan tok i mogla je sve nemačke radnike izneti na vrlo rdav glas.

Gospođa Aveling Vam je verovatno rekla i to kako ljudi u Nemačkoj pričaju da Vas je Schröder svakojakim lažnim izveštajima naveo da otputujete i da ste Vi tako izgubili lepo mesto, a opasnost nije bila ni blizu tolika koliko su Vas ubeđivali. Moram reći da sam u tako nešto od ranije sumnjao i vrlo bih se radovao da pokret nemačkih rudara ne izgubi sasvim čoveka kakav ste Vi. Gotovo je sigurno da biste dobili mandat za rajhstag, i kad biste se kroz izvesno vreme

tamo vratili, odsedeli nekoliko meseci i posle nastavili da činite sve što je u Vašoj moći da radnike održite na pravom putu, od toga bi bilo samo koristi.

Novine ćete dobiti ovih dana.

Srdačan pozdrav od gospođe Kautsky i mene Vašoj ženi, o kojoj nam je gospođa Aveling pričala mnogo lepih stvari, i Vama lično.

Vaš

F. Engels

Naravno, ne mislim, da Vi sad smesta treba da otputujete u Nemačku; naprotiv, biće veoma korisno da prvo dobro proučite ovdašnje uslove života radnika i da posle budete kadri da Nemcima iz sopstvenog iskustva objasnite koliko bi im moglo biti bolje u kapitalističkoj privredi kad bi samo znali da se brane.

159

Engels Henryju Enfieldu Roscoe-u

u London

(koncept)

[London] 28. maja [1892]

Cenjani ser Henry,

Mnogo Vam hvala za Vaše jučerašnje saopštenje^[410]. Gumpert me je, u stvari, potpuno izvestio o konsultacijama sa Dreschfeldom. On je još 3 - 4 nedelje pre toga predložio Schorlemmeru da pozove Dreschfelda, ali Sch[orlemmer] nije hteo ni da čuje za to. Pošto se oba lekara slažu u pitanju dijagnoze, bojim se da nam preostaje vrlo malo nade.

Moj prijatelj Bebel iz Nemačkog Reichstaga¹ biće u poseti kod mene do sredine iduće nedelje^[401] i ja nameravam da otprilike u četvrtak otputujem u Mančester,^[401] ukoliko me Gumpert ne pozove ranije.

Ne uzvraćam Vam onom formom oslovljavanja koja je upotrebljena u Vašem saopštenju^[412] prosto zato što je to saopštenje pisano rukom nekog drugog i zato nije sasvim isključena mogućnost nenamerne greške.

Vaš odani

Prevod s engleskog

¹ rajhstaga, parlamenta

160

Engels Ludwigu Schorlemmeru
u Darmštat

London, 28. maja 1892.

Dragi gospodine Schorlemmer,

Na žalost, danas Vam ne mogu saopštiti bolje vesti. Carlova¹ fizička i duhovna slabost ne samo da se nije smanjila već se čak i pojačala, tako da je Gumpert pozvao još jednog lekara, doktora Juliusa Dreschfelda iz Manhajma, koji je profesor medicine na Owensovom koledžu^[413] i Carlov dobar prijatelj. Na žalost, mišljenje poznatog lekara je potpuno isto kao i Gumpertovo, naime da je došlo do postepenog opadanja snaga i da svakako ima malo nade u ozdravljenje. Od prošle subote Gumpert ga drži u krevetu i angažovao je za njega bolničarku s čijim je radom, kako on kaže, sasvim zadovoljan. Ja sam nameravam da, ukoliko me Gumpert ne pozove ranije, iduće srede ili četvrtka otputujem u Mančester^[411] i onda ću Vas detaljno izvestiti o svojim ličnim utiscima. Međutim, pozove li me Gumpert da odem ranije, ja ću, po sebi se razume, odmah otići.

Bebel je još ovde, vratiće se sa Singerom sredinom iduće nedelje^[401], ovde se veoma oporavio, što mu je i bilo potrebno, jer mu je zdravlje, u stvari, vrlo oslabilo. Ali mu je lekar zabranio da još nekoliko meseci istupa u javnosti. A Bebelove snage treba čuvati. To je takav sjajan momak kakvog više nikad nećemo imati.

Naši ljudi u Parizu imaće kroz otprilike 3 nedelje veliki dnevni list, koji se može meriti s najboljim listovima, u redakciji Guesdea i Lafargue-a^[350].

Najsrdčniji pozdravi Vašoj gospođi majci i čitavoj porodici od gospođe Kautsky i

Vašeg
F. Engelsa

Carlov testamenat je sastavljen, on zaveštava sve svojoj majci. Ako Vas iz Engleske budu pitali u vezi sa Carlovim rukopisima, mogu Vam na brzinu savetovati samo to da ne dajete obećanja nikakve vrste dok Vas doktor Gumpert, ja ili neki drugi ljudi koje dobro poznajete ne obaveste o čemu se radi.

¹ Carl Schorlemmer

161

Engels Ludwigu Schorlemmeru
u Darmštat

London, 5. juna 1892.

Dragi gospodine Schorlemmer,

Sinoć sam se vratio iz Mančestra⁽⁴¹¹⁾ i žalim što ne mogu da Vam saopštim bolje vesti o Carlu.¹ On leži u krevetu, apatičan je, želi mir, ali inače nema nikakve bolove; u glavi mu nije baš sve bistro i pamćenje mu često zataji; pri tom, često pogrešno razume ono što mu se kaže. Bio sam šest puta kod njega, nikad duže od 5 - 10 minuta, duže ne može lako da izdrži.

Sad mogu da Vas obavestim o onome što sam dosad prećutkivao, naime da se u toku poslednjih nedelja ispostavilo da je nesumnjivo da se na njegovom desnom plućnom krilu razvio rak koji je zahvatio otprilike celu gornju trećinu pluća. Usled pritiska tog tumora na nerve i velike krvne sudove ometen je rad mozga i desna ruka paralisana i otečena. Postojanje ovog tumora objašnjava i ranije pojave, veliku slabost posle influence i nesposobnost da se prebrodi ova slabost. Ali, na žalost, ustanovljenje ovog uzroka oduzima nam svaku nadu u ozdravljenje i sad možemo da poželimo samo to da ovakvo stanje bez bolova potraje do kraja. Gumpert kaže da se kraj može svakog trenutka očekivati; a, s druge strane, ukoliko ne nastupe nikakve komplikacije, Carl može da ostane u ovakvom stanju, slabeći sve više, još nekoliko nedelja, pa možda i još duže.

Uverio sam se da ima dobru negu. Čini se da se bolničarka koju mu je Gumpert našao dobro razume u svoj posao i da se vrlo brižljivo stara o njemu, za razliku od londonskih negovateljica sa kojima ja nemam baš dobro iskustvo. I ljudi kod kojih stanuje već 14 godina čine sve što je u njihovoj moći. Gazda mi je pokazao njegove prilično obimne rukopise i čvrsto mi obećao da će ih dati samo izvršiocima Carlovog testamenta² i nikom drugom. Govorio sam sa jednim od dva izvršioca testamenta hemičarem i našim starim prijateljem,³ i izneo mu svoje mišljenje o tome šta na početku - u prvom trenutku - treba učiniti u cilju obezbeđivanja rukopisa i interesa naslednika u vezi s tim; on se s tim potpuno složio, tako da sam u tom pogledu spokojan. Pošto ima ljudi koji bi se rado kitili Carlovim perjem, a već je i bilo takvih pokušaja, mislio sam da treba da učinim sve što je u mojoj moći da se to osujeti. Dalje o tome kasnije.

¹ Carl Schorlemmer - ² Philipp Klepsch i Ludwig Siebold - ³ Ludwigom Sieboldom

Ako biste Vi ili bilo ko od porodice poželeli da, radi sopstvenog umirenja, dodete ovamo i svojim očima vidite kako je Carl, doktor Gumpert u Mančestru a i ja ovde učinimo sve da Vam to olakšamo.

Saznali smo da je jedna Vaša nećaka došla ovamo u London iz Bordoa, ali ne možemo da dobijemo od Carla njenu adresu; da li biste bili tako dobri da nam je pribavite? Možda bismo mladoj dami mogli da budemo od neke koristi?

Isto tako, molim Vas da doktoru Gumpertu, čiju Vam adresu u prilogu šaljem, direktno pišete (na nemačkom) da li će Vam telegram adresiran na ime Ludwig Schorlemmer, Darmštat, stići ili je potrebna neka opširnija adresa i koja.

S izrazima najdubljeg poštovanja Vašoj gospodi majci i Vašoj celoj porodici

najiskrenije Vaš

F. Engels

Doktor Gumpert

203, High st., Oxford Road, Mančester, Engleska

Bebel i Singer su se u sredu vratili u Nemačku^[401].

Gospođa Kautsky Vas takođe srdačno pozdravlja.

162

Engels Lauri Lafargue
u Pere

London, 9. juna 92.

Draga moja Löhr,

Tvoja i Paulova šutnja je zloslutna – nikakve vijesti da je 1. juna potpisan sporazum; zar su vaši pametni kapitalisti, ukratko, tvrdo-glavci? U međuvremenu Bax, koji je bio glavni urednik lista »Justice« dva mjeseca, čuo je o vašem listu^[350] kod Mottelera, gdje je sreo Be-bela, Singera i naše prijatelje, i usprkos našem oprezu, našim opo-menama i prigovorima, izbrbljao se u prošlom broju^[414].

Zbilja, možda ću trebati pričekati dok dobijem vijesti od tebe; srećom vrijeme je tako toplo da čekanje nije tako teško, nesumnjivo je lakše od svakog drugog ozbiljnog rada; međutim, imam ugodnu dužnost da ti predam nešto novaca, to jest 2 funte, 18 šilinga i 4 penija, ili trećinu od 8 funti i 15 šilinga, što odgovara iznosu od 180 maraka koje je poslao Dietz kao dio honorara nasljednicima Marxovog autor-skog prava – za njemačko izdanje *Misère de la Phil[osophie]*. Prevodioci¹ su odmah vidjeli da Mohrovim nasljednicima nije ništa plaćeno za prvo izdanje; zato su me pozvali da kažem, što treba da dobiju za oba izdanja sada, dok drugo izađe. Poslije izmjene pisama, uglavili smo da od 300 maraka plaćenih za drugo izdanje, oba prevodioca treba da prime $\frac{2}{5}$, to jest 120 maraka, a nasljednici 180 maraka, tj. $\frac{3}{5}$, što je, vjerujem, sasvim dosta.² Dakle, u prilogu je tvoj ček.

Tussy se nalazi u Plimutu radi godišnje konferencije plinarskih radnika^[415], a Edward će otud otići u Aberdin, gdje je pozvan da govori^[416].

Bio sam u Mančesteru prošlog tjedna^[411]. Jadni Schorlemmer je na umoru. Ti znaš kako se promijenio poslije onog pada na brodu u Flisingenu, što ga je spriječilo da dođe u Pariz sa Nimmy i Pumpsom. Nije mogao doći ni za dva posljednja Božića. Čak je na Uskrs ostao kod kuće i na kraju mi poslao pismo – ne piši jer ne mogu odgovoriti! Tada sam pisao Gumpertu i saznao da je oslabio i da je perkutiranjem ustanovio potmulost na gornjoj trećini desnog dijela pluća, koja, ako se isključe svaka druga eventualnost zbog drugih simptoma, indicira stvaranje tumora. Ta dijagnoza se pokazala kao sasvim tačna. Djelo-mična paraliza, edem i niska temperatura u desnoj ruci odrazile su se zatim u pritisku tumora na vena cava³ i plexus brachialis,⁴ dok je lijeva

¹ Eduard Bernstein i Karl Kautsky – ² Vidi u ovom tomu, pisma br. 53 i 85.
– ³ vena cava – ⁴ brahijalni plexus

ruka relativno, a donji udovi potpuno nepovrijeđena od tih simptoma. Ni misli mu nisu posve jasne, a katkad su vrlo smušene. Međutim, ne oseća boli, tek izvjesnu neugodnost, a postepeno slabi. Gumpert misli da može poživjeti još nekoliko tjedana, ali da može iznenada umrijeti ako naiđe i najmanja komplikacija. S njim se nije moglo razgovarati više od 5 - 8 minuta; potreban mu je odmor, mir i tišina, i ni za šta se ne zanima. Nadam se da će biti pošteđen daljnje patnje. Njegova majka još je živa, ima 81 godinu.

No drago moje dijete, javi nam novosti čak ako nisu baš onakve kakve bi volila da jesu; htjeli bismo znati što se dešava.

Vaillant nas je posjetio u ponedjeljak ujutro, ali je izbjegao svaki drugi poziv i svaku drugu priliku da se sa mnom sastane; pokušat ću saznati što ga je ovamo dovelo.

Kod nas su u posjeti Bebel i Singer već dva tjedna, i bili smo vrlo raspoloženi^[401]. Sigurno si primila intervju, objavljen u listu »Pall-Mall«-u koji smo ti poslali^[417].

Još ti šaljem *Elend der Phil[osophie]*,⁵ drugo izdanje.

Najlepši pozdrav od Louise, koja bi ti bila zahvalna za članak.

Najsrdahnije tvoj

F. Engels

Ditto M. le député⁶

Prevod s engleskog

⁵ *Bedu filozofije* - ⁶ Isto g. poslaniku

163

Engels Karlu Kautskom
u Štuttgart

London, 11. juna 92.

Dragi barone,

Još ranije bih ti pisao o Sch[orlemmeru], da nisam prvo sam hteo da ga vidim. To sam učinio tek prošle nedelje, kad su se August i Paulus vratili⁽⁴⁰¹⁾. Iste srede otišao sam u Mančester⁽⁴¹¹⁾. Od Gumperta, koji ga leči, već sam čuo, da leži u krevetu, da je sasvim apatičan i da se na desnom¹ plućnom krilu verovatno razvija rak. Tako sam ga i našao, apatičnog, ne čudi se ničemu, ali nema bolove, pri tom nije sasvim pri sebi, on često misli da je na drugom mestu. Iznurivao ga je razgovor duži od 5 - 10 minuta (pri tom je većinom mehanički ponavljao ono što je drugi rekao), i najviše je imao potrebu za mirom. Tumor na plućima se razvio, pored izrazitog gušenja pri perkusiji, pritiska na krvne sudove i splet nerava, izazvao je, s jedne strane, smetnje u radu mozga, a, s druge strane, paralizu i otok desne ruke. Na nogama, naprotiv, nema otoka, ali su veoma slabe i mišići su mlitavi i smežurani. On tako može da leži još nekoliko nedelja, ali isto tako može svakog dana podleći usled neke komplikacije. Naravno, nade uopšte nema. Njegovu porodicu sam obavestio o svemu što je potrebno. Povedena je briga o njegovim prilično obimnim rukopisima, i to može još dovesti do interesantnih debata. Gumpert mu je dao blagovremeno da sastavi testament. I tako, opet odlazi jedan od naših najboljih. Ali on već 4 godine nije više onaj stari, sve više je gubio interesovanje za sve što nije u vezi sa njegovim radovima, a i njih je još samo s velikom mukom obavljao, a uz to je češće bio neraspoložen zbog sve veće gluvoće i osetljivosti na promaju i nazebe, koji su odmah pojačavali tu gluvoću. Prošle godine sam još jednom pokušao da ga nagovorim na putovanje brodom u Irsku i Škotsku, ali su ga relativno sitne neprijatnosti oborile već u prva 24 sata, i morali smo da se odrekemo tog plana. Tumor na plućima, koji se sada jasno pokazuje, objašnjava mnogo toga, a i slabost posle influence u martu kojom je počela njegova poslednja bolest.

Gotov je moj prevod uvoda engleskom izdanju *Socialism, Utopian and Scientific*;² čim knjiga bude izašla (nije mi jasno zašto još nije izašla), poslaću ti taj uvod za »N[eue] Z[eit]«⁽³⁸⁸⁾. Sad ti šaljem italijanski prevod te iste knjige, štampane kao drugo izdanje u Milanu.

¹ U rukopisu: levom - ² *Utopijski i naučni socijalizam* - naslov engleskog izdanja Engelsovog dela *Razvitak socijalizma od utopije do nauke*

Ovde sve vrvi od kongresa. Tussy i Aveling su u četvrtak³ došli sa kongresa plinarskih radnika u Plimutu⁽⁴¹⁵⁾. Tamo su oni dali bolji primer tredjunionistima starog kova. Jedan kandidat *liberala*, koji je dao 10 funti za jedan štrajk plinarskih radnika ili pre jednoj od njihovih fabričkih sekcija, zahtevao je da ga na osnovu toga puste na kongres kao počasnog gosta, što se inače redovno odobrava. Ali plinarski radnici su rekli quod non,⁴ mi nemamo nikakve veze sa buržoaskim kandidatima, i za tog čoveka nema locus standi⁵ na našem kongresu.

Zatim, ovde su rudari⁽⁴¹⁸⁾. Prekjuče su bili ovde kod mene Nemci, među njima i jedan češký tovaryš.⁶ Kao za nevolju Tussy nije bila ovde da prevodi i da dá savete. Dovoljno je da ti kažem da su ti ljudi pali u ruke Juliusu, koji ništa ne razume ni engleski ni francuski, ne poznaje ni ovdašnje uslove niti ijednu osobu, ali je morao da se pretvara da zna i razume sve i stoga je što je mogućno više izolovao te ljude. Osim toga, s njima je bio još i jedan anglonizovan Nemač koji ne zna nijedan od ta dva jezika i spletkari sa starim tredjunionima. Srećom, A[veling]ovi su poslednjeg i najvažnijeg dana bili stigli. Englezi su se javno izbrukali: radnici sa Kontinenta zahtevaju 8 sati za *sve* koji su zaposleni u rudniku, a Englezi samo za one koji rade pod zemljom! To je sad konstatovano i Englezi su sami učinili kraj svom hvalisanju sopstvenim tredjunionističkim organizacijama koje su iznad svih drugih.

Srdačan pozdrav.

Tvoj
General

³ 9. juna - ⁴ ne - ⁵ mesta - ⁶ čelki drug

164

Engels Ludwigu Schorlemmeru
u Darmštat

London, 16. juna 1892.

Dragi gospodine Schorlemmer,

Dobio sam Vaše pismo od 7. o. m., a i Gumpert mi je 9. o. m. pisao da je dobio nekoliko redaka od Vas. Zatim, on za Carla¹ kaže: »Još uvek nema nikakve bolove, jede dovoljno i uglavnom spava. Poslednjih dana je bio vrlo otupeo i smesta zaboravlja šta se upravo desilo.« Inače, njegovo stanje je nepromenjeno. Pošto tada nisam dobio nikakve vesti od G[umperta], mogu biti siguran da nije došlo ni do kakvih bitnih promena, i ovih nekoliko redaka hteo sam da Vam napišem samo da biste bili mirni.

Srdačni pozdravi Vama i celoj Vašoj porodici i od gospode Kautsky.

Vaš

F. Engels

¹ Carl Schorlemmer

Engels Nikolaju Franceviču Danijelsonu
u Petrograd

London, 18. juna 1892.

Cenjani gospodine,

Zahvaljujem Vam na Vašim veoma zanimljivim pismima od 24. marta, 30. aprila i 18. maja^[419] i molim Vas da mi oprostite što već ranije nisam odgovorio. Ali toliko sam bio pretrpan poslom da ni trenutak nisam mogao posvetiti ni III tomu¹, – ipak, nadam se da ću iduće nedelje moći opet da se prihvatim rada na njemu.

Mislim da smo u stvari sasvim istog mišljenja o činjenicama koje određuju trenutnu ekonomsku situaciju Vaše zemlje i o njihovom značaju. Samo, čini se da ste Vi ozbiljno shvatili *ironične* obrte u mom poslednjem pismu², naročito ono što sam rekao o raznim stvarima koje, na kraju krajeva, služe stvari ljudskog napretka. Faktički, u istoriji ne postoji ništa što na jedan ili drugi način ne služi ljudskom napretku, ali često strašno zaobilaznim putem. I tako je možda i sa trenutnim ekonomskim preobražajem Vaše zemlje.

Ono što sam naročito hteo da istaknem jeste to da *неурожай*³ zadnje godine, da upotrebim zvaničan izraz, nije neka izolovana i slučajna pojava, nego je nužna posledica celog razvitka počev od krimskog rata naovamo, rezultat prelaska od zemljoradničke države i patrijarhalne kućne industrije na modernu industriju, i čini mi se da ovaj preobražaj konačno mora ugroziti egzistenciju *общине*^{4[366]} i kapitalistički sistem i u poljoprivredi.

Iz Vaših pisama vidim da se Vi slažete sa mnom u pogledu činjenice kao takve; da li nam se ona sviđa ili ne, to je drugo pitanje, a te činjenice će i dalje postojati nezavisno od toga da li nam se sviđaju ili ne. Što više ostavimo po strani svoje simpatije i antipatije, to bolje možemo proceniti same činjenice i njihove posledice.

Ne podleže sumnji to da je trenutni burni rast moderne *«krupne industrije»*⁵ u Rusiji prouzrokovan samo veštačkim sredstvima, zaštitnim carinama, državnim subvencijama itd. To isto se dogodilo u Francuskoj, gde je sistem zaštitnih carina postojao bez prekida počev od Colbert-a, u Španiji, u Italiji i počev od 1878. čak u Nemačkoj. I to iako je Nemačka skoro već završila svoju industrijalizaciju kad je 1878. uvela zaštitne carine da bi kapitalistima pomogla da oni svojim domaćim kupcima nametnu tako visoke cene da su u inostranstvu

¹ *Kapitala* – ² Uporedi u ovom tomu, pismo br. 132. – ³ loša žetva – ⁴ opštine – ⁵ u rukopisu piše na nemačkom jeziku: *«krupna industrija»* (*«große Industrie»*)

mogli prodavati ispod cene koštanja. I Amerika je učinila isto da bi skratila period u kome američki fabrikanti ne bi bili u stanju da konkurišu sa Engleskom pod jednakim uslovima. Ne sumnjam u to da će Amerika, Francuska, Nemačka i čak Austrija otići toliko daleko da će se bar u izvesnom broju važnih artikala moći sa uspehom suprotstaviti engleskoj konkurenciji na slobodnom svetskom tržištu. Francuska, Amerika i Nemačka su već do izvesnog stepena srušile industrijski monopol Engleske, što se ovde veoma mnogo primećuje. Da li će Rusija isto tako daleko stići? Sumnjam pošto Rusija, kao i Italija, pati od nestašice uglja na mestima povoljnim za industriju; i još više, ona mora, kako Vi to tako dobro izlazete u svom pismu od 12 (24) marta, izići na kraj sa istorijskim uslovima sasvim druge vrste. Ali ovde iskršava drugo pitanje: Da li je Rusija 1890. mogla da postoji kao čisto agrarna zemlja, koja izvozi pšenicu i za to uvozi strane industrijske proizvode, i da potvrdi svoj položaj u svetu? I tu možemo, mislim, sasvim određeno reći: *Ne*. Nacija od 100 miliona, koja igra važnu ulogu u svetskoj istoriji, nije se mogla pod savremenim ekonomskim i industrijskim uslovima zadržati na onom stupnju razvitka na kome se Rusija nalazila do krimskog rata. Do uvođenja parne mašine i mašine radilice, do pokušaja da se tekstilni i metalni proizvodi izrađuju pomoću modernih sredstava za proizvodnju bar za domaće potrebe, *moralo je* doći ranije ili kasnije, ali u svakom slučaju u *bilo koje* vreme između 1856. i 1880. Da se to nije dogodilo, vaša patrijarhalna kućna industrija bi bila razorena konkurencijom engleskih mašina, i kraj bi bio – Indija, zemlja koja je ekonomski potčinjena velikoj svetskoj radionici, Engleskoj. Ali čak i Indija se zaštitnim carinama branila od engleske pamučne robe, a i ostale britanske kolonije su – čim bi dobile samoupravu – štatile svoju vlastitu industriju od premoćne konkurencije metropole. pisci koji zastupaju engleske interese ne mogu da shvate da ceo svet odbija da sledi njihov primer slobodne trgovine i da je umesto toga uveo zaštitne carine. Naravno, oni se ne *usuduju* da vide da je ovaj sad skoro opšti carinski sistem – više ili manje pametno a u nekim slučajevima apsolutno glupo – sredstvo samoodbrane od one iste engleske slobodne trgovine koja je engleski industrijski monopol dovela do njegovog potpunog ispunjenja. (Glupo npr. u slučaju Nemačke koja je pod slobodnom trgovinom postala velika industrijska zemlja i gde se zaštitna carina proširuje na poljoprivredne proizvode i sirovine, što povećava troškove industrijske proizvodnje!) Ovo opšte vraćanje na zaštitnu carinu ne smatram pukim slučajem nego reakcijom protiv nepodnošljivog industrijskog monopola Engleske; *oblik* ove reakcije može biti, kako rekoh, nedovoljan i čak još gori, ali istorijska nužnost jedne takve reakcije čini mi se jasna i očevidna.

Sve vlade, koliko god da su nezavisne, jesu *en dernier lieu*⁶ samo

⁶ u krajnjoj instanci

izvršitelji ekonomskih nužnosti nacionalnog položaja. One možda ovaj zadatak izvršavaju na razne načine – dobro, loše ili osrednje; one možda ubrzavaju ili sputavaju ekonomski razvitak i njegove političke i jurističke konsekvence, ali ga, konačno, ipak moraju slediti. Da li su sredstva kojima je u Rusiji izvršena industrijska revolucija bila najpogodnija – to je pitanje za sebe, a diskusija o njemu odvela bi predaleko. Za moju svrhu dovoljan je dokaz da je ova industrijska revolucija kao takva bila neizbežna.

Sasvim je tačno ono što Vi kažete o nužnim propratnim pojavama takvih ogromnih ekonomskih prevrata, ali to važi više-manje za sve zemlje koje su prošle ili još prolaze kroz ovaj proces. Iscrpljivanje tla – *vidi* Ameriku; satiranje šuma – *vidi* Englesku, Francusku i sada Nemačku i Ameriku; promena klime, isušivanje reka pokazuje se verovatno u Rusiji jače nego igde drugde usled ravnine zemlje koja ove ogromne reke snabdeva vodom i usled odsustva nekog alpskog rezervoara snega koji hrani Rajnu, Dunav, Ronu i Po. Razaranje starih agrarnih odnosa, postepen prelaz na kapitalističku poljoprivredu na velikim zakupima – to su procesi koji su završeni u Engleskoj i istočnoj Nemačkoj i sad svuda napreduju. I čini mi se da je očigledno da la grande industrie en Russie tuera la commune agricole⁷, ako se ne dogode druge velike promene koje bi mogle održati общину. Pitanje je da li će dovoljno vremena ostati za takvu promenu javnog mnjenja Rusije koja će omogućiti da se moderna industrija i moderna poljoprivreda nakalame na общину i da ovu istovremeno tako preinače da ona postane podesan i valjan instrument za organizaciju ove moderne proizvodnje i za pretvaranje ove proizvodnje od kapitalističkog u podruštvljeni oblik? Pre nego što se može i pomisliti na takav prevrat, mora se učiniti – tu ćete se sa mnom složiti – ogroman napredak u javnom mnenju Vaše zemlje. Da li će ostati dovoljno vremena za to pre nego što kapitalistička proizvodnja, potpomognuta dejstvima sadašnje krize, previše duboko potkopa общину? Ni najmanje ne sumnjam u to da se u stvarno mnogobrojnim područjima община oporavila od udarca zadobijenog 1861. godine (kao što je opisao V. V[oroncov]⁽⁴²⁰¹⁾). Ali da li će ona moći da se odupre neprestanim udarcima koje će joj zadavati industrijski preobražaj, kapitalizam koji se burno razvija, razaranje kućne industrije, odsustvo opštinskih prava na ispašu i prava seče šume za ogrev, pretvaranje seljačke naturalne privrede⁸ u novčanu privredu⁹ i rastuće bogatstvo i rastuća moć kulaka i мироѣды¹⁰?

Moram Vam se još zahvaliti za knjige koje ste bili ljubazni da mi pošaljete, naročito za Kablukova i Kariševa. Trenutno sam tako preturban poslom da već 6 meseci ne stižem da do kraja pročitam makar

⁷ će krupna industrija u Rusiji uništiti seosku opštinu – ⁸ U rukopisu piše na nemačkom jeziku: naturalna privreda (Naturalwirtschaft). – ⁹ U rukopisu piše na nemačkom jeziku: novčana privreda (Geldwirtschaft). – ¹⁰ eksploatora

i jedn u jedinu knjigu na bilo kom jeziku; ostaviću Vaše knjige za svoju pauzu u radu u avgustu. Čini mi se da je sasvim tačno ono što kažete o Kablukovu, ukoliko ja to mogu da ocenim bez čitanja knjige.^[421] Poljoprivredni radnik koji nema ni vlastitu ni zakupljenu zemlju nalazi zaposlenje samo za jedan deo godine i, ako je plaćen samo za ovaj rad, mora da gladije za vreme celog perioda u kome nije zaposlen, osim ako za to vreme nema neki drugi posao; ali moderna kapitalistička proizvodnja oduzima mu svaku mogućnost za to. Ovu teškoću prebrođavaju, ukoliko je to moguće, u zapadnoj i srednjoj Evropi na sledeći način: 1. Kapitalistički zakupac ili zemljoposjednik zadržava jedan broj radnika u toku cele godine na svom imanju i, ako je ikako moguće, hrani ih proizvodima svog imanja da bi izdao samo malo gotovog novca. Tako je u velikoj meri u severoistočnoj Nemačkoj, u manjoj ovde u Engleskoj, gde klima, u stvari, dozvoljava obavljanje velikog dela poljoprivrednih radova u zimu. Uz to, u kapitalističkoj poljoprivredi mnoštvo radova na zakupu obavlja se upravo u zimu. 2. Sve što je potrebno da se poljoprivrednici održe u životu u zimu zarađuju vrlo često žene i deca svojim radom u jednoj novoj grani kućne industrije (vidi *Kapital*, tom I, glava 13, 8, d¹¹). To je slučaj u južnoj i zapadnoj Engleskoj i kod sitnih seljaka u Irskoj i Nemačkoj. Naravno, pustošne posledice razdvajanja poljoprivrede i patrijarhalne kućne industrije najjasnije se ispoljavaju u prelaznom periodu, i to se pokazuje tačnim upravo sada kod vas.

Ovo mi se pismo već previše odužilo da bih mogao da ulazim još i u pojedinosti Vašeg pisma od 18. maja, ali čini mi se da i činjenice koje ste tamo naveli dokazuju propadanje seljaštva i pored toga bar privremeno iscrpljivanje tla. Potpuno se slažem s Vama u tome da sada i jedno i drugo napreduje sve većom brzinom. Ako se zadrži sadašnji sistem, kraj mora biti propadanje kako помѣщики¹² tako i мужики¹³ i nastanak jedne nove klase buržoaskih zemljoposjednika. Ali ovo pitanje ima još jednu stranu koju vaš »Вѣстникъ финансовъ«, bojim se, neće naročito istaći. To je stanje javnih finansija. Poslednji zajam u Parizu (1891) trebalo bi da donese 20 miliona funti. On je više puta preupisivan, ali ovde se priča da je, u stvari, uplaćeno samo 12 miliona i da 8 miliona nikad nije stiglo u petrogradsku državnu blagajnu^[228]. Ako se to desilo u Francuskoj posle Kronštata^[206], šta će tek biti ako bude nužno nametnuti nov zajam? I može li ovaj zajam još dugo da čeka posle ogromnih žrtava na koje je неурожай принудило državnu blagajnu? Вишнєградски serait-il Calonne, et y aurait-il un Necker après lui??¹⁴

Najiskrenije Vaš

Prevod s engleskog

P. W. Roscher^[211]

¹¹ Uporedi 21. tom ovog izdanja, str. 412-416. - ¹² zemljoposjednika - ¹³ mužika - ¹⁴ Da li će Višnjegradski biti Calonne, i da li će posle njega postojati neki Necker?

166

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu
u Hoboken

London, 18. juna 1892.

Dragi Sorge,

Ne znam da li sam ti već potvrdio prijem tvog pisma od 28. aprila sa poštanskom uputnicom i karte od 3. maja. Imao sam da obavim toliku prepisku i druge stvari koje su mi u međuvremenu iskrle da sam malo izašao iz koloseka. Novac je dobro stigao i ja sam vratio Mendelsonovima polovinu koja im odatle pripada.¹

U toku druge polovine maja Bebel je bio kod mene, a u isto vreme je ovde bio i Singer, koji je stanovao kod Bersteinovih¹⁴⁰¹. Sve vreme smo bili vrlo veseli i porazgovarali smo o svemu o čemu je trebalo porazgovarati u vezi sa nemačkim pokretom. Sa Bebelom se potpuno slažem, imamo isto mišljenje gotovo o svim tačkama ili se lako složimo, što je svakako već godinama slučaj zahvaljujući njegovom bistrom umu, koji ne samo da pravilno uviđa činjenice već se i u pogledu teorije neobično dobro razvio, i nikad mi nije pravio teškoće. Singer ume odlično praktično da sagleda stvar i vešt je u jednoj užoj oblasti, a van nje svakako može da počini greške, ali se tu bez otpora predaje Bebelovom rukovodstvu čiju nadmoć otvoreno priznaje. Obojica su ne samo uvideli već i praktično iskusili da se Liebknecht apsolutno iscrpeo i da je postao smetnja za partiju. On se već godinama nije dalje razvijao, dok se partija i teorijski mnogo razvila kako to pokazuje čitava literatura (čak i mali listovi kojima sam se čudio). Ja sam to odavno znao, ali šta se moglo? Kad je ukinut zakon protiv socijalista, L[iebknecht] je bio apsolutni neizbežni urednik lista »Vorwärts« koji on sad strašno loše uređuje, i nesreća je što se L[iebknecht] ne može ukloniti bez većih šteta nego što ih on sam sad pravi. Ja sam im savetovao da mu daju što pristojniju penziju, ali tome se on suprotstavlja, bez obzira na druge teškoće. Sad se mora prosto pustiti da se stvar sama dalje razvija; srećom, partija ima sad tako široka leđa da već može štošta da izdrži, i, najzad, za sve se nađe rešenje, ovako ili onako.

Ovo gore je pisano, naravno, *najstrožije poverljivo, samo za tebe*. Ali dokle je stvar dotala možeš da vidiš odatle što L[iebknecht] u svim ljudima u Glavnom odboru partije vidi protivnike koji spletkare protiv njega, s izuzetkom, možda, Singera, koji, uostalom, uviđa stvari isto toliko dobro koliko i svi drugi. Veoma mi je žao L[ieb-

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 151.

knechta], ali ja već godinama gledam kako to ide, i on se sam nasukao. Svi ljudi su voljni da mu podignu zlatan most za povlačenje, i jedino ostaje da se nadamo da će on to konačno i sam uvideti.

Delegati nemačkih i austrijskih rudara na ovdašnjem međunarodnom kongresu^[418] bili su nekoliko puta kod mene: 2 Vestfalca, 1 Rajnlađanin iz Sara, jedan Saksonac, jedan Čeh. Većinom prijatelji, valjani ljudi, kao što je i Siegel, koji sad radi u Škotskoj, bio vrlo valjan momak. U rudarima dobijamo sjajno pojačanje, sve kršni momci, većinom ljudi koji su odslužili vojsku i birači. Smetnju predstavljaju mnogi useljeni Poljaci iz gornje Šlezije i drugi Poljaci (okrug Dortmund 22 000, okrug Esen 16 - 18 000), koji su svi ultramontanci i glupi kao ćuskija; ali to je privremeno zlo, vremenom će i njih uvući u pokret i onda će oni biti elementi vrenja u gornjoj Šleziji, Poznanju, i zapadnoj Pruskoj.

Gorim od želje da čujem neke pojedinosti o trgovini glasovima oko vaših predsjedničkih izbora, ranije nisam bio kadar da tako pratim modus operandi,² ali ovog puta ću pripaziti^[423]. Kad jednom detaljno prouči, čovek kasnije to dobro shvata.

Još nisam pisao Dietzu u vezi sa tvojom stvari, prvo, zato što tvoji članci još i nisu gotovi, drugo, zato što sam morao da se dopisujem s njim u vezi sa *Položajem radničke kl[ase] u Engleskoj*, koji će uskoro izaći kod njega, i nisam hteo da time zaplićem stvar, treće, zato što mi je Bebel rekao da on, D[eitz], još nikad nije napravio neki naročit posao preštampavanjem stvari iz »N[eue] Z[eit]«, i, četvrto, zato što je veoma moguće da D[eitza] vidim lično, zajedno sa Bebelom, u avgustu. Ali siguran sam da će ljudi tvoj rad rado preštampati, naročito ako uneseš još novog materijala i time ga proširiš za $\frac{1}{3}$ - $\frac{1}{2}$. Ako se ne sporazumem s Dietzom (a ja sam ubeđen da ćemo se sporazumeti), to će preuzeti berlinski izdavač »Vorwärts«. Po mom mišljenju, proširivanje bi trebalo da se sastoji naročito u upotrebljavanju činjeničkog materijala, i ti bi mogao, u *knjizi*, da govoriš o glupostima nemačke Socijalističke radničke partije^[26] slobodnije nego što si smatrao da je uputno govoriti u »N[eue] Z[eit]«.^[423]

Raduje me što je tvojoj ženi bolje. I ovdje je zima počinila zla, naročito u vezi sa influencom. Naš prijatelj Schorlemmer nije ozdravio od napada i sad ima rak na plućima, tako da verovatno više neće ni ustati. Kad sam ga posetio pre 14 dana^[411], ležao je siromah u krevetu, gubeći fizičke i umne snage, ali srećom bez ikakvih bolova, i nadajmo se da će tako i ostati sve do, na žalost, neizbežnog skorog kraja.

Srdačni pozdravi tebi i tvojoj ženi od Louise i

tvog

F. Engelsa

Florence Kelley-Wisch[newetzky] mi je pisala više puta.

² način delovanja

167

Engels Augustu Bebelu
u Berlin

London, 20. juna 92..

Dragi Auguste,

Ovde ti šaljem »Jevrejske puške«^[424] kao zapečaćenu pošiljku, jer bi se moglo desiti da budu konfiskovane ako bih ih poslao kao štampanu stvar.

Sa Schorl[emmerom] stvar stoji još uvek isto. Našao sam ga slabog, apatičnog, lako zamučene svesti, inače bez bolova. Gumpert piše da tumor na plućima raste polako ali sigurno, a srazmerno tome jačaju i smetnje u radu mozga, popušta pamćenje i jača apatičnost (što je prouzrokovano pritiskom na velike vene koje treba da vraćaju krv u gornju polovinu tela). Ipak, on još uvek uzima dosta hrane. Ako ne dođe do nečeg nepredviđenog, to tako može potrajati još neko vreme.

To što se Warken još uvek drži u *Sarskoj oblasti* ne treba da te čudi kad se u Rurskoj oblasti može da drži Schröder. Pisao sam nekoliko redaka Siegelu i saopštio mu šta ti je rekao Bunte u vezi sa njegovim bekstvom.¹ Siegel je ovo pismo poslao Schröderu zajedno sa jednim svojim sasvim poverljivim pismom, gde je stajalo da je Bunte umešan u proneveru novca, i Schr[öder] mi je dao oba pisma da pročitam, Siegelovo i moje. Ne znam da li je to o Bunteu istina. U svakom slučaju, odavde vidiš da se Schröder još uvek vrlo dobro drži. Kad je posredi tako mlad pokret kao što je pokret rudara čovek mora dobro promisliti nije li bolje tako nesigurne momke kakvi su S[chröder] i W[arken] pustiti da neko vreme sami sebi mrse konce, bar dotele dok čovek protiv njih ne sakupi pozitivne, očevidne činjenice. I zatim, stara je priča da su tamo gde pokret nastaje prvi vodi, koji se guraju napred, često karijeristi i bednici.

Bax je sad urednik lista »Justice«, do kraja jula, i sad je taj list pristojan; juče se u njemu na pristojan način govorilo o Avelingovim govorima u Aberdinu^[416] i istupalo protiv ličnih zaševica (dakle, indirektno protiv Hyndmana).^[425] Bax je juče odmah došao ovamo da mu se oda priznanje, što je Veštica zahvaljujući svom finom čulu predskazala čim je uzela list u ruke. Nije mi sasvim jasno na šta to, u stvari, cilja Hyndman. Najverovatnije je da uviđa kako se nasukao sa svojom dosadašnjom politikom i mora da napravi neki zaokret. Njegov list je u deficitu, njegova Social Democratic Federation^[62] već dugo nema takvo učešće u opštem porastu pokreta ovde kakvo bi joj

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 158.

davalo pravo da preuzme vodstvo; ni njegova konkurentska borba sa fabijancima^[28] ne donosi uspeh, naprotiv, njegovi saveznici spolja – Brousse i Gilles – uvalili su ga u nevolju i onda napustili. Ukratko, bilo bi vrlo moguće da on smatra da je dobro da okrene list i da bi se rado zbližio s nama. To nikako ne bi bilo prijatno, jer ja sam svakom živom govorio da više volim da mi Hyndman bude neprijatelj (kad je prilično nemoćan) nego prijatelj (kad bi čovek neprekidno silno gubio vreme držeći ga na oku).² Na taj put ga je možda naterao i gubitak svih izgleda na izborima u Čelsiju, gde je hteo da zameni ser Ch. Dilkea, ali je prilikom izbora za County-Council^[426] kandidat koga je istakao tada Hyndman, Quelch, dobio samo 153 glasa i on je tada izgubio svaku nadu. U svakom slučaju, Hyndmanu će biti teško da u avgustu u tom istom listu ponovo zavede stari ton, koji je Bax tako otvoreno dezavuisao, a on to niti može niti sme, ako hoće da uspešno konkuriše fabijancima. Pa, vidićemo.

Ovde je priprema za izbore^[427] u punom jeku, i torijevci i liberalni junionisti^[100] nude novac u izobilju da njime snabdeju radničke kandidate kako bi ovi liberalima uzeli glasove. Champion, koji je jedan od glavnih torijevskih agenata za ovo pitanje, ponudio je Avelingu sredstva da u Northamptonu istakne svoju kandidaturu protiv Labouchère-a, ali je A[veling], razume se, odbio. Među radničkim vođama ovaj novčani mamac izazvao je veliko uzbuđenje, i oni čestiti ljudi koji veruju da nešto mogu da ulove muče se sa svojom savešću da joj objasne da ipak postoji neki pošten način da čovek uzme novac torijevaca ne osramotivši se, – razume se, sramota se za većinu njih sastoji u strahu da će sebi na kraju time naneti više štete nego koristi. Kad se zna koliko je ovde politički život do srži prožet parlamentarnom korupcijom, čovek se mora čuditi tome što ti ljudi još uvek imaju i taj minimum osećanja stida.

Horlaherliza ima, svakako, mnogo sličnosti sa Vešticom, ali je meni Veštica ipak još draža. Ma koliko da Anzengruber mestimično idealizuje svoje austrijske seljake i ma koliko da je neobično mnogo ograničen prostor na kome se odigravaju njegove izvanredne scene, ipak se pri tom oseća kako ga boli što je to sjajno pleme odvojeno od ostale Nemačke i kako je nužno ponovno sjedinjenje, koje, razume se, samo mi možemo ostvariti.

Rado bih napisao nekoliko redaka još i knjigovodi bez plate, gospodi Juliji^[428] da joj se zahvalim za njena poslednja pisma na koja, na žalost, još nisam odgovorio, ali sam do guše u poslu. Moram da napišem još dva, i to malo škakljiva pisma, i onda treba konačno da se vratim na III tom.³ Tako moram da odložim svu takvu prepisku koja mi samo čini zadovoljstvo i da obavljam samo poslovnu prepisku. Dakle, zastupaj me pred svojom ženom da se ne naljuti mnogo na mene. Ja ću to popraviti možda pre nego što dođem u Berlin ili kad budem

² Vidi u ovom tomu, pismo br. 67. – ³ *Kapitala*

tamo. Mnogo se radujem što ću je upoznati, unapred znam da ćemo se lepo slagati. Dakle, srdačni pozdravi njoj i tebi od nas oboje.

Tvoj stari
General

168

Engels Karlu Kautskom
u Štuttgart

London, 25. juna 92.

Dragi barone,

U vezi sa aferom oko prezimena pogrešno si me razumeo ako misliš da ja smatram da bi Louise tebi prinela neku žrtvu ako bi prihvatila tvoj predlog.¹ Ja sam želeo da ti nagovestim da, po mom mišljenju, u ovakvim okolnostima ti nisi smeo tako nešto da tražiš. Louise je za tebe uistinu učinila više nego što se od nje moglo tražiti i, povrh toga, ovde te je primila onako kako ni ti sam, čini se, nisi očekivao, a zahvaljujući čemu ste i vi jedno prema drugom, i svi mi prema vama mogli da se ponašamo neusiljeno. Zašto si onda morao da, zbog jedne takve sitnice, opet potržeš tu staru priču? Društveni položaj razvedene žene je ionako toliko težak da, po sadašnjim pojmovima, da bi se rehabilitovala ona mora celom svetu prvo da dokaže da nije »kriva«. I zar ne vidiš da za razvedenu ženu mora biti duboka uvreda kad muž od koga se razvela traži da u javnosti ne nosi svoje zakonsko prezime već neko drugo, koje joj on tek-tako prikačinje.

Ništa mi nije poznato o običaju kojeg se pridržavaju razvedene žene a koji mi ti pominješ. Samo znam da se Johanna Mockel, kasnije Kinkel, koja je bila udata za Matthieux-a i razvela se od njega, posle svog razvoda i do venčanja sa Kinkelom zvala samo J. Matthieux, kako su bile potpisane i pesme koje je objavljivala, itd.

Što se tiče Schack, ona se prosto koristila aristokratskom privilegijom koju joj daje prusko zemaljsko pravo: Deo II, Odeljak I, § 740: »Ako ona (razvedena žena) nije ta čijom se krivicom brak razvodi, ona se može vratiti u viši stalež kome je pripadala pre braka.« I § 741: »Po pravilu, žena može da bira da li će, naročito u slučaju predviđenom § 740, ponovo uzeti svoje ranije devojačko prezime.« – Čak i kad bi Schack htela da postane švajcarska državljanka ili da takva ostane, ona se može koristiti ovim pravom u Pruskoj i van Pruske se pozivati na njega.

Gospođa Wischnewetzky se *nikad nije* odrekla svog prezimena Kelley, i ako sad hoće da se odrekne prezimena Wisch[newetzky], ona to može i da učini jer u Americi osnovu čini englesko obično pravo i po njemu, kako kaže Sam Moore, a man's name is what he is known by² i može se po sopstvenoj želji menjati.

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 52. – ² ime nekog čoveka je ono pod kojim je poznat

Dakle, sve se to ne može odnositi na Louise, koja je vezana za austrijsku policijsku državu koja joj ne dozvoljava da nosi nijedno drugo prezime osim tvoje.

A zašto bi to Louise prosto tebi za ljubav u javnosti nosila neko drugo prezime a ne svoje zakonsko prezime? Zar mora svaka žena koja u javnosti istupa s prezimenom Kautsky biti tvoja žena? I pošto svet još uvek ne zna ime tvoje sadašnje žene, zar se i tvoja majka ne bi morala nazvati nekako drukčije da pokaže da nije tvoja žena? Svet se deli na dva dela: one koji poznaju tvoju ženu i one koji je ne poznaju. Oni prvi *znaju* da L[ouise] K[autsky] u Londonu, L[ouise] K[autsky] iz »Arbeiter-Zeitung« i »Arbeiterinnen-Zeitung« *nije* tvoja žena. A onima drugima ta predložena izmena prezimena neće baš ništa razjasniti, pošto oni ne mogu znati kakvo je bilo »devojačko« prezime tvoje žene.

Saopštio sam Louisi da ti kažeš da je za tebe ta stvar svršena. Bojim se da za nju to nije tako, bojim se da si potružici to probudio više uspomena koje nije baš tako lako zaboraviti. Svojim zahtevom si duboko uvredio Louise, bojim se, tako duboko da to ne možeš popraviti. Ona je sve vreme to nosila u sebi, sad će ti sama napisati.

Sonnenschein će odložiti englesko izdanje *Razvitka*³ do *završetka* izbora^[427]. A tada će ovde biti mrtva sezona i tek onda ništa ne može izaći do kraja septembra. Prema tome, ovih dana ću pismeno tražiti *tačno* obaveštenje od S[onnenscheina] i onda ću ti poslati rukopis^[388] koji zasad možeš dati na slaganje ali *ne* i objaviti pre nego što o tome budeš obavešten.

O sirotom Schorlemmeru nisam čuo više ništa, znači da nije došlo ni do kakve bitne promene.

Najlepše hvala za saopštenje re⁴ Sorge-Dietz^[423]. To mi je bilo važno jer mi Sorge nije pisao dokle su stigli pregovori koje si ti vodio, a ja to moram znati pre nego što nešto sam preduzmem. Dietz ide isključivo na masovnu prodaju. Ako hoće da bude izdavač dela o *naučnom* socijalizmu, mora ustanoviti odeljenje gde će biti mesta i za one knjige koje se sporije prodaju. Inače je nužno naći nekog drugog. Stvarno naučna literatura ne može se prodavati u desetine hiljada primeraka i *izdavač* se mora orijentisati po tome.

Na izborima ovde još vlada velika zbrka. Ali liberali već dobijaju *prvu* lekciju od radnika.

Tvoj
General

³ Friedrich Engels, *Razvitak socijalizma od utopije do nauke* - ⁴ o stvari

169

Engels Karlu Kautskom
u Štuttgart

Naš dobri Schorlemmer je preminuo jutros. Sutra idem tamo^[429].
Nekrolog ide u »Vorwärts«. ¹

Tvoj
F. E.

[London] 27. juna 92.

¹ Friedrich Engels, Carl Schorlemmer

170

Engels Ludwigu Schorlemmeru
u Darmštat

203, High Street, Oxford Road
Mančester, 30. juna 1892.

Dragi gospodine Schorlemmer,

Vi ste već od Gumperta dobili prvu vest o Carlovoj¹ smrti 27. o. m. Juče sam doputovao ovamo^[429] i video da je, po želji lekara, izvršena obdukcija i da je nalaz potpuno potvrdio ranije postavljenu dijagnozu: rak na desnom plućnom krilu. Po želji profesora, koji zajedno sa studentima žele da prisustvuju pogrebu ali su u četvrtak zauzeti oko nekog velikog ispita, pogreb će se održati u petak² u pola dvanaest pre podne. Gumpert je već dao da se uradi venac koji ste telegrafski poručili; na traci će pisati: Svom dragom Carlu – majka, braća i sestra.

U ime Glavnog odbora Socijaldemokratske partije Nemačke i ja ću položiti venac.

Danas posle podne doveo sam unekoliko u red papire koji se odnose na poslove, tako da o najnužnijem mogu da porazgovaram sa izvršiocima testamenta.³ Koliko je bilo moguće, doveo sam u red i rukopise, njih ima poprilično, ali su neki verovatno već u štampi.

Carla više nisam video, kad sam došao jutros, kovčeg je već bio zatvoren.

Svi Vi možete biti potpuno spokojni što se jedne stvari tiče: nigde ne bi mogao imati bolju negu nego što je imao, i takav tok bolesti bez bolova i tako tiho gašenje kao što je to bilo kod njega apsolutno se ne može ni zamisliti. Nama ostaje samo obaveza da uspomenu na njega čuvamo u svojim srcima i pred svetom. Sutra ću poslati nekrolog⁴ u »Vorwärts«. Vrlo dobar nekrolog u »Manchester Guardian«, koji Vam je poslao Gumpert, napisao je doktor Schuster, jedan od njegovih učenika, a zatim njegov kolega – profesor fizike.

Za danas zbogom. U petak ćete u mislima biti s nama, a i ja ću se sigurno setiti njegove majke i braće i sestara. Za sve nas je to težak gubitak, ali mi mesecima znamo da je neizbežan. To nam mora biti uteha.

Srdačni pozdravi Vašoj majci i svoj Carlovoj braći i sestrama.

Vaš
F. Engels

Pisaću Vam opet posle pogreba.⁵

¹ Carl Schorlemmer – ² 1. jula – ³ Philipp Klepsch i Ludwig Siebold –
⁴ Friedrich Engels, Carl Schorlemmer – ⁵ Vidi u ovom tomu, pismo br. 171.

171

Engels Ludwigu Schorlemmeru
u Darmštat

203, High Street, Oxford Road
[Mančester] 1. jula 1892.

Dragi gospodine Schorlemmer,

Pišem Vam danas odmah posle Carlovog¹ pogreba, koji je održan danas pre podne. Bila je to veličanstvena povorka, prvo su se vozila kola sa ličnim prijateljima i izvršiocima testamenta,² sa doktorom Gumpertom, Carlovim gazdom, zatim sa profesorima sa koledža Owens,^[413] koji su bili skoro svi na broju, isto tako Roscoe, zatim mnogi bivši i sadašnji Carlovi učenici. Izvršioci testamenta su bili zamolili gospodina Steinthala, unitarnog propovednika (nešto slično našim Slobodnim zajednicama^[430]), da rukovodi pogrebnom svečanošću i da kaže nekoliko reči na grobu, i njegov govor je bio stvarno topao, – on je bio Carlov dobar poznanik. Ukoliko tog govora ne bude bilo rano jutru u novinama, Gumpert će Vam poslati kopiju. Bilo je mnogo i to vrlo lepih venaca, osim venca porodice i venca Glavnog odbora partije u Berlinu, bio je još jedan vrlo lep ogroman venac s natpisom: Mančesterski Nemci svom slavnom zemljaku; jedan venac od bivših učenika, jedan od slušalaca njegovog poslednjeg kursa, od njegovih kolega itd.

Kad sam došao, pitali su me da li imam što da prigovorim nameri da se priredi takav pogreb koji je bar unekoliko prividno sačuvao karakteristike crkvenog. Smatralo se da bi takav postupak najviše odgovarao porodici. Ne mogu reći da me je taj način naročito obradovao. Ali u uslovima kakvi vladaju u Mančesteru nije mi preostalo ništa drugo nego da kažem: Izvršioci testamenta treba da odluče i ako je potrebna neka ceremonija u tradicionalnoj formi, onda je Steinthal daleko najbolji, a on je to stvarno dobro i obavio. Da sam protestovao, možda bih uspeo da pogreb bude bez ikakvih crkvenih ceremonija. Ali, prvo, nisam znao da li bi to bilo pravo *svim* članovima Vaše porodice. Drugo, tako bi sva odgovornost pala na mene, *ja* bih sam morao da govorim, i tako u prvom planu ne bi bio hemičar već *socijaldemokrata* Schorlemmer, a bolje je bilo ne naglašavati to da je bio socijaldemokrata, da bi se odalo puno priznanje hemičaru. Cela engleska buržoaska štampa bi rekla da sam ja Carlovu smrt iskoristio za besciljnu i beskorisnu demonstraciju pred publikom koja se hladno ili čak neprijateljski odnosi prema *meni* i socijalizmu, ali je prinuđena na

¹ Carl Schorlemmer – ² Philipp Klepsch i Ludwig Siebold

ćutanje iz poštovanja prema otvorenom grobu. A kako sam protiv svih, čak i sasvim neizbežnih demonstracija, tako mi je utoliko više odvratno da pogreb svog dragog prijatelja pretvorim u nametljivu demonstraciju. Da je Carl sam tako odredio u svom testamentu, to bi, svakako, bilo drukčije. A ovako su jarko crvene trake s natpisom: Od Glavnog odbora Socijaldemokratske partije Nemačke, govorele dovoljno jasno, izgledale su vrlo upadljivo kraj belog cveća i traka na drugim vencima a ionako su već bile grubo kršenje engleskih običaja.

Danas sam jednom od izvršilaca testamenta (obojica su Nemci), gospodinu Philippu Klepschu, pokazao sve papire, uredili smo još neke stvari i porazgovarali o onome što je najneophodnije, tako da sutra mogu da se vratim u London:

Testament se prvo mora registrovati kod suda za pitanja nasleđa i platiti nasledna taksa. Tek posle toga može se stvar dalje obavljati.

Dogovorio sam se sa gospodinom Klepschom da se porodična pisma vrate Vama. Ako imate neke želje da još nešto sačuvate za uspomenu, molim Vas, pišite mu.

Ph. Klepsch,

adr. Stadelbauer i komp. Mančester.

Takođe sam mu predložio da zadrži za Vas razne spise, koje smo mu Marx i ja slali s našim posvetama, ukoliko Vi zaželite da ih dobijete.

Drugi put ću pisati o rukopisima i ugovorima sa izdavačima. Srdačni pozdravi i Vašoj majci i celoj porodici.

Vaš

F. Engels

172

Engels Stanisławu Mendelsonu

u London

122, Regent's Park Road, N. W.
[London] 4. jula 92.

Dragi građanine,

Ovog trenutka sam dobio pismo od Bebela sa saopštenjem za vas koje vam odmah upućujem^[481]. Nadam se da ćete dobiti novac preko Nemačke banke (koja ovde, u Londonu, kako verujem, ima filijalu) i da ćete umeti da se razaberete u Bebelovom rukopisu. Ako ne, molim vas, vratite mi pismo da ga prepisem internacionalnijim slovima.

Pozdrav gospođi od mene i gospođe Kautsky.

Vaš
F. Engels

Bebel nije imao pri ruci vašu adresu i zbog toga je meni poslao izveštaj od banke.

Prevod s francuskog

Engels Augustu Bebelu
u Berlin

London, 5. jula 92.

Dragi Auguste,

Zabranjuješ mi da ti pišem^[432], tj. treba da se odrekнем jedine prepiske koju uvek rado vodim, a da se zato gnjavim s onom koja mi je dosadna. Ali ja ti tu uslugu neću učiniti.

A čak i kad bih bio tako poslušan, uzbudio bih se zbog strašnih gluposti u listu »V[orwärts]« o ovdašnjim izborima^[433]. Bilo bi stvarno sramota to prećutati. Sad je »V[orwärts]« uspeo da južni Paddington pretvori u seoski rejon Londona, – južni Paddington koji leži usred grada malo severno od Hajd parka i zapadno od Ridžent's parka i gde su jedini seoski rejonih onih nekoliko zelenih Squares,¹ isto toliko seoski koliko i Denhoffplac!²

Engleska o kojoj govori »V[orwärts]« postoji samo u mašti tog tamošnjeg pisca. Mišljenje da se torijevci danas bolje odnose prema radnicima nego liberali suprotno je stvarnosti. Naprotiv, sve mančesterske predrasude liberala od 1850.^[434] danas su simboli vere za torijevce, a liberali vrlo dobro znaju da treba da dobiju glasove radnika da bi opstali kao partija. Zato što su magarci, torijevce može s vremena na vreme neki jači čovek, kao što je Disraeli, podstaci na smela dela, za šta su liberali nesposobni; ali ako nema tog jačeg čoveka, kod njih vladaju magarci, kao što je baš sad slučaj. Torijevci više nisu samo prirepak krupnih zemljoposjednika, kao što su bili do 1850, sinovi Cobdenâ, Brightova itd., krupnih buržuja i protivnika zakona o žitu^[435] prešli su u periodu od 1855 - 1870. svi u torijevski tabor, i snaga liberala je sada u sitnoj i srednjoj buržoaziji koja ne pripada državnoj crkvi. A posle Gladstone-ovog Home Rule Bill³ od 1886.^[436] i poslednji ostaci vigovaca i starih liberala (buržuji i inteligencija) prešli su u torijevski tabor (kao liberali-disidenti ili liberali-junionisti^[100]).

Otuda potreba liberala da radnicima daju prividne ili stvarne ustupke – pretežno one prve. I uprkos tome, oni su isuviše glupi da bi mogli shvatiti gde da započnu, a mnogi od njih su još uvek isuviše sputani prethodnim događajima.

Dosad izbori teku baš kao poručeni za nas. Liberali dobijaju malu većinu, čak u mnogim mestima gube glasove u poređenju s poslednjim izborima, tako da se još ne oseća snažan liberalni talas koji treba da

¹ skverova, trgova – ² Dönhoffplatz – trg u centru Berlina – ³ predlog zakona o samoupravi

preplavi Englesku. Danas je vrlo važan dan, čiji će rezultati sigurno biti presudni. Ako liberali danas ubedljivo pobeđu, kolebljivi filistar – vrlo brojna marva – potrčaće da im se pridruži i onda će oni biti na konju. Nama je potrebna umerena liberalna većina (uključujući Irce), tako da Gladstone ovde bude zavistan od Iraca, – inače, ako bude mogao da opstane bez njih, sigurno će ih prevariti.

Ali sjajno je to što je u Vest Hemu, u istočnom delu Londona, radnički kandidat Keir Hardie – jedan od malobrojnih koji nisu uzeli novac od liberala i nisu u obavezi prema njima – dosad jedini koji je konzervativnu većinu od preko 300 glasova na poslednjim izborima pretvorio u antikonzervativnu od 1200 glasova. A vrlo dobro je i to što su na drugim mestima – Aberdin itd. – radnički kandidati, koji su istupili *protiv* liberala i konzervativaca, imali do 1000 glasova. Nezavisna radnička partija počinje da se primećuje^[437].

Ovde ima tri vrste radničkih kandidata:

1. oni koje plaćaju torijevci da bi liberala lišili glasova. Oni će skoro svi propasti i to i znaju.

2. Oni koji uzimaju novac od liberala i obavezni su da služe liberalima. Njih ističu većinom tamo gde nema nikakvih izgleda da prođu. Tu spadaju i ljudi koji su liberali po svojoj prirodi, kao što je slučaj sa kandidatima rudara.

3. Pravi radnički kandidati, koji agituju na svoju ruku i ne pitaju se da li istupaju protiv liberala ili protiv torijevaca. Od njih liberali priznaju samo one koje *moraju* da priznaju (Keir Hardie i Burns), i rade protiv drugih. U Škotskoj ima *mnogo* takvih kandidata. Teško je reći kakvi su njihovi izgledi. Zbogom. Srdačan pozdrav tvojoj ženi.

Tvoj stari

F. E.

Engels Karlu Kautskom
u Štuttgart

London, 5. jula 92.

Dragi barone,

Vratio sam se u subotu iz Mančestra^[429], Sch[orlemmer] je sahranjen u petak. Ako hoćeš nekrolog za »N[eue] Z[eit]«, onda pre svega potraži nekog hemičara koji će razumljivim jezikom izložiti njegova otkrića i njegov značaj za nauku. To bi sigurno bilo vrlo dobro, ali ti za to treba čovek koji poznaje istoriju organske hemije 50-tih i 60-tih godina.

Razume se, dužan sam da ti objasnim kako je Louise saznala za predlog koji si nameravao da joj učiniš^[407]. Primivši tvoje pismo od 13. 5. – i mada sam od samog početka bio mišljenja da Louise nema nikakvog razloga da se složi s tvojom idejom, – smatrao sam, ipak, za umereno da joj se obratim. Notabene, kao da je to *moja* ideja: Da ona, možda, ne smatra da je za nju dobro da – radi izbegavanja zabune – doda svom imenu i svoje devojačko prezime, kao što se to često čini u zapadnoj Nemačkoj i u Švajcarskoj i kod supružnika oba pola. Pogledala me je upitno i odgovorila: Ne trudi se, znam šta se iza toga krije, to je poteklo od Karla, a njega je na to nagovorila njegova majka. Nisam je mogao razuveriti. Naprotiv, posle izvesnog vremena ona je to ispričala Gine kao utvrđenu činjenicu, i Gine joj je tad rekla – sasvim prostodušno i potpuno prirodno, što je u tim okolnostima skoro samo po sebi razumljivo – da si ti o tome pisao i Edeu, pa su one onda zajedno pretresle taj slučaj.

Kad mi je L[ouise] zbog toga počela prebacivati, nije mi ostalo ništa drugo nego da joj pročitam odnosno mesto u tvom pismu od 13. 5. Tako su bar onemogućena sva dalja nagađanja i špekulacije, a to je i delovalo samo umirujuće. Uz to, činilo mi se da je to mesto tako napisano da ga u slučaju potrebe može pročitati i L[ouise].

Tako su stvari tekle. Ali ja time nisam bio naročito nezadovoljan, jer pošto si mi naložio da Tussy pitam za savet i istovremeno si pisao o tome Edeu, jasno je jedno: Ako je četvoro ljudi, koji su tako reći svakodneвно sa L[ouise], znalo za tu stvar, nije moglo proći mnogo vremena dok se jedan od njih o tome ne izrekne jednom u prisustvu L[ouise], a to je onda deset puta gore, to bi značilo: Znači, tako Vi iza mojih leđa sređujete stvari koje se samo mene tiču itd.

L[ouise] mi je, razume se, pročitala pismo upućeno tebi tj. koncept tog pisma, kad je ono već bilo poslato. Ono mi je ponovo dokazalo da se treće lice nikad ne treba da meša u interne stvari supružnika

ili bivših supružnika zato što nikad ne zna dovoljno o onome što se prethodno desilo. Tako, na primer, tek iz tog pisma saznajem da ste se vi, još kad je razvod bio na pomolu, savetovali i dogovorili o prezimenu koje će L[ouise] nositi. Ako je to tačno, a ja nemam razloga da u to sumnjam, veoma mi je žao što to nisam ranije znao. Ja bih te onda i ne pitajući nikog živog zamolio da, za ime sveta, ne diraš u to.

Vidiš da je to pismo pisala sama L[ouise]; dovoljno znaš koliko je nezavisna, pa nemam potrebe da te u to izričito uveravam. Smatram da nisam ni pozvan ni merodavan da donosim sud o tom pismu, to su interne stvari razvedenih supružnika. Mogu reći samo ovo: Što se mene tiče, to što se dogodilo neće uticati na moje odnose prema Louisi ni na moje odnose prema tebi.

Nemački uvod¹ šaljem ti danas kao štampanu stvar *registered*.¹ Sonnenschein će knjigu objaviti tek u septembru, pa te molim da se ta stvar ne stavlja u »N[eue] Z[eit]« *pre 1. sept.*, a posle toga mi je svejedno, ja sam dovoljno dugo čekao tu budalu. Na žalost, nemački tekst je prevod, engleski je mnogo slobodniji i više će ti se dopasti.

Najlepše hvala za saopštenje re² Sorge⁴²³. Obaviću to čim budem imao malo vremena.

Dosad izbori ovde protiču odlično⁴²⁷. Liberali pobeđuju ali, ako se nastavi kao danas, sa *malom* većinom, tj. ostaće zavisni od Iraca i to je dobro, inače bi Gladstone ove opet prevario i irsko pitanje ne bi bilo rešeno. Jučerašnja glasanja pokazuju da je većina prešla na stranu liberala, ali nema ni traga od snažnog liberalnog talasa koji će sve preplaviti i na kojeg je Gladstone računao. Zato je liberalima već zapržila čorbu Labour Party⁴³⁷ koja tek nastaje. *Jedini* kandidat koji je uspeo da dobije ubedljivu većinu jeste Keir Hardie u Sautvest Hemu, jedan od malog broja radnika koji *nisu* uzeli novac od liberala i nisu se obavezali da poštuju disciplinu liberala. Zato su na drugim mestima radnički kandidati, dok su bili konkurenti liberalima, ovima oduzeli mnoge glasove i, u svakom slučaju, upozorili ih za budućnost. Nadajmo se da su ovo poslednji izbori na kojima vode borbu *samo* dve zvanične partije; idući put će radnici igrati sasvim drukčiju ulogu.

Tvoj
General

¹ preporučeno - ² o stvari

Engels Augustu Bebelu
u Berlin

London, 6. jula 92.

Dragi Auguste,

Kao što vidiš, ja sam opet ovde. Uz nekrolog o Schorl[emmeru]¹ za »Vorwärts« priložio sam ceduljicu sa molbom da mi se pošalje 12 primeraka otiska – samo ona strana na kojoj je ta stvar a ne i svi drugi prilozi. Oni su mi potrebni za ljude u Mančesteru i za ovdašnje prvorazredne hemičare, koji treba da znaju kakve su bile Schorl[emmerove] sposobnosti van oblasti hemije. Naravno, nisam dobio *ni jedan primerak*. Hoćeš li da kažeš tim ljudima – možda su sasvim prevideli ceduljicu – da je to od znatnog interesa za partiju? Neka mi pošalju to što tražim pre nego što bude isuviše kasno i ovdašnja publika se zainteresuje za druge stvari.

Izbori^[427] su danas doneli razočaranje liberalima. Dosad su dobili 9 glasova, tj. vladina većina je svedena od 68 na 50 (68 — 9 = 59 torijevaca; 0 + 9 liberala = 9; 59 — 9 = 50 na glasanju). Na jučerašnjim izborima nisu dobili ni jedno jedino mesto, ali pri povećanju od 25 glasova 50 — 25 neutrališe + 25, i stvarno bi sjajno bilo kad ni desni ni levi ne bi uspeli da dobiju stvarnu većinu. Ali liberali će svakako dobiti neku malu većinu, a već i to je dobro.

Bismarckovo kavženje kod vas postaje svakog dana sve lepše. Taj mora biti da je poludeo: sudeći po današnjem telegramu, on Capriviju prosto ne da oka otvoriti^[438]. Pa, to može ispasti dobro. Samo kad naši listovi ne bi uvek ukazivali na to da je to krivična stvar! Zar i mi moramo nasilnički istupati, kao birokrati, policajci i državni tužioci, kao naši protivnici? Zar ne možemo jednom i *mi* da dozvolimo starom odrtavclom magarcu Bismarcku da se do mile volje izbruka? I zar ne bi tri dana zatvora bila dovoljna da se on pretvori u mučenika? Ne može se ni zamisliti koliko su ti ljudi Prusi do srži.

»Vorwärts« je potpuno poludeo. Danas piše: Engleska, Vels, Škotska, Irska, kolonije i Indija – sve se to zove Velika Britanija!^[439] A to ime obuhvata samo Englesku, Vels i Škotsku, *čak ni Irsku* (zvaničan naziv je The United Kingdom of Great Britain and Ireland), a kamoli nešto drugo! Pa zar ti ljudi moraju praviti i sebe i nas smešnim pred celim svetom?

Veštica je sišla da vidi bebu naše bivše kućne pomoćnice, i ima već 2 sata kako joj je otišla na poklonjenje, pa ne mogu da je izvučem

¹ Friedrich Engels, *Carl Schorlemmer*

da dođe da ti pošalje pozdrav. Znači, sasvim sâm šaljem najsrdačnije pozdrave tebi i gospodi Juliji, ukoliko Veštica ne dojuri pred samo zatvaranje pošte.

Tvoj stari
F. E.

[Dodatak Louise Kautsky]

General sam daje dokaz o svojoj nesposobnosti kad tvrdi da je poklonjenje bebi trajalo 2 sata, onda je i on puna 2 sata pisao ovo pismo. Za mene bi bilo mnogo laskavije tumačenje da se njemu vreme učinilo tako dugo uprkos tome što je tebi pisao. Kako bilo da bilo, dete, kao što vidiš, više nije tu, i ja mogu lično da pošaljem srdačan pozdrav gospodi Juliji, koja od vas troje sigurno najviše shvata kakvu privlačnu moć imaju deca. Isti pozdrav i tebi.

Veštica

[Engelsov dodatak]

Šta li ova Veštica (kako ona samu sebe naziva) uobražava kad kaže da sam ovo pismo pisao 2 sata! Obavio sam vrlo težak pravnički posao oko Schorlemmerove zaostavštine za izvršioce njegovog testa-²menta dok je ona davala bebi da joj siše prst. Odatle je ovo i posisala!

[Dodatak Louise Kautsky]

Ovo je najnovija stvar da je beba posisala iz mog prsta mudrost koja je omogućila generalu da napiše juristički rad. Blaženi oni koji veruju!

[Engelsov dodatak]

Ona mora da ima poslednju reč.

[Dodatak Louise Kautsky]

Pisanu reč.

[Engelsov dodatak]

Ničevo!³

² Philipp Klepsch i Ludwig Siebold – ³ Napisano u nemačkoj transkripciji: Nitschewol

Engels Augustu Bebelu
u Berlin

London, 7. jula 92.

Dragi Auguste,

Ovo ti je zato što mi zabranjuješ da se dopisujem s tobom^[432]. Opet ti pišem. Jutros su prispeli primerci lista »Vorwärts« s nekrologom, tako da je u tom pogledu sve u redu.¹

Izbori teku odlično^[427].

1. Uspesi liberala su tako neznatni, toliko ih potiru uspesi protivnika i drugi ubedljivi simptomi (smanjene većine, često gotovo sasvim izgubljene itd.), da će u budućem parlamentu Gladstone imati u najboljem slučaju *neznatnu* većinu, čak, možda, neće imati nikakvu većinu ni on ni torijevci (tj. praktično neće biti nikakve većine). To znači uskoro raspuštanje parlamenta i novi izbori, a i *priprema za njih* pomoću takvih zakona koji će liberalima obećavati povećanje broja glasova, a to mogu biti samo novi glasovi radnika. Čak i ako torijevci ostanu na vlasti – što je gotovo nemoguće – morali bi pokušati da dobiju pojačanja u vidu novih glasova, a i oni bi njih mogli tražiti samo kod radnika. Dakle, u izgledu su: 1. ukidanje šikana koje danas radnicima u svakom pojedinačnom slučaju otežavaju ostvarenje glasačkog prava koje im je uopšteno dato^[440], 2. socijalne mere u korist radnika.

Liberali su oduzeli 16 mesta od protivnika: poslednja ministarska većina bila je 68. Ako sad, prvo, odbijemo tih izgubljenih 16, a zatim i tih istih 16 dobijenih od protivnika, dobijamo 32. Ostaje još torijevska većina od 36. Znači, dobiju li liberali još 18 mesta, partije će biti podjednako jake. Ja verujem da će dobiti još i više; u takozvanim okruzima grofovija najjača je opozicija protiv feudalnog ugnjetavanja koje krupni zemljoposjednici vrše na selu, i stoga sitna buržoazija tamo ne glasa za konzervativce, kao što to čini ovde u Londonu a i u drugim velikim gradovima, zato što ovde hoće da se suprotstavi radnicima koji učestvuju u izborima i zato što je takva filistarska moda. Gladstone može, razume se, da dobije većinu od 20 glasova, naravno, uključujući Irce, ali pomoću nje ne može da vlada. Irci će morati da traže Homerule,² a sa 20 glasova većine on to ne može sprovesti protiv volje Gornjeg doma. A onda će nastati lom.

2. Jedine ubedljive pobede odnela je *nova radnička partija*. Keir Hardie je torijevsku većinu od preko 300 glasova na poslednjim izborima pretvorio u većinu od 1200 glasova u svoju korist. John Burns

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 175. – ² samoupravu

– njegov prethodnik-liberal imao je većinu od 186 glasova – ima većinu od 1560 glasova. I u Midsbrou (jorkširskom okrugu rudnika gvožđa) Wilson, sekretar unije mornara i ugljara, karijerista, ali do guše u obavezama prema novom unionizmu^[441], pobeđio sa 4691 glasom liberala (4062) i torijevca (3333 glasa). Tričave većine liberala izgledaju bedno u poređenju sa ovim.

3. U tri mesta, gde je kandidatura radnika itd. bila pripremljena na mestu i kako valja, kandidati radnika su, istina, poraženi, ali su i liberali zbog njih propali.

U Solfordu je radnik Hall dobio 553, ali je liberal poražen samomajinom od 37 glasova.

U Glazgovu (Kamlaši) poražen je Cunninghame-Graham (906 glasova), ali zato i liberal, kome je do većine nedostajao 371 glas.

U Glazgovu (Grejdston) radnički kandidat Burleigh (inače ništarija) dobio je 783 glasa, a liberal 169 manje nego torijevci.

Zatim, u mnogim drugim mestima (Aberdin, Glazgov {Kolidž}, Bradford) liberali su, istina, pobeđili, ali su zato izgubili od 990 do 2749 glasova, koje je dobio jedan radnički kandidat, istaknut protiv obeju partija; dakle, njih će idući put radnici direktno ugroziti.

Ukratko, radnička partija se jasno i nedvosmisleno oglasila, a to znači da će joj obe stare partije idući put ponuditi savez. Torijevci ne dolaze u obzir dok su im rukovodioci ovi sadašnji magarci. Ali liberali moraju doći u obzir, a isto tako i Irci. Kad su Parnella počeli da proganjaju zbog one smešne priče o brakolomstvu,^[442] on je odjednom postao prijatelj radnika, a isto tako će postupiti i gospoda Irci u parlamentu kad uvide da su samo radnici ti koji im mogu obezbediti Homerule. Tad će doći do kompromisâ, pa će i fabijanci^[28] – koji su na ovim izborima blistali svojim odsustvom – opet navaliti, ali takve se stvari ovde prosto ne mogu izbeći. Ali napreduje se, kao što vidiš, i to je glavna stvar.

Izvanredna ironija svetske istorije: *svaka* od ove dve stare partije mora apelovati na radnike, mora im davati ustupke, da bi ostala na vlasti ili došla na vlast, i svaka od njih pri tom oseća da baš na taj način ustoličava svog sopstvenog naslednika. A ipak, ne mogu drukčije! Šta je ovo malo naše duhovitosti u poređenju sa grandioznom duhovitošću koja sebi krči put u istorijskom razvitku!

Mnogo pozdrava od Louise i mene gospodi Juliji i tebi.

Tvoj
F. E.

Ako budeš pisao Shaw-u, možeš mu preporučiti članak Conrada Schmidta u »N[eue] Z[eit]u«^[443] kao opovrgavanje njihove »Austrian Theory of value«^[444]

177

Engels Lauri Lafargue

u Pere

London, 7. jula 1892.

Draga moja Laura,

Pošao sam u Manchester^[429] čim sam primio brzojav o Schorlemmerovoj smrti; pokopali smo ga prošlog petka, 1. jula, i u subotu sam se vratio. Posljednjih tjedana života bio je u polusvijesnom stanju i vrlo zaboravnom, ali potpuno bezbolnom stanju, u kome sam ga našao kad sam ga posjetio početkom juna^[411], a u ponedjeljak ujutro, 27. juna, izdahnuo je mirno i bez borbe. *Autopsijom* je sasvim potvrđena Gumpertova dijagnoza: kancerozni tumor u desnom krilu pluća, veličine male narandže, čiji je pritisak na vena cava¹ i plexus brachialis² bio dostatan, da se objasni nedovoljno djelovanje mozga i djelomična paraliza i edem u desnoj ruci. U velikoj veni te ruke bio je ogroman ugrušak krvi, bilo je karcinomnih jasnih no malih mjesta u mozgu, a srce je bilo počelo pokazivati znake osaljenja. U takvim okolnostima možemo biti sretni da je pošteđen daljnjih i možda jačih patnji.

Gumpert ga je već u maju nagovorio da načini oporuku; sve je ostavio svojoj majci. Rukopisi, koje je ostavio, mogu izazvati izvjesne teškoće. Najinteresantniji je rukopis o historiji kemije: 1. stari vijek, 2. alkemija, 3. ijatrokemija^[445] do 17. stoljeća; odlomak i treći dio nisu dovršeni, ali su ipak puni novih pogleda i otkrića. Zatim brojni radovi o organskoj kemiji. Ali budući da ima *dva* dijela u štampi u isto vrijeme: 1. svoju vlastitu organsku kemiju, i 2. veliku knjigu koju je napisao u saradnji s Roscoeom – bit će prilično teško odrediti što svakom pojedinom pripada. Jedan od izvršitelja njegove oporuke je kemičar (Siebold), ali on nije upućen u teorijsku stranu te nauke da bi mogao reći šta je čije. A Roscoe bi htio pošto-poto rukopis, jer vrlo dobro zna da *on* ne može dovršiti knjigu. Rekao sam izvršiteljima oporuke da bi mu, prema mojem mišljenju, mogli prepustiti u posjed knjigu Roscoe-Schor[lemmer], ako se obaveže da će dozvoliti nasljednicima da učestvuju u dobiti od djela koje se nalazi u štampi (na njemačkom i engleskom), na isti način kao što bi i Sch[orlemmer] učinio. Budući da je R[oscoe] juče izabran u Mančesteru, nesumnjivo će i on odmah nasrnuti na izvršitelje oporuke, te sam im juče pisao da im potanko objasnim, što smatram da bi u toj stvari trebalo učiniti.

Kratku bilješku³ o tome napisao sam u *Vorwärts-u*, šaljem ti je danas.

¹ vena kava – ² brahijalni pleksus – ³ Carl Schorlemmer

Ovdje su izbori u punom jeku^[427]. Odvijaju se vrlo povoljno za nas s obzirom na prilike. Prvo, ogromni liberalni val koji je trebao Gladstone-a pobjedonosno dovesti na vlast, čista je glupost! On će vjerovatno dobiti slabu većinu, a još je manje sigurno da li će itko dobiti većinu. To će dovesti *obje* službene stranke u zavisan položaj od radničke klase – na slijedećim izborima, koji se mogu uskoro održati. Drugo, *novi* pokret radničke klase ulazi pobjednički u parlamenat. U ponedjeljak⁴ je Keir Hardie izabran s 1200 glasova većine u Ist Endu (Vest Hem) – bivši poslanik torijevac,⁵ bio je izabran ranije sa 300 glasova većine! Juče je John Burns izabran u Batersu s 1600 glasova većine – pređašnji poslanik, građanski liberal,⁶ imao je ranije samo 186 glasova većine. Zatim, u Midsborou, u Jorkširu, J. H. Wilson, sekretar Saveza pomoraca i vatrogasaca (*Streber*⁷, ali koji se čvrsto obavezao i založio za *novi* sindikalni pokret^[441]) potukao je u *isto vrijeme* jednog liberala i jednog torijevca! To su *jedino* *éclatant*⁸ pobjede na cijelim izborima, i sve su ih izvojevali radnici: u dva slučaja liberali se nisu *usudili* da im suprotstave svoje kandidate, a u trećem slučaju, gdje su to učinili, bili su battus à plate cature.⁹ I treće gdje god su radničke kandidature bile dobro izabrane i pripremljene, znatno je smanjena liberalna većina, opominjući na taj način liberala da budu pažljiviji i da se idući put ne izlažu opasnosti da izgube sjedište, ili da ga stvarno izgube. Tako je C[unninghame]-Graham bio poražen u dva izborna okruga Glazgova, ali *takode* i njegov liberalni protukandidat. U Salfordu kandidat S[ocial] D[emocratic] F[ederation]^[62] Hall, uza sav dobar ugled, dobio je samo 554 glasa, ali je onemogućio izbor liberala. I tako su liberali izgubili 3 sjedišta naprosto jer su htjeli nametnuti buržoaske kandidate u radničkim okruzima.

Izbori su već ispunili sve ono što smo – u više navrata sam to govorio – s pravom očekivali: časno i jasno su upozorili liberala da je *Néza visna radnička partija*^[487] već tu, da se njena sjena već ocrta i da su to posljednji opći izbori u kojima se spore samo dvije partije, vladina i opoziciona stranka. I zato sam sasvim zadovoljan; naročito, što ćemo imati parlamenat u kome nije moguća ni jedna stabilna vlada.

Iz tvoje šutnje zaključujem da je Bonnier u pravu kad piše Tussy: le journal prend toujours à un fil^[350]. Nadajmo se da fil¹¹ neće puknuti, nego da će postati uže ili čak kabel.

Najljepši pozdrav od Louise. Sreća i rječitost M. le député.¹²

Uvijek tvoj
F. Engels

Prevod s engleskog

⁴ 4. juli – ⁵ Georges Banes – ⁶ O. W. Morgan – ⁷ laktaroš – ⁸ sjajna – ⁹ sasvim poražen – ¹⁰ novine stalno vise o koncu – ¹¹ konac – ¹² gospođinu poslaniku

178

Engels Panajionisu Argyriadesu

u Pariz

(koncept)

[London, početak jula 1892]

Dragi građanine,

Primio sam »Almanah s[ocijalnog] p[itanja]« za 1891. i 92. godinu i zahvaljujem vam na njima.

Želite da me ubrojite u svoje saradnike za 1893. godinu; međutim, vidim da ste već objavili da sam vaš saradnik za 1892. godinu, mada ja o tome nisam imao pojma^[446]. Ako u »Almanahu« za 1893. godinu bude moje saradnje, bojim se da će se raditi o istoj nevoljnoj saradnji. Kad su me naši prijatelji iz Austrije pre mesec dana zamolili za jedan članak za njihov almanah,¹ morao sam da im odgovorim:

1) da ne mogu da preduzmem nikakav nov posao, mali ili veliki, pre nego što završim objavljivanje III toma Marxovog *Kapitala*, koje je u zakašnjenju od deset godina;

2) da bi saradnja u ovom ili onom socijalističkom almanahu povukla za sobom, na osnovu obaveze nepristrasnosti, saradnju u većini drugih, a tada ne bih više gospodario svojim vremenom.

Doduše, prošle godine sam napravio izuzetak za francuski »Almanah R[adničke] p[artije]«. Ali tada je vrebala opasnost. Bio je to trenutak kad je u Kronštatu^[206] zvanična francuska republika pala pred noge caru,² naslednom predvodniku evropske reakcije. Rat je neposredno predstojao i, po mom mišljenju, njega je sprečila samo glad u Rusiji. U tom kritičnom času bio sam dužan da u granicama svojih moći osujetim svaku mogućnost nesporazuma između nemačkih i francuskih radnika;³ iskoristio sam priliku koja mi se pružila i rekao svoju reč – to je sve!^[240]

Prevod s francuskog

¹ »Osterreichischer Arbeiter-Kalender« (»Austrijski radnički kalendar«) –

² Aleksandar III – ³ Na ovom mestu prectane su sledeće reči: govorio sam francuskom proletarijatu

179

Engels Hermannu Engelsu
u Barmen

London, 12. jula 1892.

Dragi Hermanne,

Najlepše hvala za pismo od 23. 6. Šafh[auzenske] dividende su, zahvaljujući vama, pokrivene.¹ Čestitam na putovanju po Italiji, i ja ću svakako još jednom ići tamo.

Danas hoću samo da te pitam ko će od vas biti u Engelskirhenu oko 10 - 12. avgusta i možete li me u to vreme primiti tamo na nekoliko dana. Tad ću verovatno opet posetiti Kontinent, i teško da ću doći u Barmen, ali bih voleo da ponovo udahnem malo engelskirhenskog vazduha. Budi dobar i nemoj o tome govoriti gde to nije potrebno, inače bi me neki zvali i u Barmen, a to mi se ne uklapa u moje ostale planove.

Inače, sasvim sam dobro, samo što i sam počinjem da osećam potrebu da se malo rasteretim. Tako ti je to ovde u Londonu, u julu nastane omorina i nepodnošljivo je, pa čoveka nešto vuče da krene nekud daleko. Samo, imam da svršim još čitavu gomilu hitnih poslova.

Srdačni pozdravi Emi i tvojoj deci i unucima.

Tvoj
Friedrich

¹ Vidi u ovom tomu, pisma br. 112 i 118.

Engels Eduardu Bernsteinu
u Cirihi

London, 14. jula 92.

Dragi Ede,

Vaša dopisnica od 24 - VI - 92 (prepisujem sa poštanskog pečata pošto nema drugog datuma) i pismo od 2. jula stigli su na vreme. Uveren sam da su se otada tvoji izgledi na žetvu toliko povećali da sad vrediš 1 franak umesto 50 rapa¹ i pošto novčana vrednost - plaćena ili neplaćena - \pm ² predstavlja rad mišića, isto tako sam uveren da tvoje zdravlje može imati koristi od te kosidbe. Ali nije mi sasvim jasno zašto se po podnevnoj žezi preznaš telesno, a po prepodnevnoj hladovini duhovno, osim ako hoćeš da izdržiš kuru za slabljenje, što ipak još nije potrebno. Međutim, ti si sad u Cirihi, pa sve moje primedbe dolaze post festum, svoje kosidbe si verovatno zamenio sa nutrimentum spiritus³ (da se izrazim latinskim jezikom starog Fritza⁴) u muzeju ili koncertnoj dvorani ili kako ih sve već tamo zovu. Ali uzimaj spiritus⁵ u vidu vini aut cerevisiae⁶ više nego u vidu apstraktnih spiritualnosti, inače se nećeš valjano rashladiti. O tome šta se događa na engleskim izborima^[427] ionako znaju mnogo bolje u redakciji lista »Vorwärts« nego što znamo nas dvojica zajedno.⁷

Čini se da Bax više ne radi kao urednik lista »Justice«. Posle onog jednog broja^[425] u kome je on odlučno izmenio dotadašnji ton, došlo je do zastoja; ponovio se stari ton - bar u negativnom vidu, kad je posredi nepominjanje pokreta u Francuskoj, Nemačkoj itd., mada su izostali stari napadi. Ali poslednji broj je opet Hyndman all over,⁸ napada Keir Hardie-a, o Burns-u ni reči, Hyndman je pripremio sve uvodnike. Ovde se priča da je Baxov napad na Afrikanca Stanleyja^[447] (koji je odjednom istupio kao kandidat junionista^[100] u Nort Lambetu^[448], protiv Gladstone-ovih pristalica) doveo do razdora između njega i Hyndmana, a da je Hyndman fanatično vodio Social Democratic Federation^[62] u boj za Stanleyja u njegovom izbornom okrugu. Izveštavam te o ovome onako kako sam to čuo, a ti ćeš Baxa sigurno videti u Cirihi kroz otprilike 14 dana. Ne znam da li će on tamo ranije stići posle tog završetka rada u redakciji lista »Justice«.

¹ para, sitan švajcarski novac - ² više-manje - ³ duhovnom hranom - ⁴ Friedricha II - ⁵ ovde: alkohol - ⁶ vina ili piva - ⁷ Vidi u ovom tomu, pisma br. 173 i 175. - ⁸ skroz-naskroz Hyndman

Karakteristike izbora su: 1. Apsolutno odsustvo svakog oduševljenja za Homerule⁹ u Engleskoj.

2. Davanje glasačkog prava radnicima nateralo je sitne buržuje da masovno pređu u tabor konzervativaca, bar u najvećim gradovima. Sitni buržuj počinje da se pribojava radnikâ, on u najmanju ruku ne želi da ga mešaju sa njima, conservative is respectable,¹⁰ i stoga glasa protiv Gladstone-a.

3. Liberalna stranka ima oslonac u srednjoj i sitnoj buržoaziji manjih gradova i okruga (counties) gde je pritisak polufeudalnih zemljoposjednika i popova Visoke crkve^[449] još uvek neka sila. U većim gradovima čak i Dissenteres^[450], stara snaga Liberalne partije, počinju da se kolebaju, na primer u Birminghamu.

4. U uslovima ove skoro apsolutne ravnoteže obe buržoaske partije (danas od 3 300 000 datih glasova *cela* opozicija protiv vlade ima većinu samo od nekih 76 000) radnici počinju da bivaju presudan faktor. I samo na izborima za radničke kandidate pokazao se entuzijizam: K. Hardie, Burns, Wilson i drugi. Ja sam pre izbora rekao:¹¹ Ovo su poslednji izbori na kojima se treba odlučiti za jednu od dve zvanične partije, ali oni će pokazati liberalima šta ih čeka idući put. I tako je i bilo. Na sledećim izborima radnička partija će već sasvim drukčije istupiti. Ovi izbori *moraju* joj uliti poverenje u sopstvenu snagu.

5. Nov parlament je privremen. Gladstone neće dobiti većinu nezavisnu od Iraca i predstavnika radnika, i tako će uskoro biti ponovo raspušten. Utoliko bolje.

Apropos. Tussy želi da u »N[eue] Z[eit]« pošalje jedan članak o izborima, u kome će biti iznete i prodiskutovane takve interne stvari koje su poznate *samo ovde*, pa ni *ovde svakome*^[451]. To tebe, naravno, ne sme sprečiti da u »N[eue] Z[eit]« sa svog stanovišta napišeš o opštim rezultatima. A njena saopštenja sadržavaće posebne činjenice koje se tiču intriga raznih partija, sasvim različito od onoga o čemu ti možeš da pišeš.

Srdačni pozdravi od Louise i mene vama obadvoma.

Tvoj
F. E.

⁹ Samoupravu – ¹⁰ konzervativno je vredno poštovanja – ¹¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 174.

181

Engels Paulu Lafargue-u

u Pere

London, 22. jula 92.

Dragi moj Lafargue,

Nadamo se ovaj put da bitka kod *Eilana* neće biti kao i prva – *drawn battle*,¹⁽⁴⁵²⁾ i da će to, što vam nalije g. *Weinschenk* biti pravo vino. Počinjem shvaćati francuski antisemitizam kada vidim kako se ti Jevreji poljskog porijekla i njemačkih imena svuda uvlače, sve prisvajaju, svuda se tiskaju na prvo mjesto, čak da stvaraju javno mnijenje u gradu svjetlosti,² na koji je pariski bedak tako ponosan i vjeruje da je najviša moć svijeta.

Uostalom, taj simptom ne treba prenebregnuti jer ta gospoda uvijaju da pokretanje socijalističkog lista predstavlja dobar posao. Mi kotiramo na berzi! Eto napretka, kojeg treba zabilježiti.

Vjerujem da je Millerand u pravu kad Vam savjetuje da položite 25 ili još bolje 50 hiljada] fr[anaka] na Vaš račun u neku dobru banku. To je jedina garancija; ali pobrinite se da taj iznos bude položen na Vaš račun *bez ikakva uslova* od strane banke; ona će Vam morati uručiti formalno pismo, u kome će izjaviti da je iznos od . . . položen na Vaš račun i da možete s njim raspolagati slobodno, kad Vam se sviđi. Štaviše, *Weinschenk* će Vas, u ugovoru s Vama i *Guesde-om*, morati ovlastiti da možete povući tu svotu u slučaju *raskida ugovora s njegove strane*. Jer inače privatni ugovor između njega i vas dvojice ne bi obavezivao kompaniju da to formira – osim ako ona to izričito ne prihvati. Ali to su pravničke prepredenosti i Millerand Vas je nesumnjivo dobro obavijestio.

Kolera će nam sigurno doći i u tom iščekivanju ona upotpunjuje djelo mira izazvano glađu 1891. u Rusiji.³ Ali ne shvaćam tupoglavost francuskih buržuja, koji izgleda vjeruju da je Rusija sila koja može učiniti bilo što za Francusku. Da imaju imalo zdrava razuma, morali bi vidjeti da je sada za Rusiju francusko savezništvo sasvim neophodno i da Francuska od nje zahtijeva bilo što, Rusija bi se s time morala složiti. Ali zvanična politika naših partija u svim zapadnim zemljama, neshvatljivo je glupa. Francuska ima sve potrebne garancije u svojoj armiji. Pročitao sam članak nekog engleskog oficira – ne nekog od tih generala starog kova koji su povučeni zbog nesposobnosti nego jednog pukovnika koji zna svoju struku, i koji govori o francuskoj armiji s puno istinske zavisti – on joj zavidi jer zna da prednosti koje ona po-

¹ neodlučna bitka – ² Pariz – ³ Vidi u ovom tomu, pisma br. 74, 109 i 115.

sjeduje i koje nije moguće ostvariti u Engleskoj zbog suštinskih razlika u njihovim vojnim ustrojstvima. Ali on navodi da je francuska armija stvarno demokratska – u pukovima, to jest u glavnoj organizacionoj jedinici – da oficiri i vojnici saraduju u istom cilju i da se uzajamno slažu, da svi podoficiri i oficiri znaju svoj posao, da su čak vojnici teritorijalne armije^[453] bolji nego što bi se moglo očekivati, da je stvarna disciplina izvrsna i zasnovana na dobroj volji svijui, da se vojna izobrazba ograničava samo na ono što je neophodno u slučaju rata i da je u tim okvirima sasvim dovoljna i da su rigorozno odbačene sve paradne suvišnosti. Napokon, osim prikaza najbolje vojne obuke Francuza, tu je i opis pruske armije reorganizirane poslije 1807. pod Scharnhorstom, – veća pohvala nije se mogla učiniti francuskoj armiji. Počinjem vjerovati da je, uspoređujući bataljon s bataljonom, sasvim ravna njemačkoj armiji, ako nije i bolja. Nadmoćnost Nijemaca se sastoji u velikom broju rezervnih oficira, nadmoćnost Francuza u dobroj slozi vojnika i njihovih oficira; kod nas – s ljudima nedostojno postupaju.

U pravu ste, slijedeće sedmice poći ću u Rajd.^[454] Louise će iduće nedjelje krenuti za Beč, a ja ću vjerovatno krenuti u srijedu.⁴ Dakle, ako mi pišete u utorak popodne, pišite na: The Firs, Brading Road, Rajd.

Nadam se da je Laura zdrava, ne čujemo ni riječi od nje^[455]. Pošto me udaljenost sprečava da je poljubim, poljubite je mjesto mene.

Sve najbolje, moj gospodine vječnolutajući Jevrejine,^[316]

Želi vam

F. Engels

Prevod s francuskog

182

Engels Augustu Bebelu
u Berlin

London, 23. jula 92.

Dragi Auguste,

Sa svojom uobičajenom pronicljivošću tačno si pogodio da ti ovo pismo šaljem po Veštici. Dakle, pre svega hvala ti za carsko-kraljevski red vožnje i uveravam te da ću nastojati da svoj »novi kurs« uskladim sa tim redom Njegovog veličanstva. Već sam dokučio neke od tajanstvenih znakova i čuda kojih tamo ima, i nadam se da ću u toku sledećih 14 dana potpuno ući u suštinu stvari i da zahvaljujući tome nigde neću zapeti.

Dakle, moji sledeći planovi su ovakvi. Iduće srede¹ idem do Pumps u Rajd^[454] kuda će mi slati sva pisma. Tamo ostajem do 10 - 15. avgusta, zavisno od okolnosti. Naime, očekujem još jedno pismo iz Barmena² prema kome ću i odrediti dan svog odlaska. U Barmen neću ići, tamo imam toliko nećaka i nećakinja da mi ne bi bilo dovoljno ni 14 dana da ih samo posetim. Ali otići ću na nekoliko dana u Engelskirhen, kuda moja braća na smenu odlaze na letovanje. Otuda ću oko 18. ili 19. u Cirihi gde moram da posetim svoju rođaku, gospođu Beust i njenu porodicu, što već godinama obećavam. Tad ću ti odmah javiti vreme svog dolaska i doći 24. ili 25. u Sv. Galen; ako dođeš da me sačekaš, utoliko bolje. Zatim ćemo krenuti u Štukert na Nekar, povećaćemo čika Georga i produžiti u Minhen i – ako je ikako moguće negde kroz Alpe – u Beč itd. Ostalo ti može usmeno ispričati ona (naime, ne gospođa Beust, koja je ovde gramatički subjekt, već Veštica, koja ionako nije nikakav gramatički subjekt).

Kako Tussy priča, izbori^[427] su ovde u Ist Endu izazvali strahovit entuzijazam. Radnici su konačno uvideli da mogu da postignu nešto samo ako to hoće. Čarolija liberala je skinuta i čak i u »Workman's Times« Independent Labour Party^[437] proglašavaju svi redom za jedinu potrebnu. Tvrđoglavom Džonu Bulu imponuju samo činjenice, a one i počinju sigurno da dejuju.

Priča sa Vollmarom ponovo dokazuje da je taj čovek potpuno izgubio dodir sa partijom^[456]. S njim će sigurno doći do razdora ove ili iduće godine, čini se da on hoće partiji silom da nametne bu-bice o državnom socijalizmu. Ali pošto je on ovejani intrigant, i pošto ja imam svakakva iskustva u borbi sa tom vrstom ljudi – M[ark] i ja

¹ 27. jula – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 179.

smo u odnosu na tu sortu pravili taktičke greške i za njih morali da plaćamo – dozvoljavam sebi da ti dam neka uputstva.

Takvi ljudi pre svega teže tome da mi *formalno* nismo u pravu a to se mora izbeći. Inače će se oni vrteti oko te sporedne stvari da bi učinili nejasnom glavnu stvar za koju osećaju koliko je slaba. Znači, oprez u izrazima, privatno i javno. Vidiš kako vešto taj momak koristi tvoju izjavu o L[ie]bk[nechtu] da bi izazvao svađu među sobom, L[iebknechtom] i tobom – on, razume se, sasvim dobro zna vaš uzajamni stav! – i da se ti tako nađeš između dve stolice^[457].

Drugo, pošto je njima zapelo da učine nejasnim glavno pitanje, mora se izbegavati svaki povod za to; na sve sporednije stvari koje *oni* pokreću treba odgovarati kratko i što ubedljivije da se jednom za svagda skinu s dnevnog reda, a *sami* morate, ako je to ikako moguće, izbegavati svako moguće udaljavanje od glavnog predmeta i ulaženje u sporedna pitanja, uprkos svim iskušenjima. Inače će se polje debate sve više širiti, i prvobitni predmet spora gubiće se sve više iz vida. A onda će biti nemoguće postići odlučujuću pobedu a to je za tog intriganta već dovoljno veliki uspeh a za nas u najmanju ruku moralni poraz.

Treće sledi iz 1. i 2, naime da je protiv takvih ljudi *čista defanziva* najbolja taktika sve dotle dok se oni sami pošteno ne uvale u neprilike, – a zatim, kratka ubitačna artiljerijska vatra i odlučujući napad na bajonet. Ovde, više nego igde drugde, treba štedeti svoju municiju i rezerve sve do poslednjeg trenutka.

Svaki put kad smo u borbi protiv bakunjinista, prudonista, nemačkih profesora i ostale takve vrste ljudi odstupili od ovih pravila, morali smo da ispaštamo zbog toga, i zato ti ih ovom prilikom još jednom stavljam na raspolaganje.

Dakle, srdačan pozdrav i gospodi Juliji od

tvog
Generala

Na Siegelovu želju prilažem njegovo poslednje pismo.

183

Engels Regini Bernstein
u Cirih

London, 25. jula 1892.

Draga Gine,

Mnogo smo se obradovali Vašem i Edeovom pismu i juče smo o njemu ispričali Tussy. Sudeći po slici, dvorčić je izgleda sjajan zamak, baštenski restoran za oko 500 ljudi i, pored dve džinovske topole, nekoliko tajanstvenih drveta koja liče na stidljive palme, a dole na obronku vinova loza koja daje tamošnje kiselo vino. Pa, čovek se navikne i na njega, a ono je ipak bolje od londonskog piva, pa i vazduh je tamo gore sigurno mnogo bolji nego u Hajgejtu. Raduje me što je Edeu dobro i što se Vi nadate da ćete ga dovesti ovamo s nervima u dobrom stanju.

Ovde svet sad takođe kreće na letovanje. Louise je juče posle podne otputovala i sada se – 5 sati posle podne – verovatno nalazi već sasvim blizu Berlina. Ja ću prekosutra otputovati do Pumps na 14 dana^[454] a onda ću, u vreme kad se Vi budete spremali za put, ponovo posetiti dragu otadžbinu; štaviše, nije nemoguće da se čak ubrzo po Vašem odlasku uputim u Cirih – samo ovo da ostane među nama. Zašto ste samo uzeli tu nesrećnu povratnu kartu, ona je najveća prepreka tome što nećemo moći zajedno da se provozamo po jezeru. Veoma me raduje što se Vaša mama još uvek tako čilo pentra po brdima; budem li stvarno došao u Berlin – ah, taj san je isuviše lep da bi čovek poverovao u to da će se obistiniti – svakako ću je onda tamo videti.

Recite Edeu da je Louise bila toliko smlavljena njegovim tri puta ponovljenim blagoslovima i molitvama za nju da sam morao da joj za put dam jak konjak da se oporavi od straha.

Ovo dalje je za Edea. Naime, prvo, Tussyn i Edwardov članak je ovde završen još prošle nedelje (pre 8 dana) i poslat u Štukert^[451].

Drugo, uspeh izbora^[427] je sad ovde opšte priznat: Stvar stoji tako da Gladstone, suočen sa odlučnom prevagom radikalnog krila u svojoj partiji, mora da podmladi svoju vladu da bi se ona održala u životu;

zatim, njegov Home Rule Bill¹ će Gornji dom odmah odbaciti; a, da bi mogao sa uspehom raspustiti skupštinu, on mora istovremeno sprovesti one man one vote,² racionalni sistem biračkih spiskova koji će radnicima stvarno obezbediti ono što im je 1867. i 1884. obećano uopšteno na papiru, ali im je u pojedinačnim slučajevima

¹ predlog zakona o samoupravi – ² jedan čovek jedan glas

oduzimano⁽⁴⁴⁰⁾, znači, povećanje broja radnika-birača za 1 - 1¹/₂ miliona - i možda second ballot;³

i tek kad *ovo* sprovede, on će raspustiti skupštinu.

Dakle, sjajna situacija za nas.

Mnogo pozdrava Edeu i Vama.

Vaš
General

³ druge izbore

184

Engels Pasqualu Martignettiju

u Benevento

London, 25. jula 1892.

Dragi prijatelju,

Na Vaše pismo od 13. 5. nisam odgovorio ranije zato što sam zajedno s tim odgovorom hteo da Vam pošaljem i neki supstancijalni znak svog saučešća. Ali tad sam i sâm bio u novčanoj krizi i tek sam danas u stanju da Vam priložim poštansku uputnicu na tri funte sterlinga. Ja dobro znam da su koreni sve Vaše patnje u borbi za egzistenciju i jedino mi je žao što ne mogu da doprinesem više da Vam olakšam tu borbu.

Raduje me što sam u međuvremenu, iz Vašeg pisma od 1. 7. video da Vam se zdravlje popravlja i da više nema bojazni od neurastenije od koje je pretila opasnost da se razbolite. Nadam se da će se to poboljšanje produžiti i dalje tako da ćete uskoro opet moći da potražite neki plaćeni posao.

Avelinga ću sutra pitati za *The Students' Marx*, ne verujem da će imati nešto protiv^[458].

Verovatno znate da smo ovde na izborima^[427] izborili značajne pobeđe protiv obe stare partije, a i tamo gde smo izgubili, liberalima smo pokazali svoju snagu. Pokret se sve više i više širi, zahvaljujući pre svega odluci pariskog kongresa o demonstracijama za osmočasovni radni dan^[58]. Prvi maj ima hiljadu puta više *«fait merveilles»* nego Chassepots kod Mentane^[459] koji su odavno bačeni u staro gvožđe.

S iskrenim pozdravima Vaš

F. Engels

185

Engels Ludwigu Schorlemmeru
u Darmštat

London, 25. jula 1892.

Moj dragi Schorlemmer,

Molim Vas da ubuduće izostavimo ono svečano »gospodinu«. Rađuje me što ste zadovoljni nekrologom u listu »Vorwärts«,¹ morao sam da ga napišem na brzinu i bez ikakvih pomoćnih materijala posle podne pred sahranu. Da sam mogao da sačekam do svog povratka u London, mogao sam napisati nešto opširnije. Ali u takvim slučajevima mora se raditi kao pravi novinar, tj. brzo i zadovoljiti se materijalom kojim se raspolaže.

I engleski socijalistički list »Justice« doneo je izvod iz mog nekrologa^[460]. Ovaj list je organ gospodina Hyndmana, rukovodioca Socijal-demokratske federacije^[62], društva koje je u principu marksističko a u praksi antimarksističko. Hyndman je mali intrigant koji s neizrecivom zavišću gleda na nemačku partiju, zato što njegovo malo društvo ne može da postigne ono što je za naše ljude sitnica, i koji zbog toga stupa u savez sa svim protivnicima nemačke partije, recimo ovde sa plemenitim *Gilles-om*, s francuskim posibilistima brusističkog pravca^[42] itd. A sad je morao da za 8 nedelja prepusti Baxu redigovanje lista; Bax je talentovan i ispravan momak, koji odlično govori nemački i često vraća kod mene i Avelinga. Hyndman je time hteo da ga upeca, ali čini se da se Bax uverio da tamo nema šta da traži, – u svakom slučaju on je u poslednjem broju koji je redigovao doneo belešku da je Carla² vrlo dobro poznavao, da ge je često susretao ovde kod mene a i drugde. – Potražiću taj broj da Vam ga pošaljem.

A sad Vam moram saopštiti i neke poslovne stvari u vezi sa nasledstvom, pošto o tome teško da ćete nešto saznati tako skoro iz Mančestera.

Po ovdajšnjem zakonu, svaki testament se deponuje kod suda nadležnog za pitanja nasleđa, gde se daje na uvid svakom ko plati taksu od jednog šilinga = 1 marka. Ali pre nego što tamo dospe, testament mora dobiti odobrenje suda nadležnog za pitanja nasleđa, mora se odbiti i platiti porez na nasleđe koji je u Vašem slučaju 1% ili 3% od bruto-imovine, ne znam baš tačno. Izvršioći moraju pod zakletvom potvrditi tačnost svoje izjave o vrednosti nasleđa, i stvar uopšte tako stoji da je od početka do kraja nužno imati advokata, da čovek ne bi naseo. Znači, moraćete da se strpите još neko vreme i računajte na

¹ Friedrich Engels, *Carl Schorlemmer* – ² Carl Schorlemmer

troškove koji su, za nemačke pojmove, vrlo veliki. Ali to se ne može izbjeći.

Prodaja knjiga iz zaostavštine itd. doneće malo. Glavne stvari u zaostavštini su novac deponovan u banci i autorska prava.

Prvo iznosi oko 1800 funti, odatle se odbijaju troškovi oko pogreba, mali tekući dugovi, porez na nasleđe, sudski troškovi i troškovi advokata itd., to možda iznosi sve ukupno 200 do 250 funti; ovde nemam takav pregled, ali ipak mislim da možete računati na neto iznos od najmanje 1500 funti = 30 000 maraka.

Autorsko pravo na knjige iz oblasti hemije je vrlo kratkotrajno. Nauka napreduje tako brzo da stvari zastarevaju za godinu-dve, ako ih neprestano ne prerađuješ. Zato je smrt nekog velikog hemičara uvek prilika za mlade ljude raznih vrsta da dođu do podataka i odatle i izvuku glavni profit. Tako će to biti i ovde. Izvršioći se savetuju sa mnom a i sa Gumpertom u vezi sa pregovorima koje vode, tako da se sigurno ni u čemu neće prenađiti. Ja sam, osim toga, podržao njihovo mišljenje da u vezi sa ovim ne poduzimaju ništa presudno bez saglasnosti porodice. To nije samo njihova obaveza, već i odlično sredstvo pritiska na protivničku stranu. Ovi, izdavači, kao i saradnici à la Roscoe žure se da okončaju stvar, a izvršioći imaju vremena i zato mogu one prve da nateraju da ih potraže i da eventualnim novim ustupcima iznude brzo okončanje stvari. Dakle, i ovde je u Vašem ličnom interesu da ne nastojite na brzom okončanju stvari.

Od Gumperta čujem da ste mu pisali da se Vaša majčica ne oseća dobro i da je i ona pala u postelju. Nadam se najboljem, ali ona je vrlo stara i udarac koji joj je nanet Carlovom smrću bio je vrlo, vrlo jak! Ali, uprkos svemu tome, nadam se da ćete ubrzo moći da mi javite bolje vesti.

Najiskrenije Vaš

F. Engels

186

Engels Lauri Lafargue
u Pere

London, 26. jula 92..

Draga moja Laura,

Ovog trenutka, 9.45 h uveče, dobio sam obračun od Sonnenscheina, koji iznosi 5 funti 9 šilinga i 2 penija. Od toga $\frac{3}{5}$ odlaze Mohrovim¹ naslednicima, što čini 1 funtu, 1 šiling i 10 penija za svakog; na tu sumu prilažem ček.

Od Tussy sam čuo da se sad veoma loše osećaš, ali se nadam da ćeš uskoro ozdraviti!

Sutra putujem na 14 dana u Rajd^[454]. Moja adresa glasi:

F. E.

The Firs, Brading Road,
Rajd

Louise je u nedelju² otputovala u Austriju.

Uvek tvoj

F. Engels

Prevod s engleskog

¹ Marxovim – ² 24. jula

187

Engels Ludwigu Schorlemmeru
u Darmštat

The Firs, Brading Road,
Rajd, ostrvo Vajt, 28. jula 92.

Moj dragi Schorlemmer,

Uopšte nisam očekivao da će se moja strahovanja u vezi sa Vašom majkom tako brzo ispuniti. Ali udarac koji joj je nanela Carlova smrt bio je ipak isuviše jak za tu staru, već slabašnu i bolešljivu ženu; a, s druge strane, ona je duhom još uvek bila isuviše jaka, da bi se od nje mogla sakriti ta vest. Tako, jedna nesreća u porodici povlači za sobom drugu, nadajmo se samo da je ovo poslednja. Stvarno sam u stanju da saosećam sa Vama u tom gubitku, i sâm sam pre 18 godina izgubio 77-godišnju majku i znam kakvu svojevrсну sponu među članovima jedne brojne porodice predstavlja majčin dom i koliko je on nezamenljiv čak i kad među decom vlada najveća sloga. Majčin dom održava celu mlađu generaciju na okupu kao veliku porodicu; umre li majka, upravo pojedine mlade porodice oseće se mnogo samostalnijim i nehotice se odvajaju jedne od drugih. To je prirodan tok stvari, ali zato ništa manje i radikalna promena, i to čini da se u mom kao i u Vašem slučaju, kad je majka živela mnogo godina duže nego otac, gubitak majke oseća dvostruko bolnije.

Molim Vas, prenesite i svojoj braći i njihovim porodicama moje iskreno saučešće.

Vama samome želim da Vam ćerka brzo i konačno ozdravi.

Od juče sam ovde kod svoje nećake, gde ću ostati oko 10 dana^[454]; i ona je poznavala Vašu majku i želi da napiše nekoliko redova.

Najiskrenije Vaš
F. Engels

[*Dodatak Mary Ellen Rosher*]

Ne mogu da dozvolim da moj teča pošalje ovo pismo a da Vama i celoj Vašoj porodici ne izrazim svoje iskreno saučešće povodom smrti Vaše drage majke. Mnogo srdačnih pozdrava od Vaše

Ellen Rosher

188

Engels Hermannu Engelsu
u Barmen

The Firs, Brading Road
Rajd, ostrvo Vajt, 28. juli 92.

Dragi Hermanne,

Najlepše ti hvala za pismo; žao mi je što su se moji planovi malo ukrstili sa vašima, ali sam zbog dogovora sa drugima bio manje-više vezan za jedan određeni datum i nisam ništa mogao menjati pre nego što od tebe dobijem pozitivan odgovor. Sad je sve u redu, stižem 12 (verovatno prvim vozom iz Kelna), ukoliko ne javim nešto drugo, a u svakom slučaju poslaću telegram iz Kelna.

Od juče sam ovde i mislim da ostanem do 9. ili 8. avgusta^[454]. Vreme sjajno, nema oblaka, 16 - 17 stepeni po Reomiru, svež istočni vetar, pred prozorom cveće i lepo drveće, divan vazduh, ni pun kilometar od mora a ipak visina od 200 stopa, među brežuljcima i grmovima.

Dakle, doviđenja! Zasad srdačni pozdravi Emi i deci.

Tvoj stari
Friedrich

189

Engels Augustu Bebelu
· u Berlin

The Firs, Brading Road, Rajd
Engleska, 8. avg. 92.

Dragi Auguste,

Jutros sam dobio tvoju kartu. Dragi moj, sve je palo u vodu, ja sam taj koji ne može da dođe! Stara stvar zbog koje moram da nosim komplikovan bandaž i koju sam ti već detaljno opisao – opet se javila posle petogodišnjeg mirovanja i odjednom me potpuno paralisala. Neke znake sam primećivao još dok si ti bio ovde^[401], ali oni su bili tako beznačajni da nisam vodio računa o njima i mislio sam da će se, kao i ranije često, sve samo od sebe i konačno smiriti ovde na morskome vazduhu. U subotu¹ prešao sam nekih 1³/₄ kilometra, odmorio se oko pola sata i zatim se vratio, – sve u svemu svega 3¹/₂ kilometra, i do uveče sam shvatio da je nastupila kriza i da, umesto da otputujem u Nemačku, moram ovde provesti 4 nedelje u miru i uzdržavajući se od alkohola, da bih opet stao na svoje noge. Da sad pređem samo 1000 koraka, bio bih prikovan za sofu 8 - 10 dana. Eto, tako padoše u vodu najlepši planovi!

Ne mogu da nađem nikakav drugi uzrok osim taj da sam se od prošle jeseni predao uživanju u alkoholu s većom slobodom nego što sam to činio već godinama i da je ukupno dejstvo toga konačno dovelo do ovog rezultata. Bar ja ne znam sebi stvar drukčije da objasnim, osobito kad uzdržavanje od alkohola u periodu kad se zapažaju simptomi lokalnih zapaljenja važi kao uslov lečenja. Al² će se radovati tvoj zet!² ali ja se ne slažem sa zaključcima koje će on možda izvući.

U svakom slučaju, sasvim sam nesposoban da u ovom stanju krenem na planirani put. Stigao bih u krajnjem slučaju do Engelskirhena kod svoje braće, ali sigurno ne do Ciriha, i u toj nesreći mogu samo sebi da čestitam što me bolest nije zadesila tek na putu i ja ostao u tuđini iskrivljen i paralisani. Ovako bar mogu ovde kod Pumps da se lečim i mislim da ću kroz 4 nedelje opet biti prilično pokretan. Ta stvar, osim što je dosadna, ne donosi druge nevolje, već sam 3 - 4 puta prošao kroz to i znam lečenje utoliko više što sam iskustvom sam došao do njega, pošto gospoda lekari, sa izuzetkom jednog, koji je umro, o takvom slučaju ne znaju skoro ništa.

Juče sam odmah pisao Louisi i javio joj da ne menja apsolutno nimalo svoje planove i da ni po koju cenu ni za dan ne skraćuje svoje

¹ 6. avgusta – ² Ferdinand Simon

odsustvo^[52]. Ali sasvim je moguće da i ti i ona sad napravite drugi raspored i o tome se morate dalje dogovarati preko pisama.

Tvojoj ženi i ćerki reci da mi je dvostruko žao što sam na ovaj način rešen zadovoljstva da se lično upoznam sa njima a i sa tvojim zetom. Ali ako sam odložio nisam digao ruke od toga i zahvaljujući gorkom iskustvu od ove godine biću pametniji iduće godine, kad ću, nadam se, još biti u životu i opet bodro stajati na svojim nogama. A onda ćemo krenuti na taj isti ili još i bolji put.

Do kraja avgusta adresa mi je kao u zaglavlju pisma. Rosherovo ime nije potrebno, a bez adrese: The Firs, Brading Road, pismo će kasniti.

Dakle, srdačni pozdravi svima vama i ispijte koju čašu za moje ozdravljenje. Valjda će doktor Simon dozvoliti sebi koji gutljaj, pošto se sad ja umesto njega uzdržavam od pića!

Tvoj stari

F. Engels

190

Engels Hermannu Engelsu
u Engelskirhen

The Firs, Brading Road
Rajd, 8. avg. 1892.

Dragi Hermanne,

Posle svih priprema i prepiske, moj put je konačno pao u vodu. Moja stara boljka u preponama, koju sam zaradio prilikom pada s konja u lovu na lisice a koja je od pre 10 godina postala neprijatna, i od pre 5 godina se primirila, – opet je iznenada oživela i bandaže više ne pomažu. Šetnja od oko 2 engleske milje = 3 kilometra u subotu¹ gotovo me je onesposobila za duže hodanje. Stvar mi je poznata, 4 nedelje moram apsolutno mirovati i uzdržavati se od piva i vina, i posle će biti sve u redu, ali o putu nema ni govora. Juče sam pisao Rudolfu u Barmen⁽⁵²⁾, ukoliko ti još budeš tamo, a danas šaljem ovih nekoliko redaka u Engelskirhen.

Mnogo mi je žao što je tako ispalo. Ali tako je, i moram s tim da se pomirim. Dakle, ovde ostajem do kraja avgusta (adresa na drugoj strani)⁽⁴⁵⁴⁾.

Pošta se zatvara. Srdačni pozdravi svima vama. Žurim.

Tvoj
Friedrich

¹ 6. avgust

191

Engels Karlu Kautskom
u Štuttgart

The Firs, Brading Road
Rajd, 12. avg. 92.

Dragi barone,

Vraćam ti korekturu sa zahvalnošću⁽⁴⁶¹⁾.

Verovatno vas je August već obavestio da je moj put do vas pao u vodu. Posledice one stare stvari zbog koje sam pre 9 godina bio u postelji, kad si me posetio za moj rođendan, opet su se, i to baš u ne vreme, javile, i tako moram ovde da ležim na sofi umesto da s vama lumpujem. Srećom, ovde imam svež morski vazduh – kuća je sasvim u selu, na visini i s pogledom na more – i mir i uzdržavanje od alkohola podiće će me svakako opet na noge kroz 3 – 4 nedelje. Ali šteta je što je to baš sada. Samo, ako sam odložio nisam digao ruke od toga.

Hvala za tvoju knjigu⁽³⁰⁸⁾, – na žalost, usled uznemirenja ovih poslednjih dana još nisam stigao da je pročitam.

Šteta što ona mesta o Social Democratic Federation⁽⁶²⁾ i fabijan-cima⁽²⁸⁾, kao i o Taylorovoj kandidaturi nisu ušla u Tussyn članak⁽⁴⁶²⁾. Kasnije sam ih pročitao u rukopisu, ona su *skoro neophodna* dopuna slike izbora. Potpuni slom Social Democratic Federation, kad je stavljena na stvarnu probu, bio je karakterističan za dugogodišnje hvalisanje ove »jedine« socijaldemokratske organizacije i jedne spasonosne crkve. Ne znam da li si u Cirihi video Baxa, ali je Bax vrlo slab autoritet kad je u pitanju Social Democratic Federation. Šest nedelja je bio urednik lista »Justice«, uklonio je mnogobrojne nepristojne stvari, ali apsolutno nije bio u stanju (inače bi to sigurno učinio) da listu da umesto sektaškog neki drugi karakter. Social Democratic Federation je samo čista sekta. Ona je pretvorila marksizam u okoštalu dogmu, i odbijajući *svaki* radnički pokret koji nije ortodokсно marksistički (i to još marksistički onako kako ona shvata marksizam, tj. pogrešno ga shvata), znači vodeći upravo suprotnu politiku od one koja je preporučena u *Manifestu*,¹ ona sebe onemogućava da postane nešto drugo osim sekte. Iz mnogih razloga Bax je opet stupio u kontakt sa tim ljudima, ali ako se oni ne promene, neće proći dugo vremena a on će uvideti da oni žele da ga iskoriste politički i materijalno i da on za njih ne može da preuzme nikakvu odgovornost. Ali on to mora iskusiti sam; zasad se toliko zaglibio da ih delimično mora uzimati u zaštitu. Uostalom, Bax *nema nikakvog dodira sa samim radnicima*.

¹ Vidi u 7. tomu ovog izdanja, str. 404/405.

Fabijanci su postali stvarna prepreka: oni služe kao prirepak velike Liberalne partije pod izgovorom da žele da joj nametnu svoje kandidate. To može uspevati neko vreme kod County Council⁽⁴²⁶⁾, gde se može praviti posibilitički program municipalnih reformi⁽⁴⁶³⁾, ali ta čista prevara i tu će uspevati samo dok buržuji ne proniknu stvar. Na parlamentarnim izborima to neće proći; tada će liberali dati fabijancima, kao i svim drugim takozvanim radničkim kandidatima, samo *beznadežne* izborne okruge. Ako se želi da se liberalima nametnu radnički kandidati, to se mora raditi onako kako su to radili Burns i K. Hardie, tj. stavlja im se nož pod grlo, a ne puže za njihovim leđima pod lažnim izgovorima, onako kako to čine fabijanci. Srećom, poziv: independent labour party² sada je već toliko glasan i sveopšti, da će se savladati i umirujuće iskušenje koje donosi fabijansko laskanje i fabijanski novac.

Burgess, čovek iz »Workman's Times« želi da sada sam osnuje Independent Labour Party – novog konkurenta za one dve pomenute! B[urgess] je sujetan, častoljubiv momak i zato vrlo nepouzdan. Tek ćemo videti da li će i u kojoj će meri uspeti. U svakom slučaju, njegova sadašnja akcija je simptom koji pokazuje kako stvari stoje.

Vrlo dobra vest: Fabrički radnici sa Severa toliko su se ponosili svojim starim Ten Hours Bill³ da su bili glavni protivnici osmočasovnog radnog dana (uporedi kongres tredjunionista u Njukasl⁽²²²⁾). Ta stvar se sad menja, mase postepeno postaju pristalice osmočasovnog radnog dana, a vođe ostaju jedine pristalice desetočasovnog radnog dana. To će se sigurno unekoliko pokazati već na ovogodišnjem kongresu tredjuniona⁽⁴⁶⁴⁾.

Avelingovi su otišli u Norvešku. Baš pred njihov odlazak Tussy je dobila jedno pismo od Greulich, u kome je on, u ime ciriškog komiteta za međunarodne kongrese, poziva da im na engleskom jeziku sastavi koncept za poziv na engleski kongres tredjuniona i da na engleski jezik prevede i njihove druge stvari. Dakle, čini se da su uspešno odbačene intrige gospodina Seidela, koji je hteo da potisne u stranu proklete marksiste (što se moglo završiti samo uvođenjem gospodina Adolphe Smith Headingleya).

Pumps i Percy šalju srdačne pozdrave.

Tvoj
F. E.

² nezavisna radnička partija – ³ zakon o desetočasovnom radnom danu

192

Engels Augustu Bebelu
u Berlin

The Firs, Brading Road
Rajd, 14. avg. 92.

Dragi Auguste,

Tvoja želja da se početkom septembra toliko oporavim da budem kadar da dođem bar u Berlin – i moja je želja. *Ako* se budem toliko oporavio, bezuslovno ću trknuti do Berlina i to direktno, jer će se dotle svi iz Engelskirhena rasturiti na sve strane.

Pitanje je samo: da li će biti tako? A u vezi s tim ti danas još uvek apsolutno ništa ne mogu reći. Iz iskustva znam da su u takvim slučajevima bezuslovno nužne 3 - 4 nedelje mirovanja da bi se povratila moć kretanja, i da je i najmanje preuranjen pokušaj ili i najmanje naprezanje da se pokrenem dovoljno da me unazadi za 8 - 14 dana. Ali da li je takav pokušaj preuranjen ili pokret isuviše velik, – to se, na žalost, primeti tek kad je prekasno.

Uz to, ja sam i 5 - 6 godina stariji nego u vreme poslednjeg napada i u ovoj godini sam propustio kroz svoj organizam više alkohola nego inače u toku tri godine. Prema tome, moram biti spreman na nešto sporije lečenje, čak i ako pojave zapaljenja nisu izazvale nikakve organske promene u vidu srastanja ili odvajanja ili zadebljanja.

U svakom slučaju, tek ovih poslednjih dana videću sam kako stvar stoji. Zato me moraš tačno obavestavati o adresama na koje ti mogu slati pisma, a u slučaju potrebe i telegrame, naročito u Beču, a i koliko tamo ostaješ da ne bi Louise krenula u London onda kad ja krenem u Berlin.

Prošlog ponedeljka¹ i utorka bio sam u Londonu, video sam Avelingove i doveo kuću u red. Tako je lečenje bilo prekinuto do srede. Sad ležim sasvim mirno i, naravno, osećam odgovarajuće poboljšanje. Nadam se da ću kroz 8 dana moći sebi da dozvolim bar *nekoliko* pokreta. Dobićeš biltene, čim bude imalo šta da se javi.

Naravno, sad opet moram da pokažem »umerenost i uzdržavanje« u odnosu na alkohol. A i čudio sam se kako ga to tako još uvek dobro podnosim, pa sam zato i preterao. Pa, nadajmo se da se ove posledice neće isuviše dugo osećati. Moram opet da se vratim svom ranijem principu, s vremena na vreme 14 dana do 4 nedelje apstinencije. Uostalom, uzdržavanje od pića, kao i od pušenja, ne predstavlja za mene veliku žrtvu, ako za to imam nekog razloga.

¹ 8. avgusta

Od Louise još nisam dobio nikakav odgovor, otkako sam joj pisao pre 8 dana^[52]. Ovdje su poštanske usluge nedeljom bedne.

Jedna dobra vest. Čini se da su definitivno propale intrige gospodina Seidela da proklete marksiste liši uticaja na pripremu ciriškog kongresa^[465]. Greulich je u ime ciriškog komiteta pisao Tussy tražeći od nje da sastavi pozivnicu za kongres engleskih tredjuniona^[464] i da sve što im je potrebno prevede na engleski. Pismo je stiglo upravo kad su Avelingovi hteli da otputuju u Norvešku, i Tussy je pozivnicu, naravno, odmah sastavila i uopšte se stavila na raspolaganje komitetu; meni je već s parobroda poslala Greulichovo pismo.

Druga vest. Period lošeg poslovanja i pretnja fabrikanta da će nadnicu sniziti za 10% iznenada je izlečila tekstilne radnike iz Lankašira od oduševljenja za desetočasovni radni dan i učinila ih pristalicama pogodnosti osmočasovnog radnog dana. Priča se da su čak i vođe promenile stav. To je pobjeda osmočasovnog radnog dana u Engleskoj. Otpor fabričkih radnika sa zakonski utvrđenim desetočasovnim radnim danom bio je glavno ubojno oružje buržoazije. To će se završiti na kongresu u septembru.

Priložena mesta iz Avelingovog članka u »N[eu] Z[ei]t« K. K[a-utsky] nije uzeo^[462]. Piše mi da je do toga došlo iz *tehničkih* razloga. To je moguće, ali je to možda i posledica Edeovog komičnog poštovanja prema fabijancima^[28] i Baxove (on je u Cirihi) zainteresovanosti za Social Democratic Federation^[62]. U svakom slučaju, tebe će ta mesta interesovati, ona su neophodna da se dobije opšta slika.

U listu »Vorwärts« mogao bi da postaviš sledeća pitanja:

1. Je li istina da su londonski »nezavisni« tj. oni koji su izbačeni iz Komunističkog društva za obrazovanje radnika^[220], osnovali klub i uz to zakupili Grafton-Hall, jednu veliku zgradu kod Fitzroy square?

2. Da je za obezbeđivanje znatne novčane sume potrebne za to gospodin Baginski, koji zarađuje najviše 3 funte nedeljno, platio 500 funti sterlinga = 10 000 maraka?

3. Da je gospodin Hochgürtel, takođe radnik, platio još 500 funti; da je, na pitanje otkuda mu novac, dao čudan odgovor: Razveo se sa ženom i tako dobio **njen** novac?

4. Da je pivar koji klubu isporučuje pivo dao kao predujam još 1200 funti?

5. Ako je sve ovo istina, otkuda ovaj novac i ko je pivaru dao garanciju, bez koje niko ne bi bio tako glup da predujmi takvu sumu? Srdačni pozdravi tvojoj ženi i deci.

Tvoj
F. E.

Roshерови šalju srdačne pozdrave.

193

Engels Regini Bernstein
u Cirih

The Firs, Brading Road, Rajd, Engleska,
(ovo je dovoljno), 15. avg. 92.

Draga Gine,

Meni i svima nama ovde je vrlo žao što Vam je letovanje tako upropašćeno, ali se svi nadamo da je sad prošla svaka opasnost, jer bih ja inače nešto od Vas sigurno čuo. Na žalost, i meni su planovi za put pokvareni; baš kad sam hteo da počnem da se spremam, pojavili su se nesumnjivi simptomi jedne stare bolesti za koju sam već pet godina verovao da sam je prebrodio, i koja me je učinila nepokretnim bar za 14 dana, možda i 4 nedelje. Tako moram sad da čučim ovde u Rajdu^[454]; prvo sam morao da odem na nekoliko dana u London, da tamo sve uredim i time – a i mnogim pisanijem, koje je posledica ove »promene po volji božjoj« – toliko sam sve poremetio da sam tek danas u stanju da pišem.

Sasvim verujem da je Ernst¹ mnogo propao od tifusa. Dajte mu samo vremena da se sasvim oporavi pre nego što opet počne da se napreže u školi. Ali Vi imate toliko lekara na sve strane i u porodici, da je bolje da ja ne govorim o tome.

Ovde nam je vreme sjajno, otkako sam ovde mogu skoro po ceo dan, većinom do 6 - 7 sati, da sedim u bašti u naslonjači; imali smo samo 2 kišna dana za skoro 3 nedelje. Nadajmo se da će tako potrajati, svež vazduh je pored mirovanja moj najbolji lek.

Raduje me što Ede hoće da krene ili je već krenuo na još jedno putovanje u planine. Njemu je to apsolutno potrebno, mada sam se mnogo obradovao kad sam u »N[eue] Z[eit]« video da je opet onaj stari. Kritika Proudhona je *vrlo dobra*, i humor mu se opet vratio^[466]. Ali što je bolje bolje je, treba se sasvim izlečiti kad se već ima prilika i potpuno se osloboditi neprilike u vezi sa Lassalle-om,² koja je u celoj stvari bila presudna. A i Vi se morate malo odmoriti posle tih teških dana i noći koje su Vam tako strašno poremetile odmor.

Ovde je sve inače dobro, tj. Pumps onoliko koliko to »okolnosti« dozvoljavaju, događaj se očekuje u oktobru, deca su mnogo zdravija nego u Londonu. Porodica je vrlo brojna: 2 psa, 3 mačke, jedna kanarinka, jedan kunić, dva morska praseta, jedan pevac i 14 kokošiju.

¹ Ernst Schattner – ² Vidi u ovom tomu, pisma br. 77 i 101.

Mnogo pozdrava od Rosherovih a naročito od mene Vama, Edeu i Ernstu!

Vaš stari
General

194

Engels Victoru Adleru
u Lunc

The Firs, Brading Road, Rajd, Engleska,
19. avg. 1892.

Dragi Victore,

Evo do čega dovodi razuzdanost. Umesto da s tobom i tvojima švrljam po Luncu ili Beču, moram ovde u Rajdu, kao kakav jadnik, da negujem svoje, kako Heine kaže, »više ne sasvim zdravo« telo, ne smem da se krećem, da putujem, a smem samo da se dosađujem. Ja sam se toliko radovao tome da još jednom vidim Beč i budem s tobom i lično upoznam sve te ljude, a posebno tvoju ženu i decu, a onda poče ova prokleta priča. Uzgred sam nameravao da se o ovom pomalo nejasnom slučaju posavetujem sa nekim bečkim ili – odnosno i – berlinskim lekarom, i da te, pošto ti iznesem stvar, zapitam koga mi specijalistu preporučuješ. Naime, ovde ima toliko medicinskih fakulteta koliko i bolnica i domaći lekari preporučuju uvek samo ljude iz bolnice na kojoj su i sami studirali; to ima svoje dobre strane jer oni najbolje poznaju te ljude, ali u velikoj meri smanjuje krug mogućih savetodavaca i medicinski svet Londona svodi na dimenzije nekog malog nemačkog univerzitetskog grada. Tako mi je ovo iznenadno vraćanje bolesti stvarno nanelo štete.

Ali jedno me teši, ako sam odložio, nisam digao ruke od toga, i što ove godine nije uspeće, nadam se, iduće godine. U svakom slučaju, ovog puta sam dobio lekciju kakvu sebi više ne smem dopustiti da je dobijem. Dovoljno je žalosno to što sam lišen čitavog svog letnjeg putovanja – i to kakvog! – a i zimus ću to još dosta osetiti, jer dobro znam da ovo malo promene vazduha, postignute prelaskom iz Londona u Rajd, ni izdaleka nema takvo dejstvo na moje staro oronulo telo kakvo bi imao put na Kontinent i, naročito, u Alpe. Ove godine neću se osećati tako dobro kao posle putovanja u Ameriku^[367], zatim u Norvešku^[467] i prošle godine u Škotsku i Irsku^[210]. Ali nadam se da ću to prebroditi i ipak ostvariti putovanje iduće godine. Jer u Beč moram a ako je ikako moguće i u austrijske Alpe, u švajcarskim Alpima ima previše Švajcaraca i već isuviše služe za izložbu, pa su mi mnogo draži Anzengruberovi seljaci. I nadam se da ću onda tebe i tvoju ženu zateći sasvim zdrave i biti i sâm kadar da se pentram po brdima. Dakle, do iduće godine!

Ovde se bavim ranim hrišćanstvom, čitam Renana i Bibliju, Renan je užasno površan, ali kao svetski čovek ima širi pogled nego nemački školski teolozi^[468]. Inače, njegova knjiga je roman i za nju važi

isto ono što on kaže o Filostratu: Može se koristiti kao istorijski izvor isto onako kako bi se recimo romani od Alexandre Dumas-a-oca mogli koristiti za proučavanje doba Fronde^[469]. Na pojedinim mestima uhvatio sam ga kako pravi užasne greške. Pri tom, on beskrajno sramno prepisuje od Nemaca.

Louise ti je verovatno saopštila ono što sam joj prekjuche pisao o tekstilnim radnicima u Lankaširu i njihovom prelasku na stranu pristalica osmočasovnog radnog dana^[470]. Tako stvar napreduje svakog dana. Juče su se opet skupštine delegata celih srezova jednoglasno izjasnile za 48-časovnu radnu nedelju, i glasanje u drugim srezovima donelo je *svuda* većinu glasova za to, najvećim delom dve trećine. To će slomiti poslednji otpor *u radničkoj klasi*.

Ruse bije baksuz. Prvo velika glad, koja će se ponoviti ove godine, mada u više hroničnoj formi, zatim kolera. I sada, kad njihov prijatelj Gladstone ovde dolazi na vlast, on mora da imenuje za ministra spoljnih poslova Roseberyja koji neće ni da čuje za Gladstone-ovu rusofiliju.

August hoće da, ako je ikako moguće, ipak odem u Berlin. Svakako, i ja bih to rado, ali hoću li uspeti? Već deset dana nisam prešao ni deset koraka do baštenske kapije i još ne znam da li se stvarno oporavljam. Jer stvar je takva da, ako se makar malo pokrenem prerano ili previše, mogu da počnem sve od početka. I najkasnije kroz deset do četrnaest dana moraću da se odlučim, – pa, videćemo.

Dakle, pozdravi sve prijatelje, pozdravi pre svega svoju ženu i decu i kaži im koliko mi je žao što ove godine nisam mogao da dođem. Ali mislim da ću iduće godine to ispraviti. Tebi srdačne pozdrave šalje tvoj stari kljakavi

F. E.

Ovde ću ostati svakako do 31. o. m.^[454]

195

Engels Augustu Bebelu
u Sv. Galen

Rajd, 20. avg. 92.

Dragi Auguste,

Jutros sam dobio tvoje pismo od 17. Odmah ti pišem, jer inače, zbog sutrašnje engleske nedelje, nije sigurno da će te ovi redovi za-teći u Sv. Galenu. Naime, hteo bih da te zamolim da s K. K[autskym] budeš oprezan u vezi sa Edeom. Ede se sad potpuno oporavlja kako to dokazuje njegov članak u »N[eue] Z[eit]«^[466] i mi ga u tome ne smemo ometati. K. K[autsky] u svom prijateljstvu s Edeom nije baš neki uzor diskrecije, i ako bi Ede na osnovu njegovih pisama došao na ideju da mi potajno djelujemo protiv njegovog oduševljenja fabijancima^[28], to bi ga moglo gadno unazaditi. Neurastenici su podoz-rivi, a ja mislim da neprilike u vezi sa Lassalle-om¹ nisu samo prvi simptom njegove bolesti, već sigurno i povod da ona izbije. Dakle, moramo sprečiti da se ona po drugi put pojavi. Smatram da je i za to prećenjivanje fabijanaca kriva njegova bolest i pretpostavljam da će se ona smiriti ako se ne dira u tu temu.

Juče, konačno, dođe pismo od Veštice, ona gunda što ja nisam došao; pa, šta ja tu mogu? i šta bi ona rekla da sam se iskrivio u Engelskirhenu ili Cirihi, što je sigurno k'o grad, da sam otputovao, i to bih se iskrivio još gore nego ovde gde sam blagovremeno sprečio dalji razvoj bolesti. Ona piše takođe da će svakako ići s tobom u Berlin.

Vrlo mi je milo što, ako se ostvari moje putovanje, ne moram da krenem pre 7. septembra. Tako imam pune 4 nedelje mirovanja i onda mogu da se nadam da ću opet biti spreman za put. Od juče konačno počinjem da osećam simptome poboljšanja, još vrlo slabe ali ipak osetne. Ostalo moram sačekati da vidim.

Apropos: Imamo li u Kelnu još advokata članova partije? Svojim Prusima još uvek ne verujem potpuno, a kad bih imao adresu jednog takvog, bio bih pripremljen za sve slučajeve.

Vrlo me je ožalostilo ono što pišeš o Victoru^[471]. Nadam se da će ti poći za rukom da nađeš neki izlaz. Zdravlje njegove žene zavisi takođe od toga – brige o budućnosti sigurno igraju veliku ulogu u njenoj bolesti. Nisam mogao ni slutiti da stvar stoji tako loše. Ali Austrijanci su kao Francuzi i Irci: nemoguće je *redovno* kod njih napabirčiti novac. Tu se pokazuje keltska krv Norika^[472] koji su njihovi prvo romanizovani a posle germanizovani preci. Ako hoćeš da stekneš

¹ Vidi u ovom tomu, pisma br. 77 i 101.

predstavu o tome kako je Generalno veće Internacionale prošlo s Francuzima i njihovim članarinama, pročitaj obe Pavlove poslanice Korinćanima, naročito drugu poslanicu, – većito jadikovanje što les cotisations ne rentrent pas.²[473] – Zar ne možete da izglasate stalnu pomoć austrijskoj partiji, pod uslovom da je dobije Victor? Iz Nemačke bi ubrzo bio izgnan, pošto ne bi mogao da radi kao K. K[autsky] na naučnoj reviji,³ već bi morao da radi na nekom agitacionom listu.

Glasanja lankaširskih tekstilnih radnika za osmočasovni radni dan (48-časovnu nedelju) formalno slede jedna za drugim. Danas je skupština delegata u Mančesteru. Juče je u Prestonu glasalo 3600 za i 600 protiv. Ali u ovom pitanju je Lankašir presudan za Englesku, jer je tu još prošle godine vladao potpuni otpor.

Priče o londonskim klubovima nezavisnih⁴ ispričala je gospođa Croesel (koja je još bolja od svog muža) Tussy. Ali neće biti štete ako se s tom stvari pričekava dok svi mi opet ne budemo na okupu u Londonu. Što se tiče izvora novca, možda još uvek postoje neki ostaci kamata od gvelfskog fonda^[141], a glupost policije je neizmerna. Gilles je, svakako, imao na raspolaganju mnogo novca a možda ga još ima. On se zaklanja iza drugih ljudi.

Danas radosna vest da Wilhelm⁵ neće ni da čuje za dvogodišnju vojnu službu^[474]. Ali, kad je već ovaj mamac *bačen* pod nos filistrima, samim nacionalliberalima^[341] biće teško da ga se odreknu. I tako raste mogućnost raspuštanja rajhstaga.

Kakvi su jadnici ti nemački buržuji! S takvom potrebom vlade za novcem koji raste iz godine u godinu, oni imaju najbolju priliku da pri svakom odobravanju kupe sebi neki politički ustupak, kao što su to Englezi oduvek pomalo radili. Ali oni to *neće*, prepuštaju vladi svu vlast i cenjkaju se samo za nekoliko feniga.

Srdačni pozdravi gospodi Juliji i gospodi Friedi i suprugu.⁶

Tvoj stari
F. E.

Srdačni pozdravi od Rosherovih.
Ostajem ovde svakako i posle 31.^[454]

² prilozi ne pristižu – ³ »Neue Zeit« – ⁴ Vidi u ovom tomu, pismo br. 192. – ⁵ Wilhelm II – ⁶ Frieda i Ferdinand Simon

196

Engels Lauri Lafargue
u PereThe Firs, Brading Road, Rajd,
22. avg. 1892.

Draga moja Laura,

Nadao sam se da ćeš mi javiti dokle su došle pripreme za taj veliki događaj, jer 1. oktobar se približava;⁽⁴⁷⁵⁾ naročito bi me zanimalo da čujem da li je 25 000 franaka – jemstvo, kao dokaz da je stvar ozbiljna – položeno u Credit Lyonnais-u⁽⁴⁷⁶⁾. Ali možda ću čuti za nekoliko dana, jer je sveti datum – 20. Août¹ sada prošao sa svojih 250 000 franaka en espee et tout l'outillage.²⁽⁴⁷⁷⁾

Napala me je moja stara bolest, zbog koje sam od 1883. do 1887. godine s vremena na vrijeme postajao trom. Ostavljala me na miru već pet godina. Na nesreću vratila se opet u nezgodno vrijeme. Trebalo je da otputujem za deset dana u CiriH u posjet Beustovim, zatim da krenem s Bebelom – on je u St. Gallenu – do Štutgarta, Minhena i Beča, gdje bismo uzeli Louisa, i pošli u Berlin, odakle bismo se vratili u London. Sve je ins Wasser gefallen,³ Bebel će sam putovati do Beča, ali želi, ako je moguće da dodem bar u Berlin. Sada se polako oporavljam, možda ću ipak moći krenuti na dio tog putovanja. Ali za sada ne mogu ništa reći; potrebna su mi bar dva tjedna odmora. Srećom mi lijepo vrijeme dopušta da provodim u vrtu sve svoje bogaljsko vrijeme, a divni zrak mi ovdje dobro čini.

Tussy je upravo pred polazak za Norvešku primila pismo od Greulicha, u ime ciriškog kongresnog komiteta, u kome je moli da pošalje nacrt poziva od strane međunarodnog kongresa – kongresu tredjuniona u Glazgovu⁽⁴⁸⁴⁾ i da sve prevede na engleski. Mislim da ti je poznato da je prije nekoliko mjeseci Seidel spletkario da taj zadatak dadne nekom tko nema nikakve veze s vražjim marksistima. U Berlinu, na prolazu za Beč, Louisa je to saopćila B[ebelu] i on je odmah pisao u CiriH, i ovim je urodilo.

Moram da završim. Vrijeme je ručka, a stol mora biti postavljen na mjestu gdje pišem. Odmah poslije objeda, pobiru pisma u poštanskom sandučiću (u 3 popodne). So gehab dich wohl!⁴ Kad ćemo te opet vidjeti u Engleskoj? Nadam se jesenas, čak ako i ne možeš sa sobom dovesti député – directeur politique.⁵

¹ avgust – ² u novcu i čitavom priboru – ³ palo u vodu – ⁴ ostaj zdravo! –

⁵ poslanika – političkog redaktora (Paula Lafargue-a)

Pumps, Percy i mališani srdačno te pozdravljaju.

Tvoj odani
F. Engels

Nadam se da si primila moje posljednje pismo, u kome je navedena adresa L. K[autsky] u Beču^[52].

Prevod s engleskog

197

Engels Pasqualu Martignettiju
u Benevento⁽⁴⁷⁸⁾

. . . pretpostavljam da je u vezi sa [vojvot]kinjom,¹ nata² Leffler, nas[tala] greška. Nikad nisam čuo gospođu E. M[arx-]A[veling] da [g]lovari o ovoj [dami]. Gospođa Aveling je trenutno u Norveškoj, pitaću je kad se vrati i zatim ću Vas obavestiti.

Vaš
F. Engels

Rajd, 22. avg. 92.

(Londonska adresa važi i dalje.)

¹ von Caianiello – ² rodenom

198

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken

Rajd, Ostrvo Vajt, 23. avg. 92.

Dragi Sorge,

Još nisam pregovarao sa Dietzom u vezi sa tvojom knjigom^[423], i to zato što su me omeli ovi razlozi.

Dogovorio sam se sa L. K[autskom], koja je u Beču, i sa Bebelom, koji je kod svog zeta¹ u Sv. Galenu, da B[ebel] i ja odemo zajedno krajem ovog meseca u Štutgart i otuda preko Beča u Berlin i L. K[a-utsky] da povedemo iz Beča. Hteo sam da tada u Štutgartu *usmeno* sredim stvar sa D[ietzom].

Sad smo ovde u Rajdu, kod Pumps^[454], iznenada sam opet osetio moju staru bolest u preponama, koja mi se nije javljala već 5 godina; osetio sam je tako da sam već oko 12 dana paralisan i nesposoban za kretanje. To mi je pokvarilo put i mada se vidno bolje osećam, ne znam da li ću kroz 14 dana biti kadar da preduzmem jedno kraće putovanje. Ali u Štutgart ni u kom slučaju neću doći i stoga ću se s D[ietzom] uskoro preko pisama dogovoriti, čim saznam da li nije otišao sa B[ebelom] na mali izlet. Sama stvar je već uređena, posredi su samo pojedinosti; prema tome, mirne duše možeš izraditi dodatke i, što potpuniji oni budu, to bolje. Osobito, ako bi malo opširnije ob-radio period od 1870. naovamo, bilo bi dobro da opišeš i sudbinu *iz-ričito* socijalističke (nemačke) partije^[26] i greške koje je ona počinila. Moraš misliti na to da pišeš za publiku koja ne zna apsolutno ništa o tamošnjim stvarima i nužno je reći joj pravu istinu. Ako posle i gundaju gospoda vođe u Njujorku i Čincinatiju, briga te zato, a odavno si na to i naviknut.

Ali jednu vest moraš kriti od svih novinara sve dok ti ne napišem dalja obaveštenja: Guesde i Lafargue su s nekoliko kapitalista potpisali ugovor da izdaju dnevni list u najvećem stilu čiji će *directeurs politiques*² oni biti. Priča se da će se za list utrošiti 500 000 franaka i da će on izaći 1. oktobra^[350]. Ali pošto sam ja u takvim stvarima uvek pomalo sumnjičav, a u poslednje vreme nemam ni vesti iz Pariza, još uvek nešto može to omesti i tako *ne sme apsolutno ništa da uđe u štampu*.

Kao što si verovatno video na opštinskim izborima u maju^[357] i izborima po departmanima u julu^[479], Francuzi sve više i više idu putem: koji su prošli Nemci i uče se da koriste opšte pravo glasa, ume-

¹ Ferdinanda Simona – ² politički redaktori

sto da ga napadnu. I stvar ide vrlo dobro. Marsejski kongres^[480] će »marksistima« dati sasvim drugi položaj nego ranije.

Uz to, sjajni uspjesi ovde u Engleskoj. Izbori su bili vrlo efikasni^[427]. Verovatno si video kako je od početka jula u »Workman's Times« izmenjen ton i kako gospodin Burgess (Autolik) već pokušao da pod *svojim* rukovodstvom osnuje sopstvenu »Independent Labour Party«,³ pored one na čije rukovođenje pretenduje Social Democratic Federation. U bečkom »A[rbeiter]-Z[ei]tung« i u »N[eue] Z[ei]t« verovatno si video iz članaka L. K[autsky]^[481] i Tussy^[462] ono što je potrebno; još neke stvari naći ćeš u predgovoru novom izdanju *Položaja radničke klase u Engleskoj*,⁴ koji ću ti poslati čim se vratim u London. Kongres tredjuniona kroz 14 dana u Glazgovu^[464] pokazao veliki napredak: u vezi sa efektom izbora koji postaje još veći na taj način što se Parliamentary Committee^[482], izabran u Njukaslju prošle godine^[222] i sastavljen, začudo, od sve samih *starih* tredjunionista, prezrivo odnosio prema svim političkim odlukama tog istog kongresa i nije ih sprovodio u delo; i 2. u vezi sa tim što su promenili svoje mišljenje tekstilni radnici, koji su prošle godine činili masu protivnika osmočasovnog radnog dana, ali su se sada, usled toga što poslovi loše idu, odjednom masovno izjasnili za *osmočasovni radni dan*. Prošle nedelje je glasao ceo Lankašir, u *svim* srezovima većinom s vrlo velikom većinom, za osmočasovni umesto desetočasovni radni dan. Ukratko, stvar i ovde napreduje stvarno sjajno, i iduće godine će za Nemačkom ići ne samo Austrija i Francuska, već i Engleska, a to će svakako, najzad, uticati i na vas Anglosaksonce, osobito ako vaša milicija još bude pucala da te ljude liši republikanske i velikodržavne nadmenosti.

U Nemačkoj sve napreduje sjajno, prati partijske vesti u listu »Vorwärts«. Videćeš da izvanredno napredujemo među seoskim stanovništvom *čak na Istoku*, gde je to najnužnije.

Sad treba da ti kažem da li ću doći iduće godine? Nije nemoguće, ali sigurno ne po julskoj i avgustovskoj žezi, – dosta mi je onaj jedan avgust u Njujorku^[367]. Bebel razmišlja o tome da poseti Ameriku posle ciriškog kongresa^[465], dakle septembra - oktobra. Ako on pođe, možda ću poći s njim. Ali to su sve kule u vazduhu. Vidiš, čak i moj ovogodišnji plan, 14 dana pošto je definitivno napravljen, pao je u vodu, kako onda da kujem planove godinu dana unapred!

Odavno mi je bilo jasno da će nužno doći do raskida sa tim ljudim Hepnerom. Taj čovek ima mnogo bubica i ne uči ništa ili sve uči naopako.

Srdačni pozdravi tvojoj ženi.

Tvoj
F. E.

Pozdrav Schlüteru.

³ »Nezavisnu radničku partiju« – ⁴ Friedrich Engels, *Predgovor drugom nemačkom izdanju (1892) Položaja radničke klase u Engleskoj*

199

Engels Augustu Bebelu

u Lunc

Rajd, 25. avg. 1892.

Dragi Auguste,

Jutros sam dobio tvoje pismo od 23. iz Sv. Galena. Vrlo dobro znam da mi Prusi ne mogu pričiniti nikakve ozbiljne neprilike, ali što je bolje, bolje je, kod te gospode čovek nikad nije bezbedan od maltretiranja. Uvek bi nekom policijskom geniju, revnosnom u službi, moglo pasti na um da mi pod lažnim izgovorima pravi teškoće, recimo da bi tom prilikom izvukao poznata M[iquelova] pisma Marxu^[483]. A znaš da je kod Prusa pravilo da nijednog činovnika koji počini neku glupost ne osramote javno pred publikom, već mu u krajnjem slučaju, pošto se njegov postupak javno opravda, potajno natrljaju nos.

Uostalom, moj plan za putovanje je opet nesiguran. Poslednjih dana sam se nekoliko puta odvukao do najbliže pošte, nekih 300 koraka od kuće, i posledica ove provere snage je opet potpuna trenutna nesposobnost da učinim više od nekoliko koraka, strašna osetljivost na pritisak bandaža u preponama itd. – tako da sam se opet iskrivio. Danas mi je, zahvaljujući mirovanju, opet nešto bolje, ali je ipak veoma pod znakom pitanja da li će se kroz 13 dana, koliko još imam do 7, stvar toliko srediti da mogu da krenem na to putovanje. Pa, videćemo.

Od Louise nemam više vesti. Zato mi Dietz piše da je na tvoju želju isplatio Victoru drugu ratu honorara za *Položaj*¹ u visini od 500 maraka što mi je vrlo drago. Početkom septembra izaci će opet nešto moje u »N[eue] Z[eit]«,² za šta će honorar biti plaćen V[ictoru], kako je D[ietz] već i dobio nalog od mene da V[ictoru] isplaćuje *sva* moja potraživanja koja nastanu kod njega. Ove zime *moram* završiti 3. tom *Kapitala*, a onda ću opet moći da isteram još nešto honorara, kad se budem oslobodio te more.

Ti si sasvim u pravu u tome da bi raspuštanje rajhstaga po zahtevu vojnih krugova zbog odbacivanja dvogodišnjeg vojnog roka bila najčistija ludost od strane vlade.³ Uprkos tome, nije isključeno da do toga dođe, s obzirom na sada »merodavne« faktore u Nemačkom rajhu.

Da Rusija nije u stanju da ratuje u Evropi, sama to dokazuje svojom akcijom na drugom kraju trakavice – u srednjoj Aziji^[484]. To je vrlo glupo od nje. To neće zaplašiti Englesku, već će je razbes-

¹ Friedrich Engels, *Položaj radničke klase u Engleskoj* – ² *Uvod u englesko izdanje (1892) Razvika socijalizma od utopije do nauke* – ³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 195.

neti i onemogućiti gospodinu Gladstone-u da pokaže svoje rusofilstvo. G[ladstone] bi mogao da žrtvuje Carigrad, ali da dopusti da Indija bude ugrožena, – to ne ide.

Na ostrvu Vajt mi postaje beskrajno dosadno kad pomislim kako ti sad sam ideš na putovanje na koje je trebalo i ja da krenem. I Louise mi tu još uobražava da se ja samo pretvaram da sam bolestan! Hiljadu puta bih radije sam došao umesto da pismo pošaljem u Lunc. Danas je 15. dan kako sam ovde upućen na ovu malu kućicu i vrtić kao na kakav zatvor i kako sam samo triput za četiri dana sišao 300 koraka niz ulicu – s tim rezultatom što sam opet iznova osuđen na najstrožiji zatvor u kući i bašti. Danas je izložba cveća na pristaništu, sutra je regata, cela porodica Pumps ide tamo, a ja mogu samo da sedim kod kuće, – al' mi je to neko zadovoljstvo. Jedino me raduje to što tu bolest nisam dobio na putu, ala bih nagrajisao!

Pa, pozdravi Victora i svoju ženu i decu, a ne manje i Vešticu, koja mi je u međuvremenu valjda pisala, i reci im svima koliko mi je žao što ne mogu da budem kod vas. Ali budem li iduće godine u životu, doći ću sigurno.

Tvoj
F. E.

200

Engels Victoru Adleru

u Lunc

Rajd, 30. avg. 92.

Dragi Victore,

Juče nisam mogao da odgovorim na sve tačke iz tvog pisma, delimično zato što sam papir ispisao, a delimično zato što je isteklo vreme – u 2 sata je ručak a u 3 sata pošta odlazi odavde. Ali kako me iz Overdeblinga¹ dopisnicom izveštavaju da s velikim nestrpljenjem očekuju od mene pismo, danas ti mogu napisati i ostalo.

Sasvim je tačno ono što kažeš o taktici^[485]. Ali ima previše onih koji, zato što im je tako udobnije i da ne bi morali da lupaju glavu, hoće večno da primenjuju onu taktiku koja je u jednom trenutku podesna. Taktiku ne stvaramo ni iz čega, već polazeći od uslova koji se menjaju: U našoj sadašnjoj situaciji prinuđeni smo da vrlo često usvajamo taktiku koju nam diktira protivnik.

Isto tako si u pravu u odnosu na nezavisne^[286]. Ja se još sećam onih godina – tad sam još vodio zvaničnu prepisku sa L[ie]bk[nechtom] – kad sam morao stalno da se borim protiv iskonskog nemačkog čiftnstva koje se uvlačilo svuda. Uopšte i u celini mi smo to srećno prebrodili u Nemačkom rajhu, ali kakve čifte sede u frakciji i neprestano u nju ulaze! Radnička partija može da bira samo između radnika, koje odmah počinju da kinje i koji potom lako propadaju, kao penzioneri partije, ili čifta, koji sami sebe izdržavaju ali partiju sramote. I za ove su nezavisni dragoceni.

Mnogo sam se obradovao onome što kažeš o brzom industrijskom napretku Austrije i Mađarske. To je jedina solidna osnova za napredovanje našeg pokreta. A to je i jedina dobra strana protekcionističkog sistema – bar za većinu kontinentalnih zemalja i za Ameriku. Krupna industrija, veliki kapitalisti i široke mase odgajaju se veštački, centralizacija kapitala se ubrzava, srednji slojevi se razaraju. U Nemačkoj su zaštitne carine bile, u stvari, suviše, pošto su zavedene upravo u trenutku kad se Nemačka učvršćivala na svetskom tržištu, i one su omele ovaj proces; ali zato su one ispunile mnoštvo šupljina u nemačkoj industriji, koje bi inače još dugo ostale šupljine, i ako Nemačka bude prinuđena da zaštitne carine žrtvuje svom položaju na svetskom tržištu, njena konkurentna sposobnost će biti sasvim drukčija nego dotle. U Nemačkoj kao i u Americi zaštitne carine su sada čista prepreka, zato što ovim zemljama smetaju da zauzmu onaj položaj na svetskom

¹ Louise Kautsky

tržištu koji im odgovara. U Americi će one, stoga, uskoro pasti, a Nemačka će nužno slediti tom primeru.

Ali podižući svoju industriju, vi činite uslugu Engleskoj; što brže bude potpuno uništena njena dominacija na svetskom tržištu, to će pre ovde doći radnici na vlast. Kontinentalna i američka konkurencija (a i indijska) konačno je izazvala krizu u Lankaširu, i prva posledica je bilo iznenadno pretvaranje radnika u pristalice osmočasovnog radnog dana.²

Saradnja sa Česima je nužnost i u političkom pogledu. Ti ljudi sede u sred Nemačke, mi smo vezani za njih, kao i oni za nas, i u našem interesu je da ne dopustimo da se tu razvije mladočeško-rusko-panslavističko gnezdo. Doduše, ima mogućnosti da se to trajno okonča, ali što je bolje, bolje je. A nema ni neke opasnosti, jer ti ljudi mogu quoad³ nacionalnu autonomiju na češkom području od nas dobiti sve što žele i što im je potrebno. (Vidiš da se ja u ovom pogledu uopšte ne obzirem na trenutnu političku odvojenost od Nemačke.)

Iduće nedelje ići ću opet u London; mada se danas osećam bolje, verovatno ipak ništa neće biti od mog putovanja u Berlin.

Srdačni pozdravi celoj redakciji.⁴

Tvoj
F. E.

² Vidi u ovom tomu, pisma br. 195 i 198. – ³ u odnosu na – ⁴ «Arbeiter-Zeitung»

201

Engels Karlu Kautskom
u Štuttgart

Rajd, 4. sept. 92.

Dragi barone,

Ede želi da zna kad ću opet biti u Londonu, ali mi umesto adrese navodi samo to da iz Kilhberga odlazi u Cirihi, pri čemu, povrh toga, nijedan vremenski termin nije određen, što, s obzirom na ovoliku udaljenost, onemogućava svaku prepisku. Pošto pretpostavljam da si ti bolje obavješten, molim te da mu javiš da se prekosutra, 6. o. m. vraćam u London^[454].

Nesposobnost da se krećem još uvek isključuje svako dalje putovanje, verovatno ću morati još 14 dana da ležim na sofi u Londonu. Inače, to uopšte nije opasno.

Sorgeov članak o Hounstedu ima, naravno, prvenstvo. Meni se uopšte ne žuri, pod uslovom da nemački tekst izađe otprilike isto-vremeno ili nešto kasnije od engleskog^[466]. A o ovom poslednjem nisam, naravno, ništa čuo već 2 meseca.

Da si za vreme poslednjih izbora^[427] bio ovde, drukčije bi govorio o fabijancima.^[28] U našoj taktici jedna stvar ostaje nepokolebljiva za sve moderne zemlje i vremena: Dovedi radnika do stvaranja sopstvene, nezavisne partije koja stoji nasuprot svim građanskim partijama. Engleski radnici su na poslednjim izborima po prvi put, pod pritiskom toka stvarnih događaja, učinili – mada još uvek samo instinktivno – prvi odlučujući korak u ovom pravcu; taj korak je imao iznenađujući uspeh i više je doprineo razvoju svesti radnika nego bilo koji drugi događaj za poslednjih 20 godina. A što su učinili fabijanci – ne ovaj ili onaj pojedinac, već Fabian Society kao celina? Ono je propovedalo i u praksi sprovodilo *priključivanje radnika liberalima*, i dogodilo se ono što se i moglo očekivati: Liberali su im dodelili četiri mesta koja je bilo nemoguće osvojiti, i fabijanovski kandidati su doživeli sjajan neuspeh. Paradoksalni beletrista Shaw – kao beletrista vrlo talentovan i duhovit, kao ekonomista i političar apsolutno nepotrebljiv, mada je pošten i nije karijerista – pisao je Bebelu: Da nisu vodili takvu politiku da liberalima nametnu svoje kandidate, ne bi požneli ništa drugo osim defeat i disgrace¹ (kao da defeat nije često časniji od pobeđe) – i sad su vodili tu svoju politiku i požneli i jedno i drugo. To je srž čitavog pitanja. U trenutku kad radnici prvi put nastupaju samostalno Fabian Society ih nagovara da ostanu prirepak

¹ poraz i sramotu

liberala. A to se mora otvoreno reći socijalistima na Kontinentu, prećutati bi značilo biti sukrivac. I zato mi je bilo žao što nije izašao dodatak Avelingovih^[462]. On nije bio post festum, naknadna misao. Članak nije potpun kad ne prikazuje držanje obe socijalističke organizacije u odnosu na izbore, – čitaoci lista »N[eue] Z[eit]« imaju pravo da to saznaju.

Mislim da sam ti u svom poslednjem pismu napisao da su kako u Social Democratic Federation tako i u Fabian Society provincijski članovi bolji od onih u centralnom telu. Ali od toga nema vajde sve dok držanje centralnog tela određuje držanje celog društva. Od svih ostalih sjajnih momaka – osim Bannera – nijednog ne poznajem. Čudno je da mi Banner nije dolazio od svog ulaska u Fabian Society. Pretpostavljam da ga je na to navela odvratnost prema Social Democratic Federation i potreba za bilo kakvom organizacijom – možda i neke iluzije. Ali jedna lasta ne čini proleće.

U Fabian Society ti vidiš nešto što još nije spremno. Naprotiv, ti ljudi su *isuviše* spremni: to je klika buržoaskih »socijalista« različitog kalibra, od karijerista do socijalista po osećanju i filantropa, koje ujedinijuje samo strah od preteče vladavine radnika i koji se upinju svim silama da, obezbedivši *za sebe* rukovodstvo, za »obrazovanje« rukovodstvo, smanje tu opasnost. I ako u svoj centralni organ puštaju nekoliko radnika, da bi oni tamo, kao stalno nadglasavana manjina, igrali ulogu Albert ouvrier² iz 1848. godine, to ne bi trebalo nikog da zavara.

Sredstva Fabian Society su sasvim jednaka sredstvima korumpiranih parlamentaraca: novac, intrige, karijerizam. To jest, na engleski način: po sebi je razumljivo da svaka politička partija (samo kod radnika treba da bude drukčije!) svoje agente plaća na ovaj ili onaj način ili ih nagraduje mestima. Ti ljudi su ogrezli u intrigama liberala, imaju službu u liberalnoj partiji, kao npr. Sidney Webb, koji je uopšte pravi britanski politician.³ Ti ljudi u praksi čine sve ono na šta radnike treba upozoriti da oni ne čine.

Pri svem tom, ne tražim od tebe da se prema tim ljudima odnosiš kao prema neprijateljima. Ali, po mom mišljenju, ne smeš ih ni ti, kao ni drugi, poštediti kritike. A baš na to je ličilo izostavljanje onog mesta u članku A[veling]ovih koje se na to odnosi. A ako želiš da ti Avelingovi pošalju članak o istoriji i držanju raznih engleskih organizacija, treba samo da kažeš i ja ću im to predložiti.

Veoma mi se dopao tvoj članak o Vollmaru, on će mu naneti više štete nego sva ona svada u listu »Vorwärts«^[456]. A ne bi trebalo više da ostane bez osude i ta večita pretnja izbacivanjem iz partije. To su sad potpuno nesavremene uspomene na doba diktature u vreme zakona protiv socijalista. Danas je nužno trulim elementima dati vreme da toliko istrule da se sami raspadnu. U milionskoj partiji disciplina

² radnika Alberta – ³ političar

je sasvim drukčija nego u sekti koju sačinjava nekoliko stotina. Ti bi mogao da kažeš nešto više o tome na koji se način »socijalizam po sebi« u praksi – i to u jedinoj zemlji gde je praktično moguće, u Pruskoj (što si vrlo lepo izložio) – nužno pretvara u fiskalne mere.

I Edeova kritika Proudhona bila je vrlo dobra; naročito sam se obradovao kad sam video da je on opet onaj stari^[466].

Tvoj
F. E.

202

Engels Karlu Kautskom
u Štuttgart

[Rajd, 5. septembra 1892]

Dragi barone,

Prekjuče sam zaboravio da ti odgovorim u vezi sa Bonnier-om.⁽⁴⁸⁷⁾ Pročitaj u »Socialiste«-u one izveštaje o Engleskoj i Nemačkoj koji su potpisani sa »B« i Bernard, i tad ćeš moći da prosудиš koliko koristi možeš imati od njega. Bonnier je skroz naskroz valjan momak, ali njegove nemačke studije su pomalo upropastile Francuza u njemu; to sam već više puta video kod njegovih zemljaka. On živi u svetu knjiga, i teško mu je da tačno odmeri činjenice živog pokreta. Pri tom, on živi u Oksfordu odvojen od svakog pokreta i povrh svega nepokolebljivo veruje u Guesde-a. Guesde-ove iluzije i optimizam su u mnogom pogledu vrlo dragocene za sam pokret, slično kao kod Liebknechta, – oni obojica nikad ne očajavaju; ali ova svojstva nisu baš pogodna za izveštavanje o tekućim događajima. Ipak, zahvaljujući svom zdravom razumu, B[onnier] će se već postepeno otesati, a ja već duže vreme nisam video ništa od njega. Ako su drugi previše zauzeti radom u dnevnom listu⁽³⁵⁰⁾, tebi gotovo da i ne ostaje ništa drugo – pod pretpostavkom da i B[onnier] tamo nije previše zauzet.

Pozdravi od Pumps i Percy.

Tvoj
F. E.Sutra se vraćam u London⁽⁴⁵⁴⁾.

203

Engels Ludwigu Kugelmannu
u Albek

Rajd, 5. sept. 1892.

Dragi Kugelmanno,

Od mog puta u Nemačku ove godine neće biti ništa, nepokretan sam i moram da mirujem, bar još 14 dana, pre nego što budem kadar da se bar malo krećem. U međuvremenu, sutra se vraćam u London⁽⁴⁵⁴⁾. Ali mislim da ću iduće godine ipak preduzeti inspeksijsko putovanje u zavičaj, ali da li će mi biti moguće da tom prilikom dođem i do Hanovera, – to ne mogu da obećam ovoliko unapred, utoliko pre što sam ovog leta video koliko brzo svi takvi planovi mogu pasti u vodu, jer mi je ove godine propalo veliko i lepo putovanje a ko zna da li ćemo iduće godine još biti u životu. Ali možeš se pouzdati u to da ću »pomeranske grande«⁽⁴⁸⁸⁾ prepustiti drugim ljudima. Poslednji od njih koga sam video bio je navodno neki baron Grumbkov, propali stvor, koji mi je pre 6 meseci kao profesionalni prosjak hteo da izvuče novac, ali je izbačen. Cela me suffit.¹ Mnogo pozdrava.

Tvoj
F. Engels

Molim te da ovo što je priloženo predaš Singeru.

¹ To mi je dovoljno.

204

Engels Lauri Lafargue
u Pere

London, 11. sept. 92.

Draga moja Laura,

Opet sam ovdje već od prošlog utorka,¹ još vezan uz kuću, ali je bolje. Očekujem Louisin povratak u srijedu. Bebel je pošao po nju u Beč, da je dovede u Berlin, gdje se momentano nalazi.

Hvala na novostima o listu^[350]. Budući da se Luce povukao pretpostavljam da je stari ugovor prestao obavezivati ostale potpisnike, ukoliko ga nisu izričito obnovili. Pretpostavljam da se s Luceom isto tako povukao njegov prijatelj Vignaud (ne poznam tog čovjeka). Uostalom, kao da se pokušava s novom kombinacijom – nadajmo se da će uspjeti i da će biti posljednja.

Ovdje se zbio vrlo važan događaj, koji će zadati brige *svim* socijalističkim partijama na kontinentu. Kao što ćeš vidjeti iz priloženog izvještaja, kongres tredjuniona^[464] je namjerno odbacio poziv ciriškog kongresa^[465] i odlučio da *»smjestat«* sazove svoj kongres za osmosatni radni dan – i, osim toga, međunarodni kongres! To iziskuje akciju s naše strane i, ako je moguće, *zajedničku akciju cijelog kontinenta*.

Engleski radnici tako su doboko zaraženi parlamentarnim duhom kompromisa, tako da ne mogu napraviti korak naprijed, a da u isto vrijeme ne načine $\frac{3}{4}$ ili $\frac{7}{8}$ koraka natrag. Tako je iznenadno oduševljenje za osmosatni radni dan (ti znaš, prije tri godine to su smatrali kao nemoguće ovi isti ljudi koji to danas najbučnije zahtijevaju) dalo gotovo reakcionarno obilježje toj paroli. To treba da bude opći lijek protiv svega, jedina stvar na koju treba da se misli. U svom veselju da su osigurali većinu tako brzo i tako neočekivano, masa pristaša osmosatnog radnog vremena sada žrtvuje sve što ide preko toga zahtjeva, da bi se svidjela novoobraćenim pristašama »starog« sindikalizma. To je lakši taj pokolj nevinih socijalista, što su »novi« elementi^[441] podijeljeni i bez zajedničke organizacije, ne poznaju se lično među sobom, i još nisu imali vremena da stvore ljude koji bi uživali povjerenje svijtu; kao što znaš, to se u Engleskoj može postići jedino pomoću onog što je Ruge nazvao die Kraft der wiederholten Erscheinung,² što znači da treba da se godinama stalno pojavljuješ pred javnosti, *teste*³ Schipton, Cremer, Hawel i dr.

Uostalom, to je činjenica. Kongres tredjuniona, glasajući odlučno

¹ 6. septembra – ² snagom ponavljano pojavljivanja – ³ o čemu svjedoče

sa 189 glasova protiv 97, gotovo dva prema jedan, isključio se iz međunarodnog radničkog pokreta i odlučio da ide nezavisno. Na krajnje uvredljiv način bačen nam je naš poziv natrag u lice. Nisu čak naredili par[lamentarnom] kom[itetu]^[482] da uljudno odgovori. Nisu čak donijeli zvaničnu rezoluciju zasnovanu na pozivu; donesena je protu-rezolucija i tada je u nju ubačen poziv u formi amandmana, inače bi prošla sasvim nezapaženo. Vidjet ćeš iz potpunog izvještaja koji ti šaljem, kakve je muke imao Will Thorne *da je samo iznese pred Kongres!* Zaista, uvreda ne može biti veća.

Što sada da se radi? To treba ozbiljno razmotriti, na prvom mjestu zbog Francuza, jer se njihov kongres u Marseju^[480] održava prije berlinskog (16 oktobra)^[489]. Ako na uvrede odgovorimo onako kako zaslužuje, posibilisti i blankisti, *koji će sigurno ići na tredjunionistički kongres*, to će iskoristiti. Naprotiv, ako pos[ibilisti] i bl[ankisti] pođu na kongres i budu *jedini* kontinentalni socijalisti, u toliko bolje za nas. Zato smatram da je neobično važno da se naši francuski prijatelji *odmah sporazume na zajedničkom akcionom stavu s Bebelom i njemačkim Izvršnim komitetom*. Ako Njemačka i Francuska rade zajedno, Španjolska, Austrija, Italija, Švajcarska, i, vjerovatno, Belgija poći će s njima, a Domela⁴ može ići ako želi.

Za sada – još nisam primio lični Edwardov izvještaj o tom pitanju (on je tamo bio) – evo moga mišljenja:

1. Francuska i Njemačka bi morale u Marseju i Berlinu javno saopćiti da neće uopće da znaju za taj lažni kongres.

2. To bi trebali učiniti u rezoluciji odlučnim, ali mirnim i ne neprijateljskim tonom, koji bi, ako je moguće, trebao biti isti u oba jezika i koji bi mogao poslužiti kao uzor ostalim nacionalnostima, ostavljajući otvorena vrata budućim kongresima tredjuniona i čak od sada svakom pojedinačnom tredjunionu, koji želi da se vrati krilu. To će oni sigurno učiniti; uvjeren sam da će mnogi požaliti što su nedavno dali svoj glas.

3. Ako prevagne savjet o *umjerenosti* i ako se donese odluka da se prisustvuje tom britanskom kongresu – iz želje da bude mir – tada bi trebalo da ide *samo po jedan* delegat iz svake zemlje, i ne više. *Da bi se poštovala forma*, treba da bude izabran i mandat⁵ od sindikalnog kongresa ili *njegovog izvršnog odbora* i da bude bona fide⁶ radnik, *inače neće biti priznat*. I svaki taj delegat trebao bi da uloži jasan protest.

Pisat ću Bebelu sutra o tom problemu. U međuvremenu, hoćeš li mi javiti, *gdje* su sada vaši prijatelji i što se može učiniti da dođe do sporazuma s Nijemcima.

U prilogu ti šaljem primjerak francuskog dopisa, koji sada objavljuje »Vorwärts»; L[ie]bk[necht] će se za to bez sumnje ispričavati,

⁴ Ferdinand Domela Nieuwenhuis – ⁵ opunomoćen – ⁶ pravi

— ako naši prijatelji neće da šalju izvještaje, da ih on mora uzimati tamo gdje ih može dobiti.

Ako još nešto saznam od Edwarda prije odlaska ovog pisma, do-
dat ću.

Uvijek tvoj

F. E.

Za dan-dva poslat ću ti dvije moje knjige⁽¹⁹⁰¹⁾.
Škotske novine idu istom ovom poštom.

Prevod s engleskog

Engels Augustu Bebelu
u Berlin

London, 11. sept. 92.

Dragi Auguste,

Dakle, hoćeš da zadržiš Vešticu jedan dan duže. Očevidno zato da joj daš naloge kako da sačuva generala od pića i drugih grehova, dok mene, naprotiv, podbadaš da pripazim na nju. Samo nemoj misliti da te nisam prozreo. Ti hoćeš da nas nahuškaš jedno na drugo, bogzna iz kakvih podmuklih pobuda, ali počekaj, momče, to nije tako prosto. Iz osvete ću ti natovariti više posla nego što ti želiš, i odmah to i počinjem.

Kongres tredjuniona u Glazgovu objavio je rat nama kontinentalcima^[464]. Od strane vođa starih zlonamernost, od strane novih^[441] glupost, nedostatak poverenja u sebe same i uzajamnog poverenja, pa i poverenja u organizaciju kao partiju na kongresu, gde su stari već decenijama čvrsto zbijeni. Kad ti ljudi uvide šta su učinili, većina od njih će to zažaliti.

Dakle: Ciriški komitet je poslao Parlamentarnom komitetu^[482] pismo adresirano na kongres s pozivom za dolazak u Ciriš 1893^[465]; Tussy je to pismo sastavila.¹ Parlamentarni komitet je pokušao da ovo pismo prikrije. Uzalud je Will Thorne navaljivao da se o tome obaveste i da se ono pročita. Stalno je to odbijano: Kongres mora prepustiti Parlamentarnom komitetu odluku koje papire da objavi!! Najzad, Matkin (Liverpool) podnosi predlog: neka kongres tredjuniona sazove za 1. maj 1893. jedan međunarodni kongres radi donošenja odluke i pripreme međunarodnog zakona o osmočasovnom radnom danu. Parnell, koji je bio u Parizu, predlaže, naprotiv: neka se pošalju delegati na ciriški kongres i tamo obavi stvar. O tome se vodi velika debata u kojoj »stari« pitaju zašto da se ide u Ciriš, da li se želi identifikovanje sa ludačkim (divljačkim) planovima kontinentalnih socijalista, itd. – Ponovo se zahteva da se pročita ciriško pismo i najzad se donosi odluka o njegovom čitanju. I tako se zatim pred glasanje, konačno, da se Vlasi ne sete, čita ciriška pozivnica i odmah potom je Matkinov predlog za saziv kongresa (ali immediately² umesto da se održi 1. maja 93) prihvaćen sa 189 protiv 97 i time je ciriški poziv samo onako uzgred – ne odbačen već bačen u vodu. Ali zato je »šloše organizovanom« kontinentalnom proleteru milostivo dopušteno da mu na jednom kongresu u Engleskoj istinske vođe pokreta za osmočasovni

¹ Vidi u ovom tomu, pisma br. 191 i 192. – ² odmah

radni dan – koje su se još juče na život i smrt borile protiv tog pokreta – daju pouku, lekciju i organizuju ga. Iz opširnog izveštaja jednog škotskog lista, koji ću ti poslati čim ga budem dobio, videćeš da su nas stari vredali do mile volje i da su se mladi pri tom poneli kao kakvi daci.

Zasad ti prilažem jedini izveštaj koji imam pri ruci.

Ipak, stvar ne treba tragično shvatiti. Novi su tako ushićeni prelaskom starih u pristalice zakona za osmočasovni radni dan, da su se u toj tački uhvatili na udicu. Većina ih se sigurno već zato pokajala, a i svi će, čim primete šta su učinili. Po mom mišljenju, zadatak kontinentalaca je da im to objasne i, ako budu istupili složno, stvar može postati neprijatna za »stare«.

1. Francuska i Nemačka moraju da istupe složno. Ja ću, zato, danas preko Laure predložiti Francuzima da se povežu s vama da bi na vašim kongresima u Marseju^[480] i Berlinu^[489] bila o tome doneta *ako je ikako moguće i doslovno* jednaka odluka.³ Koliko do sada mogu da prosudim (još nisam video Avelinga, koji je prisustvovao tamo u Glazgovu, i nisam se ni sa kim posavetovao), najbolje bi bilo da mirnim a ne neprijateljskim tonom *apsolutno odbacite* novopečeni plan za sazivanje kongresa o osmočasovnom radnom danu, ali da ponovo pozovete pojedinačno tredjunione da pošalju delegate na ciriški kongres. (To bi morao da učini i ciriški komitet, i to u vidu cirkulara, – Tussy će mu o tome već pisati, ali bio bi koristan i podsticaj s vaše strane.)

2. A ako bi se htelo ići još dalje i postideti te maloletnike koji ne znaju šta rade, onda bi trebalo od Francuza i Nemaca poslati tamo po *jednog čoveka* da objasni stanje stvari i uloži protest protiv odluke u Glazgovu. Njega bi morao delegirati Centralni komitet *strukovnih saveza* i to bi morao biti bona fide⁴ radnik sada ili bivši radnik, *inače mu neće dozvoliti pristup*.

Budu li Marsej i Berlin složni, njihov primer će slediti Austrija, Španija i Italija. Švajcarska je sigurna, ona je dobila neposredan udarac; Belgija će verovatno slediti taj primer, isto tako i Skandinavci. Tad mogu gospodin Nieuwenhuis, posibilisti^[42] i blankisti da se pridruže tredjunionima, i tad će tek biti izvan velikog evropskog pokreta.

Ovo je moje mišljenje danas. Čim budem čuo nešto više, pišaću opet. U međuvremenu možete da razmislite o toj stvari. U svakom slučaju, arogantnost »starih« i mlako držanje novih pružili su vam sjajnu priliku da Englezima objasnite svoje stanovište i da im pokažete da klasno svestan kontinentalni proletarijat i ne pomišlja na to da se stavi pod rukovodstvo ljudi za koje sistem najamnog rada važi za večito i nepokolebljivo ustrojstvo.

Prava je sreća što ograničeno-jednostrani *isključivo* strukovni pokret tako vidno ispoljava svoj sada reakcionarni karakter.

³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 204. – ⁴ pravi

Druga slika: na poslednjoj konferenciji Social Democratic Federation^[491] gospodinu Hyndmanu je formalnom odlukom naloženo (kako se tvrdi, jednoglasno) da se drži više povučeno i da više ne radi u rukovodstvu Social Democratic Federation.

Za nas sve je glavna stvar da Marsej i Berlin istupe složno i zbijeno; sve ostalo je sporedna stvar. Donesu li se tamo identične odluke, prihvaćiće ih cela Evropa, i tako nešto će ovde javiti cela štampa. Treba da protestuju i vaši kongresi strukovnih saveza.

Škotske novine sa izveštajem šaljem ti *ovom* poštom. Srdačni pozdravi gospodi Juliji, Veštici i tebi i svim prijateljima.

Tvoj
F. E.

206

Engels Conradu Schmidtu
u Cirihi

London, 12. sept. 92.

Dragi Schmidt,

Vratio sam se pre nekoliko dana iz Rajda, gde sam šest nedelja protiv svoje volje boravio kod Pumps^[454]. Jedna neprijatna, inače bezazlena boljka pokvarila mi je letovanje i putovanje na Kontinent, za vreme kojeg biste me Vi inače verovatno videli u Cirihi.

S nestrpljenjem očekujem Vaša dalja proučavanja o profitnoj stopi. F[ireman] mi nije poslao svoj članak, može li se ta sveska dobiti odvojeno? U tom slučaju bih je poručio, ako mi tačno naznačite svesku i naziv članka. Apsolutno nije moguće posebno prethodno odštampati odeljak o profitnoj stopi. Vi znate da je kod Marxa sve to tako povezano da se ništa ne može istrgnuti iz konteksta. Ionako ću, ukoliko budem zdrav i *ukoliko me ne budu uznemiravali*, ove zime biti gotov sa III tomom¹ (ali o tome, molim Vas, ne govorite nikom, znam koliko me je puta nešto omelo u tome), i tada će se sirota profesorska duša umiriti s te strane, ali će je odmah obuzeti utoliko veći nemir.

O Marxovom shvatanju istorije naći ćete jedan moj članak u idućem broju »N[eue] Z[eit]« – on je ovde već izišao na engleskom jeziku^[388].

O pitanju novca i kredita nemačke autore apsolutno je nemoguće koristiti. Sam Marx je žestoko ismejao Kniesa pre mnogo godina^[492]. Dva najupotrebljivija engleska rada su Tooke, *An Inquire into the Currency Principle*,² 1844, i Fullarton, *On the Regulation of Currencies*,³ 2. izd., 1845, – oba rada se mogu dobiti još samo u antikvarnicama. Sve što treba reći o novcu *qua⁴ novcu*, piše u I tomu *Kapitala*. U III tomu biće, naravno, mnogo govora o kreditu i kreditnom novcu, a baš taj odeljak mi i zadaje najviše teškoća.

Rogersova *Econ[omic] Interpr[etation] of Hist[ory]* jeste u mnogom pogledu poučna ali sasvim površna knjiga u teoretskom pogledu. Naravno, nema ni govora o nekom shvatanju à la Marx.

Vaš članak u »N[eue] Z[eit]«^[443] mnogo me je obradovao – kao da je stvoren za ovdašnje prilike, jer pristalice Jevonsa i Mengera^[444] pobesnele su ovde u Fabian Society^[28] i s beskrajnim prezirom gledaju na davno prevaziđenog Marxa. Kad bi ovde postojala neka revija u kojoj bih mogao da ga objavim, zamolio bih Avelinga da ga, s Vašom

¹ *Kapitala* – ² *Istraživanje o principima cirkulacije novca* – ³ *O regulisanju cirkulacije novca* – ⁴ kao

dozvolom, pod mojom kontrolom prevede. Ali od toga će sada svakako teško nešto ispasti – nema revije!

Što se tiče gospode nezavisnih^[286], oni su sami krivi za svoju sudbinu. Partija je stvarno strpljivo kao kakvo jagnje godinama podnosila njihovo kevtanje, još u Erfurtu^[228] pružala im je stalno priliku da dokažu svoje lažljive tračeve, ali milion ljudi ne može većito trpeti da ih koči pedeset uobraženih klipana koji prisvajaju sebi pravo da klevetaju bez navođenja dokaza. Sad su izbačeni, sad bi mogli da dokažu šta mogu da učine osim da većito lažu i psuju. Ti ljudi koji su nešto obećavali, Kampffmeyer, Ernst, Müller i svi ostali, – šta su to oni postigli otkako više nema pritiska rukovodstva partije na njih. Njihov list⁵ je apsolutno bez sadržaja, a osim njega ne prave ništa drugo. Ako ta gospoda veruju da su za nešto kadra, zašto to i ne učine? Polemika lista »Vorwärts« protiv njih, kao i inače, ponekad je nevešta, list često preteruje, to ne menja apsolutno nimalo samu stvar. Zar ova gospoda nisu još pre rascepa istupali isto tako ostrim rečima protiv frakcije i rukovodstva partije kao što »Vorwärts« istupa protiv njih? Uz to, oni su u celini *apsolutno neškodljivi*. U Nemačkoj su oni mrtvi kao i svako ko se odvoji od velikog pokreta. Otkako je u samoj Nemačkoj pokret ojačao i rukovodstvo je u samoj zemlji, jedino povoljno tlo za takva secanja nalazi se u nemačkim savezima u inostranstvu, sa čim ovde u Društvu^[220] imam iskustvo 45 godina. Do 1860. najbolji ljudi su po pravilu bili u inostranstvu, a sad je obrnuto. Savezi u tuđini sastoje se od vrlo promenljivih elemenata, koji vrlo retko dostižu prosečan nivo onih u zemlji, stoje izvan domaćeg pokreta, s kojim su povezani samo spolja, često se malo bave stvarnim radom, pa otuda dosada, što ih čini mnogo podložnijim svađama.

Ja znam da Vi među mladima imate mnogo prijatelja sa univerziteta i iz mladosti, ali to se mora savladati. Pa, može se i ostati lično dobar prijatelj uprkos političkom rascepu. A kroz to smo svi mi morali proći, ja čak i u sopstvenoj pobožnoj i arhireakcionarnoj porodici. Zatim, na svoje stare prijatelje još uvek možete vršiti povoljan uticaj, upućujući ih na proučavanje umesto na nagvaždanje. Kad bi gospoda samo htela da nastave svoja proučavanja, najvredniji među njima ubrzo bi se predomislili. Ali bojim se da će ih u tome sprečiti epidemija manije veličine koja vlada među tom gospodom. A što se tiče razdraživanja i ozlojedenosti, bez toga prosto ne ide. »Nisam došao da donesem mir nego mač«^[493].

Ovih dana poslaću Vam *Položaj radn[ičke] klase*.

S najsrdačnijim pozdravima

Vaš

F. Engels

⁵ »Der Sozialist«

207

Engels Karlu Kautskom
u Štuttgart

London, 16. sept. 92.

Dragi barone,

Ede me moli da za tebe prepisem jedno mesto iz »D[eutsch]-Fr[anzösische] Jahrbüchere«. On navodi samo kako ono počinje, ali ne *gde se završava*. Zato ćeš ovom prilikom dobiti prepis sve do kraja pisma, pa sâm vidi šta ti treba^[404].

Kovalevski je ovde i kaže da bi bio spreman da u »N[eue] Z[eit]« pošalje članak o velikoj Lavrovljevoj knjizi na ruskom jeziku: *Zadači istoriji misli*; ali on bi morao da ga napiše na francuskom jeziku. Ako ti taj članak odgovara, molim te javi mi.

U Glazgovu na kongresu tredjuniona^[464] bilo je svačega.¹ Stari su uložili sve snage da pobeđe, i pošto su bili organizovani i međusobno se poznavali i uživali poštovanje, uspelo im je da dobiju mnogo na štetu »novih«^[441] koji su, još ne znajući šta se iza svega krije, padali u zamke pravilnika, međusobno se nisu poznavali a nisu se poznavali ni sa mnogim časnijim elementima »starih«, pa su stoga imali mali broj ličnosti koje su, bez obzira na svoj poseban partijski položaj, mogle lično uživati opšte poštovanje.* Tako je došlo do toga da je Parliamentary Committee^[482] većinom glasova izabran iz redova »starih« i Fenwick opet za sekretara. Pošto su stari prestali da pružaju beznađežan otpor zahtevu za osmočasovni radni dan, pa čak su i protiv *zakonskog uvođenja osmočasovnog radnog dana* nastavili da istupaju čisto pro forma, reda radi, većina novih je bila prosto ushićena; radosni zbog pobeđe zahteva za legal 8 hours,² – digli su ruke od svega drugog, i tako je došlo do toga da su zahtevane ne samo mere protiv useljavanja »paupera«, već je i poziv za ciriški kongres^[465] odbijen prezrivo i u formi koja je za nas direktno uvredljiva (između ostalog i zato što kongres engleskih tredjuniona ne saziva ciriški kongres!!), a nasuprot tome je odlučeno da se odmah sazove jedan međunarodni kongres o pitanju osmočasovnog radnog dana. Kako je protekla ova debata videćeš iz škotskog lista koji ti je Tussy poslala.

Sad je jasno da naši kontinentalci moraju zauzeti neki stav prema

* Hardie i Tom Mann su obojica nepopularni u *širim* krugovima. Tamo nije bilo Burnsa koji bi mogao mnogo štošta da izmeni.

¹ Vidi u ovom tomu, pisma br. 204 i 205. – ² zakonskih 8 časova, tj. osmočasovni radni dan

ovome. Ovo je dobra prilika da se uobraženim tredjunionima razjasni to stanovište. Francuzi će to svakako početi u Marseju^[480].

Na žalost, za neko vreme neću moći da ti šaljem bar »Workm[an's] Times«. Burgess je neko vreme slao Bebelu i raznim drugima na Kontinentu po jedan primerak, ali je odjednom obustavio to slanje, – pošto ta budala ne želi ni da zna za one na Kontinentu koji nemaju »čak ni tredjunionističku organizaciju«. Sad opet moram slati Bebelu onaj primerak koji je za to vreme ostajao slobodan za tebe, pošto uprava *mora* imati jedan, a ja ne mogu pre nov[embra] lako izmeniti broj poručenih primeraka, pošto imam mnogo muke da na vreme dobijem i one poručene. U nov[embru] ću obnoviti pretplatu i tom prilikom mogu napraviti nov raspored.

Na poslednjoj konferenciji Social Democratic Federation^[491] od Hyndmana je zatraženo – priča se, jednoglasno – da se povuče iz rukovodstva Social Democratic Federation i da se bavi samo literaturnom delatnošću. Videćemo dokle će to trajati. Ali njemu je teško.

Šteta je što je Ede propustio sad i kongres tredjuniona, ali tu se ništa nije moglo. Njemu samom će produženi odmor utoliko više koristiti.

Ja sam još uvek u kućnom zatvoru, ali polako ide nabolje.

Tvoj
F. E.

208

Engels Regini i Eduardu Bernsteinu
u Cirihi

London, 17. sept. 92.

Draga Gine,

Od Louise, koja se vratila u sredu,¹ saznao sam da ste Vi još u Cirihi i da je Käte² već ovde, a juče sam uz pomoć Vašeg pisma konačno opet povezao pokidane telegrafske veze. Veoma nam je žao što još uvek bolujete, ali i tome mora doći kraj, a u međuvremenu Ede može još malo produžiti svoje lečenje na čistom vazduhu, što će mu vrlo koristiti a partiji neće naneti štete, pošto je kongres tredjuniona⁴⁶⁴ već propustio. Na tom kongresu je vladala velika zbrka, a za nas je najinteresantnije zasedanje bilo u četvrtak o pitanju kongresa.³ Da smo znali Vašu adresu, poslali bismo Edeu jedan škotski list sa izveštajem, ali su ovako nekoliko brojeva tog lista poslali u druge pravce. Pošto je, uprkos svim Thorne-ovim neprekidnim zahtevima, ciriška pozivnica upućena »kongresu tredjuniona u Glazgovu« čitava 4 dana uporno prećutkivana, pojavio se Matkins, očevitno sa predlogom tajno dogovorenim sa »starima« (čime je trebalo sprečiti slanje delegata u Cirihi), naime, da se sazove sopstveni međunarodni kongres o pitanju osmočasovnog radnog dana. Na to je došao Parnellov amandman da je bolje ići u Cirihi. Po rečima Ed. A[velinga], Parnell i Quelch su govorili vrlo dobro. Ali tad su svi stari gotovo pobesnili: govorili su da su radnici na Kontinentu slabi i loše organizovani, ali da bi sve moglo biti dobro, ako bi ih Englezi uzeli pod svoje pokroviteljstvo; da ciriški kongres svakako nisu sazvali engleski tredjunioni; zar se žele identifikovati sa svim onim wild theories⁴ i socijalizmom koji vladaju na Kontinentu (o ovoj poslednjoj bojazni naročito je vrištao jedan tkač iz Lankašira⁵ koji se tek bio preobratio u pristalicu osmočasovnog radnog dana).

Ukratko! radosni što legal 8-hours day⁶ sad gotovo više i nema nikakvih protivnika, kongres je, za ljubav malodušnih lankaširskih tekstilnih radnika, bez daljeg odbacio poziv kontinentalaca i to sa 189 protiv 97 glasova!

Mada većina gotovo da nije ni znala šta čini, to je ipak, u stvari, sramna uvreda, bačena u lice celom radničkom pokretu na Kontinentu. Mi smo odmah na sve strane poslali izveštaje i Francuzi će svakako već kroz nekoliko dana u Marseju dati prvi odgovor na to⁴⁸⁰.

¹ 14. septembra – ² Käte Schattner – ³ Vidi u ovom tomu, pisma br. 204² 205 i 207. – ⁴ suludim teorijama – ⁵ David Holmes – ⁶ zakonski osmočasovni radni dan

Ovo je odlična prilika da se, ne uzimajući stvar isuviše tragično, ipak napadne uobraženost *starih* tredjunionista koji se razvijaju u sve veće reakcionare.

Prilažem Vam jedan »Pall Mall« sa Avelingovim člankom o ham-burškim socijalistima i koleri.

U »D[aily] Chronicle« pojavila se dugačka kritika dela *Socijalism Utopian etc.*,⁷ koju ste verovatno već videli. Ala su to pametnjakovići!

Francuski list još nikako da izađe iz stadijuma embriona, o njemu se još vode pregovori, ali to je bolje nego da se ti ljudi opet strmo-glavce upuste u kakvu kratkotrajnu avanturu^[350].

Louise se vratila stvarno vesela, zatekla je svoju majku i Ignaza sasvim zdrave i čile, i šalje srdačne pozdrave.

A sad još nekoliko reči Edeu, pa zato se opraštam od Vas za danas. Sa srdačnim pozdravom

Vaš
F. Engels

Dragi Ede,

Citat o kome si pisao poslat je juče K. K[autskom]⁸, i to počev od citiranih reči pa *sve do kraja* pisma, pri čemu sam K. K[autskom] napisao da će *on* svakako znati da li treba upotrebiti sve ili samo jedan deo i koji.

Na poslednjoj konferenciji Social Democratic Federation^[491] (Benk Holidej^[495], prvog ponedeljka u avgustu) Taylor, propali kandidat u Hakneju, predložio je da se Hyndman izbaci. To je naišlo na veliku podršku, naročito kod delegata iz provincije. Ali T[aylora] su nagovorili da svoj predlog formuliše blaže da bi se dobila što jača većina. I tako je odlučeno (po T[aylorovim] rečima, jednoglasno) da se od H[yndmana] zatraži da se povuče iz rukovodstva Social Democratic Federation i da se posveti literarnoj propagandi. Videćemo dokle će to trajati. U svakom slučaju, to je težak udarac za tog grandomana. Cahan iz Njujorka, koji ga je posetio ne znajući za to, zatekao ga je u setnom i neobično pomirljivom raspoloženju suprotnom svoj nje-govoj dosadašnjoj posramljenosti.

»W[orkman's] Times« tj. Burgess, hoće sada da postane i šef partije. Verovatno si video da onih 400 funti koje je stavio na raspolaganje prilikom izbora Burnsa, K. Hardie-a, Taylora i Ben Ellisa potiču od Championa (odnosno preko njega od Hadsons Soup).

Ukratko, ovde se ponešto izmenilo otkako si otišao i imaćeš mnogo posla i to zanimljivog posla među ovim ljudima.

Mnogo pozdrava,

Tvoj
F. E.

Kāte još nisam video.

⁷ *Utopijskog socijalizma itd.*, tj. engleskog izdanja Engelsovog dela *Razvitak socijalizma od utopije do nauke* - ⁸ Vidi u ovom tomu, pismo br. 207.

209

Engels Paulu Lafargue-u
u Pere^[496]

London, 17. sept. 1892.

Dragi moj Lafargue,

Vaše mišljenje da treba iskoristiti priliku i dati lekciju starim engleskim tredjunionima isto je kao Bebelovo. Ako Liebnecht dođe u Marsej^[490], imat ćete dobru priliku da se s njim sporazumijete. U isto vrijeme možete ga pitati zašto je »Vorwärts« pun vijesti o djelima brusista, alemanista i blankista, a objavljuje tek poneku riječ o nama. Ali u Berlinu misle da u Marseju vlada kolera, pa će to omesti njegov dolazak.

Budući da engleski tredjunioni priznaju samo *bona fide working men*,¹ i to samo one, koji su organizirani u sindikatima, bilo bi neobično važno, da se ne samo kongres Radničke partije, nego naročito i u prvom redu kongres francuskih sindikalnih komora, koji će se održati nekoliko dana prije našeg kongresa^[497], odlučno izjasni protiv nastojanja Engleza, koji hoće da ignoriraju *postojeći* pokret na kontinentu da bi najavili početak stvaranja drugog pokreta pod njihovim vodstvom i u njihovom duhu. Predstavnici francuskih sindikata sigurno će protestirati protiv onoga što je rečeno u Glazgovu^[464] na njihov račun i na račun ostalih kontinentalnih radnika:

(Woods, M. P.²): »da su organizacije na evropskom³ kontinentu vrlo malo djelotvorne, ali da je uvjeren da bi one mogle svesti na najmanju mjeru svoje teškoće, ako bi snažna engleska organizacija htjela samo pružiti svoju *prijateljsku, simpatičnu* i bratsku ruku (oprostite malo) svojim prijateljima na kontinentu«, itd.

Foster iz Darama, miner⁴: »Da je iznenađen opaskama gospodina Woodsa, prema kome su njihove akcije izvršene u ovoj zemlji u izvjesnoj mjeri bile *osujećene* od drugova-radnika u ostalim zemljama koji nisu tako dobro organizirani kao radnici u Engleskoj; *njihov socijalni položaj ne može se usporediti s našim (!!!)* . . . kad bi oni mogli ponukati svoje drugove na kontinentu da *pokažu istu jednodušnost kao radnici u ovoj zemlji* kada se odlučuje o naročitoj akciji«. (Radi se o osmosatnom radnom danu, i vi znate koliko su se Englezi borili dok je kontinent bio jednodušan – i to isti ti Englezi, pojedinačno, koji se sada tako glasno deru!) »Tada bi mogli spoznati da bi snaga radničke klase mogla ostvariti cilj«, itd.

¹ prave radnike – ² član parlamenta – ³ Oдавде до краја сви citati su na engleskom. – ⁴ rudar

Holmes, Bernlei, tkač pamuka, novi pristalica osmosatnog radnog vremena, nastojeći dokazati da s tom promjenom bojišta nije postao socijalistički ljudožder: »Da li je bilo naprednih, ili – kako ih oni zovu, socijalističkih pokreta na kontinentu koje su željeli privući k sebi (u Cirihi^[465])? On je zapitao tu gospodu, da li žele ići na taj kongres u ime naše organizacije da brane mnogobrojna bezumna shvaćanja, koja, oni to znaju, postoje na kontinentu?»

Conner, London: »Iako su već pripremljena dva međunarodna kongresa (Cirihi i Čikago^[498]) nijedan nisu pripremili *tredjunioni*, niti su pripremani po njihovu ovlaštenju (!!!)».

Eto! To je sigurno dovoljno uvreda da ubrza bilo francuskih sindikata.

Ponavljam: *Za moralni dojam ovdje u Engleskoj* bila bi mnogo važnija rezolucija kongresa sindikata negoli socijalističkog kongresa u kojoj bi odbili pokušaj cijepanja, sadržan u rezoluciji glazgovskog kongresa. Učinite što bolje možete. Tussy je poslala dnevni izvještaj Delcluze-u.

Pozdravite drugove od mene. Postupajte dobro kao u Lilu^[146], gdje je Tussy vidjela, kako kaže, naj-businesslike⁵ radnički kongres u cijelom svom radu.

Vaš odani

F. Engels

Prevod s francuskog i engleskog

⁵ efikasniji

210

Engels Nikolaju Franceviču Danijelsonu
u Petrograd

London, 22. sept. 1892.

Poštovani gospodine,

Znači, dosad smo se složili u jednoj tački – da Rusija 1892. ne bi mogla postojati kao čisto poljoprivredna zemlja, da njena poljoprivredna proizvodnja mora biti dopunjena industrijskom proizvodnjom.

Ja tvrdim da industrijska proizvodnja danas znači grande industrie,¹ paru, elektricitet, automatsku predilicu, razboj na mehanički pogon i, najzad, mašine koje proizvode druge mašine. Od onog dana kada je Rusija uvela železnicu, uvođenje ovih modernih sredstava za proizvodnju bilo je unapred rešeno. Vi **morate** biti kadri da popravite svoje lokomotive, vagone, koloseke, a to se može učiniti jevtino samo ako budete u stanju da kod kuće *izradujete* one stvari koje nameravate da popravljate. Od onog trenutka kad je ratovanje postalo grana te grande industrie (oklopnjače, nažlebljena artiljerija, brzometni topovi, puške-repetirke, meci sa čeličnom košuljicom, bezdimni barut itd.), la grande industrie – bez koje se ne mogu proizvesti sve ove stvari – postala je politička nužnost. Sve ove stvari ne mogu se imati bez visoko razvijene metalne industrije, a ova je nemoguća bez odgovarajućeg razvitka svih drugih grana manufakture, posebno tekstilne manufakture.

Savim se slažem sa Vama u tome što za početak nove industrijske ere svoje zemlje uzimate otprilike 1861. godinu. Krimski rat je karakterisala beznadežna borba jedne nacije sa primitivnim formama proizvodnje protiv nacija sa modernom proizvodnjom. Ruski narod je to potpuno shvatio; otuda njegov prelaz na moderne forme, prelaz koji je postao neminovan posle akta o oslobođenju 1861^[499].

Kad je već priznata ova nužnost prelaska sa primitivnih metoda proizvodnje, koji su preovlašivali 1854, na moderne metode, koje sada počinju da preovlađuju, – ona se pretvara u drugorazredno pitanje da li je taj proces veštačkog negovanja industrijske revolucije zaštitnim carinama bio koristan, ili čak nužan, ili obrnuto.

Ova veštačkim putem stvorena atmosfera u oblasti industrije čini akutnim proces koji bi inače, zadržao više hroničan karakter. Ona zbija u nekih dvadeset godina razvitak koji bi inače možda trajao šez-

¹ krupnu industriju

deset i više godina. Ali ona ne utiče na prirodu samog procesa, koji, kako kažete, počinje 1861. godine.

Jedno je sigurno: Da je Rusiji stvarno potrebna grande industrie, i da ona odluči da je dobije, ne bi je mogla uopšte imati, ako ne bi postojao *izvestan* stepen protekcionizma, i Vi to priznajete. Onda, sa ovog stanovišta, pitanje protekcionizma je samo pitanje *stepena*, a ne principa; princip je bio neizbežan.

Još nešto je izvesno: Da je Rusiji posle krimskog rata bila potrebna njena sopstvena grande industrie, ona ju je mogla imati samo u jednoj formi: *kapitalističkoj formi*. A zajedno sa tom formom, ona je morala preuzeti sve posledice koje prate kapitalističku grande industrie u svim drugim zemljama.

Zatim, ja ne vidim da se rezultati industrijske revolucije koja se pred našim očima odigrava u Rusiji na bilo koji način razlikuju od onih koji se pokazuju ili su se pokazali u Engleskoj, Nemačkoj, Americi. U Americi su uslovi u poljoprivredi i kod zemljišne svojine različiti, i to *jeste* neka razlika.

Vi se žalite na spori rast broja radnika zaposlenih u tekstilnoj industriji, u poređenju sa porastom obima proizvodnje. – To je svuda tako. Odakle inače naša obimna »industrijska rezervna armija«? (*Kapital*, gl. 23, tačke 3 i 4).

Vi dokazujete postepenu zamenu rada muškaraca radom žena i dece – *Kapital*, gl. 13 (tačka 3, a).

Žalite se na to da roba proizvedena mašinama potiskuje proizvode domaće industrije i tako uništava dopunsku proizvodnju bez koje seljak ne može da živi. A tu je posredi apsolutno nužna posledica kapitalističke grande industrie: stvaranje domaćeg tržišta (*Kapital*, gl. 24, tačka 5) do kojeg je došlo u Nemačkoj u moje vreme i pred mojim očima. Čak i to što kažete da uvođenje pamučne robe uništava ne samo domaće pređenje i tkanje seljaka već i njihovu *kulturu lana* – i to je viđeno u Nemačkoj od 1820. do sada. A što se tiče ove strane pitanja: razaranja kućne industrije i onih grana poljoprivrede koje su joj potčinjene – čini mi se da je za Vas pitanje u stvari u ovome: Rusi su morali da odluče da li je *njihova sopstvena* grande industrie trebalo da razori njihovu domaću manufakturu, ili je trebalo da to učini uvoz *engleske robe*. Sa protekcionizmom Rusi su to učinili, bez protekcionizma to bi učinili Englezi. Čini mi se da je to savršeno očevidno.

Vaša procena da suma tekstilnih proizvoda grande industrie i domaće industrije ne raste već ostaje ista, pa čak i opada, ne samo da je tačna, već bi bilo netačno da ste došli do nekog drugog rezultata. Dokle god se ruska manufaktura ograničava na domaće tržište, njeni proizvodi mogu podmiriti samo domaću potrebu. A ona može rasti samo sporo i, kako mi se čini, treba čak i da opada u sadašnjim uslovima u Rusiji.

Jer jedna od nužnih pratećih pojava grande industrie jeste da ona *razara* svoje sopstveno domaće tržište onim istim procesom kojim ga je i *stvorila*. Ona ga stvara razarajući osnovu kućne industrije seljaka.

Ali seljaci ne mogu da žive bez kućne industrije. Oni bivaju upropašćeni, kao seljaci; njihova kupovna moć se svodi na minimum, i sve dok se, kao *proleteri*, ne snađu u novim uslovima egzistencije, oni će biti vrlo slabo tržište za novonastale fabrike.

Kapitalistička proizvodnja kao prolazna ekonomska faza puna je unutrašnjih protivrečnosti koje se razvijaju i postaju očite u onoj meri u kojoj se i ona sama razvija. Jedna od njih je i ova tendencija da se razori svoje sopstveno tržište u isto vreme kad se ono stvara. Druga protivrečnost je безвыходное положение² do koje ona dovodi i koja nastupa pre u zemlji bez spoljnog tržišta, kakva je Rusija, nego u zemljama koje su više ili manje sposobne za konkurenciju na slobodnom svetskom tržištu. U takvoj očito bezizlaznoj situaciji ove poslednje zemlje nalaze rešenje u iznenadnim preokretima u trgovini, u nasilnom otvaranju novih tržišta. Ali čak i tad se čovek nađe pred *cul-de-sac*.³ Pogledajte Englesku! Poslednje novo tržište čije bi otvaranje engleskoj trgovini moglo značiti privremeno oživljavanje prosperiteta jeste Kina. Zato engleski kapital nastoji na gradnji kineskih željeznica. Ali kineske željeznice znače razaranje čitave baze kineske sitne poljoprivrede i kućne industrije, i pošto ne postoji čak ni protivteža u vidu kineske grande industrie, stotinama miliona ljudi će biti onemogućeno da žive. Posledica će biti masovno iseljavanje kakvo svet još nikad nije video, omraženi Kinezi će preplaviti Ameriku, Aziju i Evropu, oni će konkurisati u radu američkim, australskim i evropskim radnicima na osnovu kineskog životnog standarda, najnižeg od svih, – i ako se sistem proizvodnje do tog vremena ne izmeni u Evropi, on će se tada izmeniti.

Kapitalistička proizvodnja stvara svoju sopstvenu propast, i možete biti sigurni da će tako biti i u Rusiji. Ona će možda, a ako potraje dovoljno dugo, ona će sigurno izazvati fundamentalnu agrarnu revoluciju – mislim, revoluciju u uslovima zemljišne svojine, koja će upropastiti помъщикъ⁴ kao i мужикъ⁵ i zameniti ih novom klasom krupnih zemljoposjednika regrutovanih od кулаки⁶ sa sela i buržoaskih špekulanata iz gradova. U svakom slučaju, siguran sam da će konzervativni ljudi koji su uveli kapitalizam u Rusiju jednog dana biti strašno zapanjeni posledicama svojih sopstvenih dela.

Vaš odani

P. W. Rosher⁽²¹¹⁾

Prevod s engleskog

² bezizlazna situacija – ³ čorsokakom – ⁴ zemljoposjednika – ⁵ mušika, se ljaka – ⁶ kulaka

Engels Victoru Adleru
u Beč

London, 25. septembra 1892.

Dragi Victore,

Tvoj posao sa Stepnjakom je obavljen, i to pre nego što su stigli tvoj telegram i dva pisma⁵⁰⁰¹. Naime, St[epnjak]* mi je poslao tvoje pismo od 15. s napomenom da sad ima formalnu saglasnost Sonnenscheina i da će sutra (tj. prošlog četvrtka, 22.) doći da to zameni za 15 funti sterlinga koje su upućene meni. Mada od tebe nisam dobio nikakav izveštaj, isuviše sam dobar trgovac da ne bih poverovao potpisu uvažene firme V. A[dler], čak iako mi direktno još nije stigao formalni izveštaj. Uperio si pištolj u grudi ne samo St[epnjaku], već u izvesnoj meri i meni, inače bih ja, da sam imao neki izlaz, pokušao da u *tvom* interesu zasada odložim plaćanje. I to jedino iz tog razloga što si ti sada St[epnjaku] platio *sve* što *on* ima da dobije; zato je on za izdavanje tvog prevoda zainteresovan još samo kao autor, a ne više i za novac, a, koliko ja poznajem Ruse, čini mi se da to nije dobar metod da se on natera da radi drugi tom. Kako bilo da bilo, tu se više ništa nije moglo učiniti. Mogao sam da ga zamolim da mi da pismeno obećanje da stvar preda u određenom roku, ali to bi bilo apsolutno beskorisno, jer ti, u svakom slučaju, imaš dovoljno pismenih obećanja od njega, i novo parče papira ne bi ga podstaklo na to da brže radi.

Ovako sam se zadovoljio obećanjem koje je on dao u Louisinom prisustvu da će ti najkasnije kroz 14 dana dati pomenutu stvar (*va-t-en voir s'ils viennent, Jean!*¹), i zatim mu, po priloženoj potvrdi i Sonnenschei-novoj izjavi koja je sasvim dovoljna, platio 15 funti sterlinga, koje je, kako si mu ti obećao, trebalo da podigne kod mene. Ti si mu napisao: *you can also hand the formal paper to Mr. Engels, and you will receive immediately from him the sum of 15 pounds.*² Vidiš, protiv teksta ove kategorične izjave nije se moglo ništa.**

Pri tom sam izložio St[epnjaku] kako je namagarčio samog sebe svojim javašlukom; kako su se racionalnim postupkom S. S[onnenschein] i komp. mogli podmiriti *najviše* sa 5 funti sterlinga, i kako je

* pošto ga je Louise, po tvom nalogu, zamolila da završi stvar

** Kad mi pišeš da si od njega tražio i *njegov* rad *pre isplate*, onda je to zabluda. Voleo bih da mi je tvoj tekst dozvolio takav zahtev. Ali ti si isplatu pove-zao, i to *immediately*, samo sa formal paper od Sonnenscheina.¹ pogledaj da li su došli, Jean! – ² Vi možete i formalni dokument predati gospodinu Engelsu i *odmah ćete od njega* dobiti sumu od 15. funti.

on, St[epnjak], mogao dobiti utoliko više (Aveling tvrdi da bi S. S[on-nenschein] i komp. dali dozvolu i *gratis* zato što prevod ionako predstavlja reklamu za knjigu). Za njega je to bila sasvim nova stvar i sigurno će je dobro upamtiti. Ali ti od toga imaš najviše štete.

Summa summarum: ubuduće, u sličnim slučajevima najbolje će biti da me unapred obavestiš, da bih onda mogao da ti dam svoj savet, koji nije merodavan, ili da odmah u tvoje ime povedem pregovore bilo sam, bilo preko Louise ili Avelingovih. I u literarnim poslovima je »poznavanje lokalnih uslova« prvi zahtev, ako čovek ne želi da bude prevaren.

Radujemo se što se tvojoj ženi zdravlje toliko popravilo i nadamo se da će se tako i nastaviti. Šaljemo vam svoje najbolje želje!

Andreas Scheu-a nismo videli već nekoliko godina, mesecima nismo čuli ništa o njemu a i ne pamtim otkad ovde nismo pričali o njemu. Apsolutno ništa ne znamo o njemu. Što se tiče čika J[uliusa] i tetke³ možeš biti spokojan, gotovo da ih i ne vidamo, pošto nas oni sistematski izbegavaju, a još manje stvari im pričamo.

Izveštaj o Hyndmanu nije trebalo štampati^[501]. To je bilo nepotvrđeno privatno obaveštenje i možda sadrži *formalne* netačnosti. U *suštini* ono je tačno: Hyndman je uklonjen, mada u najblažoj mogućoj formi. *Pretnja* jednim takvim predlogom, podržanim od većine delegata, možda je bila dovoljna. Najgore je što se na demanti ne može odgovoriti a da se njemu ovde ne stvori povoljniji položaj. On sam je napisao nešto i u listu »Justice«, gde je izrazio svoje verovanje da »Vorwärts« neće preštampati njegovu pismo^[502]. Time se on sam osramotio.

*Socijalne odnose u Rusiji*⁴ dobićeš u dva primerka. Od *Bak[unjinisti]* na delu dosad sam mogao naći samo *jedan* primerak (povezan sa drugima), naime primerak koji koristim pri radu. Bio sam prinuđen da se odučim od pozajmljivanja knjiga u cilju agitacije, a i tebi to isto savetujem. Svoj alat više nikad neću dati iz kuće.

Moje zdravlje »stalno polako napreduje«. L[ouise] mi kaže da si pitao koliko ta stvar traje – javila se pre nekih deset godina, zahvaljujući jednom ekscesu, a osnova za to je pad zajedno s konjem u lovu pre nekih 25 godina. Radi tvoje obaveštenosti da ti kažem da sam već nekoliko godina posle pojave toga bio prinuđen da počnem da nosim bandaž sa jastucima za kilu, usled neprijatnog osećanja u predelu prepona, a čini se da u tom predelu s leve strane postoji jedno malo varice.⁵ Mislim da od pre nekoliko dana osećam odlučnu promenu na bolje, ali još uvek postoji osetljivost na pritisak, naročito posle malo stajanja ili hodanja; u svakom slučaju, moram se još malo strpeti i mirovati. L[ouise] mi kaže da ćeš biti tako ljubazan da se raspitaš za nekog ovdašnjeg specijalistu; to bi mi bilo vrlo milo, naročito pošto svaka...⁶

³ Julius Motteler i njegova žena – ⁴ Friedrich Engels, *Flüchtlingsliteratur. Soziales aus Rußland* – ⁵ proširenje vene – ⁶ nedostaje kraj pisma

212

Engels Karlu Kautskom
u Štuttgart

London, 26. sept. 92.

Dragi barone,
Prilažem, po mom mišljenju, apsolutno nužne izmene oba mesta^[503].

I. O odluci donetoj poslednjeg dana da se na ciriški kongres^[465] ipak pošalju delegati, nisam ništa ni pročitao niti sam išta čuo od Avelinga, koji je tamo bio. Kažu da je u »Daily Telegraph«-u stajalo nešto tako, to se danas ne može utvrditi. Avelinga, koji se spremao da dođe, dosad, 4.40 h, još *nema*, dakle, njega ne mogu da pitam. U izveštaju »Daily News«-a nema ničeg sličnog. A ni u »Workman's Times«. Možda je B[e]bel nešto tako pročitao u »Fr[ank]furter«-u.¹ Prema tome, smatram da je najsigurnije da se to mesto kvalifikuje onako kako je to učinjeno.

II. Tačno je da je u Glazgovu pod K. Hardiem kao predsedavajućim održan skup ljudi koji se nazivaju Independent Labour Party. Ali to je Independent Labour Party koju Burgess (Autolik) pokušava na svoju ruku da konstituiše od »Workman's Times«, i ni u kom slučaju nije neka stvarna, priznata, kao naša u Nemačkoj i Austriji, već zasad sekta kakva je Social Democratic Federation^[62] a njoj i konkuriše. B[e]bela je verovatno zavelo ime K. H[ardie]-a, pa je stvar uzeo ozbiljnije nego što to ona zaslužuje. Ali K. H[ardie] je Škotlandanin i više nego lukav diplomata, a pri tom teži da svoj novi položaj kao M. P.² što bolje iskoristi (pri čemu se povremeno sramoti) ali će biti dobar, kad bude malo uvukao rogove. Smatram da je on bolji nego što se to u ovom trenutku čini.

O ovome ću pisati B[e]belu,³ upravo se spremam. Ovih dana pisaću opširnije. Ede treba da se vrati sutra ili u sredu. Tvoji nalozi će biti izvršeni.

Tvoj
F. E.

¹ »Frankfurter Zeitung und Handelsblatt« - ² član parlamenta - ³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 213.

213

Engels Augustu Bebelu
u Berlin

London, 26. sept. 92.

Dragi Auguste,

Louise ti je već nešto rekla u vezi sa Kugelmanom. On je na početku, 60-tih godina, bio u velikom prijateljstvu sa M[arxom], učinio je vrlo mnogo da prekine zaveru ćutanja štampe oko *I toma Kapitala*, podstakao je M[arxa] da ode u Karlsbad, što je ovome mnogo koristilo⁽³⁸⁷⁾, ali dok su tamo proveli neko vreme zajedno, potpuno su se razišli; posle M[arxove] smrti on mi je često pisao, pokušao sam da se držim hladno, pošto nisam uveren da se u njega može pouzdati. U svakom slučaju, on ima mnogo veza u mnogo tabora.

Pisao sam mu u vezi sa primercima *Gospodina Vogta*⁽⁵²⁾ da mi prvo kaže koliko ih ima. Tu ima svakakvih reflektanata. Čak verujem da ni Tussy ni Laura nemaju ni jedan primerak. Ukoliko je moguće, i ti ćeš biti uzet u obzir.

Arndt je student koji je bio u Ženevi, zatim je otišao u Španiju i družio se s našim ljudima u Madridu, pa je potom došao ovamo. Ovde ga je Julius uzeo pod svoje pokroviteljstvo, pokatkad je dolazio i kod nas i posle je iznenada otišao u Pariz. O svojoj nameri da bude dopisnik lista »Vorwärts« nije nam rekao ni reč, verovatno je J[ulius] u tome posredovao. Dao sam mu da ponese kartu za Lauru, ali nikad nisam čuo da su ga tamo videli, pitaću. L[aura] ga je verovatno uputila i Vaillant-u i, pošto je ovaj u Parizu, a Laf[argue] skoro stalno na putu, lako se može objasniti to što on svoju pažnju pretežno posvećuje blankistima i njihovim saveznicima, alemanistima. Možeš li da mi pribaviš Arndtovu adresu? Posle kongresa⁽⁴⁸⁰⁾, naročito kad izade dnevni list⁽³⁵⁰⁾, Laf[argue] će više boraviti u Parizu i taj čovek će nužno biti upućen direktno na njega i na Guesde-a.

Mislim da se sećam Meyera¹ iz Sv. Louisa, ali ima toliko ljudi koji se tako zovu. Nadam se da će K[ugelmann] nešto izvući, on voli da se hvališe svojim vezama.

Pieper je svojevremeno ovde bio domaći učitelj kod Rothschilda, sad je gimnazijski profesor u Hanoveru, gde ga je M[arx] jednom – mislim 1867 – susreo na ulici kao naduvenog filistra.

Sasvim delim tvoje mišljenje da *svake godine* treba održavati kongres partije. Vi, kao Glavni odbor, morate ga držati već i iz tih razloga što tako nalaze statut, inače bi to bio lep povod za bukače. A i inače

¹ Hermann Meyer

je važno da se sama partija po jednom svake godine en masse² izjasni; ovo važi uopšte, a sada dvostruko – kako protiv »nezavisnih«⁽²⁸⁶⁾ tako i protiv Vollmara.

Veoma je šteta što ste moje saopštenje o Hyndmanu³ tektako doneli u štampi⁽⁵⁰¹⁾. Stoga napominjem za ubuduće izričito i jednom zauvek da moja saopštenja u privatnim pismima treba vama da posluže kao informacija i, u slučaju nužde, – ostajući pri uobičajenim ograda, – za ispravljanje ili sprečavanje pojave lažnih izveštaja ili shvaćanja u listu »Vorwärts«; za *direktno objavljivanje* mogu se koristiti samo ako je to *izričito napomenuto*. Inače ne bih smeo da govorim ni o čemu što ne bih mogao direktno da dokažem, ili bih rizikovao da u većini slučajeva budem prinuđen da odam izvor i da ga na taj način izgubim.

Sama vest je u stvari *sasvim tačna*, što dokazuje svaki broj lista »Justice«; nema napada na ovdašnje ličnosti i ličnosti na Kontinentu i potpuno je iščezao Hyndmanov duh. Ali vrlo je moguće da je vest sadržavala *formalne* netačnosti da je H[yndman] dao ostavku samo usled *pretnje* da će se doneti takva odluka itd. Fatalno je samo, prvo, to što će nas ova priča lišiti ovog i drugih izvora obaveštenja o događajima u Social Democratic Federation⁽⁶²⁾, zatim, što ona popravljajući Hyndmanov položaj i, treće, što ne možemo učiniti više ništa protiv toga, a da taj položaj još više ne popravimo.

H[yndman] je u listu »Justice« napisao nešto izražavajući verovanje da vi *nećete* objaviti njegovo pismo, pa se u tom pogledu osramotio⁽⁵⁰²⁾. Pokušaću da dobijem jedan primerak za tebe.

Pisao sam Kug[elmannu] da si ti, koliko je to u *mojoj* kompetenciji, ovlašćen da čitaš Marxova pisma njemu⁽⁵²⁾. On treba da dobije i *Viteza plemenite*.⁴

Danas sam od K. K[autskog] dobio otisak tvog članka; on mi postavlja pitanja u vezi sa dva mesta⁽⁵⁰³⁾.

I. O odluci u Glazgovu⁽⁴⁶⁴⁾ da se ipak pošalju delegati u Cirihi⁽⁴⁶⁵⁾ nema ničeg ni u »D[aily] News« niti je Aveling čuo tako nešto, inače bi rekao. Kazao je da će danas da dođe, ali se nije pojavio. L[ouise] kaže da je na povratku pročitala nešto slično u »Daily Telegraph«. Pod ovim okolnostima savetovao sam K. K[autskom] da ubaci: *»ako je dotična novinska vest istinita«*. To potpuno skida odgovornost s tebe.

II. »nezavisna radnička partija u nastanku – čiji su se pripadnici sastali po prvi put po završetku kongresa u Glazgovu da bi se konstituisali –« itd. itd. Savetovao sam K. K[autskom] da ove reči između crtica: – čiji . . . konstituisali –« obavezno precrta. Nezavisna radnička partija koja je ovde u nastanku još je daleko od toga da se konstituiše, i uopšte ne treba ni poželeti da ona to već sada pokuša. Zato ona još

² masovno – ³ Vidi u ovom tomu, pisma br. 205, 207 i 208. – ⁴ Karl Marx: *Vitez plemenite svesti*

nije zrela. Independent Labour Party, čiji su se pripadnici više-manje konstituisali pod predsedavajućim Keirom Hardie-m, jeste sekta koju je osnovao Autolik (Joseph Burgess) iz »Workman's Times« i koja dosad broji 2000 ljudi i konkuriše Social Democratic Federation u pridobijanju socijalistički nastrojenih radnika. Ona zasad nije Social Democratic Federation, a nije ni bolja ni gora od nje. Videćemo šta će odatle ispasti, ali ni u kom slučaju *mi* ne smemo da je tektako proglašavamo za *nezavisnu* radničku partiju, istinsku i jedinu, jer bismo tu lepo mogli opeći prste.

Keir Hardie se, otkako je izabran, gurao i pravio važan na pomalo smešan, pomalo sraman način, uspeh mu je udario u glavu i moraće malo da uvuče rogove. Čini se da želi silom da potisne u pozadinu Burnsa, koji se drži vrlo mirno i povučeno (najavio mi je svoju posetu da bi me upitao za savet o stavu koji treba da zauzme). Mislim da će se sve to izgladiti, K. H[ardie] je bolji nego što se sad predstavlja, ali vi nikako ne smete, na osnovu toga što on učestvuje u nekoj stvari, izvući zaključak da tu stvar bezuslovno treba podržati.

Inače se sasvim slažem sa tvojim člankom: mirno, dostojanstveno, odlučno.

U Marseju je tamošnji kongres tredjuniona (Congrès des syndicats),^[497] na moj predlog podnet Lafargue-u,⁵ doneo odluku *da ne učestvuje u radu međunarodnog kongresa koji su sazvali tredjunioni, već da ih pozove da prisustvuju ciriškom kongresu*. To nije doslovni tekst, njega tek treba da dobijem, L[ie]bk[necht] će vam ga svakako poslati; on je bio stigao upravo onda kad je Laf[argue] pisao. Kongres radničke partije^[480] doneće sličnu odluku. Ja sam Laf[argue]-u skrenuo pažnju na to da tredjunioni ne smatraju punovažnima kongrese i odluke radničkih partija, dok se kongresi i odluke strukovnih saveza potpuno poštuju. Ako biste vi u Nemačkoj mogli da donosite odluke strukovnih saveza u istom smislu, to bi ovde imalo svoj efekat; to nikako ne bi trebalo zanemariti.

Mogao bi *nama* poslati, recimo, 12 primeraka svog članka da ga razdelimo ovdašnjim listovima. Naime, tu ljudi vrlo retko znaju neki strani jezik, i onda je čista slučajnost da li će neko pogledati članak. Da bi se ovde nešto ubacilo u štampu, nužno je oprobati druga sredstva. Ako Aveling, na primer, dođe u »Pall Mall« s *gotovim člankom*, on će ga verovatno ubaciti;^[504] te iste večeri mi ćemo poslati te primerke drugim listovima tako da ga *svi* dobiju istovremeno, i još uvek bi postojala mogućnost da ovaj ili onaj list kaže nešto o tome. Ali ako je *jedan* list jednom doneo tako nešto, onda nijedan drugi list neće primiti nešto tako, – takvo ti je ovde pravilo. Stoga moramo mi ovde na licu mesta biti u stanju da odredimo trenutak slanja. Zato bi ti svakako mogao poslati primerke u štampu u Francusku, specijalno sa oznakom *da ti šalješ*; možda će to tamo ipak upaliti, zato što tamo

⁵ Vidi u ovom tomu, pisma br. 204 i 209.

nemamo baš nijedan dnevni list u koji bismo mogli nešto da unesemo. Mogao bi ih poslati u »L'Éclair« (taj list bi još i prvi doneo nešto), »Le Figaro«, »Le Temps«, »Le Matin«, »La Justice«, »L'Intransigeant«, »Le Parti Ouvrier« (posibilistički), »Le Parti Socialiste« (49 rue de Rivoli, blankistički – nedeljni).

Molim te da mi napišeš da li ti redakcija još šalje »Workman's Times« ili ne. Ovde se priča da je obustavljeno slanje svih besplatnih primeraka u inostranstvo. Ako je to istina, slaću ih tebi umesto Fischeru, koji ih može čitati kod tebe ili posle tebe.

Sad bih rado napisao nekoliko reči tvojoj ženi, ali već je prošlo 9 sati uveče, i ja sam, suprotno naredbi lekara, već isuviše dugo pisao pri svetlosti. Morao sam celog dana da pišem i Victoru i K. K[autskom],⁶ – zato je zamoli da mi oprost. Ali ona će dobiti od mene jedno posebno pismo. Dotle je srdačno pozdravi.

Tvoj
General

Upravo mi L[ouise] reče da ti već odavno službeno ne dobijaš »W[orkman's] T[imes]«. Stvar je, dakle, sređena.

⁶ Vidi u ovom tomu, pisma br. 211 i 212.

214

Engels Victoru Adleru
u Beč

London, 27. sept. 92.

Dragi Victore,

Samo što sam ti juče poslao svoje (preporučeno) pismo,¹ stiže i glasnik iz *Credit Lyonnais*^[476], koji mi uruči onih 15 funti za izmirenje mog predujma. Ovim te o tom prijemu izveštavam i zahvaljujem ti.

Marsejski kongres strukovnih saveza (sindikata)^[497], održan *pre* kongresa radničke partije^[490], odlučio je da *ne* pošalje delegate na kongres o osmočasovnom radnom danu, koji su sazvali tredjunioni u Glazgovu^[464], već da pozove tredjunione da dođu u Cirihi. Partijski kongres će, piše Laf[argue], doneti sličnu odluku. Ako se vaši strukovni savezi izjasne u tom istom smislu, to će ovde stvoriti utisak da naduvena gospoda iz *starih* tredjuniona ne smatraju punovažnim odluke *političkih* radničkih kongresa!

Pozdrav od Louise tvojoj ženi i deci i tebi lično, isto to i od

Tvoga
F. E.

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 211.

215

Engels Franzu Mehringu
u Berlin^[505]

London, 28. sept. 1892.

Poštovani gospodine Mehring,

Kautsky mi šalje fragment jednog Vašeg pisma s jednim pitanjem za mene^[506]. Ako mislite da mi ne možete pisati zato što pre mnogo godina nisam odgovorio na dva Vaša pisma, nemam prava da se zbog toga žalim. Istina, tada smo bili u različitim taborima, bio je na snazi zakon protiv socijalista^[53], i to nas je nagnalo da se pridržavamo pravila: ko nije s nama, taj je protiv nas. Uz to, ako se dobro sećam, Vi ste sami u jednom od tih pisama rekli da ne možete očekivati odgovor^[507]. Međutim, to je bilo odavno, posle toga smo se našli u jednom istom taboru, i Vi ste u »N[ue] Z[eit]« objavili izvanredne redove, a ja sam im neštedimice odavao priznanja u pismima, na primer, Bebelu.¹ Prema tome, sa zadovoljstvom prihvatam priliku da Vam direktno odgovorim.

Za mene je svakako, novost pretenzija da se otkriće materijalističkog shvatanja istorije pripiše pruskim romantičarima istorijske škole. I ja sam imao Marvitzovu *Zaostavštinu* i tu knjigu sam pročitao još pre nekoliko godina, ali u njoj nisam otkrio ništa osim odličnih mesta o konjici i nepokolebljive vere u čudesnu snagu pet udaraca knutom, kad ih plemstvo upotrebljava protiv plebsa. Inače je za mene ova literatura počev od 1841 - 1842. godine ostala tuđa - njom sam se samo vrlo površno bavio - i ne dugujem joj sigurno apsolutno ništa u pomenutom pogledu. Marx je, za vreme svog boravka u Bonu i Berlinu^[508], upoznao Adama Müllera i *Restauraciju* gospodina von Hallera itd. Prilično prezrivo je govorio o ovoj plitkoj, frazerskoj i naduvenoj kopiji francuskih romantičara Josepha de Maistre-a i kardinala Bonalda. A kad bi i naleteo na mesta kakva su ta citirana iz Lavergne-Peguilhena^[509], ona tad na njega nisu mogla ostaviti apsolutno nikakav utisak, ako je uopšte shvatao šta su ti ljudi hteli da kažu. M[arx] je tada bio hegelovac za koga je to mesto bilo apsolutna jeres; o ekonomiji nije znao apsolutno ništa, prema tome, reči »forma privrede« nisu ga ni navodile ni na kakve pomisli, i tako mora biti da mu je pomenuto mesto, čak i ako ga je znao, ušlo na jedno uvo a izašlo na drugo, ne ostavivši nikakav primetan trag u njegovom pamćenju. Ali skoro da i ne verujem da se u istorijsko-romantičarskim spisima koje je M[arx] čitao između 1837. i 1842. moglo naići na takve tonove.

¹ Vidi u ovom tomu, pisma br. 129 i 133.

To mesto je, svakako, veoma značajno, ali ja bih hteo da taj citat vidim verifikovan. Ja ne znam tu knjigu, a autor mi je, razume se, poznat kao pripadnik »istorijske škole«. To mesto odstupa u dvema tačkama od savremenog shvatanja: 1. u tome što proizvodnju i raspodelu proizvodnje izvodi iz forme privrede, umesto, obrnuto, formu privrede iz proizvodnje, i 2. u ulozi koju pripisuje »odgovarajućem korišćenju« forme privrede, pod čim se može podrazumevati sve moguće sve dok se iz same knjige ne vidi šta autor misli.

Ali najčudnije je to što se pravilno shvatanje istorije in abstracto treba da nađe kod onih istih ljudi koji su istoriju in concreto najviše zloupotrebljavali – teorijski koliko i praktično. Ti ljudi mogu videti na primeru feudalizma kako se *ovde* forma države razvija iz forme privrede, zato što je stvar ovde jasna i vidna, tako reći, kao na dlanu. Kažem oni *moгу*, jer ako se izuzme gore pomenuto neverifikovano mesto – Vi sami kažete da su Vam ga drugi *dali* – nikad nisam mogao otkriti ništa više osim da su teoretičari feudalizma manje apstraktni od buržoaskih liberala, što je samo po sebi razumljivo. Ako jedan od njih ovo shvatanje povezanosti razvitka kulture i forme države sa formom privrede u feudalnom društvu uopšti toliko da to važi za *sve* forme privrede i forme države, kako onda objasniti totalno slepilo tog istog romantičara kad se radi o *drugim* formama privrede, o buržoaskoj formi privrede i o formama države koje odgovaraju raznim stupnjevima njenog razvitka – srednjovekovnoj esnafskoj komuni, apsolutnoj monarhiji, konstitucionalnoj monarhiji, republici? To se teško može složiti. I taj isti čovek koji u formi privrede vidi osnovu celokupne društvene i državne organizacije pripada školi za koju već i apsolutna monarhija 17. i 18. veka označava greh, izdaju istinske doktrine države!

A, svakako, stoji i to da forma države isto tako neizbežno proizilazi iz forme privrede i njenog *odgovarajućeg korišćenja* kao što se dete rađa iz sparivanja muškarca i žene. S obzirom na doktrinu autorove škole, poznatu u svetu, to mogu objasniti samo ovako: Istinska forma privrede jeste feudalna. Ali pošto se ljudska pakost zaverila protiv nje, nju treba tako »odgovarajuće koristiti« da se ona zaštiti od ovih napada i ovekoveči i dâ joj »forma države« itd. neprekidno odgovara, znači da se, ako je moguće svede na nivo iz 13. i 14. veka. Tad bi se istovremeno ostvario najbolji od svetova i najlepša od istorijskih teorija, a generalizacija Lavergne-Peguilhena svela bi se opet na svoj istinski sadržaj: da feudalno društvo stvara feudalni državni poređak^[510].

Zasad mogu da pretpostavim samo to da L[avergne]-P[eguilhen] nije znao šta je pisao. I čorava kokoš nađe poneko zrno, kaže poslovica, a takve su veoma zastupljene među pruskim romantičarima. Uostalom, još uvek ih treba upoređivati sa njihovim francuskim uzorima – da nije i to pozajmljeno.

Vama mogu samo da zahvalim što ste me upozorili na taj problem, koji, na žalost, ovde trenutno ne mogu da pratim.

Najiskrenije Vaš
F. Engels

216

Engels Karlu Kautskom
u Štuttgart

London, 29. sept. 1892.

Dragi barone,

Ede i Gine priređuju najveća iznenađenja od svih ljudi. Jutros od njih dode razglednica iz Berna od 27. 9. 92. s pogledom na Šencli, a danas u podne upadoše oni lično; oboje stvarno dobro izgledaju, naročito Gine, uprkos svom još nezavršenom lečenju grla, a što je glavna stvar. Ede ostavlja utisak čoveka koji se izlečio od neurastenije. Pošto su njih dvoje u poslednje vreme počinili izvanredne stvari u pisanju adresa, hoću da ih preduhitrim i javljam ti da sada stanuju u 23, Compton Terrace, Highbury, N., uz samu Highbury i Islington Station, North London Railway.

Mehringovo pismo, koje ovom prilikom vraćam, prisiljava me da mu, ako ne želim da ga uvredim, što mi, naravno, ni na pamet ne pada, direktno odgovorim, što i činim na priloženom listu, koji mu, molim te, predaj!¹

Kovalevskom sam rekao u petak da ti pošalje članak.²

»Centralbl[att]« dobijamo ovde kod kuće kao i kod Avelingovih.

Muškarci iz porodice Braun, čini se, nikako da se učvrste u taboru katedarskih socijalista. Respectability!³

Pošto si mi pisao o članku o istoriji socijalističkih organizacija u Engleskoj, predlažem ti Tussy, jer je ona jedina koja s E. A[velingom] može da uradi tu stvar. O ovoj stvari postoji samo vrlo oskudna, iako brojna literatura, a i u njoj nema ničeg o tome šta se stvarno zbilo i šta publika ne bi trebalo da sazna. Onaj ko u tome nije učestvovao ne može da da ocenu toga, tj. ne može da poznaje pojedine događaje i da ih objektivno prikaže. Na primer, Ede bi morao da pregleda sve kompletne listova »Justice«, »To-Day«, »Labour Elector«, »Commonweal« itd. koji su izlazili pre njegovog dolaska u London, pa ipak da se posle toga raspita kod T[ussy] o značaju događaja, a to bi onda sve bilo iz druge ruke. A vrlo je nezgodno sad Edeu, koji tek što se oporavio od neurastenije, to razjasniti, i pošto stvar nije hitna zasad je neću pokretati. Ti si više viđao Edea nego ja, i ako misliš da se on ne bi nepotrebno uzrujavao oko te stvari, možda bi najbolje bilo ako bi predlog potekao od tebe. U svakom slučaju, prepuštam ti sve ovo dalje.

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 215. – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 207.

– ³ Poštovanost!, ali i: filistarstvo!

Bebelov članak, o kome sam ti juče pisao sve što je potrebno,⁴ vrlo je dobar.

Sasvim se slažem s tim da moj članak⁵ izađe tek sada. Čak ne znam ni da li je knjiga izašla; Mendelson mi kaže da ju je poručio ali je dobio odgovor da je još nemaju. U »Daily Chronicle«-u izašla je komična fabijanska kritika, većinom izvodi, 2¹/₂ stupca.

Sudeći po onome što mi je C. Schmidt pisao, nije mu uspelo da reši zagonetku, ali ja ću sačekati članak^[511]. Njegov članak o Mengero-Jevonsiadi^[443] bio je vrlo zgodan. Na žalost, ovde ga ne možemo nigde ubaciti.

Smatram da su Mehringovi radovi, kako uvodnici^[512] tako i *Lessing* odlični i uživao sam u njima.

Tvoj

F. E.

⁴ Vidi u ovom tomu, pismo br. 212. – ⁵ *Uvod engleskom izdanju (1892) Razvika socijalizma od utopije do nauke*

217

Engels Ludwigu Kugelmannu
u Hanover

London, 4. okt. 92.

Dragi Kugelmann,

Najlepše hvala za komad od Leibniza^[513].

Molim te da pošalješ 1 primerak *Gospodina Vogta*¹ Bebelu a 2 meni, ali ako ni sam nemaš drugi, razume se da treba da zadržiš jedan i meni pošalješ samo jedan.

Iščepkao sam još jedan primerak *Viteza p[lemenite] s[vesti]*² i *P[almerston], what has he done*^[514]; prilažem ih.

Zato od »N[eu] Rh[einische] Z[eitung]« imam samo jedan primerak, ali ne odvojene listove, a od »Revue« imam samo nekoliko svezaka; ako hoću da imam jedan komplet, moram da ga uzajmim. Neka ti Miquel vrati tvoj. Sad bi samo *njega* moglo ugrožavati posedovanje tog časopisa i on će ti biti zahvalan ako ga toga oslobodiš. A svesku I, kao i inače podvojene sveske, nude ponekad u katalozima antikvarnica.

Inače, osećam se podnošljivo, a ako očekuješ potpuno patološko objašnjenje mog pomalo složenog i svakako i pomalo nejasnog slučaja, – ne mogu ti ga, na žalost, dati. Dopisujem se sa toliko lekara u 5 - 6 zemalja, i svi oni traže od mene nešto tome slično, pa bih se upleo u medicinsku prepisku, a to nikako ne ide. Ionako već imam više nego dovoljno poslova koji mi otežavaju rad na III tomu.³ Prema tome, izvini, molim te, sve te trice nisu ozbiljne, već mi samo povremeno smetaju.

Srdačni pozdravi tvojoj ženi i ćerki.

Tvoj

F. Engels

¹ Karl Marx: *Gospodin Vogt* – ² Karl Marx, *Vitez plemenite svesti* – ³ *Kapitala*

218

Engels Hugu Lindemannu i Carlu Stegmannu
u London^[515]

122, Regent's Park Road, N. W.
London, 6. X 92.

Vrlo poštovana gospodo,

U odgovoru na Vaš cenjeni dopis od 2. 10. izveštavam Vas da sam ranije više puta izlazio u susret sličnim molbama sasvim nepoznate gospode, ali su me, na žalost, iskustva koja sa tim imam naterala da donesem odluku da ovo nikad više ne učinim^[516].

Osim toga, zato što se ne osećam dobro, biću prikovan, verovatno, duže vreme za sofu i stoga nisam u stanju da u svojoj biblioteci tražim stare, retko upotrebljavane časopise.

Pod ovim okolnostima žalim što Vam ne mogu učiniti željenu uslugu, i ostajem

odan Vam
F. Engels

219

Engels Augustu Bebelu
u Berlin

London, 7. okt. 92.

Dragi Auguste,

Pre svega o poslovima.

Lafargue je poslao priloženi izveštaj u listu »France« o interpelaciji bulanžiste Millevoye-a^[517]. On hoće da iskoristi priliku da pred skupštinu iznese sve što su nemački socijalisti u 1871. godini i posle nje učinili za očuvanje odnosno uspostavljanje dobrih odnosa između Francuske i Nemačke i šta su zbog toga pretrpeli; on želi da dobije: les dates des protestations des socialistes allemands, les paroles prononcées au Reichstag et ailleurs, et les condamnations subies.¹

A pošto ja imam samo deo ovih stvari, a stajalo bi me mnogo truda da ostalo pronađem u svojim kompletima novina smeštenim po mnogim sanducima, pri čemu bi se lako moglo desiti da previdim ono što je najznačajnije, – ti bi i mene i Francuze mnogo obavezao kad bi mi odabrao najubedljivije primere i poslao mi ih s datumom i navodima iz glavnih mesta iz zvaničnog stenograma. Znači,

1. izjašnjenja koja su prouzrokovala hapšenje članova Braunšvajškog odbora 1870. u Lecenu, s navedenim datumima i trajanjem kazne zatvora^[518],

2. vaše proteste u rajhstagu protiv aneksije^[519] i možda još neka istaknuta mesta iz »Volksstaat« protiv rata i aneksije;

3. neka jaka mesta iz kasnijih tvojih i Liebk[nechtovih] govora u rajhstagu, sa datumom i navođenjem predmeta debate;

4. ono što ti se inače učini važnim.

Nije potrebno naročito mnogo toga; ti otprilike znaš koliko se može upotrebiti u jednom govoru, a ako ima još 1 - 2 citata za rezervu, to je dovoljno. Bilo bi mi drago kad bi naveo i *svoja sopstvena* izjašnjenja, da Francuzi ne bi pomislili da je L[iebknecht] sve sam uradio, ili čak rekli da je L[iebknecht] izuzetak a ostali su drukčije mislili.

Juče smo ti poslali zajedno sa »Workm[an's] Times« 2 francuska lista o Liebk[necht]ovim govorima, među njima i nešto od Guesde-a^[520] što će ti se verovatno dopasti.

Laf[argue] će održati govore u Karmou i drugim gradovima juga i vratiće se do 16 - 17. o. m. U to vreme zasedaće skupština i on bi tada morao imati materijal.^[521]

¹ datume protesta nemačkih socijalista, govore održane u rajhstagu i na drugim mestima i kazne koje su zato dobili

On piše da je patriotska štampa, koju svu plaća Rusija (naročito »La France«), besno napala L[ie]bk[necht]a. Rusko poslanstvo sada plaća ove listove »na parče«: toliko i toliko za primanje svakog pojednog članka. A to je znak da su Rusi u novčanoj krizi. Sigurno je da je L[ie]bk[necht] naišao na burno odobravanje. Ne zavidim starome na toj popularnosti i nadam se samo 1. da ga ona nije učinila još samovoljnijim u odnosu na red[igovanje] lista »Vorwärts«, 2. da on, poboden pakosnim napadima *nemačkih* patriota i optužbama za veleizdaju itd. iznenada u rajhstagu ne izjavi obratno i time nasanka ne samo sebe već i nas. Jedan reporter iz »Gaulois« kaže da je on rekao: Ako Nemačka objavi agresivni rat Francuskoj, nemački socijalisti će objaviti rat svojoj sopstvenoj vladi, et moi-même je prendrais un fusie pour défendre l'intégrité du territoire français.² Nije nemoguće da on, želeći da ispravi ovaj očito preuveličan izveštaj, ode u drugu krajnost, ako ga junkeri i buržuji u rajhstagu valjano potpraše.

Laf[argue] kaže da će Loubet i ministar za javne radove, Viette, prionuti u Karmou na posao da na prihvatljiv način smire štrajk^[522] i prinude društvo da popusti, ali da Freycinet to ne želi. On cilja na mesto predsednika republike i stoga hoće da sačuva za sebe glasove desnice i centra.

Uostalom, Laf[argue] je vrlo zadovoljan kongresom^[480].

Onih 12 primeraka »N[eue] Z[eit]« stigli su ovde³ i poslani su Tussy; trebalo je da ih ti ljudi pošalju *njoj* umesto meni, ovako je izgubljen jedan dan. Na žalost, »Pall Mall Gazette« je ovih dana promenio vlasnika, i sad još ne znamo šta se sad može učiniti s tim listom.

Tvoj opis pokreta među rudarima poklapa se sa ovdašnjim iskustvima; i ovde ti ljudi ostaju vrlo izolovani od drugih grana i napreduju sporije od drugih. Ali činjenica da kod nas jedna jaka radnička partija stoji spremna iza njih pomaže nam da konačno sve prebrodimo, ti ljudi nam *moraju* prići, pošto ih je pokret već zahvatio. S druge strane, i ovde su, kao i tamo, vođe loše i nepouzidane, i nemoguće im je uliti poverenje u radnike drugih grana. A, uz to, ovde ima još i surevnjivosti među ljudima koji pripadaju raznim ugljenim bazenima, surevnjivosti koja je dosad sprečila čak i stvaranje jednog jedinstvenog strukovnog saveza svih rudara.

Učiniću sve što je moguće da sprečim da se Francuzi odreknu tvog saradništva. Posebno je važno da se bar s vremena na vreme u Parizu pojave verodostojni izveštaji o nemačkom pokretu, i naročito da se ljudima razjasni opšta politička situacija u kojoj vi morate da vodite borbu. To možeš samo ti i pri tom nema uopšte potrebe da dođeš u sukob sa L[ie]bk[necht]om, ako on ne smatra da ima monopol na saradnju u francuskom listu,⁴ što ne može biti.

Ne treba da se plašiš zbog toga što se Burns drži previše povu-

² i ja sâm bih se latio oružja da branim *integritet francuske teritorije* — ³ Vid u ovom tomu, pismo br. 213. — ⁴ »Le Socialiste«

čeno. Sujeta tog čoveka se može meriti sa Lassalle-ovom. Ali on je imao potpuno pravo što se držao potpuno rezervisano prema pre nagljenosti s kojom se K. H[ardie] gurao da bi svojim marifetlucima obezbedio sebi prvo mesto.

Sad baš čitam Hansa Müllera, još ga nisam završio. Sve su to stare priče koje su nam odavno poznate. Onih nekoliko loših govora koje je naveo nisu čak ni vešto izabrani; ako bih partiji odnosno frakciji hteo da pripišem sitno-buržoaski karakter, mogao bih dati još i drugi materijal. Sama subvencija parobroda pruža osmostruko veće mogućnosti i bolja je nego ono što on ima^[523]. Od L[ie]bk[nehta] uzima govor iz 1881.^[524] iz perioda opšteg rasula posle zavođenja zakona protiv socijalista^[53], umesto kasnijeg govora kad je politička situacija učinila da miroljubive i čiftinske note izgledaju još neoprositivije. On dolazi do tvrdnje da je nasilje u svim okolnostima revolucionarno i nikad reakcionarno. Taj magarac ne primećuje da, kad nema reakcionarnog nasilja protiv kojeg se treba boriti, uopšte ne može biti govora o revolucionarnom nasilju; pa, ne može se dizati revolucija protiv nečeg što ne treba svrgavati.

To je nemoćan gnjev hvališa-studenata, literata i bivših radnika koji teže da postanu literate, gnjev izazvan time što naša partija spokojno pobjednički napreduje, bez i najmanje potrebe za pomoć ovih gospodičića. Partija je dovoljno jaka da sve svoje pogreške sama ispravi. Tako je bilo sa neospornim pitomim čiftinstvom frakcijske većine u vreme subvencije parobrodima, tako je bilo sa tradicionalnom navikom uprave partije da dejstvuje diktatorski, navikom koja se zadržala još izvesno kratko vreme *posle* ukidanja zakona protiv socijalista (i koja je, povrh toga, bila kopija *takve iste* težnje ranijih uprava berlinske organizacije) itd. itd. Naša partija je tako jaka da bi, bez opasnosti da se degeneriše, mogla svariti ne samo veliki broj čifta već i obrazovane pa čak i gospodu nezavisne^[286], ako oni sami ne bi skrivili svoje isključenje.

Pošta se zatvara. Pozdrav tvojoj ženi i tebi od Louise i

tvog
F. E.

220

Engels Ludwigu Kugelmannu
u Hanover^[525]

Dragi K[ugelmann],

Dobio sam primerke *Vogta*¹ i zahvaljujem ti. Naruči sebi antikvarske kataloge o pravnim i političkim naukama, novijoj istoriji Nemačke i, posebno, o 1848, tamo ćeš s vremena na vreme naći po koju svesku »Revue«. I ja sam sâm tako nabavio oko 2 sveske.

Baš sam završio 27. glavu trećeg toma,² 29 - 34. predstavljaju glavnu teškoću.

Srdačni pozdravi ženi i ćerki.

tvoj
F. E.

[London] 10. 10. 92.

¹ Karl Marx, *Gospodin Vogt - 2 Kapitala*

221

Engels Lauri Lafargue
u Pere

London, 14. okt. 92.

Draga moja Löhr,

Zahvaljujemo ti Louise i ja na tvojim pismima, koja smo jutros primili. Sinoć smo primili pismo od Paula, upućeno iz Bordoa.

Naprije poslovno. U prilogu ćeš naći:

1. Manifest des soz[ial] dem[okratschen] Ausschusses (Izvršnog), Braunschweig,¹ od 5. septembra 1870. godine, s Mohrovim i mojim² pismom, ali Paul bi bolje učinio da ga navede kao *Mohrovo* koji ga je, vjerujem, i potpisao. *To se odnosi na izvode iz rukopisa pod br. III* (str. 2.).

2. *Prva i druga Adresa G[eneralnog] v[ijeća] Internacionale o ratu* od 23. jula 1870. i od 9. septembra 1870. s francuskim prevodom *načinjenim*, vjerujem, u Ženevi; vjerovatno ga treba pregledati i radi tačnosti prevoda i radi stila.

3. Niz izvoda iz rukopisa koje smo primili od Bebela, koji se sa svojom ženom dao na posao da bi nam dostavio što nam je nužno trebalo.

Mislim da će to biti dovoljno za Paulov govor,³ iako ti ne zavidim na dužnosti prevodioca svega toga, a naročito zbog stila naših govornika u rajhstagu.

Ipak, Paul je sada naoružan i ne treba da zavisi od Liebkn[echtovih] obećanja, koja po pravilu, češće daje nego ih ispunjava.

Milo mi je da će Paul opet učestvovati u parlamentarnoj debati i, ako je pametan, marljivo će posjećivati Burbonsku palaču za vrijeme ovog posljednjeg zasjedanja sadašnjeg parlamenta. Zamišljam, da birajući žele da vide i čuju nešto o parlamentarnoj aktivnosti svoga poslanika, a ako im on to ne pruži, on se izlaže opasnosti ne samo da izgubi svoje sjedište, već isto tako da ne nađe drugo. Uostalom, u današnjoj situaciji u Francuskoj i Njemačkoj, izborni uspjeh zavisi, bar u mnogim mjestima, od glasova izvjesnog broja *simpatizera* partije, ljudi na koje utječu beznačajni razlozi, a čija jednostavna apstinencija može dovesti do gubljenja mandata. Dalje, i Paulov prvi govor⁽³⁰⁷⁾ odavao je jasne znake *embarras*,⁴ jer se nije bio navikao na novu atmosferu u kojoj živi, kreće se i postoji; to bolje će biti ukoliko se brže

¹ Manifest socijaldemokratskog (Izvršnog) komiteta Braunšvajga – ² Pismo Odboru socijaldemokratske radničke partije – ³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 219. – ⁴ smetenosti

i više navikne na tu sredinu i parlamentarni stil, na parlamentarne poslovne i radne metode Skupštine. Ovaj put trebat će im pokazati da ga njihovo urlanje i ometanje neće zaplašiti, i ako on samo pokuša, siguran sam da će uspjeti. Ne poznam rad francuskih Narodnih skupština, ali mi se čini da ja u takvom slučaju ne bih nikome odgovarao, i u krajnjem pozvao bih predsjednika da mi osigura pravo da me saslušaju (sjajan savjet čovjeka za koga se općenito zna da ne može sačuvati svoju hladnokrvnost!).

Arndta slikaš sasvim tačno. Vidim iz Liebk[nechtova] izvještaja o njegovu putovanju^[520], da je A[rndta] blago bocnuo, ali ipak bocnuo, i vjerovatno su mu u Marseju govorili o blankističkom i alemanističkom djelovanju. Liebk[necht] izgleda sasvim opijen svojom slavom i, za sada, plus français que les français eux-mêmes.⁵ Na nesreću, uvijek tjera u krajnost i jedino se mogu nadati da neće dozvoliti da ga rodoljubivi hvastavci izazovu u Reichstagu,⁶ te da padne u drugu krajnost. Do sada je njegovo gledište, prema govorima u Manhajmu bilo onakvo kakvo se može poželiti.^[527]

Ako dobro shvaćam tvoje informacije o Rubeu, tamošnji ljudi zahtijevat će od Paula da postavi kandidaturu za Skupštinu iduće jeseni. To bi bilo vrlo dobro; R[ube] bi predstavljao prilično sigurno sjedište, dok se Lil čini prilično nesiguran – pobjeda je moguća u vremenu krajnje razbuktalih mjesnih strasti, vrlo neizvjesna u normalnom vremenu.

Uostalom, ça marche en France⁷ (sve, osim *journal quotidien*^[450]) a Karmo ne pokazuje samo da naše ideje prihvata radnička klasa, nego da to isto tako *shvaćaju* buržuji i vlada. Rezervirani stav tamošnjih ljudi – et encore des meridionaux, des Gascons gasconnants!⁹ – i miran ali odlučan način na koji gradska socijalistička vijeća rade bez posibilitičkih slabosti i ustupaka, pokazuje ogroman napredak^[522]. Što više Francuzi budu izbijali na čelo, sve više ću se radovati. Pokret na kontinentu ne smije biti ni čisto francuski niti čisto njemački da bi pobijedio, nego francusko-njemački. Ako su Nijemci naučili Francuze da se služe glasačkim listićem i da se čvrsto organiziraju, Francuzi će morati prožeti Nijemce s tim revolucionarnim duhom koji je tokom jednog historijskog stoljeća postao kod njih tradicija. Prošlo je zauvijek vrijeme da jedna nacija može zahtijevati da rukovodi svim ostalim.

«Socijaliste» u svom izvještaju ne donosi, čak ni ne aludira na rezoluciju *Congrès syndical* u Marseju^[497] o *glasgovskoj* stvari.¹⁰ Kako to, da je to pitanje obavijeno takvom tajanstvenošću?

⁵ više Francuz od samih Francuza – ⁶ rajstagu, parlamentu – ⁷ u Francuskoj se kreće – ⁸ *dnevnog lista* – ⁹ i još južnjaka, hvastavih Gaskonaca – ¹⁰ Vidi u ovom tomu, pisma br. 204, 205, 207, 208, 209.

Avelingov članak, objavljen u listu »Pall-Mall Gazette«⁽⁵⁰⁴⁾, također je objavio »Workman's Times«. *Da li još primaš taj list?*
Srdačan pozdrav od Louise

Voli te tvoj
F. Engels

Prevod s engleskog

222

Engels Pasqualu Martignettiju
u Benevento

London, 18. oktobra 1892.

Dragi prijatelju,

Razjasnila se stvar sa vojvotkinjom.¹ Ja sam tu damu poznavao samo pod muževljevim prezimenom, kao gospođu Edgren i nisam znao da joj je devojачko prezime gospodica Leffler.

Na žalost, gospođa Aveling je izgubila adresu te duchessa i stajalo ju je nešto truda da je pribavi. Sad je i to obavljeno. Gospođa A[veling] joj je pisala o Vama i toplo Vas preporučila tako da Vi treba samo da predate priloženo kratko pismo. Nadam se da ćete imati uspeha!

Ponovo moram da Vam se zahvalim za prevod završetka mog nemačkog predgovora *Položaju itd.*²!

Radim na III tomu Marxovog *Kapitala* i moram mu posvetiti svaki slobodan trenutak – stoga završavam i ostajem

Vaš
F. Engels

¹ Od Caianiella (vidi u ovom tomu, pismo br. 197) – ² *Predgovor drugom izdanju (1892) Položaja radničke klase u Engleskoj*

223

Engels Ludwigu Schorlemmeru
u Darmštat

London, 18. okt. 92.

Moj dragi Schorlemmer,

Dobio sam Vaša pisma od 31. jula i 9. o. m. To što je Pumps zaboravila na vaše bratimljenje – moja je krivica. Posle tolikog prekida, nije se usudila da na svoju ruku piše na nemačkom, pa sam joj pismo prvo napisao ja, a nisam ništa znao za njene kafanske avanture u Darmštatu i napisao sam »Vi«. Njen muž nije kriv za to, on ne zna nemački. Pumps svakog dana očekuje da se porodi, to je njeno četvrto dete. Na žalost, drugo dete, dečak, umrlo je, a najmlađe, takođe dečak, i to vrlo sladak zabavan momčić, vrlo je nežan i trenutno se takođe ne oseća dobro.

Ono što ste mi napisali povodom Anschütza navelo me je na to da ovo pismo odložim nekoliko dana u nadi da ću saznati nešto o njemu. Ali do danas ništa. Stvar stoji ovako: pre svega moram znati koliko opširna treba da bude biografija, da li je namenjena nekom časopisu i kome? itd. itd. Ako taj čovek hoće da piše o našem Carlu¹ samo kao hemičaru, potrebni su mu samo neki podaci koji bi mogli da mu posluže kao okvir. Ali ako hoće da naslika *čoveka* onakvog kakav je bio, onda je pitanje da li je on pravi čovek za to i da li bi mu se Carlova prepiska mogla tek-tako dati na korišćenje. Onda bi, s obzirom na to da hemičar koji živi u Nemačkoj sigurno ne poznaje uslove života čoveka koji je više od 30 godina živeo u Engleskoj, za mene tu ispao sasvim drukčiji, obiman posao. To me ne bi zaustavilo; rado bih na to utrošio ono slobodno vreme kojim budem raspolagao kad se budem oslobodio III toma *Kapitala* na kome sad ponovo radim. Ali ko mi jemči da će moja obaveštenja biti iskorišćena u onom smislu u kome su data? Kad je bio među nama, i ovde u Londonu – a tako je provodio sve svoje odmore s izuzetkom letovanja u Nemačkoj – Carl je bio pre svega socijaldemokrata a socijaldemokrati dosad nisu naročito brojni među hemičarima. Ipak, ne ide da u jednoj biografiji biograf u neku ruku moli čitaocce za izvinjenje što je čovek čiji život on slika imao nesreću da bude socijaldemokrata!

Ako se ne varam, Anschütz je neko vreme bio Carlov učenik u Mančesteru. Kako rekoh, biću na usluzi – koliko mi to dozvoljava moje slobodno vreme – ali bih pre svega morao znati šta se želi i kakva to treba da bude biografija.

¹ Carlu Schorlemmeru

Izvršitelji u Mančesteru² imaju prava što hoće da uredi ono što se može urediti, ne ulazeći u rešavanje pitanja autorskih prava. Ona oduzimaju mnogo vremena zato što je za izdavače bolje da malo otežu stvari; njima se ne žuri. Ni za Roscoe-a nisam ništa čuo, on će sigurno doći tek onda kad bude mogao da dá određene predloge odnosno da ih prihvati ili odbaci.

Ne znam zašto stari³ nije došao u Darmštat. Ima li mu žena još uvek tamo rodake koje ne voli da viđa često, ali i ne želi da ih zaobide? Do Londona još nisu doprle nikakve vesti o Müllerovom⁴ razvodu braka, da li se on razveo ili je žena tražila razvod.

Mnogo pozdrava od gospođe Kautsky.

Vaš
F. Engels

² Philipp Klepsch i Ludwig Siebold – ³ Wilhelm Liebknecht – ⁴ Hans Müller

224

Engels Charles-u Bonnieru

u Oxford

(koncept)

[London, sredinom] okt. 92.

Dragi moj Bonnier,

Dobio sam Protot-a^[528] – hvala. Ali, najpre jedna ispravka.

Vi kažete: »dok francuski socijalisti protestuju protiv saveza sa Rusijom i neće da čuju ni da se govori o ratu protiv Nemačke, Vi a naročito Bebel potpuno dopuštate misao o odbrambenom ratu protiv Francuske i Rusije, u kome bi učestvovali nemački socijalisti« i »ove optužbe, koje više osvajaju tle u Francuskoj, neprijatne su Guesde-u«.

Ako francuski socijalisti ne govore izričito o slučaju odbrambenog rata u kome bi svesrdno pomagali da se odbije napad cara Wilhelma,¹ to je stoga što je ovo toliko poznato, priznato i prihvaćeno da i nema potrebe da se o tome govori. U Nemačkoj nema nijednog socijaliste koji sumnja da bi u sličnom slučaju francuski socijalisti odlučno izvršili svoju dužnost braneci svoju nacionalnu nezavisnost; niko im to ne bi zamerio, na protiv, svi bi im odobravali. Takvo je stanovište mog članka². Kad ne bih polazio od postavke da će se u slučaju inostranog napada francuski socijalisti latiti oružja da brane svoja ognjišta, čitav moj članak bi bio besmislen. Ja zahtevam samo primenu istog principa na nemačke socijaliste u slučaju ruskog napada, čak i kad bi ga podržavala zvanična Francuska. Isto se odnosi i na Bebe-love reči. Ljudi u Francuskoj koji iznose optužbe protiv nas pripadaju vrsti onih koji govore: *quod licet Jovi Gallico non licet bovi Germanico*.³ Čini mi se da je posao francuskih socijalista – i to ne suviše težak posao – da ih urazume.⁴

Uostalom, upozoravam Vas da je ono što g. Protot navodi iz mog članka prosto naprosto grub falsifikat.

Kažete da je brošura dobro napisana. Nalazim da je vrlo slaba; kraj, gde onaj lakrdijaš prikazuje sebe kao ekonomistu, više je nego smešan. Njegova snaga je u suverenom preziru kojim zasipa svoju

¹ Wilhelm II – ² F. Engels: *Socijalizam u Nemačkoj* – ³ Što priliči galskom Jupiteru, ne priliči germanskom volu – ⁴ dalje su u konceptu precrtane sledeće reči: »Zaista verujem da su ove šovinističke gluposti neprijatne Guesde-u, ali za to nismo krivi ni ja ni Bebel. Uostalom, kad sam poslao članak u Pariz, ukazao sam našim prijateljima na opasnost, izražavajući bojazan da se ne povredi nacionalna osetljivost; ali mi je rečeno da je naprotiv upravo to i potrebno.«

publiku. – Čitaocima treba doista smatrati neizlečivim glupacima pa se usuditi izneti pred njih takvo mnoštvo očiglednih falsifikata (Vi tu vidite samo odlomke iz govora) i laži koje protivreče jedna drugoj. Zar je dovoljno navući masku pristalice Deroulède-ovog učenja da bi se ljudi koji sačinjavaju javno mnjenje u Parizu naterali da progutaju sve što se želi? Zar je bulanžizam u tolikoj meri nadživeo Boulanger-a da je jači nego za njegovog života?

Takva gomila laži i falsifikata je zaista nepobitna. Protiv ove 32 stranice trebalo bi napisati 3200 stranica da bi se ustanovila istina. Nema nijednog citata od makakvog značaja koji nije bestidno izopačen; ne bih neverovao da je to moguće, ali tek pošto sam uporedio bar nekoliko tekstova, sagledao sam punu meru drskosti g. Protot-a.

Evo šta mislim o književnom metodu koji smatram bednim. U upadljivoj suprotnosti sa njim stoji brižljivost u izboru materijala. Tu se očigledno oseća druga ruka koja se mnogo potrudila. Ovo svakako nije Protot.

Ovo nije ni neko od Unabhängigen⁵[286], kako pretpostavlja »Vorwärts«. Njihov manifest (*Klassenkampf*⁶ Hansa Müllera) odlikuje se nebrizljivošću u izboru tekstova koji služe kao oslonac.

Ovo nije ni francuska policija; naziru se njeni prsti, ali ona se ne bi bavila spoljnom politikom rumunskih socijalista.

Ako g. Protot optužuje ove poslednje da su neprijatelji svete Rusije, ako dva puta citira bukureštanski list »Munca« (»Rade«) i izdaje tajnu da je Nadejde iz Jašija »Ciganin«, on to čini u interesu ruske ambasade, koja ga je svakako snabdela ovim obaveštenjima, a, verovatno, i obaveštenjima o nemačkim socijalistima prikupljenim u Berlinu od strane nekog tamošnjeg atašea.

I tako pamflet Protot-a nije samo policijski. On je takođe napisan u interesu Rusije; on je sastavni deo pomamnih napora Rusije da sebi obezbedi francusko savezništvo. U stvari, Rusija ima potrebu za Francuskom. Ona je do te mere iscrpljena privrednom dezorganizacijom, koja od 1861. godine prati socijalnu a izazvana je ekonomskim prevratom koji ona preživljuje od 1861. godine, varvarskim krčenjem šuma, razaranjem poljoprivrede seljaka i seoske domaće industrije, glađu i kolerom, da su njene finansije takve da ne bi mogla izdržati rat. Njene finansije i kredit su u stanju rastrojstva koje podseća na Francusku iz 1788. godine; ako zapadna javnost i dalje ne bude htela da odreši kesu, Rusiji će ostati tri mogućnosti: 1) bankrotstvo, 2) sazivanje narodne skupštine radi sankcionisanja novog zajma, koji bi tada mogla uspeti da zaključi na Zapadu, 3) rat kao čin očajanja, – *upravo za ovaj poslednji slučaj Francuska je neophodna*; a kad se rat objavi i francuska vojska uključi u borbu, deset prema jedan da će se car⁷ sporazumeti sa Wilhelmom i Franz-Josephom,⁸ koji će mu

⁵ nezavisnih – ⁶ *Klasna borba* – ⁷ Aleksandar III – ⁸ Wilhelm II i Franz Joseph I

izaći u susret, dok će lepa Francuska plaćati troškove banketa izmirenja.

Prevod s francuskog

225

Engels Victoru Adleru
u Beč

London, 23. okt. 92.

Dragi Victore,

Nema potrebe da te zabrinjava međunarodni kongres tredjuniona.¹ Prvo, cela priča je verovatno bila samo sredstvo da se sprovede odluka protiv Cirišana, i možda je uopšte neće pokretati Parliamentary Committee^[482]. Drugo, učesće pojedinih ljudi sa Kontinenta nije tako malo, pošto je čak i pariska bourse du travail^[201] – gde još uvek vladaju posibilisti^[42], mada više ne neosporno – odlučila da pozove tredjunione da se odreknu svog plana. Dakle, ko bi tamo još otišao? Možda gospodin Gilles, kao predstavnik nemačkih nezavisnih?^[286]

Biće vrlo korisno uputiti poruku austrijskih sindikata Parliamentary Committee. Pitaću Avelinga za adresu, ne mogu da je nađem.

Juče sam prvi put opet prešao preko Primrouz hila i nameravam da, uz svu potrebnu opreznost, odem još malo dalje krajem nedelje. Macewena ću imati u vidu. U svakom slučaju, on je consulting surgeon, što znači da on daje savete samo *drugim lekarima*, a ne direktno pacijentima. To ću već saznati. Ne možeš ni da zamisliš kako je ovde sve, pa i medicina, potčinjena etiketi, i jednom povrediti tu etiketu mnogo je teže nego deset puta povrediti zakon o moralu. Poznata mi je presuda mančesterskog društva za lekarsku etiku koju je ono, kao arbitražni sud, donelo u slučaju mog prijatelja Gumperta u Mančesteru. Posetivši jednu porodicu čiji lekar *nije bio*, da bi joj izrazio svoje saučešće (to je bilo oko 1866 - 67), on je blago izrazio svoje neslaganje s time što domaći lekar dozvoljava da ostala deca pridu leševima dva deteta umrla od šarlaha, i onaj drugi lekar je podneo žalbu zbog toga. Presuda glasi: that Dr. Gumpert had committed a breach of medical etiquette, though he was morally right!² Dakle, još jednom ti najlepše zahvaljujem, poslušaću tvoj savet.

Stepnjaku ću pisati sutra u vezi sa poslom^[500]. Ako kroz 14 dana, recimo do 7 - 8. novembra, ne dobiješ ništa, molim te, napiši mi još jednom, pa ću ga opet opomenuti. Na drugi način od Rusa nećeš izvući ništa.

Sad radim na III tomu *Kapitala*. On bi odavno bio gotov da sam u toku poslednje četiri godine mogao imati bar samo tri meseca mira. Ali nikad nisam bio te sreće. Ovog puta ću silom obezbediti sebi slo-

¹ Vidi u ovom tomu, pisma br. 204, 205, 207, 208, 209. – ² da je Gumpert povredio lekarsku etiketu, mada je moralno bio u pravu!

bodno vreme i sasvim zanemariti svu korespondenciju i ostale stvari. Smatram da sam na najtežem mestu bio već vrlo lepo obavio pripremne radove kad sam poslednji put to radio, i tako mi dosad sasvim glatko ide; istina, sad sam baš pred glavnom teškoćom, koja mi je već godinama bila prepreka, ali radim sa voljom i zato mi ni energija ne popušta, pa će valjda ovog puta nešto biti od toga.

Ovom prilikom ti šaljem jedan dokumenat koji karakteriše anarhiste češke nacionalnosti. Ta gospoda počinju da primenjuju jedan protiv drugog princip da izbori predstavljaju revolucionarni akt. Za te svinjarije nalazim opravdanje u tome što ti geaci, pošto nisu Nemci, nisu ni bili potpuno svesni kakav će sve utisak ostaviti njihovi stilski biseri na Nemce.

Svi smo se neobično mnogo obradovali dobrim vestima u vezi sa tvojom ženom. Nadamo se da će i dalje tok biti takav i da ćeš uskoro moći da nam opet javiš nešto dobro.

Srdačni pozdravi od Louise tebi, tvojoj ženi i deci, a takođe i od

tvog
F. Engelsa

Adresa Parlamentarnog komiteta
C. Fenwick, Esq. M. P.
12, Buckingham st. Strand
W. C. London

226

Engels Charles-u Bonnieru

u Oxford

(koncept)

[London] 24. [10.] 92.

Dragi moj Bonnier,

U listu »Le Figaro« G[uesde] piše: »Isto tako kao što je Liebknecht izjavio da će u slučaju napada od strane Francuske biti primoran da se seti da je Nemač, tako ćemo i mi podsetiti Radničku partiju u slučaju napada Nemačke da smo Francuzi.«

Prema tome, G[uesde] i ja se potpuno slažemo i sa njim treba da svedete svoje račune.

Vi govorite o jednoj *zlosrećnoj* Bebelovoj rečenici – o kojoj? Vi mu tolike prebacujete! Ako je to rečenica iz lista »Figaro«, da bi pucao u G[uesde-a], ona pripada G. Huret-u; B[e]bel nam je pisao da je tako nešto postojalo samo u mašti tog gospodina.

Govorite o sprečavanju rata i ponosite se što ste glasali za Domela¹ – sa njegovim planom doveli biste do poraza sve socijalističke partije Evrope.

Veoma je lepo govoriti o sprečavanju rata ma s koje strane on dolazio⁽⁵²⁹⁾. Ali zašto se tešiti iluzijama. Zar francuski socijalisti imaju načina da spreče mladog Wilhelma² da objavi rat u trenutku bezumlja? Mogu li nemački socijalisti zabraniti Carnot-u ili ma kojoj »rodoljubivoj« vladi da učini istu glupost? Kad bi bar istinsku opasnost predstavljali Wilhelm ili bulevarski revanšisti! Upravo ruska vlada nagon, ove marionete da igraju, dajući nade jednima, zastrašujući druge¹. Sprečite je da izazove rat!

Ako rat izbije, oni koji budu *potučeni* imaće dobre izgleda i obavezu da izvrše revoluciju – to je sve.

Prevod s francuskog

¹ Ferdinand Domela Nieuwenhuis, vidi u ovom tomu, pismo br. 71. –

² Wilhelma II

227

Engels Paulu Lafargue-u

u Pere

London, 3. nov. 1892.

Dragi moj Lafargue,

Sasvim sam se udubio u III tom *Kapitala* koji treba da bude završen jedanput za uvijek. Radim na najnepotpunijem i najtežem dijelu, – banke, kredit itd. Ne mogu prekinuti taj rad zbog bilo čega, a da ne bih opet morao početi iz početka. Dakle, prekinuo sam svako dopisivanje i mogu vam napisati samo nekoliko riječi:

Vrlo je nezdgodno što ste vjerovali obećanjima Millevoye-a, koji vas je nasamario kao pravi političar – u budućnosti ćete znati da ta gospoda u politici sebi dopuštaju da budu *gentlemen*.^{1[530]} Dobivam pismo za pismom iz Njemačke, u kojima se žale što vas nema u kritičnom momentu, i upozoravam vas da će biti vrlo teško obavezati naše prijatelje da obave radove za rasprave ako glavni govornik za koga su oni učinjeni bude – odsutan. Objavljivanje u brošuri^[521] nema ni stoti dio učinka kao parlamentarni govor, to je stvar o kojoj naši berlinski prijatelji iz iskustva bolje prosuđuju.

Najmanje što biste mogli učiniti jest da 14-og pošaljete delegata u Berlin, što bi omogućilo da se tamo objasnite s našim prijateljima. Nastojte stoga nekog poslati, to će se putovanje isplatiti^[531].

Saznat ćete iz novinskih izvještaja o strašnom učinku novih metaka u Dahomeju^[532]. Jedan mladi bečki liječnik,² koji je upravo ovamo stigao (bivši Nothnagelov pomoćnik) vidio je rane, koje su napravili ti meci ispaljeni u štrajku u Nirmicu, i izjavljuje nam isto. Sigurno ljudi koji se izlažu opasnosti da na taj način budu raskomadani, hoće da znaju zašto. To je izvrsno za održanje mira, a isto tako da se obuzdaju takozvane revolucionarne strasti, s čijom eksplozijom računaju naši vladajući. Vrijeme barikada i uličnih borbi zauvijek je prošlo; *ako se vojska bori*, otpor postaje ludost. Dakle, obaveza da se pronađe nova revolucionarna taktika. O tom razmišljam već neko vrijeme, ali još nisam došao do nekog rezultata.

Opet počinjem malo izlaziti. Bio sam gotovo tri mjeseca kao u kućnom zatvoru; sada počinjem hodati, pomalo i polako; svakako, vidim da će tome uskoro doći kraj. Već je vrijeme, jer osjećam da pomanjkanju kretanja na otvorenom zraku treba da dođe kraj. A kada se sasvim oporavim, moći ćemo, nadam se, udesiti tako da vi i Laura

¹ prava gospoda – ² Ludwig Freyberger

budete dobri pa provedete kod nas nekoliko tjedana. Treba mnogo stvari da raspravimo, a i vrijeme je da Laura ponovo vidi London.

Pozdrav od gđe Kautsky.

Vaš odani
F. Engels

Prevod s francuskog

228

Engels Lauri Lafargue
u Pere

London, 4. nov. 92.

Draga moja Löhr,

Jutros Meissner šalje 38 funti, od čega jedna trećina, to jest 12 funti, 12 šilinga i 4 penija predstavlja tvoj dio, koji je isplaćen ovim čekom u prilogu i za koji te molim da mi potvrdiš primitak. Još ima oko 400 primjeraka drugog toma,¹ a drugo izdanje je u pripremi. Četvrto izdanje prvog toma je izašlo i 460 primjeraka je prodano, što pokriva najveći dio stamparskih i dr. troškova; ostaje još da se pokrije 886 maraka, a svi prihodi iznad toga bit će kao dobit podijeljeni s Meißnerom.

Treći tom čvrsto sam zgrabio i neću ga ispustiti prije no završim. To je moguće jedino ako zapustim prepisku, zato mi oprosti zbog kratkoće.

Ti bi sada trebala ozbiljno pomišljati na skori dolazak u London; o njemu smo tako mnogo razgovarali, pa bi se on konačno mogao i ostvariti. Svima će nam biti milo da te ovdje opet još jednom vidimo.

Svaki dan očekujem vijesti da će Pumps dobiti još jedno dijete. To je sad pravi čas, i ako nije prošao; ona sama očekivala je dijete prije mjesec dana, ali ona se uvijek vara u svojim računima.

Htio bih znati da li je Jack Burns izgovorio besmislice o stranim radnicima, koje mu Huret pripisuje u listu »Figaro«.^[533]

A sada, opet na posao! Onog dana kada završim ovaj dio o bankama, i kreditu, na kome se spotičem već 4 - 5 godina (jer je to neostvariv zadatak ukoliko čovjek nema tri potpuno slobodna mjeseca, a ta tri ja nikada nisam mogao imati) – onog dana kada to završim, možeš biti sigurna da ću nešto popiti.

Pozdrav od Louise!

Uvijek tvoj,
F. Engels

Prevod s engleskog

¹ Kapitala

229

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken^[534]

Dragi Sorge,

Moraš mi oprostiti za to što retko pišem, ove zime treba da završim III tom,¹ to se **mora** svršiti a ne može ako ne odložim *svu* svoju prepisku. Već tri nedelje radim na tome i mogu ti reći samo toliko da rad odmiče preko svakog očekivanja; kad su me poslednji put prekinuli bio sam već dobro obavio pripremne radove, i sad se to isplatilo. Mada imam još hrpu poslova, ipak sam doterao dotle da mogu da sagledam kraj. I niko se tome ne raduje koliko ja, taj mi je posao pritiskao savest kao kakva mora. Silom sam sebi obezbedio slobodno vreme – ne može manje od 4 meseca potpune oslobođenosti od svih drugih poslova. Znam da ako to sad ne uradim, nikad neću moći, dolaze vremena buna i ratova. Ali ti i svi drugi morate trenutno zbog toga da trpite, – pa, izvini!

Tvoj

F. E.

London, 5. [11.] 1892.

¹ *Kapitala*

230

Engels Sergeju Mihailoviču Kravčinskom (Stepnjaku)
u London

122, Regent's Park Road, N. W.
[London] 5. nov. 92.

Dragi moj Stepnjače,

Najlepše hvala za Vaše pismo od 25. oktobra⁽⁵³⁵⁾. Vidim da je Adlerovo pismo upućeno Vama ostalo ovde i da Vam još nije vraćeno, pa ga zato sada prilažem.

Srdačni pozdravi gospođi S[tepniak] od gospođe Kautsky i

Vama odanog
F. Engelsa

Prevod s engleskog

231

Engels Augustu Bebelu
u Berlin

London, 6. nov. 92.

Dragi Auguste,

Celo vreme sam valjano argatovao na III tomu¹ i, srećom, ne bez uspeha. Već danas mogu reći da je u priličnoj meri prebrođena glavna teškoća – kredit i da ovde predstoji još samo tehnička redakcija, svakako, zapetljana, a i oduzeće mnogo vremena. Taj rad mi je prčinio mnogo zadovoljstva, s jedne strane zato što tu ima toliko sjajnih novih gledišta, – pitaj Louise kojoj sam pročitao mnoga od njih, – a zatim i zato što mi je dokazao da je ova stara lobanja ipak još uvek sposobna da radi, čak i relativno teške stvari. Glavna šteta koju su mi nanele godine sastoji se u tome što se razne pregrade u pamćenju više ne mogu tako lako naći i otvoriti i stoga sve ide sporije. Ali to se već nekako može podneti.

Ali, ako sam prebrodio glavnu teškoću, ne znači da ću uskoro biti gotov: Osim ovog odeljka ostaju i ona dva poslednja (nešto manje od $\frac{1}{3}$ svega), koje još nisam ni pogledao, a zatim i konačna tehnička redakcija cele knjige, koja doduše nije teška ali je utoliko dosadnija i veća gnjavaža. To će mi sigurno oduzeti zimu – a zatim još korektura – a istovremeno i korektura drugog izdanja II toma.¹

Sebi sam vreme za to izborio potpuno obustavivši svu prepisku, ukoliko ona nije apsolutno hitna. Prepisku s tobom neću obustaviti, iako ne mogu uvek da odgovaram toliko brzo i opširno koliko bih to želeo. Pa, ti nećeš imati ništa protiv ni ako se, umesto mene, Veštica utoliko češće bude prihvatila pera.

Lafargue tek treba da nauči da kod buržoaskih političara data reč služi samo za to da bude prekršena^[530]. Uostalom, pravilnik o radu, koji u takvim pitanjima isključuje debatu, ionako bi mu pokvario plan. On je još uvek sasvim nov u skupštini, ali je obećao da će sad češće odlaziti tamo. Oni sad hoće da štampaju dokumente kao brošuru^[521].

Loše sam se izrazio u vezi sa Hansom Müllerom.² Nisam mislio da vi kao Glavni odbor partije treba da obratite pažnju na tu sklepanu stvar a još manje na način koji sam ja ukazao. Već ako uopšte pod vašim uticajem bude otvorena polemika protiv tog srditog momka, onda tako itd. Čini mi se da je apsolutno potrebno da partija u takvim prilikama kritikuje svoju sopstvenu prošlost i na taj način se nauči

¹ *Kapitala* – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 219.

boljem delanju. Istina, gluposti iz perioda subvencije parobroda^[523] itd. su prošle, ali isti ljudi su još uvek tu i bar neki su sposobni da ponove nešto slično. Ako sve greške koje su počinili frakcija i pojedini njeni članovi treba prikrivati koprenom ljubavi, onda to, po mom mišljenju, znači odgajati nezavisne^[286]. Gospoda Frohme, Blos itd. treba dobro da se potkuju. Zar nisam u pravu kad neke solingenske predloge za partijski kongres, koji mirišu na »nezavisnost«, objašnjavam protestom protiv toga što se Schumacher pretvorio u buržuja i filistra?^[536] Malo ljubavi prema istini u slikanju prošlosti u »N[eue] Z[eit]« uopšte ne bi škodilo i ti bi bio baš pravi čovek koji bi to obavio stručno i taktično, ali da li je to uputno s obzirom na tvoje mesto u Glavnom odboru – to je sasvim drugo pitanje. Ali, do te kritike bi trebalo jednom da dođe, pa, ovako ili onako.

Sinoć sam sa uživanjem čitao izveštaj vašeg Glavnog odbora^[537]. Vrlo dobro. Mirno, trezveno, samo činjenice koje govore same za sebe i samo na kraju onih nekoliko neophodnih kratkih reči gordog osećanja sopstvene vrednosti. Videćemo da li će Aveling uspeti da ga objavi u izvodima u listovima. Ali vas ovde formalno bojkotuju iz čisto engleskog šovinizma. To što u Nemačkoj postoji radnički pokret, koji postupa sasvim drukčije nego engleski, koji prezire sva tredjunionistička i političko-parlamentarna pravila, što ovde važi kao jevanđelje, i ipak korača iz pobeđe u pobeđu, – to ovde ljude veoma ljuti. Ne govorim o buržujima. Stari tredjunioni vide u svakom vašem uspehu svoj sopstveni poraz i poraz svog metoda. Fabijanci se ljute što vi napredujete, *uprkos tome* što ratujete protiv svih buržoaskih radikala. Rukovodioci Social Democratic Federation vas mrze zato što niste hteli da učestvujete u njihovim intrigama niti da uđete u savez za uzajamno ulizivanje, u koji vas »Justice« već godinama pokušava da uvede bilo milom bilo silom. A to prećutkivanje je lako izvesti s obzirom na to što engleske mase u velikoj meri ne poznaju stvari u inostranstvu i s obzirom na oholost zahvaljujući kojoj stranac važi za čoveka niže vrste a svi događaji u inostranstvu za prilično beznačajne. Što se tiče radničkih pitanja, »Chronicle« je u rukama fabijanaca, »Justice« je preko Hyndmana angažovan za vašljivog Gilles-a, »Workman's Times« takođe veruje da se ništa ne može postići bez osnove u vidu neke velike tredjunionističke organizacije u engleskom smislu. Pa gde onda da nešto ubaciš? Samo u buržoaske listove kao vest interesantnu za sve. Da smo makar samo godinu dana imali neki list koji bi nam štampao prosto izveštaje o nemačkom pokretu, – stvar bi se okončala; jer potajno postoji dovoljno jak duh internacionalizma kome je potrebna samo hrana da savlada glupu britansku oholost, bar kod jednog velikog broja. Ali, šta ćeš!

»Workman's Times« preti da će prestati da izlazi, – tu se krije nešto čemu pokušavamo da uđemo u trag. Ovde takve stvari nikad ne prolaze bez lopovluka.

Sad ad vocem³ Vollmar. Po mom mišljenju, napadi na tog čoveka su bili vrlo nevešti. Naseli su na reč državni socijalizam. Ta reč uopšte ne izražava jasan pojam, već je, kao »socijalno pitanje« i slično, čisto žurnalistički izraz, čista fraza, pod kojom se može podrazumevati sve i ništa. Zalud je sporiti se oko pravog smisla jedne takve reči; njen pravi smisao sastoji se u tome što nema nikakvog smisla. U »N[eue] Z[eit]« se nije moglo lako izbeći analiziranje tog nazovi pojma, i ono što je o tome rekao K. K[autsky] takođe je vrlo dobro (samo što i on misli da se iza toga nužno skriva neki *pravi* smisao)^[538]. Ali u političkoj debati Vollmaru se čini ogromna i sasvim suvišna usluga kad se čovek spori s njim oko toga *šta* je državni socijalizam a *šta* on nije; to je presipanje iz šupljeg u prazno, besciljno bistrenje kafanske politike. Po mom mišljenju, na partijskom kongresu bi se moralo reći: dragi V[ollmar], baš nas briga *šta* ti zamišljaš pod državnim socijalizmom, ali ti si u svojim izjavama rekao to i to o vladi i našem držanju prema njoj, tu smo te uhvatili, to je suprotno taktici partije isto onoliko koliko su to i fraze nezavisnih i *za to nam moraš odgovarati*. To njegovo direktno uvlačenje u zadnjicu Wilhelmu⁴ i Capriviju je jedino shvatljivo, i to sasvim shvatljivo, i na tu tačku sam hteo da ti obratim pažnju pre partijskog kongresa.

Prilog Veštice.

Srdačni pozdravi tvojoj ženi i tebi. Radujemo se što nam stavljaš u izgled da ćeš nas skoro posetiti. Ovde to može biti od *velike* političke koristi; mi ćemo već urediti sve što je potrebno. Što se tiče nedeljnog lista, *potpuno delim tvoje mišljenje*.^[539] On će u inostranstvu imati ogroman uticaj, tu se odsustvo lista »Soz[ial] dem[okrat]« još uvek veoma oseća. Inostranstvu je neophodan dobar nedeljni pregled događaja u partiji.

³ povodom – ⁴ Wilhelm II

232

Engels Paulu Lafargue-u
u Pere

London, 12. nov. 1892.

Dragi moj Lafargue,

Niste mi javili gdje da Vam pošaljem odgovor, dakle, šaljem Vam ga u Pere.

Dostavljam Vam u prilogu ček na 20 funti koji ste od mene tražili, ali Vam javljam da ubuduće *uopće neće moći* pokrivati nedostatak novčanih sredstava, i štaviše, deficit koji se može javiti u francuskoj partiji. Potrebno je da se svaka nacionalna partija brine za svoje vlastite troškove i da se, kao u Francuskoj, ne čuju više vječne tužaljke da »članarina ne dolazi«. S malo reda, takve se stvari ne bi mogle događati; blagajnik se mora nalaziti pod nečijom kontrolom, a kada oboli dobije zamjenu i podnosi izvještaj o prihodima i izdacima. Da Vam se desila neizbježna nesreća, dopuštam ipak; ali da za tu nemarnost plaćaju *odgovorni partijski funkcioneri*, to je nužno!

Ali napokon, to je učinjeno – idemo dalje!

Izložio sam Bebelu čitavu aferu Millevoye;¹ čini se da se to stižava; tome su doprinijeli vaši uspjesi u Karmou^[522] i drugdje. Plodovi vaših putovanja po Francuskoj počinju zreti i svi mi s radošću gledamo ostvareni napredak u Francuskoj. Gledajte sada, kakvo sjajno oružje imaju ljudi u Francuskoj već četrdeset godina u općem pravu glasa – da su ga samo znali iskoristiti! To je sporije i dosadnije od poziva na revoluciju, ali je deset puta sigurnije; i, što je korisnije, pokazuje besprijekornom tačnošću dan kad treba pozvati na oružanu revoluciju; čak kladio bih se deset prema jedan, da bi opće pravo glasa kad bi ga radnici inteligentno upotrijebili, nagnalo vladajuće da naruše zakonitost, to jest, da nas dovedu u najpogodniju situaciju za sprovođenje revolucije. Na izborima godine 1893. moramo osvojiti novu etapu, a tada će se ostvariti ono jedinstvo socijalista raznih nijansa, o kojima neprestano govori Liebknecht. To će se jedinstvo ostvariti, čim bude 20 socijalista u parlamentu; ako naši budu imali, kao što se nadam, većinu, moći će diktirati odnose. Međutim, nastavite s vašim »pobjedama i osvajanjima«, i vidjet ćete kako će vas Nijemci najtoplije pozdraviti.

Da li ste primili izvještaj njemačkog Glavnog odbora podnesen na Berlinskom kongresu?^[537] Divan je, to je rat.

Novine – oh, novine!^[550] Kad francuska buržoazija čini tolike¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 231.

teškoće ruskom caru prije davanja zajma, to će mi bar dijelom nadoknaditi izgubljene nade, koje nam je pripremao taj list.

Poljubite Lauru!

Kind regards from Mrs. Kautsky!²

Vaš odani

F. Engels

Prevod s francuskog

² Srdačni pozdravi od gospođe Kautsky

233

Engels Augustu Bebelu
u Berlin

London, 15. nov. 92.

Dragi Auguste,

Eto vidiš kako mi smetaju u radu! Glupi članci iz »Tribüne« nagone me da se umešam. Molim te – ove nedelje je ionako suviše kasno – da se pobrineš da se ovaj članak štampa u sledećem broju lista »Tribüne«^[540].

Možeš li mi poslati još jedan primerak svih tih članaka o Baku-njinu? Svoj primerak redovno šaljem Sorgeu i tako više nemam ni jedan, a mogla bi se ukazati potreba da se vratim na njih. Umesto da radim, moram da prebiram po tim starim tricama, ali nije se moglo dopustiti da se i dalje pletu te laži. Možeš li da saznaš ko je autor?

Pozdravi Victora. Louise će danas poslati u Beč izveštaj o događaju na Trafalgarskom skveru^[541].

Srdačni pozdravi i gospodi Juliji.

Tvoj
F. E.

[Dodatak Louise Kautsky]

Srdačni pozdravi Juliji, Victoru, Poppu i dobrom lovcu pred gospodom.¹ Dobila sam »Sozialist«, najlepše hvala. Želim uspeha u radu.

Srdačni pozdrav
Louise

¹ Augustu Bebelu

234

Engels Sergeju Mihailoviču Kravčinskom (Stepnjaku)

u London

122, Regent's Park Road, N. W.
[London] 15. nov. 92.

Dragi moj Stepnjače,

Kako bi bilo da Vi, gospođa S[tepnjak], Volhovski i njegova mala devojčica dođete u *četvrtak*¹ kod nas na obed. Ako dođete otprilike između 3.30 h i 4 h, možemo da porazgovaramo o stvarima i da obedujemo u 5 h. Vi znate da je Vaš stan vrlo daleko odavde, i ako se ne dogovorimo onako kako sam gore pomenuo, lako se može desiti da propustite obed kod svoje kuće.

Srdačni pozdravi gospođi S[tepnjak] od gospođe Kautsky i

Vama odanog
F. Engelsa

Prevod s engleskog

¹ 17. novembra

235

Engels Augustu Bebelu
u Berlin

London, 19. nov. 92.

Dragi Auguste,

Vaš partijski kongres^[489] ovog puta nije protekao tako sjajno kao ranije. Debata o pitanju plata bila je veoma neugodna, mada ja mislim da Francuzi i Englezi u *ovoj* tački ne bi učinili ništa bolje, što mi Louise, istina, ne daje za pravo. Odavno sam se uverio da su tu smetnja ograničenosti vidokruga radnika koje im nameću njihovi dosadašnji uslovi života. Ti isti ljudi za koje je sasvim prirodno što njihov idol Lassalle živi kao pravi sibirčanin od svojih sopstvenih sredstava, opetužuju Liebknehta što je njemu, kao uredniku koga oni plaćaju, potrebna jedva trećina tog novca, mada im list¹ donosi petostruko i šestostruko više^[542]. Teška je sudbina biti zavisna, čak i od jedne radničke partije. A i ako se ostavi po strani pitanje novca, za svakog ko ima inicijativu nezahvalno je mesto urednika lista koji pripada partiji. Marx i ja smo se uvek slagali u tome da *nikad* ne prihvatimo takvo mesto, i da možemo imati samo list koji je u novčanom pogledu nezavisan čak i od partije.

Vaše »podržavljenje« štampe može doneti velike nezgode ako ode isuviše daleko. Vi apsolutno *morate* imati u partiji štampu koja nije direktno zavisna od Glavnog odbora pa čak i od partijskog kongresa, tj. koja je kadra da u okviru programa i usvojene taktike bez ustezanja pokaže da je u opoziciji protiv pojedinih koraka koje preduzima partija, i da u granicama partijskog morala slobodno podvrgne kritici i program i taktiku. Kao Glavni odbor partije, vi treba da podržavate takvu štampu, čak i da je stvarate, jer tada ćete još uvek imati veći moralni uticaj na nju nego kad bi ona nastala *protiv* vaše volje. Partija prerasta okvire dosadašnje stroge discipline, sa 2-3 miliona i prilivom »obrazovanih« elemenata potrebno je veće polje dejstva od onoga koje je dosad bilo ne samo dovoljno, već je postavljalo čak i korisne granice. Što se brže i vi sami i partija pripremite za ovakvu izmenjenu situaciju, to bolje. A prvi korak je *formalno* nezavisna partijska štampa. Ona će se sigurno pojaviti, ali bolje je ako udesite da ona od samog početka ostane pod vašim moralnim uticajem a ne da se pojavi kao vaš protivnik.²

U pitanju proslave Prvog maja počinili ste jednu veliku grešku, ali ne u Berlinu već u Briselu^[543]. Tada ste morali znati šta možete

¹ »Vorwärts« - ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 245.

da obećate i da održite reč, a vi ste obećali više nego što sad možete učiniti. Smatram da je tvoj govor o tome dobar koliko i Victorov i potpuno ti verujem da bi u Nemačkoj neodlazak na posao odneo žrtve nesrazmerne uspehu i dobitku^[544]. Ali svuda će ostaviti *vrlo loš* utisak ako najjača partija na svetu odjednom tako pozove na povlačenje. Noblesse oblige.³ Vi ste bojni odred, corps de bataille⁴ modernog radničkog pokreta, i ako ste to obećali u Briselu, onda ste bili moralno obavezni da to i učinite. Svakako, kad se učini jedna glupost bolje je ne učiniti i drugu, mnogo veću, – sad je u stvari glavno ne prekinuti pobedničko napredovanje nemačke partije, – ali ipak, razmislite kakav će utisak u svetu napraviti ova berlinska odluka. Čini se da je i u Francuskoj ta stvar izazvala ozlojeđenost i vama će sigurno i otuda nešto prebaciti. Takvu moralnu štetu ne smete sebi po drugi put naneti, – prema tome, u *Cirihu*^[465] hrabro branite svoje mišljenje i recite otvoreno da se ne možete obavezati da nećete otići na posao, pa se onda mogu ljutiti na vas, ali vam se neće moći prebaciti da ste pogazili reč i da se povlačite. Besmislica je želja da se pokret u svim zemljama formira jednoobrazno. Austrijanci, kojima je nužno da ne odu na posao Prvog maja, i koji su, stoga, spremni da podnesu one iste žrtve koje vi s pravom odbacujete u svojim uslovima, imaju prava da tako postupaju isto koliko i vi; a sad vam mogu stavljati prigovore na koje ne možete ništa odgovoriti. Jer upravo *njihov* postupak dokazuje da ne postoji slučaj *nemogućnosti* predviden u Briselu.

Još nismo dobili debatu o državnom socijalizmu.

Moram ti čestitati na tvojim rezolucijama. One su stvarno odlične; znam samo jednog koji je to umeo bolje da napravi, a to je bio Marx. Kako rezolucija o državnom socijalizmu tako i ona o antisemitizmu pogađa srž stvari. A upravo takve revolucije bile su dosad slaba strana nemačkog pokreta, one su mlake, nesigurne, neodređene, frazerske, kratke, većinom sramne. Srećom, one su toliko neprevodive da je prevodilac na strani jezik prinuđen da u njih unosi smisao koji one same po sebi nemaju.

Ovo dole je pozorište koje su nacrtali Louise i Aveling. Već osam dana mi neprestano guraju ovaj ovako ukrašeni tabak među hartiju za pisanje pisama, i tako je on imao čast da ga pošaljem tebi^[545].

Videćeš u prilogu šta tručaju sedam Švaba iz Londona – fabijanci^[28] iz lista »Chronicle» – o partijskom kongresu. Tim siromasima je pozlilo. Pošto vam je veliki Shaw u maju stavio na dušu neophodnost šurovanja sa liberalima i dokazao da van ove politike postoji samo defeat i disgrace,⁵ on sad priznaje u jednom govoru u Democratic Club da su ih liberali sramno prevarili i da su oni na izborima poznjeli samo – defeat i disgrace, a da sad liberali smeraju da zajedno sa torijevcima prevare radnike! I ti ljudi hoće da vas uče »praktičnoj politici»! Čak, on sad kaže da obe stare partije imaju *jednu te istu politiku*, i da

³ plemstvo obavezuje na plemenita dela – ⁴ borbeni odred – ⁵ poraz i sramota

osim nje ne postoji ništa drugo osim – socijaldemokratije! Mislim da će to na dobrog Edea delovati kao hladan tuš.

Srdačni pozdravi tvojoj ženi i svim prijateljima.

Tvoj
F. E.

(u proscenijumu)

[*Dodatak Louise Kautsky*]

Veštica lično pozdravlja; tako daleko ne dopire moje majsko uhićenje.

236

Engels Paulu Lafargue-u
u Pere

London, 22. nov. 92.

Dragi Lafargue,

Hvala za novine. Panamska afera^[546], uz izvjesne okolnosti mogla bi postati za buržoasku republiku ista Pandorina kutija, kao što je za julsku monarhiju bila fioka sa dosijeima Emila de Girardin-a, zbog čega je izbijao po jedan »skandal svakog dana«.^[547] Dok to traje, čini mi se da je Vaše mjesto u Parizu, u Skupštini, u centru vijesti, da nastojite biti i da budete u toku događaja, a naročito onog što se otkriva iz dana u dan. Svaka nova skandalozna činjenica koja će biti otkrivena, predstavljat će naše oružje. Vrijeme je da završim III tom,¹ kraj stoljeća sve više se nabija elektricitetom. Srećom, ide dosta dobro (tj. rad na III tomu) i nadam se da ću ga završiti tokom zime. Najveća teškoća je prebrođena.

Sam Moore je od nas otišao. Sprovest će veći dio odmora na selu s roditeljima i vratit će se u januaru. Vidjet ćemo ga još u iduću nedjelju.

Ako se ne varam, već sam Vam javio da je Pumps dobila djevojčicu 13. ovog mjeseca – obje se osjećaju dobro.

Već nekoliko dana opet mogu izlaziti na četvrt sata; nadam se da će mi to pomoći da se potpuno oporavim.

Nijemci su učinili krupnu grešku u pitanju 1. maja; ne u Berlinu, nego u Briselu^[548]. Na međunarodnom kongresu morali su sebi pridržati pravo da slave 1. maj na *svoj način* i prema prilikama. Njihovo povlačenje ima žalosne posljedice i ako im natrljate nos, izvršit ćete samo svoju dužnost. Svaka druga partija mogla bi proslaviti 1. maj kasnije; oni, u položaju borbene glavnine evropske armije, nisu mogli to učiniti bez velike štete za opći pokret. Sasvim shvaćam razloge koji su ih naveli u Berlinu – šteta zbog prekida posla bila bi za njih nesrazmjerno veća od koristi koju bi imali; ali to je trebalo predvidjeti i onda je trebalo imati hrabrosti u Briselu *da se glasa za obustavu rada*.

Kako Laura? Kada ćemo je ovdje vidjeti? Poljubite je mjesto mene.

Louise vam želi sve najbolje.

Vaš odani

F. E.

¹ Kapitala

Molim Vas, izvještavajte me o panamskoj aferi putem novina, vrlo je važno. Vidjet će se, da je Wilson samo sasvim mali lupež prema Reinachu i komp.

Prevod s francuskog

237

Engels Juliji Bebel
u Berlin

London, 29. nov. 92.

Draga gospođo Bebel,

Od mnogih pisama koje sam dobio povodom svog rođendana, osećam potrebu da odgovorim prvo na Vaše. Od sveg srca Vam se zahvaljujem! Taj dan sam stvarno proveo u najboljem zdravlju, jer iako još uvek ne mogu da se krećem po svojoj volji i smem da hodam manje nego što bih to želeo, ipak se osećam sasvim krepko i svi ljudi kažu da izgledam vrlo dobro. Ovog puta smo rođendan pretvorili u engleski Prvi maj, tj. pomerili smo ga od ponedeljka na prethodnu nedelju;¹ Louise je smatrala da je, pošto ću tom prilikom morati ipak malo da lumpujem, dovoljan jedan dan a da su dva previše. Kuća nam je bila puna, naš Afrikanac Sam Moore, zatim Bax, Avelingovi, Bernsteinovi, Mottelerovi, Rus Volhovski, dva radnika iz Društva⁽²²⁰⁾, mislim da su to svi; ne, umalo da zaboravim malu Inku,² koja se u Berlinu prilično zaokruglila, što joj vrlo lepo stoji, – i sad imam opipljiv dokaz da su u Berlinu ljudi naučili da se siti najedu, pa onda nek' mi dođe neko da priča o gladovanju u Berlinu!

Imali smo još jednu malu zalihu sušene lazarkinje, pa smo Louise i ja uz pomoć mozelskog vina, ružice i šampanjca smešali takvu majsku bolu, da se bolja nije mogla ni smešati ni zamisliti u ovo maglovito godišnje doba. Pošto je svuda okolo bila dobra osnova u vidu hladne zakuske, na tu bolu su pošteno navalili, a ne malo i Vaš pokorni sluga koji Vas o tome izveštava, i, onako, među nama rečeno, neka gospođa a i . . . – umalo nešto da kažem, ali sam na vreme začutao – dobro su se nakresala. Julius je bio veoma raspoložen, pevao je razne pesme i pričao vesele priče, iako je, po svom ustaljenom običaju, lumpovao uz vodu i kafu, ukratko, bili smo vrlo veseli čak i iza ponoći, a to mnogo znači s obzirom na razdaljine u Londonu i na završetak rada železnica i omnibusa nedeljom posle 11 sati noću. I tako sam mogao leći u krevet mirne savesti zato što sam dostojno ušao u svoju 73. godinu. A nadam se da će mi zdravlje dozvoliti da iduće godine proslavim još bolje. Tad mi rođendan pada u utorak, i onda opet možemo početi u nedelju, ali voleo bih da tad prebančim sve do utorka uveče.

Voleo bih da sam bio i na gozbi u Berlinu; sudeći po onome što Inka priča kako do Vas i Bebela nije mogla da se probije zbog gužve,

¹ 27. novembar – ² Inka Fischer

– mora da je bilo izvanredno^[548]. Pa, tako nešto ću valjda još jednom doživeti da vidim, ako ne ove godine, onda iduće, tj. ako dođete da nas odvedete. Pošto je mala Fischerova kod Vas otkrila toliku srodnost duše sa mojom dragom Lenicom, mogu se s dvostruko većim poverenjem staviti pod Vaše pokroviteljstvo.

Pošto Vam je August stavio na raspolaganje samo *jednu* usku stranu, ja ću da okrenem list, pa će sad dobiti od mene samo jednu. Srdačan pozdrav.

Vaš
F. Engels

238

Engels Augustu Bebelu
u Berlin

London, 29. nov. 92

Dragi Auguste,

Najlepše ti hvala za tvoje lepe želje – sve je prošlo dobro i bez neprijatnih posledica bilo koje vrste, pa onda da grešno ne poželiš da sutra ujutru opet slaviš rođendan – ali stojim pod isuviše strogom kontrolom, da bi mi dopustili takav eksces! Pruska policija ti nije ništa u poređenju sa takvom medicinskom Vešticom. Samo, uvek pomislim, ko zna zašto je to dobro i za koje sam to grehove kažnjen ovim savesnim nadzorom. Ja ti prosto imam takve sujeverne predstave o »poravnjujućoj pravednosti« i tako pijem mineralnu vodu i limunadu i okajavam pomenute grehe, za koje i ne znam da li sam ih stvarno počinio. O politici – idući put, kroz nekoliko dana ali moram da se postaram da završim III tom.¹ U Francuskoj se sprema velika oluja, c'est le commencement de la fin!² Opet dolaze vremena kad će Francuzi ulučiti priliku da pokažu svoje *bonne* osobine. Srdačni pozdravi.

Tvoj
F. E.

Najlepše ti hvala za lepak, odmah je ušao u upotrebu u radu na III tomu.

¹ *Kapitala* – ² to je početak kraja!

239

Engels nekom nepoznatom

122, Regent's Park Road
[London] N. W., 29. nov. 1892.

Dragi moj Charlie,

Mnogo ti hvala za tvoje drago pismo i lepe želje, za koje se nadam da će se sve i ispuniti, a kako si mi učinio čast da se rodiš istog dana kad i ja, molim te, primi moje najsrdačnije čestitke za *svoj* rođendan i želju da doživiš dva puta dublju starost od ove moje. Onda ćeš sigurno videti nešto stvarno veliko i vredno viđenja, pa ćeš, možda, katkad da pomisliš i na mene kao jednog od onih koji su pokušali da što više doprinesu takvoj promeni.

Srdačni pozdravi tvojim roditeljima i braći i sestrama.

Tvoj odani
F. Engels

Prevod s engleskog

240

Engels sekretarijatu socijaldemokratske partije

u Berlin^[549]

~~Radnička ...~~

London, 29. nov. 92.

Dragi partijski sekretarijate,

Srdačno ti se zahvaljujem za prijateljske čestitke^[550].

Tebe, dragi Fischeru, molim da moju zahvalnost preneseš i svojoj porodici.

A ti ćeš, dragi Auere, morati da pristaneš da te i lično oslovljavam sa »ti«, kako si mi se ti, kao prva polovina sekretarijata, obratio privremeno, u ime kolektiva; i to, rezervišući pravo, da iduće godine obavimo svečani obred pobratimljenja.

Pošto je i hijena sad ušla u igru, ja joj ustupam reč.

Tvoj

F. Engels

[Dodatak Louise Kautsky]

Generalu će biti teško da u Londonu ustupi reč Bambergeru. Primedba hijene za štampu.

[Engelsov dodatak]

Pa, ko je onda, u stvari, hijena?^[551]

241

Engels Paulu Stumpfju
u Majnc

London, 30. nov. 92.

Dragi stari Stumpf,

Za moj sedamdeset drugi rođendan nisi me mogao ničim više obradovati nego ultramontanskom potvrdom naše pobjede na izborima u Majncu^[552]. Vi, stanovnici Majnca, ponekad ste, istina, pomalo razmetljivci – rođeni vinarski trgovački putnici – ali, ako zatreba, umete da zapnete da se sve puši, i ne možete da zaboravite da je Majnc jedini nemački grad koji je u velikoj revoluciji odigrao časnu ulogu^[553]. Priroda vas je obdarila brzim jezikom, što je izvanredno za obrađivanje seljaka, a, uz to, u seljacima-vinogradarima imate masu materijala za obrađivanje; ako se tu svojski date na posao, možete mnogo postići i pokazati Kelnjanima kako treba raditi. Od Majnca do Kelna i naniže do Klevea treba oteći još koju jadnu dušu od popova i oduzeti im još po koji izborni okrug, a baš sad je vreme kad se gospoda iz Centra^[544] spremaju da se u vojnom pitanju ili potpuno kompromituju ili da rasture ceo Centar.

Inače, najlepše se zahvaljujem i izražavam radost što ti je dobro i što ti ide sve »bolje«. I ja sam dobro, u nedelju smo ovde imali celu družinu palikuća i još neke¹ i svi smo se valjano prihvatili bole.

Ako se u Parizu tako nastavi sa skandalima^[546], moći ćemo uskoro opet da izvedemo staru komediju odigranu u jesen '47. u Briselu. Svet počinje da se klima.

Tvoj stari

F. Engels

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 237.

242

Engels Nataliji i Wilhelmu Liebknecht
u Berlin

London, 1. dec. 1892.

Veoma poštovana gospodo Liebknecht,

Najlepše Vam hvala za Vaše ljubazne redove i čestitke povodom mog sedamdeset drugog rodendana, koji smo proslavili prošle nedelje kao i obično u krugu prijatelja¹ i ostali sve do dana moga rođenja, 28. novembra. Čini se da je kod Vas zima došla stvarno rano, kad već uživate blagoslov snega i 10 stepeni Reomirovih. Mi nismo stigli tako daleko, zadovoljavamo se prijatnim smenjivanjem kiše i magle i oba imamo više nego što bismo to želeli.

Na žalost, nisam bio u mogućnosti da ovo pismo blagovremeno pošaljem, da bih izrazio svoje čestitanje povodom rodendana Vašeg Willyja,² pa se nadam da ćete biti ljubazni da primite i ove zakasnele želje. Ja sam i mislio da Vaš Theodor, kome se, kao i Karlu, najiskrenije zahvaljujem za poslate čestitke, može nedeljnim boravkom kod Vas ulepšavati svoj dosadni život u Mitenvaldju, i radujem se što vidim da je tako. Vašem Karlu moje najlepše želje za ispit!^[554] Ja koji u celom svom životu nisam polagao ni jedan ispit, ipak mogu da zamislim kako se oseća mlad čovek tri meseca pred takav događaj.

Priča sa Stadthagenom dokazuje da nam mogu praviti dosta neprijatnosti i bez zakona protiv socijalista^[555]. Debata o plati na partijskom kongresu^[542] je izazvala mnogo ljutnje u Vašoj porodici, što lako mogu zamisliti, ali to se prosto ne može izbeći u javnom životu, nisu ljudi svuda tako spremni na odobravanje kao što je to u rajhstagu, a u drugim zemljama moraju se čak i ministri a povremeno i krunisane glave izložiti takvim neprijatnostima. Tu svaki hoće da dokaže da je »bratstvo za bratstvo, jare za pare«^[556]. Zato je Liebknecht i doživeo stvarno zasluženi trijumf sa Emskom depešom^[557], to je protivteža mnogim stvarima, a, zatim, i njegov put u Marsej^[517] je doneo neprekidne ovacije.

Pumps je osećala potrebu da dokaže svetu da je, uprkos svojoj prerano osedeloj kosi, još uvek mlada žena, pa je svom mužu pre nekih 14 dana podarila jednu devojčicu. Obe su vrlo dobro s obzirom na okolnosti. A i ja sam uglavnom dobro, mada još nisam dovoljno pokretan, ali, kad čovek kroz prozor vidi ovu kišu koja uporno pada, to i nema neki naročiti značaj.

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 237. — ² Wilhelm Liebknecht mladi

Želim Vam dobro zdravlje i šaljem Vama i celoj Vašoj porodici najsrdačnije pozdrave.

Vaš
F. Engels

Dragi Liebknecht,

Moraćeš jos malo da pričkaš moje sledeće pismo, hitan je III tom.³ U Francuskoj smo, čini se, opet u anno 47, i Panama⁽⁵⁴⁶⁾ bi mogla da upropasti celu buržoasku cochonnerie.⁴ To će nadmašiti kako skandal iz 1847. tako i one iz perioda II carstva. Napiši svojim pariskim dopisnicima da te o tome izveštavaju i da šalju materijal u novine – te stvari moraš lično pratiti!

Tvoj stari
F. E.

³ Kapitala – ⁴ svinjariju

243

Engels Ludwigu Schorlemmeru
u Darmštat

London, 1. dec. 92.

Dragi moj Schorlemmer,

Od srca se zahvaljujem za Vaše čestitke povodom dana koji smo veselo proveli. Stupio sam u novu godinu svog života, ako ne baš sposoban za strojevu službu u »divnoj vojsci«, a ono ipak zdrav i, u celini uzev, krepak, pa mislim da imate pravo da još uvek mogu da se hvatam u koštac.

Sudeći po Vašim ostalim podacima o Anschützu, bolje je da više ništa ne čujemo o tom čoveku. Stari Pflüger, u čijoj je laboratoriji radio jedan moj nećak, jeste, koliko ja mogu da prosudim, pravi filistar, a ako je još uz to Anschützov otac bio pruski oficir, time se stvar samo pogoršava. Zaista je teško za Carlovu¹ biografiju naći pogodnog čoveka, koji nije samo hemičar, već je i socijaldemokrat, i ne samo socijaldemokrat već i hemičar, i to hemičar koji je pratio istoriju svoje nauke počev od Liebiga. Zasad ćemo morati da pričekamo da vidimo da li ćemo naći takvog čoveka, ili ćemo se morati zadovoljiti time da se te dve strane Carlove ličnosti obrade podvojeno. Ja sam moram pre svega konačno završiti III tom *Kapitala* i upravo sad ne mogu da se odvojim od posla – a uz to dolazi još i korektura II toma!

A sad je još došlo i burno vreme, – pitanje vojske^[558] i preteća kriza u Nemačkoj, skandali oko Paname^[546] i kriza koja je već nastupila u Francuskoj, i skoro sigurna kriza u vezi sa Irskom ovde idućeg proleća^[559]. U takvim vremenima moja prepiska se udvostručava i utrostručava, a kad je nekom zbog očiju zabranjeno da piše kad nema dnevne svetlosti, kako onda izaći na kraj? A kakva je dnevna svetlost ovde u Londonu u zimu! Radujemo se kad imamo takvih četiri-pet sati, često nema nikakve dnevne svetlosti već je zbog magle celog dana gasno osvetljenje.

Međutim, sve se to mora uraditi, i sve dok napolju u svetu stvari napreduju, nema se šta reći!

Sa najsrdačnijim pozdravima Vašoj porodici

Vaš
F. Engels

Srdačni pozdravi od gospođe Kautsky.

Umalo da zaboravim da Vam napišem da je Pumps pre 14 dana, u nedelju, rodila devojčicu; obe se osećaju dobro.

¹ Carl Schorlemmer

244

Engels Charles-u Bonnier-u
u Oxford^[560]

(koncept)

[London, 3. decembra 1892]

Dragi moj Bonnier,

Es wird nicht so heiß gegessen, wie es gekocht wird.¹ Vi imate divnu naviku da jelo servirate vrelo, veoma vrelo, ali ne izlažem li se ja opasnosti da ponekad opečem usne? List, o kome znate, još nije počeo da izlazi^[350].

Vi me molite da predam Nemcima neku vrstu ultimatumu od strane Francuza. Recimo da ja na to pristanem; da li mi garantujete da, u odgovoru na neposredno zvanično traženje obaveštenja Berlina od Pariza, Pariz, ne dezavuišući me potpuno, neće reći da sam preterao?

Što se tiče suštine vašeg ultimatumu:

1) pogledajmo najpre šta će se dogoditi od sada do 1. maja, i pogledajmo kako će proteći 1. maj;

2) od maja do avgusta i do Ciriha^[465] može se zbiti mnoštvo događaja koji se danas ne mogu predvideti;

3) a u toliko pre od avgusta 1893. do maja 1894. godine.

S obzirom na vojno pitanje u Nemačkoj^[558], panamski skandal u Francuskoj^[546], irske komplikacije u Engleskoj^[559] – tri neminovno oštre političke krize a uz to sveopštu industrijsku krizu, – mislim da bismo mogli bolje iskoristiti vreme nego da se svađamo oko toga kako ćemo manifestovati Prvog maja 1894. godine, dana koji ćemo, možda, morati da obeležimo ozbiljnije »a ne manifestacijama«!

Što se tiče vašeg večnog Protot-a, plujem na njega kao i na njemu slične agente provokatore nemačke policije. Kada ćete i vi postupiti tako?

U svakom slučaju izgleda mi dosta čudno da dopuštate Englezima da se ne osvrću na briselske rezolucije^[543], i to samo njima^[561]. Što će reći na to francuska logika?²

Uostalom, znam samo jednu partiju koja bi imala pravo da iznese zamerke berlinskom kongresu^[489]. To je austrijska partija. Do-

¹ Nemačka poslovice : Ništa nije tako rđavo kao što u početku izgleda. Dovoljno: Ništa se ne jede tako vruće kao što se skuva. – ² U nacrtu Engels je precrtao sledeće: Bebelov članak će se pojaviti i verovatno već je u štampi^[562]; da li će u Parizu hteti da ga spreče...

sadašnje prvomajske proslave u Berlinu vrede isto koliko i proslave u Parizu.

Danas ću pisati Bebelu;³ saopštiću mu vaš ultimatum, no za sada samo kao vaše lično mišljenje.

Prevod s francuskog

³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 245.

245

Engels Augustu Bebelu
u Berlin

London, 3. dec. 1892.

Dragi Auguste,

Ono što si mi 22. saopštio u vezi sa vašim protivljenjem daljem podržavljenju partijske štampe veoma me je obradovalo^[563]. Dakle, na tu tačku ne bi više trebalo trošiti ni reči.

Što se tiče proslave Prvog maja, dajem vam potpuno za pravo kad se radi o *berlinskoj* odluci. Ali ipak ostaje to da ste u Briselu ostavili kod svih utisak da ćete ubuduće takođe proslavljati na dan 1. maja i da se nećete skrivati iza *sasvim izuzetno* datog dopuštenja da se to ne čini^[543]. Prema tome, ne smete se čuditi povici koju je izazvala berlinska odluka. A vaša namera da ubuduće na kongresu odredite praznovanje za nedelju verovatno se ipak neće ostvariti. S izuzetkom Engleza, svi će biti protiv toga, a neke od malih partija iz čistog razmetanja. To bi bilo loše povlačenje u čijem bi *proglašavanju* zvanično najmanje učestvovali oni koji se potajno spremaju da ga *sami izvrše*, bilo da je proglašeno ili nije.

Sinoć dobih od Bonnier-a preteće pismo (on i ne piše druga pisma), u kome mi on, pročitavši tvoj članak u »N[eue] Z[eit]u«^[564], izjavljuje u ime Francuza: Bude li prihvaćeno da proslava bude prve nedelje u maju, oni će odbiti svaki razgovor o Prvom maju: jamais notre parti n'acceptera (le dimanche) et nous sommes bien décidés à tenir ferme.¹ On misli takođe da se vi igrate vatrom.

Napisao sam mu: 1. ispeci, pa reci, 2. ko ga je ovlastio da govori u ime francuske partije, 3. do maja 1893, a otada do avgusta 1893. u Cirihiu^[465] i otada do *maja 1894.* mogle bi se desiti mnoge neočekivane stvari; s obzirom na 3 akutne preteće političke krize (pitanje vojske u Nemačkoj^[558], Panama u Francuskoj^[546], pitanje Irske u Engleskoj^[559]) i na opštu industrijsku krizu, imamo valjda neka važnija posla nego da se svadamo oko toga kako da demonstriramo 1. maja 1894, kad ćemo, možda, imati druga posla; 4. kako se slaže sa francuskom logikom to što on hoće da dozvoli *Englezima*, i *samo njima*, da praznuju u nedelju; 5. da ja znam samo jednu partiju koja ima pravo da prigovara Nemcima: austrijsku – berlinske proslave 1. maja nisu zaostajale za pariskim; i 6. ja ću ti saopštiti njegov ultimatum ali samo *kao njegovo lično mišljenje*.²

¹ nikad naša partija neće prihvatiti (nedelju) i mi smo čvrsto odlučili da se toga pridržavamo – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 244.

Taj čovek je ispunjen nesavladljivom željom za delanjem, ali onda nek' ne ide u Oksford, gde ostaje sasvim sam sa crvenim Wolfom³ koji je izašao iz svega. Ideja da se evropskim radničkim pokretom diriguje iz Oksforda – jedinog delića stvarnog srednjeg veka koji postoji u Evropi – nerentabilna je, a nama stvara strašno beskoristan posao, i ja ću u Parizu odlučno protestovati protiv tog posrednika.⁴ Najveća nevolja u tome jeste to što je on jedini koji zna nemački, osim Laure, a ona stanuje van grada.

Uostalom, partijski kongres^[489] je protekao sasvim dobro, mora biti da je za Vollmara bilo teško da potpiše rezoluciju, uprkos tome što ona sadrži razne budalaštine^[565].

Ede je bio ovde i doneo je svakakva pisma od K. K[autskog], koji je i meni pisao, – sve o »N[eue] Z[eit]«, – da i ja kažem svoje. Moje mišljenje je da, ako Vi prihvatite izmenu koju je predložio Dietz, treba o njoj dobro da razmislite, da je pripremite i izvršite u januaru; inače će se prenatragiti^[566]. A uopšte, čini mi se da se »N[eue] Z[eit]«, otako je nedeljnik, delimično odrekao svog starog karaktera u korist novog koji nije mogao sasvim da ostvari. On je sad pisan za dve vrste publike i nijednoj ne može biti sasvim po volji.

Da bi postao popularan, delimično politički, delimično književno-umetnički, delimično naučni časopis, a la »Nation« treba ga prebaciti u Berlin. Političke članke jednog nedeljnika nužno je praviti u centru, uveće pred štampanje, inače će uvek biti zastareli. I saradnici na političkom delu moraju svi biti na istom mestu, osim dopisnika. Čini mi se da je nemoguće ostvariti plan o pregledu koji bi se uređivao u Berlinu i Londonu, a štampano u Štutertu. U svakom slučaju, između berlinskog i štutgartskog nedeljnika razlika u pretplati bi bila od 20 – 30%. Sudim sa čisto izdavačkog stanovišta, a ostale aspekte koje pri tom treba uzeti u obzir ne znam ili ih znam sasvim površno, to biste vi tamo preko morali bolje znati.

Ali ako se »N[eue] Z[eit]« tako izmeni, obraćaće se samo jednom delu svoje dotadašnje publike i moraće se potpuno orijentisati na njih. Onda u njemu neće biti mesta za članke koji su mu dosad davali najveću i najtrajniju vrednost, za duže naučne članke koji izlaze u 3 – 6 brojeva. Onda bi ga morao zameniti jedan pretežno naučni mesečnik – u slučaju nužde čak i tromesečni časopis – koji bi onda i imao srazmerno uži krug pretplatnika i to naknađivao većom cenom, tako da bi mogao da se održava.

Uopšte mi se čini da je potrebno da, ako partijski izdavači žele da sve više i više preuzmu sva, čak i naučna izdanja, ne treba ciljati uvek na masovnu prodaju, bilo da je to izdanje za to pogodno ili ne. Prava ekonomska dela moraju pre svega biti detaljne analize, i zato ne treba računati na masovnu prodaju. I pravi istorijski radovi, koji su rezultat samostalnih istraživanja, nisu pogodni za izdavanje u nas-

³ Ferdinand Wolff – ⁴ Vidi u ovom tomu, pismo br. 247.

tavcima. Ukratko, mislim da je potrebna podela na dva odeljka: jedan za masovnu prodaju, a drugi za sporiju, običnu prodaju u knjižarama, u manvom broju i po srazmerno višim cenama.

Šta biva kad se teži tome da masovna prodaja prede svoje normalne granice, iskusio sam i ja na jednom primeru. Moj *Anti-Dühring* je, istina, napisan toliko popularno koliko je to uopšte moguće, ali zato ipak nije knjiga za *svakog* radnika. Sad Dietz preuzima jedan deo čiriškog izdanja i teži da ostvari prodaju na taj način što delo prodaje po nižoj ceni doture sa 11 drugih knjiga. To mi ni u kom slučaju nije prijatno i ubuduće ću biti oprezniji. To je jedina veća knjiga koju sam napisao od 1845, i uvek je degradiranje kad se prema njoj odnose na ovaj način. Uostalom, nema potrebe da o ovome nešto pominiš pred Dietzom, to se desilo i više se tu ništa ne može, a ne bih je ni tebi pominjao, da to nije odličan primer nepravilnog rada knjižara na koji bih hteo da ukazem.

Inače, dolaze kritična vremena. Kad izjutra čitam »The Daily News« i neke prispele francuske listove, opet se osećam kao anno 47. Tada su ljudi takođe svakog jutra očekivali otkrivanje novog skandala i retko su se varali. Priča sa Panamom premaša po korupciji sve što se dogodilo kako pod Louis-Philippe-om tako i pod Bonapartom III. Na troškove osnivanja, uključujući štampu i parlament, izdato je 83 miliona franaka. To lomi vrat buržoaskoj republici, jer su radikali^[43] sad isto toliko u sosu koliko i oportunisti. Naravno, sa svih strana pokušavaju da zataškaju stvari, ali što ih više zataškavaju, to gore. Pošto je već počelo otkrivanje i neki su već beznađežno uvučeni u skandal, oni se moraju spašavati time što odaju svoje saučesnike i dokazuju da je njih samo nosila struja. Komisija je već sad dobila strahovito kompromitujuće iskaze tako da se stvari više ne mogu zaustaviti; možda će se neki provući, ali na mnoštvo njih je već poimence ukazano, i zatim, što se manje imena kompromituje, to više blata ostaje na buržoaskoj republici. Možda će se još dogoditi svašta, ali to je početak kraja. Srećom, sve monarhijske partije su potpuno finansijski propale, a drugog Boulanger-a nije tako lako naći.

Prilažem ti za »Vorwärts« izvod jednog Laf[argumentovog] pisma – ali postaraj se da u listu ne bude ni najmanjeg nagoveštaja da je to pismo jednog poslanika^[567].

Ovo je L[ie]bk[necht] sasvim prevideo kad je govorio o Bismarckovom Emskom falsifikatu: Tako nešto diplomati *potajno* rade, ali se time ne hvališu^[557]. Ali ako se neko time hvali, onda je to takva povreda etikete *da se taj time onemogućava*. Gospodin Bismarck posle ovoga nikad više ne može biti naimenovan za rajhskancelara, jer bi svaka strana vlada mogla odbiti da stupi u pregovore sa čovekom koji ne samo da se ne stidi takvih sredstava već se čak njima i hvališe. Vlada rajha bi rizikovala da protiv sebe izazove opšti međunarodni bojkot, ako bi Bismarck opet postao kancelar. Mislim da bi bilo vrlo korisno to reći sa tribine rajhstaga.

Mnogo pozdrava tvojoj ženi.

Tvoj
F. E.

[Dodatak Louise Kautsky]

Dragi Auguste,

Čini se da mi je sudbina takva da mi se sad uvek odmerava prostor zato što sam jednom prekardašila i napisala uvodnik. Više volim da gledam ne u tvoje poslednje pismo već u lepu mastionicu koja mami na vedre misli i posvećena je korekturam II toma *Kapitala*. Od srca vam hvala za to, oboje ste tako dobri; sad treba, verovatno, da počnem da radim, a kad radiš, grde te. Eto, to stvarno nisam htela da napišem, već samo da konstatujem da ove nedelje nisam stigla čak ni da pišem, ah, šta me je sve ometalo, staklarski radnici, transportni radnici, Reumann, Victor, skup nezaposlenih i, najzad, Jevreji. Molim te, Auguste, oni ne dobijaju »Vorwärts«, hoćeš li da se malo raspitaš. Zatim, jednom ranije sam te zamolila za još jedan primerak lista »Vorwärts« sa izveštajem sa kongresa, ali si ti to verovatno prevideo; ako je ikako moguće dva, a ako nije, onda jedan primerak; molim te da mi pošalješ izveštaj o partijskom kongresu, a ne vaš izveštaj na kongresu. Victoru se kod vas mnogo svidelo, pisao je da mu se čini da siroti Austrijanci stoje na isturenim mestima po hladnoći i nevremenu, kod vas je uprkos borbi i bojevima logor topao. Zatim, još jedna stvar: treba da rasturim još dva engleska izveštaja o Međunarodnom kongresu staklarskih radnika, hoćeš li i ti jedan, veoma je interesantan, ali moraš napisati nekoliko redaka o tome radi pravdanja i poslati potvrdni primerak, i molim te, pitaj Fischera, možda bi on napisao nešto za neki bavorski list, pa bih njemu poslala drugi primerak. Ja bih ih poslala bez ikakve rezerve, ali sam odgovorna za njih, jer Englezi snose sve troškove; dakle, budi tako ljubazan i obavesti me. Moram da završim, idući put više, a sad se zatvara pošta, pa moram da završim. Tebe i Juliju ljubi od sveg srca

Veštica

[Engelsov dodatak]

Molim te, izrazi frakciji moju najiskreniju zahvalnost za njihov prijateljski telegram prošle nedelje!^[568]

246

Engels Karlu Kautskom
u Štuttgart

London, 4. dec. 92.

Dragi barone,

Najlepše ti se zahvaljujem za tvoje čestitke povodom dana koji smo proveli vrlo veselo,¹ – na žalost, još uvek ne mogu da podnesem bančenje i sad moram nekoliko nedelja da ga okajavam.

Hvala i za pošiljku cirkulara novog časopisa – poznaješ li te ljude? Meni su potpuno nepoznati^[669].

Još nisam ni stigao da pročitam Schmidtov poslednji članak o profitnoj stopi^[511], moram izbegavati sve što bi mi moglo stvoriti dopunski posao, sve dok III tom ne bude gotov² – prekida ionako još uvek ima mnogo.

U vezi sa »N[eue] Z[eit]« dugo smo razgovarali Ede i ja, i juče sam ja napisao dugačko pismo Augustu.³

Moje mišljenje je da, ako »N[eue] Z[eit]« treba učiniti popularnijim i literarno »interesantnijim« na način na koji su to zamislili Dietz i August, onda ga obavezno treba premestiti u *Berlin*. Samo se tamo na licu mesta može davati politički pregled koji obuhvata sve do *večeri uoči štampanja*, samo se tamo može brzo i »aktuelno« obaviti umetnički i literarni posao, koji bi inače kasnio cele nedelje. Ovo i druge okolnosti dale bi za berlinsko izdanje 20 - 30% više pretplatnika nego za štutgartsko.

A tada bi »N[eue] Z[eit]« žrtvovao bolju polovinu svog sadržaja, a za taj bi bilo potrebno imati strožiji nego dotle, naučni mesečni, odnosno tromesečni časopis, koji bi trebalo prodavati po *višim cenama*, zato što bi se računalo na manji broj publike.

A šta ako ne bude uspelo ni jedno ni drugo? Onda – ovo mi je tek danas palo na um – onda bi možda bilo najbolje ponovo pretvoriti »N[eue] Z[eit]« u mesečni časopis, ali u sadašnjem obimu, znači, 104 tabaka godišnje, 8 - 9 tabaka mesečno. Zatim duži članci se mogu donositi u jednom, najviše 2 broja, i morali bi se u ovom poslednjem slučaju podeliti na I, II, ili I, II, III, IV odeljak, što bi išlo u prilog preglednosti. Kad imaš 2 tabaka mesečno duže članke *ne možeš* prekinuti tamo gde to smisao zahteva, jer to gotovo redovno nije moguće s obzirom na prostor i raznovrsnost sadržaja svake sveske. A tako bi mogao da uvežbaš svoje saradnike da *sami* podele članke za 2 broja.

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 237. – ² *Kapitala* – ³ Vidi u ovom tomu pismo, br. 245.

Tad bi i svaki broj sadržavao »nešto za svakog«. Ali i u tom slučaju moralo bi se računati na smanjenu prodaju, znači morala bi se povećati cena, – bar meni tako izgleda.

U svakom slučaju, razmislite o toj stvari pre nego što počnete da eksperimentišete. Teško se može ispraviti pogrešan korak ako ga je čovek već učinio.

Dođe li nedeljni »N[eue] Z[eit]« u Berlin, on bi u mnogom pogledu zamenio nedeljni centralni organ. Inače će ta stvar potrajati još jednu godinu. Dotle se može svašta desiti. Dolaze nemirna vremena. Čini se da će skandal oko Paname^[546] biti prekretnica za razvitak u Francuskoj. Treba da navališ na Lafargue-a da sakupi materijal za jedan duži rad o tome, odnosno da ti šalje dopise u vreme izvesnih završnih momenata pojedinih faza skandala. To je takav materijal s kojim »N[eue] Z[eit]« može biti ispred dnevnih listova i u pogledu činjeničkih vesti.

»Vorwärts« — pa, bolje da ćutim!

Tvoj
F. Engels

Prilažem jednu malu belešku za »N[eue] Z[eit]«. Ako ti je Sternbergov izveštaj isuviše dugačak, skрати ga; jednom sam, ne prekidajući rad, preveo celu tu stvar.^[570]

247

Engels Paulu Lafargue-u u Pere

London, 5. dec. 1892.

Dragi moj Lafargue,

Vaše riječi na Bebelov račun prisiljavaju me da se vratim na vaše pismo iz Lila⁽⁵⁷¹⁾. To što o njemu kažete do krajnosti je nepravedno. Umjesto da korite L[ie]bk[nehta], koji u svemu ispravlja B[ebela] (zanimljiva stvar za onog tko pozna situaciju), događa se upravo suprotno. Baš L[ie]bk[necht] obećava brda i doline, ali da se sve to ne ruši i ne nestaje treba zahvaliti Bebelu, koji radi. Ako vam je L[ie]bk[necht] u Marseju govorio samo ugodne stvari⁽⁵¹⁷⁾, ne zaboravite da on uvijek sa svima tako radi; da uvijek podliježe momentanim raspoloženjima i da, prema tome, danas ovdje kaže da je nešto bijelo, a sutra će tamo reći da je crno, i tvrdit će s najvećom uvjerljivošću da nije sam sebi protivrječio. Vi se žalite zbog berlinske odluke o 1. maju⁽⁵⁴³⁾, no prema našim njemačkim novinama, L[ie]bk[necht] je rekao da vam je u Marseju objasnio situaciju, podrazumijevajući i to zašto Nijemci ne mogu obustaviti rad 1. maja; i da su »Francuzi« sasvim shvatili snagu njegovih argumenata. Ako je to tačno, s kakvim se pravom žalite na berlinsku odluku? Ako je L[ie]bk[necht] u zabludi (jer on vjeruje da je rekao), što ćete reći o čovjeku koji, po Vašem mišljenju, treba da »ispravlja« Bebela?

Bojim se da se u suštini svega toga krije nezadovoljstvo našeg pustinjaka iz Oksforda.¹ Ako ga njegova zanesenjačka priroda podstiče na nepravdu prema Bebelu – njegova ironična i businesslike² narav, žar koji se gomila za vrijeme njegovog prinudnog rada u jedinom gradu na svijetu u kome srednji vijek produžava svoj puni život, dotjerat će tu odvratnost do mržnje. Primio sam također od njega pismo koje vrvi žestokim napadima na Bebela. Sve to shvaćam, odajem potpuno priznanje iskrenosti i dobronamjernosti pustinjaka, ali ponajprije zanesenjak, kao što je on, opasan je vodič u stvarima stvarnog života, naročito kad živi u oksfordskoj samoći, kada sagorijeva od želje da nešto učini za pokret. I to ne da učini nešto što je potrebno pokretu, nego nešto veliko i odlučno. Vama je poznato koliko nas je mučio zbog lista⁽³⁵⁰⁾. Prekjuče mi šalje pravi ultimatum u ime francuske partije⁽⁶⁰⁾ (on uvijek govori u kolektivno ime), upućen njemačkoj partiji: ako Nijemci u Cirihu predlože odlaganje proslave 1. maja u prvu nedjelju poslije tog datuma, Francuzi će se posve povući iz

¹ Charles Bonnier – ² poslovna

tih manifestacija; doći će, ako ne do rata, u najmanju ruku do nečeg sličnog, kao što je prekid diplomatskih odnosa – šta znam? Napokon opominje Nijemce »da se ne igraju vatrom«. Međutim, njegova francuska logika mu dozvoljava da doda, ako *Englezi* uporno ostanu pri proslavi 1. maja u nedjelju, Francuzi u tom neće vidjeti zla!

Odgovorio sam mu prilično ironično da ću saopćiti Bebelu njegov ultimatum, ali kao njegovo lično mišljenje.³

Naravno, ne uzimam B[onier-ove] ispade kao stav francuske partije; naprotiv, čak da ste ga opunomoćili, ne bih to učinio; poznam ga – znam koliko je dobronamjerman – da nije kadar izraziti tuđe misli i riječi, a da u njih ne unese svoje. To je jače od njega; kao i L[ie]bk[necht], on pozna samo dvije boje – bijelo i crno; on voli ili mrzi; i budući da ne može voljeti Bebelu, mora ga mrziti. Ali posve bi grijeshili da zaključujete o njemačkom pokretu na osnovu njegovih mišljenja. Budući da se Laura nalazi na selu, ona ne može opovrgnuti sva klevetanja Nijemaca i veliko je zlo da od vas svijuu jedino on razumije njemački.

Jeste li vidjeli njegov »trenutak«? U njem ima poezije (Poesie-musik⁴ od Heinea, die Instrumental- und Vokalpoesie, die keine Musik ist⁵) poezije o Njemačkoj; ta »nedokučiva« i krajnje zbrkana Njemačka nije postojala nigdje drugdje osim u mašti Victora Hugoa. Bila je to Njemačka, za koju su smatrali da se zanima samo muzikom, snovima i oblacima, i koja je prepuštala francuskim buržujima i novinarima brigu da rukovode njenim poslovima. Dobričina govori samo o hrastovima, šumama, o studentima s brazgotinama, Gretama i drugim tričarijama – i to pošto je živio u zemlji koja je danas najdosadnija i najobičnija zemlja na svijetu. Pročitajte to, i ako mu poslije tog povjerujete i jednu riječ koju kaže o Njemačkoj, bit će to vaša greška.

Uostalom, sjetit ćete se da su Vam nedavno trebali dokumenti radi L[ie]bk[necht]; Bebel se odmah bacio na posao za Vas, dok se L[ie]bk[necht], koga se to pobliže ticalo, ograničio na to da Vam pošalje nekoliko novina.⁶

Dosta! Ne bih Vam pisao tako puno da nije riječ o tome da pobijem loše mišljenje o najdalekovidnijem, najrazboritijem i najenergичnijem čovjeku u njemačkoj partiji. Htio sam Vam pisati o panamskoj aferi⁵⁴⁶, ali evo me pri dnu četvrte stranice – tako dakle o tom pišem Lauri.⁷

Vaš odani

F. Engels.

Prevod s francuskog

³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 244. – ⁴ Poezije-muzike – ⁵ instrumentalne i vokalne poezije, koja nije muzika – ⁶ Vidi u ovom tomu, pisma br. 219 i 221. –

⁷ Vidi u ovom tomu, pismo br. 248.

248

Engels Lauri Lafargue
u Pere

London, 5. dec. 92.

Draga moja Löhr,

April je još prilično daleko, a ako se ne može drukčije urediti, onda se naprosto moramo pomiriti i stvar smatrati konačno uređenom, affaire bâclée,¹ da vas dvoje ovdje proslavite svoj srebreni pir. A možda ćeš nam u međuvremenu pokloniti nekoliko dana; uostalom, smatrat ćemo to kao otvoreno pitanje.

Ako ovog tjedna ne primiš »Arbeiterinnen-Zeitung«, molim te javi nam; Louise će ponovo pisati. Budući da je taj list sasvim povjeren ženama, vjerovatno je došlo do nekih nepravilnosti koje će biti uskoro ispravljene.

Ah, Panama!^[546] Mogu ti reći da me to pomlađuje za 45 godina i kao da ponovo proživljam 1847. godinu. Tada je (Girardin-ov) list »La Presse« iznosio svakog dana nova otkrića o nekom skandalu^[547], ili je neki drugi list odgovarao na neku njegovu optužbu; i tako je išlo sve do pada Louis-Philippea. Ali ti skandali i čak skandali iz doba Drugog carstva nisu ništa u poređenju s ovim velikim nacionalnim skandalom. Louis Bonaparte se za to pobrinuo kada je izmamio novac iz seljačkih čarapa, da ga pozajme svojoj državi, gdje su sigurni; ali ovog puta uštede sitnog trgovca, seljaka, domaćeg slugu i naročito *petit rentier*², koji glasnije urla nego svi, nepovratno su upropaštene, i čudo se desilo pretvaranjem kanala, koji još *nije* prokopan, u bezdanu provaliju. I 500 miliona franaka, 60 miliona funti sterlinga – otišlo je, otišlo zauvijek, izuzevši onog što se našlo u džepovima varalica, političara i novinara; a taj novac skupljen je prevarom i sumnjivim trikovima, kojima nema ravna čak ni u Americi. Kakva operativna baza za socijalističku kampanju!

Ta stvar se očigledno zasnivala na njenoj neizmjernosti. Svatko je sebe smatrao sigurnim, jer su svi bili u nju umiješani. Ali zbog toga je baš nemoguće stišati aferu; zbog djelomičnih otkrića, mnogi ljudi koji su primili »boodle«³ (za to je jedino moguće taj američki izraz), ne mogu ubuduće, jer ih je mnogo, izvršiti opću i zajedničku akciju; svatko se bori na svoju ruku i kako najbolje zna, a ni riječi ni preklinjanja ne mogu spriječiti opću *sauf-qui-peut*.⁴ Činjenica, što

¹ gotovim poslom – ² sitnog rentijera – ³ novac, kapital (za podmićivanje u politici i dr.) – ⁴ bježaniju – tj. spašavaj se, ko može

se *policija* stavila na raspolaganje Komisiji poslije štrajka sudova,⁵ pokazuje da je slomljeno povjerenje u trajnost prevara, i da se smatra kao razborito da se ostane u dobrim odnosima sa strankom koja je »financijski čista«.

Po mojem mišljenju, c'est le commencement de la fin.⁶ Buržoaska republika i njeni političari teško mogu preživjeti to raskrinkavanje kome nema ravna. Postoje samo tri mogućnosti: pokušaj uspostave monarhije, drugi Boulanger ili socijalizam. Ako pokušaju prvo i drugo, onda može doći samo do trećeg, i mi bismo mogli biti pozvani, mnogo prije nego što nam naša djelatnost daje pravo da to očekujemo, da krenemo putem neizmjerne odgovornosti. Bilo bi mi milo ako do tog ne dođe prerano i prenaglo. Dobro će doći našim njemačkim prijateljima da vide da Francuzi nisu izgubili svoj historijski smisao za inicijativu. Jedna zemlja, kao što je bilo s Njemačkom od 1648 - 1848. godine, ne može proživjeti dvjesta godina a da to ne ostavi nikakvog filistarskog traga na radničku klasu. Naša revolucije 48 - 49. bila je suviše kratka i nedovršena da bi to mogla izbrisati. Naravno, iduća revolucija, koja se u Njemačkoj priprema dosljedno i postojano na način koji do sada nije poznat, doći će sama po sebi na vrijeme, recimo između 1898. i 1904; ali revolucionarni period, koji bi pripremio potpunu krizu u Francuskoj, pospješio bi taj proces; uostalom, ako revolucija najprije izbije u Francuskoj - recimo 1894. godine - tada će Njemačka odmah poći za njom, i tad će francusko-njemački proleterski savez natjerati na to i Englesku i jednim udarcem istovremeno slomiti trojni savez i francusko-rusku zavjeru; tada ćemo povesti revolucionarni rat protiv Rusije - ukoliko iz Rusije ne čujemo isti revolucionarni odjek - *vogue la galère!*⁷

Pozdrav od Louise, koja se nalazi na sastanku dramskih glumaca i pisaca radi osnivanja *freie Bühne*⁸ ili *théâtre libre*⁸, ili nešto slično^[572].

Cijenjeni pozdrav isto tako od našeg mačka Felixa tvojim životinjama.

Uvijek tvoj

F. E.

Mendelsonovi su bili ovdje sinoć, mnogo su pričali o svom posjetu Peru.

Prevod s engleskog

⁵ Vidi u ovom tomu, pismo br. 252. - ⁶ to je početak kraja - ⁷ bilo sretno! - ⁸ slobodne pozornice

249

Engels Fani Markovnoj Kravčinskoj (Stepnjak)
u London

122, Regent's Park Road, N. W..
[London] 6. dec. 1892.

Draga gospodo Stepnjak,

Gospoda Kautsky mi je pokazala belešku od Vas u kojoj me ljubazno pozivate da veče iduće subote provedem sa Vama. Učinio bih to s najvećim zadovoljstvom, ali, na nesreću, moja fizička snaga još uvek mi ne dozvoljava da krenem tako daleko na izlet.

Sada sam praktično prikovan za najbliže susedstvo Primrouz hila; i gospoda K[autsky] će moći da Vam potvrdi da sam prinuđen da, osim Vašeg, odbijam i druge pozive.

Srdačni pozdravi Stepnjaku od

Vašeg odanog
F. Engelsa:

Prevod s engleskog

250

Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu
u Pariz^[573]

London, 14. dec. 1892.

Dragi moj Lavrov,

Ne vidim zašto bih se protivio objavljivanju Lopatinovog pisma o razgovoru koji je vodio sa mnom^[574]. Postupite, dakle, kako vam izgleda najbolje.

Sa zadovoljstvom sam saznao od Mendelzona da se osećate dobro. Što se mene tiče, nemam šta da se žalim – na protiv. Već tri meseca ponovo radim na III tomu *Kapitala*, i ma da još treba mnogo da se obavi, ovog puta gajim osnovanu nadu da ću uspeti da ga završim.

Kad je reč o berlinskoj rezoluciji mislim da su Nemci učinili grešku u *Briselu* što su obećali, mada posredno, više nego što su mogli ispuniti^[543]. Prvi maj 1890. i 91. godine dokazao im je da je u Nemačkoj prekid rada necelishodan; moguće prednosti ni izdaleka ne vrede koliko prinесene žrtve. Samo u Hamburgu je pokušaj stajao više od 100 000 maraka.¹ Slučajnost što je Prvi maj pao u nedelju, naveo ih je u *Briselu* da zaborave tu realnost, kojoj ih je grubo vratila kriza – ovog puta oštija u Nemačkoj nego drugde.

Prekid rada Prvog maja [18]93. godine mogao bi nas stajati suviše skupo – u Nemačkoj i, usled protivudara, na drugim mestima. Prekid rada u Nemačkoj ostavio bi bez prebijene pare i kasu i finansijski kredit partije za preko godinu dana. I to u trenutku vojne krize i verovatnog raspuštanja Reichstaga² sa predstojećim izborima u maju ili junu^[558].

Kada neka partija dostigne izvestan stepen snage onda iste one manifestacije bez kojih ona nije mogla u svojoj mladosti prestaju da budu celishodne. To je zakonitost u razvitku partija.

Uostalom, kad je reč o formi moglo bi se pokazati više obzira prema osetljivostima drugih. Ali, šta hoćete – to su grobe *Deutsche*³ koji ne umeju da pozlate pilulu.

Uostalom, čini mi se da je Panama^[546] u sadašnjim prilikama mnogo važnija od Prvog maja. Panama me vraća usred 1847. godine,

¹ Vidi u ovom tomu, pisma br. 11, 16 i 22. – ² rajhstaga, parlamenta – ³ neo-tesani Nemci

kad se takođe svaki dan s pravom očekivao novi skandal^[547]. Godina 1847. je iskopala grob Julskoj monarhiji, šta će učiniti 1892. godina?

Vaš odani
F. Engels

Prevod s francuskog

251

Engels Lauri Lafargue

u Pere

London, 20. dec. 1892.

Draga moja Löhr,

Jučer smo ti poslali preko Van Open and Co's Express (imaju kancelariju u Parizu, ali na nesreću nisam zabilježio adresu) paket s pudingom i kolačima, i nadam se da će stići u redu (poslat je na tebe u Pere). Puding nije sasvim skuhan, naš kotlić nije htio grijati prošle subote i zato se taj nesretni puding kuhao samo devet ili deset umjesto dvanaest sati. Ali ako ga staviš da vri dva do tri sata prije nego ga serviraš, bit će savršen.

Prije nego što je prešao Kanal, oksfordski mudrac¹ nas je posjetio. Nadam se da sam u nekoliko smirio njegova strahovanja zbog 1. maja. Pokušaj da se chômer² godine 1890. samo u Hamburgu stajao je partiju preko 100 000 maraka³ i, prema mome mišljenju, ne bi nikad trebalo dopustiti buržoaziji da «à blanc»⁴ isprazni blagajnu nje-mačke partije upravo u času kad se očekuje raspuštanje Reichstaga⁵ i kad je potrebna svaka para.

Panama je divna⁶. Novine, koje mi ljubezno šalješ i dopisi stare majke Crawford – iako su ih strašno okresali filistri u «D[aily] News» – već sačinjavaju prilično bogat dosje – koji namjeravam popunjavati sve do – nadam se – *gorkog* završetka. Naravno, britanska čast likuje. Wenn sich das französische Laster erbricht, setzt sich die englische Tugend zu Tisch⁶ – i bio proklet ako hiljadu puta više ne volim tu posve otvorenu francusku manu nego licemjernu britansku vrlinu. Ovdje je pokvarenost unijeta u sami sistem i zaštićena je čitavim zakonikom konvencionalnih običaja, i dovoljno je da se držiš u granicama tih običaja, da budeš potpuno zaštićen od svake optužbe za nezakonitu korupciju. U Francuskoj nijedan kandidat ne bi imao ni najmanje izgleda da bude izabran u nekom narodnom naročito u gradskom izbornom srezu, ako bi otvoreno izjavio da želi ući u parlament s namjerom da služi svojim vlastitim interesima; ovdje bi svatko tko bi htio da bude izabran iz drugih razloga, bio smatran glupanom ili Don Kihotom. Engleska Panama zove se građevinsko društvo⁷ i čudovište ima više glava – uštedevinu malih ljudi masovno su pojela ta društva i nisu izazvala mnogo uzbuđenja. Ovdje je ta-

¹ Charles Bonnier – ² praznuje, obustavi rad – ³ Vidi u ovom tomu, pisma br. 11, 16 i 22. – ⁴ «potpuno» – ⁵ rajhstag, parlamenat – ⁶ Kada se pojavljuje francuski porok, britanska vrlina sjeda za stol – ⁷ Vidi u ovom tomu, pismo br. 255.

252

Engels Augustu Bebelu
u Berlin

London, 22. dec. 92.

Dragi Auguste,

Nedavno smo imali to zadovoljstvo da ovde vidimo Katonovog cenzora Bonnier-a na proputovanju iz Oksforda u Pariz. Mislim da sam na njega ostavio neki utisak objasnivši mu da je 1. njegov manir da stavlja ultimatum¹ malo pogodan za uzajamno sporazumevanje, i 2. da je nemačkoj partiji bolje da svoju blagajnu i svoj kredit sačuva za eventualno raspuštanje skupštine i nove izbore umesto da i jedno i drugo straći na prvomajsku obustavu rada. Taj čovek je nesreća i za Francuze i za Nemce utoliko što je neizbežni posrednik između njih, a Guesde je, čini se, voljan da se služi samo njegovim uslugama. Ali njegov entuzijazam, pritisnut usamljenošću i neradom u Oksfordu, zajedno sa ogromnom željom za delanjem pogodni su više za to da izazivaju svađe nego zajedničko delanje. A u današnjoj situaciji u Evropi upravo jednodušno zajedničko delanje Nemaca i Francuza predstavljaju nužnost prvog reda.

Najlepše hvala za stenograme zasedanja rajhstaga. Tvoj veliki govor o vojnim pitanjima mogu da pročitam tek večeras, a onaj o lex Heinze veoma mi se dopao¹⁵⁷⁵. Sve dok se prostitucija ne može sasvim ukinuti, za nas je, po mom mišljenju, prva obaveza oslobađanje devojaka od svih izuzetnih zakona. Ovde u Engleskoj postoji nešto približno tome; nema »policije za morale«, nema kontrole ni lekarskog pregleda, ali je moć policije još uvek isuviše velika zato što je zakonom kažnjivo držati a disorderly house,² a svaka kuća gde stanuje neka devojka i prima posetioce može se smatrati takvom kućom. Ali to se primenjuje samo izuzetno, mada su devojke, uprkos tome, stalno izložene gnusnim ocenama policajaca. Ova relativna sloboda od ponižavajućih policijskih okova dozvoljava devojkama da u celini sačuvaju samostalnost i samopoštovanje, što je na Kontinentu teško moguće. One na svoj položaj gledaju kao na neizbežnu nesreću koja ih je prosto snašla i sa kojom se moraju pomiriti, ali koja inače ne mora da utiče na njihov karakter i njihovo osećanje časti, i, ako nađu mogućnost da napuste svoj posao, one se trude da je iskoriste i većinom uspešno. U Mančesteru je bilo čitavih kolonija mladih ljudi – buržuja ili trgovačkih pomoćnika, koji su živeli sa takvim devojkama, i mnogi su bili u zakonitom braku sa njima i slagali se u najmanju ruku isto toliko dobro

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 244. – ² bordel

koliko i buržuji s buržujkama. Po tome što je tu i tamo poneka počinjala da pije, nije se nipošto razlikovala od buržujki, koje se ovde takođe vrlo dobro razumeju u to. Preselivši se u druge gradove gde se nisu morale bojati da će sresti »stare poznanike«, neke od tih udatih devojaka uvedene su i u poštovano društvo buržuja, čak i među skvajere – ovdajšnje seoske plemiće – a niko na njima nije zapazio nešto ma i najmanje nedolično.

Po mom mišljenju, prilikom razmatranja ovog pitanja moramo pre svega imati u vidu interese tih devojaka, kao žrtava današnjeg društvenog poretka i što je više moguće zaštititi ih od toga da sasvim propadnu, bar da ih direktno u propast ne nateraju zakoni i policijske svinjarije, kako se to događa na celom Kontinentu. Ovdje su u nekim gradovima gde postoje garnizoni takođe pokušali da uvedu kontrolu i lekarski pregled, ali to nije dugo trajalo; agitovanje protiv toga bilo je jedino dobro koje su učinile pristalice social purity.³

Lekarski pregled ne vredi baš ništa. Gde god je ovde uveden, porastao je broj obolelih od sifilisa i gonoreje. Ubeden sam da instrumenti policijskih lekara igraju značajnu ulogu u prenošenju polnih bolesti, oni gotovo da ne troše ni vreme ni trud na dezinfekciju. Devojkama bi trebalo omogućiti da besplatno slušaju kurseve o polnim bolestima, pa će većina njih i sama povesti računa. Blaschko nam je poslao jedan članak o lekarskoj kontroli i takođe je prinuđen da prizna da je ona apsolutno beskorisna; kad bi dosledno izvlačio zaključke iz svojih sopstvenih pretpostavki, morao bi da traži apsolutnu dozvolu prostitucije i zaštitu devojaka od iskorišćavanja, ali u Nemačkoj je to, čini se, čista utopija.

Nadam se da će Dietzu pomoći lečenje po Kneippu, bar Naso⁴ tvrdi da ga je taj ludi pop potpuno izlečio. Koliko sam ja čuo o tom lečenju, ljudima koji su se malo ukočili i okoštali od svog svakodnevnog poslovnog života u gradu ono, svakako, može koristiti zahvaljujući potpunoj izmeni načina života i prinudenosti na kretanje na vazduhu – a, zavisno od slučaja, može i škoditi – kao što je slučaj sa »lekovitim kupkama«, gde većinom dobro čini ne mineralna voda već izmena ustaljenog načina života i stroga dijeta. Ali inače imaš pravo, među našim ljudima ima mnogo onih koji smatraju da im je dužnost da priviju na srce svaki novi »izam«, baš kao i svako nezadovoljno buržoasko i birokratsko zakeralo i svakog nepriznatog pesničkog ili umetničkog genija. Tako je prijatno izigravati zaštitnika svih prognanih i obespravljenih i u svakom »izmu« otkrivati učenje koje će spasti svet a koje je potisnuo zli kapitalistički poredak. To je odlično sredstvo da se iskoristi i poturi ono što se *nije* naučilo. Šta sve nije na tom polju već učinio naš dragi »Vorwärts«!

Priča o Panami^[546] iz dana u dan je sve lepša. Stvar dobija vrlo dramatičan tok, kao što to često biva u Francuskoj. Svakog trenutka

³ čistoće društva – ⁴ Leonhard Tauscher

se čini da će uspeti napori da se stvar zataška, a ona opet izbije na nekom neočekivanom mestu, jače nego pre, i sad stvar stoji tako da vide i nije moguće nikakvo zataškavanje. Prvo je trebalo uz pomoć suđa zataškati stvar, pa su onda nova otkrića zahtevala imenovanje istražne komisije, zatim je trebalo nju paralisati; i taj pokušaj je uspeo samo polovično i samo zahvaljujući tome što je uvedena druga, ozbiljnija sudska procedura. A sad kao kiša pljušte nova otkrića i progoni poslanika i senatora. Klupče je počelo da se odmotava i još se dugo neće sasvim odmotati. Iza kulisa stoji 1. Constans, koji zna da je odigrao svoju ulogu i želi da se sveti, 2. Rochefort i bulanžisti, koji takođe mnogo znaju, 3. orleanisti, koji hoće da iskoriste svu tu komediju za pokušaj restauracije. Svi ti ljudi znaju mnogo i imaju dokaze za većinu tih stvari. A ako ništa drugo ne preostane onda će se Ch. de Lesseps i Rouvier svetiti uvlačeći i uplićući što više njih u svoj slučaj. Rothschild je izrekao reči koje opisuju ovu situaciju: treba mi monarhija, kupiću je jednom zauvek; republika mi je isuviše skupa, svakih nekoliko godina morao bih da kupujem novu gladnu bandu.

Šta bi sad sve dao magarac Boulanger za to da živi! Došlo je njegovih pet minuta i ne bi me čudilo kad bi sad pokušali da nađu nekog drugog Boulanger-a. Srećom, to nije tako lako. Ni monarhija nema sreće, desnica je jednodušno glasala za nenamensku lutriju^[576] i, što je još gore, vodili su na selu propagandu za nju i nasankali čifte i seljake. Onih 1700 miliona franaka koji su tom prilikom progutani bili su najvećim delom *uštete malih ljudi* (tu je preko 800 000 njih!), otuda strašan gnjev, i desnica (klerikalni monarhisti), koja je na početku likovala zbog skandala oko Paname, sad bojažljivo uzmiče.

Jasno je kako će se to završiti: konačno, u našu korist. Ali u Francuskoj, gde ima mnogo neočekivanih stvari, teško je unapred pogoditi kakav će biti među-stupanj. U svakom slučaju, proći će još neko vreme pre nego što naši ljudi dođu u prvi plan. Samo kad bi Pariz digao revoluciju socijalisti bi došli na red, jer u Parizu *svaka* revolucija, kao komuna, postaje sama od sebe socijalistička. Ali Pariz je manje uzbuđen nego provincija, i to je dobro. Pariz je ravnodušan i to ne malo zato što radnici, neprosvećeni i patriotski nastrojani (utoliko što osećaju da Pariz *više nije politički centar sveta*, što smatraju nepravdom) ne vide nikakav izlaz. Ako skandali produže da izbijaju, može nastati predsednička kriza – Carnot je bar kao *poverljivo lice* upleten u mnoge svinjarije – i, u svakom slučaju, iduće godine može doći do novih izbora za skupštinu; uz to i do novih izbora mnogih gradskih veća u Parizu. Dakle, ovde ima više nego dovoljno zakonskih izlaza. S druge strane, nesigurnost u pouzdanost armije (u kojoj je opšta vojna obaveza još uvek nova i ne tako ustaljena kao u Pruskoj) predstavlja zaštitu od državnog udara, kao što i nenaoružanost masa (koja sada ne može, kao ranije, dobiti puške i metke od nacionalne garde) predstavlja zaštitu od pokušaja da se podignu ustanci, i tako je najverovatnije da će kriza proteći mirno. A nama je to potrebno

da bismo dobili u vremenu da poberemo plodove skandala zbog Panama: uverenost da neće biti nasilnih intervencija i vreme da previranje zahvati celu zemlju. U provinciji marksisti gotovo da i nemaju konkurenciju, a u Parizu stvari stoje sasvim dobro, dok blankisti, alemanisti, brusisti jedni druge satiru.

U svakom slučaju, *unutrašnji* razvitak Francuske sad opet postaje izuzetno važan, i uskoro će se pokazati koliko su ti ljudi dorasli zadacima koji su pred njima. Moram da kažem da u njih imam mnogo poverenja u slučajevima takvih velikih kriza. Ne zato što verujem da će oni odmah odneti sjajnu pobjedu – još su moguće prolazne ružne epizode reakcije – već zato što verujem da će konačno iz toga izaći časno. Ni za nas nije dobro da se stvari isuviše brzo odvijaju. I nama je potrebno još vreme za razvitak.

Neka ovo ostane među nama: savladao sam III tom.⁵ Prebrođene su teškoće u najtežem odeljku. Ali ne mogu ništa određeno reći o roku završetka posla, pre nego što pređem na dva poslednja odeljka. Još uvek mogu naići na teškoće koje zahtevaju vreme. Ali već vidim kopno, prebrodio sam ono najgore, ono što oduzima najviše vremena; ovog puta ću završiti. Kad dođeš, pokazaću ti.

U svakom slučaju, bolje bi bilo da dođeš preko Kalea; od Štutgarta gotovo da i nije dalje, možda je čak i bliže nego preko Ostendea. – Srdačni pozdravi tebi, tvojoj ženi i deci i želim vam srećne praznike.

Doviđenja.

Tvoj
F. E.

⁵ *Kapitala*

253

Engels Karlu Kautskom
u Štuttgart

London, 24. dec. 92.

Dragi barone,

Pokušao sam da nagovorim Augusta da zimus doputuje preko Kanala, bar na nekoliko dana, i nadam se da će se on s tim saglasiti. U tom slučaju, mogao bi da mi učiniš uslugu da mu – pošto će svakako morati da putuje preko Štukerta – daš da mi ponese stari Marxov rukopis⁵⁷⁷ zajedno sa onim delom koji si ti verovatno već pripremio. Ostalo ćemo urediti tom prilikom. Pošto ipak ima mnogo izgleda da će se konačno završiti dugi period rađanja III toma,¹ važno mi je da raspoložem materijalom za IV tom.

Podrobnije uskoro kad budem odgovarao na tvoje pismo, a zasad želim srećne praznike i šaljem srdačan pozdrav.

Tvoj
F. Engels

¹ *Kapitala*

254

Engels Wilhelmu Liebknechtu

u Berlin

London, 28. dec. 92.

Dragi Liebknechte,

Srećna nova godina tebi, tvojoj ženi i deci!

Što se tiče Francuza, pre više od 8 dana skrenuo sam pažnju Lafargue-u na to da now's the time.¹ Ali isto tako je moguće da ti ljudi ne žele da prerano ispucaju svoj barut. Prvo, afera sa Panamom^[546] je još u prvom stadijumu, glavna otkrića će doći tek posle Nove godine, a, juristički rečeno, dosad još nije *dokazano* ništa ozbiljno ni protiv jednog jedinog živog parlamentarca; u januaru i radikali i monarhisti mogu da se nasankaju još više, i onda će se o tome moći govoriti mnogo efikasnije. Drugo, u skupštini pored marksista sede i blankisti, alemanisti i poslanici koji ne pripadaju ni jednoj političkoj grupi à la Cluseret – da i ne pominjem potpuno propale ljude koji nam se kače za skutove, kao što je Lachize i Thivrier – a onda je drugima lako da s tom nepovezаноšću socijalističkih parlamentarnih frakcija izađu na kraj. Sad će pokušati da nađu zajedničko polje dejstva, i ako to uspe, a izgleda da će uspeti, onda će se pre moći nešto učiniti.

Navodim ti ovo samo kao moguće razloge za objašnjenje ćutanja tih ljudi.

Ovde se već duže vremena moramo boriti s Bonnier-ovim entuzijazmom. On nas je strašno napao zbog majskih događaja^[543]. Pozvao sam se na tvoj iskaz u listu »Vorwärts«^[526] da si u Marseju tim ljudima unapred izneo kakvo će biti držanje Nemaca 1. maja [18]93. i da su se oni time zadovoljili.

Rekao sam da ih to lišava prava da se žale, i još sam mu rekao da ćemo možda, s obzirom na aferu sa Panamom u Parizu, stvari s vojskom u Berlinu^[558] i, povrh toga, opštu industrijsku krizu, 1. maja imati važnija posla nego da demonstriramo.² Čini se da je on ovo poslednje uvideo u Parizu. Taj čovek ima najbolje namere, ali ako hoćeš da učestvuješ u radničkom pokretu tri zemlje, ne možeš živeti u Oksfordu.

Srdačni pozdravi svima vama.

Tvoj
F. E.

¹ je sad došlo vreme – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 244.

[Dodatak Louise Kautsky]

Draga gospođo Natalie,

Dozvoljavate li da se pridružim Generalovom pismu i željama? Na ovo pitanje odgovaram na način koji je za mene najpovoljniji i od srca čestitam Vama, Vašem dragom mužu i deci Novu godinu.

Vaša

Louise Kautsky

SOCIALISM
UTOPIAN AND SCIENTIFIC

Revised by F. A. Sorge
London 1892 *F. Engels*

255

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu
u Hoboken

London, 31. dec. 1892.

Dragi Sorge,

Još nekoliko redaka pre nego što se završi ova godina. Dobio sam tvoja pisma od 18. novembra i 16. decembra, najlepše ti hvala. Da li si dobio paket sa knjigama koji sam ti poštom poslao i koji sadrži *Položaj radn[ičke] klase*, novo izdanje, i *Socijalizam, Utopian and Scientific*, u prevodu Avelinga, sa mojim uvodom? Ako nisi, poslaću ti drugu pošiljku i to preporučeno.

Ovde u staroj Evropi nešto je življe nego u vašoj »mladoj« zemlji koja još nikako da izađe iz doba mladosti. Čudno je, mada i potpuno prirodno, koliko su u jednoj tako mladoj zemlji – koja nikad nije znala za feudalizam, koja se od samog početka razvijala na buržoaskoj osnovi – buržoaske predrasude ukorenjene i u radničkoj klasi. Upravo iz protesta protiv metropole – koja još uvek nosi feudalni kostim – i američki radnik uobražava da je tradicionalna buržoaska privreda nešto od prirode dato i uvek progresivno i nadmoćno, non plus ultra. Sasvim onako kao što je u Novoj Engleskoj puritanizam, taj uzrok postojanja cele kolonije, upravo zato postao tradicionalna baština i skoro neodvojiv od lokal-patriotizma. Koliko god se Amerikanci kostrešili i usturali, svoju svakako gigantsku budućnost ne mogu eskontovati kao menicu, moraju da sačekaju dospeće, i upravo *zato što* je budućnost tako velika, njihova sadašnjost se mora pozabaviti pripremom za ovu budućnost, a ovaj rad je, kao i u svakoj mladoj zemlji, pretežno materijalne prirode i uslovljava izvesnu zaostalost mišljenja, privrženost tradicijama povezanim sa formiranjem nove nacionalnosti. Anglosaksonska rasa – ti prokleti šlezvig-holštajnci, kako ih je Marx uvek nazivao – ionako imaju trom mozak, i njihova istorija u Evropi kao i u Americi (ekonomski uspeh i pretežno miran razvitak) tome su samo još pomogli. Tu mogu pomoći samo krupni događaji, i ako sada uz više-manje privatnu imovinu dođe još i do razvoja industrije u uslovima manje lude carinske politike i do osvajanja stranih tržišta, – onda može i kod vas sve poći na dobro. Klasne borbe su bile i ovde u Engleskoj ogorčenije u vreme *perioda razvitka* krupne industrije i zamrle su upravo u doba neosporne industrijske dominacije Engleske u svetu. I u Nemačkoj razvitak krupne industrije počev od 1850. poklaja se sa usponom socijal[ističkog] pokreta, i u Americi verovatno neće biti drukčije. Revolucionisanje svih tradicionalnih odnosa industrijom *koja se razvija* revolucioniše i glave.

Uostalom, Amerikanci su odavno dokazali evropskom svetu da je buržoaska republika republika kapitalističkih preduzetnika, gde je politika samo trgovački posao, kao i svaki drugi, i Francuzi, kod kojih su vladajući buržoaski političari to odavno znali i potajno primenivali u praksi, konačno na skandalu oko Paname^[546] počinju da shvataju ovu istinu i u nacionalnim razmerama. A da se konstitucionalne monarhije ne bi busale u grudi svojom vrlinom, svaka ima svoju malu Panamu: Engleska – building societies scandals,¹ od kojih je jedno, »Oslobodilac«, sasvim »oslobodilo« mnoštvo malih neveštih štediša od oko 8 miliona funti uštedevine; Nemačka ima skandale sa Baareom i jevrejskim puškama Löweovim (koji dokazuju da pruski oficir još i sad krađe, ali samo na malo – jedino u čemu je skroman)^[424]; Italija ima Banca Romana, koja se već bliži Panami i potkupila je oko 150 poslanika i senatora, a dokumenti o ovome biće, kako mi je rečeno, štampani u Švajcarskoj. Schlüter treba da prati sve što u novinama izlazi o Banca Romana^[578]. I u svetoj Rusiji srđi se stari Rus, knez Meščerski zbog ravnodušnosti s kojom u Rusiji primaju otkrića o Panami, i to objašnjava samo time što su na rusku vrlinu loše uticali francuski primeri i »mi sami imamo kod kuće ne jednu Panamu«.

Ali afera sa Panamom je početak kraja buržoaske republike i uskoro nas može dovesti u situaciju koja zahteva punu odgovornost. *Cela* oportunistička i najveći deo radikalne bande sramno je kompromitovana; vlada pokušava da to zataška, ali to više ne uspeva, dokazni materijal je u rukama ljudi koji *hoće* da svrgnu sadašnje vlastodršce: 1. orleanista, 2. svrgnutog ministra Constansa koga su kompromitovala otkrića o njegovoj skandaloznoj prošlosti, 3. Rochefort-a i bulanžista, 4. Corneliusa Herza, koji je – i sam jako upleten u prevare svake vrste – pobegao u London samo zato da se tako izvuče uvukavši druge u skandal. Svi oni imaju više nego dovoljno dokaza protiv te lopovske bande, ali se drže povučeno, prvo uopšte zato da ne bi odjednom ispucali sav svoj barut, i, drugo, da vlači kao i *sudovima*, daju više vremena da potpuno nasednu. To nam može biti samo po volji; postepeno se obelodanjuje materijal, dovoljan da se održava uzbuđenje i da dirigeants² sve više i više nasledaju, materijal koji je isto tako dovoljan da se dobije u vremenu da bi skandal i otkrića mogla dospeti čak i do najudaljenijih mesta u zemlji još pre neizbežnog raspuštanja skupštine i pre novih izbora do kojih, međutim, *ne* sme doći *isuviše rano*.

Jasno je da se stvari brzo približavaju trenutku kada će naši ljudi u Francuskoj postati jedini mogući upravljači državom. Samo, to ne sme doći suviše brzo, naši ljudi u Francuskoj još nisu zreli za vlast. Kako stvari sad stoje, apsolutno se ne može reći koji će prolazni stupnjevi popuniti taj prolazni period. Stare republikanske partije su iskompromitovane do poslednjeg čoveka, rojalisti i klerikali su masovno

¹ skandale građevinskih društava – ² kolovode

prodavali panamsku lutriju^[578] i sa njom se identifikovali. Da se magariac Boulanger nije ubio, sad bi bio gospodar situacije. Radoznao sam da vidim da li će se i ovog puta potvrditi stara, nesvesna logika francuske istorije. Biće dosta iznenađenja. Samo da se u vreme prolazne pauze, kad se stvari raščičavaju, neki general ne popne na vlast i izazove rat, – to je jedina opasnost.

U Nemačkoj se mirno odvija stalno, nezadrživo napredovanje partije. Mali uspesi na sve strane, što dokazuje napredovanje. Ako se uglavnom prihvati predlog zakona o vojsci^[558], pridružiće nam se nove mase nezadovoljnika; bude li on odbačen, skupština raspuštena i raspisani novi izbori, dobićemo najmanje 50 mesta u rajhstagu, što nam u sukobu često može doneti presudan glas. U svakom slučaju, ako možda i dođe do borbe u Francuskoj, ta borba će se okončati samo u Nemačkoj. Ali dobro je što će 3. tom³ sada konačno biti završen. Kada? – to, istina, ne mogu još reći; vremena su nemirna, i talasi počinju sve više da se dižu.

Od sveg srca čestitam Novu godinu tebi i tvojoj ženi, a i u ime gospode Kautsky.

Tvoj
F. Engels

³ Kapitala

256

Engels Karlu Henckellu
u Cirihi^[579]

[London, kraj 1892]

Pesma o pari, koja karakteriše jedan predstupanj radničkog pokreta, koji je, istina, prošao, ali je ipak proživljen u Nemačkoj.

PRILOZI

1

William Thorne i Eleanor Marx-Aveling Samuelu Gompersu
u Njujork^[580]

[London] 25. 1. 1891.

Gospodinu Samuelu Gompersu za Američku federaciju rada

Poštovani druže,

Za vreme svoje nedavne posete povodom 70. rođendana Friedricha Engelsa, drugovi Bebel, Liebknecht i Singer susreli su se sa predstavnicima Saveza plinarskih i fizičkih radnika^[67] (koji obuhvata oko 100 000 muškaraca i žena iz više od sedamdeset zanimanja) i nekoliko drugih saveza i organizacija, a osim toga i sa Johnom Burnsom, Cunninghame-Grahamom, članom parlamenta, i sa drugima. Na tom sastanku prevladalo je mišljenje da je došlo vreme da se uspostavi tesna i organizovana veza između radničkih partija raznih zemalja. Najaktuelnije pitanje je pitanje sprečavanja prenošenja nepoštenog rada iz jedne zemlje u drugu, tj. sprečavanje da kapitalisti uvoze u neku zemlju radnike koji ne poznaju uslove borbe za rad u toj zemlji, a treba da posluže tome da se snize nadnice ili produži radni dan, ili i za jedno i za drugo. Čini se da je najefikasniji način da se to izvede naimenovanje po jednog sekretara za međunarodne veze u svakoj zemlji, koji treba da bude povezan sa svim drugim sekretarima za međunarodne veze. Tako bi, čim nastane neka teškoća u odnosima između kapitalista i radnika u nekoj zemlji, radnički sekretari za međunarodne veze u svim drugim zemljama odmah bili obavesteni o tome i zadatak svakog od njih bi bio da pokušaju da spreče izvoz radnika iz njihove zemlje koji bi pod nepoštenim uslovima zauzeli mesto onih koji su pogođeni lokautom ili su u štrajku u zemlji u kojoj su izbile teškoće. Pošto je ovo jedna od najaktuelnijih i najočevidnijih stvari kojom se treba pozabaviti, treba se nadati da će takav dogovor u svakom pogledu omogućiti razmenu mišljenja o svim pitanjima između radnika svake nacije, što sa svakim danom i svakim časom postaje najnužnija potreba radničkog pokreta.

Ako se Vaša organizacija slaže sa ovim mišljenjem Saveza plinarskih i fizičkih radnika, molimo Vas da nas o tome odmah obavestite i da nam navedete ime sekretara koga ste odredili da učestvuje u ovoj važnoj stvari.

S bratskim pozdravom

W. Thorne
(generalni sekretar)
Eleanor Marx-Aveling
(u ime Izvršnog komiteta)

2

Eleanor Marx-Aveling Paulu Lafargue-u

u Pere

[London] 15. 4. 92.

65, Chancery Lane, W. C.

Dragi moj Paulc,

Pre nekoliko dana poslali smo ti jedan primerak lista »Chronicle« koji sadrži saopštenje o Adolphe-u Smithu i predstavništvu francuskih radnika na predstojećim demonstracijama u Hajd parku⁽³⁹²⁾. U »Workman's Times« od ove nedelje – šaljem ti drugi primerak mada verujem da list redovno dobijaš – videćeš neke beleške o tome u rubrici (mislim) »Londonske beleške«, i u svakom slučaju ono što je potpisano sa »Autolik« – tj. Burgess, urednik lista »Workman's Times«. Rezultat ove beleške mnogo je veći i mnogo neprijatniji nego što uopšte možeš da zamisliš, i da ne bi došlo do vrlo nezgodnih komplikacija, *apsolutno moraš* pisati listu »Chronicle« i »W[orkman's] T[imes]« o ovome. To jest, naravno, ako su organizacije, u čije ime govori gospodin Adolphe, posibilitičke, što naslućujemo. – Ti znaš da si pre 2 godine, kad smo uprkos jakoj opoziciji uspeali da *iznudimo* demonstracije⁽⁵⁸¹⁾, došao ovamo i govorio sa tribina Komiteta za demonstracije. Znaš da smo mi prošle godine ponovo pozvali vašu partiju⁽⁶⁰⁾ i tvoje pismo, u kome iznosiš razloge iz kojih ne možete da pošaljete delegata, pročitano je javno na demonstracijama. Sve ovo vreme je London Trades Council⁽¹⁰²⁾, koje i sad, kao i ranije, saraduje sa gospodinom Hyndmanom i engleskim posibilitistima, odbijalo da ima ikakve veze sa »strancima«. I ne zaboravi vrlo važnu činjenicu da zakonski osmočasovni radni dan koji zahteva Shipton i komp. nije *naš* zahtev za zakonski osmočasovni radni dan. *Oni* žele da se osmočasovni radni dan zakonski uvede samo zato da bi se *prekovremeni rad više platio*. Uvidevši sve ovo, naš Komitet⁽¹⁰⁵⁾, koji se nepokolebljivo drži celog pariskog programa⁽⁵⁸⁾, i, naročito, najjače telo ne samo u našem Komitetu već najjače u novim tredjunionima⁽⁴⁴¹⁾ – »Savez plinarskih i fizičkih radnika«⁽⁶⁷⁾ – duboko su uvređeni i iznenađeni uvredom koja im je naneta u listu »Chronicle«. Thorne je došao ovamo u sredu i rekao da mu je to utoliko čudnije što je njegov savez, mnogo pre nego što se i javila ideja o sekretarijatima za međunarodne veze,¹ stupio u prepisku sa francuskom Parti ouvrier,² i voleo bi da zna zašto ih sad treba vredati. To je samo jedan od mnogih slučajeva. Ne mogu ti reći kakav će koban efekat ovo imati ako ti ne odgovoriš.

¹ Vidi prilog br. 1. – ² Radnička partija

Juče sam o tom pitanju dugo razgovarala sa Generalom (Edward je vrlo bolestan, ima zapaljenje grla) i oboje smo se složili da ti kao sekretar za odnose sa inostranstvom vaše »Parti« moraš poslati koji redak listu »Chronicle«. Ovoliko odlaganje lako možeš objasniti činjenicom da si posetio svoje birače u Furniju. Trebalo bi da napišeš – ako je to tačno – da gospodin A. Smith govori samo u ime posibilista koji su reakcionarna partija i predstavljaju – ti već znaš šta; da je Parti ouvrier français učestvovala u prvim demonstracijama Komiteta za zakonski osmočasovni radni dan, i da je ona, mada nije mogla da pošalje nijednog delegata, bila istomišljenik sa tim Komitetom prošle godine, i da će vaša partija biti zastupljena na našim tribinama ove godine (u šta se svi mi nadamo). Posibilisti šalju 2 delegata. Vi sigurno možete da pošaljete jednog. Zar ne bi mogao da dođe Delcluze? Stajalo bi vrlo malo doputovati ovamo iz Kalea? A mogli biste da imenujete i Bonnier-a. Njih dvojica (znam da ti *ne možeš* da dođeš) biće protivteža drugima. –

U svakom slučaju, dragi moj Paule, *moraš* napisati koji redak za »Chronicle« (ili, još bolje, neka to učini Laura!³), pa ga prepisi i pošalji, *sa ostalim pojedinostima ako bude potrebno*, u »Workman's Times«. Ali to se mora *odmah* učiniti.

Tvoja
Tussy

Zašto *ne* nagovoriš svoje verriers⁴ da se pridruže Međunarodnom društvu izrađivača boca? Šteta je da to ne učine, a staje samo 4 penija (8 sua) **per-anum**⁵ po članu!!

Prevod s engleskog

³ Vidi prilog br. 3. – ⁴ izrađivače boca – ⁵ godišnje

3

Eleanor Marx-Aveling Lauri Lafargue
u Pere

[London] 22. 4. 92.

Draga moja Laura,

U prilogu šaljem odgovor slatkog Adolpha¹ na Paulovo stvarno izvanredno pismo^[582]. Pišem ti od Generala zato što sam htela da ga zamolim da mi kaže svoje mišljenje pre nego što ti napišem o toj stvari. On se slaže sa mnom u tome da treba poslati odgovor, ukoliko možeš da nagovoriš Paula da ga pošalje. Ja, naravno, znam da on ima posla, ali budi sigurna da je ovde nužan odgovor. Nema potrebe da bude dugačak. – Ali *ko* šalje Lavyja? Šalju li ga *brusisti*^[42] ili, kako piše Smith, *ujedinjeni komitet*? To su različite stvari. Ali nekoliko činjenica o pravoj snazi Parti ouvrier^[60] ovde bi napravilo dobar utisak, a ja se, u svakom slučaju, nadam da će izbori 1. maja^[357] pokazati našu stvarnu snagu.

Nagovori Paula da to napiše, ili još bolje, kako već rekoh, napiši ti. (Svi smo prepoznali tvoje smelo pero u članku u »Chronicle«).

Sad je baš vreme da pošaljem pismo pre zatvaranja pošte. Vole te General i Louise i

tvoja
Tussy

Prevod s engleskog

¹ Adolphe Smith

4

Engels nepoznatoj osobi^[583]

[London, krajem decembra 1892]

Živela hiljadu osam sto
devedeset treća!
Ona opet nosi
nadu i radost.
Svetla i srećna
neka bude
Sva, želi Vam
Vaš odani

F. E.

Prevod s engleskog

Napomene i registri

Napomene

- ¹ Dvadesetog decembra 1890. Engels odgovara poštanskom kartom na pismo Friedricha Adolpha Sorgea od 9. decembra 1890 (vidi u 44. tomu ovog izdanja, str. 462). 3
- ² Posle smrti Helene Demuth početkom decembra stiže u London u posetu Engelsu Louise Kautsky. Već 17. decembra 1890. Engels saopštava Lauri Lafargue: »Louise ostaje ovdje stalno«. (vidi u 44. tomu ovog izdanja, str. 458). 3
- ³ U pismu od 2. decembra 1890. Adolph Sorge moli Engelsa: »Budi tako dobar i još jednom potkači Parizane ne bi li mi poslali »Socialiste« i druge stvari. Ovdje ne mogu ništa od toga da nabavim«. 3
- ⁴ Osamnaestog novembra 1890. poljski socijalist Stanislav Padlevski ubio je u Parizu ruskog generala i šefa carske tajne policije u Francuskoj N. D. Seliverstova. (Vidi u 44. tomu ovog izdanja str. 458, kao i u ovom tomu, str. 8). 3
- ⁵ Engels šalje Karlu Kautskom rukopis Marxovih *Primedaba uz programi nemačke radničke partije iz 1875. godine*, koji je on pripremio za objavljivanje u časopisu »Neue Zeit« (vidi u 30. tomu ovog izdanja). Posle *Manifesta komunističke partije i Kapitala* Marxova kritika programa je najznačajniji teorijski dokument marksizma. Svojom kritikom nacrtu programa Marx odgovara na osnovna pitanja novijeg perioda u razvitku međunarodnog radničkog pokreta. On iskustvo Pariske komune primenjuje na uslove proleterse klasne borbe u prusko-nemačkoj vojnoj državi i time pomaže nemačkoj radničkoj klasi u izradi naučno zasnovane strategije i taktike. Pored toga, u vezi s pitanjem države i revolucije Marx dalje razvija teoriju komunizma i prvi put formuliše ideju o dve faze komunističkog društva. Marxova kritika pružila je vodama nemačke radničke partije uputstvo za prevladavanje lasalijanstva i vulgarnodemokratskih shvatanja, za primenu revolucionarne teorije na konkretne uslove i unošenje marksizma u radnički pokret.
- Objavlivanjem Marxove kritike, Engels je dao značajan doprinos programskoj diskusiji u nemačkoj socijaldemokratiji. Njeno objavljivanje naišlo je na otpor nekih vođa nemačke socijaldemokratije. Ipak, kao što je Engels i predvideo, Marxova kritika je sa zadovoljstvom prihvaćena kako u nemačkoj partiji, tako i među socijalistima drugih zemalja jer su u njoj videli programski dokument za sav međunarodni socijalistički pokret.
- Marxove *Primedbe uz program nemačke radničke partije* su objavljene zajedno sa pismom Wilhelmu Brackeu od 5. maja 1875. i Engelsovim predgovorom (vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 74/75) u listu »Neue Zeit« 9. Jg. 1890/1891, 1. Bd., Nr. 18. Pored toga Marxova kritika programa je izlazila i u listu »Sächsische Arbeiter-Zeitung« od 6, 7, 10. i 12. februara 1891. 5 18 22 25 32 36 44 75
- ⁶ Upor. 30. tom ovog izdanja, str. 26 (vidi i nap. 10). 5
- ⁷ Upor. 30. tom ovog izdanja, str. 20-22 i 33. tom, str. 98/99. 5
- ⁸ Nije nam poznato da je ovo pismo sačuvano.

Kao što se vidi iz pisma Augusta Bebela od 21. januara 1891. Engels je obavestio Bebela o predstojećem objavljivanju Marxovih *Primedaba uz program Nemačke radničke partije* (vidi nap. 5). U vezi s tim on pita Bebela da li je upoznat sa Marxovom kritikom Gotskog programa. Na to Bebel odgovara: »U svom pismu ti mi pričaš o Gotskom programu i M[arxovim] prigovorima o kojima do danas ništa nisam znao. Ta saopštenja me utoliko više interesuju, što sam do 1. aprila 1875. bio u zatvoru - Gotski kongres za ujedinjenje bio je negde krajem maja ili juna, - iz zatvora sam pisao duga pisma L[ie] bk[nechtu], objasnio mu da je program neodrživ i predložio njegovu zamenu.« 8

- ⁹ Na kongresu nemačke socijaldemokratije u Haleu od 12. do 18. oktobra 1890 Wilhelm Liebknecht je podneo izveštaj o osnovnim stavovima novog programa partije. U analizi starog programa partije, koji je usvojen na Gotskom kongresu ujedinjenja 1875 (vidi nap. 54), Liebknecht se oslanja na njemu poznate Marxove *Primedbe uz program nemačke radničke partije* (vidi nap. 5). On je izneo zahtev da novi program mora odgovarati partiji »da bi se partija s pravom mogla zvati partijom naučnog socijalizma«. Na Liebknechtov predlog Kongres je naložio Glavnom odboru partije da sastavi novi program. Nacrt je trebalo podneti članstvu na diskusiju tri meseca pre sledećeg kongresa, planiranog za 1891 (upor. i nap. 184). 8 32 75
- ¹⁰ Prilikom pripreme za objavljivanje Marxove kritike programa, Engels je zbog cenzure reč »Notdurft« (nužnost) zamenio rečju »Bedürfnisse« (potrebe) i stavio ih u zagrade. Podvučene reči su prilikom objavljivanja bile zamenjene tačkicama (upor. u 30. tomu ovog izdanja str. 26). 8
- ¹¹ Stanislav Mendelson je bio uhapšen zbog tobožnjeg učešća u atentatu Stanislava Padlevskog (vidi nap. 4). Posle nekoliko nedelja provedenih u istražnom zatvoru francuske vlasti su ga morale pustiti zbog nedostatka dokaza. Prinudile su njega i njegovu suprugu Mariju da napuste Francusku. 8
- ¹² Članak Paula Lafargue-a *Pedlevskijev hitac* izašao je anonimno u listu »Neue Zeit« 9. Jg., 1890/1891, I. Bd., Nr. 19. 8 22 28
- ¹³ O učešću Stanislava Mendelzona i njegove supruge Marije na jednoj skupštini Socijaldemokratske federacije (Social Democratic Federation) izveštava list »Justice« od 3. januara 1891. 8
- ¹⁴ Ove redove napisao je Engels na poštanskoj karti. Na njoj je sledeća adresa, napisana njegovom rukom: F. A. Sorge, Esq., Hoboken N.Y., U.S. America. 10
- ¹⁵ List »Vorwärts« od 14. januara 1891. raskrinkao je u jednom članku berlinskog dopisnika londonskog lista »Daily Chronicle«, Theodora Reufa, kao bivšeg policijskog agenta. Pri tom on upućuje na otkrića koja je još decembra 1887. izneo list »Sozialdemokrat« o Reufovoj prljavoj delatnosti u radničkom pokretu. 10
- ¹⁶ Marxove *Primedbe uz program nemačke radničke partije* nisu, kako je to prethodno bilo predviđeno, objavljene u broju 17, nego u broju 18. časopisa »Neue Zeit«, 9. Jg., 1890/1891, I. Bd. (vidi i nap. 5). 10
- ¹⁷ Ovo se najverovatnije odnosi na članak Julesa Guesde-a *Une interpellation nécessaire*, koji je izašao u listu »Le Socialiste« od 14. januara 1891. Guesde u tom članku zahteva da francuska vlada preduzme mere protiv Centralnog biroa koji je ruska tajna policija osnovala u Parizu. Biro je iz Pariza slao svoje agente i u druge gradove Evrope. 11
- ¹⁸ Pismo koje se ovde pominje izašlo je sa potpisom Stanislava Mendelzona u listu »Justice« od 24. januara 1891. pod naslovom *A warning*. U njemu se upozoravaju engleski socijalisti na moguće provokacije ruske tajne policije u Londonu. 11
- ¹⁹ Carl Schorlemmer je poslednjih godina svoga života radio na *Istoriji hemije*. Posle njegove smrti ostao je obiman, nezavršen rukopis. Ovo pismo se nalazilo

- između stranica tog rukopisa. Rukopis na nemačkom jeziku, koji obuhvata oko 650 stranica, vlasništvo je Univerzitetske biblioteke u Mančesteru. 12
- ²⁰ Heinrich Scheu u pismu od 10. januara 1891. moli Engelsa da mu pošalje svoju fotografiju: ona mu je bila potrebna za Engelsovu graviru, koju je napravio 1891 (vidi i nap. 30). Pored toga, Scheu je planirao da završi Marxov portret. 13
- ²¹ U pismu od 19. novembra 1890. Hermann Schlüter čestita Engeltu sedamdeseti rođendan. 14
- ²² Posle smrti Helene Demuth Adolph Sorge predlaže Engeltu da se preseli kod njega u Hoboken. 14
- ²³ Upućivanje na »Pionier. Illustrierter Volks-Kalender für 1891«. Redakcija lista »New Yorker Volkszeitung« je svake godine izdavala svoj kalendar. Urednik kalendara, u kome je saradivao i Friedrich Adolph Sorge, bio je Hermann Schlüter. Kao što se vidi iz Schlüterovih pisama Engeltu od 3. juna i 19. novembra 1891. u izdanju kalendara za 1891. preštampana je, uz Engelsov pristanak, Marxova biografija koju je on sam napisao 1878 (vidi u 30. tomu ovog izdanja str. 82-90). Preštampana biografija sadrži i neke Schlüterove dopune. 14
- ²⁴ »The New American Cyclopaedia« – naučni priručnik, koji je od 1858. do 1863. izdavala jedna grupa naprednih američkih novinara i izdavača zajedno sa listom »The New-York Daily Tribune«.
- Od jula 1857. do oktobra 1860. Marx i Engels radili su za ovu enciklopediju. Njihovi članci za enciklopediju prvi put su u celini objavljeni na nemačkom jeziku u 14. tomu Dietzovog izdanja njihovih sabranih dela. 14
- ²⁵ *Socijalistička radnička partija Severne Amerike* (Socialist Labor Party of North America) je osnovana 1876. na kongresu ujedinjenja u Filadelfiji spajanjem marksističkih snaga Međunarodnog udruženja radnika pod vođstvom Friedricha Adolpha Sorigea i Otta Weydemeyera sa lasalovcima iz Labor Party of Illinois i Social Democratic Party, pod vođstvom Adolpha Strassera, A. Gabriela i Petera J. McGuirea. Program, usvojen na kongresu, bio je u stvari na pozicijama Međunarodnog udruženja radnika. Razmimoilaženja između marksista i lasalovaca nastavila su se i u novoj Partiji. Već 1877. lasalovci su uspeli da partiju podvrgnu svojoj kontroli, da sprovedu svoju neprijateljsku politiku prema sindikatima i da radnike usmere isključivo na učešće u izborima. Pored toga, vrlo nepovoljno uticala je i činjenica da se najveći broj članova partije sastojao od nemačkih emigranata koji su imali slabe veze sa domaćim radnicima. Zbog svoje sektaške politike i ignorisanja rada u masovnim organizacijama američkog proletarijata partija nije uspela da postane masovna revolucionarna marksistička partija. 14 67 84
- ²⁶ *Nacionalisti* su propagirali nacionalizaciju proizvodnje i raspodele kao jedino sredstvo za oslobodenje društva od zala kapitalizma i za mirno prerastanje ovog društva u socijalizam. Krajem osamdesetih godina, ovaj socijalni pokret je bio pod uticajem utopijskog romana »Looking Backward 2000-1887« Edwarda Bellamyja, koji se u to vreme pojavio u SAD. Nacionalisti su bili organizovani u klubove. Prva takva organizacija za propagandu osnovana je 1888. u Bostonu; 1891. godine bilo ih je u celoj zemlji više od 160. Članovi klubova su poticali uglavnom iz buržoaskih i sitnoburžoaskih redova. Od 1889. izdavali su u Bostonu list »Nationalist«. Ovaj pokret je izvršio značajan uticaj na američke socijaliste. Propaganda nacionalista našla je odjeka i u listu »Sozialist«, organu Socijalističke radničke partije Severne Amerike (vidi nap. 25). U svojim pismima Engels je često nacionaliste upoređivao sa fabijancima (vidi nap. 27). On posebno upućuje na sličnost njihovih shvatanja i taktike. 14 317 370
- ²⁷ *Fabian Society* (Fabijansko društvo) osnovala je 4. januara 1884. grupa buržoaskih intelektualaca koji su se zalagali za rešenje socijalnih nepravdi buržoaskog društva i tražili puteve prevladavanja kapitalizma, ali ne izvan okvira reformi. Fabijanci su istupili protiv Marxovog učenja o klasnoj borbi i socijalnoj revoluciji. Naj-

- uticajnijim ličnostima pripadali su Sidney i Beatrice Webb i George Bernard Shaw. Ideje fabijanaca su stvorile osnovu za reformizam u engleskom radničkom pokretu. 14 224
- ²⁸ Ovo se odnosi na konflikt između Socijalističke radničke partije Severne Amerike (vidi nap. 25) i Američke federacije rada (vidi nap. 29). Za taj konflikt Engels je saznao iz pisama Friedricha Adolpha Sorgea od 9. decembra 1890. i 16. januara 1891. kao i iz pisma Samuela Gompersa od 9. januara 1891. Vođe Socijalističke radničke partije su zahtevale od Američke federacije rada da se saglasi s priključenjem partije Federaciji. U ime rukovodstva federacije Gompers saopštava da Radnička partija, kao politička organizacija ne može biti primljena u Federaciju. Međutim, on ipak, predlaže članovima partije da preko sindikata individualno pristupe Federaciji. Ovakav predlog su odbile vođe Socijalističke radničke partije. 14 280 319 335 357 360 365 376 387 442
- ²⁹ *Američka federacija rada* (American Federation of Labor) nastala je 1886. od Federation of Organized Trades and Labor Unions of the United States and Canada, koja je osnovana 1881. Oslanjala se uglavnom na kvalifikovane radnike. Sindikati su bili organizovani po strukama. U programu federacije ogledao se znatan uticaj socijalističkih ideja. Osamdesetih i devedesetih godina uticaj federacije se povećao i ona je imala značajnu ulogu u udruživanju američkih radnika i u borbi za osmočasovni radni dan. Ali, postepeno su u njenim redovima prevladali reformisti, tako da se krajem 19. veka federacija pretvorila u reformističku organizaciju, koja se pre svega okrenula radničkoj aristokratiji i vodila politiku saradnje sa preduzetnicima. 14
- ³⁰ Engelsova posveta na graviri glasi: «Mi, nemački socijalisti, ponosni smo na to što potičemo ne samo od Saint-Simona, Owena i Fourier-a, nego i od Kanta, Fichtea i Hegela. Nemački radnički pokret je naslednik klasične nemačke filozofije. London, 4. januara 1891. Friedrich Engels.» Prvu rečenicu ovog teksta sa neznatnim izmenama Engels je uneo u svoj predgovor prvom nemačkom izdanju *Razvika socijalizma od utopije do nauke* (vidi u 30. tomu ovog izdanja str. 157-188). Druga rečenica predstavlja poslednju rečenicu Engelsovog rada *Ludwig Feuerbach i kraj klasične nemačke filozofije* (vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 213-251). Ovaj portret je objavljen u nedeljnom dodatku bečkog lista «Arbeiter-Zeitung» od 18. avgusta 1895. između str. 14 i 15
- ³¹ Upućivanje na drugi Međunarodni socijalistički radnički kongres koji je održan od 16. do 22. avgusta 1891. u Briselu (vidi nap. 107). 14 17
- ³² Kao što se vidi iz pisama Hermanna Schlütera Engelsu od 3. juna i 19. novembra 1890, on je Engelsu poslao materijale o mahinacijama sa srebrnom valutom u SAD. 15
- ³³ Vidi 21. tom ovog izdanja, str. 133/134 beleška 108. 15
- ³⁴ Marxov govor o *Pristalicama zaštitnih carina, slobodne trgovine i radničkoj klasi* objavljen je 29. septembra 1847. u belgijskom listu «Atelier démocratique». Njega je 1848. Marxov i Engelsov prijatelj i saborac Joseph Weydemeyer zajedno sa Marxovim Govorom o pitanju slobodne trgovine, objavio u nemačkom prevodu kao brošuru (vidi u 7. tomu ovog izdanja str 239-241 i 364-375). U pismu Engelsu od 19. novembra 1890. Hermann Schlüter odgovara na jedno pitanje u vezi s Marxovim govorom o zaštitnoj carini i daje mu opširan opis ove brošure. 15
- ³⁵ *Nemačko radničko udruženje* (Deutscher Arbeiterverein) u Briselu su osnovali krajem avgusta 1847. Marx i Engels, s ciljem da politički obrazuju nemačke radnike koji žive u Belgiji i da ih upoznaju sa komunističkim idejama. Pod vodstvom Marxa, Engelsa i njihovih saboraca udruženje se razvilo u legalni centar nemačkih revolucionarnih radnika u Belgiji. Ono je bilo u direktnoj

- vezi sa flamanskim i valonskim udruženjima radnika. Njegovi najnapredniji članovi su pristupili briselskoj opštini Saveza komunista. Udruženje je imalo istaknutu ulogu pri osnivanju briselske Association démocratique. Udruženje je prestalo s radom odmah posle februarske revolucije 1848. u Francuskoj, pošto je belgijska policija uhapsila i proterala većinu njegovih članova. 15
- ³⁶ Hermann Schlüter i Leonhard Tauscher su proterani iz Nemačke dok je bio na snazi zakon o socijalistima. Emigrirali su u Švajcarsku, odakle su u aprilu 1888, na zahtev nemačkih vlasti upućeni Švajcarskom saveznom savetu, proterani iz zemlje zajedno sa Eduardom Bernsteinom i Juliusom Mottelerom, kao saradnici redakcije lista «Sozialdemokrat» koja je bila u Cirihu. 15
- ³⁷ Tu se nalazila 1888 - 1890. redakcija lista «Sozialdemokrat». 15 50 197
- ³⁸ U januaru 1891. pariske novine donele su vest da je uprava Socijaldemokratske partije u Nemačkoj, apelujući na socijalističke partije drugih zemalja, donela odluku da majski praznik proslave u nedelju, 3. maja 1891. U svom pismu Engelsu od 30. januara 1891. Paul Lafargue se izjašnjava protiv takvog odlaganja majskih demonstracija i moli Engelsa da mu kaže svoje mišljenje o držanju Socijaldemokratske partije Nemačke po ovom pitanju. 16
- ³⁹ U prilogu lista «Vorwärts» od 29. januara 1891. pojavilo se kratko saopštenje socijaldemokratske frakcije rajstaga o njenoj odluci, donetoj na sednici od 28. januara 1891, kojom se preporučuje partijskom članstvu da majske demonstracije u Nemačkoj odloži za 3. maj, prvu nedelju u maju. Motivi za ovu odluku trebalo je da budu razjašnjeni u posebnom proglasu. (Vidi nap. 66.). 16
- ⁴⁰ Nije nam poznato da je ovo pismo sačuvano. Odgovor Richarda Fischera od 4. februara 1891. Engels sažeto navodi u pismu Paulu Lafargue-u od 6. februara 1891 (vidi u ovom tomu, str. 21). 16
- ⁴¹ Charles Bonnier piše Engelsu 18. januara 1891. da francuski socijalisti planiraju proslavu majskog praznika za 1. maj. 16
- ⁴² *Brusisti (Posibilisti)* — oportunistički pravac unutar francuskog radničkog pokreta pod vodstvom Paula Brousse-a, Benoit-a Malona i dr. koji se 1882. otcepio od Francuske radničke partije (Parti ouvrier français) (vidi i nap. 60) i nazvan Fédération des Travailleurs socialistes (Federacija socijalističkih radnika). Vođe ovog pravca su proglasile reformistički princip: Težnje prema «mogućnostima» («possibles»). Devedesetih godina uticao je na rascep posibilista (upor. nap. 45), što je predstavljalo odraz procesa raspadanja. 17 26 84 92 105 150 224 250 349 385 426 490
- ⁴³ *Radikali* — osamdesetih i devedesetih godina parlamentarna grupa u Francuskoj koja se otcepila od buržoasko partije umerenih republikanaca («oportunistički»). Njen vođa je bio Georges-Benjamin Clemenceau. Grupa je zadržala niz buržoasko-demokratskih zahteva koje su umereni republikanci bili odbacili: ukiđanje Senata, odvajanje crkve od države, itd. Da bi privukli mase birača, radikali su zahtevali uvođenje progresivnog poreza i drugih socijalno-ekonomskih mera. Godine 1901. radikali su se organizovali u partiji, koja je uglavnom zastupala interese srednje i sitne buržoazije. 17 146 169 176 204 214 459
- ⁴⁴ Engels verovatno misli na uvodnik *Zum 1. Mai* bečkog lista «Arbeiter-Zeitung» od 9. januara 1891. 17
- ⁴⁵ Misli se na *alemaniste*, pristalice sitnoburžoaskog socijaliste Jeana Allemane-a. Organizacija alemanista, nastala prilikom rascepa posibilista na kongresu u Šatelrou od 9. do 15. oktobra 1890 (vidi nap. 42), nazvana je Parti ouvrier socialiste révolutionnaire (POSR) (Partija socijalističkih revolucionarnih radnika). Ostavši u celini na ideološkim i političkim pozicijama posibilista, alemanisti su forsirali, za razliku od posibilista, propagandistički rad u sindikatima, u

kojima su videli glavni oblik organizacije radnika. Oni su generalni štrajk proglasili osnovnim sredstvom za borbu. Slično posiblistima i oni su bili protivnici jedinstvene, centralizovane partije. Zalagali su se za autonomiju i pridavali veliki značaj osvajanju mesta u opštinskim savetima. 17 150 276

- ⁴⁶ U svom pismu od 30. januara 1891. Paul Lafargue obaveštava Engelsa o razgovoru sa predstavnicima jedne frakcije alemanista, koja se odvojila od Jeanea Allemane-a i priključila gedistima (vidi nap. 60). Pored toga Lafargue piše Engelsu: «Ja sam im rekao da je suviše rano govoriti o ujedinjenju; da bi se ipak moralo tražiti zajedničko polje akcije na kome bi se povremeno mogli ujediniti i složiti.» 17
- ⁴⁷ U svom pismu Wilhelmu Brackeu od 5. maja 1875 (vidi u 30. tomu ovog izdanja str. . . .), propratno pismo uz *Primedbe uz program nemačke radničke partije*, Marx ukazuje na nužnost akcionog jedinstva u borbi za jedinstvo radničkog pokreta. On naglašava da ujedinjenje ajenahovaca i lasalovaca (vidi nap. 54) može biti pripremljeno «preko duže zajedničke delatnosti». 17 62 64 67 76
- ⁴⁸ U svom dopisu *Pisma iz Francuske*, objavljenom u listu «Vorwärts» od 28. i 30. januara 1891, Jules Guesde se razračunava sa politikom umerenih buržoaskih republikanaca – tzv. oportunista, pod vodstvom Jean-Antoine Ernest Constans-a, Pierre-Maurice Rouvier-a i dr. On dokazuje da njihova politika kompromituje republiku i da je usmerena na gušenje radničkog pokreta u zemlji. 17 28
- ⁴⁹ Upućivanje na članak *L'avortement*, objavljen 14. januara 1891. u seriji članaka «Hygiène capitaliste», koja je izlazila u listu «Le Socialiste». Članak objavljen pod pseudonimom «Dr. Z.» razotkriva lažljivost i licemerstvo buržoaskog zakonodavstva na primeru jednog skandala oko abortusa, u koji su upleteni gradonačelnik Tulona, Fouroux i njegova ljubavnica, gospođa V. Jonquières. 17
- ⁵⁰ List «Vorwärts» u svojim prilozima od 1. i 3. februara 1891. objavio je, bez Engelsovog predgovora, Marxove *Primedbe uz program Nemačke radničke partije* (upor. nap. 5). 18
- ⁵¹ Misli se na pokušaj Wilhelma Liebknechta i drugih vođa nemačke socijaldemokratije da spreče objavljivanje Marxovih *Primedaba uz program nemačke radničke partije* u listu «Neue Zeit». (O ovome vidi i u ovom tomu, str. 22. i 79.). 18 22
- ⁵² Nije nam poznato da je ovo pismo sačuvano. 18 71 122 175 186 188 189 212 218 224 241 355 356 360 368 401 402
- ⁵³ *Zakon protiv socijalista* («Gesetz gegen die gemeingefährlichen Bestrebungen der Sozialdemokratie» — «Zakon protiv opšteopasnih nastojanja socijaldemokratije») usvojen je u rajhstagu 19. oktobra 1878. i stupio na snagu 21. oktobra 1878. Ovim vanrednim zakonom zabranjene su sve organizacije partije i sindikata, koji su imali socijalističke ciljeve, ukinuti su svi značajniji socijalistički organi štampe i zabranjeni svi skupovi socijalističkog karaktera. Na taj način je u nekim gradovima i okruzima zavedeno tzv. malo opasno stanje, što je omogućilo policiji da svojevolljno progoni socijaldemokratske radnike i funkcionere. Zakonom o socijalistima htelo se obezglaviti svaki demokratski pokret i učiniti ga bezuspešnim. Socijalističke radničke partije su organizovale ilegalnu borbu protiv ovog vanrednog zakona. Pored toga, morale su se razračunati sa oportunistima i anarhističkom grupom unutar partije. Marx i Engels su pomogli partiji da izradi i sprovede revolucionarnu strategiju i politiku. Zahvaljujući svojoj revolucionarnoj taktici koja je objedinjavala legalne i ilegalne oblike borbe partija se održala i u borbi protiv zakona o socijalistima razvila se u masovnu radničku-marksističku partiju. Na izborima u februaru 1890. dobila je 19,7% svih glasova i postala najjača partija u Nemačkoj. Pod pritiskom masa, rajhstag je 25. januara 1890. odbio produženje važnosti zakona protiv socijalista. Va-

ženje ovog zakona je prestalo 30. septembra 1890. Engels je napisao niz članaka o zakonu o socijalistima, između ostalih, *Izuzetni zakon protiv socijalista u Njemačkoj – Položaj u Rusiji, Bismarck i Njemačka radnička partija* (vidi 30. tom ovog izdanja str. 124/125 i 232 - 234), *Nemački izbori 1890, Šta sada?*, *Oproštajno pismo čitaocima lista »Sozialdemokrat«* (vidi 33. tom ovog izdanja str. 3 - 9 i 63 - 65). 19 29 79 95 98 406 415

- ⁵⁴ Upućivanje na ujedinjenje dva pravca u nemačkom radničkom pokretu — Socijaldemokratske radničke partije (ajzenahovci), osnovane 1869. godine, predvođene Augustom Bebelom i Wilhelmom Liebknechtom, i lasalovskog Opštenemačkog radničkog udruženja. Pod pritiskom članstva rukovodstvo Opšte nemačkog radničkog udruženja je bilo prinuđeno da se odrekne svoje sektaške politike i da saraduje sa ajzenahovcima. Od početka 1874. frakcije obeju partija su zajednički istupale u rajhstagu. Na partijskom kongresu u Goti od 22. do 27. maja 1875. potpuno je sprovedeno ujedinjenje u Socijalističku radničku partiju Nemačke. Na taj način se završila dugogodišnja borba unutar nemačke radničke klase. Na njenom čelu bila je sada jedinstvena partija koja je mogla da pokaže pravicu cilja borbi protiv junkersko-buržoaske eksploatacije i prusko-nemačkog militarizma. Ipak su pregovori o ujedinjenju bili preuranjeni a program ujedinjene partije koji je usvojen na partijskom kongresu, ispoljio je ozbiljne nedostatke i principijelne ustupke lasalovstvu.

Marx je kritikovao ovaj nacrt programa u *Primeđbama uz program nemačke radničke partije* (vidi nap. 5) i u svom pismu Wilhelmu Brackeu od 5. maja 1875 (vidi u 30. tomu ovog izdanja str. 11 - 27). Engelseva kritika se sadrži, pre svega, u njegovom pismu Augustu Bebelu od 18/28. marta 1875. (vidi u 30. tomu ovog izdanja str. 3 - 8). O ovome uporedi i u ovom tomu, str. 75 - 80 19 22 29 75

- ⁵⁵ Ovdje Engels sažeto citira pismo Richarda Fischera od 4. februara 1891. Pri prevodenju pisma na francuski Engels je izmenio neke formulacije i stavio ih u napomene. Pri prevodenju citata na nemački nije se, zbog toga, mogao u svim slučajevima uzeti za osnovu Fischerov originalni tekst. 21
- ⁵⁶ U jesen 1878. u nemačkom rajhstagu vođena je diskusija o predlogu carina koja se završila jula 1879. usvajanjem nove carinske tarife. Nova carinska tarifa je imala za posledicu znatan porast uvoznih carina za industrijsku robu i poljoprivredne proizvode. 21
- ⁵⁷ Udruženi u jedan preduzetnički savez Hamburški fabrikanti duvana su 24. novembra 1890. pokušali da otpuštanjem oko 3000 radnika razbiju organizacije sindikata. Radnici su na otpuštanje odgovorili proglašenjem štrajka za odbranu prava udruživanja. Svi duvanski radnici i sortirci cigareta su prekinuli rad do 26. novembra 1890. Generalni komitet sindikata Nemačke je štrajkačima poslao oko 170 000 maraka kao pomoć. Mada je neuspeli štrajk morao biti prekinut 13. marta 1891. preduzetnicima nije pošlo za rukom da unište organizacije duvanskih radnika. 21

- ⁵⁸ *Međunarodni socijalistički kongres radnika* održan je od 14. do 20. jula 1889. u Parizu. To je bio osnivački kongres Druge internacionale. Na kongresu je bilo prisutno 400 delegata iz 22 zemlje Evrope i Amerike.

Na Međunarodnom socijalističkom kongresu radnika prihvaćeni su izveštaji predstavnika socijalističkih partija o radničkim pokretima u njihovim zemljama i izgrađeni osnovi međunarodnog zakonodavstva za zaštitu radnika. Kongres je zahtevao zakonsko uvođenje osmočasovnog radnog vremena, zabranu dečjeg rada i mere za zaštitu omladine i žena. Rezoluciju o ovim zahtevima, koju je podneo August Bebel, prihvatila je većina delegata, suprotstavljajući se anarhistima. Kongres je usmerio međunarodni radnički pokret na njegovo političko organizovanje, na borbu za demokratska prava i korišćenje svih legalnih mogućnosti borbe, i na osvajanje političke vlasti. Kongres se izjasnio i za ukidanje

stajaće vojske, i predložio da se umesto nje uvede sveopšte naoružanje naroda i proglasio «mir kao prvi i bitni uslov svake emancipacije radnika». Pored toga, Kongres je odlučio da se 1. maja 1890. u svim zemljama organizuju demonstracije za osmočasovni radni dan i međunarodnu solidarnost. Tako je otpočelo slavljenje 1. maja. 22 27 39 40 348 488

- ⁵⁹ U svom pismu Engelsu od 7. februara 1891, Paul Lafargue prebacuje nemačkim socijaldemokratima nedoslednost u pogledu prvomajske proslave, jer su oni na Međunarodnom socijalističkom kongresu radnika u Parizu 1889. izuzetno vatreno branili stav da majska proslava bude baš 1. maja. 22
- ⁶⁰ Engels govori o delu francuskog socijalističkog radničkog pokreta (Parti ouvrier français), pod vodstvom Julesa Guesde-a i Paula Lafarguea, koji je nazvan marksistima ili gedistima. Nakon 1879, kada je na kongresu u Marseju osnovana Francuska radnička partija vođen je ideološki spor između gedista i brusista sve do rascepa Partije 1882. na kongresu u St. Etjenu. Gedisti su radili na osnovama programa koji je izgrađivan pod stalnom Marxovom i Engelsonom kontrolom, i usvojen 1880. na kongresu u Avru. Uticali su naročito na proletarijat industrijskih centara Francuske, ali u Parizu mnogo manje. Osamdesetih i devedesetih godina, gedisti su imali dosta uspeha u širenju marksizma među francuskim radnicima. Pri tome je veliku ulogu odigrao organ partije, list «Le Socialiste». Gedisti su imali i priličan uticaj u sindikalnom pokretu i bili na čelu mnogih štrajkova proletarijata. Živu agitatorsku delatnost partija je razvila naročito prilikom priprema za izbore. Lafargue-ov izbor u poslanički dom 1891. predstavlja veliki uspeh francuskih socijalista. Veliko je učesće gedista u učvršćivanju međunarodnih veza među socijalistima. Oni su raskrinkali agresivnu politiku francuske buržoaske republike, posebno agresivni karakter francusko-pruskog saveza od 1891. godine. 22 64 250 463 488 490
- ⁶¹ Ovo se odnosi na članak Paula Lafargue-a *La propriété féodale*, koji je izašao pod pseudonimom Fergus u listu «La Nouvelle Revue» od 1. februara 1891. U njemu Lafargue ispituje nastanak i suštinu feudalne svojine. 23
- ⁶² *Socijaldemokratska federacija* (Social Democratic Federation) osnovana je avgusta 1884. Proizašla je iz Demokratske federacije (Democratic Federation) i udruživanjem raznovrsnih socijalističkih elemenata pretežno iz krugova inteligencije. Uprava Federacije bila je najvećim delom u rukama Henry Mayers Hyndmana koji je vodio izrazito dogmatsko-sektašku politiku. Revolucionarne snage zastupljene u Federaciji (Eleanor Marx-Aveling, Edward Aveling, William Morris) borile su se protiv Hyndmanove linije i za uspostavljanje tešnje veze Federacije sa engleskim sindikatima. Zbog Hyndmanovog oportunističkog i diktatorskog stava, koji je činio nemogućom bilo kakvu izmenu kursa Federacije, došlo je do njenog rascepa u decembru 1884. Grupa koja je ostala u opoziciji prema Hyndmanu osnovala je samostalnu organizaciju, Socijalističku ligu. Pod uticajem revolucionarnog raspoloženja masa unutar Federacije se ipak otišlo dalje u procesu formiranja revolucionarnih elemenata koji su bili nezadovoljni oportunističkim vodstvom. Novi unionizam (vidi nap. 441), nastao krajem osamdesetih godina, učinio je da se Federacija približi radničkim masama i da se uveća broj njenih članova. Njeno rukovodstvo je ipak i dalje vodilo u suštini sektašku politiku. Godine 1908. Federacija je pretvorena u Socijaldemokratsku partiju, iz koje je 1911, posle ujedinjenja sa levom grupom Nezavisne laburističke partije i drugih organizacija, proizašla Britanska socijalistička partija. Iz nje su 1916. isključeni Hyndman i njegove pristalice. 23 26 29 67 83 115 216 219 251 259 264 279 318 337 340 349 357 360 400 402
- ⁶³ Povodom parlamentarnih izbora u novembru 1885. Henry Mayers Hyndman i Henry Hyde Champion su od rukovodstva Konzervativne partije dobili novac za finansiranje izborne kampanje Socijaldemokratske federacije. 23 26
- ⁶⁴ U jednom dopisu bečkog lista «Arbeiter-Zeitung» od 6. februara 1891. saop-

šteno je da je Engels u Nemačkoj objavio dokumenat od »velikog teorijskog i političkog značaja« – Marxove *Primedbe uz program nemačke radničke partije*. U dopisu se dalje kaže da je sada »došao trenutak da se u programu formulišu teorijska načela naše Partije sasvim precizno i bez kompromisa, i u sadašnjem momentu publikacija je sasvim u duhu vremena«. 25 28

- ⁶⁵ Socijaldemokratska frakcija rajshtaga se u listu »Vorwärts« od 13. februara 1891, u uvodniku koji je napisao Wilhelm Liebknecht, izjasnila povodom Marxove kritike Gotskog programa. Članak govori o »velikoj aktuelnoj vrednosti« programske kritike za nemačku socijaldemokratiju. Istovremeno on pokušava da oslabi principijelni sadržaj Marxove kritike, a naročito da opravda usvajanje kompromisnog programa na kongresu ujedinjenja u Goti (vidi nap. 54). 26 28 34 36 48 66 75
- ⁶⁶ U listu »Vorwärts« od 6. februara 1891. objavljen je proglas socijaldemokratske frakcije rajshtaga povodom majskih praznika. Frakcija preporučuje radnicima da se majske svečanosti ne održe 1. maja, nego 3. maja, prve nedelje u mesecu. Pri tom oni su se pozivali na tekst rezolucije pariskog Međunarodnog socijalističkog kongresa od 1889. (vidi nap. 58) o 1. maju, u kome se između ostalog kaže: »Radnici raznih nacija mogu se sami opredeliti za metod i sredstva kako da proslave praznik, zavisno od datih prilika«. 27
- ⁶⁷ *National Union of Gasworkes and General Labourers of Great Britain and Ireland* (Nacionalni savez plinarskih i fizičkih radnika Velike Britanije i Irske) je osnovan u proleće 1889. U rukovodstvu Saveza su bili Eleanor Marx Aveling i Edward Aveling. Savez je zahtevao zakonsko uvođenje osmočasovnog radnog dana. Pod pretnjom štrajka društva za proizvodnju gasa bila su prinudena da u julu 1889. uvedu osmočasovno radno vreme u svim londonskim plinarama. Za kratko vreme Savez je stekao veliki uticaj među širokim slojevima radnika. U toku jedne godine broj članova Saveza povećao se na 100 000. On je aktivno učestvovao u pripremi i sprovođenju štrajka londonskih lučkih radnika godine 1889 (vidi nap. 103). Kao rezultat ovog štrajka i rada Saveza nastalo je u engleskom radničkom pokretu drugo moćno udruženje nekvalifikovanih radnika – tredjunion lučkih radnika, koji je sa svoje strane odigrao značajnu ulogu u organizovanju drugih novih masovnih sindikata i u borbi za učvršćenje osmočasovnog radnog dana, kao i za pripreme i sprovođenje prvomajskih demonstracija engleskih radnika devedesetih godina.
- Plinarski radnici su zahvaljujući aktivnoj propagandi ideja socijalizma i internacionalizma, koju je vršila Eleanor Marx-Aveling, izvršili veliki uticaj na radnički pokret Irske i bili inicijatori masovnih sindikata u kojima su bili i poljoprivredni radnici. Nacionalni savez plinarskih i fizičkih radnika Velike Britanije i Irske podržavao je ujedinjenje sa organizovanim radnicima ostalih zemalja. Vode ovih tredjuniona, Eleanor Marx-Aveling i William Thorne, učestvovali su kao delegati Saveza, na drugom Međunarodnom socijalističkom radničkom kongresu u Briselu 1891 (vidi nap. 107). 27 67 96 115 120 185 197 247 251 279 487 488
- ⁶⁸ List »Hamburger Echo« od 8. februara 1891. u svom uvodniku *Zur Kritik des sozialdemokratischen Programms* ukazuje na značaj Engelsovog objavljivanja Marxovih *Primedaba uz program nemačke radničke partije* za izradu novog programa Partije. 28
- ⁶⁹ Aluzija na spis Ferdinanda Lassalle-a *Das System der erworbenen Rechte. Eine Versöhnung des positiven Rechts und der Rechtsphilosophie*. In 2 Theilen, Leipzig 1861. Jednu karakteristiku ove knjige dao je Engels u pismu Marxu od 2. decembra 1861. (vidi u 37. tomu ovog izdanja). 28 214
- ⁷⁰ Nije nam poznato da je ovo pismo sačuvano. O citatu Augusta Bebela vidi nap. 8. 28

- ⁷¹ Paul Lafargue je poslao Karlu Kautskom za »Neue Zeite« članak o Marxovoj teoriji vrednosti, višku vrednosti i buržoaskim ekonomistima. U pismu od 6. februara 1891. Kautsky moli Engelsa da da svoje mišljenje o ovom članku (vidi u ovom tomu, str. 40/41). Lafargue-ov prilog nije objavljen u »Neue Zeite«. On je izašao pod naslovom *La théorie de la valeur et de la plus-value de Marx et les économistes bourgeois* u časopisu »Revue Socialiste«, t. 16, Nr. 93, Paris 1891. 28 40 59
- ⁷² Od 27. novembra do početka decembra 1890. August Bebel, Wilhelm Liebknecht i Paul Singer su boravili u poseti kod Engelsa u Londonu. 29
- ⁷³ Časopis »Neue Zeite«, 9. Jg., 1890/1891. 1. Bd., Nr. 21 je preštampano odvodnik lista »Vorwärts« od 13. februara 1891 (vidi nap. 65). Redakcija »Neue Zeite« je članku dodala kratku uvodnu napomenu. U jednoj redakcijskoj fusnoti uz članak stoji: »Činjenica je da se mi ni u kom slučaju nismo osećali obavezanim da Marxovo pismo damo na mišljenje partijskom rukovodstvu ili frakciji... ali da mi takode nismo krili nameru da ga objavimo. Odgovornost za objavljivanje snosimo samo mi.« 31 32 47
- ⁷⁴ List »Sächsische Arbeiter-Zeitung« je 6, 7, 10. i 12. februara 1891. objavio Marxove *Primedbe uz program nemačke radničke partije*. U jednoj redakcijskoj primedbi ukazano je na veliki značaj ovog dokumenta za nemačku socijaldemokratiju.
- U uvodniku lista »Züricher Post« od 10. februara 1891, koji nosi naslov *Hängen und Wirgen*, istaknuto je da objavljivanje Marxove kritike programa pokazuje snagu i borbenu spremnost Socijaldemokratske partije Nemačke, [koja nastoji da sa sebi svojstvenom objektivnošću i samokritičkim stavom osvetli cilj svoje borbe. Autor ovog članka bio je Franz Mehring.]
- O članku bečkog lista »Arbeiter-Zeitung« vidi nap. 64. 32
- ⁷⁵ Ferdinand Lassalle je od 1846. do 1854. vodio brakorazvodnu i imovinsku parnicu grofice Sophie von Hatzfeldt. 33
- ⁷⁶ Godine 1890. Engels je počeo pripremu za novo izdanje *Porekla porodice, privatne svojine i države* (vidi u 32. tomu ovog izdanja) i prikupio nove materijale za istoriju prvobitne zajednice. Četvrto, popravljeno i dopunjeno izdanje *Porekla porodice* izašlo je u Štutgartu novembra 1891. (na naslovnoj strani: 1892); posle toga nisu vršene nikakve izmene ovog dela. 34 42 46 49 65 73 81 89 92 95 97 103 110 111 114 116 128 143
- ⁷⁷ Richard Fischer informiše Engelsa 20. februara 1891. o odluci Glavnog odbora Socijaldemokratske partije Nemačke, prema kojoj treba ponovo izdati Marxove radove *Gradanski rat u Francuskoj* i *Najamni rad i kapital*, kao i Engelsov spis *Razvitak socijalizma od utopije do nauke*. On moli Engelsa da da svoju saglasnost i odgovarajuće predgovore za nova izdanja (vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 160 - 169, 172 - 178 i 179). 34 36 46
- ⁷⁸ Ovo pismo - Engelsov odgovor na pismo Antonia Labriole od 21. februara 1891 - postoji samo fragmentarno i napisano tuđom rukom, praćeno je sledećom napomenom: »Iz pisma prof. Labrioli u Rim«. Labriola je 21. februara 1891. pisao Engelsu: »Ovde u Rimu stanuje anarhistički pesnik *MacKay*, fanatični obožavalac Stirnerov, koji skuplja sve što je rečeno i napisano o ovom svojevrstnom filozofu. Pošto zna za Marxovo i vaše delo, koje je ostalo neobjavljeno, i u kome se pored ostalih mladohegelovaca govori i o Stirneru, on vas preko mene moli da ga uputite kako bi došao do njega i uz koje garancije biste mu dozvolili da pročita ovaj rukopis«. 35
- ⁷⁹ Upućivanje na Marxovu i Engelsovu *Nemačku ideologiju*. U glavi III, 1. toma ovog dela Marx i Engels se razračunavaju sa knjigom Maxa Stirnera *Der Einzige und sein Eigentum* (vidi 6. tom ovog izdanja). *Nemačku ideologiju* je prvi

- put kompletno izdao Institut Marxa-Engelsa i Lenjina u Moskvi, u prvom odeljku MEGA, tom 5. 35
- ⁸⁰ Glavni odbor Socijaldemokratske partije Nemačke odlučio je 1891. da objavi celokupno izdanje govora i spisa Ferdinanda Lassalla. Izdanje je obuhvatalo tri toma. Prvi tom je izašao 1892, drugi i treći 1893. Eduard Bernstein, izdavač, u opširnom predgovoru podvrgao je kritičkoj analizi Lassalle-ova teorijska shvatanja i političko stanovište. 36 101 102 145 200 214
- ⁸¹ Henry Mayers Hyndman iskoristio je objavljivanje Marxovih *Primedaba uz program nemačke radničke partije* (vidi nap. 5) kao povod za rasplamsavanje klevetničke kampanje protiv Engelsa. U raznim napisima lista »Justice« od februara 1891. Engels je predstavljen kao šef »klike marksista« koja je splela razne zavere i intrige koje su dovele do rasepa međunarodnog radničkog pokreta. Hyndman je podržavao stav frakcije rajhstaga nemačke socijaldemokratije i redakcije lista »Vorwärts« u vezi sa objavljivanjem Marxove kritike partijskog programa. 36
- ⁸² Henry Mayers Hyndman objavio je februara 1891. u listu »Justice« obaveštenje usmereno protiv Edwarda Avelinga, da bi osujetio njegovu kandidaturu na izborima u Northamptonu (vidi ovaj tom str. . . .). Hyndman se pri tom pozivao na optužbu koju je protiv Avelinga podigao Nacionalni izvršni komitet Socijalističke radničke partije Severne Amerike nakon njegovog puta u Ameriku 1866. Ove optužbe su se sastojale u tome da je Aveling Partiju, koja je finansirala njegov put, hteo prevariti za svoje putne troškove. 39 40 55
- ⁸³ Wilhelm Ludwig Rosenberg i njegove pristalice su u septembru 1889. isključeni iz rukovodstva Nacionalnog izvršnog komiteta Socijalističke radničke partije Severne Amerike (vidi nap. 25). Oni su sprovodili sektašku politiku i potcenjivali rad Partije u proleterskim masovnim organizacijama, pre svega, tredjunionima. 39
- ⁸⁴ Victoria, udovica cara Friedricha III došla je februara 1891. u nezvaničnu posetu Parizu. Ova poseta, koja je prividno bila privatnog karaktera, u stvari je imala i političke ciljeve. Trebalo je pokušati da se postigne izvesno zblizavanje Nemačke i Francuske pod uslovom da Francuska prizna ishod francusko-pruskog rata. Ali iznenadna pojava Victorie u Parizu – poseta nije bila dogovorena sa francuskom vladom – njena poseta mestima koja su bila povezana sa pobedama nemačkog oružja, uzburkala je nacionalna osećanja Francuza i bila povod za antinemačke demonstracije u Parizu. Poseta je imala za posledicu ozbiljan diplomatski konflikt između Nemačke i Francuske. 40
- ⁸⁵ Gedisti (vidi nap. 60) su prilikom priprema jedinstvenih, zatvorenih majskih demonstracija 1891. u Parizu osnovali Generalni komitet i pozvali sve socijalističke grupacije kao i sindikate da pošalju predstavnike u ovaj komitet. Charles Bonnier i Paul Lafargue izveštavaju Engelsa 4. odn. 5. marta 1891. da su brusiisti (vidi nap. 42) pokazali spremnost da pristupe ovom komitetu (vidi i nap. 114). 40 81
- ⁸⁶ Ovu belešku napisao je Engels na pismu Henri Ravé-a od 3. marta 1891. Ravé u ovom pismu Engelsu, koje je napisao po savetu Paula Lafargue-a, saopštava da je završio prevod na francuski knjige Augusta Bebela *Die Frau und der Sozialismus*. On moli za dopuštenje da prevede na francuski Engelsovo delo *Poreklo porodice, privatne svojine i države*. Engels je tim povodom tražio od Ravé-a, da mu pošalje nekoliko korektorskih tabaka prevoda Bebelovog spisa, da bi upoznao Ravé-a kao prevodioca.
- Nije poznato da je sačuvano ovo Engelsovo pismo. 42
- ⁸⁷ Ove redove napisao je Engels na poštanskoj karti čiji je ugao sa markom otepljen. Reči u uglastim zagradama dopunila je redakcija. 43

- ⁸⁸ Pasquale Martignetti šalje Engelsu sa svojim pismom od 26. februara 1891. i list «Critica Sociale» od 20. februara 1891, u kome se najavljuje novi prevod na italijanski *Manifesta komunističke partije*. On je izlazio od septembra do decembra 1892. u nedeljnom listu «Lotta di classe». 43 44
- ⁸⁹ U svom pismu od 23. februara 1891. Filippo Turati moli Engelsa za dozvolu da prevede na italijanski i izda neke Marxove i Engelsove radove. On piše: «Ono malo ljudi u Italiji koji proučavaju moderni socijalizam naučili su tek posle Marxove smrti da Vaše ime izgovaraju sa dubokim poštovanjem i da pažljivo čitaju vaša dela. Socijalizam je kod nas u povoju, ali i pored toga počinje da pravi prve korake i nadamo se da ćete mu svojim delima u tome pomoći.» 44
- ⁹⁰ Godine 1871/1872. Engels je bio dopisni sekretar Generalnog veća Međunarodnog udruženja radnika za Italiju, a 1873. privremeni predstavnik Generalnog veća za Italiju.
Godine 1841. Engels je proveo tri meseca u severnoj Italiji. Utiske sa ovog putovanja opisao je u putopisu *Tamo-amo po Lombardiji*, koji je izašao u časopisu «Athenäum» od 4. decembra 1841. pod pseudonimom Friedrich Oswald (vidi u 2. tomu ovog izdanja, str. 121 - 129). 44
- ⁹¹ Engels verovatno misli na članak *Il partito socialista tedesco e i picc desideré della stampa conservatrice*, koji je izašao u listu «Critica Sociale» od 20. februara 1891. 44
- ⁹² Ovu belešku napisao je Engels na pismu Henri Ravé-a od 8. marta 1891. Ravé u ovom pismu obaveštava Engelsa da je dobio njegovo pismo od 6. marta 1891. (vidi u ovom tomu str. 42). Uz pismo je dodao dva korektorska tabaka svog prevoda Bebelove knjige *Die Frau und der Sozialismus*. U svom pismu Ravé pita Engelsa koje uslove postavlja u vezi sa francuskim prevodom svog rada *Poreklo porodice, privatne svojine i države*. U svom odgovoru Engels je predložio Ravé-u da napravi probni prevod nekoliko stranica iz IX glave ovog rada (upor. nap. 93).
Nije poznato da je sačuvano ovo Engelsovo pismo. 45
- ⁹³ Ovde spomenute stranice iz IX glave *Poreklo porodice, privatne svojine i države* vidi u 32. tomu ovog izdanja. 45 54
- ⁹⁴ U svom pismu od 9. marta 1891. Karl Kautsky moli Engelsa da mu vrati nekoliko svezaka rada Felixa Dahna *Urgeschichte der germanischen und romanischen Völker*. 46
- ⁹⁵ U svom pismu Engelsu od 2. marta 1891. Friedrich Adolph Sorge osuđuje stav socijaldemokratske frakcije rajstaga i redakcije lista «Vorwärts» povodom objavljivanja Marxovih *Primedaba uz program nemačke radničke partije* (vidi nap. 65), i savetuje Engelsu: «Ne upuštaj se ni u kakve dalje obračune s tim čovečuljcima, imaš ti važnija posla...» 47 48
- ⁹⁶ Verovatno se misli na članak Hermanna Schlütera *Marx Kritik des Partei programms*, koji je izašao u listu «New Yorker Volkszeitung» 28. februara 1891. Članak istupa protiv stava lista «Vorwärts» prilikom objavljivanja Marxove kritike programa i ističe veliki značaj ovog rada. 47
- ⁹⁷ U svom pismu od 10. marta 1891. Hermann Schlüter opširno informiše Engelsa o položaju Socijalističke radničke partije Severne Amerike (vidi nap. 25). On ukazuje na pomanjkanje udruživanja Partije sa proleterskim masovnim organizacijama i piše da je ona «zapravo od svih radničkih organizacija odvojena». Ovo je štetno uticalo na razvitak borbe radnika, pre svega, građevinskih. 50
- ⁹⁸ Misli se na sledeće knjige: *Department of the interior, census office. Compendium of the tenth census (June 1, 1880)*, P. I-II, Washington 1883, i *Department*

of the interior, census office. *Compendium of the eleventh census: 1890*, P. I-III, Washington 1892 - 1897. 50

- ⁹⁹ Richard Fischer piše Engelsu 20. februara 1891: »Ja nisam ni znao, što je posledica moga dugogodišnjeg odsustva iz zemlje, ali činjenica je, da sam ja bio skoro jedini koji nije delio mišljenje da bi objavljivanje bilo danas neugodno za Partiju. Ipak i pored svega Ti si dobio od Augusta etc. pismo, da ja preko toga mogu da pređem.« 50
- ¹⁰⁰ *Liberal-junionisti* – ekstremno imperijalističko krilo liberala koje je vodio Joseph Chamberlain. Ono se otepecilo od liberala 1886. u borbi oko Home Rule Billa (vidi nap. 436) koga je uveo Gladstone i koji je predviđao izvesnu samostalnu upravu za Irsku. Ova grupa je glasala protiv ovog zakonskog predloga i pridonela Gladstoneovu vladu na povlačenje. Liberal-junionisti (oni su bili pristalice Anglo-irske unije, zbog koje je Irska 1801. izgubila poslednje ostatke svoje autonomije, naime parlament) su se uskoro spojili sa konzervativcima. 50 319 328 340
- ¹⁰¹ Ovo se odnosi na sledeće članke Eduarda Bernsteina: *Arbeiterschutz-Gesetz-Regelungen in England*, objavljen u listu »Vorwärts« od 7, 17. i 20. marta 1891, i *Briefe aus England*, objavljen u listu »Neue Zeit« 9. Jg., 1890/1891, 1. Bd, Nr. 25. 50
- ¹⁰² *Council of all London Trades' Unions (London Trades Council)* – londonsko sindikalno veće, veće tredjuniona – osnovano u maju 1860. na konferenciji delegata londonskih tredjuniona. Londonsko veće, pod čijim vodstvom se ujedinilo više desetina hiljada sindikalaca glavnog grada, izvršilo je veliki uticaj na čitavu radničku klasu Engleske. U prvoj polovini šezdesetih godina ono je rukovodilo velikim demonstracijama radnika protiv oružanog mešanja vlade u američki građanski rat (1861 - 1865) u korist robovlasnika Juga. Ono je sprovelo demonstracije na kojima su izražene simpatije prema italijanskom oslobodilačkom pokretu i poljskom ustanku. Veće je kasnije rukovodilo pokretom za legalizovanje tredjuniona. Obrazovanjem Kongresa tredjuniona krajem šezdesetih godina Londonsko veće sindikata, na čelu sa reformističkim vodama, prestalo je da igra ulogu centra engleskog sindikalnog pokreta; no i posle toga ono je zauzimalo uticajnu poziciju. Londonsko veće tredjuniona, koje je pretežno ujedinjavalo stare tredjunione, početkom devedesetih godina se suprotstavilo obrazovanju novih tredjuniona (vidi nap. 441) i pokretu za osmočasovni radni dan. Ono je ipak bilo prinuđeno da pod pritiskom masovnog pokreta uzme učešća u majskim demonstracijama devedesetih godina. 50 55 67 83 208 251 259 264 279 488
- ¹⁰³ Štrajk londonskih dokera od 12. avgusta do 14. septembra je bio jedan od najvećih događaja engleskog radničkog pokreta krajem 19. veka. On je obuhvatio 30 000 lučkih radnika i preko 30 000 radnika drugih struka; većina njih su bili nekvalifikovani i neorganizovani radnici. U ovom štrajku borili su se rame uz rame organizovani i neorganizovani radnici i postigli svojom istrajnošću i organizacijom ispunjenje svojih zahteva za povećanje nadnica i poboljšanje uslova rada. Ovim štrajkom je učvršćen proleterski internacionalizam. Bilo je priloženo oko 50 000 funti sterlinga u fond štrajka, od čega samo u Australiji oko 30 000. Štrajk je doprineo boljoj organizaciji radničke klase; obrazovan je tredjunion lučkih i drugih radnika, od kojih su veliki broj činili nekvalifikovani radnici. Broj članova tredjuniona se povećao više nego dvostruko – od 860 000 – 1889. godine, popeo se 1890. na blizu dva miliona. 52 84 120
- ¹⁰⁴ Laura Lafargue je izrazila spremnost da rediguje francuski prevod Engelsovog rada *Poreklo porodice, privatne svojine i države* (vidi u 32. tomu ovog izdanja), koji je izvršio francuski socijalist Henri Ravé. Korekture, koje su zadale velike muke Lauri Lafargue zbog delimično lošeg prevoda, pregledao je Engels i

ocenio ih kao dobre. Francusko izdanje knjige izašlo je 1893. 54 64 72 97 99 111 143

- ¹⁰⁵ Uz Engelsovu saradnju grupa engleskih socijalista je u julu 1890. osnovala *Legal Eight Hours and International Labour League*. Polazni korak Lige bilo je obrazovanje komiteta koji je trebalo da organizuje prve engleske majske demonstracije 1890 (upor. 33. tom ovog izdanja). Liga je sebi postavila za cilj borbu za oslobođenje radničke klase i sprovođenje odluka Pariskog kongresa Druge internacionale od 1889. Ona je bila organizator majske demonstracije 1891. i 1892. koje su takode vođene pod lozinkom borbe za zakonski osmočasovni radni dan. Predstavnici Lige su 1893. učestvovali u osnivanju Independent Labour Party (vidi nap. 437). 55 67 259 264 279 488
- ¹⁰⁶ Ovu informaciju dao je Paul Lafargue u svom pismu Engelsu od 30. marta 1891. U svojim pismima od 5. marta, 30. marta, 9. aprila i 18. aprila 1891. Laura i Paul Lafargue opširno informišu Engelsa o stanju priprema za majske praznike u Francuskoj (vidi nap. 85). 55

- ¹⁰⁷ Drugi međunarodni socijalistički kongres radnika je održan od 16. do 22. avgusta 1891. u Briselu. Kongres na kome je učestvovalo 370 delegata iz 16 zemalja Evrope i SAD, bio je po svom sastavu u stvari marksistički kongres. Na Kongresu su prisustvovali i predstavnici engleskih tredjuniona, što je Engels ocenio kao vrlo pozitivan momenat. Među američkim delegatima su se pored socijalista nalazili i predstavnici američkih sindikalnih organizacija. Vodi mogućnosti (vidi nap. 42), kojima nije uspeo da sazivanje Kongresa uzmu u svoje ruke, nisu se pojavili. Prilikom diskusije o rezultatima pregleda mandata većinom glasova doneta je odluka da se anarhistima prisutnim na Kongresu ne dopusti rad u njemu.

U centru pažnje Kongresa bilo je pitanje odnosa radničke klase prema militarizmu. Ogromnom većinom Kongres je odbacio predlog Ferdinanda Domela Nieuwenhuisa da se na svaki rat odgovori generalnim štrajkom. Prihvaćena je rezolucija koju su pripremili Wilhelm Liebknecht i Marie-Édouard Vaillant; ona je razotkrivala ekonomske uzroke ratova i pozvala radnike da protestuju protiv svake ratne pohlepe i saveza vladajućih klasa.

U rezoluciji o sindikalnim pitanjima Kongres je istakao nužnost stvaranja sindikalnih masovnih organizacija. Preporučio je radnicima da štrajkove i bojkote koriste protiv napada protivnika i za poboljšanje političkog i privrednog položaja radnika. U ostalim rezolucijama Kongres je zahtevao donošenje međunarodnih zakona za zaštitu radnika, ukidanje rada na akord i rada od komada, podržavanje zahteva za ravnopravnost žena u građanskopravnom i političkom pogledu i ponovo proglasio 1. maj međunarodnim praznikom radničkog pokreta (upor. nap. 58).

Odluke Briselskog kongresa su imale veliki značaj za međunarodni radnički pokret. Ocenjujući Kongres Engels je napisao da su »marksisti... principijelno i taktički pobedili na čitavom frontu« (vidi str. 128). 55 62 64 71 105 108 110 116 118 - 120 124 127 129 132 142

- ¹⁰⁸ Engels je poslao Stanislawu Mendelsonu isečak pisma J. Wierzejskog od 28. marta 1891. Wierzejski je pisao Engelsu po nalogu Walery Wróblewskog, koji se razboleo. On obavestava Engelsa o lošem materijalnom stanju Wróblewskog i moli ga da skrene Mendelsonu pažnju da Wróblewskom vrati neki novčani dug. 57
- ¹⁰⁹ Prepiska između Augusta Bebela i Marxa i Engelsa je počela u julu 1868. Njihovo lično poznanstvo datira od decembra 1880. kada su Bebel, Eduard Bernstein i Paul Singer došli u London, da bi se sa Marxom i Engelsom posavetovali o rukovođenju listom »Sozialdemokrat« a pre svega o političkom i teorijskom stavu ovog organa Partije. 58
- ¹¹⁰ Engelsov uvod za Marxov *Gradanski rat u Francuskoj* (vidi u 33. tomu ovog

- izdanja) izašao je pod naslovom *O gradanskom ratu u Francuskoj* u časopisu »Neue Zeit« 9. Jg. 1890/1891, 2. Bd., Nr. 28. Redakcija ga je propratila jednom uvodnom beleškom: »Ovaj članak predstavlja uvod trećem izdanju Marxove Adrese Generalnog veća Internacionale o »Gradanskom ratu u Francuskoj« koje će uskoro izaći u izdanju našeg centralnog organa. – Engelsova ljubaznost omogućila nam je da njegov uvod već sada objavimo u »Neue Zeit«.« 59
- ¹¹¹ U svom pismu od 11. marta 1891. Pasquale Martignetti obaveštava Engelsa da je planirano ponovno izdanje njegovih radova *Razvitak socijalizma od utopije do nauke* i *Poreklo porodice, privatne svojine i države* u okviru popularne socijalističke serije milanskog izdavača Fantuzzija. Martignetti šalje Engelsu italijansko izdanje *Manifesta komunističke partije*, praćeno predgovorom anarhiste Pietra Gorija, koje je izdao Fantuzzi 1891. 60
- ¹¹² Italijansko izdanje *Razvitka socijalizma od utopije do nauke* ne sadrži Engelsov biografsku skicu. Engels očigledno misli na biografiju koja se nalazi u italijanskom izdanju od 1885. njegovog rada *Poreklo porodice, privatne svojine i države* (upor. i 61). 60
- ¹¹³ Ovaj koncept pisma napisao je Engels na pismu Ramualda Fantuzzija od 18. marta 1891. U tom pismu Fantuzzi moli Engelsa da mu dozvoli da ponovo izda njegov spis *Razvitak socijalizma od utopije do nauke* u italijanskom prevodu; pored toga on moli Engelsa za jednu biografsku skicu koju bi on htelo da da uz ovo izdanje. Izdanje je izašlo u prevodu Pasquale Martignettija, 1892. u Milanu. 61
- ¹¹⁴ Paul Lafargue piše Engelsu 30. marta 1891. da je saradnja brusista u majskom komitetu (vidi nap. 85) naišla na otpor alemanista (vidi nap. 45), ali da su uspeli, zahvaljujući u prvom redu zalaganju Julesa Guesde-a, da u komitet privuku predstavnike svih socijalističkih grupacija. Komitet je imao samo ograničenu moć delovanja, za šta su ne malo bili krivi pokušaji brusista da izbace gediste iz komiteta (vidi i u ovom tomu, str. 81 i 92). 62 88 92
- ¹¹⁵ Francuski publicista Hippolyte Buffenoir je od oktobra do decembra 1877. objavio u lajpciškom listu »Vorwärts« veći broj priloga koji su bili posvećeni izborima za poslanički dom od 14. oktobra 1877. U pismu Engelsu od 11. januara 1878. Johann Philipp Becker se kritički izražava povodom objavljivanja ovih priloga u »Vorwärts«-u. On karakteriše Buffenoira, koji je najpre bio klerikalac a zatim pristalica Gambetta, kao sumnjivu ličnost koja nema nikakvog uticaja na pariske radnike (vidi u 41. tomu ovog izdanja str. 286). 62
- ¹¹⁶ Na dan 27. marta 1891. u Sofiji je izvršen atentat na predsednika vlade Bugarske Stefana Stambulova, pri čemu je ubijen ministar finansija Belčev, koji se nalazio u njegovoj pratnji. Stambulov se u spoljnoj politici orijentisao na Austriju i istupao je protiv mešanja Rusije u Bugarskoj. U demokratskoj štampi je ukazivano na to da atentat treba povezati sa intrigama ruske diplomatije. 63
- ¹¹⁷ Paul Lafargue u pismu od 30. marta 1891. obaveštava Engelsa da alemanisti u raznim mestima provincije pokušavaju da rovere protiv gedista. Članovi Radničke partije u Ruanu su u jednom pismu istupili protiv takvog postupka alemanista. Pismo je štampano 10. i 11. marta 1891. u listu »Le Parti Ouvrier« a ne u listu »Socialiste«, kao što je Lafargue pogrešno napisao Engelsu. 63
- ¹¹⁸ Karl Kautsky obaveštava Engelsa 5. aprila 1891. da je Conrad Schmidt odbio ponudu da bude saradnik redakcije časopisa »Neue Zeit«. 64 72
- ¹¹⁹ Misli se na članak Karla Kautskog *Wie Brentano Marx vernichtet* koji je objavljen u časopisu »Neue Zeit«, 9. Jg., 1890/91., 2. Bd. Nr. 32. U njemu Kautsky razmatra četvrto nemačko izdanje prvog toma *Kapitala* i Engelsov rad *Brentano contra Marx.* 64

- ¹²⁰ Ovaj koncept pisma napisan je na pismu Henri Ravéa Engelsu od 1. aprila 1891. 65
- ¹²¹ Paul Singer, predsednik Socijaldemokratske partije Nemačke, piše Engelsu 2. aprila 1891. i obaveštava ga o predstojećoj srebrnoj svadbi Augusta Bebela (6. april 1891). On moli Engelsa da uputi Bebelu čestitke povodom tog događaja (vidi u ovom tomu, str. 58).
O Bebelovom pismu od 30. marta 1891. vidi nap. 136. 66
- ¹²² Kongres engleskih tredjuniona u Liverpulu održan je od 1. do 6. septembra 1890. Na njemu je učestvovalo oko 460 delegata, koji su predstavljali više od 1,4 miliona sindikalno organizovanih radnika. Na Kongresu je prvi put bio prisutan znatan broj predstavnika novih tredjuniona (upor. nap. 441) koji su bili pod znatnim uticajem engleskih socijalista. Uprkos otporu vođa starih tredjuniona kongres je doneo rezoluciju u kojoj je zahtevano uvođenje zakonskog osmočasovnog radnog dana. Kongres je smatrao celishodnim da tredjunione uključi u delatnost međunarodnog udruženja radnika. On je odlučio da pošalje delegaciju na Međunarodni radnički kongres u Briselu (vidi nap. 107). 67 83 128
- ¹²³ Aluzija na rezoluciju Međunarodnog socijalističkog kongresa radnika od 1889. povodom majskih praznika (vidi nap. 58). 67
- ¹²⁴ Od 31. marta do 4. aprila 1891. održan je u Parizu Kongres rudara; na njemu je učestvovalo 99 delegata iz 5 zemalja, koji su predstavljali oko 900 000 rudara. Kongres je odlučio da se formira Međunarodni savez rudara i izabere komisija za izradu statuta ovog Saveza. Na Kongresu je došlo do žestoke debate oko predloga belgijske delegacije da se sprovede međunarodni generalni štrajk rudara za uvođenje osmočasovnog radnog dana. Kongres je većinom glasova odobrio generalni štrajk, ali se izjasnio protiv neodložnog sprovođenja takvog štrajka, koje su zahtevali Belgijanci. 67
- ¹²⁵ U svom pismu od 9. aprila 1891. Heinrich Scheu moli Engelsa da mu stavi na raspolaganje karakterističan Marxov potpis. On je nameravao da faksimil potpisa stavi ispod Marxovog portreta koji je on izradio. 70
- ¹²⁶ Krajem 1890. Leo Frankel je zamolio Engelsa da mu kaže svoje mišljenje o položaju francuskog radničkog pokreta. Engels je na ovo opširno odgovorio u svom pismu od 25. decembra 1890 (vidi u 44. tomu ovog izdanja, str. 463 - 465). 71
- ¹²⁷ U svom pismu od 16. aprila 1891. Leo Frankel traži od Engelsa članak za prvomajski broj lista «Bataille». Ovaj list je izdavao francuski istoričar Prosper-Olivier Lissagaray. 71
- ¹²⁸ Engels misli na *Société des Droits de l'Homme et du Citoyen* (Društvo za prava čoveka i građanina), čije je sedište bilo u Parizu u Rue Cadet. Društvo su 25. maja 1888. osnovali buržoaski radikali i umereni republikanci u borbi protiv bulanžizma. Društvu su se priključili i posibilisti (vidi nap. 42). 71 175
- ¹²⁹ Aluzija na članak Heinricha Cunowa *Die altpueranischen Dorf- und Markgenossenschaften*, koji je izlazio u nedeljnom listu «Das Ausland» 20. i 27. oktobra i 3. novembra 1890. Engels je koristio ovaj rad za četvrto, popravljeno i dopunjeno izdanje *Porekla porodice, privatne svojine i države*. 72 97 248
- ¹³⁰ Nije poznato da je sačuvano pismo koje je ovde delimično citirano. 72
- ¹³¹ Aluzija na Marxove *Instrukcije za delegate privremenog Centralnog veća povodom nekih pitanja* (vidi u 27. tomu ovog izdanja), koje je Marx napisao 1866. za delegate Ženevskog kongresa Međunarodnog udruženja radnika. Zbog priprema i podsticanja diskusije o novom programu Partije nemačke socijaldemokratije Karl Kautsky je nameravao da ponovo štampa u «Neue Zeit» Marxove

- Instrukcije i program francuske radničke partije* (vidi u 30. tomu ovog izdanja), za koji je Marx napisao uvod. Zbog toga on u svom pismu od 25. aprila 1891. pita Engelsa da li je u stanju da za novo izdanje oba rada napravi odgovarajuće napomene i fusnote. *Instrukcije* nisu ponovo štampane u «*Neue Zeit*». 73
- ¹³² Od 27. aprila do 5. maja 1891. štrajkovalo je oko 20 000 rurskih rudara. Njihovi glavni zahtevi su bili povećanje nadnica i uvođenje osmočasovnog radnog dana. Protiv štrajkača bila je upućena vojska. Mada je štrajk za radnike bezuspešno završen, ipak je doprineo razvoju klasne svesti i organizacionoj povezanosti rudara. 73
- ¹³³ Engels se verovatno poziva na uvodnik o štrajku rurskih rudara (vidi nap. 132) koji je objavljen u listu «*Vorwärts*» od 26. aprila 1891, pod naslovom *Sie haben's erreicht!*, i na prilog *Der Streik der Bergarbeiter*, u broju od 28. aprila. 73 80
- ¹³⁴ Paul Lafargue, *Der Mythos von Adam i Eva*. In: «*Die Neue Zeit*», 9. Jg., 1890/91, 2. Bd., Nr. 34 und 35. 73 93 98
- ¹³⁵ *Gradanski rat u SAD* – rat između ekonomski i socijalno naprednijih severnih država i robovlasničkih država Juga, koji je trajao od aprila 1861. do aprila 1865. 74
- ¹³⁶ U svom pismu Engeltu od 30. marta 1891. August Bebel između ostalog piše: «Izričito primećujem da niko nije uložio prigovor protiv objavljivanja.» Svoje duže čitanje on opravdava time što neposredno posle objavljivanja Marxove programske kritike (vidi nap. 5) nije hteo da piše «jer sam bio vrlo ljut zbog načina na koji je došlo do objavljivanja, a kasnije mi je ponovo seo na vrat parlamentarni rad». 75
- ¹³⁷ Ova tvrdnja se nalazi u dopisu, u listu «*Vorwärts*» od 26. februara 1891, koji je objavljen u rubrici «*Politički pregled*». 75
- ¹³⁸ List «*Vorwärts*» od 13. februara 1891. je pisao u svom uvodniku *Marxovo pismo o programu* (vidi nap. 65): «Da su primaoci pisma čak i na savete takvog naučnog autoriteta kakav je Marx» odgovorili «jednim kategoričkim Ne!» 76
- ¹³⁹ *Nemačka narodna partija* nastala je od zajedničkog demokratskog pokreta iz perioda 1863. do 1866. koji je bio uperen protiv pruske politike velike sile i pruski orijentisanog liberalizma. Ona je bila loše organizovana partija demokratski orijentisane sitne buržoazije pretežno iz jugozapadne i srednje Nemačke, koja je nameravala da putem narodne inicijative stvori federativnu velikonemačko-demokratsku nacionalnu državu. Ona je bila zaslužna za mobilizaciju masa protiv ujedinjenja Nemačke pod reakcionarno-militarističkom Pruskom, ali se ni posle 1866. nije oslobodila partikularističkih i austrofilskih tendencija. Njen saksonski ogranak, koji je 1866. osnovao *Saksonsku narodnu partiju*, bio je sastavljen pretežno od radnika i razvijao se pod uticajem Wilhelma Liebknechta i Augusta Bebela u socijalističkom pravcu. Posle odvajanja od sitno-buržoaskih demokrata u avgustu 1869. glavni deo ove partije se priključio Socijaldemokratskoj radničkoj partiji (Ajzenahovcima). 76
- ¹⁴⁰ Jacob Audorf, *Lied der deutschen Arbeiter* (Radnička marseljeza). Refren ove pesme, koja je ispevana 1864, glasi: «Nemojmo brojati neprijatelje, ni opasnosti sve! Sledimo samo smelu stazu kojom nas vodi Lassalle!» 79 200
- ¹⁴¹ U martu 1891. saznalo se da je Bismarckov državni sekretar finansija iz wellfen-fonda osnovanog od sredstava prisvojenih od bivše hanoveranske kraljevske kuće, kojim je raspolagao Bismarck za podmićivanje štampe – uzeo 360 000 maraka da bi isplatio dugove svog tasta. Ovo otkriće je izazvalo skandal u vladinim krugovima. List «*Vorwärts*» je tim povodom objavio veći broj članaka (24, 25. i 29. marta 1891), u kojima je raskrinkavana korupcija vladajućih klasa.. 80 366

- ¹⁴² Kod *Sedana* se 1/2. septembra 1870. odigrala odlučujuća bitka francusko-pruskog rata, koja je rešila rat u korist Nemačke. Shodno *ugovoru o miru* potpisanom 10. maja 1871. u Frankfurtu na Majni Nemačka je anektirala Elzas i istočni deo Lotringije i dobila ratnu kontribuciju od 5 milijardi zlatnih franaka. Pitanje Elzasa i Lotringije bilo je stalni predmet nemačko-francuskih sukoba i izvor zaoštavanja međunarodnih prilika. 80 192
- ¹⁴³ Aluzija na govore socijaldemokratskih poslanika u rajstagu, pre svega Augusta Bebela, Paula Singera i Wilhelma Liebknechta održane u februaru i aprilu 1891. prilikom diskusije o dopuni zakona o zanatima, koja je predstavljala deo tzv. zakonodavstva o zaštiti radnika, koje je uvodila pruska vlada. Dopuna zakona je prihvaćena 8. maja 1891. i pored neslaganja socijaldemokratskih poslanika rajstaga. U svom članku *Die Gewerkeordnungs-Novelle*, objavljenom u »*Neue Zeit*«, 9. Jg. 1890/91, 2. Bd., Nr. 37, 38 i 39, Bebel daje opsežnu kritiku zakona kao i analizu zahteva, koje je istakla Socijaldemokratska partija Nemačke u vezi sa diskusijom o dopuni zakona o zanatima. 80
- ¹⁴⁴ Friedrich II, *Aus Instruction für die Generalmajors von der Cavallerie* (14. avgust 1748). In: »*Die Werke Friedrichs des Grossen*«. Sechster Bund, S. 310. 80
- ¹⁴⁵ U svom pismu od 25. aprila 1891. August Bebel izveštava Engelsa o stanju radničkog pokreta u Nemačkoj, pre svega o štrajku ruskih rudara. Bebel smatra promašenim vreme za ovaj štrajk zbog privredne krize, neorganizovanosti rudara i provokacija preduzetnika. S obzirom na moguću provokaciju policije koja bi bila naročito opasna uoči 1. maja, Glavni odbor Partije je upozorio rudare na preuranjenost akcije. 80
- ¹⁴⁶ Lilski kongres francuske radničke partije od 11/12. oktobra 1890. je revidirao statut Partije, izabrao Nacionalno veće za 1891. i potvrdio list »*Socialiste*« kao zvanični organ partije. Kongres je odlučio da se maja 1891. demonstrira za mir i da se na otvorenoj radničkoj skupštini izaberu delegati za parisku deputaciju u Skupštini. Kongres francuskih sindikata u Kaleu, održan od 13. do 18. oktobra 1890, prihvatio je rezoluciju Lilskog kongresa o majskim demonstracijama. 81 84 394
- ¹⁴⁷ Kao dopisnik časopisa »*Neue Zeit*« Engels je učestvovao u londonskim majskim demonstracijama i na mitingu od 3. maja 1891. To se vidi iz njegove poštanske karte, koja je prvi put objavljena u *Marx Engels Werke*, Dietz Verlag, Berlin 1968, Bd. 38. 83
- ¹⁴⁸ Pomenuto saopštenje Social Democratic Federation je izašlo u listu »*Justice*« 2. maja 1891, pod naslovom *Eight hours' demonstration, sunday May 3rd, 1891*. 83
- ¹⁴⁹ *The Strand* – velika ulica u zapadnom Londonu, koja ide duž Temze. 84
- ¹⁵⁰ List »*The Daily Chronicle*« od 4. maja 1891. je objavio izveštaj o toku majskih demonstracija u Londonu i o mitingu 3. maja 1891. 84
- ¹⁵¹ Misli se na *Deutsch-Freisinnige Partei* (Nemačka slobodoumna partija); ona je osnovana 1884. spajanjem Naprednjačke partije (vidi nap. 219) sa levim krilom nacionalliberala (vidi nap. 341). Ova partija, koja je zastupala interese liberalne i sitne buržoazije, istupala je protiv socijaldemokratije a u različitim pitanjima zauzimala opozicioni stav prema Bismarckovoj vladi. 87
- ¹⁵² U Furmiju, gradu u severnoj Francuskoj, vojska je pucala na učesnike majskih demonstracija 1891. Demonstranti su protestovali protiv hapšenja nekolicine učesnika demonstracija pred gradskom većnicom. Na demonstrante je otvorena vatra bez upozorenja; 30 ljudi je ranjeno i 10 ubijeno, među kojima je bilo žena i dece (vidi i nap. 160).
O progнанanju socijalista posle događaja u Furmiju vidi nap. 191. 88 179 182
- ¹⁵³ Dana 18. maja 1891. Paul Lafargue obaveštava Engelsa da je poslao jedno pismo

- listu «Le Temps». U tom pismu on ukazuje na to da izvodi iz njegovog govora i govora Culine-a, koje je list «Le Temps» od 24. maja 1891. preuzeo iz «Observateur d'Avesnes», ne odgovaraju pravom tekstu govora. List «La Temps» nije objavio Lafargue-ovo pismo, ono je izašlo 27. maja 1891. u listu «Le Socialiste». 88
- ¹⁵⁴ Engels verovatno misli na *Generalni štrajk belgijskih rudara*, koji je počeo prvih dana maja 1891. u gradovima Šarloa, Lijež, Mons, Borinaž i drugim industrijskim centrima Belgije. Osnovni zahtevi štrajkača su bili: uvođenje opšteg prava glasa, uvođenje osmočasovnog radnog dana i povećanje nadnica. U štrajku je učestvovalo više od 100 000 kopača, kao i livaca. U nekim okruzima je došlo do sukoba između štrajkača i vladinih trupa. I pored podrške rudara raznih zemalja štrajk je završen porazom radnika. Borba za opšte pravo glasa se ipak nastavila i sledećih godina; ono je u Belgiji uvedeno 12. aprila 1893. 89
- ¹⁵⁵ Georges-Benjamin Clemenceau je u debati poslaničkog doma o amnestiji osuđenih 1. maja (vidi nap. 152) održao deklamatorski govor o «Četvrtom stoležu». 89
- ¹⁵⁶ U Dublinu je 17. maja 1891. održan *drugi kongres National Union of Gasworkers and General Labourers of Great Britain and Ireland* (vidi nap. 67). U pripremanju i sprovođenju Kongresa prilično su se angažovali Eleanor Marx-Aveling i Edward Aveling. Kongres je doneo odluku da Savez bude zastupljen na predstojećem Međunarodnom socijalističkom kongresu radnika u Briselu (vidi nap. 67 i 107); za delegate su izabrani Eleanor Marx-Aveling i William Thorne. 89 96 122
- ¹⁵⁷ Engleski socijalista Robert Cunninghame-Graham je proteran iz Francuske zbog učešća u majskim demonstracijama francuskih radnika i na protestnoj skupštini zbog pokolja u Furmiju (vidi nap. 152).
«Pierre Duchesne» je ličnost mnogo spominjana u francuskoj revolucionarnoj publicistici krajem 18. i u 19. veku. Pod imenom «Pierre Duchesne» su u različita vremena izlazili političko-satirični listovi, koji su se odlikovali izrazito narodskim i ponekad grubim tonom prema protivniku. 89
- ¹⁵⁸ Atentat na ruskog prestolonaslednika, kasnije cara Nikolu II, izvršen je 11. maja 1891. za vreme njegove posete Japanu. 89
- ¹⁵⁹ U svom pismu Engelsingu od 18. maja 1891. Paul Lafargue prilaže i pismo koje mu je uputio Henri Ravé. 89
- ¹⁶⁰ U svom pismu od 21. maja 1891. Paul Lafargue opširno informiše Engelsa o pucnjava na majskim demonstracijama u Furmiju (vidi nap. 152); između ostalog on piše: «... na trgu su se nalazili odredi 145. i 84. puka; 84. ne samo da nije pucao, već su oficiri, koji su bili odbili da vojnicima izdaju takvo naređenje, zahtevali da se izvrši pregled torbi za patrone njihovih ljudi, da bi pokazali da su patrone netaknute... Vojnici 145. puka kažu da su pucali u vazduh; u stvari veliki broj kugli je naden na velikoj visini u obližnjim kućama; a većina povreda potiče od oficirskih revolvera.» 92
- ¹⁶¹ Ove redove Engels je napisao na svojoj vizitkarti. 94
- ¹⁶² Franz Mehring, *Kapital und Presse. Ein Nachspiel zum Falle Lindau*, Berlin 1891. 94
- ¹⁶³ Kongres nemačke demokratije u *St. Galenu* je održan od 2. do 6. oktobra 1887. Sedamdeset devet delegata je većalo o politici i taktici partije od Kopenhavskog kongresa 1883, kao i o budućim zadacima. Između ostalog, Kongres se bavio i delatnošću socijaldemokratskih poslanika u rajhstagu i u svakom landstagu. U zaključcima je naglašeno da u parlamentarnom radu posebnu pažnju treba posvetiti kritici vlade i agitaciji principa socijaldemokratije. Oštro su kritikovane oportunističke snage frakcije rajhstaga. Bivši poslanici Bruno Geiser i Louis Viereck su lišeni prava da zauzimaju odgovorne položaje u partiji. Kongres

- je sveo rezultate dotadašnjeg političko-ideološkog razvitka Partije i odlučio da izradi novi program. Kongres je pokazao da marksizam neprestano odlučno napreduje u nemačkom radničkom pokretu i da se suzbijaju oportunističke snage. 95 140
- ¹⁶⁴ Aluzija na američko izdanje prvog toma Marxovog *Kapitala*, koje je izašlo 1890. u Njujorku bez Engelsonog znanja. Tim povodom Hermann Schlüter je 11. maja 1891. pisao Engelsu: «Izdanje iznosi 5000, isto je sada razgrabljeno. S ovim čudnovato brzim rasturanjem knjige stoji ovako. Izdavač je štampao jedan cirkular i razaslao ga svim *bankarskim* službenicima Sjedinjenih Država. U ovom cirkularu je rečeno da je izašla Marxova knjiga, iz koje se može naučiti „how to accumulate capital“, i finansijeri koji su radi da saznaju tajnu gomilanja kapitala, smesta poslaše svoje narudžbenice lukavom Jenki-izdavaču.» 96
- ¹⁶⁵ Adolf Fleischmann, *Rechtszustände in Ost-Afrika*. In: «Das Ausland», od 20. i 27. oktobra 1890. 97
- ¹⁶⁶ Engelson predgovor četvrtom izdanju njegovog dela *Poreklo porodice, privatne svojine i države* je objavljen nešto pre ovog izdanja u «Neue Zeit» 9. Jg., 1890/91, 2. Bd., Nr. 41 pod naslovom *Prilog pristoriji porodice (Bachofen, McLennan, Morgan)*. 97 99 102 111 128
- ¹⁶⁷ Godine 1891. Karl Kautsky je u časopisu «Neue Zeit» polemiso sa doktorom Ferdinandom Simonom o alkoholizmu među radnicima. 98
- ¹⁶⁸ Misli se na izradu novog programa Partije nemačke socijaldemokratije, koja je odlukom Kongresa u Haleu (oktobar 1890) bila poverena Glavnom odboru Partije (vidi nap. 184). 98
- ¹⁶⁹ *Štrajk vozača i konduktera omnibusa i tramvoaja u Londonu* je trajao od 7. do 13. juna 1891. Štrajkači su pre svega zahtevali smanjenje radnog vremena na 12 časova i povišenje najamnina. Štrajk je završen pobedom radnika; uspeši su da sprovedu svoj zahtev za skraćivanje radnog vremena na 12 časova. 98
- ¹⁷⁰ Auguste Bebel, *La femme dans le passé, le présent et l'avenir*. Troduction française par Henri Ravé. Paris 1891. 99
- ¹⁷¹ Marais (Baruština) – aristokratska četvrt u Parizu. 100
- ¹⁷² U blizini Maitland parka, u Maitland park Road br. 41 živeo je Karl Marx sa svojom porodicom od marta 1875. do kraja života. 101
- ¹⁷³ Engels nije više mogao ostvariti svoju nameru da izda pisma Ferdinanda Lassalla Marxu i Engelsu. Njih je objavio Franz Mehring 1902. godine pod naslovom: *Pisma Ferdinanda Lassalla Karlu Marxu i Friedrichu Engelsu od 1849. do 1862*. U: «Aus dem literarischen Nachlass von Karl Marx, Friedrich Engels und Ferdinand Lassalle», herausgegeben von Franz Mehring. Vierter Band, Stuttgart 1902. 101
- ¹⁷⁴ Pasquale Martignetti šalje Engelsu 30. maja 1891. pismo Antonia Labriole upućeno njemu. U tom pismu Labriola izražava spremnost da Martignettijev italijanski prevod Marxovog *Najamnog rada i kapitala* (vidi u 9. tomu ovog izdanja, str. 332 - 352) pregleda i moli da mu pošalje rukopis. 103
- ¹⁷⁵ Ovo pismo sačuvano u obliku skice prvi put je objavljeno sa neznatnim izmenama u listu «Arbeiter Zeitung» od 3. jula 1891. kao Pozdravna adresa drugom kongresu Socijaldemokratske radničke partije Austrije (vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 189). 104
- ¹⁷⁶ *Drugi kongres Socijaldemokratske radničke partije Austrije* održan je u Beču od 28. do 30. juna 1891. Na njemu je učestvovalo 193 delegata. Na kongresu se diskutovalo o sledećim pitanjima: rad partije, opšte, jednako i direktno pravo glasa, praznik 1. maja, učešće partije na Međunarodnom socijalističkom kon-

- gresu radnika 1891. u Briselu, sindikati, razvoj tzv. socijalne reforme u Austriji i drugo.
- Kao centralni organ Partije list *«Arbeiter-Zeitung»* 3. jula 1891. u svom uvodniku *Unser Parteitag zu Wien*, svodeći bilans kongresa, konstatuje da austrijska socijaldemokratija može biti zadovoljna svojim kongresom, na kome je jasno ispoljila svoj internacionalni karakter i jasnost i jedinstvo u pitanju taktike. 104
- ¹⁷⁷ U *Hajnsfeldu* (donja Austrija) održan je od 30. decembra do 1. januara 1889. Kongres ujedinjenja, na kome su 73 delegata predstavljali socijaliste skoro svih krajeva Austrije. Kongres je imao veliki značaj za dalji razvoj socijalističkog pokreta u Austriji. Na njemu je osnovana Socijaldemokratska radnička partija Austrije i kao program usvojena jedna *«Deklaracija o principima»* koja se, u stvari, bazirala na tezama *Manifesta Komunističke partije*. 104
- ¹⁷⁸ U Austriji je 1884. izdata vanredna naredba protiv socijalista kao i tzv. zakon o anarhistima. Na osnovu ovih zakona socijalističke i sindikalne organizacije i njihovi organi štampe su bili izloženi policijskim proganjanjima i zabranama, a njihove vođe proterivanju iz zemlje. Taaffeova vlada je u junu 1891. bila prinuđena, pod pritiskom sve većeg broja štrajkova i masovnih akcija austrijskih radnika za majske praznike 1890. i 1891. da ukine vanredne naredbe i zakon o anarhistima.
- O zakonu protiv socijalista u Nemačkoj vidi nap. 53. 104
- ¹⁷⁹ Na konceptu pisma Engelsovim rukopisom je naznačeno: An Adler. Zum II. östr. Parteitag. 104
- ¹⁸⁰ Od 26. juna do 24. avgusta 1891. Engels je zbog oporavka boravio (s prekidima) u Rajdu (ostrvo Vajt). On je stanovao kod Mary Ellen Rosher, nećake njegove pokojne žene. Tu su ga posetili Carl Schorlemmer i George Julian Harney. 105 107 109 120 123 127 197 221
- ¹⁸¹ U svom pismu od 25. juna 1891. Paul Lafargue obaveštava Engelsa da sudski proces protiv njega (vidi i nap. 191) još uvek traje. On izražava nadu da će ovaj proces izazvati novo uzbuđenje javnog mnjenja i ubrzati njegov izbor u poslanički dom. 105
- ¹⁸² List *«The Star»* od 23. juna 1891. je objavio u rubrici *«Međunarodni radnički kongres»* pismo engleskog socijaliste Arthura Fielda. U njemu Field izjavljuje da ga je sekretar za međunarodne veze francuske radničke partije, Paul Lafargue, ovlastio da engleskim radničkim organizacijama protumači sve pojediniosti za pripreme Briselskog kongresa (vidi nap. 107). Tim povodom je 25. juna 1891. u istom listu izašao odgovor Herberta Burrowa. On odgovara Fieldu, da sekretar francuske radničke partije nije imao pravo da se bavi pitanjima kongresa koji su sazvali pobornici. 105
- ¹⁸³ U to vreme Engels se bavio prerađom druge glave svog spisa *Poreklo porodice, privatne svojine i države* za četvrto izdanje (vidi i nap. 76). 107
- ¹⁸⁴ Richard Fisher po nalogu socijaldemokratskog Glavnog odbora Partije šalje 18. juna 1891. Engelsu na ocenu sledeće materijale: prvi nacrt programa koji je napisao Wilhelm Liebknecht, protivnacrt Augusta Bebela, drugi nacrt Wilhelma Liebknechta, napisan na osnovu Bebelovog protivnacrt, i najzad, pravi nacrt Glavnog odbora Partije, koji je nastao i bio potvrđen kao rezultat diskusija na mnogim sednicama Glavnog odbora. Ovaj potvrđeni interni nacrt programa poslat je radi pregleda shodno odluci Glavnog odbora osim Engelsu i drugim vodama socijalističkog i radničkog pokreta kao i članovima socijaldemokratske frakcije rajhstaga. Ovaj nacrt Engels je podvrgao opširnoj kritičkoj analizi (vidi *Prilog kritici socijaldemokratskog nacrtu programa* u 33. tomu ovog izdanja). U svojoj kritici on se koncentrisao na problem borbe za demokratsku republiku i problem osvajanja političke vlasti od strane radničke klase. On bespo-

štedno napada oportunističke snage u Partiji. Istovremeno on ukazuje da je u ovom nacrtu izašlo na videlo Bebelovo i Liebknechtovo nerazumevanje državnih pitanja. Engelsova kritika je vrlo ozbiljno prihvaćena. Budući da interni nacrt programa Glavnog odbora nije sadržao zahtev za izvojevanje demokratske republike, to je u zvaničnom nacrtu, objavljenom u listu »Vorwärts« od 4. jula 1891, istaknut zahtev za »samostalnom upravom naroda u carstvu, državi, oblastima i opštini«. Posle objavljivanja zvaničnog nacrt programa razvila se široka diskusija o programu na preko 400 narodnih i partijskih skupova, u listovima »Vorwärts« i »Neue Zeit«, gde ne samo da su dati predlozi i izmene, nego su predložene nove skice programa. I redakcija »Neue Zeit« je predložila novi nacrt programa (vidi nap. 223). Engels je stavio izvesne kritičke primedbe na nacrt redakcije »Neue Zeit«, ali ga je sve u svemu smatrao boljim od zvaničnog nacrt (vidi ovaj tom, str. 134 i 139). On je podržao Bebelovu nameru da ovaj nacrt stavi na glasanje na Erfurtskom kongresu (vidi nap. 226). O programu usvojenom na Erfurtskom kongresu vidi nap. 253. 107 110 139 199

- ¹⁸⁵ Na otvorenoj partijskoj skupštini u Minhenu govorio je Georg von Vollmar o zadacima i taktici socijaldemokratije pod tzv. novim kursom Caprivijeve vlade. U ovom ozloglašenom »Eldorado-govoru«, nazvanom po minhenskom lokalitetu gde je održana skupština, Vollmar je izložio oportunistička shvatanja i pokušao da nametne Partiji taktiku saradnje sa vladajućim klasama u pitanjima unutrašnje i spoljne politike, posebno u slučaju rata sa Rusijom. On je pletirao za takvu taktiku koja bi prouzrokovala spori reformistički preobražaj društva. Vollmarovi oportunistički zahtevi svodili su se na napuštanje revolucionarnih osnovnih stavova socijaldemokratije, na pomirenje radničke klase s prusko-nemačkom vojnom državom i kapitalističkim društvenim poretom. Vollmarov govor, koji je naišao na odobravanje buržoaske štampe, izazvao je žestoke kritike u Partiji i bio osuđen na Erfurtskom kongresu (vidi nap. 226). 108 115 139
- ¹⁸⁶ U listu »Vorwärts« 1. jula 1891. je objavljena zvanična izjava Glavnog odbora Partije od 30. juna 1891. u kojoj se osporava pravo Georgu von Vollmaru da govori u ime Partije. 108
- ¹⁸⁷ List »Justice« je 27. juna 1891. objavio članak Ernesta Belforta Baxa *The German party – its misfortunes and its faults*. U njemu Bax, izazvan govorom Georga von Vollmara (vidi nap. 185), prebacuje nemačkoj socijaldemokratiji šovinističko držanje. 108
- ¹⁸⁸ U prvom prilogu serije članaka Clare Zetkin o »Pitanju zaštite žena na radu«, koji je izašao 6. juna 1891. u listu »Arbeiterin«, potkrale su se izvesne štamparske greške. Tako je u ovom članku zahtevano skraćenje radnog vremena, umesto za »Wäscherinnen« (pralje), pisalo je »Wächnerinnen« (porodilje). Karl Kautsky je poslao Engelsu ovaj broj lista »Arbeiterin«. 108
- ¹⁸⁹ U svom pismu od 18. juna 1891. Conrad Schmidt opisuje teškoće koje mu je stvorio profesor političke ekonomije na Ciriškom univerzitetu, Julius Wolf, prilikom konkursa za docenta univerziteta. Glavni razlog Wolfovog odbijanja bilo je nekadašnji Schmidtov rad u redakciji socijaldemokratskog lista »Berliner Volks-Tribüne«. 109
- ¹⁹⁰ Uporedi Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Wissenschaft der Logik*, Erster Teil, Zweite Abteilung. In: *Werke*, Vollständige Ausgabe durch einen Verein von Freunden des Verewigten, 4. Band, Berlin 1834, S. 15, 75 und 146. 109
- ¹⁹¹ Posle prestupa vojske prilikom majskih demonstracija u Furmiju (vidi nap. 152) počela je francuska vlada, da bi sa sebe skinula odgovornost, da proganja socijaliste. Ona ih je optuživala za pobune i ubistva. Paul Lafargue je pozvan na sud zbog govora koji je održao 11. aprila 1891. u Vinju, u kome je navodno pozivao radnike da se oružjem suprotstave fabrikantima. Uhapšen je takode

i Culine, sekretar socijalističke organizacije u Furmiju. Porotni sud u Dueu (departman Sever), koji je zasedao 4. jula 1891, osudio je Lafargue-a na godinu dana zatvora i novčanu kaznu od 100 franaka. Culine je dobio 6 godina zatvora.

Kao odgovor na ovu sramnu presudu Paul Lafargue je sa Jules-om Guesde-om preduzeo u julu 1891. putovanje po severnoj Francuskoj s ciljem da agituje; u nizu gradova (Vinji, Furmi, Lil, Rube i dr.) oni su govorili na temu «Moderni socijalizam. Odgovor na optužbu». Njihovi govori su naišli na veliki odjek. Na skupovima su pisane rezolucije u kojima je osuđivana presuda i zahtevano njeno ukidanje (upor. i nap. 205). 111 114 150

- ¹⁹² Štrajk vozača i konduktera omnibusa i tramvaja u Parizu, u kome je učestvovalo oko 7000 radnika, trajao je od 25. do 27. marta 1891. Štrajkači su, između ostalog, zahtevali skraćanje radnog vremena na 12 časova, povećanje najammina, priznavanje sindikalnih veća i ponovno zaposlenje za radnike koji su otpušteni zbog učešća u majskim demonstracijama. Posle dva dana su ispunjeni najvažniji zahtevi radnika i štrajk se završio s puno uspeha. Ministar unutrašnjih poslova Constans, koji je posle slučaja u Furmiju (vidi nap. 152 i 191) nastojao da učvrsti svoj položaj, nagovorio je Opšte omnibus-društvo da ispuni zahteve štrajkača. 111
- ¹⁹³ Gustav Vogt je 20. juna 1891. uputio Engelsu molbu da mu dozvoli da izda Marxov *Kapital* u jednom za «narod razumljivom izdanju... što je moguće potpunije». On piše da se o ovome dogovorio sa Augustom Bebelom i Wilhelmom Liebknechtom. 112
- ¹⁹⁴ Nije poznato da je sačuvano ovo Engelsovo pismo Richardu Fischeru. Kako se vidi iz Fischerovog pisma od 25. juna 1891, Engels je ovo pismo napisao 24. juna 1891. 112
- ¹⁹⁵ Ovo se odnosi na pismo francuskog žurnaliste Albert Duc-Quercya, koje je Paul Lafargue priložio svome pismu Engelsu od 10. jula 1891. 114
- ¹⁹⁶ Engels šalje Lauri Lafargue list «Star» od 27. juna 1891, u kome se nalazilo jedno od dva pisma Arthura Fielda povodom Briselskog kongresa, kao i «Star» od 2. jula 1891. sa odgovorom Herberta Burrowsa (vidi nap. 182). 115
- ¹⁹⁷ Misli se na cirkular belgijske radničke partije od 17. juna 1891. sa pozivom na Međunarodni socijalistički radnički kongres u Briselu za 18. avgust 1891; cirkular je potpisao Jean Volders. Cirkular je objavljen 26. juna 1891. u listu «Vorwärts», 1. jula 1891. u listu «Socialiste», kao i u nizu drugih radničkih novina. Belgijski socijalisti su se ovim cirkularom, podržani najpre od strane posibilista (vidi nap. 42), potpuno pokorili rezolucijama međunarodnog savetovanja u Haleu.
- Za vreme Kongresa nemačke socijaldemokratije u Haleu održano je 16. i 17. oktobra 1890. savetovanje stranih gostiju sa Augustom Bebelom, Wilhelmom Liebknechtom i ostalim članovima nemačkog partijskog rukovodstva. U skladu sa Engelsovim preporukama Konferencija je usvojila rezoluciju o održavanju zajedničkog socijalističkog kongresa 1891. u Briselu. Marksistički osnivački kongres Druge internacionale naložio je švajcarskom Izvršnom komitetu da se dogovori sa Generalnim većem Belgijske radničke partije o zajedničkom sazivanju Međunarodnog socijalističkog kongresa radnika za 16. avgust 1891. u Briselu. Na Kongres je trebalo pozvati sve radničke organizacije sveta. I posibilistima je trebalo omogućiti učešće na Kongresu, ukoliko bi bili spremni da priznaju njegov potpun suverenitet. 115 116
- ¹⁹⁸ Culine, koji je sa Paulom Lafargue-om osuđen na procesu u Dueu (vidi nap. 191), podneo je molbu za pomilovanje ministru unutrašnjih poslova Constansu, čime je i Lafargue-u otežao borbu za ukidanje neosnovane presude. 116
- ¹⁹⁹ Aluzija se očigledno odnosi na reč cul (otpozadi) koja je sadržana u Culine-ovom imenu. 116

- ²⁰⁰ Friedrich Adolph Sorge obaveštava Engelsa 14. jula 1891. da će na Međunarodnom socijalističkom kongresu radnika u Briselu kao predstavnik Socijalističke radničke partije Severne Amerike verovatno učestvovati Lucien Sanial, a predstavnik American Federation of Labor, Samuel Gompers. Sorge izražava bojazan da će Gompers i Sanial, između kojih postoje ozbiljne razlike (upor. nap. 28), nastaviti svoje obračune na kongresu. 120
- ²⁰¹ *Bourses du travail* (Berze rada) su bile lokalne institucije u Francuskoj, koje su od druge polovine osamdesetih godina pretežno stvarane pri gradskoj upravi velikih gradova i koje su sačinjavali predstavnici raznih sindikata. Berze rada su se bavile nalaženjem posla za nezaposlene, osnivanjem novih sindikata, sindikalnom obukom radnika kao i štrajkovima. Njih su u početku potpomagali državni organi, ne retko i finansijski, jer su hteli da ih iskoriste da bi radnike udaljili od klasne borbe. Pošto je delatnost berzi rada pri vladi ubrzo izazvala strahovanja, sprečeno je njihovo dalje širenje od strane državnih organa. Godine 1892. na kongresu u St.-Etjenu je osnovana Federacija berzi rada, u kojoj su posibilisti imali vodeću ulogu. 120 285 426
- ²⁰² Engels verovatno misli na dopis *Enfin!* u listu «Le Socialiste» od 29. jula 1891. U njemu se kaže da je pariska berza rada «od uporišta posibilista, što je dotle bila, postala ono što je i pozvana da bude – jedna opšta institucija za sve radnike bez obzira na shvatanja i organizacije». 120
- ²⁰³ Na dan 27. jula 1891. su održani izbori za rajstgag u 1. Gumbinerskom izbornom okrugu (Tilzit) i u 1. Kenigsberškom izbornom okrugu (Mamel–Hajdekrug). U Tilzitu je u poređenju sa izborima za rajstgag 20. februara 1890. broj glasova socijaldemokrata porastao sa 119 na 925; u Mamelu je socijaldemokratski kandidat Lorenz dobio 1571 glas. 121 124
- ²⁰⁴ Izveštaj je izašao 1891. u Londonu kao brošura pod naslovom *Report from Great Britain and Ireland to the delegates of the Brussels International Congress, 1891*. Napisala ga je Eleanor Marx–Aveling u ime Gasworkers and General Labourers Union, Legal Eight Hours and International Labour League, Bloomsbury Socialist Society i Battersea Labour League. U izveštaju je dat opširan pregled razvika radničkog pokreta u Velikoj Britaniji i Irskoj od Međunarodnog socijalističkog kongresa radnika 1889. u Parizu, i ocenjena delatnost raznih socijalističkih i radničkih organizacija. Posebno je istaknut značaj novih tredjuniona (upor. nap. 441), čiji je cilj bio organizovanje što većeg broja ne-kvalifikovanih radnika. Ovaj izveštaj potvrđuje veliki ugled, koji je Eleanor Marx–Aveling uživala u engleskom i međunarodnom radničkom pokretu. 122
- ²⁰⁵ Paul Lafargue je u julu 1891. osuđen na godinu dana zatvora i novčanu kaznu od 100 franaka (vidi nap. 191) zbog govora održanog u Vinjiju. On se nalazio u pariskom zatvoru Ste–Pélagie od kraja jula do 10. novembra 1891. Zbog njegovog izbora u poslanički dom (vidi nap. 254) morao je biti pre vremena oslobođen. 123 129 146 169
- ²⁰⁶ U julu 1891. u Kronštatu je priređen svečani doček jednoj francuskoj eskadri, što je predstavljalo otvorenu demonstraciju zbliženja carske Rusije i Francuske. U isto vreme vođeni su diplomatski pregovori koji su u avgustu 1892. završeni potpisivanjem francusko–ruskog sporazuma. Francuska i Rusija su njime ušle u obavezu da se konsultuju u pitanjima međunarodne politike i da se u slučaju napada na jednog od partnera preduzmu zajedničke vojne akcije. Ovaj sporazum je bio značajna etapa za pripreme francusko–ruskog saveza od 1893. koji je obrazovan nasuprot Trojnom savezu (vidi nap. 229). 123 139 155 315 338
- ²⁰⁷ August Bebel i Victor Adler su posetili Engelsa oko 25. do 27. avgusta 1891. Oni su razgovarali o rezultatima Međunarodnog socijalističkog kongresa radnika u Brislu (vidi nap. 107). 124 127 130 174

- ²⁰⁸ Engels vraća N. F. Danielsonu Marxova pisma koja je uzeo od Danielsona da bi napravio prepis za sebe (vidi u 44. tomu ovog izdanja, str. 362). 126
- ²⁰⁹ N. F. Danielson u prvom pismu od 1. maja 1891. saopštava Engelsu statističke podatke o razvitku kapitalizma u Rusiji. 126 167
- ²¹⁰ Od 8. do oko 23. septembra 1891. Engels putuje sa Mary Ellen Rosher i Louise Kautsky kroz Škotsku i Irsku. 126 132 142 166 221 363
- ²¹¹ U svom pismu N. F. Danielsonu Engels iz konspirativnih razloga koristi ime Percy White Roshera. 126 168 263 315 397
- ²¹² Od Laure Lafargue Engels saznaje iz pisma od 3. septembra 1891. da je izmišljen intervju sa Wilhelmom Liebknechtom, objavljen u listu «Weckly Dispatch» od 30. avgusta 1891, dat pariskoj dopisnici ovog lista, Emily Crawford. U listu «Vorwärts» od 4. septembra 1891. Liebknecht je dao izjavu da se za vreme svog boravka u Parizu nije sastao ni sa kakvim dopisnikom nekog engleskog lista, pa prema tome, nije mogao dati nikakav intervju. 127
- ²¹³ List «Berliner Volks-Tribune» je 22. i 29. avgusta u prilogu doneo originalniⁱ izveštaj o Međunarodnom socijalističkom kongresu radnika u Briselu (vidi nap. 107). 128
- ²¹⁴ Engels misli na Haški kongres Međunarodnog udruženja radnika, koji je održan od 2. do 7. septembra. Kongres je odlučio da se objavi sadržaj rezolucije Londonske konferencije od 1871. o «Političkom delovanju radničke klase, kao i odluku o proširenju ovlašćenja Generalnog veća u statutu Međunarodnog udruženja radnika». Na Kongresu je unutar Međunarodnog udruženja radnika završena dugogodišnja borba Marxa, Engelsa kao i njihovih pristalica protiv svih vrsta sitnoburžoaskog sektašenja u radničkom pokretu. Osuđena je razbijačka delatnost anarhista a njihove vode isključene iz Međunarodnog udruženja radnika. Odluke Haškog kongresa su postavile temelj razvitku samostalnih nacionalnih političkih partija radničke klase. 128 129 133
- ²¹⁵ Ovo pismo je objavljeno pod naslovom *Le congrès de Bruxelles* s neznatnim skraćenjima i redakcijskim izmenama u listu «Le Socialiste» od 21. septembra 1891. U nemačkom prevodu ovo pismo je izašlo u listu «Vorwärts» od 16. septembra 1891. u rubrici «Politički pregled» (vidi u 33. tomu ovog izdanja). 129
- ²¹⁶ *città dolente, fra la perduta gente* (u tužnom gradu, među izgubljenim ljudima) – stihovi Dante Alighierija iz *Božanske komedije*, koje je Engels skratio. 129
- ²¹⁷ Međunarodni kongres posibilista se sastao 14. jula 1889. u Parizu kao protivteža Međunarodnom socijalističkom kongresu radnika (vidi nap. 58). Na Kongresu posibilista bilo je prisutno oko 550 delegata iz 14 zemalja, od kojih su u velikoj većini bili francuski delegati. Zasedanje ovog kongresa nije imalo nikakvog značaja za razvitak međunarodnog radničkog pokreta. Pokušaj posibilista da se domognu vodstva u međunarodnom radničkom pokretu je propao. 129
- ²¹⁸ Po nalogu holandskih socijalista Ferdinand Domela Nieuwenhuis je 21. avgusta 1891. predložio Kongresu rezoluciju koja je predviđala da «socijalisti svih zemalja u slučaju bilo kakve objave rata odgovore pozivom naroda na opštu obustavu rada». Kongres je ovu rezoluciju odbio i okarakterisao kao «bednu frazu». 129
- ²¹⁹ Buržoaska-levoliberalna *Partija napretka* osnovana je juna 1861. Ona je zahtevala u svom programu ujedinjenje Nemačke pod pruskim vođstvom, sazivanje opštenemačkog parlamenta i obrazovanje jake liberalne vlade, koja bi bila odgovorna poslaničkom domu. Posle pruske pobeđe nad Austrijom 1866. njeno desno krilo je istupilo iz organizacije i osnovalo Nacionalnoliberalnu partiju, koja je u svim bitnim pitanjima podržavala Bismarcka. Političari, koji

su ostali u Partiji napretka, zastupali su uglavnom interese trgovačke buržoazije, sitnih preduzetnika i gradske sitne buržoazije, pri čemu su u svim odlučujućim pitanjima bili pod uticajem sitnoburžoaskog krila. Sa ujedinjenjem Rajha u kome je posle 1871. kapitalizam imao sve veći zamah i zbog njenog očiglednog neprijateljstva prema ojačanom socijalističkom pokretu slabila je sve više njena opozicija prema Bismarckovom režimu. Ona je 1871. pozdravila aneksiju Elzasa i Lotringije i akceptirala poluapsolutistički ustav Rajha. Početkom osamdesetih godina ona je još jednom izvojevala pobjedu u parlamentu svojim opozicionim stavom prema Bismarckovom carinskom zaštitnom zakonodavstvu, koje ona nije bila u stanju da izgradi zbog svoje antisocijalističke pozicije. Godine 1884. ona se sa levim krilom Nacionalno-lit eralne partije stopila u Nemačku slobodnomnu partiju. 132

- ²²⁰ Misli se na Komunističko prosvetno društvo radnika u Londonu. Njega su 1840. osnovali Karl Schapper, Joseph Moll, Heinrich Bauer i druge vođe Saveza pravednih kao Nemačko prosvetno društvo za radnike u Londonu. Nakon organizovanja Saveza komunista opštine Saveza su igrale vodeću ulogu u Društvu. Godine 1847. i 1849/50. Marx i Engels su aktivno učestvovali u njegovom radu. Septembra 1850. oni su zajedno sa mnogim svojim saborcima istupili iz Društva, jer je ono u borbi između većine Centralne uprave Saveza komunista, koju su predvodili Marx i Engels i sektaške manjine sklone avanturističkoj taktici (Willich, Schapper), stalo na stranu posljednjih.

Od kraja pedesetih godina Marx i Engels su ponovo aktivno učestvovali u radu Društva.

Komunističko prosvetno društvo radnika je u januaru 1865. pristupilo Internacionali kao jedna od prvih organizacija. Mnogi njegovi članovi, među kojima Friedrich Leßner, Johann Georg Eccarius, Georg Lochner i Karl Pfänder su bili članovi Generalnog veća, u kome su podržavali Marxovu liniju. Posle objavljivanja zakona o socijalistima anarhisti su izvršili jak uticaj na Savez. 1918. godine engleska vlada je zabranila rad Društva. 132 158 179 193 197 216 218 226 259 360 388 446

- ²²¹ List «Vorwärts» je 10. septembra 1891. objavio podužu izjavu Edwarda Avelinga, u kojoj su pobijene sve klevetničke tvrdnje Ferdinanda Gilles-a. Jedanaestog septembra 1891. «Vorwärts» je objavio Avelingovo saopštenje o telesnoj povredi nanetoj Gilles-u. 133

- ²²² *Godišnji kongres britanskih tredjuniona u Njukasu* je održan od 7. do 12. septembra 1891. Na njemu je učestvovalo 552 delegata, koji su predstavljali oko 1 300 000 (prema nekim izvorima dva miliona) sindikalno organizovanih radnika. Veći broj delegata Kongresa su činili predstavnici novih tredjuniona (upor. nap. 441).

Uprkos pokušaju vođa starih tredjuniona da postignu ukidanje odluke prošlog kongresa o osmočasovnom radnom vremenu, Kongres u Njukasu je potvrdio, većinom glasova od 232 prema 162, odluku Kongresa u Liverpoolu (vidi nap. 122). Kongres se izjasnio za učešće tredjuniona u predstojećim parlamentarnim izborima. 133 142 358 371

- ²²³ Engels se poziva na seriju članaka «Der Entwurf des neuen Parteiprogramms», objavljenu u «Neue Zeit», 9. Jg., 1890/91, 2. Bd., Nr. 49 - 52, koja je obuhvatala četiri članka. Autor prva tri članka je bio Karl Kautsky, četvrti (o pojedinim zahtevima) je napisao Eduard Bernstein. 134 139 199

- ²²⁴ Misli se na rad Juliusa Wolfa *Das Rätsel der Durchschnittsprofitrate bei Marx*, koji je izašao 1891. u «Jahrbüchern für Nationalökonomie und Statistik». U predgovoru trećem tomu *Kapitala* (vidi u 23. tomu ovog izdanja, str. 18 - 20) Engels je dao kritičku ocenu ovog rada. 135 174 230

- ²²⁵ Engels se verovatno poziva na svoje pismo od 17. oktobra 1889. upućeno Conradu Schmidtu (vidi u 44. tomu ovog izdanja).

Kod pomenutog Schmidtovog rada misli se na njegov spis *Die Durchschnitts-profitrate auf Grundlage Marx'schen Werthgesetzes*, Stuttgart 1889. 135

- ²²⁶ *Kongres Socijaldemokratske partije Nemačke u Erfurtu* je održan od 14. do 21. oktobra 1891. Na njemu je učestvovalo 230 delegata.

Na dnevnom redu su bile sledeće tačke: Izveštaj Glavnog odbora partije, delatnost socijaldemokratske frakcije rajshstaga, taktika Partije, diskusija o novom programu Partije kao i organizaciona pitanja.

U diskusiji o politici i taktici Partije delegati Kongresa su definitivno ras-kinuli sa oportunističkim shvatanjem Georga von Vollmara i poluanarhističkim pogledima «Mladih». «Mladi» su posle Vollmarovog «Eldorado-govora» (vidi nap. 185) ponovo pokušali da u Partiji sprovedu svoja shvatanja. Pored Wilhelma Liebknechta, Paula Singera, Richarda Fischera i drugih, August Bebel se pre svih obračunao u svoja dva načelna govora sa oportunističkim Vollmarovim shvatanjima i tranio marksističko učenje o klasnoj borbi i socijalizmu. Bebel je odlučno odtacio spoljopolitička shvatanja Vollmara koji je tvrdio da je Trojni savez (vidi nap. 229) instrument mira. Delegati Kongresa su jednoglasno usvojili Bebelovu rezoluciju o politici i taktici Partije koja je bila usmerena kako protiv desnih, tako i protiv levih tendencija. U najvažnijem stavu rezolucije bilo je naglašeno «da je osvajanje političke vlasti prvi i glavni cilj kome teži svaki klasnosvesni pokret proletarijata». U rezoluciji je dalje traženo da se svi članovi pridržavaju partijskih odluka i zahtevano da deluju u duhu programa Partije i da ne izgube iz vida «potpuni i poslednji cilj Partije». Uz to je odlučno najavljen raskid sa oportunistima. Predvodnici «Mladih», Wilhelm Werner i Carl Wildberger, isključeni su iz Partije, jer se nisu hteli pokoriti odlukama Kongresa. Vollmar i njegove pristalice su se izolovali i povukli. Oni su izjavili da se slažu sa odlukama Kongresa i čak su glasali za rezoluciju o politici i taktici Partije. Međutim, oni su u stvari i dalje zastupali svoja oportunistička shvatanja u Partiji.

Najznačajnija tačka Kongresa je bila usvajanje novog programa Partije. Izveštaj je podneo Liebknecht. Diskusija o strategiji i taktici se u stvari uskoro pretvorila u diskusiju o Programu. Liebknecht je podneo nacrt programa redakcije «Neue Zeit» sa izvesnim izmenama koje je izvršila komisija za program. Ovaj nacrt programa je jednoglasno potvrđen kao definitivni program (vidi nap. 253). Usvajanjem programa i rezolucije o taktici Kongres je postao najvažniji događaj u razvitku Partije i imao veliki značaj za razvitak socijalističkog pokreta. 135 149 152 155 157 161 164 165 172 174 199 231 388

- ²²⁷ U ovom pismu Engels upućuje na članak Augusta Bebela *Die russische Anleihe*, koji je izašao u listu «Vorwärts» 27. septembra 1891. U njemu Bebel tvrdi da su ruski zajmovi od septembra 1891 (vidi nap. 228), ratni zajmovi. 136

- ²²⁸ U septembru 1891. Rusija je u Francuskoj uzela troprocentni zajam u visini od 125 miliona zlatnih rubalja (500 miliona franaka). U početku zajam je imao veliki uspeh – suma od 125 miliona premašena je $\frac{7}{2}$ puta. Zbog naglog pada kursa ruskih vrednosnih papira na evropskim berzama, što je bilo izazvano zaoštravanjem ekonomskih prilika u Rusiji u vezi sa glađu od 1891, počeli su upisivači zajma da podižu obligacije. Da bi predupredila potpuno propadanje zajma, ruska vlada je morala da pokupuje deo obligacija. Zajam je najzad realizovan za samo oko 96 miliona rubalja. 136 180 187 192 315

- ²²⁹ *Trojni savez* – agresivni vojno-politički blok, kome su pripadale Nemačka, Austro-Ugarska i Italija i koji je bio usmeren protiv Francuske i Rusije. On je konačno obrazovan 1882. priključivanjem Italije austrijsko-nemačkom vojnom savezu, stvorenom 1879. Obrazovanje Trojnog saveza predstavljalo je odraz podele Evrope na dva neprijateljska lagera. Zaoštravanje suprotnosti između čva imperijalistička bloka država dovelo je najzad do imperijalističkog svetskog rata 1914–1918. Na početku rata Italija je istupila iz Saveza i priključila se 1915. velikim silama koje su se borile protiv Nemačke i Austrije. 136 192

- ²³⁰ *Ersatzreserve-om* (dopunska rezerva) je u pruskoj vojsci prema «vojnom zakonu Rajha» od 2. maja 1874. nazvan deo rezerve koji se sastojao od osoba iz već pozvanih godišta, koje su za vreme mira iz bilo kog razloga odložile vojnu službu; pripadništvo ovoj rezervi trajalo je 12 godina. Dopunska rezerva služila je za popunjavanje armije prilikom mobilizacije. 138
- ²³¹ *Landsturm* (poslednja odbrana) – vojni poziv nastao u Pruskoj 1813/1814. godine. Prema zakonu od 11. februara 1888. poslednjoj odbrani su pripadali svi vojni obveznici od 17 do 45 godina starosti, koji nisu služili u vojsci i mornarici. Poslednja odbrana je pozvana u slučaju borbe sa neprijateljskom vojskom na teritoriji Rajha. A zatim je mogla biti pozvana i za popunjavanje vojske i mornarice. 138
- ²³² U svom pismu Engelsu od 12. septembra 1891. August Bebel predlaže za slučaj da Rusija započne rat: «Mi bismo istog momenta uputili proglas francuskom narodu u kome bismo mu savetovali da ne saraduje sa Rusijom . . . Mi bismo im dalje morali objasniti da bismo ukoliko bi Francuska ipak saradivala sa Rusijom mi bili prinuđeni da se borimo protiv Francuske koja bi ovim svojim savezom sa Rusijom služila stvari varvarstva i ugnjetavanja.» 138
- ²³³ Upućivanje na članak Eduarda Bernsteina *Briefe aus England*, u «*Neue Zeit*» 9. Jg., 1890/91., 2. Bd., Nr. 50. U njemu Bernstein podvrgava kritici politiku Trojnog saveza (vidi nap. 229) i stav Nemačke u ovom bloku. 139
- ²³⁴ Ovo se odnosi na spor oko nasledstva između Cunoa i beležnika Leibfrieda iz Luksemburga. 139 145
- ²³⁵ Eduard Bernstein je u uvodu sabranim govorima i spisima Ferdinanda Lassalle-a (Nap. nap. 80) govoreći o Lassalle-ovoj bolesti u jednoj fusnoti primetio: «Najverovatnije sifilis». 139 145 200
- ²³⁶ U svom pismu od 29. septembra 1891. August Bebel obaveštava Engelsa da je postignut sporazum da će šest uvodnika nedeljno za list «*Vorwärts*» pisati sledeće osobe: po jedan August Bebel, Ignaz Auer, Gustav Keßler, dva Bruno Schoenlank i jedan Wilhelm Liebknecht. S tim u vezi trebalo je prekinuti dalju saradnju sa Brunom Geiserom i Wilhelmom Blossom. 140
- ²³⁷ Aluzija na Gertrudu Guillaume-Schack. Ona je osamdesetih godina prešla iz buržoaskog pokreta za prava žena u socijalistički pokret radnica, u kome je ona u Berlinu povremeno i rukvodila. Kasnije je prišla anarhizmu. 140
- ²³⁸ Socijalistička radnička partija Severne Amerike (vidi nap. 25) je 1891, bez Engelsonog znanja, objavila njegov rad *Razvitak socijalizma od utopije do nauke* u nedeljnom listu «*The Peoples*». Kao što proizlazi iz pisama Adolpha Sorgea Engelsu od 9. i 12. oktobra 1891, Engelson spis su preveli De Leon i H. Vogt (očigledno prema nemačkom izdanju od 1883); trebalo je da ovaj rad izađe i kao brošura. 142 154
- ²³⁹ Kako Laura Lafargue u svom pismu od 23. septembra 1891. obaveštava Engelsa, francuska radnička partija (vidi nap. 60) namerava da Paula Lafargue-a kandiduje za poslanički dom u Lilu, gde je umro poslanik Werquin. Zbog toga je Lafargue-u data mogućnost da na izvesno vreme napusti zatvor da bi preduzeo put po severnoj Francuskoj radi izbora. Izborom u poslanički dom 8. novembra 1891. počinje parlamentarna delatnost Paula Lafargue-a (vidi nap. 254). 142 143 145 149
- ²⁴⁰ Laura Lafargue je 23. septembra 1891. po nalogu rukovodstva francuske radničke partije (vidi nap. 60) zamolila Engelsa da napiše članak za «*Almanach du Partu Ouvrier pour 1892*»; istovremeno mu ona saopštava da su Jules Guesde i Paul Lafargue predložili kao temu za članak «*Napredovanje socijalizma u Nemačkoj*». Engels se odazvao ovoj molbi. Članak koji je napisao izašao je početkom decembra 1891. u «*Almanachu*». Nešto kasnije Engels ga je preveo

- na nemački za »Neue Zeit«, pri čemu je članku dodao mali uvod i jedan dopunski zaključak. Članak je izašao februara 1892. u »Neue Zeit« pod naslovom *Socijalizam u Nemačkoj* (vidi u 33. tomu ovog izdanja str. 207 - 220). 143 149 150 153 159 163 169 211 215 338
- ²⁴¹ Mislil se na bečki list »Arbeiterinnen-Zeitung«. On je izlazio od 1. januara 1892. U njegovom prvom broju su izašli članci *Ein Gruß aus Frankreich* od Laure Lafargue i *Aus England* Karla Kautskog; 5. februara 1892. izašao je članak *Wie sollen wir organisiren?* od Eleanor Marx-Aveling. 143 215
- ²⁴² M. P. - skraćena koja se upotrebljava za Mamber of Parliament (član parlamenta) kojom Louise Kautsky aludira na kandidaturu Paula Lafargue-a u Lulu za poslanički dom (vidi nap. 239). U svom pismu Engelsu od 16. oktobra 1891. Laura Lafargue šaljivo piše da u Francuskoj M. P. znači »membre de Pélagie«, odnosno zatvorenik pariskog zatvora Ste-Pélagie, gde je Lafargue bio zatvoren. 144 163 176
- ²⁴³ Demokratske snage u Marseju su 8. oktobra 1891. priredile masovne demonstracije protiv Jean-Antoine-Ernest Constansa, koji je sa još nekim ministrima boravio u gradu. Uprkos mnogobrojnim hapšenjima i uprkos pokušaju da se demonstranti pomoću vojske rasteraju, demonstracije su se neprestano ponovo formirale. Ministrima su upućivani zvižduci i povici »Dole Constans!«, »Dole sa ubicama iz Fourmija!«. Zbog toga je Constans zahtevao od gradonačelnika najstrožije mere protiv učesnika demonstracija. 146
- ²⁴⁴ *Pre svega, ne sviše revno* (Surtout pas de zèle) - izreka Charles-Maurice de Talleyrand-Périgord-a. 146
- ²⁴⁵ U pismu od 9. oktobra 1891. August Bebel piše Engelsu: »Mi se razmimoilazimo u pogledu početka rata i u tome da li će ga Rusija isprovocirati . . . Što se mene tiče, siguran sam da će Rusija napasti čim bude mogla i to ubeden sam, da će Rusija uzeti inicijativu a Francuska slediti.« 147
- ²⁴⁶ U svom pismu od 12. septembra 1891. August Bebel informiše Engelsa o predstojećim promenama u redakciji lista »Vorwärts«. On piše: »H[irsch] će biti, podržan s naše strane, pravi glavni urednik, a L[jebknecht] će dobiti ono što mu kao starcu pripada i otići u ministarstvo spoljnih poslova. . . « 149
- ²⁴⁷ Pod naslovom *Le socialisme intégral* je izašla u listu »L'Action« od 11. oktobra 1891. recenzija Adriena Vebera o istoimenoj knjizi posibiliste Benoit Malona. Veber, koji knjigu neizmerno hvali, naziva njenog autora »najznačajnijim duhom modernog socijalizma«. 150
- ²⁴⁸ *Secrétariat du travail* (Sekretarijat rada) je formiran početkom oktobra 1891. u Francuskoj na osnovu jedne odluke Međunarodnog socijalističkog kongresa radnika u Brislu (vidi nap. 107) o obrazovanju takvih organa u svakoj zemlji. Za svoj zadatak on je pre svega uzeo da ispita uslove života i rada radnika, sakupljanje i objavljivanje statističkih podataka o tome i razrešavanje konflikata između radnika i poslodavaca. 150
- ²⁴⁹ Prilikom preštampavanja nacrtu programa redakcije »Neue Zeit« (vidi nap. 223) u prilogu lista »Vorwärts« od 6. oktobra 1891. ubačena je Lassalova fraza o »reakcionarnoj masi«. U programu usvojenom na Erfurtskom kongresu (upor. nap. 253) taj pasus ne postoji. 151 161
- ²⁵⁰ Engels se očigledno poziva na zaključak Marxovog spisa *Otkrića o komunističkom procesu u Kelnu* (vidi u 11. tomu ovog izdanja). 152
- ²⁵¹ *Knights of Labor*, (Vitezovi rada) skraćena za Noble Order of the Knights of Labor (plemički red viteza rada) - tajna organizacija osnovana 1869. u Filadelfiji; ona se, pošto je 1878. napustila tajni oblik organizovanja, postepeno razvila u klasnu organizaciju američkih radnika u nacionalnim razmerama.

Veliki broj članova su bili kvalifikovani i nekvalifikovani radnici, među kojima veći broj Crnaca i žena. Organizacija se zalagala za obrazovanje zadruga i organizovanje uzajamne pomoći. Iako je rukovodstvo Reda odbijalo štrajk i umesto njega predlagalo prinudno poravnanje za rešavanje konflikata između radnika i poslodavaca, organizacija je upravo postigla veliki uspeh svojim mnogobrojnim energičnim štrajkovima. Značaj organizacije se pre svega sastojao u tome, što je svoju platformu, uprkos konfuziji u mnogim pitanjima, usmerila na povezivanje čitave radničke klase u jednu nacionalnu organizaciju. (Vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 277.)

Godine 1886. rukovodstvo organizacije je odbilo da učestvuje u pokretu za osmočasovni radni dan i zabranilo svojim članovima da uzmu učešća u štrajku. Uprkos tome mnogi članovi su aktivno učestvovali u pripremama i sprovođenju ovog pokreta. Zbog pogrešnog stava rukovodstva prema masovnom pokretu godine 1886. organizacija je izgubila svoju vodeću ulogu u američkom sindikalnom pokretu a sve više i uticao na radničke mase. 154

- ²⁵² Friedrich Adolph Sorge 9. oktobra 1891. obaveštava Engelsa da je u anarhističkom listu »Freiheit« anonimno izašla Bakunjinova biografija. Pri tom se misli na seriju članaka »Zur Biographie Bakunin's«, koja je izlazila u već navedenom listu 3, 10, 17, 24. i 31. januara, 7, 14, 21. i 28. februara, 7, 21. i 28. marta, 4, 11. i 18. aprila 1891. Na Engelsovu molbu, Sorge mu šalje čitavu seriju članaka. 155 184

- ²⁵³ Na Erfurtskom kongresu (vidi nap. 226) nacrt programa redakcije »Neue Zeit«, sa neznatnim izmenama, jednoglasno je potvrđen kao konačni program.

Prema kompromisnom gotskom programu *Erfurtski program* je predstavljao veliki napredak. On dokazuje da je marksizam zavladao u nemačkom radničkom pokretu (vidi i Engelsovo pismo Friedrichu Adolphu Sorgeu od 24. oktobra 1891, ovaj tom, str. 155).

U prvom delu programa istaknuti su socijalistički principi i socijalistički cilj borbe radničke klase. Jasno je pokazana svetskoistorijska uloga radničke klase i naglašeno da proletarijat mora osvojiti političku vlast da bi došlo do preobražaja društvenih odnosa.

U drugom delu Programa, koji je sadržavao neposredno političke zahteve, Partija je tražila najvažnija buržoasko-demokratska prava. Na socijalnom planu Partija je zahtevala zaštitno zakonodavstvo za radnike koje bi zadovoljilo sve zahteve radničke klase. 155 157 161 200

- ²⁵⁴ Paul Lafargue je 8. novembra 1891. na drugim izborima u Lilu pobedio sa 6470 glasova vladinog kandidata Lucien-Hector Depasse-a, koji je dobio 5175. Izborom Lafargue-a u poslanički dom bila je vlada prinuđena da se 9. novembra 1891. saglasi sa njegovim puštanjem iz zatvora. 155 162 163 165 175 177 182 189 204

- ²⁵⁵ August Bebel je 5. oktobra 1891. na skupštini u 4. berlinskom izbornom okrugu za rajstag održao predavanje »Položaj Evrope i socijalizam«. Izveštaj o ovom predavanju je izašao u listu »Vorwärts« 8. oktobra 1891. Povodom pitanja spoljne politike evropskih zemalja od francusko-pruskog rata Bebel je naglasio da se njegovo mišljenje, pre svega u pitanju politike Rusije, slaže sa shvatanjima Marxa i Engelsa. Ova primedba je izostavljena u izveštaju lista »Vorwärts«; Bebel o tome informiše Engelsa 9. oktobra 1891. 156

- ²⁵⁶ Ovde Engels aludira na istupanje Georga von Vollmara na Erfurtskom kongresu (vidi nap. 226) povodom predloga Carla Oertela. Oertel je predložio da se rezolucija Augusta Bebela o politici i taktici Partije dopuni sledećom tačkom: »Kongres izjavljuje... izričito, da stanovište koje je zauzeo Vollmar u svoja dva minhenska govora 1. juna i 6. jula o. g. povodom najhitnijih zadataka nemačke socijaldemokratije i povodom nove taktike, ne deli, nego ga smatra kobnim za dalji razvitak Partije«. Vollmar je Oertelov predlog nazvao »ličnim

- zajedanjem», i izjavio da on podržava Bebelovu rezoluciju, ali bez ovog dodatnog predloga. 157
- ²⁵⁷ Na Erfurtskom kongresu delegat Fritz Kunert je predložio da se poništi rezolucija Bruna Geisera (zet Wilhelma Liebknechta) koja se odnosi na Kongres u St. Gallenu. Posle duge diskusije Kongres je većinom glasova odbio Kunertov predlog. 157
- ²⁵⁸ U svom pismu od 24. oktobra 1891. August Bebel opširno izveštava Engelsa o radu i rezultatima Erfurtskog kongresa (upor. nap. 226). 157
- ²⁵² August Bebel 24. oktobra 1891. obaveštava Engelsa, da je na njegov predlog Glavni odbor odlučio da za izbore Paulu Lafargue-u (vidi nap. 239 i 254) stavi na raspolaganje 400 maraka. 158
- ²⁶⁰ U januaru 1891. staklarski radnici departmana Rone su stupili u štrajk. Oni su zahtevali jedinstvenu tarifu i skraćenje radnog vremena. Štrajk se proširio u jesen 1891. na staklarske radnike u celoj Francuskoj. Broj štrajkača se popeo na 6000. 158 195
- ²⁶¹ U Magdeburgu je 21. oktobra 1891. održan socijaldemokratski skup, na kome je podnet izveštaj o Erfurtskom kongresu. Skup je većinom glasova usvojio rezoluciju u kojoj su potvrđene rezolucije Kongresa i odluka o isključenju predstavnika «Mladih» iz Partije (vidi nap. 286). 158
- ²⁶² U Berlinu je 20. oktobra 1891. održan skup koji su sazvali predvodnici «Mladih» (vidi nap. 286), Wilhelm Werner i Carl Wilderberger – koje je Erfurtski kongres isključio iz Partije (vidi nap. 226). Vode opozicije su hteli da iskoriste odsustvo berlinske partijske delegacije, koja je glasala za isključenje i koja se još nalazila na Kongresu, da bi berlinsku partijsku organizaciju privukla na svoju stranu i osudila odluku Kongresa. Pošto su delegati obavešteni o postupku opozicije (iz Berlina je poslat telegram u Erfurt, koji je pročitao na Kongresu), berlinska delegacija poslala je pismo u Berlin u kome je protestovala protiv diskusije o odluci Kongresa pre završetka rada Kongresa. Pismo, koje je potpisao Theodor Metzner, objavljeno je u listu «Vorwärts» 21. oktobra 1891. pod naslovom *Berlinskim partijskim drugovima*. 158
- ²⁶³ Uvod Eduarda Bernsteina sabranim govorima i spisima Ferdinanda Lassalle-a (vidi nap. 80) izašao je 1893. u engleskom prevodu Eleanor Marx-Aveling pod naslovom *Ferdinand Lassalle as a social reformer*. 161 174
- ²⁶⁴ Troznačna igra reči s Lafargue-ovim imenom, Paul, koje izgovoreno francuski zvuči slično engleskoj reči Poll (izbor), što isto tako znači i «papagaj», kao i nadimak Laure Lafargue «Kakadou».
- Sa rečima *Pantomime puns* Engels ukazuje na pantomime koje se izvode po tradiciji u svim engleskim pozorištima – scenska izvođenja u kojima se okvir radnje, motiv iz neke bajke, preobražaj pozornice i varijetski umetak sa komikom i grubim šalama spajaju u jedinstvenu pozorišnu igru. Jedna od karakteristika ovih pantomima je *puns*, odnosno žongliranje rečima, igra reči, koju komičari rimuju i pevaju. 163
- ²⁶⁵ Višeznačnost engleske reči mind koja počiva na igri reči: be of the same mind (biti istog mišljenja) i *Never mind* (ovde Engels očigledno primenjuje u smislu: ne poklanjati pažnju). 163
- ²⁶⁶ Ove redove Engels je napisao na poštanskoj karti. Na njoj je sledeća adresa napisana Engelsovim rukopisom: F. A. Sorge, Esq., Hoboken, N. Y. U. S. America. 165
- ²⁶⁷ Ukazivanje na grupu tzv. nezavisnih socijalista u francuskom poslaničkom domu pod vodstvom Étienne-Alexandre Millerand-a. Ova grupa se sastojala uglavnom od buržoaskih radikala (vidi nap. 43), koji su se posle afere u Fur-

- mijeu (vidi nap. 152) približili socijalističkom pokretu. Nezavisni socijalisti su podržavali kandidaturu Paula Lafargue-a (vidi nap. 254) i zahtevali njegovo oslobađanje iz zatvora (vidi u ovom tomu, str. 158 i 162). 165
- ²⁸⁸ Američka *MacKinley-Tarif* usvojena je 1890. Ova tarifa uvedena u interesu monopolskog udruživanja predviđala je znatno povišenje uvoznih carina za industrijske proizvode koji se uvoze u SAD. Ona je dovela do porasta cena artikala masovne potrošnje i time pogoršala položaj radničke klase. O ovome vidi i Engelsov članak *Američki predsjednički izbori* (tom 33. ovog izdanja, str. 282 - 284). 166 271
- ²⁶⁰ Misli se na Marxov *Kapital*, prvi tom, 24. glava, tačka 5 (vidi 21. tom ovog izdanja, str. 657 - 660). 166
- ²⁷⁰ Ovdje Engels aludira na sličnost prezimena Lucien-Hectora Depasse sa francuskim glagolima «dépasser» i «passer», koji znače «prebaciti» i «proći». 169
- ²⁷¹ U svom pismu od 24. oktobra 1891. Paul Lafargue obavještava Engelsa o svojoj nameri da u slučaju da bude izabran u poslanički dom obrazuje jednu parlamentarnu grupu od 60 do 80 ljudi, socijalista i onih radikala koji podržavaju njegovu kandidaturu. U ovom i u drugim pismima Engels ukazuje da je on pogrešio u svojim namerama. 169
- ²⁷² U Berlinu je 30. oktobra 1891. održano pet velikih socijaldemokratskih skupova na kojima su delegati Erfurtskog kongresa (vidi nap. 226) podneli izveštaje. U središtu ovih skupova, na kojima su između ostalih govorili August Bebel, Wilhelm Liebknecht, Paul Singer i Ignaz Auer, bila je odluka Erfurtskog kongresa uperena protiv opozicije «Mladih» (vidi nap. 286). Učesnici skupova su prilikom glasanja, velikom većinom, izrazili svoju saglasnost sa odlukama Erfurtskog kongresa. 170
- ²⁷³ U Minhenu je 26. oktobra 1891. održan socijaldemokratski skup na kome je Georg von Vollmar podneo izveštaj o Erfurtskom kongresu (vidi nap. 226). On je izrazio žaljenje zbog toga što je Kongres usvojio odluku o isključenju predvodnika «Mladih» (vidi nap. 286). Rezolucija, koju je on predložio, bila je odbijena. Skup je jednoglasno usvojio rezoluciju, koju je podneo Carl Oertel, kojom se odobrava rezolucija Kongresa o politici i taktici Partije i preporučuje svim članovima Partije da se u svom političkom radu njome rukovode. 170 179 183
- ²⁷⁴ U svom pismu Engesu od 29. oktobra 1891. August Bebel piše: «Još jednom je potvrđeno staro iskustvo, da ako proglašava da si izvan Partije ili ako se stavljaš izvan nje, to će kod mase naših ljudi značiti političku smrt. Onaj koga za takvog proglašavaju ili ko se tako postavlja, gotov je ma ko to bio». 170
- ²⁷⁵ U svom pismu od 25. oktobra 1891. Conrad Schmidt izveštava Engelsa o predlogu izdavačke kuće Guttentag da napiše rad na temu «Karl Marx, njegovo učenje i njegovo mesto u nauci». On dalje kaže: «... Ja bih hteo da posebno tačno ispitam metodu primenjenju u *Kapitalu*, i da je dokažem kao jedino ispravnu i da utvrdim uticaj Hegelove dijalektike na nju». Schmidt verovatno nije ostvario svoju nameru. 173
- ²⁷⁶ U poslaničkom domu je 31. oktobra 1891. vođena je diskusija o interpelaciji Ernesta Roche-a, koji je zahtevao od vlade objašnjenje motiva zbog kojih je Paul Lafargue zadržan u zatvoru. Roche je ukazao na to da je Lafargue lišen mogućnosti da brani svoju kandidaturu pred izbore. Étienne-Alexandre Millerrand i Georges-Benjamin Clemanceau su kritikovali vladu u vezi s ovim pitanjem. Radikali su glasali protiv predloga vlade da se u dnevnom redu pređe preko ovog pitanja. Monarhisti su se uzdržali od glasanja. Pri glasanju vladin predlog dobio je neznatnu većinu glasova. 175 177
- ²⁷⁷ Upućivanje na članak *The french ministry*, koji je objavljen u listu «The Daily

- News» 9. novembra 1891. i očigledno potiče iz pera engleske žurnalistkinje Emily Crawford. 176
- ²⁷⁸ Svojim pismom od 29. oktobra i poštanskom kartom od 30. oktobra August Bebel informiše Engelsa o partijskim skupovima održanim u Berlinu i drugim gradovima, na kojima su delegati Erfurtskog kongresa (vidi nap. 226) podneli izveštaje. Učesnici partijskih skupova su odobrili partijske odluke. 179
- ²⁷⁹ Otvoreni skup nemačkih socijaldemokratskih emigranata u Cirihi, održan 31. oktobra 1891, usvojio je rezoluciju koju je predložio Hans Müller, u kojoj se ne priznaje odluka Erfurtskog kongresa o isključenju vođa »Mladih« iz Partije (vidi nap. 226) i izražava uverenje da će sledeći kongres ovu odluku poništiti. U izveštaju o ovom skupu list »Vorwärts« od 5. novembra 1891. naglašava da je na Erfurtskom kongresu u partijskim poslovima prisustvovao »kompetentniji sudija« nego što je Hans Müller, koji živi u emigraciji. 179
- ²⁸⁰ U izbornom okrugu Stolp-Lauenburg (Pomeranija) su 28. oktobra 1891. održani ponovni izbori. U svom članku *Die Reichstagswahl in Stolp-Lauenburg*, objavljenom u listu »Vorwärts« 1. novembra 1891. August Bebel analizira ove izbore. Pobjeda jednog poslanika Nemačke slobodoumne partije (vidi nap. 151) u ovom izbornom okrugu, koji od 1867. »važi za najčvršće uporište visokog konzervativizma«, Bebel smatra »pobunom« koja svedoči da je uticaj reakcionarnih snaga u pokrajinama još uvek u opadanju. 179
- ²⁸¹ Mandat nemačkog rajhstaga je u februaru 1888. produžen sa tri na osam godina nakon što su 1881. i 1885. propali slični pokušaji Bismarckove vlade. Produženje mandata je značilo ograničavanje političkih prava birača. 179
- ²⁸² Ruski ministar spolnih poslova N. K. Girs je posetio Milano, prilikom svog diplomatskog puta kroz Evropu u jesen 1891, gde je 12. i 13. oktobra 1891. vodio pregovore sa italijanskim kraljem Umbertoom I i predsednikom vlade Rudinijem. Prema mišljenju evropske štampe Girs je pokušao da pokrene Italiju na istupanje iz Trojnog saveza (vidi nap. 229).
- Kada se Aleksandar III 29. oktobra 1891. vraćao iz Danske, posetio je luku Dancig i Berlin; tom prilikom on je izbegavao susret sa nemačkim carem. Ovo upadljivo izbegavanje posete Wilhelmu II ocenila je evropska štampa, naročito engleska, kao dokaz prekidanja veza između Rusije i Nemačke. 180 192
- ²⁸³ Ovaj pasus Engels je napisao na margini pete strane pisma. 180
- ²⁸⁴ Nije poznato da je sačuvano ovo Engelsovo pismo Oscaru Heidfeldu. U svom prepisu Engels je dao samo delimičan sadržaj pisma. 181
- ²⁸⁵ U svom pismu od 11. novembra 1891. Oscar Heidfield obaveštava Engelsa o smrti Ernsta Dronke i raspituje se o polisi Dronkeovog životnog osiguranja, koju je Dronke poverio Engelsu (vidi i u 41. tomu ovog izdanja, str. 194, 196, 200, 202, 282, 326 i 329). 181
- ²⁸⁶ »Mladi« su bili poluanarhistička, levičarska grupa u Nemačkoj Socijaldemokratskoj partiji koja se 1890. konačno izdvojila. Jezgro ove grupe su činili visokoškolski, mladi pisci i urednici nekoliko lokalnih partijskih listova koji su hteli da Partiji nametnu sektašku zavereničku politiku. Predstavnici »Mladih« su iskoristili opravdano nepoverenje radnika prema pojedinim oportunističkim socijalističkim poslanicima Rajhstaga u borbi protiv Glavnog odbora Partije i marksističke strategije i taktike socijaldemokratije. Oni su ignorisali promeњene uslove za borbu nakon ukidanja zakona o socijalistima (vidi nap. 53), negirali revolucionarnu parlamentarnu taktiku koju je izgradila Partija, a posebno su se suprotstavljali svestranom korišćenju legalnih mogućnosti kao taktici socijaldemokratije. Oni su klevetali sve stavove jedne široke savezničke politike kao oportunistam i optuživali Glavni odbor Partije da štiti interese

- sitne buržoazije. U oktobru 1891. Erfurtski kongres Socijaldemokratske partije Nemačke (vidi nap. 226) je isključio iz Partije predstavnike «Mladih».
- Posle bezuspešnog pokušaja da uz pomoć Berlinske partijske organizacije postignu ukidanje ove odluke (vidi nap. 262), oni su 8. novembra 1891. osnovali Udruženje nezavisnih socijalista. Njihov organ je bio list «Der Sozialist» koji je izlazio od 1891. do 1899. 183 184 194 208 259 264 374 388 402 415 424 426 435
- ²⁸⁷ Friedrich Adolph Sorge piše od 1890. do 1895. niz članaka o razvitku radničkog pokreta SAD nakon 1830. godine za časopis «Neue Zeit». Članci nisu objavljeni kao posebno izdanje. 184 212
- ²⁸⁸ U Berlinu su 17. novembra 1891. održani izbori za većnike u Trećoj klasi. Na prvim izborima socijaldemokrati su uspeali da zadrže svoja tri mesta i zadobiju još tri nova; na užim izborima oni su zaposeli i sedmo mesto. Među ponovo izabranim većnicima su se nalazili Paul Singer i Arthur Stadthagen. 184
- ²⁸⁹ Engels upućuje na izveštaj list «Evening Standard» od 23. novembra 1891. pod naslovom *The Lille election*, u kome je falsifikovan sadržaj govora Paula Lafargue-a od 22. novembra 1891. 186 202
- ²⁹⁰ List «Evening Standard» od 24. novembra 1891. pogrešno obaveštava da je na ponovnim izborima za rajstgag u Haleu pobedio jedan socijaldemokrata po imenu Hartmann. U stvari ovi izbori su održani u 11. izbornom okrugu – Hal, Erungen, Varisberg, Baknaug; izabrani poslanik Hartmann nije bio socijaldemokrata. 187
- ²⁹¹ Nije poznato da je ova poštanska karta sačuvana. 187
- ²⁹² U Lionu je od 26. do 28. novembra 1891. održan 9. kongres Francuske radničke partije. Na Kongresu je utvrđena taktika Partije za predstojeće opštinske izbore u Francuskoj 1. maja 1892. i potvrđeni statuti, Sekretarijata rada (Secrétariat du travail) koji je obrazovan početkom oktobra 1891 (vidi nap. 248). 191
- ²⁹³ Nije poznato da je sačuvano pismo koje je ovde citirano. 191
- ²⁹⁴ Pod štampom gmizavaca podrazumevaju se organi štampe i njeni novinari koje je potplaćivala Bismarckova vlada.
Bismarck je 30. januara 1869. održao govor u pruskom poslaničkom domu u kome je protivnike vlade nazvao gmizavcima. Ovaj izraz je zatim narod koristio za one novinare i organe štampe koji su radili u interesu Bismarckove vlade i koji su bili plaćeni iz fonda (fond gmizavaca) koji je bio određen za potpomaganje štampe naklonjene vladi. 191
- ²⁹⁵ August Bebel 7. decembra 1891. o tome piše Engelsu: «Postdamska afera je, ukratko, tekla ovako: Car se pojavio na konju u pola šest ujutro pred jednom od konjičkih kasarni. Tamo je preko stražara tajno pozvao stražu i poslao je svu, osim trubača, u dvorac. Zatim je naredio da se svira uzbuna i carski se obradovao kad je izleteo dežurni oficir i nije našao svoje stražare. Sigurno da mu takve neobične šale neće lako oprostiti u vojnim krugovima.» 192
- ²⁹⁶ Misli se na govor Augusta Bebela o vojnom budžetu, koji je on održao 28. novembra 1891. u rajstgagu. Izveštaj o tome je objavljen u prilogu lista «Vorwärts» od 29. novembra 1891. Svojim protivnicima, koji su pokušali da zahteve za pojačanjem vojske i povećanjem militariteta obrazlože mogućim unutrašnjim nemirima zbog pojačanog uticaja socijaldemokratije u vojsci, Bebel je odgovorio: «Stvari se razvijaju same od sebe povoljno za nas i ako budete morali da pozovete i čitate milione, čak i landšturm drugog poziva, među njima će, svakako, biti stotine hiljada socijaldemokrata.» 192 196

- ²⁰⁷ Varijacija na dramu Friedricha von Schüllera *Die Verschwörung des Fiesco zu Genua*, V čin, scena 16. 193
- ²⁰⁸ August Bebel izveštava Engelsa 15. novembra 1891. o osobama iz krugova buržoazije i inteligencije koje simpatišu socijaldemokratiju, odnosno koje su spremne da pristupe Partiji. 193
- ²⁰⁹ Frakcija rajhstaga Socijaldemokratske partije Nemačke je poslala Engelsu za 71. rodendan sledeći telegram: «Vaši nepokolebljivi i neumorni pobornici Vam šalju srdačne čestitke za današnji rodendan – socijaldemokratska frakcija Nemačkog rajhstaga.» 193
- ³⁰⁰ Upućivanje na antisocijalistički pogrdni spis *August Bebel der Arbeiter-Bismarck. Von einem Socialisten*, koji je anonimno izašao u Berlinu, verovatno 1890. 194
- ³⁰¹ Natalie Liebknecht je 26. novembra 1891. – takode i u ime Wilhelma Liebknechta i njihovog sina Theodora – uputila Engelsu čestitke za 71. rodendan. 197
- ³⁰² Upor. Friedrich Engels: *Pevačkom društvu Komunističkog udruženja za obrazovanje radnika, Tottenham Street* (vidi u 33. tomu ovog izdanja str. 224). 197
- ³⁰³ Preduzetnici plinara u Lidsu su tražili da se radnici zapošljavaju na 4 meseca i da im se za to vreme treba uskratiti pravo na štrajk. Pored toga, oni su zahtevali da se radni učinak za vreme osmočasovne šihthe poveća za 25 procenata kao što je bilo za vreme dužeg radnog dana. Ovi zahtevi preduzetnika su praktično značili likvidaciju sindikata plinarskih radnika u Lidsu i osmočasovnog radnog dana, koje su radnici izborili. To je izazvalo pobune i otpor radnika. Početkom jula 1890. došlo je do prave borbe između štrajkača i štrajkbrehera, koje je pomagala vojska. Odlučan otpor štrajkača je prinudio štrajkbrehere i trupe na povlačenje. Preduzetnici su bili prinuđeni da ispune njihove zahteve. 197
- ³⁰⁴ Karl Marx, *Kapital*, prvi tom, 24. glava, tačka 7. (vidi 21. tom ovog izdanja, str. 671 - 673). 199
- ³⁰⁵ Karl Wilhelm Tölcke je u jednom govoru na Erfurtskom kongresu između ostalog izjavio: «Međutim i Lassalovi govori i spisi su podvrgnuti takvoj kritici od strane nekadašnjeg urednika lista „Sozialdemokrat“, gospodina Bernsteina iz Londona, i protiv takve vrste kritike ja protestujem svim svojim snagama». Povodom toga Karl Kautsky piše Engelsu 30. oktobra 1891: «Aplauz koji je ovaj protest dobio bio je tako mlak (možda je 20 ljudi vikalo: vrlo dobro), i sledeći govornik ga je potpuno ignorisao, tako da se moglo videti da Lassalle nije tako prirastao ljudima za srce kao što se verovalo.» 200
- ³⁰⁶ G. W. Plechanow, *Zu Hegel's sechzigstem Todestag*. In: «Die Neue Zeit». 10. Jg., 1891/92., 1. Bd., Nr. 7 - 9. 201
- ³⁰⁷ Paul Lafargue je 17. decembra 1891. u poslaničkom domu podneo u ime francuske radničke partije (vidi nap. 60) predlog zakona o odvajanju crkve od države, koji je ustvari predstavljao obnavljanje dekreta Pariske komune od 2. aprila 1871. Predlog je predviđao sledeće mere: ukidanje budžeta za crkvu, konfiskaciju crkvenih dobara sa pokretninama i upotrebu tako dobijenih sredstava za potrebe narodnog obrazovanja i socijalnog staranja; trebalo je zabraniti preduzetnicima da podstiču radnike da ulaze u verske zajednice. Lafargue-ov predlog je objavljen u listu «Socialiste» od 26. decembra 1891.
- U svem prvom govoru u poslaničkom domu 8. decembra 1891. Lafargue je obrazložio svoj predlog o potpunoj amnestiji političkih krivaca. Njegov govor je prekidan larmom i povcima buržoaskih poslanika. Skupština je odbila Lafargue-ov predlog. List «Socialiste» od 19. decembra 1891. je objavio doslovni tekst govora. 204 212 214 228 417
- ³⁰⁸ Misli se na rad Karla Kautskog *Das Erfurter Programm in seinem grundsätzlichen Theil erläutert*, koji je izašao 1892. u Štuttgartu. 207 248 267 357

- ³⁰⁹ Peter Fireman je poslao Karlu Kautskom rukopis svoga članka *Kritik der Marx'schen Werththeorie*. Kautsky pismeno informiše Engelsa o sadržaju ovog rada. Firemanov prilog je izašao 1892. u »Jahrbüchern für Nationalökonomie und Statistik«. 207
- ³¹⁰ U Nemačkoj je od 8. novembra 1891. do 14. januara 1892. štrajkovalo oko 10 000 štampara. Oni su zahtevali da se najamnina poveća za dvanaest i po procenata i uvede devetočasovni radni dan. I pored obimne finansijske pomoći štrajkačima od strane nemačkog i međunarodnog proletarijata štrajk je prekinut bez rezultata. Ali je on doveo do obračuna sa oportunističkom politikom rukovodstva unutar Udruženja za pomoć nemačkih štampara. 208 227
- ³¹¹ Ove redove Engels je napisao na jednoj poštanskoj karti. Na njoj je sledeća adresa, koju je napisao Engels: Familie Liebknecht, 160 Kantstr., Charlottenburg Berlin, Germany. 210
- ³¹² *Teritorijama* se nazivaju »kolonije unutar samih Sjedinjenih Država, koje još nisu dostigle broj stanovnika koji je ustav propisao za obrazovanje samostalnih država« (vidi u 18. tomu ovog izdanja, str. 211). 212
- ³¹³ Misli se na *Greenback Party* koja je obrazovana 1874. u zapadnim državama SAD i koja je okupila uglavnom farmere. Ona je istupala protiv povlačenja tzv. Greenbacka, državnog papirnog novca sa zelenom poledinom, koji je bio izdat u velikim količinama tokom građanskog rata; povlačenje je bilo povezano sa devalvacijom. Farmeri su pogrešno procenjivali da će opticaj veće količine papirnog novca dovesti do povećanja cena poljoprivrednih proizvoda i time biti poboljšan položaj farmera. Posle raspada Greenback Party godine 1892. nastala je People's Party. 212
- ³¹⁴ Samuel Gompers, predsednik American Federation of Labor, u pismu od 9. januara 1891. moli Engelsa za njegovo mišljenje o konfliktu između AFL i Socijalističke radničke partije Severne Amerike (vidi nap. 28). Nije poznato da je sačuvano Engelsovo pismo sa odgovorom. 212
- ³¹⁵ Paul Lafargue u svom pismu od 31. decembra 1891. moli Engelsa za pojediniosti o obrazovanju saveta za zdravlje (Board of Health) u Londonu, pošto je on nameravao da u poslaničkom domu podnese predlog sa zahtevom da se u Francuskoj formiraju slični organi. *Boards of Health* – mesni organi u Engleskoj nadležni za zdravstvena i sanitarna pitanja. 214
- ³¹⁶ Paul Lafargue je od decembra 1891. do februara 1892. govorio na mitinzima i radničkim zborovima u mnogim gradovima Francuske, između ostalih u Lilu, Lionu, Bulonju, Bordou, Nantu, Tuluzi. Kako je on pisao Engelsu 26. decembra 1891, ova agitatorska putovanja su pre svega služila za pripreme opštinskih izbora 1. maja 1892. Laura Lafargue šaljivo naziva svoga muža većitim Jevrejinom u pismu Engelsu od 28. decembra 1891, u kome ga obaveštava o mnogim Lafargue-ovim putovanjima. 214 228 343
- ³¹⁷ Prema zakonu donetom 1869. anglikanska crkva u Irskoj je odvojena od države i u svojim pravima izjednačena sa katoličkom i prezbiterijanskom crkvom. Ali je ona i dalje ostala najveći zemljoposjednik i eksploitalisala je irske seljake. 214
- ³¹⁸ Aluzija na 5 miliona zlatnih franaka francuske ratne kontribucije (vidi i nap. 142). 214
- ³¹⁹ Aluzija na potpomaganje Paula Brousse-a od strane Henry Moyers Hyndmana prilikom rascjepa francuskih posibilista na brusiste i alemaniste oktobra 1891. 216
- ³²⁰ Na sednici Komiteta za zaštitu slobode govora 24. januara 1892. delegati tred-

- juniona plinarskih radnika su izjavili (vidi nap. 67), da se ograđuju od svakog zvaničnog učešća na planiranim demonstracijama u World's Endu. 217 219
- ³²¹ Nije poznato da je sačuvan ovaj nacrt. 218
- ³²² Na Trafalgar skveru u Londonu 13. novembra 1887. održane su masovne demonstracije koje su organizovali engleski socijalisti. Tog dana su se 100 000 radnika slili na trg iz svih pravaca; trg je zaposelo 4000 policajaca koji su hteli da spreče demonstrante da stupe na trg. Došlo je do prave ulične borbe, u kojoj je bio veći broj ranjenih; od njih su neki podlegli ranama. Mnogi organizatori demonstracija su uhapšeni. Trinaesti novembar ušao je u istoriju engleskog radničkog pokreta kao «krvava nedelja». Henry Mayers Hyndman se za vreme ovih događaja kukavički sakrio. 218
- ³²³ U časopisu «Neue Zeit» (10. Jg., 1891/92., 1. Bd., Nr. 19) su prilikom objavljivanja Engelsonog rada *Socijalizam u Nemačkoj* iz sledeće rečenice ispuštene reči «Partei Bebels und Liebknecht, genannt»: «Više nego jedanput čitave grupe lasalovaca sa razvijenim zastavama i muzikom na čelu su prelazile Bebelovoj i Liebknechtovoj partiji, nazvanoj „Ajzenaškom“ partijom.» (Vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 211). 220 225
- ³²⁴ Karl Kautsky 26. januara 1892. obaveštava Engelsa da mu je J. H. W. Dietz predložio da prevede knjigu James E. Thorold Rogersa *Six centuries of work and wages. The history of english labour*, London 1886. Kautsky moli Engelsa za njegovo mišljenje o toj knjizi. 220 224
- ³²⁵ August Bebel piše Engeltu 27. januara 1892: «U Francuskoj bi se za trenutak moglo mnogo učiniti jednim sporazumom sa Nemačkom o Elzas-Lotringiji. Poslednje nedelje sam dobio ništa manje nego tri pisma sa različitih strana – između ostalih i od redakcije „Figaroa“ – u kojima od mene traže savete, odnosno moje mišljenje, na kojoj osnovi je moguć sporazum sa Francuskom. Na sva tri sam otprilike odgovorio isto. Šta ja, odnosno Partija, mislimo o aneksiji, zna se: da bismo mi bili skloni pomirenju sa Francuskom, i da tako nešto smatramo mogućim, takođe je dobro poznato; ali naša Partija nije još uvek odlučno uzela vlast u svoje ruke, i da je sasvim moguće da i izvan naše Partije neke ličnosti, ali koje nemaju uticaja, takođe žele mir; i tako bi bila isključena svaka aktivna delatnost koja obećava uspeh».
- List «Vorwärts» je pisao u belešci «Ueber den Rückkauf Elsaß-Lothringens», koja je izašla u prilogu od 30. januara 1892, i koja ne odgovara istini, da je Bebel izjavio da je nemačka socijaldemokratija saglasna sa svakim sporazumom između Francuske i Nemačke o Elzasu i Lotringiji, ali da ne poseduje potrebne snage da bi ovo sprovela. 225
- ³²⁶ U svom pismu od 27. januara 1892. August Bebel izveštava Engelsa o svom razgovoru koji je u Rajhstagu vodio sa Ernstom Matthiasom von Kölllerom, podsekretarom za Elzas-Lotringiju u pruskom ministarstvu unutrašnjih poslova. Kölller misli da Bebel ima samo njemu da zahvali što je mogao da govori 6. januara 1892. u Milhauzenu na jednom zboru (vidi nap. 332). U svom odgovoru Bebel odlučno kritikuje prusku vladu zbog policijskih represalija u Elzas-Lotringiji kao i zbog očuvanja starih francuskih zakona za ovu oblast. 225
- ³²⁷ Heinrich Herkner, *Die oberelsässische Baumwollindustrie und ihre Arbeiter*, Strasbourg 1887. 225
- ³²⁸ List «Vorwärts» od 30. januara 1892. izveštava o isključenju Ferdinanda Gillesa iz Londonskog komunističkog udruženja za obrazovanje radnika (upor. ovaj tom, str. 216 i str. 218) pri čemu nisu spomenuta imena Gillesa i Juliusa Motelera, koji je istupio protiv Gillesa. 226
- ³²⁹ Engelson *Položaj radničke klase u Engleskoj* (vidi u 4. tomu ovog izdanja) je izašao u proleće 1845. u izdanju Otta Wiganda u Lajpcigu. O projektu novog

izdanja Engels vodi prepisku sa Wilhelmom Liebknechtom i Adolfom Hepnerom već tokom 1872/73. godine. Narednih godina on se u nekoliko navrata bavio raščišćavanjem svojih pravnih obaveza prema izdavačkoj kući Wigand u vezi s novim izdanjem svog spisa. Dvadeset devetog januara 1885. Engels je pisao Augustu Bebelu (vidi u 43. tomu ovog izdanja), koji mu 7. februara 1885. odgovara: »U prilogu Ti dostavljam pravno mišljenje jednog sposobnog saskonskog pravnika. Dakle, stvari stoje tako da Te Wigand drži u šaci i drugo izdanje od njega ne možeš tražiti. Postoji samo mogućnost da se knjiga izda, i to tako da je i naši ljudi mogu kupiti, ako izađe u zemlji koja nema nikakvu konvenciju sa Nemačkom, dakle, Sjedinjenim Državama. Tada, ona neće biti dostupna knjižarama jer je ni jedan knjižar neće moći prodati ako Wigand bude protestovao«. Wigand je ipak odbio da ponovo izda Engelson spis. On je konačno svoje pravo predao izdavačkoj kući Dietz (vidi i ovaj tom, str. 282 - 284 kao i nap. 397, 399 i 403).

Drugo izdanje *Položaja radničke klase u Engleskoj*, koje je Engels pregledao, izašlo je 1892. u izdanju J. H. Dietza u Stuttgartu. 227

- ³³⁰ U listu »Vorwärts« je 31. januara 1892. objavljena pod naslovom »Zu den bevorstehenden Reichstags-Verhandlungen über den Militär-Etat« datirana 8. juna 1891. naredba princa Georga von Sachsen, vrhovnog zapovednika saskonske armije. U njoj su iznete istrage vojnog suda u vezi sa fizičkim zlostavljanjem vojnika. U toj naredbi su ova zlostavljanja vojnika, čije je postojanje poricala vlada Rajha, nazvana rafiniranim mučenjem i rečeno je da su prilike u nemačkoj vojsci zabrinjavajuće u najvećoj meri. 227 229
- ³³¹ Ovde Engels menja izjavu Julija Cezara iz istoimene Shakespeareove tragedije: »U ovog Kasija izgledno je, mršavo je lice. On preveć misli. Opasni su takvi.« (I. čin, 2. scena.) 228
- ³³² August Bebel je 6. januara 1892. govorio na jednom radničkom zboru u elzaškom gradu Milhauzenu. U svom govoru on se u prvom redu bavio ekonomskim položajem Elzasa. Pokušaj da se pređe na politička pitanja sprečio je prisutni policijski komesar pod pretnjom da će rasterati zbor. List »Vorwärts« od 9. januara 1892. je doneo izveštaj o ovom zboru. 229
- ³³³ Conrad Schmidt, *Noch einmahl das Rätsel der Durchschnittsprofitrate*. In: »Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik«, 3. Folge, 2. Bd., Jena 1891. 230
- ³³⁴ Engels citira delo Georga Wilhelma Friedricha Hegela *Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse*. Theil 1: *Die Logik*. § 120. 232
- ³³⁵ Filippo Turati 2. februara 1892. šalje Engelsu članak italijanskog buržoaskog filozofa i političara Giovanni Bovio, koji je izašao u listu »Tribuna« od 2. februara 1892. u kome je sadržana kritika prvog dela Engelsonog rada *Socijalizam u Nemačkoj*. Prvi deo ovog rada je izašao u listu »Critica Sociale« 16. januara 1892. i to kao prevod francuskog teksta, koji je objavljen u časopisu »Almanach du Parti Ouvrier«. Turati moli Engelsa za odgovor na Bovioov članak. Engels je ovaj odgovor napisao na francuskom (vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 236 - 238), i poslao ga zajedno s ovim pismom Turatiju. Italijanski prevod ovog govora, koji je Turati napravio a Engels odobrio (vidi u ovom tomu, str. 237) izašao je u listu »Critica Sociale« od 16. februara 1892. pod naslovom *Frederico Engels - Giovanni Bovio*. Odgovor je preštampan u nizu italijanskih listova.
- Na omotu ovog pisma Engels je napisao: Sigr. avvo Filippo Turati, Portici, Galleria V. E. 23. Milano, Italy. 235 237 266
- ³³⁶ Engels je očigledno pobrkao Giovanni Bovioa sa Gennaro Boviom, sa kojim je u aprilu 1872. izmenjao pisma (vidi u 40. tomu ovog izdanja). 235
- ³³⁷ Ove redove Engels je napisao na jednoj poštanskoj karti. Na njoj je adresa napisana Engelsonim rukopisom: Sigr. avvo. Filippo Turati, Portici, Galleria V. E., Milano, Italy. 237

- ³⁸⁸ Bečki list »Arbeiter-Zeitung« je u januaru i februaru 1892. zahtevao da se pri planiranju gradnje po projektu »Veliki Beč« uzmu u obzir interesi trudbenika grada. On je razotkrio demagoške fraze i mahinacije preduzimača i vlasti. U članku *Die Verkehrsanlagen den Groß-Wien und die Wiener Arbeiter* u listu »Arbeiter-Zeitung« od 8. januara 1892. Victor Adler predlaže da se formira jedna sindikalna organizacija građevinskih radnika za zaštitu interesa radnika. Marie-Edouard Vaillant je novembra 1888. podnela u Pariskom opštinskom savetu plan građevinskih radova prilikom saniranja radničkih četvrti. 240
- ³⁸⁹ Radnički kandidati za predstojeće izbore u londonski County Council – grofovijsko veće – (vidi nap. 426) zahtevali su u svojim izbornim manifestima da se grofovijska (okružna) veća zamene pravom komunalnom upravom koja odgovara interesima trudbenika, da plinska, vodovodna i električna postrojenja, i omnibuska i tramvajaska društva pređu u vlasništvo grada i da se prihvati dobiti otuda upotrebe za opšte ciljeve. Oni su zahtevali konsekventno pridržavanje zakona za poboljšanje narodnog zdravlja kao i solidnu građevinsku i higijensku inspekciju stanova i radnih mesta. Tražili su istu najamninu za muškarce i žene koje zapošljava grofovijsko veće. U traženju novih izvora dohotka oni su zahtevali veće oprezivanje zemljoposjednika. 240
- ³⁴⁰ Wilhelm II je za vreme boravka u Minhenu u jesen 1891. prilikom posete većnici zapisao u spomen-knjigu grada izreku: »Regis voluntas-suprema lex« (Kraljeva volja je najviši zakon). 241 251
- ³⁴¹ Nacional-liberalna partija je obrazovana u jesen 1866. posle rasepa buržoaske Partije napretka (vidi nap. 219). Ona je zastupala interese nemačke, u prvom redu pruske buržoazije. Da bi zadovoljili materijalne interese buržoazije nacional-liberali su napustili svoje zahteve za političkom vladavinom ove klase i svojim glavnim ciljem su smatrali ujedinjenje nemačkih država pod pruskim vodstvom. Njihova politika je predstavljala odraz kapitulacije nemačke liberalne buržoazije pred Bismarckom. Posle ujedinjenja Nemačke, Nacional-liberalna partija se konačno pretvorila u partiju krupne buržoazije, pre svega industrijskih magnata. Nacional-liberali su u unutrašnjoj politici bili uvek ponizni, čime su faktički izneveravali svoje osnovne liberalne zahteve. Devedesetih godina je, istina, dolazilo do napetosti između nacionalliberala i konzervativno-klerikalnih snaga, kao i vlade, 1892., naprimer, u vezi s nacrtom zakona o narodnim školama (vidi nap. 359); ali ipak su se nacionalliberali uglavnom držali kompromisa između junckerstva i buržoazije i potčinjavanja politici vlade. 241 243 252 366
- ³⁴² U Berlinu je 22. februara 1892. proslavljen dvadesetpetogodišnji jubilej parlamentarnog rada Augusta Bebela. Prilikom čestitanja pojavili su se skoro svi članovi socijaldemokratske frakcije rajhstaga, saradnici redakcije i izdavač lista »Vorwärts« kao i poverljive ličnosti berlinske partijske organizacije. 243 252
- ³⁴³ U Rajhstagu je 22. januara 1892. vođa Nacional-liberalne partije Bennigsen prilikom većanja o trgovinskom ugovoru sa Švajcarskom izrazio nadu da će na taj način doći »do jednog većeg zbližavanja između liberalnih partija«. Eugen Richter, vođa Nemačke slobodoumne partije (vidi nap. 151), na zasjedanju Rajhstaga 23. januara podržao je Bennigsenov apel. Socijaldemokratski poslanik Max Schippel u svom govoru 23. januara, objavljenom 24. januara 1892. u listu »Vorwärts«, ruga se ovim nadama i ukazuje na njihovu neostvarivost zbog suprotnosti među različitim slojevima nemačke buržoazije. 243
- ³⁴⁴ Centar – politička partija katolika, koja je u leto 1870. sastavljena od katoličkih poslanika pruskog poslaničkog doma i koja se posle izbora za rajhstag 1871. konstituisala i u rajhstagu (mesta poslanika Partije Centra – su se nalazila u sredini sale za sednice). Partija Centra se oslanjala na katoličku situ buržoaziju i na većinu katoličkih seljaka i radnika u južnoj i zapadnoj Nemačkoj kao i u gornjoj Šleziji. Ona je zastupala u prvom redu interese katoličke krupne

buržoazije i industrijskog kapitala. Centar je najpre bio u opoziciji prema Bismarckovoj vladi i zastupao partikularističke, antipruske tendencije. Ipak on se saglašavao sa Bismarckovim merama protiv revolucionarnog radničkog pokreta. Engels je dao svoju ocenu Centra u spisu *Uloga sile u istoriji* (vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 329 - 373) kao i u članku *Šta sada?* (vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 7). 244 451

- ³⁴⁵ *Konzervativna partija* je bila partija pruskih junkera, vojne kamarile, birokratske vrhuške i luteranskog klera. Ona potiče od krajnje desnog krila monarhističke frakcije u pruskoj Nacionalnoj skupštini 1848. Konzervativci su se zalagali za očuvanje feudalnih ostataka i reakcionarni politički sistem. Njihova politika je bila prožeta duhom ratobornog šovinizma i militarizma. Posle osnivanja Severnonemačkog saveza i prvih godina posle osnivanja Rajha oni su istupali kao *prava* opozicija prema Bismarckovoj vladi jer su strahovali da će se Bismarckovom politikom Pruska «izgubiti» u Nemačkoj. Od 1866. od konzervativaca se izdvojila tzv. Slobodna konzervativna partija (nazvana Partijom Rajha) koja je zastupala interese krupnih zemljoposjednika i jednog dela industrijskih magnata. Ona je apsolutno podržavala Bismarckovu politiku. Godine 1887. Konzervativna partija je uz podršku Bismarckove vlade zajedno sa Slobodnom konzervativnom i Nacional-liberalnom partijom obrazovala izborni kartel. Početkom devedesetih godina u Partiji je sve više prevladavalo ekstremno junkersko krilo nasuprot umereno konzervativnim snagama. 244
- ³⁴⁶ Socijaldemokrata Wilhelm Peus je 15. februara 1892. zbog «uvrede njegovog veličanstva» – osuđen na 2 godine i dva meseca zatvora i na 5 godina gubitka časti. Osuda je izrečena zbog govora koji je Peus 26. oktobra 1891. održao u Magdeburgu i u kome je izjavio da je monarhija prevaziđena i da nije zločin srušiti je. 244 249
- ³⁴⁷ Krupni industrijalac Karl Ferdinand von Stumm-Holberg je 12. februara 1892. u rajhstagu oštro napao nemačku socijaldemokratiju i optužio je za pripremu nasilnog obaranja monarhije, krivokletstvo, propagandu, krađe itd. August Bebel je u svom govoru raskrinkao Stummovu tvrdnje kao provokaciju, koja služi kao priprema novog vanrednog zakona protiv socijalista, i izložio politiku nemačke socijaldemokratije. 245
- ³⁴⁸ August Bebel je govorio 15. februara 1892, prilikom debate u rajhstagu, o onom delu vojnog budžeta koji se odnosi na «vojno-sudsku upravu». On je pri tom otkrio da se u nemačkoj vojsci praktikuje surovo maltretiranje vojnika. Njegov govor je delimično objavljen u listu «Vorwärts» 16. februara 1892. 245
- ³⁴⁹ Saksonski Landtag je 2. marta 1892. poništio poslanički mandat Wilhelma Liebknechta, s obrazloženjem da on ne živi u Saksoniji nego u Berlinu. 245 252
- ³⁵⁰ Nedeljni list Francuske radničke partije (vidi nap. 60) «Le Socialiste» je trebalo da se pretvori u dnevni list. Engelsa, koji je bio vrlo zainteresovan za izdavanje jednog marksističkog dnevnog lista u Francuskoj, Laura i Paul Lafargue stalno obavestavaju o toku pregovora. Planovi da se «Le Socialiste» izdaje kao dnevni list su ipak ostali neostvareni. 247 250 258 297 299 304 307 337 370 379 381 392 401 437 455 463
- ³⁵¹ U prethodnoj napomeni drugom nemačkom izdanju Marxove *Bede filozofije* 1892. (vidi u 33. tomu ovog izdanja) Engels ukazuje na obe ovde pomenute korekture, koje je on izvršio prema prvom francuskom (1847) i prvom nemačkom izdanju (1885) Marxovog dela.
- Buržoaski ekonomista i pravnik Anton Menger se u svom spisu *Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag in geschichtlicher Darstellung* (Stuttgart 1886) poziva na dotična mesta u Marxovom delu i pri tom žestoko napada Marxa i Engelsa. Na Mengerove klevete su odgovorili Engels i Kautsky u svom polemičkom članku *Juristički socijalizam* (vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 400 - 417). 248

- ³⁵² Anton Menger, *Das bürgerliche Recht und die besitzlosen Volksklassen*, Tübingen 1890. 248
- ³⁵³ Aluzija na zadržana prava saveznih država, uglavnom Bavarске, Saksonije i Virtemberga (samostalnu poštansku, telegrafsku i železničku upravu, izvesnu autonomiju u upravi vojnim poslovima itd.), koja su utvrđena u ugovorima o njihovom pristupanju Severnonemačkom Savezu (novembar 1870) i u ustavu Nemačkog Rajha (april 1871). Od predstavnika Bavarске, Saksonije i Virtemberga osnovan je u Saveznom veću poseban odbor za inostrane poslove. 249
- ³⁵⁴ Od 25. do 27. februara 1892. došlo je u centru Berlina, između ostalog, i ispred dvora do nemira zbog nezaposlenosti, u kojima su uglavnom učestvovali deklarirani elementi. Demonstracije i zborove rasterala je policija. Socijaldemokratska partija Nemačke je odlučno osudila ulična orgijanja i pozvala berlinske radnike da ih se klone. 249 252
- ³⁵⁵ Početkom marta 1892. optužen je list »Kölnische Zeitung« zbog uvrede Njegovog Veličanstva. List je optužen jer je u jednom članku, koji je doneo, bila sadržana kritička primedba o govoru Wilhelma II na godišnjem banketu brandenburškog Landtaga 24. februara 1892, u kome je car oštro napao »džangrizala« i protivnike njegove vlade. Mere protiv »Kölnische Zeitung« povukle su za sobom konfiskaciju drugih listova. 249 251
- ³⁵⁶ Friedrich Adolph Sorge, *Das Programm der Geldreformer in den Vereinigten Staaten*, objavljeno u: »Die Neue Zeit«, 10. Jg., 1891/92., 1. Bd., Nr. 21. 250
- ³⁵⁷ Prilikom opštinskih izbora u Francuskoj od 1. do 8. marta 1892. Francuska radnička partija je postigla značajan uspeh. Ona je dobila više od 100 000 glava; oko 635 socijalista izabrano je u opštinska predstavništva. U 26 gradova dobila je većinu u opštinskim većima, u nekim od ovih gradova kao što su Rube, Marsej, Narbon i Tulon osigurala je voćstvo u opštinskim većima. 250 270 277 280 285 295 296 370 490
- ³⁵⁸ *Radical Clubs* radikalni klubovi u Engleskoj u drugoj polovini 19. veka bili su radikalno demokratska društva, koja nisu imala veze sa Liberalnom partijom i koja su se sastojala pretežno od radnika. Klubovi su vršili znatan uticaj na engleski proletarijat. U vreme prosperiteta engleskog radničkog pokreta osamdesetih godina broj ovih klubova se znatno povećao. Oni su predstavljali važno polje za širenje socijalističkih ideja. Godine 1885. došlo je do osnivanja Metropolitan Radical Federation, pokroviteljske organizacije londonskog kluba radikala. 251 259 264 279
- ³⁵⁹ Krajem januara 1892. pruska vlada je podnela poslaničkom domu nacrt novog zakona o narodnim školama. Prema ovom zakonskom nacrtu trebalo je sve opšte obrazovne narodne škole pretvoriti u verske škole, a vrhovni nadzor nad čitavim narodnim obrazovanjem poveriti sveštenstvu. Zakonski nacrt, podnet u interesu partije Centra (vidi nap. 344), izazvao je kod liberala oštar protest, što je u martu 1892. dovelo do raspada pruske vlade. Nova pruska vlada je povukla ovaj zakonski predlog. 251 252
- ³⁶⁰ Pozdravna adresa Francuske radničke partije i lista »Socialist« Augustu Bebelu povodom dvadesetpetogodišnjeg jubileja njegove parlamentarne delatnosti objavljena je u listu »Le Socialist« 6. marta 1892. U adresi je visoko ocenjena Bebelova izvanredna energija i strast u borbi za pobeđu socijalističkih ideja. Istaknuto je da Bebelova pojava ne čini čast samo nemačkoj socijaldemokratiji nego i celokupnom međunarodnom socijalističkom pokretu. 252
- ³⁶¹ Engels očigledno upućuje na mesta iz polemičkog spisa Franza Mehringa *Kapital und Presse. Ein Nachspiel zum Falle Lindau* od 1891, u kome Mehring objašnjava uzroke svog antisocijaldemokratskog zaokreta posle 1876. U 3. novo-

- pripremljenom izdanju njegovog rada *Die Deutsche Socialdemokratie. Ihre Geschichte und ihre Lehre* godine 1879. ovo je posebno istaknuto.
- Mehring je u *Kapital und Presse* izvanredno polemisao sa buržoaskim klevetama, ali ipak nije sasvim razsvetlio svoj raniji antisocijaldemokratski stav. 254
- ³⁶² August Siegel u svom pismu od 20. marta 1892. saopštava Engelsu da je uprava Saveza nemačkih rudara uručila njegovoj supruzi 120 maraka na ime putnih troškova. Pored toga, on je dobio od engleskih rudara 16 funti sterlinga. 255
- ³⁶³ «*Novi kurs*» Wilhelm II je najavio u martu 1890. Prvi znaci «novog kursa» prema Bismarckovoj politici su bila dva carska proglasa od 4. februara 1890. sa izvesnim društveno-političkim merama. Politika «novog kursa» (1890 - 1894) je bila pokušaj političke izmene kursa u korist krupne buržoazije. Ona je imala za cilj da radničku klasu, uz pomoć obećanja i izvesnih neznatnih ustupaka, odvrti od borbe za korenite izmene državnog i društvenog poretka, da socijaldemokratiju izoluje od radničke klase i da okupi razne frakcije vladajućih klasa za borbu protiv revolucionarnog radničkog pokreta. Spoljnopolitički «novi kurs» je trebalo da pripremi prelaz ka imperijalističkoj politici svetske sile. 256
- ³⁶⁴ Upućivanje na kongres posibilista (vidi nap. 42), koji je bio zakazan za juli 1892. u Parizu. Na dnevnom redu su uglavnom bila pitanja opštinskog uredjenja i socijalne higijene (higijene rada). 259
- ³⁶⁵ Engels 18. marta 1892. piše *Pozdravnu adresu francuskim radnicima povodom 21. godišnjice Pariske komune* (vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 241/242). Ona je objavljena u listu «*Le Socialiste*» od 26. marta 1892. 260
- ³⁶⁶ *Obščina* – seoska opština u Rusiji sa zajedničkom svojinom na zemlju, koja je periodično ponovo deljena na individualno korišćenje. Članovi seoske opštine su zajednički jemčili za porez. Seoska opština je u Rusiji bila poznata od najstarijih vremena i postepeno se razvila u kamen temeljac feudalizma u Rusiji. Sa razvitkom kapitalističkih odnosa proizvodnje u Rusiji od reforme 1861 (vidi nap. 499), s prodiranjem kapitalizma u poljoprivredu došlo je do raspada opštine. 262 312
- ³⁶⁷ Od sredine avgusta do sredine septembra 1888. Engels je sa Eleanor Marx-Aveling, Edwardom Avelingom i Carlom Schorlemmerom putovao kroz SAD i Kanadu. O njegovim utiscima s puta vidi u 32. tomu ovog izdanja. 263 288 363 371
- ³⁶⁸ N. F. Danielson u svom pismu od 12. novembra 1891. moli Engelsa da Paulu Lafargue-u izrazi njegove čestitke povodom izbora u francuski poslanički dom (vidi nap. 254). 263
- ³⁶⁹ Na sednici rajhstaga 3. marta 1892. konzervativni poslanik Hartmann je tvrdio prilikom većanja o nacrtu zakona o opasnom stanju u Elzas-Lotringiji da u elzas-lotringijskom pitanju postoje razmimoilaženja između Wilhelma Liebknechta i Georga von Vollmara. Paul Singer u svom odgovoru u ime socijaldemokratske frakcije rajhstaga odbija Hartmannovu tvrdnju i izjavljuje da za nemačku socijaldemokratiju ne postoji elzas-lotringijsko pitanje i da Hartmannova tvrdnja, da je Liebknecht istupao za povratak Elzas-Lotringije Francuskoj, ne odgovara istini. 264
- ³⁷⁰ Londonski Trade Council i Social Democratic Federation su 1890. pokušali da radničke organizacije, kojima su rukovodili engleski marksisti, isključe iz učesća u prvomajskim demonstracijama 1890. u Londonu. Opširnije o ovome vidi Engels, 4. maj u Londonu, 33. tom ovog izdanja, str. 50 - 54. 264
- ³⁷¹ August Bebel je trebalo da za vreme planirane posete Londonu (vidi nap. 401) na molbu Eleanor Marx-Aveling, govori na radničkom zboru u Ist-Endu. 265
- ³⁷² Ove redove Engels je napisao na jednoj poštanskoj karti. Na njoj je adresa na-

- pisana Engelsovim rukopisom: Filippo Turati, Portici, Galleria Vitt. Em. 23, Milano, Italy. 266
- ³⁷³ Filippo Turati je 4. marta 1892. poslao Engeltu dva primerka lista «Critica Sociale» od 1. marta 1892. u kome se nalazio odgovor Giovannija Bovia na Engelsov članak *Odgovor poštovanom Giovanni-u Bovio* (vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 236 - 238). 266
- ³⁷⁴ Misli se na Engelsov predgovor prvom nemačkom izdanju Marxove *Bede filozofije* (vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 142 - 152), koji je dat i u drugom nemačkom izdanju od 1892, i Engelsovu prethodnu napomenu uz drugo nemačko izdanje Marxovog spisa (vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 243). 267
- ³⁷⁵ Marxov članak *O P. J. Proudhonu* (vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 20 - 26) je izlazio u listu «Social-Demokrat» od 1, 3. i 5. februara 1865. On je dat i u prvom i drugom nemačkom izdanju Marxove *Bede filozofije* 1885. i 1892, koja je Engels priredio. 267
- ³⁷⁶ Karl Kautsky piše Engeltu 27. marta 1892. da se Victor Adler nalazi u teškom materijalnom položaju i da se Adlerova supruga teško razbolela. 267
- ³⁷⁷ «Lotta du classe» izveštava o tome da je mladi socijalista Arturo Zambianchi izazvao na dvoboj jednog oficira zbog šamara. Poštanskom kartom od 26. marta 1892. Pasquale Martignetti moli Engelsa za mišljenje o ovom slučaju. 269
- ³⁷⁸ Engels verovatno upućuje na pismo Hermanna Schlütera od 11. maja 1891. U njemu Schlüter opširno izveštava o američkom radničkom pokretu i svojoj sopstvenoj delatnosti. 270
- ³⁷⁹ Pariski list «Figaro» je objavio članak Paula Lafargue-a u kome je sadržan opis socijalizma. Hermann Schlüter je u svome pismu od 14. marta 1892. zamolio Engelsa da mu pošalje dotični broj lista «Figaro». 270
- ³⁸⁰ Reč «propager» (propagirati) koju je Engels upotrebio, na francuskom znači i «razmnožavati». 270
- ³⁸¹ John Chinaman - u SAD ime za Kineze. 271
- ³⁸² Dopisniku francuskog lista «L'Éclair», Émile Massard-u, Engels je 1. aprila 1892. dao intervju (vidi u 33. tomu ovog izdanja). Trećeg aprila, posle pregleda dopisnikovih beležaka, Engels ga je skoro potpuno preradio. Iz činjenice da je intervju preštampan 16. aprila u listu «Le Socialiste», organu Francuske radničke partije, može se zaključiti da je Engels odobrio objavljivanje teksta. 272
- ³⁸³ Engels je proveo nedelju dana, od 20. do 26. marta 1892, radi oporavka u mestu Rajd na ostrvu Vajt. 272
- ³⁸⁴ Igra reči: grass-widower znači beli udovac, grasshopper znači skakavac. 272
- ³⁸⁵ Henri Brissac 7. aprila 1892. moli Engelsa da mu dá mišljenje o njegovoj brošuri *La société collectiviste*, koja je izašla 1892. u Parizu. Brissac je nameravao da Engelsov odgovor objavi kao recenziju. 273
- ³⁸⁶ Ovo se odnosi na plan da se ujedine grupa Oslobođenje rada i stari Narodovoljci. Ovaj plan je podržavala Socijaldemokratska partija Nemačke. Ona je bila spremna da za to stavi na raspolaganje neophodna sredstva. Pregovori između dve grupe ruskih revolucionara trebalo je da se održe u proleće 1892. kod Engelsa u Londonu, uz učešće Augusta Bebela i G. W. Plehanova. Plan nije ostvaren. 274
- ³⁸⁷ Marx je zbog lečenja boravio u avgustu i septembru 1874. i u avgustu i septembru 1875. kao i u avgustu i septembru 1876. u Karlsbadu. 274 401
- ³⁸⁸ U junu 1892. Engels prevodi na nemački svoj uvod engleskom izdanju *Razvika socijalizma od utopije do nauke*, napisan aprila 1892 (vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 244 - 262). On je izašao sa izvesnim skraćenjima u «Neue Zeit», 11. Jg.

- 1892/93, 1. Bd., Nr. 1 und 2, pod naslovom *O istorijskom materijalizmu*. 275
281 309 322 331 387
- ³⁸⁹ Misli se na francuski prevod Engelsovog spisa *Poreklo porodice, Privatne svojine i države* (vidi i nap. 104). 276
- ³⁹⁰ *Palais Bourbon* – zgrada francuskog poslaničkog doma koja se nalazi u Parizu na Kej d' Orsej. 276
- ³⁹¹ Članak Laure Lafargue o *Noćnom radu žena u Francuskoj* koji je izašao u bečkom listu «Arbeiterinnen-Zeitung» od 15. aprila 1892. 278
- ³⁹² U listu «Daily Chronicle» od 11. aprila 1892. izašao je u rubrici «The eight hour demonstation» pismo Adolphe-a Smitha Georgu Shiptonu. U njemu Smith izveštava o svom dogovoru sa vodama posibilista u Parizu, na kome se raspravljalo o slanju delegata za majске demonstracije u London. Londonski Trades Council (vidi nap. 102) je hteo da majskim demonstracijama koje je on organizovao prida poseban značaj i da time umanju ugled Legal Eight Hours League, koju su predvodili engleski marksisti. 278 488
- ³⁹³ Paul Lafargue je kao predstavnik Francuske radničke partije učestvovao u majskim demonstracijama 1892. u Londonu (o ovome vidi u ovom tomu, str. 285). 278
- ³⁹⁴ *Toynbee Hall* – zgrada u londonskom Ist-Endu koja je dobila ime po istoričaru i socijalnom reformatoru Arnoldu Toynbee-u. Tu su održavane skupštine njegovih pristalica, koji su sledili hrišćansko-filantropske ciljeve i nastojali da studente i intelektualce pridobiju za propagandu hrišćanskog socijalizma među radnicima. 280
- ³⁹⁵ Pasquale Martignetti je u listu «Critica Sociale» od 16. aprila 1892. objavio pod naslovom *A proposito della lotta di classe* izvode iz Engelsovog predgovora engleskom izdanju *Položaja radničke klase u Engleskoj* od 1892 (vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 225 - 235). 281
- ³⁹⁶ Romualdo Fantuzzi i Pasquale Martignetti su u martu 1891. predložili Engeltu da objave drugo izdanje njegovog rada *Razvitak socijalizma od utopije do nauke*. Engels je dao pristanak (vidi pisma br. 36 i 37). Prvo izdanje ovog rada u Martignettijevom prevodu na italijanski izašlo je 1883. Martignetti i Antonio Labriola su u leto 1891. čitali korektorske tabake 2. izdanja. Štampanje ovog izdanja ipak se otežalo mada izdavač nije naveo nikakvog razloga za to. Ono je konačno izašlo 1892. godine. 281
- ³⁹⁷ J. H. W. Dietz saopštava Engeltu 20. aprila 1892. da mu je Otto Wigand prepuštao pravo na novo izdanje njegovog spisa *Položaj radničke klase u Engleskoj* (vidi i nap. 329). Dietz moli Englsa da mu, ukoliko je saglasan, pismeno potvrdi pravo na novo izdanje. Na Dietzovom pismu se nalazi sledeća Engelsova za beleška: *da*, štampanje samo sa neophodnim beleškama i novim predgovorom. Odmah započeti. Korektura u *šifovima*, tako mogu ubaciti beleške. 23/4. 282
- ³⁹⁸ *Internacionalna biblioteka* je od 1887. do 1923. izdata u 67. svezaka u izdanju J. H. W. Dietza u Štuttgartu, kasnije u Berlinu. U njoj su bila značajnija pojedinačna izdanja dela Marxa i Engelsa i drugih predstavnika nemačkog i međunarodnog socijalističkog i radničkog pokreta, npr. Augusta Bebela, Eduarda Bernsteina, Karla Kautskog, Franza Mehringa, Edwarda Avelinga, Prosper-Oliver Lissagaraya i G. W. Plechanova.
Kao 14. tom u ovoj seriji izašlo je 1892. drugo izdanje Engelsovog dela *Položaj radničke klase u Engleskoj*. 283 287
- ³⁹⁹ J. H. W. Dietz piše Engeltu 26. aprila 1892. da su poslovi sa Ottom Wigandom sređeni (vidi u ovom tomu, str. 282) i da se odmah može početi sa štampanjem.

Na Dietzovom pismu se nalazi sledeća Engelsova zabeleška: *Prihvatio*. Pošto nije *odbijeno*, napravicu 1. predgovor, 2. kratke beleške. 284

- ⁴⁰⁰ Na dan 1. maja 1892. održane su u londonskom Hajd parku značajne demonstracije, koje su zajednički organizovale socijalističke i radničke organizacije. U demonstracijama koje su trajale dva i po sata, učestvovalo je nekoliko stotina hiljada radnika, među kojima i predstavnici radnika drugih zemalja. 285
- ⁴⁰¹ August Bebel i Paul Singer su boravili od oko 14. maja do 1. juna 1892. u poseti Engelsu u Londonu. 288 290 292 293 297 299 301 303 304 306 308 309 316 354
- ⁴⁰² Paul Singer, koji je bio berlinski većnik, nameravao je da u leto 1893. kao član delegacije grada Berlina putuje u Čikago. 288
- ⁴⁰³ J. H. W. Dietz odgovara 9. maja 1892. na Engelsovo pitanje od 5. maja 1892 (vidi pismo br. 148), da je on od Otta Wiganda preuzeo pravo na novo izdanje *Položaja radničke klase u Engleskoj* bez ograničenja tiraža i da će štampati 10 000 primeraka. Pored toga naveo je i uslove za isplatu honorara koje je Engels prihvatio u ovom pismu. Na Dietzovom pismu se nalazi sledeća Engelsova zabeleška: *Prihvatio*.
¹/₄ honorara do jeseni 92. posle štampanja
¹/₄ „ „ 1. jan. 93.
¹/₃ „ „ prilikom završetka drugih 5000, na taj način u roku od 6 meseci posle početka štampanja. 289
- ⁴⁰⁴ Rudolf Hermann Meyer je poslao časopisu »Neue Zeit« članak *Der große Generalstab und die nörgeinden Zeitungsschreiber*. U njemu on spominje stolara Wernera kao nemačkog delegata na britanskom kongresu sindikata u Edinburgu 1879 (vidi nap. 405). Karl Kautsky u svom pismu od 13. maja 1892. izražava pretpostavku da je imenovani u stvari Adam Weiler, i moli Engelsa za bliža obaveštenja o ovome.
 Nije poznato da je sačuvana pomenuta Engelsova poštanska karta. 291
- ⁴⁰⁵ Upućivanje na *Kongres britanskih tredjuniona u Edinburgu*, koji je održan od 15. do 20. septembra 1879. Kongres je uglavnom raspravljao o učešću radničke klase u izborima za parlament i pitanjima u vezi s tim. On je doneo rezolucije u kojima je zahtevano produženje izbornog perioda, novu podelu izbornih okruga i izjednačavanje seoskih sa gradskim izbornim okruzima. Kongres se izjasnio za postavljanje radnika za kandidate na parlamentarnim izborima. 291
- ⁴⁰⁶ Rudolph Hermann Meyer je nazvao Engelsa u svom članku (vidi nap. 404), kao što Karl Kautsky obaveštava Engelsa 13. maja 1892, »najstarijim i najvećim živim nacionalekonomistom«. Ova formulacija je prošla uprkos Engelsovom protivljenju; članak je izašao u »Neue Zeit«, 10. Jg., 1891/92., 2. Bd., Nr. 35. 291
- ⁴⁰⁷ Karl Kautsky je između ostalog pisao Engelsu 13. maja 1892: »Louise je sada počela da igra ulogu u javnosti, njeno ime se navodi i to je u Austriji kao i Nemačkoj već dalo povoda nizu upravo mučnih nesporazuma. Ja imam nameru da zamolim Louise da od sada, da bi predupredila brkanje, ispred mog prezimena doda svoje devojačko prezime i bude Louise Strasser-Kautsky.« 291 330
- ⁴⁰⁸ Stariji brat Carla i Ludwiga Schorlemmera, Friedrich Schorlemmer, koji je takođe napravio naučnu karijeru kao hemičar, umro je mlad. 298
- ⁴⁰⁹ Francuski prevod Josepha Roya Engelsovog rada *Poreklo porodice, privatne svojine i države*, izašao je samo delimično. Jedan deo toga – glava IX »Varvarstvo i civilizacija« i glava V »Nastanak atinske države« su objavljeni u časopisu »L'Ere Nouvelle« u julu i avgustu 1893. Iste godine je IX glavu redakcija »L'Ere Nouvelle« izdala kao posebno izdanje (vidi o ovome u 46. tomu ovog izdanja, str. 94).
 O prevodu Henri Ravéa upor. napomenu 104. 299

- ⁴¹⁰ Henry Enfield Roscoe 27. maja 1892. obavještava Engelsa o rezultatima lekarske konsultacije o zdravstvenom stanju Carla Schorlemmera. On izražava žaljenje što neće biti u mogućnosti da doputuje u Mančester. 303
- ⁴¹¹ Od 2. do 4. juna 1892. Engels boravi u Mančesteru (vidi i ovaj tom, str. 304 i 305/306). 303 304 305 307 309 317 336
- ⁴¹² Naslov pisma Henry Enfield Roscoe-a Engelsu od 27. maja 1892. glasi: Dear Engels. 303
- ⁴¹³ *Owens College* – deo Victoria univerziteta koji postoji u Mančesteru od 1880; osnovan je 1851. iz u tu svrhu namenjenog zaveštanja trgovca Johna Owena. 304 325
- ⁴¹⁴ List »Justice« je 4. juna 1892. objavio kratku belešku o tobožnjem osnivanju jednog socijalističkog dnevnog lista pod vodstvom Julesa Guesde-a i Paula Lafargue-a. 307
- ⁴¹⁵ Početkom juna 1892. zasedao je u Plimutu treći Kongres National Union of Gasworkers and General Labourers of Great Britain and Ireland (vidi nap. 67). On je doneo odluku o isticanju izvesnog broja kandidata na parlamentarnim i opštinskim izborima i o učešću na kongresu Međunarodnog udruženja radnika 1893. godine u Cirihi. Pored toga, Kongres se bavio i pitanjem unutrašnje organizacije i finansijskog položaja sindikata. 307 310
- ⁴¹⁶ Edvard Aveling je 10. i 12. juna 1892. govorio na zborovima socijalista u Aberdinu. List »Justice« od 18. juna 1892. izveštava o tome u članku *Socialism in Aberdeen*. 307
- ⁴¹⁷ Povodom svog boravka u Londonu maja 1892 (vidi nap. 401) August Bebel i Paul Singer su dali intervju dopisniku lista »Pall Mall Gazette«, koji je list objavio 28. maja 1892. pod naslovom *The prospects of socialism*. Bebel i Singer su u intervjuu dali kratku ocenu radničkog pokreta u Nemačkoj i istakli takode veliki značaj pobeđe na izborima Francuske radničke partije prilikom opštinskih izbora maja 1892 (vidi nap. 357). 308
- ⁴¹⁸ Od 7. do 10. juna 1892. održan je u Londonu treći kongres rudara. Kongresu su prisustvovali predstavnici više od 900 000 engleskih, nemačkih, austrijskih, belgijskih i francuskih radnika. Najvažnija tačka dnevnog reda je bila osnivanje međunarodne organizacije rudara i borba za osmočasovno radno vreme za sve rudare. 310 317
- ⁴¹⁹ U svojim pismima Engelsu od 24. marta, 30. aprila i 18. maja 1892. N. F. Danielson nastavlja diskusiju o putu ekonomskog razvitka Rusije (vidi u ovom tomu, str. 166 - 168 i 261 - 263). Pored toga on izražava svoje mišljenje o knjizi N. Kablukova, *Vopros o rabočih v selskom hazjajstve* i knjizi N. Kariševa *Krestjanskija vnenadelnyja arendy*, koje je on poslao Engelsu aprila, odnosno maja 1892. 312
- ⁴²⁰ V. P. Voroncov, *Krestjanskaja obščina*, Moskva 1892. Ovu knjigu je u maju 1892. N. F. Danielson poslao Engelsu. 314
- ⁴²¹ U svom pismu Engelsu od 30. aprila 1892. N. F. Danielson se kritički izražava o knjizi N. Kablukova *Vopros o rabočih v selskom hazjajstve* smatrajući da autor nije uzeo u obzir da je poljoprivredni radnik faktički nadničar, da je zaposlen tokom godišnjeg doba u kome je zemljoposjedniku potrebna radna snaga, i da on svojim radom ne može sebi osigurati potrebna sredstva za egzistenciju. 315
- ⁴²² Engels misli na pripreme za predsedničke izbore u SAD, koji su održani 8. novembra 1892. Za predsednika je izabran demokrata Grover Cleveland umesto republikanca Benjamina Harrisona, koji je bio predsednik od 1889. Engels je zauzeo stav prema ovim izborima, koje je pratio s velikom pažnjom, novembra

- 1892, u članku *Američki predsjednički izbori* (vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 282 - 284). 317
- ⁴²³ Ovo se odnosi na planirano posebno izdanje članaka iz časopisa «*Neue Zeit*» Friedricha Adolpha Sorgea o američkom radničkom pokretu (vidi nap. 287). Kautsky, koji je sa J. H. W. Dietzom pregovarao o ovim poslovima, saopštava Engelsu u pismu od 20. juna 1892, da Dietz u principu nije za posebna izdanja priloga iz «*Neue Zeite*», jer bi ih bilo teško prodavati. U ovom slučaju Dietz je ipak bio spreman da objavi Sorgeov rad, ako bi ga Sorge preradio, odnosno, nešto proširio te članke. Do izdanja nije došlo. 317 322 331 370
- ⁴²⁴ Ovo se odnosi na antisemitski huškaški spis Hermanna Ahlwardta *Neue Enthüllungen. Judensfinten*, koji je izašao 1892. u Drezdenu. U njemu je optužen jevrejski fabrikant oružja Isidor Löwe da je neupotrebljivo oružje isporučivao nemačkoj vojsci. Sticaj okolnosti da je Löwe optužen, istovremeno je tesno povezan sa korupcijom odgovornih oficira. Ahlwardtov spis je sudskom odlukom konfiskovan. 318
- ⁴²⁵ Misli se na uvodni članak Ernesta Belforta Baxa *Internecine division in the socialist Party* u listu «*Justice*» od 18. juna 1892. U njemu Bax poziva engleske socijalističke grupe na zajedničku saradnju. 318 340
- ⁴²⁶ *Londonski County Council* – grofovijsko veće Londona u čijoj se nadležnosti nalazilo ubiranje poreza, mesni budžet itd. Pravo da biraju londonski County Council imale su sve osobe koje su posedovale pravo glasa za parlament, i žene, starije od 30 godina. 319 358
- ⁴²⁷ Engleski parlamentarni izbori u leto 1892. su se završili pobedom liberala. Socijalističke i radničke organizacije su sa uspehom vodile izbornu kampanju i istakle znatan broj nezavisnih kandidata. Trojica od ovih kandidata – James Hardie, John Burns i John Havelock Wilson – izabrani su u parlament. 319 322 331 332 334 337 340 344 346 348 371 376
- ⁴²⁸ *Knjigovodom bez plate* nazvao je August Bebel u svom pismu Engelsu od 4. juna 1892. svoju suprugu Juliju, pošto je ona aktivno pomagala Bebelu u njegovoj funkciji blagajnika Socijaldemokratske partije Nemačke. 319
- ⁴²⁹ Engels boravi u Mančesteru od 29. juna do 2. jula 1892. zbog sahrane Carla Schorlemmera. 323 324 330 336
- ⁴³⁰ *Slobodne zajednice* – zajednice koje su se 1846. i 1847. pod uticajem pokreta prijatelja svetlosti odvojile od zvanične protestantske crkve i 30. marta 1847. dobile pravo na slobodno vršenje verskih obreda. Prijatelji svetlosti su bili religijski pravac koji je nastao 1841. i koji je bio usmeren protiv vladajućeg prijetizma u protestantskoj crkvi i njemu svojstvenog misticizma i licemerstva. 325
- ⁴³¹ August Bebel u svom pismu od 1. jula 1892. moli Engelsa da preda jedno pismo Stanislavu Mendelsonu. U pismu Mendelsonu se nalazila potvrda o prijemu novca, kojim je Socijaldemokratska partija Nemačke pomagala jednog poljskog studenta koji je radio kao revolucionarni agitator među Poljacima koji su živeli u Nemačkoj. U vezi s tim Bebel piše Engelsu: «Isplati se da nas nešto i košta to odvajanje poljskih radnika od Centra.» 327
- ⁴³² August Bebel piše 29. juna 1892. u svom odgovoru na Engelsovo pismo od 20. juna 1892 (vidi u ovom tomu, str. 318 - 320) da on svojim pismom nije zahtevao od Engelsa odgovor. 328 334
- ⁴³³ Misli se na članak *Die englische Wahlen* u listu «*Vorwärts*» od 2. jula 1892. O engleskim izborima vidi nap. 427. 328
- ⁴³⁴ Aluzija na tzv. Mančestersku partiju koju su osnovale pristalice slobodne trgovine. Pristalice slobodne trgovine su se zalagale za nemešanje države u privredni život zemlje. Centar agitacije pristalica slobodne trgovine se nalazio u

- Mančesteru, gde je bila obrazovana Mančesterska škola, ekonomsko učenje koje je odražavalo interese engleske industrijske buržoazije. Na čelu pokreta su se nalazila dva fabrikanta tekstila, Richard Cobden i John Bright, koji su 1838. osnovali Ligu protiv zakona o žitu (vidi nap. 435). Četrdesetih i pedesetih godina pristalice slobodne trgovine su bili posebna politička grupacija; šezdesetih godina oni su činili levo krilo Liberalne partije. 328
- 435 Ovo se odnosi na predstavnike *Lige protiv zakona o žitu* (Anti-Corn-Law League), udruženje pristalica slobodne trgovine, koje su 1838. u Mančesteru osnovali fabrikanti Richard Cobden i John Bright. Corn Laws (Zakoni o žitu) su imali za cilj ograničenje, odnosno zabranu uvoza žita; uvedeni su u Engleskoj 1815. u interesu krupnih zemljoposjednika. Liga je istakla zahtev za potpunu slobodu trgovine i borila se za ukidanje zakona o žitu s ciljem da obori radničke najamnine i oslobodi ekonomske i političke pozicije zemljišne aristokratije. Nakon ukidanja zakona o žitu 1846. Liga je objavila svoje raspuštanje, ali je faktički još postojala do 1849. 328
- 436 *Home Rule Bill*, koja je u aprilu 1886. William Ewart Gladstone podneo britanskom parlamentu, predviđao je ograničenu samostalnu upravu u Irskoj. Prema njemu trebalo je obrazovati irski parlament i irsku vladu, koja bi bila pod kontrolom britanske vlade. Gladstone se nadao da će ovim Billom obezbediti podršku irskih poslanika u parlamentu. Parlament je ipak odbio Bill zbog neslaganja konzervativaca i liberal-junionista. 328
- 437 *Independent Labour Party* (Nezavisna radnička partija) je osnovana u januaru 1893. Njoj su pristupili članovi starih i novih tređjuniona, Fabian Society, Social Democratic Federation i drugih socijalističkih udruženja; na njenom čelu se nalazio James Keir Hardie. U svom programu Independent Labour Party je zahtevala prelaz svih sredstava proizvodnje, raspodele i razmene u zajedničku svojinu. Ona je zahtevala uvođenje osmočasovnog radnog dana, zabranu dečjeg rada i uvođenje socijalnog osiguranja i osiguranja za nezaposlene. Engels je pozdravio osnivanje Independent Labour Party u nadi da će ona uspeti da izbegne dogmatske i sektaške greške Social Democratic Federation i da će se razviti u marksističku partiju, izražavajući ipak izvesnu sumnju u odnosu na njene vođe. Engelsovo pozitivno mišljenje je bilo opravdano samo za period razvitka prvih nedelja i meseci, ali je kasnije Partija zbog nejasnih predstava i ličnih slabosti velikog broja njenih vođa prešla na put reformizma. Vođe na koje je uticala reformistička ideologija fabijanaca smatrale su parlamentarnu borbu za najvažniji oblik klasne borbe i tražili sporazum sa Liberalnom partijom. 329 331 337 344
- 438 U junu 1892. Bismarck je boravio u Beču zbog venčanja svoga sina. Tom prilikom on je u raznim govorima i intervjuu objavljenom 24. juna 1892. u bečkom listu »Freie Presse« otvoreno istupao protiv politike svog naslednika Lea von Caprivija. 332
- 439 Ovo se odnosi na članak *Die englischen Wahlen*, koji je izašao u listu »Vorwärts« 5. jula 1892. 332
- 440 Pod pritiskom masovnog pokreta radnika sprovedena je u Engleskoj 1876. parlamentarna reforma. Pod vodstvom Generalnog veća Međunarodno udruženje radnika je aktivno učestvovalo u tom pokretu. Prema novom zakonu ukinut je imovinski cenzus za birače u grofovijama; za zakupce on je iznosio sada 12 funti sterlinga godišnje. U gradovima pravo glasa su dobili svi vlasnici kuća i zakupci kao i stanari, koji su u istom mestu živeli ne manje od jedne godine i plaćali stanarinu najmanje 10 funti sterlinga. Ovom reformom više nego duplo se povećao broj birača.
- Godine 1884. engleski parlament je usvojio još jedan zakon o reformi. Njime je prošireno pravo glasa na sitne poljoprivrednike i jedan deo zemljoradnika. Veliki deo stanovništva, kao što je seoski proletarijat, siromašno gradsko sta-

- novništvo kao i sve žene su ipak i posle treće izborne reforme ostali bez prava glasa. 334 347
- ⁴⁴¹ *Novi junionizam* – novi pravac u engleskom sindikalnom pokretu koji je nastao krajem osamdesetih godina. Duboki uzroci njegovog nastanka ležali su u pogoršanju životnih uslova izazvanog gubitkom engleskog industrijskog monopola. Novi tredjunioni su obuhvatili široke mase proletarijata, pre svega, nekvalifikovane radnike, koji su do tada još bili daleko od radničkog pokreta. Engleski socijalisti, naročito Eleanor Marx-Aveling i Tom Mann su odigrali značajnu ulogu pri obrazovanju novih tredjuniona, koje je Engels živo pozdravio i podržao. Ocenu novog junionizma dao je Engels između ostalog i u članku *4. maj u Londonu* i u *Predgovoru engleskom izdanju (1892) »Položaja radničke klase u Engleskoj«* (vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 50 - 54 i 225 - 235). 335 337 381 384 389 488
- ⁴⁴² Krajem 1890. Charles Stewart Parnell je optužen za brakolomstvo i proglašen krivim. To je bio povod engleskim liberalima da zahtevaju udaljšavanje Parnella kao vođe irske frakcije u parlamentu. Ovaj postupak liberala prema Parnellu podržale su desne snage irske parlamentarne frakcije i irsko katoličko sveštenstvo, koje se nije slagalo s Parnellovim težnjama ka Home Rule. Kampanja je dovela do rascepa irske parlamentarne frakcije i slabljenja irskog nacionalnog pokreta. 335
- ⁴⁴³ Conrad Schmidt, *Die psychologische Richtung in der neueren National-Oekonomie*. U: »Die Neue Zeit«, 10. Jg., 1891/92, 2. Bd., Nr. 40 und 41. 335 387 410
- ⁴⁴⁴ Engels ukazuje na teoriju granične korisnosti, apologetsku buržoasko-ekonomsku teoriju, koja je nastala sedamdesetih godina nasuprot Marxovoj radnoj teoriji. Prema ovoj teoriji vrednost robe je određena njenom »graničnom koristi«, odnosno subjektivnom ocenom korisnosti one robe koja zadovoljava najvažnije preke potrebe kupca pri datoj veličini robne rezerve. Teorija granične korisnosti je veličinu vrednosti učinila zavisnom od relativne retkosti robe. Teorija granične korisnosti se uklapala u teorijske principe moderne buržoaske ekonomije jer je njenim predstavnicima ona odgovarala za podesno prikrivanje eksploatacije radnika u kapitalizmu. Teoretičari ovog ekonomskog pravca su između ostalih bili austrijski ekonomista Carl Menger i engleski ekonomista i filozof William Stanley Jevons. O ovome vidi i Engelson predgovor trećem tomu *Kapitala* (23. tom ovog izdanja, str. 15 - 17). 335 387
- ⁴⁴⁵ *Ijatrohemija* ili medicinska hemija, čiji je osnivač bio Paracelzus, razvila se u 16. veku i postojala do kraja 17. veka. Ona je pošla od pretpostavke da se svi životni procesi svode na hemijske procese i sve bolesti leče hemijskim sredstvima. Ijatrohemičari su otkrili niz novih hemijskih jedinjenja i uveli ih u medicinsku praksu. Njihova teorijska shvatanja sadržala su mnogobrojne ostatke mističko-sholastičkih učenja srednjeg veka. 336
- ⁴⁴⁶ U »Almanach de la Question Sociale« za 1892, koji je izdao Panajionis Argyriades, na naslovnoj strani naveden je Engels kao saradnik. U ovom izdanju »Almanacha« bez Engelsonog znanja objavljen je s velikim skraćenjima na francuskom jeziku njegov uvod Marxovom spisu *Najamni rad i kapital*, izdanje od 1891 (vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 172 - 178). 338
- ⁴⁴⁷ Aluzija na redakcijske napomene u listu »Justice« od 9. jula 1892: »Stanley goes under« i »Stanley must be kept under«. U njima redakcija istupa protiv Stanlejeve kandidature i uz to poziva birače da ne glasaju za njega pošto je reakcionar i podržava kolonijalnu politiku. 340
- ⁴⁴⁸ *North Lambeth* – gradska četvrt u severnom Londonu. 340
- ⁴⁴⁹ *Visoka crkva* – pravac u anglikanskoj crkvi; konzervativno-aristokratska i karakteristična po katoličkom ritualu i crkvenom životu. 341

- ⁴⁵⁰ *Dissenters* (disidenti) – pristalice religioznih sekti i struja koje su u ovoj ili onoj meri odstupale od zvanične anglikanske crkve. 341
- ⁴⁵¹ Ovo se odnosi na članak Edwarda Avelinga i Eleanor Marx-Aveling *Die Wahlen in Großbritannien*, koji je izašao u »Neue Zeits«, 10. Jg., 1891/92., 2. Bd., Nr. 45. 341 346
- ⁴⁵² Igra reči kojom se ovde Engels služi počiva na istom načinu pisanja geografskog imena Eylau i prezimena jednog od zajmodavaca sa kojim su francuski socijalisti pregovarali o osnivanju jednog dnevnog lista.
Bitka kod *Pruskog-Eylaua* odigrala se 7/8. februara 1807. Francuska vojska pod Napoleonom I se borila protiv udruženih armija Pruske i Rusije. Uprkos velikim gubicima na obe strane u ovoj bici nije došlo do konačne odluke. 342
- ⁴⁵³ *Teritorijalna armija* – od 1872. sastavni deo francuske vojske; nastala je za vreme francusko-pruskog rata; njen zadatak je bila garnizonska i stražarska služba u kolonijama. Teritorijalna vojska je obuhvatala one vojne obveznike starijih godišta koji su svoju vojnu obavezu odslužili u stajaćoj vojsci i u rezervi. Rok službe u teritorijalnoj vojsci je bio šest godina (pre 1892. devet godina) i šest godina u njenoj rezervi. 343
- ⁴⁵⁴ Radi oporavka Engels putuje 27. jula 1892. u Rajd. Pošto se razboleo ostao je tamo do 6. septembra 1892. 343 344 346 351 352 353 356 361 364 366 370 376 379 380 387
- ⁴⁵⁵ Ispod Engelsovog pisma Laura Lafargue piše: Večeras ću pisati E[ngelsu], uvo je bolje. Novac sam primila. 343
- ⁴⁵⁶ Misli se na polemiku lista »Vorwärts« sa Georgom von Vollmarom, koju je on izazvao svojim člankom *Le socialisme de M. de Bismarck et le socialisme de l'empereur Guillaume* u pariskom časopisu »Revue bleue. Revue politique et littéraire« od juna 1892. U ovom članku Vollmar je tvrdio da se Erfurtski program (vidi nap. 253) u nizu zahteva približio »državnom socijalizmu« koji su proklamovali Bismarck i Wilhelm II. Vollmarov članak je izazvao široku diskusiju u socijaldemokratskoj štampi. List »Vorwärts« se razračunao sa Vollmarovim tvrdnjama u svojim redakcijskim člancima »Staatssozialismus« 6, 12, 21. i 22. jula 1892. 344 377
- ⁴⁵⁷ August Bebel saopštava u jednom pismu Georgu von Vollmaru da on Wilhelma Liebknehta, urednika lista »Vorwärts«, nije video skoro dve nedelje, da bi time pobio Vollmarovu tvrdnju o tobožnjem Bebelovom mešanju u redakciju lista »Vorwärts«. U svom članku *In eigener Sache*, objavljenom u listu »Münchener Post« od 19. jula 1892, Vollmar prikazuje ovo pismo tako, da se stiče utisak da je Bebel optužio Liebknehta da ovaj nije u stanju da odgovori svojim obavezama kao urednik. Bebel pobija Vollmarovu tvrdnju u *Izjavi* u listu »Vorwärts« od 21. jula 1892. 345
- ⁴⁵⁸ Pasquale Martignetti u svom pismu od 1. jula 1892. moli Engelsa za jedan primerak knjige Edwarda Avelinga *The Students' Marx. An Introduction to the Study of Karl Marx' Capital*, koja je izašla 1892. On je imao nameru da ovu knjigu – popularni prikaz sadržaja prvog toma *Kapitala* – prevede na italijanski. Aveling šalje avgusta 1892. Martignettiju, po Engelsovoj preporuci, jedan primerak svoje knjige. 348
- ⁴⁵⁹ Kod Mentana 3. novembra 1867. francuske trupe zajedno sa papskom vojskom su odnele pobedu nad trupama Guiseppe Garibaldi, koje su preduzele pohod na Rim da bi ponovo papske teritorije pripojili Italiji. Francuske trupe pod generalom Pierre-Louis-Charles de Faillyjem su godinu dana pre toga bile naoružane Chassepot-ovom puškom. O njenom dejstvu piše de Failly: »Nos fusils Chassepot on fait merveille« (Naše Chassepot-ove puške prave čuda). 348

- ⁴⁶⁰ Izvod iz Engelsovog nekrologa *Carlu Schorlemmeru* izašao je u listu *Justice* od 23. jula 1892. pod naslovom *A Socialist F. R. S.* 349
- ⁴⁶¹ Ovo se odnosi na korekturu nemačkog prevoda Engelsovog uvoda engleskom izdanju *Razvika socijalizma od utopije do nauke* (vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 244 - 262), koji je objavljen u *Neue Zeit* (vidi i nap. 388). Karl Kautsky je poslao Engelsu korekture 8. avgusta 1892. 357
- ⁴⁶² U *Neue Zeit* 10. Jg., 1891/92, 2. Bd., Nr. 45 izašao je članak *Die Wahlen in Großbritannien* Edwarda Avelinga i Eleanor Marx-Aveling. Karl Kautski je pri redigovanju članka precrtao mesta gde autori kritikuju sektaštvo i oportunistizam Social Democratic Federation i Fabian Society (vidi u ovom tomu, str. 360 i 376 - 378).
- Tim povodom Karl Kautsky je pisao Engelsu 8. avgusta 1892. da je članak dobijen za vreme njegovog odsustva i da je čekao u pošiljci neotvoren, zbog čega je pomereno publikovanje za nedelju dana, a da je članak morao biti skraćen zbog nedostatka prostora. 357 360 371 377
- ⁴⁶³ Jedna od glavnih teza posibilista bila je postepeno rešavanje socijalnih pitanja koje bi se moglo postići većom zastupljenošću radnika u opštinskim većima. Opštinski program posibilista, koji je usvojio regionalni kongres u Parizu 1885, predviđao je između ostalog organizovanje javnih radova radi uklanjanja nezaposlenosti i osnivanje radnji koje bi bile pod kontrolom opština. Nacionalni kongres posibilista jula 1892. u Parizu bavio se između ostalog zadacima opštinskih veća u domenu zdravstva. 358
- ⁴⁶⁴ Kongres engleskih tredjuniona zasedao je od 5. do 10. septembra 1892. u Glazgovu. On se zalagao za uvođenje osmočasovnog radnog vremena i bavio se pitanjem zastupljenosti radnika u parlamentu, fabričkom inspekcijom i dr. Kongres je u jednoj rezoluciji odbio poziv na treći Međunarodni socijalistički kongres radnika u Cirihu 1893, koji im je upućen od strane pripremnog Organizacionog komiteta ovog Kongresa i odlučio da umesto toga sazove kongres o pitanju osmočasovnog radnog dana. Ove rezolucije su bile pokušaj da se treći kongres Druge internacionale, koji su pripremili marksisti, razbije i da se počepa međunarodni radnički pokret. Engels je odlučno istupio protiv razbijačke delatnosti vođa engleskih tredjuniona. On je uputio pismo u Nemačku, Austriju, Španiju i Francusku (vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 280/281 i u ovom tomu str. 381 - 386, 389/390, 391/392 i 393/394). U njima je preporučio socijalističkim partijama da otvoreno osude manevar engleskih tredjuniona. 358 360 367 371 381 384 389 391 393 402 405
- ⁴⁶⁵ Treći Međunarodni socijalistički kongres radnika održan je od 6. do 12. avgusta 1893. u Cirihu. Na njemu je učestvovalo preko 400 delegata iz 20 zemalja. Tokom priprema i za vreme Kongresa marksisti su vodili ostru borbu sa anarhistima. Prihvaćena rezolucija o političkoj taktici socijaldemokratije preporučivala ja radničkim organizacijama da parlamentarno uređenje iskoriste u borbi za političku vlast. Rezolucija je kompromis sa buržoaskim partijama smatrala nedopustivim i potvrdila da se borba za reforme mora podrediti krajnjim ciljevima radničkog pokreta.
- Na Kongresu je dosta prostora posvećeno pitanju odnosa radničke klase prema militarizmu. Rezolucija koju je usvojio Kongres zasnivala se na odluci Briselskog kongresa (vidi nap. 107) i pored toga zahtevala da socijalistički poslanici odbiju sve vojne kredite i da se založe za razoružanje i ukidanje stajalih armija. Kongres je potvrdio briselsku rezoluciju o proslavi 1. maja, zahtevajući, međutim, povrh toga da se 1. maj proglašati danom borbe za svetski mir.
- U ostalim rezolucijama Kongres je ukazao na nužnost borbe za opšte pravo glasa, za osmočasovni radni dan, zalaganje za zaštitu radnika i organizovanje poljoprivrednog rada. Vrhunac Kongresa je bio Engelson završni govor (vidi

- u 33. tomu ovog izdanja, str. 344/345), koji je prispeo u Cirihi posljednjeg dana zasedanja.
- Ciriški kongres i njegove rezolucije su predstavljale dalji korak na putu povezivanja međunarodnog radničkog pokreta u borbi protiv kapitalističke eksploatacije i preteće ratne opasnosti. 360 371 381 389 394 400 442 455 457
- ⁴⁶⁶ Eduard Bernstein je započetu seriju članaka pod naslovom *Die soziale Doktrin des Anarchismus* u časopisu »Neue Zeit« već posle drugog članka morao prekinuti zbog obolenja nerava. Treći članak se pojavio pod naslovom *Proudhon und der Mutualismus* u »Neue Zeit«, 10. Jg., 1891/92. 2. Bd., Nr. 45 - 47. 361 365 378
- ⁴⁶⁷ Zajedno sa Carlom Hchorlemmerom Engels je od 1. do 26. jula 1890. putovao kroz Norvešku. 363
- ⁴⁶⁸ Rezultate svojih dugogodišnjih studija o nastanku i suštini hrišćanstva sakupio je Engels 1894. u članku *Prilog istoriji ranog hrišćanstva* (vidi u 33. tomu ovog izdanja).
- Ovaj rad pripada delima na kojima se temelji naučni ateizam. On je objavljen u »Neue Zeit« 13. Jg., 1894/95. 1. Bd., Nr. 1 und 2. 363
- ⁴⁶⁹ *Fronde* - plemićko-buržoaski pokret u Francuskoj od 1648. do 1653. protiv apsolutizma. Plemićke vođe pokreta, koji su se oslanjali na svoju pratnju i stranačke trupe vojnika, iskoristile su za svoje ciljeve seljačke ustanke i demokratski pokret u gradovima. Posle poraza Fronde apsolutizam se još više učvrstio. Dogadaji za vreme Fronde poslužili su Alexandre Dumas-u Štarijem kao istorijska pozadina mnogih njegovih knjiga, uključujući i avanturistički roman *Vingt ans après*, koji je izašao 1845. 364
- ⁴⁷⁰ Nije poznato da je ovo pismo sačuvano.
- O držanju tekstilnih radnika iz Lankašira u borbi za osmočasovni radni dan vidi i pisma br. 192 i 195. 364
- ⁴⁷¹ August Bebel u svom pismu od 17. avgusta 1892. izveštava Engelsa o materijalnoj bedi Victora Adlera i njegove porodice. 365
- ⁴⁷² *Norici* - stanovnici starorimske provincije Norik, koja je obuhvatala sadašnju gornju i donju Austriju južno od Dunava kao i najveći deo Štajerske i Koruske. Keltsko-ilirski Norici doseljeni u 4. veku pre n. e. potpali su pod vlast Rimljana. Od sredine 2. veka ovu pokrajinu su više puta pustošila germanska plemena. 365
- ⁴⁷³ U dve Pavlove poslanice Korinćanima (1. Posl. Kor. 16 i naročito 2. Posl. Kor. 8 i 9) Korinćani su opomenuti da ispune svoje zajedničke obaveze. 366
- ⁴⁷⁴ U svom govoru pred oficirskim korpusom nemačke vojske 18. avgusta 1892. Wilhelm II je odbio planove vlade da se vojni rok u pešadiji skрати na dve godine. Carev govor doveo je u Nemačkoj do političke krize; kružili su glasovi o skorom razrešenju kancelara Lea von Caprivija, koji se zauzimao za skraćenje vojnog roka. U nacrtu vojnog zakona, koji je 15 jula 1893. usvojio rajhstag izabran juna 1893, ipak je utvrđen dvogodišnji vojni rok, pošto je maja 1893. raspušten stari rajhstag zbog toga što je odbio da prihvati vojni zakon. 366
- ⁴⁷⁵ Prvi broj dnevnog lista Francuske radničke partije trebalo je da izađe 1. oktobra 1892 (vidi nap. 350). 367
- ⁴⁷⁶ *Crédit Lyonnais* - velika francuska bankarska institucija osnovana 1863. 367 405
- ⁴⁷⁷ Finansijeri, iz čijih sredstava je trebalo finansirati planirani dnevni list Francuske radničke partije, obavezali su se da će 20. avgusta 1892. isplatiti priloge u visini od 250 000 franaka u gotovom i staviti na raspolaganje štampariju. 367

- ⁴⁷⁸ Ove redove napisao je Engels na jednoj poštanskoj karti, čiji je ugao sa markom otcijepljen. Reči u uglastim zagradama dodala je redakcija. 369
- ⁴⁷⁹ U Francuskoj su 31. jula do 7. avgusta održani izbori u departmanima. Francuska radnička partija je tom prilikom izvojevala novu pobjedu; njeni kandidati su dobili u 47 kantona preko 63 000 glasova, 30 od njih je izabrano u kantonska i opšta veća. 370
- ⁴⁸⁰ Kongres Francuske radničke partije održan je od 24. do 28. septembra 1892. u Marseju. On se bavio radom na selu, položajem i delatnošću partije, proslavom Prvog maja, učešćem na Međunarodnom socijalističkom kongresu radnika u Cirihi 1893. i učešćem u predstojećim parlamentarnim izborima. Kongres je usvojio agrarni program, koji je sadržao niz konkretnih zahteva koji su odgovarali interesima seoskog proletarijata i sitnih seljaka. Pored toga kongres je odlučio da prisustvuje Međunarodnom kongresu o pitanju osmočasovnog radnog dana, koji su planirali engleski tredjunioni (vidi nap. 464), i pozvao tredjunione da pošalju svoje predstavnike na Međunarodni socijalistički kongres radnika u Cirihi 1893. 371 382 385 390 391 393 401 403 405 414
- ⁴⁸¹ Članak Louise Kautsky o izborima u Engleskoj izašao je bez naslova u listu »Arbeiter-Zeitung« od 5. avgusta 1892. 371
- ⁴⁸² Misli se na *Trades Union Congress Parliamentary Committee*, izvršni organ, krajem šezdesetih godina formiranog, britanskog Trades Union Congress, udruženja sindikata Engleske; od 1871. parlamentarni komitet je biran jedanput godišnje na kongresima tredjuniona i u periodu između dva kongresa smatran je njihovim rukovodećim organom. Komitet je imenovao kandidate tredjuniona za parlament, podržavao zakonske predloge podnete u njihovom interesu i pripremao godišnje kongrese. U Komitetu su se pretežno nalazili reformisti, koji su svoju politiku sprovodili u smislu starog junionizma i oslanjali se na radničku aristokratiju. 371 382 384 389 426
- ⁴⁸³ Bliže o pismima Johanna Miquela vidi u Marxovom pismu Edwardu Spenceru Beeslyu od 12. juna 1871 (vidi u 40. tomu ovog izdanja). 372
- ⁴⁸⁴ Između Engleske i Rusije postojalo je staro rivalstvo oko oblasti Pamira zbog njegovog geografskog položaja i velikog stratejskog značaja. Planovi Velike Britanije o osvajanju Avganistana bili su u suprotnosti prema politici carističke Rusije, koja je sa svoje strane prodrla u ovu oblast. Pošto je Rusija u leto 1892. poslala jedan vojni odred u oblast Pamira, došlo je do diplomatskog zapleta između Rusije i Engleske. U Pamirskom ugovoru od 1895. konačno su razgraničene interesne sfere Engleske i Rusije. 372
- ⁴⁸⁵ Victor Adler u svom pismu Engelsu od 25. avgusta 1892. o istupanju »Mladih« na Erfurtskom kongresu (vidi nap. 226) piše, da ovi kritičari taktiku smatraju nećim zauvek datim i nepromenljivim. 374
- ⁴⁸⁶ Karl Kautsky piše Engelsu 31. avgusta 1892. o svojoj nameri da u sledećem broju »Neue Zeits« počne sa štampanjem članka *Homestead und Cœur d'Alène* Friedricha Adolpha Sorgea i da bi zbog toga hteo da ostavi za kasnije objavljivanje Engelsevog uvoda engleskom izdanju *Razvitka socijalizma od utopije do nauke* (vidi nap. 388). Sorgeov članak je objavljen u »Neue Zeits«, 10. Jg., 1891/92, 2. Bd., Nr. 50 und 51. Članak informiše o štrajkovima u Houststedu kraj Pitsburga i u Ker d'Alen (SAD) godine 1892.
- Štrajk čeličara iz Houststeda jula 1892. protiv Carnegie Steel Company je bio jedan od najvećih pobuna američke radničke klase. Pokrenuo ju je sindikat zbog nenajavljenog smanjenja najamnine. Kompanija je ubacila naoružane štrajkbrehere. Ovi su bili naterani u bekstvo od strane radnika, koji su bili zaposeli fabrike. Tom prilikom na obe strane bilo je dosta ubijenih i ranjenih.

Na kraju su vladine trupe ipak zauzele fabrike i nanele poraz radnicima. Štrajk je ipak ispoljio revolucionarni, borbeni duh američkog proletarijata.

Još za vreme štrajka u Houmestedu stupili su u štrajk rudari distrikta Ker d'Alen. U rudnicima srebra i olova prvobitno su rudari sami upravljali. Kada su rudnici prešli u svojini velikih kapitalističkih društava rudari su stalno morali da se suprotstavljaju smanjenju najamnine. U julu 1892. došlo je do oružanog obračuna sa štrajkačima, u kome su najpre pobedili štrajkači. Štrajk je najzad poražen uz pomoć vladinih trupa, vode pohapšene a sindikat rudara predat sudu. 376

- ⁴⁸⁷ Karl Kautsky u svom pismu od 31. avgusta 1892. moli Engelsa da mu da svoje mišljenje o saradnji Charlesa Boniera u časopisu »Neue Zeit« kao dopisnika za tekuće političke događaje u Francuskoj. 379
- ⁴⁸⁸ *Pomeranskim velikašima* Ludwig Kugelman je u svom pismu Engelsu od 21. avgusta 1892. ironično nazvao pruske junkere. Kugelman, koji je u to vreme boravio u banji Albek, poziva Engelsa kod sebe u Hanover. 380
- ⁴⁸⁹ Berlinski kongres Socijaldemokratske partije Nemačke održan je od 14. do 21. novembra 1892. Kongres je prihvatio izveštaje Glavnog odbora Partije i frakcije rajhstaga, većao o proslavi Prvog maja 1893, Međunarodnom socijalističkom kongresu radnika u Cirihi 1893, bojkotu i o stavu socijaldemokratije prema tzv. državnom socijalizmu (vidi nap. 565). Posle opširne debate Kongres se izjasnio za odbacivanje državnog socijalizma. On se izjasnio za odlučnu borbu protiv eksploatorske države i odbio svaki kompromis sa vladajućim klasama. Pored toga Kongres je istupio protiv međunarodnog kongresa, koji je planirao Glazgovski kongres tredjuniona, i doneo odluku o učešću Partije na Ciriškom kongresu 1893. On je usmerio nemačku radničku klasu na konsekventnu borbu protiv militarizma i sve većeg naoružavanja. U rezoluciji protiv militarizma vladajući vojni sistem je nazvan najozbiljnijom pretnjom narodnom miru. Socijaldemokratski poslanici su obavezani da odbiju vojne kredite. 382 385 441 455 458
- ⁴⁹⁰ Friedrich Engels, *Utopijski i naučni socijalizam. Preveo Edward Aveling. Sa posebnim autorovim uvodom*. London, New-York 1892. i Friedrich Engels, *Položaj radničke klase u Engleskoj. Na osnovu sopstvenih posmatranja i autentičnih izvora*, 2. pregledano izdanje. Stuttgart 1892. 383
- ⁴⁹¹ Upućivanje na godišnju konferenciju Social Democratic Federation, koja je održana 1. avgusta 1892. u Londonu. Konferencija je usvojila izveštaje o delatnosti i finansijskom stanju Federacije i većala, između ostalog, o dopuni programa, o stavu Federacije prema novoformiranoj radničkoj partiji (vidi nap. 437) kao i o učešću na Međunarodnom socijalističkom kongresu radnika u Cirihi 1893. 386 390 392
- ⁴⁹² O knjizi Carla Kniesa *Geld und Credit*, Prvi odeljak: »Novac« (Berlin 1873) govori Marx u pismu Engelsu od 25. jula 1871 (vidi u 41. tomu ovog izdanja). 387
- ⁴⁹³ *Biblija*. Evandjelje po Mateju, 10, stih 34. 388
- ⁴⁹⁴ Engels šalje Karlu Kautskom izvod iz Marxovog pisma Arnoldu Rugeu od septembra 1843 (vidi 3. tom ovog izdanja, str. 118 - 120). Pismo je bilo objavljeno u »Deutsch-Französische Jahrbücher« u prilogu »Prepiska od 1843«. Kautsky je koristio ovo pismo u svom članku objavljenom u »Neue Zeit« 11. Jg. 1892/93. 1. Bd., Nr. 1. 389
- ⁴⁹⁵ *Bank Holiday* - praznik bankara zakonski je uveden u Engleskoj 1871. Sve engleske banke su bile zatvorene na uskršnji i trojični ponedeljak, prvog ponedeljka u avgustu i 26. decembra. 392

- ⁴⁰⁶ Ovo pismo Engels je napisao na francuskom. Citate iz diskusija Glazgovskog kongresa (vidi nap. 464) preveo je Engels na engleski jezik. 393
- ⁴⁰⁷ U Marseju je od 19. do 23. septembra 1892. održan 5. nacionalni kongres sindikata Francuske. Kongres je raspravljao o proslavi 1. maja, radu žena i dece u industriji, a između ostalog i o stavu prema odlukama Glazgovskog kongresa engleskih tredjuniona (vidi nap. 464). Kongres je u jednoj rezoluciji odbio učešće na međunarodnom kongresu o osmočasovnom radnom danu, koji su planirali tredjunioni. Umesto toga Kongres se izjasnio za upućivanje predstavnika na Međunarodni socijalistički kongres radnika u Cirihi 1893. 393 403 405
- ⁴⁰⁸ Misli se na kongres American Federation of Labor, koji je održan decembra meseca 1893. u Čikagu. On je u jednoj rezoluciji priznao nužnost političkog angažovanja radničke klase i doneo odluku o programu, u kome bi bili formulisani zahtevi za zakonskim uvođenjem osmočasovnog radnog dana. Usvajanje ovih odluka, u kojima su došla do izražaja zahtevi radnih masa, svedočilo je o sve većem uticaju naprednih snaga u američkim sindikatima. 394
- ⁴⁰⁹ Aleksandar II je 19. februara (3. marta) pod pritiskom širokih narodnih masa u Rusiji objavio manifest o ukidanju kmetstva. Seljačka reforma je donela ličnu slobodu i zemlju za oko 22,5 miliona seljaka. Ali to je bila samo polovična reforma jer su seljaci za dodeljenu zemlju morali davati tzv. otkupninu u novcu ili kuluku, a sačuvan je niz ostataka starog feudalnog poretka. Seljaci su morali delimično dati zemljoposjednicima čak i deo svog zemljišnog poseda (u plodnoj crnici i do 40 procenata).
Reforma od 1861. kao i sudska, finansijska i školska reforma koje su usledile, poslužili su bržem prodiranju kapitalizma u Rusiju. Ali pljačkaški karakter reforme od 1861. učinio je to da seljaštvo Rusije stupi u kapitalističku fazu razvitka sela pod izuzetno teškim materijalnim uslovima. 395
- ⁵⁰⁰ Victor Adler je preveo na nemački prvi tom knjige S. M. Kravčinskog (Stepnjaka), *The russian peasantry. Their agrarian condition, social life, and religion*, koja je izašla 1888. u londonskoj izdavačkoj kući Swan Sonnenschein & Co. On se 22. septembra 1892. obraća Engelsu sa molbom da Engels Kravčinskom isplati odgovarajuću naknadu čim ovaj bude podneo na uvid izdavačevo formalno odobrenje za prevođenje.
Kravčinski je pregledao Adlerov prevod i napisao kratak predgovor. Knjiga je izašla 1893. u izdavačkoj kući Dietz pod naslovom *Der russische Bauer*. 398 426
- ⁵⁰¹ List »Vorwärts« od 15. septembra 1892. je u izveštaju *Aus England* obavestio da je na godišnjoj konferenciji Social Democratic Federation (vidi nap. 491) bilo predloženo da se isključi Henry Mayers Hyndman. Konferencija je konačno usvojila predlog po kome je trebalo da se Hyndman »udalji od praktične agitacije i ograniči samo na teorijski rad« (vidi u ovom tomu str. 386, 390 i 392). 399 402
- ⁵⁰² Henry Mayers Hyndman je u pismu listu »Vorwärts«, objavljenom 20. septembra 1892, protestovao protiv izveštaja lista (vidi nap. 501). On je napisao slično protestno pismo listu »Justice«, u kome je izašlo 24. septembra 1892. 399 402
- ⁵⁰³ Karl Kautsky je u svom pismu od 24. septembra 1892. zamolio Engelsa da mu kaže svoje mišljenje o izvesnim mestima u članku Augusta Bebela o Glazgovskom kongresu tredjuniona (vidi nap. 464) koji je bio namenjen za »Neue Zeits«. Članak je izašao pod naslovom *Ein internationaler Kongreß für den Achtstundentag* u »Neue Zeits«, 11. Jg, 1892/93, 1. Bd., Nr. 2. Engelsona uputstva (upor. u ovom tomu str. 402/403) uzeta su u obzir. 400 402
- ⁵⁰⁴ Edward Aveling je u svom članku *Discord in »The Internationals«*. *Continental*

- opinion on the British Trades Unionists*, koji je objavljen 11. oktobra 1892. u listu »Pall Mall Gazette«, preuzeo veliki deo iz članka Augusta Bebela (vidi nap. 503). 403 419
- ⁵⁰⁵ Jedan deo ovog pisma prvi put je objavljen, s Engelsovim odobrenjem (upor. Engelsovo pismo Franzu Mehringu od 11. aprila 1893. tom 46. ovog izdanja), u Mehringovoj raspravi *Über den historischen Materialismus*, koja je sredinom 1893. izašla kao dodatak Mehringovoj knjizi *Lessing-Legende*. 406
- ⁵⁰⁶ Pitanje Franza Mehringa, koji je radio na raspravi *Über den historischen Materialismus* (vidi nap. 505), tiče se problema materijalističkog shvatanja istorije. Engelsu je ovo pitanje preneo Karl Kautsky 24. septembra 1892. 406
- ⁵⁰⁷ Franz Mehring je u svojim pismima od 3. jula 1884. i 16. januara 1885. zamolio Engelsa da mu stavi na raspolaganje materijale za Marxovu biografiju. Ovim pismom počinje lična prepiska između Engelsa i Mehringa. 406
- ⁵⁰⁸ Od oktobra 1835. do oktobra 1836. Marx je studirao prava na Univerzitetu u Bonu, a od oktobra 1836. do marta 1841. na Berlinskom univerzitetu studirao je pravo, filozofiju, istoriju, istoriju umetnosti i jezike. 406
- ⁵⁰⁹ Engels se poziva na delo Lavergue-Peguilhen-a *Grundzüge der Gesellschaftswissenschaft. Th. I. Die Bewegungs- und Productions-gesetze* (Königsberg 1838). Na str. 225. ovog rada autor raspravlja o uticaju privrednih oblika na oblik države. Mesto koje je Engels naveo citira Franz Mehring u svojoj raspravi *Über den historischen Materialismus*. 406 U Narodnoj biblioteci.
- ⁵¹⁰ U svom pismu Franzu Mehringu 11. aprila 1893. (vidi u 46. tomu ovog izdanja) Engels moli Mehringa da ovaj deo pisma, koji će biti objavljen u dodatku knjige *Lessing-Legende* (vidi nap. 505), izmeni ovako: »i L[avergue]-Peguilhenjova generalizacija opet sveđe na svoj pravi sadržaj: da feudalno društvo stvara feudalni svetski poredak.« 407
- ⁵¹¹ Conrad Schmidt, *Die Durchschnittsprofite und das Marx'sche Werthgesetz*. In: »Neue Zeit«, 11. Jg., 1892/93. 1. Bd., Nr. 3 und 4. 410 461
- ⁵¹² Franz Mehring od 1. jula 1891. jedanput nedeljno piše uvodnike za »Neue Zeit«, u kojima je sa marksističkog stanovišta analizirao tekuće političke događaje. Kako sadržajno tako i stilski navedeni članci predstavljaju značajnu etapu u Mehringovom razvitku u marksističkog istoričara i žurnalistu. 410
- ⁵¹³ Ovo se verovatno odnosi na komad tapete iz radne sobe Gottfrieda Wilhelma von Leibniza. Ludwig Kugelmann je još Marxu za njegov rođendan 8. maja 1870. poslao parče te tapete (vidi u 39. tomu ovog izdanja). 411
- ⁵¹⁴ Karl Marx, *Palmerston, šta je on činio*, London 1854. 411
- ⁵¹⁵ Za ovo pismo postoji i koncept napisan Engelsovom rukom. Pismo je napisala Louise Kautsky, potpis i reči »ganz ergebenst« su napisani Engelsovim rukopisom. Pismo i koncept se podudaraju. 412
- ⁵¹⁶ Hugo Lindemann i Carl Stegmann su u vezi sa pripremom svog rada o istoriji socijalizma zamolili Engelsa u pismu od 2. oktobra 1892. da im stavi na uvid izvesne materijale, koji su im nedostajali. 412
- ⁵¹⁷ Wilhelm Liebknecht je 25. septembra govorio na Kongresu Francuske radničke partije u Marseju (vidi nap. 480) kao predstavnik nemačke socijaldemokratije. Između ostalog on je izjavio da će pitanje Elzas-Lotringije biti rešeno u trenutku kad u Francuskoj i Nemačkoj bude ustanovljena demokratska i socijalistička republika. Ova tvrdnja je izazvala ogorčene napade francuske buržoaske štampe protiv socijalista. Liebknecht je proteran iz Francuske 26. septembra 1892. Na vest o Liebknechtovom proterivanju iz Francuske Kongres je odgovorio sa »Vive Liebknecht!«

Lucien Millevoje je u poslaničkom domu postavio pitanje ministru unutrašnjih poslova da li će vlada i u buduće trpeti slične izjave stranaca, koji bi došli u Francusku (vidi nap. 530). 413 452 463

- ⁵¹⁸ Članovi braunšvajškog odbora Socijaldemokratske partije, Wilhelm Bracke, Leonhard von Bonhorst, Samuel Spier, Hermann August Kühn i Heinrich Gralle kao i vlasnik štamparije Sievers su 9. septembra 1870. uhapšeni i okovani u tvrđavi Boyen kod Letzena. U jednom manifestu koji je 5. septembra 1870. izdat kao letak, a 11. septembra 1870. objavljen u listu «Volkstaat» braunšvajški odbor je pozvao nemačku radničku klasu u borbu protiv nastavljanja francusko-pruskog rata i aneksije Elzas-Lotringije.

Članovi braunšvajškog odbora su 5. marta 1871. pušteni iz istražnog zatvora. Od 23. do 27. novembra 1871. održan je u Braunšvajgu proces protiv njih. Ovim procesom trebalo je stvoriti neraspoloženje protiv revolucionarnog radničkog pokreta. Marx je 13. septembra 1870. bio informisan od strane Wilhelma Liebknechta o ovim hapšenjima i odmah je počeo da pred javnošću napada ovaj akt samovolje; presuda je morala biti revidirana na apelacionom sudu 2. februara 1872. 413

- ⁵¹⁹ August Bebel i Wilhelm Liebknecht su 1870. i 1871. u severnonemačkom i nemačkom rajhstagu u više navrata odlučno istupili protiv dinastičkih militarističkih interesa vladajućih krugova u Nemačkoj u odnosu na Francusku i planova za aneksiju Elzas-Lotringije.

Bebel i Liebknecht su se 21. jula 1870. kao jedini poslanici severnonemačkog rajhstaga uzdržali od glasanja prilikom glasanja o odobravanju ratnog kredita. U pismenoj izjavi upućenoj rajhstagu oni su se izjasnili kao principijelni protivnici svakog dinastičkog rata. U diskusiji o odobrenju novog ratnog kredita 26. novembra 1870. u severnonemačkom rajhstagu Bebel i Liebknecht su istupili protiv osvajačkog rata i aneksionih težnji i izrazili svoju solidarnost sa francuskim narodom. Prilikom glasanja 28. novembra 1870. oni su glasali protiv odobravanja ratnog kredita. U interpelaciji od 3. decembra 1870. Liebknecht je ponovo zahtevao mir bez aneksije. 413

- ⁵²⁰ Jules Guesde, *Vive l'Internationale!*, u listu «Le Socialiste» od 16. oktobra 1892. 413

- ⁵²¹ Željene materijale poslao je August Bebel preko Engelsa Paulu Lafargue-u za pripremu govora u poslaničkom domu. Pošto ovaj govor Lafargue nije mogao održati, materijale je Francuska radnička partija izdala kao brošuru pod naslovom *La Démocratie Socialiste Allemande devant l'histoire* (vidi u ovom tomu, str. 417/418 i 429). 413 429 434

- ⁵²² Štrajk rudara iz Karmoa (južna Francuska) trajao je od sredine avgusta do početka novembra 1892. Povod za ovaj štrajk je bilo otpuštanje rudara Calvignaca, koji je na opštinskim izborima 1892. izabran za gradonačelnika Karmoa. Uprava rudnika je otpuštanje pravdala time da rudar ne može istovremeno biti i gradonačelnik. Štrajkači su pružili otpor napadima kapitalista na politička prava radničke klase i zahtevali ponovno zaposlenje za Calvignaca i ostale radnike u štrajku. Francuska radnička partija im je pružila potpunu podršku; u čitavoj zemlji prikupljan je novac za fond štrajka. Svojom upornom borbom radnici su postigli ispunjenje svojih zahteva. 414 418 437

- ⁵²³ Krajem 1884. počela je u socijaldemokratskoj frakciji rajhstaga rasprava o predlogu subvencija parobroda. Oportunistička većina frakcije, koja se prilagođavala tome da revolucionarnu politiku Partije zameni sitnoburžoaskim reformama, javno je izjavila da je spremna da pruži podršku zahtevu vlade da se – u interesu forsirane kolonijalne ekspanzije nemačke buržoazije – uspostave neke redovne parobrodske prekookeanske linije, koje bi finansirao rajhstag. Politika oportunističke većine je naišla na odlučan otpor revolucionarnih snaga oko Augusta Bebel. List «Sozialdemokrat» je nedeljama štampao napise i rezolucije iz redova

- članova Partije koji su bili upereni protiv stava desnice i njene izjave u kojoj je osporeno pravo redakciji centralnog organa da kritikuje stav frakcije. Organizovani otpor protiv oportunističke i stav lista »Sozialdemokrat« su prinudili oportuniste na povlačenje i konačno doveli dotle da kompletna frakcija u rajhstagu najzad glasa protiv svih subvencija parobrodskog saobraćaja. 415 435
- 524 U svojoj knjizi *Klassenkampf in deutschen Sozialdemokratie*, Zürich 1892, Hans Müller više puta citira govor Wilhelma Liebknechta u Rajhstagu 31. maja 1881. 415
- 525 Ove redove Engels je napisao na poštanskoj karti. Na njoj je adresa napisana Engelsovim rukopisom: Herrn Dr. L. Kugelmann, Warmbüchenstr. 20^f. Hannover, Germany. 416
- 526 Wilhelm Liebknecht, *Agitationsbericht. Nach Marseille und zurück*. In: »Vorwärts« od 12. oktobra 1892. 418 477
- 527 Wilhelm Liebknecht je u periodu od 2. do 4. oktobra 1892. govorio na zborovima u Manhajmu, Karlsrueru, Frankfurtu na Majni i Ofenbahu, na kojima je podneo izveštaj o svom učešću na Kongresu Francuske radničke partije kao predstavnik nemačke socijaldemokratije. 418
- 528 Eugène Protot, *Chauvins et réacteurs*, Paris [1892]. 423
- 529 U svom pismu Engelsu od 21. oktobra 1892. Charles Bonnier piše da bi Francuska radnička partija bila dovoljno jaka da spreči rat ma sa koje strane on pretio. 428
- 530 Lucien Millevoye je 29. oktobra 1892. održao govor u poslaničkom domu i podneo svoju interpelaciju o istupanju Wilhelma Liebknechta u Marseju (vidi nap. 517). Time je Millevoye prekršio obećanje dato Paulu Lafargue-u da će sa interpelacijom pričekati do Lafargue-ovog povratka iz Karmoa. O ovome Lafargue izveštava Engelsa 1. novembra 1892. 429 434
- 531 Francuska radnička partija (vidi nap. 60) nije mogla iz finansijskih razloga da pošalje delegaciju na Berlinski kongres Socijaldemokratske partije Nemačke (vidi nap. 489). Ona je ipak poslala u Berlin pozdravno pismo koje su potpisali Jules Guesde i Paul Lafargue. 429
- 532 Ukazivanje na kolonijalni rat Francuske protiv zapadnoafričke države Dahomej. U drugoj polovini novembra 1892. Francuzi su izvojevali odlučujuću pobjedu. Jedan deo Dahomeja postao je francuski kolonijalni posed, ostatak je podeljen na dve države nezavisne od Francuske. U ovom kolonijalnom ratu francuske trupe su prvi put upotrebile novo eksplozivno oružje, tzv. melinitgranate. 429
- 533 List »Figaro« je 2. novembra 1892. objavio intervju sa predstavnikom engleskog radničkog pokreta Johnom Burnsom. U ovom intervjuu Burns je izjavio da se on kao pristalica naprednih reformi ne slaže sa idejom kontinentalnih socijalista o nasilnoj revoluciji i da antagonizam između radničke klase i buržoazije u Engleskoj nije tako veliki kao u Francuskoj. 431
- 534 Ove redove Engels je napisao na poštanskoj karti. Na njoj je adresa napisana Engelsovim rukopisom: F. A. Sorge, Esq., Hoboken N. J., U. S. America. 432
- 535 S. M. Kravčinski (Stepnjak) u svom pismu od 25. oktobra 1892. obavještava Engelsa da je materijale za nemačko izdanje svoje knjige *The russian peasantry* (vidi nap. 500) poslao Victoru Adleru. 433
- 536 Engels verovatno misli na predlog Zolingske socijaldemokratske partijske organizacije na Berlinskom kongresu da se poslanik Rajhstaga Georg Schumacher isključi iz socijaldemokratske frakcije Rajhstaga. Pored toga ona je predložila da se mandatni period socijaldemokratskih poslanika ograniči i da se članovi

frakcije Rajhstaga u kraćim razmacima nego do tada, smenjuju drugim osobama. 435

- ⁵³⁷ *Bericht des Partei-Vorstandes an den Parteitag zu Berlin 1892* objavljen je u prilogu lista «Vorwärts» od 4. novembra 1892. 435 437
- ⁵³⁸ Ovo se očigledno odnosi na članak Karla Kautskog *Der Parteitag und der Staatssozialismus* objavljen u «Neue Zeit», 11. Jg. 1892/93, 1. Bd., Nr. 7, koji je sledio iza članka Georga von Vollmara *Zur Streitfrage über den Staatssozialismus* štampanog u istom broju. 436
- ⁵³⁹ August Bebel u svom pismu od 18. oktobra 1892. obavestava Engelsa o svom predlogu da se umesto deficitom opterećenog lista «Berliner Volks-Tribüne» izdaje dobro uređeni centralni nedeljnik Partije pod imenom «Sozialdemokrat». 436
- ⁵⁴⁰ U prilogu lista «Berliner Volks-Tribüne» izlazila je od 6. avgusta do 24. decembra 1892. serija članaka *Die Juraföderation und Michail Bakunin*. Ime autora – švajcarskog socijaliste Louis Hérítier-a, navedeno je tek u poslednjem članku. U ovim člancima je na osnovu bakunjinističkih materijala pogrešno predstavljena istorija organizacije Međunarodnog udruženja radnika u Švajcarskoj i pokušano je pravdanje razbijačke delatnosti bakunjinista, posebno bakunjinističke Jurske federacije, koja se na kongresu u La Šo d'Fon od 4. do 6. aprila 1870. otepcila od sekcije Internacionale u romanskoj Švajcarskoj. Pored toga u člancima je oklevetano Generalno veće, Marx i njegovi saborci, u prvom redu Johann Philipp Becker. Izuzetno mnogo kleveta sadrži deseti članak, koji je izašao 12. novembra 1892.
- Engels je odlučio da napiše odgovor ne sačekavši izlaženje cele serije članaka. On je poslao svoju izjavu sa ovim pismom Augustu Bebelu, da bi je ovaj dalje uputio redakciji lista «Berliner Volk-Tribüne». Izjava je objavljena 19. novembra 1892. u listu «Berliner Volk-Tribüne» (vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 293 - 297).
- Dvadeset četvrtog decembra 1892. izašao je na kraju tridesetog članka Hérítier-ov odgovor. U njemu, kao i u pismu Engelsu od 25. decembra 1892. Hérítier je pokušao da pobije optužbu da je falsifikovao istoriju Internacionale. U svom odgovoru Hérítier-u od 20. januara 1893 (vidi u 46. tomu ovog izdanja) Engels je raskrinkao Hérítier-ov pokušaj da se izvuče od odgovornosti za falsifikovanje činjenica i njihovo predstavljanje u bakunjinističkom smislu. On je naglasio da neće dopustiti da se krivotvori istorija Internacionale. O Engelsovom sudu o Hérítier-u i njegovoj seriji članaka vidi i u Engelsovom pismu Karlu Kautskom od 25. marta 1895 (vidi u 46. tomu ovog izdanja). 439
- ⁵⁴¹ Engleski socijalisti su 14. novembra 1892. na Trafalgar Skveru u Londonu održali miting u znak sećanja na petogodišnjicu krvave nedelje (vidi nap. 322). Izveštaj Louise Kautsky o ovom mitingu izašao je u listu «Arbeiter-Zeitung» od 2. decembra 1892. 439
- ⁵⁴² Prilikom diskusije na Berlinskom kongresu (vidi nap. 489) o socijaldemokratskoj štampi došlo je do debate o listu «Vorwärts». Nezadovoljstvo članova centralnim organom Partije ispoljilo se, između ostalog, i u diskusiji o visokoj plati Wilhelma Liebknechta, kao prvog urednika lista «Vorwärts». 441 452
- ⁵⁴³ Međunarodni socijalistički kongres radnika u Brislu 1891 (vidi nap. 107) utvrdio je u svojoj rezoluciji da se praznik 1. maja proslavi i da se tog dana zahteva odmor «svuda gde to nije nemoguće». Sa ovom rezolucijom složili su se svi delegati, takođe i nemački. Berlinski kongres Socijaldemokratske partije Nemačke (vidi nap. 489) odlučio je da se majski praznik 1893. proslavi uveče 1. maja a da to ne bi trebalo povezivati sa opštom obustavom rada, jer bi to bilo neizvodljivo zbog loše privredne situacije. Predlog da se 1. maj proslavi

- prve nedelje u maju odbacila je velika većina delegata Berlinskog kongresa. 441 444 455 457 463 468 477
- ⁵⁴⁴ U svom govoru na Berlinskom kongresu 17. novembra 1892. August Bebel je obrazlagao i branio predlog Glavnog odbora Partije da se praznik 1. maja u Nemačkoj ne vezuje sa obustavom rada. Victor Adler, koji je kao predstavnik austrijskih socijalista učestvovao kao gost na Berlinskom kongresu, istupio je istog dana u ime svoje partije protiv ovog predloga. 442
- ⁵⁴⁵ Na donjoj polovini pisma je skicirana bina sa prosceniumom i ložama. Engelsov potpis stoji u »prosceniumu«. 442
- ⁵⁴⁶ *Panamski skandal* – afera u koju su bili upleteni francuski državnici, činovnici kao i štampa. Inženjer i biznismen, Ferdinand Lesseps je 1789. osnovao u Francuskoj akcionarsko društvo koje je trebalo da finansira prosecanje Panamskog zemljouza. Krajem 1888. društvo je krahiralo što je imalo za posledicu masovno propadanje sitnih akcionara i mnogobrojne bankrote. Godine 1892. bilo je poznato da je društvo, da bi prikriilo svoje pravo finansijsko stanje, plaćalo velike sume mita bivšim predsednicima vlade Francuske Charles-Louis de Freycinet-u, Pierre-Maurice Rouvier-u, Charles-Thomas Floquet-u kao i drugim vodećim političarima. Panamski skandal zataškalo je buržoasko pravosuđe. Ono se ograničilo na to da osudi predsednika društva, Lessepsa, kao i neke drugorazredne ličnosti. 444 451 453 454 455 462 464 465 468 470 473 482
- ⁵⁴⁷ Aluzija na otkrića koja je učinio godine 1846/47. Emile Girardin, izdavač pariskog dnevnog lista »La Presse«, u vezi s korupcijom niza političara Julske monarhije i Guizot-ove vlade (vidi u 7. tomu ovog izdanja, str. 147). 444 465 469
- ⁵⁴⁸ Pozdravna svečanost za delegate Berlinskog kongresa (vidi nap. 489) održana je 16. novembra 1892. 447
- ⁵⁴⁹ Od ovog pisma sačuvan je i koverat na kome se nalazi Engelsovim rukopisom napisana sledeća adresa: An das sozialdemokratische Parteisekretariat, Katzbachstr. 9, Berlin, S. W., Germany. 450
- ⁵⁵⁰ Čestitku Sekretarijata Socijaldemokratske partije Nemačke od 27. novembra 1892, upućenu Engelsu povodom 72. rođendana, potpisali su Ignaz Auer i Richard Fischer. U post-skriptumu čestitci se priključio i Jakob Bamberger. 450
- ⁵⁵¹ Rečju hijena Engels verovatno aludira na saradnju Louise Kautsky u bečkom listu »Arbeiterinnen-Zeitung«. Jakob Bamberger je u svom post-skriptumu na čestitci partijskog sekretarijata napisao: »... i pošto je i ‚Hijena‘ upravo prisutna, potpisuje se i Bamberger.« 450
- ⁵⁵² Paul Stumpf je 21. novembra 1892. poslao Engelsu čestitku povodom 72. rođendana. Dvadeset četvrtog novembra 1892. Stumpf je poslao Engelsu vanredni broj »Mainzer Journal« od 23. novembra 1892. sa sledećom posvetom: »Našem ocu za 72. rođendan«. Ovaj vanredni broj je doneo rezultate izbora za gradsku skupštinu u Majncu, na kojima su socijaldemokrati postigli veliki uspeh. 451
- ⁵⁵³ Pošto su oktobra 1792. francuske trupe zaposle Majnc, majncški demokrati su osnovali, po ugledu na francuske jakobinske klubove, društvo prijatelja slobode i jednakosti (Majncški klub). Oni su zahtevali ukidanje feudalnih dažbina i osnivanje republike. U februaru 1793. sprovedeni su izbori i sazvan Rajnsko-nemački nacionalni komitet. Konvent je izdao dekret kojim su mnogobrojni svetovni i duhovni kneževi uklonjeni a Majnc sa okolnim oblastima proglašen za republiku.
- Pri tadašnjoj političkoj i ekonomskoj situaciji Nemačke nije bilo moguće štiti buržoasko-demokratske tekovine mlade republike pred feudalnom reak-

cijom Nemačke bez pomoći francuske revolucionarne vojske. Majnčki klub je uputio zahtev da se ova oblast prisajedini revolucionarnoj Francuskoj. U martu 1793. Konvent je proklamovao priključenje Majnčke republike Francuskoj. Članovi Majnčkog kluba su zbog toga bili optuženi od strane plemićkih reakcionara, a naročito od strane buržoaskih snaga, za «izdaju otadžbine». Majnčki klub, takođe, nije naišao na potrebnu podršku seljaštva i zanatlija. Dekretom francuskog Nacionalnog konventa od 15. decembra 1792. ukinuta je feudalna zavisnost, privilegije plemstva i klera kao i dotadašnje dažbine i porezi; ali dekret je istovremeno propisao polaganje kontribucija Francuskoj. To je predstavljalo stvarni uzrok nezadovoljstva i nerazpoloženja.

Zauzimanjem Majnca od strane pruske vojske u julu 1793. ukinuta je Majnčka republika. 451

- ⁵⁵⁴ Karl Liebknecht je od oktobra 1890. studirao prava na Berlinskom univerzitetu, jer je u proleće 1890. položio maturu u Lajpcigu. U martu 1893. završio je studije sa uspehom i u oktobru 1893. imenovan za sudskog pisara, pošto je položio još jedan viši ispit. 452
- ⁵⁵⁶ Pravobranilac Arthur Stadhagen je 1892. odlukom suda časti zbog svoje političke delatnosti sa socijaldemokratima bio isključen iz reda pravobranilaca. List «Vorwärts» je 19. novembra objavio odluku i dokumenta u vezi s njom. 452
- ⁵⁵⁸ «*In Geldfragen hörst die Gemütlichkeit auf*» (Kad je u pitanju novac prestaje sentimentalnost) – replika Davida Hansemanna, jednog od vođa rajnske liberalne buržoazije, na sednici prvog Ujedinjenog Lantaga 8. juna 1847. upućena na adresu pruskog kralja. 452
- ⁵⁵⁷ Wilhelm Liebknecht je u leto 1891. svojom brošuram *Die Emser Depesche oder Wie Kriege gemacht werden* razotkrio Bismarckovu politiku ratnih provokacija. Brošura je sadržala neka dokumenta o ovim provokacijama.
Emska depeša predstavlja saopštenje pruskog kralja Wilhelma I Bismarcku od 13. jula 1870. iz banje Ems o njegovom odbijanju francuskog zahteva da ne pristane na kandidaturu prestolonaslednika iz kuće Hohenzollern u Španiji. Bismarck je skratio depešu, falsifikovao i objavio u takvom stanju. Falsifikovana depeša je bila neposredni povod za objavu rata Nemačkoj od strane Francuske. U oktobru 1892. morao je Bismarck da zvanično prizna ovo falsifikovanje. 452 459
- ⁵⁵⁸ U novembru 1892. vlada je podnela rajhstagu predlog vojnog zakona, koji je već od ranije planiran. Predlog je predviđao veliko pojačanje vojske, posebno oficirskih i podoficirskih kadrova a time i povišenje vojnih izdataka. Predloženo pojačanje vojske trebalo je da bude veće nego sva pojačanja od 1874. do 1890. zajedno. Pod pritiskom antimilitarističkih masovnih akcija i zbog toga nastalih suprotnosti unutar vladajuće klase, rajhstag je raspušten. Novoizabrani rajhstag je konačno usvojio u julu 1893. samo neznatno izmenjeni predlog vojnog zakona, ali sa neznatnom većinom (vidi i nap. 474). 454 455 457 468 477 483
- ⁵⁵⁹ Liberalna vlada pod Gladstone-om nameravala je da parlamentu predloži nacrt zakona o samostalnoj upravi (Homerule) Irske. Home Rule Bill predložen je parlamentu februara 1893. i donji dom ga je usvojio; ali Gornji dom je odbio predlog isto kao i 1886 (vidi nap. 436). 454 455 457
- ⁵⁶⁰ Ovim pismom Engels odgovara na pismo Charles Bonnier-a od 2. decembra 1892. U njemu je Bonnier protestovao protiv odluke Berlinskog kongresa Socijaldemokratske partije Nemačke da se majski praznik bez objave obustave rada proslavi uveče 1. maja. 455
- ⁵⁶¹ U svom pismu od 2. decembra 1892. Charles Bonnier se saglašava sa namerom Engleza da se majski praznik kao i proteklih godina proslavi prve nedelje u maju. 455

- ⁵⁶² Misli se na članak Augusta Bebela *Die Maifeier und ihre Bedeutung*, koji je izašao u »Neue Zeite«, 11. Jg. 1892/93. 1. Bd., Nr. 14. 455
- ⁵⁶³ August Bebel je odgovorio 22. novembra 1892. na Engelsovu nedoumicu u odnosu na stav socijaldemokratske partijske štampe: »Ti si potpuno pogrešno obavješten kad govoriš o podržavljanju naše štampe. Svi listovi, bez razlike, su nezavisni, pa i oni koji su od nas dobili novac. Nikad nismo insistirali da se mešamo čak ni u rukovođenje, čak ni tamo gde je to bilo neophodno za interese Partije.« 457
- ⁵⁶⁴ Ovo se odnosi na članak Augusta Bebela *Der Parteitag der deutschen Sozialdemokratie*, koji je izašao u »Neue Zeite« 11. Jg. 1892/93., 1. Bd., Nr. 10. U njemu Bebel izveštava o radu Berlinskog kongresa (vidi nap. 489), pri čemu se navodezuje na odluke kongresa u Haleu i Erfurtu (vidi nap. 226). Poseban značaj on pridaje odluci Berlinskog kongresa da se majski praznik proslavi uveče 1. maja. 457
- ⁵⁶⁵ Misli se na »Rezoluciju o državnom socijalizmu i revolucionarnoj socijaldemokratiji« u kojoj se osuđuje tzv. državni socijalizam. Nju su predložili Wilhelm Liebknecht i Georg von Vollmar a Berlinski kongres ju je usvojio 18. novembra 1892. (vidi i nap. 489). 458
- ⁵⁶⁶ Pošto se tiraž časopisa »Neue Zeite« smanjio J. H. W. Dietz je predložio da se izdaje časopis za široku publiku; trebalo je ubaciti umetničku reviju i politički pregled, čime bi se ograničio teorijski deo časopisa. 458
- ⁵⁶⁷ Izvod iz pomenutog pisma Paula Lafargue-a je objavljen, bez pristanka autora, u listu »Vorwärts« 6. decembra 1892. pod naslovom *Man schreibt uns aus Paris über den Panama-Skandal*. 459
- ⁵⁶⁸ Socijaldemokratska frakcija rajshtaga je 27. novembra 1892. uputila Engelsu telegram povodom njegovog 72. rođendana, telegram su u ime frakcije potpisali August Bebel, Heinrich Meister i Paul Singer. 460
- ⁵⁶⁹ Ovo se odnosi na časopis »Zeitschrift für Social-und Wirtschaftsgeschichte«, koga su izdavali S. Bauer, C. Grünberg, L. M. Hartmann i E. Szanto; časopis izlazi od 1893. u Frajburgu i Lajpcigu. 461
- ⁵⁷⁰ Engels šalje Karlu Kautskom za časopis »Neue Zeite« članak *Novootkriveni slučaj grupnog braka* (vidi u 33. tomu ovog izdanja). Za ovaj članak Engels je kao izvor koristio izveštaj ruskog etnografa L. J. Šternberga o rezultatima proučavanja načina života i društvenog poretka sahalinskih Giljaka (Nivhena), koji je objavljen 14. oktobra 1892. u listu »Ruskije vedomosti«. Ovaj izveštaj je Engels s neznatnim odstupanjima od originala – on je precizirao neka mesta – skoro ceo uneo u svoj članak. 462
- ⁵⁷¹ U svom pismu od 24. novembra 1892. Paul Lafargue tvrdi: »Bebel se na međunarodnom planu uvek loše ponašao i ako ne pridobije na svoju stranu Liebknechta koji bi ga korigovao, biće nemoguć sporazum sa nemačkom Partijom.« 463
- ⁵⁷² *Slobodne pozornice* su nastale krajem osamdesetih, početkom devedesetih godina u mnogim velikim gradovima Evrope. Ovaj napredni pravac u zapadnoevropskoj umetnosti krajem 19. veka nastao je s zaoštravanjem socijalnih suprotnosti i jačanjem radničke klase. Slobodne pozornice su izražavale protest naprednih glumaca i dramatičara protiv konzervativizma državnih pozorišta i njihovog odvajanja od života i savremene umetnosti kao i protiv cenzure pozorišta. 466
- ⁵⁷³ Od ovog pisma sačuvan je i koverat sa sledećom adresom, koju je Engels napisao: Monsieur Pierre Lavroff, 328, rue St. Jacques, Paris, France. 468
- ⁵⁷⁴ P. L. Lavrov u svom pismu od 12. decembra 1892. zamolio je Engelsa da dopusti da se objavi pismo G. A. Lopatina članu Izvršnog komiteta Narodneje

Volje M. N. Ošaninu od 20. septembra 1883. U ovom pismu Lopatin je izneo sadržaj razgovora sa Engelsonom o izgledima revolucije u Rusiji, koji je vođen u Londonu 19. septembra 1883. 468

- ⁵⁷⁶ August Bebel je 13. decembra 1892. održao govor u rajhstagu prilikom debate o vladinom predlogu vojnog zakona (vidi nap. 558). On je raskrinkao ratnu politiku nemačkog militarizma, koja bi mogla da izazove evropski rat i uz to ukazao na to da ova ratna politika doprinosi pojačanoj eksploataciji naroda. Bebel je u ime socijaldemokratske frakcije rajhstaga odbacio predlog vojnog zakona.
- Bebel je 15. decembra 1892. govorio u rajhstagu o nacrtu *lex Heinze*. U svom govoru on je razobličio lažljivost i licemerstvo buržoaskog zakonodavstva o prostituciji.
- Lex Heinze* je dobio to ime posle 1891/92, nakon procesa podvođaču Heinzenu, koji je optužen za ubistvo i krađu. Ovaj slučaj je bio povod da se donesu zakoni protiv prostitucije. *Lex Heinze*, koji je podnet Rajhstagu 1891. predviđao je oštre kazne za podvođenje i dr.; on je usvojen tek 1900. nakon dugotrajnih rasprava. 472
- ⁵⁷⁶ Društvo Panamski kanal je 1888, uz pomoć podmićenih članova poslaničkog doma, dobilo dozvolu da prodaje srečke jednog lutrijskog zajma, uprkos tome što su postojeći francuski zakoni zabranjivali lutriju. 474 483
- ⁵⁷⁷ Ukazivanje na jedan deo rukopisa četvrtog toma *Kapitala*, koji sadrži *Teorije o višku vrednosti*. Ovaj deo Engels je dao Karlu Kautskom radi numeracije (upor. u 44. tomu ovog izdanja). Svoju nameru da *Teorije o višku vrednosti* izda kao četvrti tom *Kapitala* Engels nije mogao ostvariti. *Teorije o višku vrednosti* prvi put je objavio Karl Kautsky u periodu od 1905. do 1910. Ovo izdanje, međutim, sadrži čitav niz proizvoljnih izmena Marxovog rukopisa, pogrešan raspored materijala kao i priličan broj ispuštanja značajnih odeljaka. Novo izdanje *Teorija o višku vrednosti* na nemačkom jeziku priredio je Institut za marksizam-lenjinizam pri ZK SED i izašlo je 1956. do 1962. U okviru našeg izdanja *Teorije o višku vrednosti* su izašle kao 24, 25. i 26. tom. 476
- ⁵⁷⁸ O aferama Rimske banke napisao je Engels krajem januara 1893. članak *O italijanskoj Panami*, koji je izlazio u listu »Vorwärts« od 1. do 3. februara 1893 (vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 304 - 309). 482
- ⁵⁷⁹ Ova Engelsonova rečenica je objavljena kao fusnota uz pesmu radničkog pesnika Edwarda P. Meada *König Dampf*, koja je izašla u zbirci revolucionarne poezije *Buch der Freiheit*, koju je 1893. izdao Karl Henckell. Rečenica potiče iz Engelsonovog pisma Henckellu. Nije poznato da je ovo pismo sačuvano. Henckell je pripremio ovo izdanje po nalogu socijaldemokratske frakcije rajhstaga. On se obraća Engelsonu 2. novembra 1892. sa molbom da mu preporuči koje pesme da uvrsti u ovu zbirku. Istovremeno moli Engelsona da preda neka pisma engleskim naprednim pesnicima Algernon Charles Swinburne-u i William Morrisu. Engels je očigledno odgovorio na ovu molbu. U zbirci *Buch der Freiheit*, u kojoj se nalaze pesme Swinburne-a, Morrisa, Goethea, Heinea, Šilera, Byrona, Puškina, Rilejeva, Njekrasova, Mickieviča i dr., objavljen je Engelsonov prevod pesme *König Dampf* i starodanske narodne pesme *Herr Tidmann*. 484
- ⁵⁸⁰ Ovo pismo, koje odražava borbu revolucionarnih marksističkih snaga pod Engelsonovim vodstvom za jedinstvo međunarodnog radničkog pokreta, upućeno je, dotada najvećoj masovnoj organizaciji američkih radnika, American Federation of Labor (vidi nap. 29). Slična pisma poslata su i u druge zemlje. Predlog da svaka zemlja imenuje sekretara za međunarodne veze, naišao je na veliki odjek; Eleanor Marx-Aveling je 26. marta 1891. pisala o tome Samuelu Gompersu i nabrojala imena već imenovanih sekretara iz 10 zemalja.
- Pisma su imala sledeće štampano zaglavlje: National Union of Gasworkers and General Labourers of Great Britain and Ireland. Registered Office - 144,

Barking Road, E. W. Watkinson: President. W. Byford, Treasurer, W. Thorne, General Secretary. W. H. Ward, Assistant Secretary. 487

- ⁵⁸¹ Ukazivanje na majske demonstracije 1890. u Londonu. O njima Engels izveštava u članku *4. maj u Londonu* (vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 50 - 54). 488
- ⁵⁸² Paul Lafargue u svom pismu od 17. aprila 1892, u kome se razračunava sa pismom Adolpha Smitha, objavljenom u listu «Daily Chronicle» od 11. aprila 1892. istupa protiv insistiranja London Trades Councila na rascepu majskih demonstracija u Londonu i na izolaciju Legal Eight Hours League. On je nedvosmisleno stavio do znanja da francuski revolucionarni socijalisti ne odobravaju ove pokušaje Trades Councila, i ispoljava svoju saglasnost sa Ligom. Lafargue-ovo pismo je objavljeno u listu «Daily Chronicle» 22. aprila 1892. On je poricao da je on, odnosno da su posibilisti, sa kojima se dogovarao o odlasku francuske delegacije na majske demonstracije, koje je planirao londonski Trades Council, zainteresovani za rascep majskih demonstracija u Londonu; istovremeno on se upustio u žestoke napade na Legal Eight Hours League, koji su vodili engleski marksisti. 490
- ⁵⁸³ Ova pesma napisana je nepoznatim rukopisom. Engels ju je potpisao olovkom.

Literatura

A. Spisak citiranih i pomenutih dela i članaka Marxa i Engelsa

- Marx, Karl, *Beda filozofije*. Odgovor na »Filozofiju bede« gospodina Proudhona (*Dela*, tom 7, str. 51 - 144.)
- Das Elend der Philosophie. Antwort auf Proudhons »Philosophie des Elends«, Deutsch von E. Bernstein und K. Kautsky. Mit Vorwort und Noten von Friedrich Engels. Stuttgart 1885. 97 307
 - Das Elend der Philosophie. Antwort auf Proudhons »Philosophie des Elends«. Deutsch von E. Bernstein und K. Kautsky. Mit Vorwort und Noten von Friedrich Engels. 2. Aufl., Stuttgart 1892. 97 107 161 218 248 267 307 308
 - Misère de la philosophie. Réponse à la philosophie de la misère de M. Proudhon. Paris, Bruxelles 1847. 100
 - *Druga adresa Generalnog veća Medunarodnog udruženja radnika o francusko-pruskom ratu*. (*Dela*, tom 28, str. 219 - 225.)
 - Second address of the General Council of the International Working-Men's Association on the war. To the members of the International Working-Men's Association in Europe and United States. [London 1870] 36 46 417
 - *Gospodin Vogt*. (*Dela*, tom 17, str. 301 - 557.)
 - Herr Yobt. London 1860. 401 411 416
 - *Govor o slobodnoj trgovini održan 9. januara 1848. u Demokratskom društvu u Briselu*. (*Dela*, tom 7, str. 364 - 375.) U: Zwei Reden über die Freihandels- und Schutzzollfrage von Karl Marx aus dem Französischen übersetzt und mit einem Vorwort und erläuternden Anmerkungen versehen von J. Weydemeyer. Hamm 1848 (vidi i nap. 34). 15 97
 - *Gradanski rat o Francuskoj*. Adresa Generalnog veća Medunarodnog udruženja radnika. (*Dela*, tom 28, str. 253 - 293.)
 - Der Bürgerkrieg in Frankreich. Adresse des Generalraths der Internationalen Arbeiter-Association. Dritte deutsche Auflage vermehrt durch die beiden Adressen des Generalraths über den deutsch-französischen Krieg und durch eine Einleitung von Friedrich Engels. Berlin 1891. 36 46 48
 - *Instrukcije delegatima privremenog Centralnog veća za pojedina pitanja*. (*Dela*, tom 27, str. 154 - 161.)
 - Instructions for the Delegates of the Provisional General Council. U: The International Courier od 20. februara i 13. marta 1867. i Le Courier international od 9. i 16. marta 1867. 73

- *Kapital. Kritika političke ekonomije*. Prvi tom. Knjiga I: Proces proizvodnje kapitala. (Dela, tom 21.)
- Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 1. Buch 1: Der Produktionsprozess des Kapitals. Hamburg 1867. 72 112 166 199 220 282 315 387 396 401
- Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 1. Buch. 1: Der Produktionsprozess des Kapitals. 3. verm. Aufl., Hamburg 1883. 207
- Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 1. Buch 1: Der Produktionsprozess des Kapitals. 4. durchges. Aufl., Hamburg 1890. 10 15 25 36 46 59 64 431
- Capital: a critical analysis of capitalist production. Transl. from the 3rd German ed. by Samuel Moore and Edward Aveling and ed. by Frederick Engels. Vol. 1 - 2. London 1887. 60
- Capital: a critical analysis of capitalist production. Translated from the third German edition, by Samuel Moore and Edward Aveling. And edited by Frederick Engels. New York [1890]. 25 96
- *Kapital. Kritika političke ekonomije*. Drugi tom. Knjiga II: Prometni proces kapitala. (Dela, tom 22.)
- Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 2. Buch 2: Der Cirkulationsprozess des Kapitals. Hrsg. von Friedrich Engels. Hamburg 1885. 41 59 431
- Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 2. Buch 2: Der Cirkulationsprozess des Kapitals. 2. verm. Aufl., Hamburg 1893. 434 454 460
- *Kapital. Kritika političke ekonomije*. Treći tom. Knjiga III: Celokupni proces kapitalističke proizvodnje. (Dela, tom 23.)
- Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 3. Buch 3: Der Gesamtprozess der kapitalistischen Produktion. Hrsg. von Friedrich Engels. Hamburg 1894. 44 49 53 71 73 81 95 107 108 110 114 115 126 135 142 156 168 173 186 199 207 213 215 218 226 245 248 250 258 263 268 273 281 312 319 338 372 387 411 416 420 421 426 429 431 432 434 444 448 453 454 461 468 475 476 483
- *Lord Palmerston, IV i V*. (Dela, tom 12, str. 309 - 320)
- Palmerston, what has he done? London 1854. 411
- *Najamni rad i kapital*. (Dela, tom 9, str. 332 - 352.) U: Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie, od 5 - 8. i 11. aprila 1849.
- Lohnarbeit und Kapital. Separat-Abdruck aus der »Neuen Rheinischen Zeitung« vom Jahre 1849. Mit einer Einleitung von Friedrich Engels. Berlin 1891. 36 46 54 103
- Capitale e salario colla biografia dell'autore e con una introduzione di F. Engels. Prima traduzione italiana di P. Martignetti. Milano 1893. 103
- *O P. - J. Proudhon*. (Dela, tom 27, str. 20 - 26.)
- Ueber P. J. Proudhon. U: Der Social-Demokrat, od 1, 3. i 5. februara 1865 (vidi i nap. 375). 267
- *Otkrića o komunističkom procesu u Kelnu*. (Dela, tom 11, str. 333 - 374.)
- Enthüllungen über den Kommunisten-Prozeß zu Köln. Basel 1853. 152
- *Pisma iz časopisa »Deutsch-Französische Jahrbücher«*. (Dela, tom 3, str. 113 - 122.)

- Ein Briefwechsel von 1843. U: Deutsch-Französische Jahrbücher, Paris 1844 (vidi i nap. 494). 389 392
 - *Pismo Engelsu od 25. jula 1877.* (*Dela*, tom 41, str. 52 - 54.) (Vidi i nap. 492.) 387
 - *Pismo redakciji časopisa »Otačestvenie zapiski«.* (*Dela*, tom 30, str. 91 - 95.) 262
 - *Pismo Wilhelmu Brackeu.* (*Dela*, tom 30, str. 11/12.) 17 62 64 67 76
 - *Prilog kritici političke ekonomije.* (*Dela*, tom 20, str. 335 - 459.)
 - Zur Kritik der Politischen Oekonomie. Erstes Heft. Berlin 1859. 41 59
 - *Primjedbe uz program njemačke radničke partije.* (*Dela*, tom 30, str. 13 - 27.)
 - Zur Kritik des sozialdemokratischen Parteiprogramms. U: Die Neue Zeit. 9. Jg. 1890/91. 1. Bd. Nr. 18 (vidi i nap. 5). 5 8 10 18 22 25 28 32 36 44 50 75 - 80 97 155 200
 - Randglossen zum Programm der deutschen Arbeiterpartei. U: Vorwärts, od 1. i 3. februara 1891. Beilagen (vidi i nap. 50). 18 22
 - Zur Kritik des sozialdemokratischen Parteiprogramms. U: Sächsische Arbeiter-Zeitung od 6, 7, 10. i 12. februara 1891 (vidi i nap. 5 i 74). 32
 - *Protektionisti, pristalice slobodne trgovine i radna klasa.* (*Dela*, tom 7, str. 239 - 241.) U: Zwei Reden über die Freihandels und Schutzzollfrage von Karl Marx aus dem Französischen übersetzt und mit einem Vorwort und erläuternden Anmerkungen versehen von J. Weydemeyer. Hamm 1848 (vidi i nap. 34). 15 97
 - *Prva adresa Generalnog veća Međunarodnog udruženja radnika o francusko-pruskom ratu.* (*Dela*, tom 28, str. 3 - 8.)
 - The General Council of the International Workingmen's Association on the war. To the members of the International Workingmen's Association in Europe and United States. [London 1870.] 36 46 417
 - La guerre. Manifeste du Conseil général de l'Association internationale des travailleurs aux membres de l'Association internationale des travailleurs en Europe et aux États-Unis. Genève [1870]. 417
 - *Teorije o višku vrednosti.* (Četvrti tom »Kapitala«.) (*Dela*, tomovi 24 - 26.) (Vidi i nap. 577.) 476
 - *Vitez plemenite svesti.* (*Dela*, tom 12, str. 397 - 422.)
 - Der Ritter vom edelmüthigen Bewußtsein. [New York 1854.] 402 411
- Engels, Friedrich, *Bakunjinisti na djelu.* Spomenica o ustanku u Španjolskoj u ljeto 1873. godine. (*Dela*, tom 29, str. 385 - 398.)
- Die Bakunisten and der Arbeit. Denkschrift über den letzten Aufstand in Spanien. [Leipzig 1873.] 399
 - *Carl Schorlemmer.* (*Dela*, tom 33, str. 264 - 266.)
 - Karl Schorlemmer. U: Vorwärts, od 3. jula 1892. 323 324 332 334 336 349
 - *Intervju Friedricha Engelsa dopismiku lista »L'Éclair«* 1. aprila 1892. (*Dela*, tom 33, str. 449 - 458.)
 - L'Anarchie. Entrevue avec le socialiste allemand Engels. U: L'Éclair, od 6. aprila 1892. 272
 - *Izbjeglička literatura. V. O društvenim odnosima u Rusiji.* (*Dela*, tom 29, str. 449 - 458.)

- Soziales aus Rußland. Leipzig 1875. 399
- *Nemački seljački rat.* (Dela, tom 10, str. 275 - 348.) U: Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue. Fünftes und sechstes Heft. Hamburg 1850. 81
- *Novootkriveni slučaj grupnog braka.* (Dela, tom 33, str. 298 - 300.) U: Die Neue Zeit. 11. Jg. 1892/93. 2. Bd. Nr. 12 (vidi i nap. 570). 462
- *O Briselskom kongresu i starju u Evropi.* (Iz jednog pisma Paulu Lafargue-u.) (Dela, tom 33, str. 205 - 206.)
 - U: Vorwärts, od 16. septembra 1891. 139
 - Le congrès de Bruxelles. U: Le Socialiste, od 12. septembra 1891. 139
- *Odgovor uvaženom Giovanni-u Bovio.* (Dela, tom 33, str. 236 - 238.)
 - Federico Engels - Giovanni Bovio. U: Critica Sociale, od 16. februara 1892 (vidi i nap. 335). 235 242 245
- *O polemici Brentana protiv Marxa zbog navodnog falsifikovanja citata.* Istorijat i dokumenti. (Dela, tom 33, str. 77 - 157.)
 - In Sachen Brentano contra Marx wegen angeblicher Zitatsfälschung. Geschichtserzählung und Dokumente. Hamburg 1891. 5 30 46 59 64 72 97
- *Položaj radničke klase u Engleskoj.* Na osnovu sopstvenih posmatranja i autentičnih izvora. (Dela, tom 4, str. 110 - 327.)
 - Die Lage der arbeitenden Klasse in England. Nach eigener Anschauung und authentischen Quellen. Leipzig 1845. 107 108 226 281 282 283 287
 - Die Lage der arbeitenden Klasse in England. Nach eigener Anschauung und authentischen Quellen. 2. durchges. Aufl., Stuttgart 1892. 282 - 284 287 289 294 317 371 372 388 420 481
 - The condition of the working class in England in 1844. With appendix written 1886, and preface 1887. Transl. by Florence Kelley-Wischnewetzky. New York 1887. 155 161 282
 - The condition of the working-class in England in 1844. Translated by Florence Kelley-Wischnewetzky. London, Swan Sonnenschein and Co., 1892. 155 161 207 213 215 267 269 282 383
- *Poreklo porodice, privatne svojine i države.* (Dela, tom 32, str. 20 - 140.)
 - Der Ursprung der Familie, des Privateigenthums und des Staats. Im Anschluß an Lewis H. Morgan's Forschungen. Hottingen-Zürich 1884. 97 100
 - Der Ursprung der Familie, des Privateigenthums und des Staats. Im Anschluß an Lewis H. Morgan's Forschungen. 4. Aufl., Stuttgart 1892. 34 42 45 46 48 49 54 64 65 73 81 89 92 95 97 102 103 107 111 114 116 128 142 143 161 195 263 267 268 299
 - L'origine della famiglia, della proprietà privata e dello stato. Versione riveduta dell'autore, di P. Martignetti. Benevento 1885. 61
 - L'origine de la famille, de la propriété privée et de l'état. Trad. française par Henri Ravé. Paris 1893. 45 46 54 64 65 72 97 98 99 111 276 299
- *Происхождение семьи, частной собственности и государства.* (Переводъ съ 4-го нѣмецкаго изданія С. - Петербургъ 1894. 268
- *Pozdravna adresa francuskim radnicima povodom 21. godišnjice Pariske komune.* (Dela, tom 33, str. 241/242.)
 - Citoyennes et citoyens. U: Le Socialiste, od 26. marta 1892. 260

- *Predgovor četvrtom izdanju (1891) »Porekla porodice, privatne svojine i države«.* (Dela, tom 33, str. 180 - 188.)
- Vorwort zur vierten Auflage. U: Friedrich Engels: Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats. 4. Aufl., Stuttgart 1892. 97 99 102 108 111 128
- Zur Urgeschichte der Familie (Bachofen, McLennan, Morgan). U: Die Neue Zeit. 9. Jg. 1890/91. 2. Bd. Nr. 41. 97 99 102 111
- *Predgovor četvrtom nemačkom izdanju (1891) »Razvitka socijalizma od utopije do nauke«.* (Dela, tom 33, str. 179.)
- Vorwort zur vierten Auflage. U: Friedrich Engels: Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft. 4. Aufl., Berlin 1891. 34 81
- *Predgovor [drugom tomu »Kapitala«].* (Dela, tom 22, str. 9 - 25.)
- Vorwort. U: Karl Marx: Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 2. Buch 2: Der Circulationsprocess des Kapitals. Hrsg. von Friedrich Engels. Hamburg. 1885. 46
- *Predgovor drugom nemačkom izdanju (1892) »Položaja radničke klase u Engleskoj«.* (Dela, tom 33, str. 267 - 278.)
- Vorwort. U: Friedrich Engels: Die Lage der arbeitenden Klasse in England. 2. durchges. Aufl., Stuttgart 1892. 282 284 371 420
- Elezioni operaie a Londra. U: Critica Sociale, od 16. oktobra 1892. 420
- *Predgovor drugom poljskom izdanju (1892) »Manifesta Komunističke partije«* (Dela, tom 33, str. 239 - 240.)
- Przednowa do 2-go wydania polskiego. U: K. Marks i Fr. Engels: Manifest komunistyczny. Wydanie drugie. Londyn 1892. 236
- *Predgovor engleskom izdanju (1892) »Položaja radničke klase u Engleskoj«.* (Dela, tom 33, str. 225 - 235.)
- Preface. U: Friedrich Engels: The Condition of the working-class in England in 1844. London 1892. 215 281
- A proposito della lotta di classe. (Dedicato ai nostri socialisti »ragionevoli ed »umanitari«.) U: Critica Sociale, od 16. aprila 1892. 281
- *Predgovor prvom nemačkom izdanju »Bede filozofije« Karla Marxa.* (Dela, tom 32, str. 142 - 152.)
- Vorwort. U: Karl Marx: Das Elend der Philosophie. Antwort auf Proudhon's »Philosophie des Elends«. Deutsch von E. Bernstein u. K. Kautsky, 2. Aufl. Stuttgart 1892. 218 267
- *Predgovor za Marxovu »Kritiku gotskog programa«.* (Dela, tom 33, str. 74 - 75.)
- Zur Kritik des sozialdemokratischen Parteiprogramms. Aus dem Nachlaß von Karl Marx. U: Die Neue Zeit. 9. Jg. 1890/91. 1. Bd. Nr. 18. 5 8
- *Prekrat u nauci koji je izvršio gospodin Eugen Dühring.* (Dela, tom 31, str. 7 - 248.)
- Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft. 2. Aufl., Zürich 1886. 459
- *Razvitak socijalizma od utopije do nauke.* (Dela, tom 30, str. 157 - 188.)
- Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft 4. vervollst. Aufl., Berlin 1891. 36 46 48 81 98 275 276

- Socialisme utopique et socialisme scientifique. Traduction française par Paul Lafargue. Paris 1880. 45
- Il socialismo utopico e il socialismo scientifico. Benevento 1883. 60 61
- Socialism utopian and scientific. U: The People. Nr. 1, New York 1891 (vidi i nap. 238). 142 154
- Socialism utopian and scientific. Translated by Edward Aveling... With a special introduction by the author. London, Swan Sonnenschein and Co., New York: Charles Scribner's sons. 1892. 154 161 207 213 215 218 238 240 268 274 - 276 279 281 315 331 383 392 410 481
- Socialismo utopistico e socialismo scientifico. Traduzione di Pasquale Martignetti. Milano, Flaminio Fantuzzi, 1892. 60 281 309
- *Socijalizam u Nemačkoj*. (Dela, tom 33, str. 207 - 220.) U: Die Neue Zeit. 10. Jg. 1891/92. 1. Bd. Nr. 19 (vidi i nap. 240). 215 216 218 225 228 245 248 251 258 268
- Socialismul in Germaniea. U: Critica socială. Nr. 2 i 3 1892. 246 258 268
- L'imminente trionfo del socialismo in Germania. Il partito socialista tedesco e la pace. U: Critica Sociale, od 16. januara i 1. februara 1892. 216 228 246 258 268
- Socyjalism w Niemczeh. U: Przedświt, od 13. i 20. februara 1892. 246 258 268
- Le socialisme en Allemagne. U: Almanach du Parti Ouvrier pour 1892. Lille 1892 (vidi i nap. 240). 153 159 163 172 211 215 216 229 258 338 423 424
- Socialism in Germany. U: The People, 1892. 258 268
- *Uredništvo lista »Berliner Volks-Tribüne«*. (Dela, tom 33, str. 293 - 297.) U: Berliner Volks-Tribüne, od 19. novembra 1892 (vidi i nap. 540). 439
- *Uvod za englesko izdanje (1892) spisa »Razvitak socijalizma od utopije do nauke«*. (Dela, tom 33, str. 244 - 262.)
- Ueber historischen Materialismus. U: Die Neue Zeit. 11. Jg. 1892/93. 1. Bd. Nr. 1 i 2 (vidi i nap. 388). 275 279 281 309 322 331 357 372 376 387 411
- Introduction. U: Friedrich Engels: Socialism utopian and scientific. London 1892. 215 238 268 272 274 276 281 309 331 376 387 481
- *Uvod za »Gradanski rat u Francuskoj«* (izdanje od 1891). (Dela, tom 33, str. 160 - 169.)
- Einleitung. U: Karl Marx: Der Bürgerkrieg in Frankreich. Adresse des Generalraths der Internationalen Arbeiter-Assoziation. 3. deutsche Aufl., Berlin 1891. 34 36 46 48 59 81
- Ueber den Bürgerkrieg in Frankreich. U: Die Neue Zeit. 9. Jg. 1890/91. 2. Bd. Nr. 28. 47 59
- *Uvod za Marxov »Najamni rad i kapital«* (izdanje od 1891). (Dela, tom 33, str. 172 - 178.)
- Einleitung. U: Karl Marx: Lohnarbeit und Kapital. Separatabdruck aus der »Neuen Rheinischen Zeitung« vom Jahre 1849. Berlin 1891. 34 36 46 48
- *Uz četvrto izdanje [prvog toma »Kapitala«]*. (Dela, tom 21, str. 35 - 39.)
- Zur vierten Auflage. U: Karl Marx: Das Kapital. Kritik der politischen

- Oekonomie. Bd. 1. Buch 1: Der Produktionsprozess des Kapitals. 4. durchges. Aufl. Hrsg. von Friedrich Engels. Hamburg 1890. 46
- *Uz drugo [nemačko] izdanje »Bede filozofije« Karla Marxa.* (Dela, tom 33, str. 243.)
- Zur zweiten Auflage. U: Karl Marx: Das Elend der Philosophie. Antwort auf Proudhon's »Philosophie des Elends«. Deutsch von E. Bernstein und Karl Kautsky, 2. Aufl., Stuttgart 1892. 267
- Marx, Karl i Friedrich Engels, *Manifest Komunističke partije.* (Dela, tom 7, str. 377 - 405.)
- Manifest der Kommunistischen Partei. Veröffentlicht im Februar 1848. London. 60 236 357
- Manifesto of the Communist Party. Authorized English Translation. Edited and Annotated by Frederick Engels. London 1888. 60
- Il Manifesto del Partito Comunista 1847. Milano 1891. 48
- Il Manifesto del Partito Comunista (1848). U: Lotta di Classe, od 17 - 18. septembra, 1 - 2, 15 - 16, 22 - 23. oktobra, 5 - 6, 12 - 13, 19 - 20. novembra, 3 - 4, 10 - 11, 17 - 18. i 24 - 25. decembra 1892. 43 44
- *Nemačka ideologija.* Kritika najnovije nemačke filozofije u licu njenih predstavnika Feuerbacha, B. Bauera i Stirnera i nemačkog socijalizma u licu raznih njegovih proroka. (Dela, tom 6, str. 13 - 451.) 35
- *Pismo Odboru Socijaldemokratske radničke partije.* (Dela, tom 28, str. 217 - 218.)
- U: Manifest des Ausschusses der social-demokratischen Arbeiterpartei, od 5. septembra 1870 (Flugblatt). Braunschweig 1870. 417

B. Spisak citiranih i pomenutih radova drugih autora

I. Dela i spisi

- Adler, Victor, [*Rede auf dem Berliner Parteitag der Sozialdemokratischen Partei Deutschland.*] U: Vorwärts, od 18. novembra 1892, Beilage. 442
- Die Verkehrsanlagen von Groß-Wien und die Wiener Arbeiter. U: Arbeiter-Zeitung, od 8. januara 1892 (vidi i nap. 338). 240
- Ahlwardt, Hermann, *Neue Enthüllungen. Judenflinten.* Dresden 1892 (vidi i nap. 424). 318
- Anti-Richter - vidi Mehring, Franz, *Herrn Eugen Richters Bilder aus der Gegenwart...*
- Anzengruber, L[udwig], *Der G'wissenswurm. Bauernkomödie mit Gesang in drei Akten.* [Wien 1874.] 319
- Audorf, Jacob, *Lied der deutschen Arbeiter* (vidi i nap. 140). 79 200
- A[udorf, Jacob], *Zwanglose Wochenplauderei.* U: Hamburger Echo, od 18. oktobra 1891. 200
- Auer, Ignaz, [*Rede auf dem Erfurter Parteitag der Sozialdemokratischen Partei Deutschland.*] U: Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der Sozial-

- demokratischen Partei Deutschlands. Abgehalten zu Erfurt od 14. do 20. oktobra 1891. Berlin 1891. 155 157 161
- August Bebel der Arbeiter-Bismarck. *Von einem Socialisten*. Berlin [1890] (vidi i nap. 300). 194
- Aveling, Edward, *The cholera and the Hamburg socialists*. U: *The Pall Mall Gazette*, od 16. septembra 1892. 392
- *Discord in 'The Internationale'*. Continental opinion on the British Trades Unionists. U: *The Pall Mall Gazette*, od 11. oktobra 1892 (vidi i nap. 504). 403 419
- [Izjava protiv Gilles-a.] U: *Vorwärts*, od 10. i 11. septembra 1891 (vidi i nap. 221). 132
- *The proposed Eight Hours Congress. Boycott by foreign workers*. U: *The Workman's Times*, od 15. oktobra 1892. 419
- *The Students' Marx. An Introduction to the Study of Karl Marx' Capital*. London 1892 (vidi i nap. 458). 348
- Aveling, Edward, und Eleanor Marx-Aveling, *Die Wahlen in Großbritannien*. U: *Die Neue Zeit*. 10. Jg. 1891/92, 2. Bd., Nr. 45 (vidi i nap. 462). 341 346 357 360 371 377
- Bachofen, J[ohann] J[acob], *Das Mutterrecht*. Eine Untersuchung über die Gynaikokratie der alten Welt nach ihrer religiösen und rechtlichen Natur. Stuttgart 1861. 99
- Barth, Paul, *Die Geschichtsphilosophie Hegel's und der Hegelianer bis auf Marx und Hartmann*. Leipzig 1890. 109 110
- Bax, E[rnest] Belfort, *The German party- its misfortunes and its faults*. U: *Justice*, od 27. juna 1891 (vidi i nap. 187). 108
- *Internecine divisions in the socialist Party*. U: *Justice*, od 18. juna 1892 (vidi i nap. 425). 318 340
- Bebel, August, [*Die europäische Lage und der Sozialismus*.] U: *Vorwärts*, od 8. oktobra 1891 (vidi i nap. 255). 156
- *Die Frau in der Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft*. Zürich 1883. 42 46 64
- *La femme dans le passé, le présent et l'avenir*. Traduction française par Henri Ravé. Paris 1891. 42 46 64 99
- *Ein internationaler Kongreß für den Achtstundentag*. U: *Die Neue Zeit*. 11. Jg. 1892/93. 1. Bd., Nr. 2 (vidi i nap. 503). 400 402 410 414
- *Die Maifeier und ihre Bedeutung*. U: *Die Neue Zeit*. 11. Jg. 1892/93. 1. Bd., Nr. 14. 455
- Bebel, A[ugust], *Der Parteitag der deutschen Sozialdemokratie*. U: *Die Neue Zeit*. 11. Jg. 1892/93. 1. Bd., Nr. 10 (vidi i nap. 564). 457
- Bebel, August, [*Rede auf dem Berliner Parteitag der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands*.] U: *Vorwärts*, od 18. novembra 1892. (vidi i nap. 544). 442
- [*Rede auf dem Erfurter Parteitag der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands*.] U: *Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands*. Abgehalten zu Erfurt od 14. do 20. oktobra 1891. Berlin 1891. 155 157
- [*Rede im Reichstag vom 28. November 1891*.] U: *Vorwärts*, od 29. novembra

- 1891, Beilage, i u: Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags. VIII. Legislaturperiode. I. Session 1890/92. Fünfter Band. 129. Sitzung am 28. November 1891. Berlin 1892. 192 196
- [Rede im Reichstag vom 12. Februar 1892.] U: Vorwärts, od 13. februara 1892, Beilage, i u: Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags. VIII. Legislaturperiode. I. Session 1890/92. Sechster Band. 170. Sitzung am 12. Februar 1892. Berlin 1892 (vidi i nap. 347). 244 245
- [Rede im Reichstag vom 15. Februar 1892.] U: Vorwärts, od 16. februara 1892, Beilage, i u: Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags. VIII. Legislaturperiode. I. Session 1890/92. Sechster Band. 172. Sitzung am 15. Februar 1892. Berlin 1892 (vidi i nap. 348). 245
- [Rede im Reichstag vom 13. Dezember 1892.] U: Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags. VIII. Legislaturperiode. II. Session 1892/93. Erster Band. 14. Sitzung am 13. Dezember 1892. Berlin 1893 (vidi i nap. 575). 472
- [Rede im Reichstag vom 15. Dezember 1892.] U: Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags. VIII. Legislaturperiode. II. Session 1892/93. Erster Band. 16. Sitzung am 15. Dezember 1892. Berlin 1893 (vidi i nap. 575). 472
- [Bebel, August], *Die Reichstagswahl in Stolp-Lauenburg*. U: Vorwärts, od 1. novembra 1891 (vidi i nap. 280). 179
- B[ebel] A[ugust], *Die russische Anleihe*. U: Vorwärts, od 27. septembra 1891. 136
- Bericht des Partei-Vorstandes an den Parteitag zu Berlin 1892*. U: Vorwärts, od 4. novembra 1892, Beilage. 435 437 460
- [Bernstein, Eduard,] *Arbeiterschutz-Gezetz-Reformen in England*. U: Vorwärts, od 7, 17, i 20. marta 1891. 50
- Bernstein, Eduard, *Briefe aus England*. U: Die Neue Zeit. 9. Jg. 1890/91. 2. Bd., Nr. 25. 50
- B[ernstein], E[duard], *Briefe aus England*. U: Die Neue Zeit. 9. Jg. 1890/91. 2. Bd., Nr. 50. 139
- Der Entwurf des neuen Parteiprogramms. IV. U: Die Neue Zeit. 9. Jg. 1890/91. 2. Bd., Nr. 52 (vidi i nap. 223). 134 139
- Bernstein, Eduard, *Ferdinand Lassalle und seine Bedeutung in der Geschichte der Sozialdemokratie*. U: Ferdinand Lassalle: Reden und Schriften. Neue Gesamtausgabe. Bd. 1. Berlin 1892 (vidi i nap. 80). 101 102 139 145 161 174 200 214
- Ferdinand Lassalle as a social reformer. Translated by Eleanor Marx-Aveling. London 1893 (vidi i nap. 263). 161
- Die soziale Doktrin des Anarchismus. III. Proudhon und der Mutualismus. U: Die Neue Zeit. 10. Jg. 1891/92. 2. Bd., Nr. 45, 46 i 47 (vidi i nap. 466). 361 365 378
- Die Bibel oder die ganze Heilige Schrift des alten und neuen Testaments, nach der deutschen Übers. Martin Luthers*. 363
- Briefe des Paulus an die Korinther (vidi i nap. 473). 366
- Evangelium des Matthäus. 388
- Blaschko, A[lfred], *Die moderne Prostitution*. U: Die Neue Zeit, 10. Jg. 1891/92. 2. Bd., Nr. 27 i 32. 473
- Boisguillebert, [Pierre Le Pesant], *Le détail de la France*. In: *Économistes financiers*

- du XVIIIe siècle. Précédés de notices historiques sur chaque auteur, et accompagnés de commentaires et de notes explicatives, par M. Eugène Daire. Paris 1843. 262
- Bovio, Giovanni, *Subsecta*. U: Critica Sociale, od 1. marta 1892 (vidi i nap. 373). 266
- Brissac, Henri, *La société collectiviste*. Paris 1892. 273
- Burrows, Herbert, *The International Labor Congress*: U: The Star, od 25. juna 1891 (vidi i nap. 182). 105
- *The International Labor Congress*. U: The Star, od 2. jula 1891. 115
- 10e congrès national du Parti Ouvrier. Résolutions. Congrès international de Zurich U: Le Socialiste, cd 4. oktobra 1892 (vidi i nap. 480). 403 405
- [Crawford, Emily,] *The French ministry*. U: The Daily News, od 9. novembra 1891. 176
- Cunow, Heinrich, *Die altpreussischen Dorf- und Markgenossenschaften*. U: Das Ausland. Wochenschrift für Erd- und Völkerkunde, od 20, 27. oktobra i 3. novembra 1890. 27 97 248
- Cyclopaedia* – vidi *The New American Cyclopaedia*
- Dahn, Felix, *Urgeschichte der germanischen und romanischen Völker*. Mit Illustr. und Kt., Bd. 1 - 4, Bln. 1881 - 1889. 46
- Dante, Alighieri, *Die Göttliche Komödie*. 129
- La Démocratie Socialiste Allemande devant l'histoire*. Lille 1893 (vidi i nap. 521). 429 434
- Department of the interior, census office*. Compendium of the tenth census (June 1, 1880). P. 1 - 2. Washington 1883. 50
- Department of the interior, census office*. Compendium of the eleventh census: 1890. P. 1 - 3. Washington 1892 bis 1897. 50
- Dumas, Alexandre [père], *Vingt ans après*. 364
- Field, Arthur, *The International Labor Congress*. U: The Star, od 23. juna 1891 (vidi i nap. 182). 105
- *The International Labor Congress*. U: The Star, od 27. juna 1891. 115
- Fireman, P[eter], *Kritik der Marx'schen Werttheorie*. U: Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik ... 3. Folge, Bd. 3. Jena 1892. 207 387
- Fischer, Richard, [Rede auf dem Erfurter Parteitag der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands.] U: Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands. Abgehalten zu Erfurt od 14. do 20. oktobra 1891. Berlin 1891. 155 157 161
- Fleischmann, Adolf, *Rechtszustände in Ost-Afrika*. Eine juristisch-ethnologische Studie. U: Das Ausland. Wochenschrift für Erd- und Völkerkunde, od 20. i 27. oktobra 1890. 97
- Friedrich II., *Aus der Instruction für die Generalmajors von der Cavallerie (14. August 1748)*. U: Die Werke Friedrichs des Großen. Sechster Band: Militärische Schriften, hrsg. von Gustav Berthold Volz, deutsch von Friedrich von Oppeln-Bronikowski, Berlin 1913. 80

- Fullarton, John, *On the regulation of currencies; being an examination of the principles, on which it is proposed to restrict, within certain fixed limits, the future issues on credit of the Bank of England, and of the other banking establishments throughout the country.* 2nd ed., with corr. and add. London 1845. 387
- Gilles, F[erdinand], *The independent socialists in Germany.* U: Justice, od 26. decembra 1891. 207 208
- Giraud-Teulon, A[lexis], *Les origines de la famille.* Questions sur les antécédents des sociétés patriarcales. Genève-Paris 1874. 92 93
- *Les origines du mariage et de la famille.* Genève-Paris 1884. 92 93
- Guesde, Jules, *Briefe aus Frankreich.* U: Vorwärts, od 28. i 30. januara 1891 (vidi i nap. 48). 17 28
- *Une interpellation nécessaire.* U: Le Socialiste, od 14. januara 1891 (vidi i nap. 17). 11
- G[uesde], J[ules], *Vive l'Internationale!* U: Le Socialiste, od 16. oktobra 1892. 413
- Guesde, Jules, und Paul Lafargue, *Paris, le 12 mai 1892.* U: Le Socialiste, od 15. maja 1892. 296
- Haller, Carl Ludwig von, *Restauration der Staats-Wissenschaft oder Theorie des natürlicheselligen Zustands der Chimäre des künstlich-bürgerlichen entgegengesetzt.* Bd. 1. Zweyte verm. und verb. Auflage. Winterthur 1820. 406
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse.* Hrsg. von Leopold von Henning. Th. 1. Die Logik. U: Werke, Vollst. Ausgabe durch einen Verein von Freunden des Verewigten. Bd. 6. Berlin 1840. 173 231 232
- *Wissenschaft der Logik.* Hrsg. von Leopold von Henning. Th. 1. Abt. 2. Isto, Bd. 4. Berlin 1834. 109
- *Vorlesungen über die Ästhetik.* Hrsg. von D. H. G. D. Hotho. Th. 1. Isto, Bd. 10. Berlin 1835. 174
- *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie.* Hrsg. von Dr. Carl Ludwig Michelet. Th. 1. Isto, Bd. 13. Berlin 1833. 174
- *Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse.* Vierte unveränderte Auflage mit einem Vorwort von Karl Rosenkranz. Berlin 1845. 173
- Héritier, Louis, *Die Juraföderation und Michail Bakunin.* U: Berliner Volks-Tribüne, od 6, 13. i 20. avgusta, 3. i 17. septembra, 1, 8. i 22. oktobra, 5, 12. i 19. novembra, 10. i 24. decembra 1892 (Beilagen) (vidi i nap. 540). 439
- Herkner, Heinrich, *Die oberelsässische Baumwollindustrie und ihre Arbeiter.* Auf Grund der Thatsachen dargestellt. Strassburg 1887. 225 226
- Horaz, *Episteln.* 109 212
- Hyndman, H[enry] M[ayers], [Brief an den Redakteur des «Vorwärts»] U: Vorwärts, od 20. septembra 1892 (vidi i nap. 502). 399 402
- *To the Editor of «Justice».* U: Justice, od 24. septembra 1892 (vidi i nap. 502). 399 402
- Ка блуков, Н[иколай] Алексеевич], *Вопросъ о рабочихъ въ сельскомъ хозяйствѣ.* Москва 1884. 314 315

- Карышевъ, Нукотай [Александрович], *Кресійянскія вивнагдльнныя аренды.* Дерптъ 1892. 314
- Kautsky, Karl, *Wie Brentano Marx vernichtet.* I. Marx und Brentano. U: Die Neue Zeit. 9. Jg. 1890/91. 2. Bd., Nr. 32. 64
- [Kautsky, Karl,] *Der Entwurf des neuen Parteiprogramms.* I - III. U: Die Neue Zeit. 9. Jg. 1890/91. 2. Bd., Nr. 49 do 51 (vidi i nap. 223). 134 139 155 161 199
— Vorwärts, od 6. oktobra 1891. 151 152 161
- Kautsky, Karl, *Das Erfurter Programm in seinem grundsätzlichen Theil erläutert.* Stuttgart 1892. 207 248 357
- Kautsky, K[arl], *Der Parteitag und der Staatssozialismus.* U: Die Neue Zeit. 11. Jg. 1892/93. 1. Bd., Nr. 7. 436
- Kautsky, Karl, *Thomas More und seine Utopie.* Mit einer historischen Einleitung. Stuttgart 1888. 64 72 224
- Kautsky, K[arl], *Vollmar und der Staatssozialismus.* U: Die Neue Zeit. 10. Jg. 1891/92, 2. Bd., Nr. 49. 377
- K[autsky], L[ouise], *[Artikel über die englischen Wahlen.]* U: Arbeiter-Zeitung, od 5. avgusta 1892. 371
- *[Bericht über ein Meeting auf dem Trafalgar Square vom 14. November 1892.]* U: Arbeiter-Zeitung, od 2. decembra 1892 (vidi i nap. 541). 439
- K[autsky, Louise], *Aus England.* U: Arbeiterinnen-Zeitung, od 1. januara 1892. 143
- *[Korrespondenz über die 1. Mai-Demonstration in London.]* U: Arbeiter-Zeitung, od 15. maja 1891. 89
- Knies, Carl, *Geld und Credit.* Erste Abteilung. Das Geld. Darlegung der Grundlehren von dem Gelde. 2. verb. und verm. Aufl., Berlin 1885. 387
- Kovalevsky, Maxime, *Modern customs and ancient laws of Russia being the Ilchester Lectures for 1889 - 90.* London 1891. 24
- Lafargue, Laura, *Ein Gruß aus Frankreich.* U: Arbeiterinnen-Zeitung, od 1. januara 1892. 143 215
- *Nachtarbeit für die Frauen in Frankreich.* U: Arbeiterinnen-Zeitung, od 15. aprila 1892. 278
- Lafargue, Paul, *[Pismo redakciji lista »Daily Chronicles«.]* U: The Daily Chronicle, od 20. aprila 1892 (vidi i nap. 582). 490
- Lafargue, Paul, *[Pismo redakciji lista »Temps«.]* U: Le Socialiste, od 27. maja 1891 (vidi i nap. 153). 88
- [Lafargue, Paul,] *Man schreibt uns aus Paris über den Panama-Skandal.* U: Vorwärts, od 6. decembra 1892. 459
- Lafargue, Paul, *Der Mythos von Adam und Eva.* Ein Beitrag zur vergleichenden Mythologie. U: Die Neue Zeit. 9. Jg. 1890/91. 2. Bd., Nr. 34 i 35. 73 93 98
- *Proposition de loi tendant à la séparation des églises et de l'état.* U: Le Socialiste, od 26. decembra 1891 (vidi i nap. 307). 204
- [Lafargue, Paul,] *La propriété féodale.* Von Fergus [d. i. Paul Lafargue]. U: La Nouvelle Revue, od 1. februara 1891 (vidi i nap. 61). 23 41

- Lafargue, Paul, [*Govor u Poslaničkom domu 8. decembra 1891.*] U: *Le Socialiste*, od 19. decembra 1891 (vidi i nap. 307). 204 212 228 418
- [Lafargue, Paul,] *Der Schuß Padlewsky's*. U: *Die Neue Zeit*. 9. Jg. 1890/91. 1. Bd., Nr. 19. 8 22 23 28
- Lafargue, Paul, *La théorie de la valeur et de la plus-value de Marx et les économistes bourgeois*. U: *La Revue Socialiste*, t. 16, Nr. 93. Paris 1892 (vidi i nap. 71). 28 40 41 73
- Lassalle, Ferdinand, *Reden und Schriften*. Neue Gesamt-Ausgabe. Mit einer biographischen Einleitung hrsg. von E. Bernstein. Bd. 1 - 3. London, Berlin 1892/93 (vidi i nap. 80). 36 101 154 200 214
- *Das System der erworbenen Rechte*. Eine Versöhnung des positiven Rechts und der Rechtsphilosophie. In 2 Th. Leipzig 1861 (vidi i nap. 69). 28 214
- Lavergne-Peguillen, M[oritz] von, *Grundzüge der Gesellschaftswissenschaft*. Th. 1. Die Bewegungs- und Productions-gesetze. Königsberg 1838 (vidi i nap. 509). 406
- Лавровъ, П[ётр Лаврович], *Задачи истѳории мысли*. Женева 1888 до 1891. 389
- Létourneau, Ch[arles- Jean-Marie], *L'évolution du mariage et de la famille*. U: *Bibliothèque anthropologique*. T. 6. Paris 1888. 100
- Lieb knecht, Wilhelm, *Agitationsbericht*. Nach Marseille und zurück. U: *Vorwärts*, od 12. oktobra 1892. 418 477
- Lieb knecht, W[ilhelm], *Die Emser Depesche oder Wie Kriege gemacht werden*. Nürnberg 1891 (vidi i nap. 557). 452 459
- Lieb knecht, Wilhelm, [*Rede auf dem Erfurter Parteitag der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands.*] U: *Vorwärts*, od 22. oktobra 1891. 155 157
- [*Rede auf dem Hallenser Parteitag der Sozialistischen Arbeiterpartei Deutschlands.*] U: Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands. Abgehalten zu Halle a. S. vom 12. bis 18. oktober 1890. Berlin 1890. 8 32 75
- [Lieb knecht, Wilhelm,] [*Rede in Mannheim.*] U: *Vorwärts*, od 9. oktobra 1892 (vidi i nap. 527). 418
- Lieb knecht, Wilhelm, [*Rede im Reichstag vom 31. Mai 1881.*] U: Hans Müller: *Der Klassenkampf in der deutschen Sozialdemokratie*. Zürich 1892. 415
- Лотатин, Г[ерман] А[лександрович], *Изъ иисыма к М. И. [Ошаниной]*. У: *Основы теоретического социализма и их приложение к России*. Женева 1893 (vidi i nap. 574). 468
- Manifest des Ausschusses der social-demokratischen Partei*. An alle deutschen Arbeiter! Braunschweig 1870 (Flugblatt) und u: *Der Volksstaat*, od 11. septembra 1870. 417
- La Marseillaise*. 124 137 159
- Marwitz, Friedrich August Ludwig von der, *Aus dem Nachlasse Friedrich August Ludwig's von der Marwitz auf Friedersdorf*. Bd. 1 und 2. Berlin 1852. 406
- Marx-Aveling, Eleanor, *Wie sollen wir organisiren?* U: *Arbeiterinnen-Zeitung*, od 5. februara 1892. 143 215
- Mehring, Franz, *Die Deutsche Sozialdemokratie*. Ihre Geschichte und ihre Lehre. Eine historisch-kritische Darstellung. Dritte durchges. und verm. Aufl., Bremen 1879 (vidi i nap. 361). 254

- [Mehring, Franz,] *Hängen und Würgen*. U: Züricher Post, od 10. februara 1891 (vidi i nap. 74). 32
- Mehring, Franz, *Herrn Eugen Richters Bilder aus der Gegenwart*. Eine Entgegnung. Nürnberg 1892. 254
- *Kapital und Presse. Ein Nachspiel zum Falle Lindau*. Berlin 1891 (vidi i nap. 361). 94 254
- *Die Lessing-Legende*. U: Die Neue Zeit. 10. Jg. 1891/92. 1. Bd., Nr. 17 - 26 i 2. Bd., Nr. 30 - 40. 265 410
- Менделеевъ, Д[митрий Иванович], *Толковый шариף или изслѣдованіе о развѣтвѣній промышленности Россіи въ связи съ ея общимъ шариженнымъ шарифомъ 1891 года*. вып. I - III. С. - Петербургъ 1891 - 1892. 263
- Mendelson, Stanislas, *A warning*. U: Justice, od 24. januara 1891. 11
- Menger, Anton, *Das bürgerliche Recht und die besitzlosen Volksklassen*. Eine Kritik des Entwurfs eines bürgerlichen Gesetzbuches für das deutsche Reich. Tübingen 1890. 248
- M'Lennan, John F[erguson], *Primitive marriage*. An inquiry into the origin of the form of capture in marriage ceremonies. Edinburgh 1865. 92 93
- Morgan, Lewis H[enry], *Ancient society or researches in the lines of human progress from savagery, through barbarism to civilization*. London 1877. 92 93
- *Systems of consanguinity and affinity of the human family*. 1868. 92 93
- Müller, Hans, *Der Klassenkampf in der deutschen Sozialdemokratie*, Zürich 1892 (vidi i nap. 524). 415 424 434 435
- The New American Cyclopaedia: A Popular dictionary of general knowledge*. Edited by George Ripley and Charles A. Dana. Vol. 1 - 16. New York 1858 - 1863. 14
- Plechanow, G[eorgi Walentinowitsch], *Zu Hegel's sechzigstem Todestag*. U: Die Neue Zeit. 10. Jg. 1891/92. 1. Bd., Nr. 7 - 9. 201
- *Die sozialpolitischen Zustände Rußlands i. J. 1890*. U: Die Neue Zeit. 9. Jg. 1890/91. 2. Bd., Nr. 47 - 51. 130
- Programm der deutschen Arbeiterpartei*. U: Protokoll des Vereinigungs-Congresses der Sozialdemokraten Deutschlands. Abgehalten zu Gotha vom 22. bis 27. Mai 1875. Leipzig 1875. 19 22 25 29 75 - 80
- Programm der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands, beschlossen auf dem Parteitag zu Erfurt 1891*. U: Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages des Sozialdemokratischen Partei Deutschlands. Abgehalten zu Erfurt vom 14. bis 20. Oktober 1891. Berlin 1891 (vidi i nap. 253). 155 157 161 199 200
- Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands*. Abgehalten zu Erfurt vom 14. bis 20. Oktober 1891. Berlin 1891. 155
- Protot, E[ugène], *Chauvins et réacteurs*. Paris [1892]. 423 424 455
- Puškin, Aleksandar, *Eugenije Onjegin*. 167
- Ranc, A[rthur], *M. Paul Lafargue*. U: Paris, od 17. novembra 1891. 191 195 202
- Renan, Ernest, *Histoire des origines du christianisme*. T. 1 - 8. Paris 1863 - 1883. 363 364

- Report from Great Britain and Ireland to the delegates of the Brussels International Congress, 1891.* Presented by the Gas Workers and General Labourers Union; the Legal Eight Hours and International Labour League; the Bloomsbury Socialist Society; and the Battersea Labour League. London 1891. 122
- Resolution [über den Antisemitismus, angenommen auf dem Berliner Parteitag der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands].* U: Vorwärts, od 22. novembra 1892, Beilage. 442
- [*Resolutionen des 5. Nationalkongresses der Gewerkschaften Frankreichs.*] U: Le Socialiste, od 10. oktobra 1892 (vidi i nap. 497). 403 405 418
- Resolution [über Staatssozialismus, angenommen auf dem Berliner Parteitag der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands].* U: Vorwärts, od 19. novembra 1892. Beilage. 442 458
- Rogers, James E[dwin] Thorold, *The economic interpretation of history.* London 1888. 220 387
- *Six centuries of work and wages. The history of english labour.* London 1886. 220 224
- Roscoe, H[enry] E[nfield], und C[arl] Schorlemmer, *Ausführliches Lehrbuch der Chemie.* Bd. 1 - 5. Braunschweig 1877 - 1896. 336
- *A treatise on chemistry, Vol. 1 - 3.* London-New York 1877 - 1892. 336
- Schiller, Friedrich von, *Die Verschwörung des Fiesco zu Genua.* 192
- [Schlüter, Hermann,] *Marx' Kritik des Parteiprogramms.* U: New Yorker Volkszeitung, od 28. februara 1891 (vidi i nap. 96). 47
- Schmidt, Conrad, *Die Durchschnittsprofitrate auf Grundlage des Marx'schen Werthgesetzes.* Stuttgart 1889. 135
- *Die Durchschnittsprofitrate und das Marx'sche Werthgesetz.* U: Die Neue Zeit. 11. Jg. 1892/93. 1. Bd., Nr. 3 i 4. 410 461
- *Noch einmal das Rätsel der Durchschnittsprofitrate.* Eine Erwiderung von Conrad Schmidt. U: Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, 3. Folge, 2. Bd. Jena 1891. 230
- *Die psychologische Richtung in der neueren National-Oekonomie.* U: Die Neue Zeit. 10. Jg. 1891/92. 2. Bd., Nr. 40 i 41. 335 388 410
- Schorlemmer, Carl, *The rise and development of organic chemistry.* London and New York 1894. 336
- [Schuster,] *Dr. Carl Schorlemmer.* U: The Manchester Guardian, od 28. juna 1892. 324
- Shakespeare, William, *Komödie der Irrungen.* 291
- *Julius Cäsar* (vidi i nap. 331). 228
- Singer, Paul, [*Rede auf dem Erfurter Parteitag der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands.*] U: Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands Abgehalten zu Erfurt vom 14. bis 20. Oktober 1891. Berlin 1891. 155 157
- Smith, Adolphe, [*Brief an Paul Lafargue.*] U: The Daily Chronicle, od 22. aprila 1892. 490
- Sorge, F[riedrich] A[dolph], *Homestead und Coeur d'Alène.* U: Die Neue Zeit. 10. Jg. 1891/92. 2. Bd., Nr. 50 i 51 (vidi i nap. 486). 376

- Sorge, Friedrich Adolph, *Das Programm der Geldsreformer in den Vereinigten Staaten.* U: Die Neue Zeit. 10. Jg. 1891/92. 1. Bd., Nr. 21. 250
- Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags.* VIII. Legislaturperiode. I. Session 1890/92. Sechster Band. 186. Sitzung am 3. März 1892. Berlin 1892. 264
- Stepniak [Sergej Krawtschinski], *The russian peasantry.* Their agrarian condition, social life, and religion. Vol. 1 - 3. London 1888 (vidi i nap. 500). 398
- Stepniak [Sergej Krawtschinski], *Der russische Bauer.* Autorisirte Uebersetzung von Dr. Viktor Adler. Stuttgart 1893 (vidi i nap. 500). 398
- Stirner, Max [Johann Caspar Schmidt], *Der Einzige und sein Eigenthum.* Leipzig 1845. 35
- Stumm, Freiherr von, [*Rede im Reichstag am 12. Februar 1892.*] U: Vorwärts, od 13. februara 1892, Beilage, i u: Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags. VIII. Legislaturperiode. I. Session 1890/92. 6. Band. 170. Sitzung am 12. Februar 1892. Berlin 1892. 244 251
- Tölcke, Karl, [*Rede auf dem Erfurter Parteitag der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands am 17. Oktober 1891.*] U: Vorwärts, od 18. oktobra 1891, Beilage. 200
- Tooke, Thomas, *An inquiry into the currency principle; the connection of the currency with prices, and the expediency of a separation of issue from banking.* 2nd ed. London 1844. 387
- Vauban, [Sébastien le Prêtre (Prestre)], *Projet d'une dime royale.* U: Économistes financiers du XIIIe siècle. Précédés de notices historiques sur chaque auteur, et accompagnés de commentaires et de notes explicatives, par M. Eugène Daire. Paris 1843. 262
- Veber, Adrien, *Le socialisme intégral.* U: L'Action, od 11. oktobra 1891. 150
- Vollmar, Georg von, *In eigener Sache.* U: Münchener Post, od 19. jula 1892 (vidi i nap. 457). 344 345
- Vollmar, [Georg von], [*Rede auf dem Erfurter Parteitag der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands.*] U: Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands. Abgehalten zu Erfurt vom 14. do 20. oktobra 1891. Berlin 1891. 155 157
- Vollmar, Georg von, [*Rede auf der öffentlichen Parteiversammlung am 1. Juni 1891 im »Eldorado« in München.*] U: Georg von Vollmar, Ueber die nächsten Aufgaben der deutschen Sozialdemokratie. München 1891 (vidi i nap. 185). 108 115 172
- [*Rede auf der Rechenschaftsversammlung des Wahlvereins am 6. Juli 1891 im »Eldorado« in München.*] U: Georg von Vollmar, Ueber die nächsten Aufgaben der deutschen Sozialdemokratie. München 1891 (vidi i nap. 185). 172
- Wolf, Julius, *Das Rätsel der Durchschnittsprofitrate bei Marx:* U: Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. 2. Bd., 3. Folge. Jena 1891 (vidi i nap. 224). 135 174 230
- В[оронцов], В[асилий Павлович], К[фестьянская община]. У: Итоги эконо-

мического изслѣдованія Россіи по даннымъ земской статистики. [Т. 1.],
Москва 1892. 314

II. Periodika

- Arbeiter-Zeitung*, od 9. januara 1891. Zum 1. Mai 1891. 17
— od 6. februara 1891 (vidi i nap. 64). 25 32
- Berliner Volks-Tribüne*, od 22. i 29. avgusta 1891, Beilagen. Internationaler sozialistischer Arbeiter-Kongreß. 128
- Critica Sociale*, od 20. februara 1891. Il partito socialista tedesco e i piú desiderè della stampa conservatrice. 44
— od 20. februara 1891. Pubblicazioni socialiste (vidi i nap. 88). 43
- The Daily Chronicle*, od 4. maja 1891. Eight hours day. — Demonstration in Hyde Park. — Enormous gathering. 84
— od 11. aprila 1892. The eight hours demonstration (vidi i nap. 392). 278 488
- Daily Graphic*, od 2. maja 1892. 277
- The Daily News*, od 10. februara 1891. Election news. Nomination at Northampton. Enthusiastic liberal meeting. 23
— od 9. novembra 1891. A socialist elected deputy at Lille. 175
— od 2. februara 1892. 227
- The Daily Telegraph*, od 4. maja 1891. 87
- The Evening Standard*, od 23. novembra 1891. The Lille election (vidi i nap. 289). 186 188 195 202
— od 24. novembra 1891. Socialist victory in Germany (vidi i nap. 290). 187
- Le Figaro*, od 2. novembra 1892. La question sociale — Théoriciens et chefs des sectes. M. John Burns — membre du parlement anglais (vidi i nap. 533). 431
- Frankfurter Zeitung und Handelsblatt*, od 9. marta 1875. Frankfurt. 8. mart. 76
- Freiheit*, od 3, 10, 17, 24, 31. januara, 7, 14, 21, 28. februara, 7, 21, 28. marta, 4, 11. i 18. aprila 1891. Zur Biographie Bakunin's (vidi i nap. 252). 155 184
- Hamburger Echo*, od 8. februara 1891. Zur Kritik des sozialdemokratischen Programms (vidi i nap. 68). 28
- L'Intransigeant*, od 25. novembra 1891. Le citoyen Lafargue à Bordeaux. 188 202
— od 4. marta 1892. Réunion des députés socialistes. 247
- Justice*, od 2. maja 1891. Eight hours' demonstration, sunday May 3rd, 1891. 83 84
— od 4. juna 1892. Tell Tale Straws (vidi i nap. 414). 307
— od 18. juna 1892. Socialism in Aberdeen. 318 340
— od 9. jula 1892. Stanley must be kept under. 340
— od 9. jula 1892. Stanley goes under. 340
— od 23. jula 1892. A Socialist F. R. S. 349
- Die Neue Zeit*, 9. Jg. 1890/91. 1. Bd., Nr. 21. Der Marx'sche Programm-Brief (vidi i nap. 73). 31 32 46
- The Pall Mall Gazette*, od 28. maja 1892. The prospects of socialism. An interview with Messrs. Bebel and Singer (vidi i nap. 417). 308
- Русские Ведомости*, od 14. oktobra 1892 (vidi i nap. 570). 462
- Le Socialiste*, od 14. januara 1891. L'avortement (vidi i nap. 49). 17

- od 1. jula 1891. Congrès international ouvrier socialiste de 1891 (vidi i nap. 197). 115
- od 29. jula 1891. Enfin! (vidi i nap. 202). 120
- od 6. marta 1892. A Auguste Bebel (vidi i nap. 360). 252
- od 15. maja 1892. Le Parti Ouvrier. 296
- The Soleil*, od 16. maja 1892. Le Parti ouvrier. 295 296
- The Standard*, od 17. avgusta 1891. Socialist Congress in Brussels. 124
- Vorwärts*, od 14. januara 1891 (vidi i nap. 15). 10
- od 6. februara 1891. Parteigenossen! (Vidi i nap. 66). 27
- od 13. februara 1891. Der Marx'sche Programmbrief (vidi i nap. 65). 28 31 34 36 47 48 66 76
- od 26. februara 1891. Politische Uebersicht. 76
- od 26. aprila 1891. Sie haben's erreicht! (vidi i nap. 133). 73 80
- od 28. aprila 1891. Der Streik der Bergarbeiter (vidi i nap. 133). 73 80
- od 26. juna 1891. An die Arbeitergruppen aller Länder (vidi i nap. 197). 115
- od 5. novembra 1891. Korrespondenzen und Parteinachrichten (vidi i nap. 279). 179
- od 30. januara 1892. Aus London (vidi i nap. 328). 226
- od 30. januara 1892, Beilage. Ueber den Rückkauf Elsaß-Lothringens (vidi i nap. 325). 225
- od 31. januara 1892. Zu den bevorstehenden Reichstags-Verhandlungen über den Militär-Etat (vidi i nap. 330). 227 229
- od 2. jula 1892. Die englischen Wahlen. 328
- od 5. jula 1892. Die englischen Wahlen. 332
- od 15. septembra 1892. Aus England (vidi i nap. 501). 399 402
- Weeiky Dispatch*, od 30. avgusta 1891. France. From our own correspondent. Paris, Thursday night. 127

C. Spisak pomenutih časopisa i listova

- L'Action politique et sociale* [Politička i društvena akcija] – socijalistički dnevni list; osnovao ga 1886. Henri Michelin; izlazio do 1892. u Parizu. 150
- Almanach* vidi *Almanach du Parti Ouvrier*
- Almanach du Parti Ouvrier* [Almanah radničke partije] – socijalistički godišnjak, izlazio od 1892. do 1894. i 1896. u Lili u redakciji Julesa Guesdea i Paula Lafarguea. 143 150 159 163 169 211 215 216 258 338
- Almanach de la Question Sociale* [Almanah za socijalna pitanja] – socijalistički godišnjak; izlazio od 1891. do 1903. u Parizu, a redaktor je bio Panajionis Argyriades; u godišnjaku su bili objavljivani izveštaji o međunarodnom radničkom pokretu. 338
- Arbeiter-Zeitung* [Radničke novine] – organ austrijske socijaldemokratije; izlazio od 1889. do 1893. jednom, 1894. dvaput nedeljno; od 1. januara 1895. izlazio je u Beču svakodnevno; redaktor je bio Victor Adler; devedesetih godina objavio je više Engelsovih članaka; u njegove saradnike ubrajali su se August Bebel, Eleanor Marx-Aveling i druge ličnosti radničkog pokreta. Danas je »Arbeiter-Zeitung« glasonoša desnog vodstva Socijaldemokratske partije Austrije. 48 89 184 215 297 322 371
- Arbeiterinnen-Zeitung* [List radnica] – austrijski socijaldemokratski list; izlazio je od 1892. do 1899. dvaput mesečno u Beču; u redakciji su bili p. o. Louise Kautsky, Laura Lafargue i Eleanor Marx-Aveling; jedan od izdavača bio je Victor Adler. 140 143 172 212 215 217 247 322 465

Der arme Teufel [Siroti davo] – socijalistički nedeljni časopis, izlazio do decembra 1884. do septembra 1900. na nemačkom jeziku u Detroitu. 184

Das Ausland [Inostranstvo] – pregled najnovijih istraživanja iz oblasti prirodopisa, geografije i etnologije – izlazio od 1828. do 1893 (najpre svakodnevno, a od 1853. jednom nedeljno), od 1873. u Stuttgartu. 72

La Bataille [Bitka] – levoradikalni dnevni list, izlazio sa prekidima od 1882. do 1906. u Parizu; osnovao ga je Prosper-Olivier Lissagaray. 71

Berliner Volks-Tribüne [Berlinska narodna tribina] – socijal-politički nedeljni list socijaldemokrata, koji je bio blizak poluanarhističkoj grupi «mladih»; izlazio je od 1887. do 1892. 10 48

Centralblatt vidi *Sozialpolitisches Centralblatt*

Chronicle vidi *The Daily Chronicle*

The Commonweal [Zajednica] – nedeljni časopis, organ socijalističke lige, izlazio od 1885. do 1891. i od 1893. do 1894. u Londonu; Engels je objavio od 1885. do 1886. nekoliko članaka u ovom časopisu. 48 409

Le Cri du Travailleur [Poklik radnika] – socijalistički nedeljni časopis; izlazio od 1887. do 1891. u Lilu, zatim od avgusta 1891. do 1895. pod imenom «Le Travailleur». 10

Critica Sociale [Društvena kritika] – rumunski mesečni časopis socijalističkog smera; izlazio od decembra 1891. do aprila 1893. u Jašiju, a redaktor je bio Ion Nădejde; doprineo je širenju naučnog socijalizma i podržavao je borbu za stvaranje Socijal-demokratske partije radnika Rumunije. 268

Critica Sociale [Društvena kritika] – teorijski časopis Socijalističke partije Italije, izlazio od 1891. do 1926. dvaput mesečno u Milanu u redakciji Filippo Turatija; devedesetih godina časopis je objavljivao radove Marxa i Engelsa; list je znatno doprineo širenju marksizma u Italiji. 44 47 216 228 242 258

he Daily Chronicle [Dnevna hronika] – liberalni list, izlazio od 1855. (pod ovim nazivom od 1877) do 1930. u Londonu; krajem 80-tih i početkom 90-tih godina 19. veka objavljivao je članke o engleskom radničkom pokretu. 50 392 410 435 442 488 490

Daily Graphic [Grafički dnevnik] izlazio od 1890. do 1910. u Londonu. 285

The Daily News [Dnevne novosti] – liberalni dnevni list, izlazio od 1846. do 1930. u Londonu; organ industrijske buržoazije. 82 400 459 470

The Daily Telegraph [Dnevni telegraf] – dnevni list, izlazio od 1855. do 1937. u Londonu; najpre je bio liberalan, a od osamdesetih godina konzervativne orijentacije; posle spajanja sa listom «The Morning Post» 1937, dobio je naziv «Daily Telegraph and Morning Post». 400 402

La Défence [Odbrana] – francuski konzervativni list, izlazio u Lilu. 163

Deutsch-Französische Jahrbücher [Nemačko-francuski godišnjaci] – izdati u Parizu na nemačkom jeziku u redakciji Karla Marxa i Arnolda Rugea; izašla je samo prva dupla sveska u februaru 1844. U njoj su se nalazili Marxovi spisi: *Prilog jevrejskom pitanju*, *Prilog kritici Hegelove filozofije*. *Uvod*, kao i Engelsovi radovi *Nacrta za kritiku političke ekonomije* i *Položaj Engleske. Past and Present by Thomas Carlyle*. London 1843. 389 392

Deutsche-Brüsseler-Zeitung [Nemačke briselske novine] – list koji su osnovali nemački emigranti u Briselu, izlazio od 3. januara do februara 1848. dvaput nedeljno; od septembra 1847. bili su Marx i Engels stalni saradnici. Pod njihovim uticajem list je postao organ revolucionarne partije proletarijata – Saveza komunista. 15

Deutsche Revue über das gesamte Leben der Gegenwart [Nemačka revija o svim oblastima savremenog života] – konzervativni prirodnjački časopis izlazio jednom mesečno od 1877. do 1895. u Berlinu, od 1895. do 1922. u Štutgartu i Lajpcigu. 161

Echo vidi *Hamburger Echo*

L'Éclair [Munja] – građanski dnevni list, izlazio u Parizu od 1888. do 1889. najpre pod imenom »Le Peuple«, a od 1889. do 1926. pod nazivom »L'Éclair«. 272 404

Economic Journal. The Journal of the British Economic Association [Ekonomski list. List britanskog udruženja ekonomista] – ekonomski časopis, izlazio jednom u tri meseca; osnovao ga je 1890. ekonomist F. Y. Edgeworth i vodio ga do svoje smrti (1926). 161

The Evening Standard [Večernja zastava] – večernje izdanje lista »The Standard«, izlazio je od 1857. do 1905. u Londonu; 1905. promenio ime u »Evening Standard and Times Gazette«. 187 202

Le Figaro [Figaro] – reakcionarni list, osnovan u Parizu 1854. 48 114 161 225 270 404 428

La France [Francuska] – napredni građansko-republikanski dnevni list; izlazio od 1869. do 1939. u Parizu. 413 414

Frankfurter Zeitung und Handelsblatt [Frankfurtske novine i trgovački list] – malogradansko-demokratski dnevni list, izlazio od 1856 (od 1866. pod ovim imenom) do 1943. u Frankfurtu na Majni. 28 400

Die Gartenlaube. Illustriertes Familienblatt [Senica. Ilustrovani porodični list] – malogradanski literarni nedeljni časopis; izlazio od 1853. do 1903. u Lajpcigu i od 1903. do 1943. u Berlinu. 161

Le Gaulois [Gal] – konzervativno-monarhistički dnevni list, izlazio od 1867. do 1929. u Parizu; organ kupne buržoazije i plemstva. 414

Die Gleichheit. Zeitschrift für die Interessen der Arbeiterinnen [Jednakost, časopis za interese radnica] – socijaldemokratski list, izlazio dvaput mesečno od 1891. do 1919. u Štutgartu, zatim od 1919. do 1923. u Berlinu; Clara Zetkin bila je redaktor od 1892. do 1917. Pod njenim rukovodstvom razvio se list u borbenu organ socijalističkog ženskog pokreta. 217

Hamburger Echo [Hamburški eho] – socijaldemokratski dnevni list; izlazio od oktobra 1887. do 1963. 158 200

L'Industriel Alsacien. 229

L'Intransigeant [Nepomirljivi] – dnevni list izlazio od 1880. do 1948. u Parizu osnivač i glavni urednik bio je Henri Rochefort (1880 - 1910); osamdesetih i devedesetih godina zastupao je radikalno-republikansko stanovište. 228 277 404

- Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik* [Godišnjaci za nacionalnu ekonomiju i statistiku] – časopis, izlazio od 1863. do 1897. dvaput nedeljno u Jeni. 135
- Journal of the Knights of Labor* [List Vitezova rada] – američke radničke novine, organ Knights of Labor (Vitezova rada); izlazio od 1890. do 1892. u Filadelfiji. 120
- Justice* [Pravda] – nedeljni list, organ Socijaldemokratske federacije; izlazio od 1884. do 1925. u Londonu. 40 128 247 307 318 340 349 357 409 435
- La Justice* [Pravda] – francuski dnevni list, izlazio od 1880. do 1930. u Parizu; 1880. do 1896. vodio ga je njegov osnivač Georges Clemenceau i tada je bio organ tzv. krajnje levice u partiji radikala; posle amnestije od 11. jula 1880. stupio je u redakciju Charles Longuet. 55 169 176 178 404
- Kölner Zeitung* vidi *Kölnische Zeitung*
- Kölnische* vidi *Kölnische Zeitung*
- Kölnische Zeitung* [Kelnске novine] – dnevni list, izlazio od 1802. do 1945; organ rajnske krupne buržoazije i nacionalne partije; sedamdesetih godina Bismarckovo glasilo. 249 251
- The Labour Elector* [Radnički birač] – socijalistički nedeljni list, izlazio od juna 1888. do jula 1894. u Londonu. 409
- The Labour World* [Radnički svet] – socijalistički nedeljni list, izlazio je od 21. septembra 1890. do 30. septembra 1891. u Londonu. Urednik lista bio je M. Davitt, a kasnije Messingham. 100
- Ueber Land und Meer. Deutsche Illustrierte Zeitung* [Kopnom i morem. Nemački ilustrovani list] – nedeljni list; izlazio od 1858. do 1923. u Štutgartu. 161
- Lotta di classe* [Klasna borba] – nedeljni list, centralni organ Socijalističke partije italijanskih radnika; izlazio od 1892. do 1898. u Milanu. 269
- The Manchester Guardian* [Mančesterski čuvar] – građanski list, organ pristalica slobodne trgovine (freetraders), kasnije organ liberalne partije; izlazi od 1821. u Mančesteru. 324
- Le Matin* [Jutro] – francuski dnevni list; osnovao ga 1884. Charles Édouard, izlazio do 1943. u Parizu; glasilo više partija. 404
- Munca* [Rad] – rumunski nedeljni list, izlazio od 1890. do 1894. u Bukureštu; od 1893. organ socijaldemokratske radničke partije Rumunije; doprineo je širenju marksizma. 424
- La Nation* [Nacija] – građansko-radikalni nedeljni list, izlazio od 1884. u Parizu. 458
- Nationalist* [Nacionalist] – reformistički časopis nacionalističkog kluba, koji je propovedao miroljubivi postepeni prelaz kapitalizma u socijalizam; izlazio od 1889. do 1891. u Bostonu. 14 25
- Neue Freie Presse* [Nova slobodna štampa] – građanski list, izlazio od 1864. do 1939. u Beču. 229
- Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie* [Nove rajnske novine. Organ demokratije] – dnevni list, koji je pod vodstvom Karla Marxa bio izdavan od 1. juna 1848. do 19. maja 1849. u Kelnu. Kao borbeni organ proleterskog krila

demokratije list je postao vaspitač narodnih masa u borbi protiv kontrarevolucije. 411

Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue [Nove rajnske novine. Političko-ekonomski pregled] – list, koji su Marx i Engels osnovali u decembru 1849. i do novembra 1850. izdavali. Teorijski i politički organ Saveza komunista, nastavak lista »Neue Rheinische Zeitung«, koji su Marx i Engels izdavali u Kelnu; redakcija časopisa vršena je u Londonu, a štampan je u Hamburgu. 411 416

Die Neue Zeit Revue des geistigen und öffentlichen Lebens [Novo vreme. Revija intelektualnog i javnog života] – teorijski časopis nemačke socijaldemokratije; izlazio u Stuttgartu od 1883. do oktobra 1890. jednom mesečno, a zatim do jeseni 1923. nedeljno; urednik časopisa bio je od 1883. do oktobra 1917. Karl Kautsky; od 1885. do 1894. saradivao je Engels, a posle njegove smrti časopis više nije bio na visini svojih zadataka; pre i za vreme Prvog svetskog rata zauzeo je centralističku poziciju i time podržavao socijalšoviniste. 5 10 15 18 22 32 33 36 46 50 64 73 79 80 97 99 102 108 111 134 135 161 229 245 250 251 254 258 265 268 275 279 281 294 309 317 330 331 335 341 361 365 371 372 377 387 389 406 414 435 458 461 462

New Yorker Volkszeitung [Njujorške narodne novine] – američki socijalistički dnevni list, izlazio od 1878. do 1932. na nemačkom jeziku u Njujorku; devedesetih godina bio je saradnik Hermann Schlüter. 36 47 50 121 236

Nord und Süd. Eine deutsche Monatschrift [Sever i jug. Nemački mesečni časopis] – popularno-naučni mesečni časopis, izlazio od 1877. do 1930. najpre u Berlinu, kasnije u Bratislavi i Berlinu; redaktor je bio Paul Lindau. 161

Osterreichische Arbeiter-Kalender [Austrijski radnički kalendar] – socijalistički godišnjak, izlazio od 1874. do 1930. u Bečkom Novom Mestu, Beču i Brinu. 338

Pall Mall vidi *Pall Mall Gazette*

The Pall Mall Gazette [Novine Pel Mela] – dnevni list, izlazio od 1865. do 1920. u Londonu; pretežno konzervativne orijentacije; Marx i Engels su održavali vezu s njime od jula 1870. do juna 1871. 392 403 414 419

Le Parti Ouvrier [Partija radnika] – organ posibilista, izlazio jednom nedeljno od 1888. u Parizu. 404

Le Parti socialiste. Organe du Comité révolutionnaire central [Socijalistička partija. Organ Centralnog revolucionarnog komiteta] – blankistički nedeljni list, izlazio od juna 1891. do marta 1895. u Parizu. 404

The People [Narod] – nedeljni list, organ Socijalističke radničke partije Severne Amerike, izlazio od 1891. do 1893. u Njujorku. 142 258 268

The People's Press [Narodna štampa] – nedeljni list, organ novih tredjuniona, izlazio od marta 1890. do februara 1891. u Londonu. 48 50

Pionier. Illustrierter Volks-Kalender [Pionir. Ilustrovani narodni kalendar] – godišnjak, koji je izdavala redakcija lista »New Yorker Volkszeitung« na nemačkom jeziku od 1883. do 1904. u Njujorku. 14

La Presse [Štampa] – dnevni list, osnovan 1836. u Parizu; 1848./49. organ građanskih republikanaca; posle državnog udara od 2. decembra 1849. zauzeo je antibonapartistički stav. 465

Preussische Jahrbücher [Pruski godišnjaci] – konzervativni mesečni časopis. Izlazio od 1858. do 1935. u Berlinu. 161

- Przedświt* [Svitanje] – poljski socijalistički časopis, izlazio od 1881. do 1918. u Ženevi i Londonu; 27. februara 1892. časopis je prvi objavio Engelsov predgovor za drugo poljsko izdanje »Manifesta komunističke partije«. 258 268
- The Review of Reviews* [Pregled prikaza] – mesečni časopis izlazio od 1891. do 1936. u Londonu; glavni redaktor je bio W. T. Stead; časopis je objavljivao izvode i preglede iz drugih mesečnih časopisa. 161
- Revista Sociala* [Socijalistička revija] – rumunski teorijski časopis socijalističkog smera; izlazio od 1884. do 1887. u Jašiju; 1886. objavio je jedan Engelsov članak; saradnici su bili Ion Nădejde i C. Dobrogeanu-Gherea. 258
- Revue* vidi *Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue*
- Sächsische Arbeiter-Zeitung* [Saksonske radničke novine] – socijaldemokratski dnevni list, izlazio od 1890. do 1908. u Drezdenu; početkom devedesetih godina bio je organ poluanarhističke grupe »Mladi«. 32
- Le Siècle* [Stoleće] – dnevni list, izlazio od 1836. do 1939. u Parizu. Četrdesetih godina izražavao je poglede onog dela sitne buržoazije koji se ograničavao na zahteve umerenih konstitucionalnih reformi. 100
- Der Social-Demokrat* [Socijaldemokrat] – izlazio triput nedeljno od 15. decembra 1864. do 1871. u Berlinu kao organ Opšteg nemačkog udruženja radnika; redaktori su bili Johann Baptist von Schweitzer i Johann Baptist von Hofstetten. List je objavio neke članke Marxa i Engelsa. 267
- Le Socialiste* [Socijalist] – nedeljni list, koji je osnovao Jules Guesde 1885. u Parizu; u redakciji su između ostalih bili Paul Lafargue i Gabriel Deville; do 1902. bio je organ Francuske radničke partije, od 1902. do 1905. organ Socijalističke partije Francuske; od 1905. organ Francuske socijalističke partije; osamdesetih i devedesetih godina Engels je bio saradnik u ovom listu. 10 22 63 64 142 150 154 159 163 172 195 285 379 414 418
- Le Soleil* [Sunce] – francuski dnevni list; izlazio od 1873. do 1914. u Parizu; istupao je protiv bulanžizma. 295
- Der Sozialdemokrat* [Socijaldemokrat] – centralni organ nemačke socijaldemokratije, izlazio za vreme važenja Zakona o socijalistima od 1. septembra 1879. do septembra 1888. u Cirihi i od oktobra 1888. do 27. septembra 1890. u Londonu i bio ilegalno rasturan u Nemačkoj; zahvaljujući mnogostrukoj pomoći Marxa i Engelsa, list je prevazišao ranije postojeće teorijske nedostatke i postao kolektivni agitator, propagandist i organizator Partije u borbi protiv Zakona o socijalistima; 1881. je počela stalna saradnja Marxa i Engelsa, koja je osim publikovanja njihovih članaka zahvatila sve oblasti rukovođenja jednim revolucionarnim listom. »Sozialdemokrat« je postao »Zastava nemačke Partije« (Engels). 155 192 197 436
- Der Sozialist* [Socijalist] – nedeljni list, organ »nezavisnih« socijalista; izlazio od 1891. do 1899. u Berlinu; u redakciji su bili Paul Kampffmeyer, Paul Ernst i G. Müller. 184 231 388 439
- Sozialpolitisches Centralblatt* [Socijalpolitički centralni list] – socijaldemokratski nedeljni list, izdavao ga je Heinrich Braun; izlazio pod ovim imenom od 1892. do 1895. u Berlinu. 409
- The Standard* [Zastava] – dnevni list konzervativnog smera, osnovan 1827. u Londonu. 124 253

The Star [Zvezda] – dnevni list, organ liberalne partije, osnovan 1888. u Londonu; prvih godina bio je blizak Social Democratic Federation. 100 105 114

The Sun [Sunce]. 236]

Le Temps [Vreme] – konzervativni dnevni list, organ francuske krupne buržoazije; izlazio od 1861. do 1943. u Parizu. 169 404

To-Day [Danas] – socijalistički mesečni časopis, izlazio od aprila 1883. do juna 1889. u Londonu; od jula 1884. do 1886. redaktor je bio Henry Mayer Hyndman. 409,

The Trade Unionist [Tredunionist] – socijalistički nedeljni list, izlazio je pod ovim imenom od aprila do avgusta 1891, a krajem oktobra 1891. do marta 1892. pod imenom »Trade Unionist and trades council records«; redaktor je bio Tom Mann; 1892. spojio se sa listom »Workman's Times«. 100 280

La Tribuna [Tribuna] – liberalni list, osnovan u Rimu 1883. 266

Der Volksstaat [Narodna država] – organ Socijaldemokratske partije radnika (ajzenaške), izlazio od 2. oktobra 1869. do 29. septembra 1876. u Lajpcigu (najpre dvaput, a od jula 1873. triput nedeljno); odražavao je stavove revolucionarnog smeru u nemačkoj socijaldemokratiji; bio je stalno izložen progonima od strane policije i vlade; često se menjao sastav redakcionog štaba usled hapšenja redaktora, ali je ipak opšte rukovođenje ostajalo u rukama Wilhelma Liebknechta; veliki uticaj na karakter lista imao je August Bebel – rukovodilac izdavanja »Volksstaat«-a. Marx i Engels su bili saradnici lista. 98 413 474

Volks-Tribüne vidi *Berliner Volks-Tribüne*

Volkszeitung vidi *New Yorker Volkszeitung*

Vorbote [Prvi vesnik] – američki nedeljni list, izlazio na nemačkom jeziku od 1874. do 1876; od 1876. kao nedeljni prilog socijalističkog lista »Chicagoer Arbeiter-Zeitung«. 79

Vorwärts. Berliner Volksblatt [Napred. Berlinski narodni list] – socijaldemokratski dnevni list, izlazio od 1884. do 1890. pod imenom »Berliner Volksblatte«; odlukom partijskog kongresa nemačke socijaldemokratije u Haleu (oktobra 1890) postao je od 1891. centralni organ Partije; njegov glavni urednik bio je Wilhelm Liebknecht; Engels je objavljivao članke u listu, davao je savete i uputstva redakciji i pomagao ga u borbi protiv oportunitizma. 10 18 22 25 28 36 47 50 55 66 80 95 98 101 127 133 135 140 151 152 157 158 178 179 184 226 252 254 264 280 316 323 328 332 336 340 360 371 377 382 388 393 401 402 414 424 441 460 462 477

Weekly Dispatch [Nedeljni ekspres] – nedeljni list, izlazio od 1801. do 1928. u Londonu; osamdesetih i devedesetih godina 19. veka zastupao je radikalno stanište. 127

Вѣстникъ финансовъ, промышленности и торговли [Finansijski, industrijski i trgovački glasnik] – nedeljni časopis, organ Ministarstva finansija, izlazio od 1885. do 1917. u Petrogradu. 315

Wiener Arbeiter Zeitung vidi *Arbeiter-Zeitung*

The Woman's Journal [Ženski list] – američki nedeljni list, organ feministkinja, izlazio pod ovim imenom od januara 1870. do maja 1917. u Bostonu i Čikagu. 212 271

- Woman's Tribune* [Ženska tribina] – američki nedeljni list, izlazio od 1883. do 1909. 271
- Worker's Cry* [Radnički poklič] – izlazio od 2. maja do 12. septembra 1891. u Londonu. Izdavač je bio Frank Smith. 100
- The Workman's Times* [Radnikovo vreme] – nedeljni list, izlazio od avgusta 1890. do septembra 1894. u Handersfildu, kasnije u Londonu i Mančesteru; urednik je bio Joseph Burgess; u listu je štampani materijal raznih socijalističkih grupa u Engleskoj 1892. spojio se sa listom *Trade Unionists. 93 100 212 218 240/241 280 344 358 371 390 392 400 403 404 413 419 435 488 489
- Zeitschrift für Social-und Wirtschaftsgeschichte* [Časopis za socijalnu i privrednu istoriju] – građanski časopis, izlazio četiri puta godišnje od 1893. do 1900. u Lajpcigu, Frajburgu i Vajmaru. 461
- Züricher Post* [Ciriška pošta] – demokratski dnevni list, izlazio od 1879. do 1936. 32

Registar imena

- Adler, Emma* (rod. *Braun*) (Ema Adler; Braun; 1858 - 1935) – supruga Victoru Adlera. 118 119 215 240 363 399 405 427
- Adler, Victor* (Viktor Adler; 1852 - 1918) – lekar; jedan od osnivača i vodeći član austrijske Socijaldemokratske partije; od 1889. do 1895. održavao je prepisku s Engelsom; delegat Međunarodnog socijalističkog kongresa radnika 1891; urednik lista »Arbeiter-Zeitung« u Beču; kasnije predstavnik oportunističkog krila austrijske Socijaldemokratske partije i II internacionale. 5 17 18 25 28 104 118 119 122 124 127 130 144 174 184 215 218 240 241 242 267 294 295 296 299 363 364 365 366 372 - 375 398 399 404 405 426 427 433 439 442 460
- Albert* (*Martin, Alexandre*) (Alber; Aleksandr Marten; 1815 - 1895) – francuski radnik, socijalist; jedan od vođa blankističkih tajnih organizacija za vreme Julske monarhije, 1848. član privremene vlade. 377
- Aleksandar III* (1845 - 1894) – ruski car (1881 - 1894). 3 123 124 129 130 137 147 159 178 180 183 192 253 254 338 438
- Alexandra* (Aleksandra; 1844 - 1925) – kći danskog kralja Christiana IX, 1863. udala se za princa od Velsa, koji je kasnije postao kralj Engleske pod imenom Edward VII. 228
- Allemane, Jean* (Žan Aleman; 1843 - 1953) – francuski grafički radnik, socijalist; zbog učešća u Pariskoj komuni osuđen na prinudni rad, posle amnestije vratio se 1880. u Francusku; osamdesetih godina posibilibist; vođa socijalističko-revolucionarne radničke partije (Parti ouvrier socialiste-révolutionnaire), koja je nastala 1890. odvajanjem od posibilibista, delegat Međunarodnog socijalističkog kongresa radnika 1891; za vreme I svetskog rata povukao se iz političkog života. 92 120 124
- Anna* – vidi *Padlewski, Stanislaw*
- Anni* (Ani) – kućna pomoćnica kod Engelsa. 23 47 55 332
- Anschütz, Richard* (Rihard Anšic; rod. 1852) – privatni docent za hemiju u Bonu od 1878, vanredni profesor od 1884, redovni profesor od 1898. do 1922. 421 454
- Anzengruber, Ludwig* (Ludvig Ancenruber; 1839 - 1889) – austrijski pisac, kritički realist; pisao je komade iz narodnog, naročito seljačkog života. 319 363
- Argyriades, Panajiomis* (*Paul*) (Panajionis Argiriades; 1849 - 1901) – advokat i publicist, francuski socijalist, blankist, rodom iz Makedonije; izdavač časopisa »Almanach de la Question Sociale«, delegat na Međunarodnim socijalističkim kongresima radnika 1891. i 1893. 169 277 285 338
- Arndt, Paul* (Paul Arndt) – žurnalist; socijaldemokrat, tokom devedesetih godina pariski dopisnik lista »Vorwärts«, delegat berlinskog kongresa 1892, član revolucionarnog Centralnog komiteta blankista. 401 418
- Audorf, Jacob* (Jakob Audorf; 1835 -

- 1898) – mašinbravar, redaktor; socijaldemokrat, pesnik i radnički vod, član udruženja za obrazovanje radnika u Hamburgu, Švajcarskoj i Parizu, saosnivač Opšteg nemačkog radničkog saveza, od 1868. do 1875. živeo je u Rusiji, 1876/1877. urednik lista »Hamburg-Altonaer Volksblatt«, 1877 - 1887. ponovo živi u Rusiji, a potom je opet urednik lista »Hamburger Echo«. 79 200
- Auer, Ignaz** (Ignaz Auer; 1846 - 1907) – sarac, publicist; od 1869. član Socijaldemokratske radničke partije, 1874. sekretar Glavnog odbora Partije, 1875 - 1877. jedan od dvojice sekretara Socijalističke radničke partije Nemačke, urednik lista »Berliner Freie Presse« (1877), član Rajhstaga od 1877. do 1907. s prekidima; u unutarpartijskim razmimoilaženjima sve do 1893. podržavao je Bebel, ali je u narednim godinama sve više naginjao oportunistu. 155 157 161 450
- August** – vidi *Bebel, August*
- Aveling, Edward** (Edvard Eveling; 1851 - 1898) – engleski lekar i pisac, socijalist; zajedno sa Samuelom Moorom preveo je na engleski prvi tom *Kapitala*; od 1884. član Socijaldemokratske federacije, jedan od osnivača Socijalističke lige (1884), zbog sve većeg uticaja anarhista povukao se iz Lige 1889, krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina bio je jedan od organizatora masovnog pokreta nekvalifikovanih radnika i nezaposlenih; delegat međunarodnih socijalističkih kongresa radnika 1889, 1891. i 1893; od 1884. suprug Marxove kćeri Eleanor. 9 11 20 23 26 29 39 40 50 55 59 66 67 82 - 84 89 92 114 120 122 128 132 140 - 142 144 154 161 162 197 207 210 213 - 215 219 228 238 240 246 247 249 251 259 264 274 276 278 279 285 307 310 318 319 346 348 349 358 - 360 377 382 383 385 387 391 392 399 400 402 403 409 419 426 435 442 446 481 489
- Aveling, Eleanor** – vidi *Marx-Aveling, Eleanor*
- Baare, Louis** (Luj Bar; 1821 - 1897) – krupni industrijalac, generalni direktor bohumerškog Udruženja za dobijanje i fabricaciju čelika; zbog utaje poreza i drugih malinacija izveden je pred sud. 482
- Bachofen, Johann Jakob** (Johan Jakob Bahofen; 1815 - 1887) – švajcarski istoričar prava i kulture, osnivač uporednog prava, glavno delo mu je *Mutterrecht*. 99 100 102
- Baginski, Richard** (Rihard Baginski) – urednik, socijaldemokrat; 1891. pristupio je poluanarhističkoj opoziciji »Mladih«. 360
- Bakunjin, Mihail Aleksandrovič** (1814 - 1876) – ruski publicist, revolucionar; kasnije jedan od glavnih predstavnika anarhizma; učesnik revolucije 1848/49. u Nemačkoj; vršio je ideološki uticaj na narodnjački pokret u Rusiji; član Prve internacionale u kojoj je istupao kao ogorčeni neprijatelj marksizma; na haškom kongresu 1872. isključen iz Internacionalne zbog frakcionaške delatnosti. 155 184
- Balfour, Spencer** (Spenser Balfour; rod. 1843) – engleski liberal; član parlamenta (1880 - 1892), direktor jedne građevinske firme, posle čijeg raspada je 1892. pobjegao u inostranstvo; 1895. je izručen i osuđen na 15 godina prinudnog rada. 471
- Bamberger, Jakob** (Jakob Bamberger; umro 1907) – štampar i trgovac, socijaldemokrat; od 1884. saosnivač i štampar lista »Berliner Volksblatt«, kasnije »Vorwärts«. 450
- Banes, Georges** (Džordž Bejnz) – engleski konzervativac, član parlamenta (1886 - 1892), kandidat na izborima za parlament 1892. 337
- Banner, Robert** (Robert Baner) – škotski radnik, socijalist; saosnivač Fabijevskog društva, osnivač (1884) mesne organizacije Socijaldemokratske federacije u Edinburgu; 1881. obratio se Marxu i Engelsu s molbom da mu pomognu u organizovanju socijalističke partije u Škotskoj. 377
- Banting, William** (Viljem Benting; 1793 - 1878) – engleski preduzetnik;

- po njemu je dobila ime jedna metoda za mršavljenje, opisana u jednom otvorenom pismu (1863). 66
- Baron Itzig* – vidi *Lassalle, Ferdinand*
- Barondess, Joseph* (Džozef Barendiz; 1867 - 1928) – američki socijalist, devedesetih godina vođa jevrejskih socijalističkih konfeksijskih radnika, kasnije cionist. 154
- Barth, Ernst Emil Paul* (Ernst Emil Paul Bart; 1858 - 1922) – buržoaski filozof, sociolog, od 1890. profesor na Lajpcičkom univerzitetu, protivnik marksizma. 109 110 173
- Bax, Ernest Belfort* (Ernst Belfor Beks; 1854 - 1926) – engleski istoričar, filozof i novinar, socijalist, jedan od prvih propagatora marksizma u Engleskoj; aktivni član levog krila Socijaldemokratske federacije, jedan od osnivača Socijalističke lige (1884); od 1883. održavao je prijateljske veze sa Engelsom; saosnivač (1911) i jedan od vođa Britanske socijalističke partije sa kojom je raskinuo 1916. 108 277 307 318 340 349 357 360 446
- Bebel, August* (August Bebel; 1840 - 1913) – strugar, jedan od najznačajnijih vođa nemačkog i međunarodnog radničkog pokreta, prijatelj i učenik Marxa i Engelsa; 1863. jedan od osnivača Saveza nemačkih radničkih udruženja, jedan od njegovih vođa, a od 1867. predsednik Saveza, član Prve internacionale od 1866, jedan od osnivača Socijaldemokratske radničke partije 1869; član Severnonemačkog rajhstaga (1867 - 1870) i nemačkog Rajhstaga (1871 - 1881. i 1883 - 1913); za vreme francusko-pruskog rata aktivno se borio protiv pruskih aneksionih planova i zalagao za odbranu Pariske komune; kao odlučni protivnik pruskog militarizma zalagao se za revolucionarno ujedinjenje Nemačke; bio je najspособniji parlamentarac Evrope, najtalentovaniji organizator i taktičar, najuticajniji vođa međunarodne socijaldemokratije koja se suprotstavljala reformizmu i oportunističkom (Lenjin). 8 16 18 28 - 31 33 36 47 58 59 64 66 73 75 - 82 98 99 112 118 122 124 127 130 134 -
- 141 144 145 - 149 155 - 160 172 174 177 - 180 184 186 187 191 - 196 199 200 216 220 225 - 227 229 243 - 246 252 - 257 264 265 272 274 275 278 288 290 292 293 294 297 299 300 303 304 306 - 309 316 - 320 327 - 329 332 - 335 344 345 354 355 357 359 360 364 - 367 370 - 373 376 381 382 384 - 386 390 400 - 404 406 410 413 - 415 417 423 428 434 - 437 439 441 - 443 446 - 448 455 - 461 463 464 472 - 476 487
- Bebel, Frieda* – vidi *Simon, Frieda*
- Bebel, Johanna Caroline Julie* (Johana Karoline Juli Bebel; 1843 - 1910) – od 1866. supruga i saborac Augusta Bebela. 58 18 141 145 160 187 194 227 246 256 257 265 274 319 320 329 333 335 345 355 360 366 386 404 415 417 436 439 443 446 447 460 475
- Bère (Ber)* – francuski političar, ume-
reni radikal. 158 165
- Bernard* – vidi *Bonnier, Charles*
- Bernstein, Eduard* (Eduard Bernštajn; 1850 - 1932) – publicist, od 1872. član Socijaldemokratske radničke partije, 1878. otišao je u Cirihi kao literarni sekretar Karla Höchberga, decembra 1880. upoznao se s Marxom i Engelsom i s njima se stalno dopisivao (naročito s Engelsom), pod njihovim uticajem razvio se u pristalicu marksizma, urednik lista «Sozialdemokrat» (1881 - 1890); od 1896. otvoreno je istupao kao revizionist marksizma i postao teoretičar revizionizma, kome je on «dao najizrazitiji oblik» (Lenjin); jedan od vođa oportunističkog krila nemačke socijaldemokratije i II internacionale. 8 9 15 18 36 50 82 87 89 97 98 101 102 127 134 139 145 161 162 174 193 197 200 206 208 210 214 217 228 254 265 285 293 297 307 316 330 340 341 346 347 360 - 362 365 376 378 390 - 392 400 409 446 458 461
- Bernstein, Regina (Gine)* (rod. *Ladek*, razv. *Schatner*) (Regina Bernštajn; Ladek; Šatner) – od 1887. supruga Eduarda Bernsteina. 82 87 89 162

197 210 285 293 297 316 330 346
347 361 362 391 392 409 446

Besant, Annie (Eni Bezent; 1847 - 1933) - engleska političarka, kratko vreme pripadala je socijalističkom pokretu; osamdesetih godina član Fabijevskog društva i Socijaldemokratske federacije, od 1874. do 1888. potpomagala je Charlesa Bradlaugh-a, učestvovala je u formiranju tredjuniona nekvalifikovanih radnika, potom je radila u Indiji u hindu-pokretu; 1907 - 1933. predsednik teozofskog društva. 74 132 162

Bethmann (Betman) - bankarska kuća u Frankfurtu na Majni. 152

Beust, Anna (Ana Bojst; rođ. 1827) - rodaka Friedricha Engelsa, supruga Friedricha von Beusta. 344 367

Bismarck, Otto, Fürst von (knez Oto fon Bizmark; 1815 - 1898) - državnik i diplomat, predstavnik interesa pruskog junkerstva; ruski predsednik vlade (1862 - 1872. i 1873 - 1890) i državni kancelar (1871 - 1890); izvršio je ujedinjenje Nemačke odozgo, antidemokratskim putem uz pomoć dinastičkih ratova; unutarpolitičkim merama osigurao je savez junkerstva s krupnom buržoazijom i potpomogao jačanje prusko-nemačkog militarizma; kao neprijatelj radničkog pokreta uveo je 1878. zakon protiv socijalista, koji je oboren 1890. borbom radničke klase što je bio i glavni uzrok njegovog pada. 21 23 33 63 72 130 146 175 177 182 191 214 256 261 332 459

Blank, Rudolf (Rudolf Blank) - Engelson nećak, sin njegove sestre Marije i Karla Emila Blanka. 221

Blaschko, Alfred (Alfred Blaško; 1858 - 1922) - lekar, specijalist za kožne bolesti, profesor na univerzitetu u Berlinu, devedesetih godina je u časopisu »Die Neue Zeit« objavio nekoliko članaka o socijalnoj higijeni. 473

Blatchford, Robert Peel Glamville (Robert Pil Glenvil Blečford; 1851 - 1943) - engleski novinar, socijalist; početkom devedesetih godina jedan

od urednika listova »Workman's Times«, »Clarion« i drugih radničkih listova. Jedan od osnivača Nezavisne laburističke partije (1893), zatim reformist. 212

Blavatskaja, Jelena Petrovna (pseudonim: *Rada-Baj*) (1831 - 1891) - ruska spisateljica i spiritistkinja, izdavala je spise i časopise teozofskih društava u raznim zemljama. 74

Blondeau (Blondo) - francuski vojnik, brat Marie Blandeau koju su ubili pripadnici francuskih vladinih trupa. 179

Blondeau, Marie (Mari Blondo; 1873. ili 1874 - 1891) - francuska radnica; prilikom majske demonstracije 1891. u Furnijeu ubili su je pripadnici vladinih trupa. 179

Blos, Wilhelm (Vilhelm Bloss; 1849 - 1927) - novinar i istoričar; od 1872. član socijaldemokratske radničke partije, jedan od urednika lista »Volksstaat« (1872 - 1874); 1874. upoznao se s Marxom, saradnik časopisa »Neue Zeit« i »Neue Welt«, član Rajhstaga (1877/78, 1881 - 1887, 1890 - 1906. i 1912 - 1918); spadao je među vodeće predstavnike desnog krila socijaldemokratske frakcije Rajhstaga, za vreme I svetskog rata socijalšovinist; posle novembarske revolucije 1918. predsednik privremene vlade a 1919/20. predsednik države Virtemberg. 140 435

Blowitz, Henri-Georges-Stephan-Adolphe-Opper de (Anri-Žorž-Stefan-Adolf-Oper de Blovic; 1825 - 1903) - novinar, poreklom Čeh, 1870. uzeo je francusko državljanstvo; od 1871. pariski dopisnik lista »Times«, on je prvi počeo da objavljuje intervjue s poznatim političarima. 179

Boelling - vidi *Engels, Hedwig*

Boisquillebert, Pierre Le Pesant, sieur de (Pjer Le Pezan vlastelin od Boagilbera; 1646 - 1714) - francuski ekonomist feudalnog apsolutizma, razvio je elemente klasične buržoaske političke ekonomije u okvirima opšteg feudalnog koncepta, borio se za ukidanje bede narodnih masa. 41 262

Bonald, Louis-Gabriel-Ambroise, vicomte de (Luj-Gabriel-Ambroaz vikont de Bonal; 1754 - 1840) – francuski političar i publicist, monarhist; ideolog aristokratske i klerikalne reakcije u periodu restauracije. 406

Bonaparte – vidi *Napoléon III*

Bonnemains, Marguerite, de (Margerit de Bonmen; umrla 1891) – Boulanger-ova ljubavnica. 143

Bonnier, Charles (Šarl Bonije; rođ. 1863) – francuski pisac i žurnalist, socijalist; dugo je živio u Engleskoj, član francuske Radničke partije, saradnik mnogih socijalističkih organa štampe, delegat međunarodnih socijalističkih kongresa radnika 1889, 1891, 1893. i dr.; intimni prijatelj Jules Guesde-a. 16 116 124 278 337 379 423 - 425 428 455 - 457 463 464 470 472 477 489

Boulanger, George-Ernest-Jean-Marie (Zorž-Ernest-Zan-Mari Bulanže; 1837 - 1891) – francuski general, borio se protiv Pariske komune, uz pomoć Georges-a Clemenceaua postao je ministar vojni u Freycinet-ovoj vladi (1886/87); pokušao je da uz pomoć šovinističke i antinemačke propagande i političke demagogije zavede svoju vojnu diktaturu u Francuskoj; posle neuspelog državnog udara (1889) pobjegao je u Belgiju i izvršio samoubistvo. 63 81 143 145 175 - 178 260 277 424 459 474 483

Bovio, Giovanni (Đovani Bovio; 1841 - 1903) – italijanski filozof idealist; buržoaski političar, republikanac; 1876. član parlamenta; profesor na Univerzitetu u Napulju. 235 246 258

Bracke, Wilhelm (Vilhelm Brake; 1842 - 1880) – trgovac, izdavač i knjižar; jedan od osnivača Socijaldemokratske radničke partije (1869) i jedan od njenih vodećih marksista; 1865. osnivač braunšvajске opštine Opšteg nemačkog radničkog saveza, od 1867. glavni blagajnik Saveza, povezao je opoziciju u Savezu s Bebel-Liebknechtovom strujom; na ajzenaškom kongresu (1869) izabran u Glavni odbor Partije; jedan od

optuženih u braunšvajskom procesu za zaveru protiv države 1871; član Rajhstaga (1877 - 1879); svojim spisima je mnogo doprineo u prevladavanju lasalovstva i usvajanju marksizma u Nemačkoj; jedan od najbližih poverenika Marxa i Engelsa. 28

Bradlaugh, Charles (Čarls Bredlo; 1833 - 1891) – engleski novinar, buržoasko-radikalni socijalreformator, protivnik socijalizma, urednik nedeljnog lista «The National Reformer» (1860), član parlamenta za Northampton. 20 26 29 140 141

Braun, Adolf (Adolf Braun; 1862 - 1929) – redaktor; učestvovao je na osnivačkom kongresu Socijaldemokratske radničke partije Austrije (1888), urednik bečkog lista «Gleichheit» (1888/1889), do 1907. urednik raznih radničkih listova u Nemačkoj, od 1920. bio je u Glavnom odboru SPD i član Rajhstaga. 25 28

Braun Heinrich (Hajnrih Braun; 1854 - 1927) – novinar, socijaldemokrat, reformist; jedan od osnivača časopisa «Neue Zeit», izdavač tromesečnog časopisa «Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik» i drugih časopisa; član Rajhstaga. 409

Brentano, Lujo (Ludwig Joseph) (Lujo (Ludvig Jozef) Brentano; 1844 - 1931) – ekonomist mlađe istorijske škole u Nemačkoj, vodeći katedarski socijalist, buržoaski reformist; jedan od osnivača udruženja za socijalnu politiku. 5 46 48 59 64 72

Bright, John (Džon Brajt; 1811 - 1889) – engleski fabrikant; prominentni vođa radikalne buržoazije; pristalica slobodne trgovine, jedan od osnivača Lige protiv zakona o žitu, od početka šezdesetih godina lider Liberalne partije (levo krilo), više puta ministar u liberalnim kabinetima. 328

Brissac, Henri (Anri Brisak; 1823 - 1906) – francuski publicist, socijalist, član Pariske komune, generalni sekretar Izvršnog komiteta, kasnije Odbora javnog dobra, posle poraza Komune prognan; vratio se u Francusku posle amnestije 1880, član

- francuske Radničke partije, 1882. član redakcije lista »L'Égalité«; Guesde-ov pristalica. 273
- Brousse, Paul-Louis-Marie** (Pol-Luj-Mari Brus; 1844 - 1912) – francuski lekar i političar, sitnoburžoaski »socijalist«; učesnik Pariske komune, posle poraza Komune emigrirao u Španiju i Švajcarsku, gde se priključio anarhistima; jedan od osnivača francuske Radničke partije, na kongresu u Sent-Etjenu 1882. isprovocirao je rascap Partije, posle čega je bio vođa i ideolog posiblista. 9 55 56 120 124 129 158 208 216 259 319
- Buffenoir, Hippolyte-François-Philibert** (Ipolit-Fransoa-Filibera Bifenoar; 1847 - 1928) – francuski istoričar, pisac i političar; 1877. saradnik lajpciškog lista »Vorwärts«. 62
- Bunte, Friedrich** (Fridrih Bunte) – socijaldemokrat, jedan od vođa rudarskog štrajka 1889; delegat na prvom međunarodnom kongresu rudara. 318
- Burgess, Joseph** (pseudonim: *Autolytus*) (Džozef Bedžis; Otolikes; rođ. 1853) – engleski tekstilni radnik, predstavnik engleskog radničkog pokreta; izdavač lista »Workman's Times« (1891 - 1894), jedan od osnivača Nezavisne laburističke partije (1893). 280 358 371 390 392 403 488
- Burleigh** (Berli) – radnički kandidat iz Glazgova na parlamentarnim izborima 1892. 335
- Burns, John** (*Jack*) (Džon Bernz; 1858 - 1943) – predstavnik engleskog radničkog pokreta, osamdesetih godina vođa novih tredjuniona za nekvafikovane radnike; jedan od organizatora štrajka londonskih lučkih radnika (1889); devedesetih godina prišao je liberalnom tredjunionizmu i istupao protiv socijalističkog pokreta; član parlamenta (od 1892), ministar za komunalnu samoupravu (1905 - 1914) i trgovinu (1914), povukao se pri izbivanju prvog svetskog rata. 87 120 208 217 218 329 334 337 340 358 392 403 414 415 431 487
- Burns, Lydia** (*Lizzy, Lizzie*) (Lidie Berns; Lizi; 1827 - 1878) – irska radnica, učestvovala je u irskom nacionalnooslobodilačkom pokretu; druga žena Friedricha Engelsa, sestra njegove prve žene Mary Burns. 217 256
- Burrows, Herbert** (Herbert Barouz; 1845 - 1922) – engleski činovnik, buržoaski radikal, priključio se socijalističkom pokretu; jedan od osnivača Socijaldemokratske federacije, učestvovao je u formiranju tredjuniona nekvafikovanih radnika, vođa socijalističkog krila sifražetskog pokreta, delegat Međunarodnog socijalističkog kongresa radnika 1891, 1914. prešao na stranu šovinista. 74 105 115 132
- Burt, Thomas** (Tomas Bert; 1837 - 1922) – engleski rudar, tredjunionist; sekretar Saveza rudara Nortamberlenda, član parlamenta (1874 - 1918), sprovodio je politiku Liberalne partije. 301
- Cahan, Abraham** (Abraham Kan; 1860 - 1951) – američki socijalist, emigrant iz Rusije, urednik lista »New Yorker Arbeiter-Zeitung«, delegat Međunarodnog socijalističkog kongresa radnika 1891; pisao je o životu Jevreja, emigranata u SAD; za vreme drugog svetskog rata anti-fašist. 133 392
- Caianiello** – vidi *Lefflar-Edgrén, Anne Charlotte*
- Calonne, Charles-Alexandre de** (Šarl-Aleksandr de Kalon; 1734 - 1802) – francuski državnik, glavni kontrolor finansija (1783 - 1787), za vreme francuske revolucije jedan od vođa kontrarevolucionarne emigracije. 315
- Caprivi, Leo, Graf von** (grof Leo fon Kaprivi; 1831 - 1899) – pruski državnik i general, državni kancelar (1890 - 1894). 157 251 332 436
- Carević** – vidi *Nikolaj II*
- Carnot, Marie-François-Sadi** (Mari-Fransoa-Sadi Karno; 1837 - 1894) – francuski državnik, umereni republikanac, od 1880. više puta mi-

- nistar, posle demisioniranja Jules Grévyja predsednik Republike (1887 - 1894). 145 182 428 474
- Carré (Kare)* - pariski izdavač. 100
- Champion, Henry Hyde* (Henri Hajd Čempjen; 1857 - 1928) - engleski izdavač i publicist, do 1887. član Socijaldemokratske federacije, pripadao je rukovodstvu Radničkog izbornog udruženja tredjuniona u Londonu; urednik i izdavač lista »Labour Elector«, povremeno je održavao tajne veze s konzervativcima, 1894. emigrirao u Australiju, gde je aktivno učestvovao u radničkom pokretu. 23 26 105 319 392
- Chassepot, Antoine-Alphonse* (Antoan-Alfons Šaspo; 1833 - 1905) - francuski pronalazač u oblasti tehnike naoružanja, između ostalog pronalazač puške koja je po njemu dobila ime. 348
- Churchill, Randolph Henry Spencer, Lord* (lord Randolf Henri Spenser Čerčil; 1849 - 1895) - engleski državnik, jedan od lidera konzervativaca, državni sekretar za Indiju (1885/86), ministar finansija (1886), pobornik kolonijalne ekspanzije, protivnik nezavisnosti Irske; izjašnjavao se za ideje državnog socijalizma. 80
- Clarence, Albert Victor Christian Edward, Duke of* (vojvoda Albert Viktor Kristijan Edvard Klarens; 1864 - 1892) - najstariji sin engleskog kralja Edwarda VII. 228
- Clemenceau, Georges-Benjamin* (Žorž-Benžamen Klemanso; 1841 - 1929) - francuski publicist i političar; 1871. član Nacionalne skupštine, od 1876. pripadao je parlamentarnoj grupi radikala, čiji je vođa kasnije postao; osnivač i glavni urednik lista »La Justice«, predsednik vlade (1906 - 1909. i 1917 - 1920), najodlučniji pobornik prevlasti imperijalističke Francuske u Evropi. 89 176 178
- Cluseret, Gustave-Paul* (Gistav-Pol Klisere; 1823 - 1900) - francuski političar i vojni funkcioner; član Međunarodnog udruženja radnika, prišao bakunjinistima; član Pariske
- komune posle čijeg poraza je emigrirao u Belgiju, 1884. vratio se u Francusku, član Poslaničkog doma od 1888. 477
- Cobden, Richard* (Ričard Kobden; 1804 - 1865) - fabrikant u Mančesteru, liberal; pristalica slobodne trgovine, jedan od osnivača Lige protiv zakona o žitu; član parlamenta. 328
- Colbert, Jean-Baptiste, marquis de Seignelay* (Žan-Batist Kolber, markiz de Senjele; 1619 - 1683) - francuski državnik, glavni kontrolor finansija pod Louis-om XIV, od 1665. do 1683. faktički je vodio unutrašnju i spoljnu politiku Francuske; vodio je takvu ekonomsku politiku koja je bila u interesu učvršćenja feudalno-apsolutističke monarhije. 261 312
- Conner (Koner)* - delegat na kongresu engleskih tredjuniona u Glazgovu (1892), vođa starih, konzervativnih tredjuniona. 394
- Conrad, Johannes* (Johanes Konrad; 1839 - 1915) - politekonomist, profesor, saizdavač časopisa »Handwörterbuch der Staatswissenschaften« i »Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik«. 135
- Constans, Jean-Antoine-Ernest* (Žan-Antoan-Ernest Konstan; 1833 - 1913) - francuski državnik, umereni republikanac; ministar unutrašnjih poslova (1880 - 1881. i 1889 - 1892). 8 17 89 111 116 129 145 146 149 175 - 178 182 241 250 474 482
- Crawford, Emily* (Emili Kraford; 1831 - 1915) - engleska novinarka, dopisnik iz Pariza nekih engleskih listova. 127 176 470
- Cremer, William Randall* (Viljem Randal Krimer; 1838 - 1908) - engleski tesar; jedan od vođa tredjuniona i pristalica pacifističkog pokreta; saosnivač i vođa Ujedinjenog saveza tesara i stolara, član londonskog Trades Councila, Britanske nacionalne lige za nezavisnost Poljske i Lige zemlje i rada; jedan od organizatora osnivačkog mitinga Prve internacionale od 28. septembra 1864. u St. Martin's Hallu, član Central-

- nog veća Internacionale i njegov generalni sekretar (1864 - 1866), delegat londonske konferencije 1865. i ženevskog kongresa 1866, član Izvršnog komiteta Lige za reformu; tokom borbe za reformu izbora vodio je kompromisnu politiku; kasnije član Liberalne partije; član parlamenta (1885 - 1895. i 1900 - 1908). 381
- Croesel** (Kroesel) – nemački emigrant u Londonu, učesnik engleskog socijalističkog pokreta, istupao je protiv Hyndmana. 217 366
- Croesel** (Kroesel) – Croeselova supruga. 366
- Culine** (Kilin; rođ. 1849) – francuski socijalist, sekretar socijalističke organizacije u Furmijeu; 1891. porotni sud u Dueu ga je osudio na šest godina zatvora. 116
- Cunninghame-Graham** (Kaningem-Grijem) – supruga Roberta Bontinea Cunninghame Grahama. 285
- Cunninghame-Graham, Robert Bontine** (Robert Bontejn Kaningem-Grejem; 1852 - 1936) – škotski pisac, preklom aristokrata; osamdesetih i devedesetih godina učestvovao je u socijalističkom pokretu; član parlamenta; delegat međunarodnog socijalističkog kongresa radnika 1889; kasnije je igrao zapaženu ulogu u škotskom nacionalnooslobodilačkom pokretu. 84 87 89 255 335 337 484
- Cunow, Heinrich Wilhelm Karl** (Hajnrh Vilhelm Karl Kunov; 1862 - 1936) – istoričar, sociolog i etnograf; socijaldemokrat; osamdesetih i devedesetih godina podržavao je marksiste, kasnije revizionist. 248
- Curran, Pete** (Pit Karen; 1860 - 1910) – engleski plinarski radnik, levi socijalist; jedan od vođa sindikata plinarskih radnika, jedan od osnivača Nezavisne laburističke partije (1893). 285
- Dahn, Julius Sophus Felix** (Julius Sofus Feliks Dan; 1834 - 1912) – istoričar prava i pisac; ideolog velikonemačkog šovinizma i imperijalizma; u svojim romanima je davao iskrivljenu nacionalističku sliku istorije. 46
- Danielson, Nikolaj Francevič** (pseudonim: *Nikolaj-on*) (1844 - 1918) – ruski pisac i ekonomist; jedan od ideologa narodnjaka tokom osamdesetih i devedesetih godina; dopisivao se sa Marxom i Engelansom; preveo je na ruski treći tom «Kapitala» (prvi tom zajedno s G. A. Lopatinom). 123 126 166 - 168 261 - 263 312 - 315 395 - 397
- Davitt, Michael** (Majkl Devit; 1846 - 1906) – irski radnik, revolucionarni demokrat, vođa nacionalnooslobodilačkog pokreta u Irskoj; jedan od organizatora (1879) i vođa Irish Land League; pristalica irske samouprave (Hamerule), član parlamenta (1895 - 1899), pristalica Socijaldemokratske federacije. 27 100
- Debenham** (Debnem) – fotograf u Londonu. 13 70
- Delcluze, Marc-Louis-Alfred** (Mark-Luj-Alfred Delkliz; 1857 - 1923) – francuski socijalist, osnovao je organizaciju francuske Radničke partije u Kaleu (1882); delegat međunarodnih socijalističkih kongresa radnika 1889, 1891. i 1893; kasnije se priključio «nezavisnim socijalistima». 394 489
- Delory, Gustave** (Gistav Delori; 1857 - 1925) – francuski tekstilni radnik, socijalist. 145
- Demuth, Helene** (*Lenchen, Nim*) (Helene Demut; Lenhen, Nim; 1823 - 1890) – kućna pomoćnica i verna prijateljica porodice Marx, posle Marxove smrti živela je u Engelsovoj kući. 20 24 115 259 307 447
- Depasse, Lucien-Hector** (Lisjen-Ektor Depas; 1843 - 1911) – francuski publicist i pisac, umereni buržoaski republikanac; član pariskog opštinskog veća (1881, 1884. i 1887), 1891. vladin kandidat na izborima za Poslanički dom u departmanu Nord. 158 165 169 175
- Déroulède, Paul** (Pol Deruled; 1846 - 1914) – francuski pisac i reakcionarni političar; učestvovao je u ugovaranju Pariske komune, aktivni bu-

- lanžist, član Poslaničkog doma (1889 - 1892. i 1898), 1899. izvršio je neuspeli državni udar i zbog toga progan na deset godina. 424
- Dervillers, Prudent* (Pridan Derviler; rod. 1849) - francuski krojač, socijalist, posibilibist; član pariskog opštinskog veća (1889), član Poslaničkog doma (1893); delegat posibilibista na londonskim majskim demonstracijama 1892. 285
- Deville, Gabriel* (Gabriel Devij; 1854 - 1940) - francuski publicist, socijalist; član francuske Radničke partije, autor jednog popularnog prikaza prvog toma «Kapitala» i raznih filozofskih, ekonomskih i istorijskih radova, delegat međunarodnih socijalističkih kongresa radnika 1889. i 1891, kasnije se povukao iz radničkog pokreta. 216
- Dietz, Johann Heinrich Wilhelm* (Johan Hajnrh Vilhelm Dic; 1843 - 1922) - slovoslagač i izdavač, socijaldemokrat; osnivač izdavačke kuće J. H. W. Dietz koja je kasnije postala izdavačka kuća Socijaldemokratske partije, član Rajhstaga (1881 - 1918), poslednjih godina života bio je dosta kolebljiv u odnosu na oportunitizam i revizionizam. 8 18 32 34 97 107 108 118 145 161 184 212 218 226 241 245 267 282 - 284 287 289 294 307 317 322 370 372 458 459 461 473
- Dilke, Sir Charles Wentworth* (ser Čarls Ventvot Dilk; 1843 - 1911) - engleski političar i pisac, jedan od lidera radikalnog krila Liberalne partije, zamenik ministra spoljnih poslova (1880 - 1882), predsednik Odsaka za lokalnu upravu (1882 - 1885). 180 319
- Disraeli (D'Israeli), Benjamin* (od 1876. *Earl of Beaconsfield*) (Bendžamin Dizraeli, erl od Bikenzfilda; 1804 - 1881) - britanski državnik i pisac, jedan od lidera torijevaca, zatim Konzervativne partije; ministar finansija (1852, 1858/59. i 1866 - 1868), premijer (1868. i 1874 - 1880). 328
- Döblin, Emil* (Emil Deblin; 1853 - 1918) - slovoslagač; predsednik Nemačkog grafičkog udruženja (1888 - 1918), 1891. vođa velikog štrajka grafičara u Nemačkoj; 1902 - 1918. član Generalnog komiteta sindikata Nemačke; učesnik na svim kongresima sindikata do prvog svetskog rata. 208
- Dreschfeld, Julius* (Julius Drešfeld) - lekar iz Manhajma, od 1883. u Engleskoj; profesor medicine na Owenovom koledžu u Mančesteru. 303 304
- Dronke, Ernst* (Ernst Dronke; 1822 - 1891) - publicist i pisac, kratko vreme pod uticajem «istinskog» socijalizma, od početka 1848. član Saveza komunista, 1848/49. jedan od urednika lista «Neue Rheinische Zeitung»; posle poraza revolucije emigrirao u Francusku, u julu 1850. po Marxovom i Engelsovom nalogu putovao po Švajcarskoj u cilju reorganizacije Saveza, pri rascepu Saveza ostao je uz Marxa i Engelsa; krajem aprila 1852. prešao je u Englesku, gde je pomagao Marxu i Engelsu u raskrinkavanju policijskih smicalica za vreme kelnskog procesa komunistima; napustio je politički rad posle raspuštanja Saveza komunista u novembru 1852. 181
- Duc-Quercy, Albert* (Alber Dik-Kersi; rod. oko 1856) - francuski novinar, socijalist; jedan od osnivača francuske Radničke partije (1879), kao urednik lista «L'Intransigeant» potpomagao je štrajk u Anzinu i Dekazvilu, urednik lista «Cri du Peuple», do 1914. sekretar redakcije lista «Humanité», za vreme prvog svetskog rata prešao je na pozicije socijalšovinizma. 114
- Dumas, Alexandre (otac)* (Aleksandar Dima; 1803 - 1870) - francuski pisac. 364
- Dumay, Jean-Baptiste* (Žan-Batist Dime; rod. 1841) - francuski mehaničar, vođa štrajka u Kresou 1870, a posle 4. septembra 1870. postao je gradonačelnik; stavio se na raspolaganje Komuni; osuđen na progono te je pobjegao u Švajcarsku; posle amnestije 1880. vratio se u Francusku; od 1887. član pariskog

- opštinskog veća, od 1889. član Poslaničkog doma; posibilist; delegat međunarodnog socijalističkog kongresa radnika 1891. 92 204
- Ede* – vidi *Bernstein, Eduard*
- Edgrén* – vidi *Leffler-Edgrén, Anne Charlotte*
- Edward* – vidi *Aveling, Edward*
- Ellis, Benjamin* (Bendžamin Elis) – engleski socijalist, kandidat na parlamentarnim izborima 1892. 392
- Emma* – vidi *Engels, Emma*
- Engels, Elisabeth Franziska Mauritia* (Elizabet Franciska Mauricija Engels; 1797 - 1873) – majka Friedricha Engelsa. 352
- Engels, Emma* (rod. *Croon*) (Ema Engels; Kron; rod. 1834) – supruga Hermanna Engelsa, brata Friedricha Engelsa. 112 113 233 239 339 353
- Engels, Hedwig* (udata *Boelling*) (Hedvig Engels; Beling; 1830 - 1904) – sestra Friedricha Engelsa. 221 222 233
- Engels, Hermann* (Herman Engels; 1822 - 1905) – brat Friedricha Engelsa, fabrikant u Barmenu, suvlasnik firme Ermen & Engels u Engelskirhenu. 221 - 223 233 234 239 339 353 356
- Engels, Rudolf* (Rudolf Engels; 1831 - 1903) – brat Friedricha Engelsa, fabrikant u Barmenu, suvlasnik firme Ermen & Engels u Engelskirhenu. 221 222 356
- Ernst, Paul* (Paul Ernst; 1866 - 1933) – publicist, književni kritičar i dramaturg; krajem osamdesetih godina prišao socijaldemokratima; jedan od vođa poluanarhističke opozicije »Mladih»; 1891. isključen iz Socijaldemokratske partije Nemačke. 10 107 388
- Fantuzzi, Romualdo* (Romualdo Fantuči) – brat italijanskog izdavača Flaminio Fantuzzia. 60 61
- Fenwick, Charles* (Čarls Fenvik; 1850 - 1918) – rudar, jedan od vođa liberalne struje u engleskom radničkom pokretu i tredjunionu rudara; član parlamenta (od 1885), član Parlamentarnog komiteta Kongresa tredjuniona (1890 - 1894). 301 389 427
- Ferroul, Ernest-Joseph-Antoine-Jean-Frédéric* (Ernest-Žozef-Antoan-Zan-Frederik Feru; 1853 - 1921) – francuski lekar, političar i publicist, socijalist; član Poslaničkog doma (od 1888), delegat međunarodnog socijalističkog kongresa 1889. i 1891, gost na kongresu u Haleu 1890. 247
- Ferry, Jules-François-Camille* (Žil-Fransoa-Kamij Feri; 1832 - 1893) – francuski advokat i političar, jedan od vođa umerenih buržoaskih republikanaca; član vlade tzv. Nacionalne odbrane i gradonačelnik Pariza (1870/71), borio se protiv revolucionarnog radničkog pokreta; predsednik vlade (1880/81. i 1883 - 1885); vodio je politiku kolonijalnih osvajanja. 89
- Field, Arthur* (Artur Fild; rod. 1869) – engleski žurnalista, socijalist, član Socijaldemokratske federacije. 105 106 115
- Filostrat* (oko 170 - 245) – grčki retor, filozof sofist i pisac.
- Fireman, Peter* (Piter Fajermen; rod. 1863) – američki hemičar i fabrikant, živeo je u Nemačkoj i u SAD. 207 387
- Fischer, Inka* (Inka Fišer) – kći Richarda Fischera. 446 447
- Fischer, Richard* (Rihard Fišer; 1855 - 1926) – slovoslagac i redaktor, socijaldemokrat, saradnik lista »Socijaldemokrat» (1879 - 1890), delovoda (1890 - 1892) i sekretar Glavnog odbora Partije (1892 - 1894), poslovoda štampanje »Vorwärts» (1902 - 1922), član Rajhstaga (od 1893. do smrti); početkom 20. veka prešao je na pozicije revizionizma. 16 21 34 46 47 50 81 112 155 157 161 404 450 460
- Fleckles, Ferdinand* (Ferdinand Flekles; umro oko 1894) – lekar u Karlsbadu, Marxov poznanik, izdavač »Sprudela». 274

- Floquet, Charles-Thomas* (Šarl-Toma Floke; 1828 - 1896) - francuski državnik, buržoaski radikal; član Poslaničkog doma (1876 - 1893), više puta biran za njegovog predsjednika, predsjednik vlade (1888 - 1889), kada je 1892. otkriveno njegovo učešće u panamskoj aferi morao je da se povuče iz političkog života. 204
- Foster* (Foster) - engleski rudar, delegat na kongresu tredjuniona u Glazgovu (1892), predstavnik starih, konzervativnih tredjuniona. 393
- Foster-Amery, Rachel* (Rejšel Foster-Ejmeri) - sekretarica Nacionalnog društva za borbu za prava žena u Americi. 155
- Fould, Achille* (Ašil Fuld; 1800 - 1867) - francuski bankar i državnik, orleanist, kasnije bonapartist; u periodu od 1849. do 1867. bio je više puta ministar finansija a 1852 - 1860. državni ministar. 193.
- Frankel, Leo* (Leo Frankel; 1844 - 1896) - zlatar, istaknuti član mađarskog i međunarodnog radničkog pokreta, Marxov i Engelsov saborac; član Pariske komune, član Generalnog veća Prve internacionale i dopisni sekretar za Austro-Ugarsku, delegat na londonskoj konferenciji 1871. i haškom kongresu 1872, jedan od osnivača Mađarske opšte radničke partije 1880, učestvovao je na mnogim međunarodnim socijalističkim kongresima radnika. 71
- Franklin, Benjamin* (Bendžamin Franklin; 1706 - 1790) - američki državnik, prirodnjak i ekonomist; aktivni borac za nezavisnost svoje zemlje; koautor i jedan od potpisnika Deklaracije o nezavisnosti Sjedinjenih Američkih Država; prosvetitelj. 41
- Franz Joseph I* (Franc Jozef I; 1830 - 1916) - austrijski car (1848 - 1916). 149 424
- Freyberger, Ludwig* (Ludvig Frajberger) - austrijski lekar, od 1894. oženjen s Louisom Kautsky. 429
- Freycinet, Charles-Louis de Saulces de* (Šarl-Luj de Solse de Fresine; 1828 - 1923) - francuski državnik i diplomat; umereni buržoaski republikanac; više puta je bio ministar, predsjednik vlade (1879/80, 1882, 1886. i 1890 - 1892); morao se 1892. povući zbog panamske afere i privremeno isključiti iz političkog života. 145 177 182 414
- Friedrich II* (Fridrih II; 1712 - 1786) - kralj Pruske (1740 - 1786). 80 265 340
- Frohme, Karl Franz Egon* (Karl Franc Egon Frome; 1850 - 1933) - konstruktor, redaktor i publicist, sedamdesetih godina lasalovac; saradnik većeg broja socijaldemokratskih listova, član Rajhstaga (1881 - 1918), pripadao je desnom krilu socijaldemokratske frakcije Rajhstaga, delegat međunarodnog socijalističkog kongresa radnika 1889, posle 1896. potpomagao je Eduarda Bernsteina u popularizaciji revizionističkih shvaćanja. 435
- Fullarton, John* (Džon Fularton; 1780 - 1849) - engleski ekonomist, autor radova o novčanom opticaju i kreditu, protivnik kvantitativne teorije o novcu. 387
- Galiani, Ferdinando* (Ferdinando Galiani; 1728 - 1787) - italijanski ekonomist, protivnik fiziokratu; zastupao je shvaćanje da je vrednost robe određena njenom korisnošću, ali je istovremeno zastupao i tačne stavove o prirodi robe i novca. 41
- Garibaldi, Giuseppe* (Đuzepe Garibaldi; 1807 - 1882) - italijanski nacionalni junak, jedan od vođa demokratskog pokreta i borac za ponovno ujedinjenje Italije; primerni vojskovođa; 1848. učesnik revolucije u Italiji, 1849. organizovao je odbranu Rimske republike, 1860. predvodio je "pohod hiljada", 1870/71. borio se na strani Francuske Republike; potpomagao je organizovanje sekcija Internacionale u Italiji. 149 191
- Gégout (Žegu)* - francuski anarhist, krajem 1891. izazvao je na dvboj M.-É. Vaillant-a. 215
- Geiser, Bruno* (Bruno Gajzer; 1846 - 1898) - žurnalista, od 1869. član Socijaldemokratske radničke partije

- Nemačke, agitator u Šleziji, 1872. član Prve internacionale, 1875. urednik lista »Volksstaat«, 1877 - 1886. urednik časopisa »Neue Welt«, član Rajhstaga (1881 - 1887), vodeći predstavnik desnog krila socijaldemokratske frakcije Rajhstaga; odlukom kongresa u St. Galenu 1887. razrešen svih funkcija u Partiji. 95 127 140 101 226
- Georg, Prinz von Sachsen* (Georg, princ od Saksonije; 1832 - 1904) - pruski general-feldmaršal, od 1902. kralj Saksonije. 227 229
- Giers, Nikolaj Karlovič* (1820 - 1895) - ruski diplomat, diplomatski poslanik u Teheranu (od 1863), Bernu (od 1869), Stokholmu (od 1872), pomoćnik ministra spoljnih poslova (1875 - 1882), ministar spoljnih poslova (1882 - 1895). 180
- Gilles, Ferdinand* (Ferdinand Žil; rođ. oko 1856) - novinar, 1886. emigrirao u London; 1891. nemačka socijaldemokratska štampa ga je raskrinkala kao policijskog agenta, 1892. isključen iz londonskog Komunističkog udruženja za obrazovanje radnika. 132 135 140 141 142 144 158 161 179 193 207 208 216 218 226 227 259 264 319 349 366 426 435
- Gine* - vidi *Bernstein, Regina*
- Girardin, Émile de* (Emil de Žirarden; 1806 - 1881) - francuski publicist i političar, od tridesetih do šezdesetih godina s prekidima urednik lista »La Presse« a kasnije lista »Liberté«; u politici se isticao krajnjom besprincipijelnošću; pred revoluciju 1848, bio je u opoziciji prema Guizot-ovoj vladi, za vreme revolucije buržoaski republikanac, poslanik Zakonodavne nacionalne skupštine (1850/51), kasnije bonapartist. 444 465
- Giraud-Teulon, Alexis* (Aleksis Žiro-Telon; rođ. 1839) - profesor istorije u Ženevi, autor mnogih radova iz istorije prvobitnog društva. 92 93 100
- Gladstone, William Ewart* (Viljem Juet Gledston; 1809 - 1898) - britanski državnik, torijevac, kasnije pilovac; u drugoj polovini 19. veka lider Liberalne partije; ministar finansija (1852 - 1855, 1859 - 1866) i premijer (1868 - 1874, 1880 - 1885, 1886. i 1892 - 1894). 72 121 123 136 253 328 331 334 337 340 346 364 373
- Gompers, Samuel* (Semjuel Gompers; 1850 - 1924) - duvanski radnik, američki sindikalni lider, saosnivač i predsednik (od 1886) Američke federacije rada; zastupao je politiku klasne harmonije s buržoazijom. 14 120 212 487
- Gori, Pietro* (Pietro Gori; 1869 - 1911) - italijanski advokat, vodeći anarhist; publikovao je drugo izdanje »Manifesta Komunističke partije«, 1894. morao je emigrirati. 60
- Granger, Ernest Henri* (Ernest Anri Granže; rođ. 1844) - francuski novinar, socijalist, blankist; učesnik Pariske komune, posle poraza Komunune emigrirao u Englesku; posle amnestije 1880. vratio se u Francusku i priključio bulanžistima, od 1889. član Poslaničkog doma. 260 277
- Granville, George Leveson-Gower, Earl of* (Džordž Lusn-Goer erl od Grenvila; 1815 - 1891) - britanski državnik, vigovac, kasnije jedan od lidera Liberalne partije; ministar spoljnih poslova (1851/52, 1870 - 1874. i 1880 - 1885), ministar za kolonije (1868 - 1870. i 1886), predsednik Tajnog saveta (1852 - 1854, 1855 - 1858. i 1859 - 1866). 180
- Greenwood, A.* (A. Grinrud) - engleski duvač stakla, 1891. sekretar tredjuniona staklarskih radnika, delegat Međunarodnog socijalističkog kongresa radnika 1891. 195
- Greulich, Hermann* (Herman Grojlj; 1842 - 1925) - knjigovezac; 1865. otišao je u Švajcarsku, tamo je od 1867. bio vođa ciriške sekcije Prve internacionale, urednik ciriškog lista »Tagwacht« (1869 - 1880), jedan od osnivača Socijaldemokratske partije Švajcarske i vođa njenog desnog krila, jedan od reformističkih vođa Druge internacionale. 358 360 367
- Grillenberger, Karl* (Karl Grilenberger; 1848 - 1897) - redaktor i izdavač; od 1869. član Socijaldemokrat-

- ske radničke partije i urednik raznih socijaldemokratskih lokalnih listova i jedan od organizatora ilegalnog rasturanja lista »Sozialdemokrat« u južnoj Nemačkoj, član Rajhstaga (1881 - 1897); vodio je glavnu reč u desnom krilu socijaldemokratske frakcije Rajhstaga. 97
- Guesde, Jules (Mathieu-Basile)* (Žil (Matje-Bazil) Ged; 1845 - 1922) – predstavnik francuskog i međunarodnog radničkog pokreta; najpre buržoaski republikanac, ali se u prvoj polovini sedamdesetih godina priključio anarhistima, a zatim je zajedno sa Paul Lafargue-om osnovao francusku Radničku partiju (1879), propagator marksizma u Francuskoj; godinama vođa revolucionarnog krila francuskog socijalističkog pokreta, borio se protiv oportunitizma; za vreme prvog svetskog rata prešao je na pozicije socijalšovinizma. 17 28 55 92 116 117 159 277 278 297 304 342 370 379 401 413 423 428 472
- Guillaume-Schack, Gertrud* (rod. Grofica Schack) (Gertrud Gijom-Šak; 1845 - 1905) – osamdesetih godina je iz buržoaskog pokreta za prava žena prešla u proleterski ženski pokret u kome je privremeno bila na rukovodećim pozicijama sve dok je živela u Berlinu, 1886. prešla je u Englesku, kratko vreme posećivala Engelsovu kuću da bi najzad prišla anarhistima. 321
- Gumpert, Eduard* (Eduard Gumpert; umro 1893) – nemački lekar u Mančesteru, Marxov i Engelsonov prijatelj. 54 62 293 297 303-306 307 308 309 311 318 324 325 336 350 426
- Guttentag (Gutentag)* – izdavačka knjižara u Berlinu. 173
- Hall, Leonard* (Leonard Hol; rod. 1866) – engleski radnik, novinar, socijalist, član Socijaldemokratske federacije, kasnije Nezavisne laburističke partije; kandidat na parlamentarnim izborima 1892. u Solfordu. 280 335 337
- Haller, Carl Ludwig von* (Karl Ludvig fon Haler; 1768 - 1854) – švajcarski istoričar i teoretičar države i prava, apologet kmetstva i apsolutizma. 406
- Hardie, James Keir* (Džems Kier Hardi; 1856 - 1915) – škotski rudar, kasnije publicist; jedan od vođa britanskog radničkog pokreta, osnivač i lider škotske Laburističke partije (od 1893), kasnije jedan od najaktivnijih vođa Laburističke partije; član parlamenta (1892 - 1895). 255 329 331 334 337 340 341 358 389 392 400 403 414
- Harney, George Julian* (Džordž Džulien Harni; 1817 - 1897) – uticajni engleski radnički vođa levog krila čartista; revolucionarni publicist, urednik listova »Northern Star«, »Democratic Review«, »Red Republican«, član Briselskog komunističkog dopisnog komiteta, jedan od osnivača organizacije Fraternal Democrats; radio je i u Savezu komunista, član Prve internacionale; početkom pedesetih godina održavao je bliske odnose sa Marxom i Engelsonom, koji su kasnije prekinuti; podlegao je privremeno stinoburžoaskim uticajima; od 1863. do 1888. živio je u SAD. 89 93 106 108 215 216 239 260
- Hartman, Lav Nikolajevič* (1850 - 1908) – ruski revolucionar, narodnjak; 1879. učestvovao je u atentatu na Aleksandra II koji je pripremila organizacija Narodna volja; emigrirao je u Francusku, kasnije u Englesku, a 1881. u SAD. 250
- Hasselmann, Wilhelm* (Vilhelm Haselman; rod. 1844) – redaktor, jedan od vođa Opšteg nemačkog radničkog saveza; urednik lista »Neuer Social-Demokrat« (1871 - 1875), od 1875. član Socijaldemokratske radničke partije Nemačke, član Rajhstaga (1874 - 1876, 1878 - 1880), 1880. isključen iz Partije kao anarhist; preselio se u SAD. 19 25
- Hatzfeldt, Sophie, Gräfin von* (Sofi grofica fon Hacfeld; 1805 - 1881) – Lassale-ova prijateljica i njegov pristalica, osnovala je 1867. lasalovsku frakciju, lasalovski Opšti nemački radnički savez. 33

- Havas, Auguste** (Ogist Avaz; 1814 - 1889) - jedan od vlasnika francuske novinske agencije Havas, osnovane 1835. 87 88
- Hedwig** - vidi *Engels, Hedwig*
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich** (Georg Vilhelm Fridrih Hegel; 1770 - 1831) - najznačajniji predstavnik klasične nemačke filozofije. 109 173 174 231 232
- Heidfeld, Oscar** (Oskar Hajdfeld) - trgovac u Liverpulu. 181
- Heine, Heinrich** (Hajnrih Hajne; 1797 - 1856) - veliki nemački pesnik i vaterini patriota. 363 464
- Helene** - vidi *Demuth, Helene*
- Henckell, Karl** (Karl Henkel; 1864 - 1929) - pesnik, početkom devedesetih godina kritičar vladajućih klasa; 1893. izdao je antologiju »Buch der Freiheit« (Knjiga slobode). 484
- Henning, Leopold Dorotheus** (Leopold Doroteus Hening; 1791 - 1866). - starohegelovac, profesor na Berlinskom univerzitetu. 173
- Hepner, Adolf** (Adolf Hepner; 1846 - 1923) - redaktor, jedan od osnivača Socijaldemokratske radničke partije (1869), član redakcije lista »Volksstaat« (1869 - 1873), jedan od optuženih u lajpciškom procesu za veleizdaju (1872), delegat haškog kongresa Prve internacionale (1872); 1882. preselio se u SAD, 1908. vratio se u Nemačku, od prvog svetskog rata bio je na pozicijama desničarski orijentisanog rukovodstva Socijaldemokratske partije Nemačke. 371
- Héritier, Louis** (Luj Eritije; 1863 - 1898) - švajcarski socijalist, autor mnogobrojnih radova o socijalističkom pokretu. 439
- Herkner, Heinrich** (Hajnrih Herkner; 1863 - 1932) - politekonomist, katatarski socijalist. 72 225
- Herz, Cornelius** (Kornelius Herc; rod. 1845) - lekar, rođen je u Francuskoj kao dete nemačkih roditelja, živio u SAD; osamdesetih godina bio je blizak Clemenceau-u i listu »La Justice«, bio je upleten u aferu oko Panamskog kanala. 482
- Hexe** - vidi *Kautsky, Louise* (rod. *Strasser*)
- Hirsch, Carl** (Karl Hirs; 1841 - 1900) - novinar, član Opšteg nemačkog radničkog saveza, iz njega istupio 1868. i postao jedan od osnivača Demokratskog radničkog udruženja u Berlinu; jedan od osnivača Socijaldemokratske radničke partije (1869), radio je i za Prvu internacionalu, urednik lista »Crimmitschauer Bürger-und Bauernfreund« (1870 - 71), od decembra 1870. do marta 1871. upravljao je listom »Volksstaat«, posle 1872. pariski dopisnik nemačke socijaldemokratske štampe, izdavač lista »Latern« u Briselu (1878/79); od 1879. živio je u Londonu, posećivao je Marxa; ponovo je otišao u Francusku, a u Nemačku se vratio 1896, potom se povukao iz aktivnog političkog rada. 183 192 291
- Höchgürtel** (Hehgirtel) - nemački radnik, emigrant u Londonu. 360
- Hodgskin, Thomas** (Tomas Hodžskin; 1787 - 1869) - engleski ekonomist i publicist, zastupao je proletersko stanovište u odnosu na klasičnu buržoasku ekonomiju i, mada ostajuću u okvirima Ricardove teorije, branio interese proleterijata i kritikovao kapitalizam sa stanovišta utopijskog socijalizma. 248
- Holmes, David** (Dejvid Houmz; 1843 - 1906) - jedan od lidera engleskih tredjuniona, predstavnik Ujedinjenog tredjuniona tkača (1884 - 1906); delegat na kongresu tredjuniona u Glazgovu (1892). 391 393
- Hovelacque, Alexandre-Abel** (Aleksandr-Abel Ovelak; 1843 - 1896) - francuski filolog, publicist i političar; radikalni socijalist; predsednik pariskog opštinskog veća, od 1889. član Poslaničkog doma. 169 183
- Howell, George** (Džordž Huel; 1833 - 1910) - zidar, jedan od lidera engleskih tredjuniona, bivši čartist, bio je vođa liberalnog pravca u bri-

- tanskom radničkom pokretu; sekretar britanskog Trades Councila (1861/62), učesnik na osnivačkom mitingu Prve internacionale od 28. septembra 1864. u St. Martin's Hallu, član Generalnog veća Internacionale (1864-1869), delegat na londonskoj konferenciji (1865), sekretar Lige za reformu i sekretar Parlamentarnog komiteta kongresa britanskih tredjuniona (1871 - 1875); kasnije je krivo predstavljao istoriju Prve internacionale. 381
- Hugo, Victor-Marie* (Viktor-Mari Igo; 1802 - 1885) - istaknuti francuski pisac; član Francuske akademije (1841); posle februarske revolucije 1848. poslanik demokratske levice u Ustavotvornoj i Zakonodavnoj nacionalnoj skupštini; kao protivnik Napoleona III prognan iz Francuske posle državnog udara od 2. decembra 1851, živio je 20 godina u egzilu u Briselu i na ostrvima Džersi i Gernzi. 235 464
- Huret, Jules* (Žil Ire; 1864 - 1915) - francuski novinar, devedesetih godina saradnik lista »Figaro«, objavio je 1892. seriju intervjua o socijalnom pitanju u Evropi. 428
- Hutten, Ulrich von* (Ulrich fon Hutten; 1488 - 1523) - publicist i pesnik, plemić; jedan od najznačajnijih predstavnika humanizma, borio se protiv reakcionarnog rimokatoličkog klera, njegovi spisi su imali ogroman uticaj na razvoj nacionalne svesti Nemaca; povezao se 1521. s Francom von Sickingenom radi dizanja ustanka plemstva. 130 258
- Hyndman, Henry Mayers* (Henri Mejers Hajndmen; 1842 - 1921) - osamdesetih godina je istupao pod pseudonimom *John Broadhouse*; engleski socijalist; osnivač 1881. i vođa Demokratske federacije, koja se 1884. pretvorila u Socijaldemokratsku federaciju; vodio je oportunističku i sektašku politiku u radničkom pokretu, kasnije jedan od lidera Britanske socijalističke partije sa kojom je raskinuo zbog svojih socijalšoviniističkih pogleda. 9 23 26 27 36 40 55 62 67 74 84 96 105 108 115 120 124 127 129 132 135
- 141 142 144 161 208 216 - 219 247
259 264 318 319 340 349 386 390
392 399 402 435 488
- Ihrer, Emma* (Ema Irer; 1857 - 1911) - 1883. prešla je iz buržoaskog pokreta za prava žena na socijaldemokratske pozicije, 1885. saosnivač Udruženja za zastupanje interesa radnica, 1891. osnovala je prvi socijaldemokratski ženski časopis »Arbeiterin«, od 1891. član Generalnog komiteta sindikata, delegat Međunarodnog socijalističkog kongresa radnika 1889. i 1891. 217
- Jacobi, Friedrich Heinrich* (Fridrih Hajnrih Jakobi; 1743 - 1819) - filozofski i beletristički pisac. 173
- Janssen, Johannes* (Johanes Jansen; 1829 - 1891) - katolički teolog i istoričar, član Rajhstaga (1875/76), član Centra, pisao je o nemačkoj istoriji. 224
- Jevons, William Stanley* (Viljem Stenli Dževenz; 1835 - 1882) - engleski ekonomist i filozof, teoretičar marginalizma. 387 410
- Jodko-Narkiewicz, Witold* (Vitold Jodko-Narkievič; 1864 - 1924) - poljski publicist, socijalist, jedan od osnivača Poljske socijalističke partije i vođa njenog desnog krila; osamdesetih godina član poljske Partije proletarijata, devedesetih godina saradnik časopisa »Przedświt«, od 1918. diplomat. 7 11
- Jollymeier* - vidi *Schorlemmer, Carl*
- Jonas, Alexander* (Aleksander Džounes; oko 1839 - 1912) - američki knjižar i žurnalist; socijalist, poreklom Nemač; od 1878. urednik lista »New Yorker Volkszeitung«. 142
- Julie* - vidi *Bebel, Johanna Caroline Julie*
- Julius* - vidi *Motteler, Julius*
- Kablukov, Nikolaj Aleksejevič* (1849 - 1919) - ruski ekonomist i statističar, narodnjak; profesor na Univerzitetu

- u Moskvi; autor mnogih ekonomskih i statističkih radova; pod njegovim rukovodstvom sačinjena je zbirka »Statistički podaci moskovske vlade«. 314
- Kampffmeyer, Paul* (Paul Kampffmayer; 1864 - 1945) – žurnalist i istoričar, krajem osamdesetih godina socijaldemokrat, početkom devedesetih godina jedan od vođa »Mladih«, kasnije revizionist; 1891. urednik magdeburškog lista »Volksstimme«. 388
- Kant, Immanuel* (Immanuel Kant; 1724 - 1804) – osnivač klasične nemačke filozofije. 173
- Karlstadt* (pravo ime: *Bodenstein*), *Andreas Rudolf* (Andreas Rudolf Karlstat; Bodenštajn; 1480 - 1541) – teolog, predstavnik reformacije; pristalica Martina Luthera, ovaj ga je kasnije oterao zbog radikalnijih zahteva za reformu i naklonosti prema Thomasu Münzeru. 224
- Karišev, Nikolaj Aleksandrovič* (1855 - 1905) – ruski ekonomist i statističar, političar, profesor na Jurjevskom univerzitetu (1891 - 1893) i Moskovskom poljoprivrednom institutu (1895 - 1904); autor mnogih ekonomskih i statističkih radova u kojima je zastupao shvatanja liberalnog narodnjačkog pokreta. 314
- Katon, Marko Porcije (stariji)* (234 - 149. pre n. e.) – rimski političar i pisac, branio je aristokratske privilegije, 184. pre n. e. izabran za cenzora, nazvan je cenзорiusom zbog svoje strogosti. 472
- Kautsky, Felix* (Felix Kaucki; rod. 1891) – sin Karla Kautskog. 30 208
- Kautsky, Karl* (Karl Kaucki; 1854 - 1938) – pisac, od kraja sedamdesetih godina razvio se od vulgarnog socijaliste u marksistu; 1883 - 1917. urednik časopisa »Die Neue Zeit«, teorijskog organa Socijaldemokratske partije; devedesetih godina razvio se u teoretičara Socijaldemokratske partije Nemačke i Druge internacionale u početku je mnogo doprineo širenju marksizma, ali je kasnije, naročito od 1910. zago-
- vornik centrizma; za vreme prvog svetskog rata izdao je marksizam i postao protivnik revolucionarnog radničkog pokreta. 5 8 9 18 19 25 28 29 - 34 40 46 47 59 72 - 74 75 97 98 99 102 107 108 134 135 139 151 152 155 157 161 162 199 - 201 207 - 209 212 218 - 220 224 248 249 265 267 268 279 280 291 292 307 309 310 321 322 323 330 331 357 358 360 365 366 376 - 378 379 389 390 392 400 402 404 406 409 410 436 458 461 462 476
- Kautsky, Karl* (Karl Kaucki; rod. 1892) – sin Karla Kautskog. 219
- Kautsky, Louise* (rod. *Strasser*) (Lujze Kaucki Štraser; 1860 - 1950) – austrijska socijalistkinja, prva žena Karla Kautskog (do 1889), 1894. udala se za Ludwiga Freybergera; od 1890. Engelsova sekretarica; član redakcije bečkog lista »Arbeiterinnen-Zeitung«; delegat međunarodnih socijalističkih kongresa radnika 1891. i 1893. 3 4 7 12 14 15 17 20 39 46 47 51 54 - 56 63 70 71 73 82 83 87 89 91 92 93 96 101 105 111 115 116 118 119 122 126 127 132 135 139 - 142 143 145 146 149 150 153 161 164 165 169 174 176 180 184 187 194 198 210 212 213 215 217 219 227 229 236 240 242 245 247 251 256 257 260 265 267 271 272 274 275 278 285 286 288 290 - 292 293 297 300 302 304 306 308 311 317 321 322 327 330 331 333 335 341 343 344 346 351 354 355 359 360 364 365 367 368 370 372 - 374 381 384 386 392 398 399 402 - 404 415 417 419 422 427 430 431 433 434 436 438 - 442 444 446 448 450 454 460 465 466 467 471 478 483 490
- Kautsky, Luise* (rod. *Ronsperger*) (Lujze Kaucki-Ronšperger; 1864 - 1944) – austrijska socijalistkinja, od 1890. druga žena Karla Kautskog. 30 208 291 322
- Kautsky, Minna* (Mina Kaucki; 1837 - 1912) – spisateljica, majka Karla Kautskog, poznavala je Engelsa. 322 330
- Kelley-Wischnewetzky, Florence* (Florans Keli-Višnevečki; 1859 - 1932)

- američka socijalistkinja, kasnije reformist; prevela je na engleski Engelsov spis »Položaj radničke klase u Engleskoj«, supruga Lazara Wischnewetzskog. 142 154 155 161 280 317 321
- Kinkel, Gottfried* (Gotfrid Kinkel; 1815 - 1882) – pesnik i istoričar umetnosti; učesnik badensko-falačkog ustanka 1849, pruski sud ga je osudio na doživotnu tamnicu, pobeoao je iz zatvora i emigrirao 1850. u Englesku; jedan od vođa sitnoburžoaskih emigranata u Londonu; izdavač časopisa »Hermann« (1859), borio se protiv Marxa i Engelsa; šezdesetih godina pristalica ujedinjenja Nemačke pod hegemonijom Pruske. 321
- Kinkel, Johanna* (rod. *Mockel*, razvedena *Matthieux*) (Johana Kinkel; Mokel; Matije; 1810 - 1858) – spisateljica, supruga Gottfrieda Kinkela. 321
- Klepsch, Philipp* (Filip Klepš) – pravnik u Mančesteru, jedan od izvršilaca testamenta Carla Schorlemmera. 305 324 325 326 333 422
- Kneipp, Sebastian* (Sebastijan Knajp; 1821 - 1897) – sveštenik, promašao je novi sistem hidroterapije. 473
- Knies, Karl* (Karl Knis; 1821 - 1898) – vulgarni ekonomist, jedan od osnivača starije istorijske škole političke ekonomije u Nemačkoj. 387
- Kock, Paul de* (Pol de Kok; 1794 - 1871) – francuski pisac, autor frivolnih zabavnih romana. 100
- Köller, Ernst Matthias von* (Ernst Matijas fon Keler; 1841 - 1928) – reakcionarni državnik, konzervativac, član Rajhstaga (1881 - 1888), pruski ministar unutrašnjih poslova (1894/95), protivnik socijaldemokratskog pokreta. 225
- Kovalevski, Maksim Maksimovič* (1851 - 1916) – ruski sociolog, istoričar, etnograf i pravnik, političar liberalno-buržoaske orijentacije, napisao je niz radova iz istorije prvobitnog društva. 24 389 409
- Kravčinskaja, Fani Markovna* (oko 1853 - 1945) – sedamdesetih godina je učestvovala u narodnjačkom pokretu; supruga Sergija Mihailoviča Kravčinskog. 433 440 467
- Kravčinski, Sergej Mihailovič* (literarni pseudonim: *Stepnjak*) (1851 - 1895) – ruski pisac i publicist, poznati predstavnik revolucionarnih narodnjaka tokom sedamdesetih godina; izvršio je 1878. u Petrogradu atentat na šefa žandarmerije, posle toga je emigrirao, a od 1884. živeo u Engleskoj; bio je u prijateljskim odnosima sa Engelson i Eleanor Marx-Aveling. 44 285 398 399 426 433 440 467
- Kugelman, Franziska* (Franciska Kugelman; rod. 1858) – kći Ludwiga Kugelmana. 414 416
- Kugelman, Gertrud* (rod. *Oppenheim*) (Gertrud Kugelman; Openhajm; rod. oko 1839) – supruga Ludwiga Kugelmana. 411 416
- Kugelman, Ludwig* (Ludwig Kugelman; 1828 - 1902) – lekar, demokrat, intimni prijatelj Marxa i Engelsa; učesnik revolucije 1848/49; od 1862. do 1874. u stalnoj prepisci s Marxom, aktivni član Prve internacionale u Hanoveru, 1867. delegat na lozanskom a 1872. na haškom kongresu Internacionalne; znatno je doprineo rasturanju »Kapitala« u Nemačkoj. 380 401 402 411 416
- Kunert, Fritz* (Fric Kunert; 1850 - 1932) – socijaldemokrat, osamdesetih i devedesetih godina urednik socijaldemokratskih listova; član Rajhstaga (s prekidima od 1890. do 1924); član Nacionalne skupštine (1919/20); 1917 - 1922. član Nezavisne socijaldemokratske partije Nemačke, zatim opet član Socijaldemokratske partije Nemačke. 157
- Labouchère, Henry* (Henri Lebušer; 1831 - 1912) – engleski političar, diplomat i novinar, liberal; član parlamenta, od kraja šezdesetih godina jedan od vlasnika lista »Daily News«. 208 319
- Labriola, Antonio* (Antonio Labriola; 1843 - 1904) – italijanski filozof i publicist, socijalist, jedan od prvih

propagatora marksizma u Italiji, delegat Međunarodnog socijalističkog kongresa radnika 1893; istupao je protiv Bernsteinovog revizionizma. 35 103 200 224 281

Labruyère, Georges de (Žorž de Labrijer) – francuski novinar, saradnik lista «Cri du Peuple», krajem osamdesetih godina balanzist, osnivač lista «La Cocarde» (1888). 8

Lachize, Jean-Benoît (Felix) (Žan-Benoa (Felijs) Lašiz; rod. 1859) – francuski tkač, socijalist, blankist, član francuske Radničke partije, član Poslaničkog doma (1889). 477

Lafargue, Laura (Laura Lafarg; 1845 - 1911) – druga kći Jenny i Karla Marxa, značajna predstavnica francuskog radničkog pokreta, od 1868. supruga Paul Lafargue-a. 17 20 22 24 41 54 - 56 62 63 64 72 83 - 87 89 91 93 97 99 - 101 106 111 114 115 - 117 123 - 125 143 144 146 150 153 159 163 164 169 172 175 176 186 188 - 190 191 195 196 202 204 205 212 214 215 - 217 228 229 247 258 272 276 - 278 285 286 288 291 297 299 300 307 308 336 337 343 351 367 368 381 - 383 385 401 417 - 419 430 431 438 444 458 464 - 466 470 471 489 490

Lafargue, Paul (Pol Lafarg; 1842 - 1911) – lekar, francuski socijalist, propagator marksizma, učenik i saborac Marxa i Engelsa; član Generalnog veća Prve internacionale, dopisni sekretar za Španiju (1866 - 1868), jedan od osnivača sekcija Internacionale u Francuskoj (1869/70), u Španiji i Portugalu (1871/72), delegat haškog kongresa 1872; zajedno sa Jules Guesde-om osnivač francuske Radničke partije, delegat skoro svih kongresa francuske Radničke partije i kongresa Druge internacionale; 1868. oženio se Marxovom kćerkom Laurom. 8 16 17 21 - 24 28 40 41 45 54 56 59 62 - 65 67 73 81 83 84 87 - 93 98 101 105 106 111 114 116 123 125 129 - 131 142 - 145 146 147 149 150 153 154 155 159 163 - 165 169 - 172 175 - 177 182 183 186 - 191 195 196 201 - 204 212 214 - 216 228 247 250

260 270 277 278 285 286 294 296 297 299 300 304 307 308 337 342 343 367 370 393 394 401 403 405 413 414 417 418 429 430 434 437 438 444 445 459 462 - 464 471 488 489 490

Lassalle, Ferdinand (Ferdinand Lasal; 1825 - 1864) – pisac; učesnik revolucije 1848/49. kada se i upoznao sa Marxom i Engelsom (prepiska do 1862). Njegova istorijska zasluga se sastojala u tome što je osnivanjem Opšteg nemačkog radničkog saveza u maju 1863. odgovorio na stremljenja naprednih radnika ka organizacionom odvajanju od liberalne buržoazije. Međutim, on nije pružao radničkoj klasi nikakve revolucionarne perspektive, nego je stvarao iluziju da se uz pomoć junkersko-pruske države može mirnim putem preći u socijalizam. Ideologija «kraljevsko-pruskog vladinog socijalizma» dovela je Lassale-a do pakiranja s Bismarckom i junkerskim i krupnoburžoaskim pruskim militarizmom a time i do zalaganja za uspostavljanje jedinstva Nemačke «odozgo» pod hegemonijom pruske države. 29 33 36 79 101 102 107 139 145 152 161 174 200 214 296 361 365 415 441

Laura – vidi *Lafargue, Laura*

Lavergne-Peguilhen, Moritz von (Moric fon Lavernj-Pegilen; 1801 - 1870) – publicist, politolog i ekonomist, predstavnik istorijsko-romantičarske škole. 406 407

Lavy, Aimé (Eme Lavi; rod. 1850) – francuski socijalist, publicist, posiblist; od 1887. član pariskog opštinskog veća, član Poslaničkog doma (1890 - 1898). 490

Lavrov, Pjotr Lavrovič (1823 - 1900) – ruski sociolog i publicist, jedan od ideologa narodnjaštva; prijatelj Marxa i Engelsa sa kojima se i dopisivao; član Prve internacionale, od 1870. živeo je u emigraciji, učesnik Pariske komune, urednik časopisa «Wperjod!» (1873 - 1876) i istoimenog lista (1875 - 1876); jedan od potpredsednika Međunarodnog socijalističkog kongresa radnika 1889. 92 389 468 469

- Laffler-Edgrén, Anne Charlotte, Herzogin von Caiatiello* (Ane Šarlotte Lefler-Edgren vojvotkinja od Keaniela; 1849 - 1892) – napredna švedska spisateljica, istupala je protiv lažnog i licemernog buržoaskog morala. 369 420
- Leibfried, W.* (V. Lajbfriid) – beležnik u Luksemburgu; socijaldemokrat, delegat Međunarodnog socijalističkog kongresa radnika 1891; dopisivao se s Bebelom. 139 145
- Leibniz, Gottfried Wilhelm, Freiherr von* (Gotfrid Vilhelm baron fon Lajbnic; 1646 - 1716) – filozof, matematičar, fizičar, diplomat; pionir u gotovo svim oblastima nauke; osnivač Berlinske akademije nauka i njen prvi predsjednik. 173 411
- Lenchen* – vidi *Demuth, Helene*
- Leopold, Fürst von Anhalt-Dessau* (Leopold knez fon Anhalt-Desau; 1676 - 1747) – pruski feldmaršal; učesnik mnogih ratova, reorganizovao je prusku pešadiju. 75
- Lesseps, Charles-Aimé-Marie* (Šarl-Eme-Mari Lesepe; 1849 - 1923) – sin Ferdinanda Lesepea, član uprave društva Panamski kanal; u panamskom procesu osuđen na pet godina zatvora. 474
- Lessing, Gotthold Ephraim* (Gothold Efraim Lesing; 1729 - 1781) – pesnik, istoričar književnosti i umetnosti, glavni predstavnik nemačkog prosvetiteljstva, osnivač realističke estetike i klasične nemačke nacionalne književnosti, neprijatelj apsolutizma. 265 410
- Letourneau, Charles-Jean-Marie* (Šarl-Žan-Mari Leturno; 1831 - 1902) – francuski sociolog i etnograf. 92 100
- Liebig, Justus, Freiherr von* (Justus baron fon Liebig; 1803 - 1873) – hemičar, pionir u mnogim oblastima hemije, posebno organske, jedan od tvoraca agrikulturne hemije. 454
- Liebknecht, Karl* (Karl Libknecht; 1871 - 1919) – sin Wilhelma Liebknechta, pravobranilac; član Socijaldemokratske partije Nemačke od 1900, član Rajhstaga (od 1912), istaknuti vođa nemačkog i međunarodnog radničkog pokreta i omaladinskog radničkog pokreta, jedan od osnivača Komunističke partije Nemačke; u vreme jačanja kontrarevolucije uhapšen sa Rosom Luxemburg i zverski ubijen. 452
- Liebknecht, Natalie* (Natali Libknecht; 1835 - 1909) – od 1868. druga žena Wilhelma Liebknechta. 197 198 210 422 452 453 478
- Liebknecht, Theodor Karl* (Teodor Karl Libknecht; 1870 - 1948) – sin Wilhelma Liebknechta, poznati branilac u političkim procesima, član Socijaldemokratske partije Nemačke, pristupio je Nezavisnoj socijaldemokratskoj partiji Nemačke, poslanik landtaga od 1921, 1933. emigrirao u Čehoslovačku a kasnije u Švajcarsku. 198 452
- Liebknecht, Wilhelm* (Vilhelm Libknecht; 1826 - 1900) – publicist, jedan od najznačajnijih vođa nemačkog i međunarodnog radničkog pokreta, prijatelj i saborac Marxa i Engelsa; učesnik revolucije od 1848/49, emigrirao u Švajcarsku, zatim Englesku, gde je postao član Saveza komunista; 1862. vratio se u Nemačku, 1863. do početka 1865. kao Marxov i Engelsov poverenik član Opšteg nemačkog radničkog saveza; član Prve internacionale, propagator i agitator naučnog komunizma, 1866. osnivač i vođa Saksonske narodne partije, 1869. jedan od osnivača Socijaldemokratske radničke partije, odgovorni urednik listova »Demokratisches Wochenblatt«, »Volksstaate« i »Vorwärts«; kao odlučni protivnik pruskog militarizma zalagao se za ujedinjenje Nemačke revolucionarno-demokratskim putem, član Severnonemačkog rajhstaga (1867 - 1870) i nemačkog Rajhstaga (1874 - 1900); za vreme francusko-pruskog rata aktivno je istupao protiv pruskih aneksionih planova i za odbranu Pariske komune, delegat međunarodnih socijalističkih kongresa radnika 1889, 1891. i 1893. 8 17 18 22 25 28 32 34 36 55 62 66 72 73 75 76 80 81 95 98 101 102 107 112 127 132 135 139 140 142 149 155 157 160 178 184 193

198 - 200 208 210 220 226 245 252
299 316 317 345 374 379 382 393
403 413 - 415 417 418 422 428 437
441 452 453 459 463 464 477 487

Liebknecht, Wilhelm (Willy) (junior)
(Wilhelm Liebknecht; rođ. 1877) -
sin Wilhelma i Natalie Liebknecht.
452

Lily - vidi *Roscher, Lilian*

Lindemann, Carl Hugo (Karl Hugo
Lindeman; 1867 - 1950) - pisac,
ekonomist; socijaldemokrat devedesetih godina je živeo u Londonu,
koautor spisa »Handbuch des Socialismus«; član Rajhstaga (1903 -
1906), kasnije tajni savetnik u Štutgartu, od 1920. profesor u Kelnu.
412

Longuet, Charles (Šarl Longe; 1839 -
1903) - francuski novinar, prudo-
nist; član Generalnog veća Prve inter-
nacionale (1866/67, 1871/72), dopisni sekretar za Belgiju (1866), de-
legat kongresa u Lozani 1867, u
Briselu 1868, londonskoj konferen-
ciji 1871. i haškom kongresu 1872;
član Pariske komune, posle čijeg
poraza je emigrirao u Englesku, kas-
nije se priključio posibilistima, osam-
desetih i devedesetih godina član
pariskog opštinskog veća; od 1872.
oženjen s Marxovom kćerkom Jenny.
100 101 106 215

Longuet, Edgar (Edgar Longe; 1879 -
1950) - sin Jenny i Charles Longue-
t-a, lekar, predstavnik francus-
kog radničkog pokreta, član Socija-
lističke partije, od 1938. član Komu-
nističke partije Francuske, učest-
vovao je u antifašističkom pokretu
otpora. 100

*Longuet, Henri (Harry) (Anri (Hari)
Longe; 1878 - 1883)* - sin Jenny
i Charles Longuet-a. 100

*Longuet, Jean-Laurent-Frederick (John-
ny)* (Žan-Loran-Frederik (Džoni)
Longe; 1876 - 1938) - sin Jenny i
Charles Longuet-a, studirao je u
Parizu, od 1896. rukovodio je jed-
nom socijalističkom grupom stu-
denata i saradivao u mesečnom ča-
sopisu »Le Devenir sociale«; jedan od
lidera Socijalističke partije Francu-

ske, vođa pacifističke manjine za
vreme prvog svetskog rata. 100

Longuet, Jenny (Mémé) (Dženi (Meme)
Longe; 1882 - 1952) - kći Jenny i
Charles Longuet-a. 100

Longuet, Marcel (Marsel Longe; 1881 -
1949) - sin Jenny i Charles Longue-
t-a. 100

Lopatin, German Aleksandrovič (1845 -
1918) - ruski revolucionar, narod-
njak, prijatelj Marxa i Engelsa sa
kojima se i dopisivao; član Gene-
ralnog veća Prve internacionale
(1870); preveo je na ruski veliki
deo prvog toma »Kapitala«. 263 468

Loria, Achille (Akile Loria; oko 1857 -
oko 1943) - italijanski sociolog i
ekonomist, falsifikovao je marksiz-
am. 47

Loubet, Émile (Emil Lube; 1838 -
1929) - francuski političar, umereni
republikanac; 1892. predsednik vlade;
predsednik Republike (1899 -
1906). 414

Louis Bonaparte - vidi *Napoléon III*

Louis XIV (Luj XIV; 1638 - 1715) -
kralj Francuske (1643 - 1715). 261

Louise - vidi *Kautsky, Louise* (rođ.
Strasser)

Louis-Philippe, duc d'Orléans (Luj Filip
vojvoda od Orleansa; 1773 - 1850) -
kralj Francuske (1830 - 1848). 100
193 459 465

Löwe, Isidor (Izidor Leve; 1848 - 1910)
- krupni industrijalac, fabrikant
oružja; 1892. javno je optužen da
je nemačkoj vojsci namerno isporu-
čivao neupotrebljivo oružje. 482

Luce (Lik) - francuski kapitalist sa
kojim su 1892. vođeni pregovori o
finansiranju jednog dnevnog lista
francuske Radničke partije. 381

Ludwig II (Ludvig II; 1845 - 1886) -
kralj Bavorske (1864 - 1886); stav-
ljen je pod regentstvo zbog duševne
obolelosti. 251

Luther, Martin (Martin Luter; 1483 -
1546) - osnivač protestantizma u
Nemačkoj; njegovo celokupno knji-
ževno delo, posebno prevod Biblije,

imalo je znatan uticaj na razvoj jedinstvenog nemačkog književnog jezika; u seljačkom ratu 1524/25. odlučno je istupao protiv revolucionarnog pokreta seljaka i »prešao je na stranu buržoazije, plemstva i kneževa« (Engels). 224 248

Macewen, Sir William (ser Viljem Mekoven; 1848 - 1924) – škotski lekar, od 1892. profesor na Univerzitetu u Glazgovu. 426

Mackay, John Henry (Džon Henri Mekaj; 1864 - 1933) – nemački pisac škotskog porekla, u svojim delima je mešao anarhističke i socijal-naturalističke ideje, objavio je jednu biografiju Maxa Stirnera i neka njegova dela. 35

Mackinley, William (Viljem Mekinli; 1843 - 1901) – američki državnik, lider Republikanske partije; od 1877. više puta član Kongresa, u interesu monopolista podneo je 1890. predlog tarife o zaštitnoj carini koja je iste godine stupila na snagu; predsednik SAD (1897 - 1901), vodio je agresivnu spoljnu politiku. 166

Mac-Vey (Mek-Vi) – američki socijalist, delegat Međunarodnog socijalističkog kongresa radnika 1891. 127 133

Maistre, Joseph-Marie, comte de (Žozef Mari grof de Metr; 1753 - 1821) – francuski pisac, monarhist, ideolog aristokratske i klerikalne reakcije, ogorčeni neprijatelj Francuske Republike. 406

Molon, Benoît (Benoa Malon; 1841 - 1893) – francuski radnik, sitnoburžoaski socijalist; član Prve internacionale; delegat ženevskog kongresa (1866), član Centralnog komiteta Nacionalne garde i Pariske komune, posle čijeg poraza je emigrirao u Italiju, potom u Švajcarsku; priključio se anarhistima, kasnije jedan od ideologa posibilista, delegat Međunarodnog socijalističkog kongresa radnika 1891. 150 172

Mann, Tom (Tom Man; 1856 - 1941) – metalski radnik, socijalist, istak-

nuti predstavnik engleskog radničkog pokreta; priključio se levom krilu Socijaldemokratske federacije (od 1885) i Nezavisnoj laburističkoj partiji (od 1893); krajem osamdesetih godina aktivno je učestvovao u organizovanju masovnog pokreta nekvalfikovanih radnika i u njihovom uključivanju u nove tredjunione, vođa niza velikih štrajkova; za vreme prvog svetskog rata internacionalist; pozdravio je veliku oktobarsku revoluciju, aktivno učestvovao u borbi engleskih radnika protiv imperijalističke intervencije u Sovjetskoj Rusiji, jedan od osnivača Komunističke partije Velike Britanije (1920); aktivno se borio za jedinstvo međunarodnog radničkog pokreta a protiv militarizma, imperijalizma i fašizma. 100 121 285 389

Martignetti, Pasquale (Paskale Martinjetti; 1844 - 1920) – italijanski socijalist; vodio je prepisku s Engelson; prevodilac Marxovih i Engelsonovih spisa na italijanski, do kraja života ostao je veran socijalizmu. 6 43 60 61 103 269 281 348 369 420

Marwitz, Friedrich August Ludwig von der (Fridrih August Ludvig fon der Marvic; 1777 - 1837) – pruski general, pisao je vojne i političke članke. 406

Marx-Aveling, Eleanor (Tussy) (Elinor (Tusi) Marks-Eveling; 1855 - 1898) – najmlađa kći Jenny i Karla Marxa, predstavnica engleskog i međunarodnog radničkog pokreta, publicistkinja, pisala je za razne međunarodne listove; član Socijaldemokratske federacije (1884), jedna od osnivača Socijalističke lige (1884), 1889. jedna od organizatora masovnog pokreta nekvalfikovanih radnika i sindikata londonskih lučkih i plinskih radnika; od 1884. supruga Edwarda Avelinga. 9 11 20 21 23 27 40 50 53 59 67 82 83 84 87 89 92 96 106 112 114 115 120 122 125 132 141 143 161 162 184 191 195 - 198 200 210 212 214 215 216 217 224 247 251 259 274 279 285 291 292 301 302 307 310 330 337 341 344 346 351 357 - 360 366 369 371 384

- 385 389 394 399 401 409 414 420
446 487 488 - 490
- Marx, Jenny** (rod. von Westphalen) (Dženi Marx; fon Vestfalen; 1814 - 1881) - od 1843. supruga i odani saborac Karla Marxa. 115
- Marx, Karl** (Karl Marks; 1818 - 1883) - 5 10 13 14 40 41 62 64 67 70 72 - 74 76 79 97 102 107 109 110 112 115 130 135 140 152 174 184 192 199 200 207 259 267 273 274 281 293 325 326 338 344 351 372 387 401 406 417 420 441 442 476 481
- Massard, Émile** (Emil Masar) - francuski novinar; socijalist; član francuske Radničke partije, iz koje je istupio osamdesetih godina, početkom osamdesetih godina sekretar redakcije lista «Égalité», dopisnik iz Londona lista «Éclair» (1892). 272
- Massingham, Henry William** (Henri Viljem Mesingem; 1860 - 1924) - engleski novinar; radikal; izdavač i urednik lista «The Star» (1890), kasnije lista «Labour World» (1891); član fabijevskog društva, kasnije Laburističke partije. 100
- Matkin, William** (Viljem Metkin) - engleski sindikalni lider, sekretar sindikata tesara i stolara; devedesetih godina je istupao protiv učešća engleskih tredjuniona u međunarodnom socijalističkom pokretu. 384 391
- Maxim, Hiram Stevens** (Hajrem Stivens Meksim; 1840 - 1916) - američki preduzetnik i pronalazač, čak i u oblasti oružane tehnike.
- Mayall** (Mejol) - fotograf u Londonu. 13
- M'Carthy, Justin** (Džastin Mekarti; 1830 - 1912) - irski pisac, političar, liberal, buržoaski nacionalist; član parlamenta (1879 - 1900), potpredsednik partije pristalica irske samouprave (Homerule) u Donjem domu; od 1890. Parnellov protivnik. 27
- Mc Lennan, Jone** (Džoun Meklenan; 1827 - 1881) - škotski pravnik i istoričar, autor radova iz istorije braka i porodice. 92 102
- Mehring, Franz** (Franc Mering; 1846 - 1919) - istoričar i publicist; razvio se od buržoasko-radikalnog demokrate u istaknutog pripadnika nemačkog radničkog pokreta; osamdesetih godina se priključio marksističkom pokretu; napisao je mnoga istorijska dela o Nemačkoj i nemačkoj socijaldemokratiji, kao i jednu Marxovu biografiju; saradnik časopisa «Die Neue Zeit»; pripadao je vodama i teoretičarima leve u nemačkoj socijaldemokratiji, zastupao je revolucionarnu klasnu politiku i propagirao borbu protiv militarizma i imperijalističkog ratovanja. 94 254 265 406 - 408 409 410
- Meißner, Otto** (Oto Majnsner; 1819 - 1902) - hamburški izdavač, izdao je «Kapital» i druge spise Marxa i Engelsa. 46 48 59 112
- Mendeljejev, Dmitrij Ivanovič** (1834 - 1907) - čuveni ruski naučnik, izgradio je 1869. periodični sistem hemijskih elemenata. 263
- Mendelson, Stanislaw** (Stanislav Mendelson; 1857 - 1913) - poljski publicist, socijalist; delegat međunarodnih socijalističkih kongresa radnika 1889. i 1891; 1892. jedan od osnivača Poljske socijalističke partije; sredinom devedesetih godina povukao se iz radničkog pokreta. 7 8 11 57 69 95 96 159 197 236 285 288 290 316 327 410 466 468
- Mendelson, Maria** (Jankovska-Mendelsonowa, rod. Laleska) (pseudonimi: Stefan Leonowicz, Maria Schopar, Sophia Schopar) (Marija Mendelson, Jankovska-Mendelsonova, rod. Laleska; pseudonimi Stefan Leonovič, Marija Šopar, Sofija Šopar; 1850 - 1909) - poznata predstavica poljskog radničkog pokreta, socijalistkinja, član Prve internacionale, aktivno je radila među poljskim revolucionarnim emigrantima, delegat međunarodnih socijalističkih kongresa radnika (1889, 1891, 1893), učesnica na osnivačkom kongresu (1892) Poljske socijalističke partije; supruga Stanislawa Mendelzona. 7 8 11 57 197 236 285 288 290 316 327 466

Menger, Carl (Karl Menger; 1840 - 1921) - austrijski ekonomist, teoretičar ekonomske škole granične korisnosti. 248 387 410

Meščerski, Vladimir Petrovič, knez (1839 - 1914) - ruski reakcionarni publicist, monarhist; od 1872. izdavač nedeljnog časopisa »Graždanimin« i drugih reakcionarnih časopisa. 482

Meyer, Hermann (Herman Majer; 1821 - 1875) - trgovac, socijalist; učesnik revolucije 1848/49. u Nemačkoj, 1852. emigrirao u SAD, pedesetih i početkom šezdesetih godina na čelu borbe za oslobođenje Crnaca u državi Alabami, jedan od osnivača sekcije Prve internacionale u St. Luisu; prijatelj Josepha Weydemeyera. 401

Meyer, Rudolph Hermann (Rudolf Herman Majer; 1839 - 1899) - ekonomist i publicist, konzervativac. 207 241 291

Michel, Louise (Lujz Mišel; 1830 - 1905) - francuska učiteljica i pesnikinja, poznata revolucionarka, borac na barikadama za vreme Pariske komune, posle poraza Komune prognana u Novu Kaledoniju, 1880. pomilovana, potom je od 1883. do 1886. provela u zatvoru zbog revolucionarne delatnosti; održavala je veze s anarhističkim krugovima; 1890. emigrirala u Englesku. 132

Millierand, Étienne-Alexandre (Etjen-Aleksandr Mileran; 1859 - 1934) - francuski advokat i publicist, političar i državnik; od 1855. član Poslaničkog doma; devedesetih godina se priključio socijalističkom pokretu i postao vođa oportunističke struje; ministar trgovine u buržoaskoj vladi (1899 - 1902); 1904. isključen iz Socijalističke partije Francuske; kasnije je obrazovao grupu »nezavisnih socijalista«; više puta ministar; jedan od organizatora intervencije u Sovjetskoj Rusiji; predsednik vlade i ministar spoljnih poslova (1920), predsednik Republike (1920 - 1924). 111 169 175 182 183 342

Millevoje, Lucien (Lisjen Milevoa; 1850 - 1918) - francuski novinar i

političar, Boulanger-ov pristalica, član Poslaničkog doma (1889 - 1893). 413 429 437

Miquel, Johannes (Johanes Mikel; 1828 - 1901) - pravobranilac, učesnik revolucije 1848/49; član Saveza komunista; kasnije prešao na stranu buržoazije; 1859. jedan od osnivača Nacionalnog udruženja, gradonačelnik Osnabrika (1865 - 1870. i 1876 - 1880), od 1867. jedan od lidera Nacionalnoliberalne partije; član pruskog poslaničkog doma, severnonemačkog i nemačkog rajhstaga; 1890 - 1901. pruski ministar finansija. 251 372 411

Mockel, Johanna - vidi *Kinkel, Johanna*

Moltke, Helmuth Karl Bernhard, Graf von (Helmut Karl Bernhard grof von Moltke; 1800 - 1891) - general-feldmaršal; pisac vojnih dela; jedan od ideologa pruskog militarizma i šovinizma; kao šef pruskog (1857 - 1871) i carskog generalštaba (1871 - 1888) rukovodio je vojnim operacijama u francusko-pruskom ratu 1870 - 71. 80

Moore, Samuel (Semjuel Muer; oko 1830 - 1911) - engleski pravnik, intiman prijatelj Marxa i Engelsa; član Prve internacionale; preveo je na engleski »Manifest Komunističke partije« i zajedno sa Edwardom Avelingom prvi tom »Kapitala«. 3 5 10 49 62 63 68 83 84 97 101 108 114 119 196 214 321 444

More (Morus), Thomas, Sir (ser Tomas Mor; 1478 - 1535) - engleski političar, lord-kancelar, pisac humanist, pisac »Utopije« u kojoj je izložio ideje tzv. utopijskog komunizma. 72

Moreau, Émile-André (Emil-Andre Moro; rođ. 1837) - francuski političar, buržoaski radikal, antibulanzist, od 1889. član Poslaničkog doma.

Morgan, Lewis Henry (Luis Henri Morgan; 1818 - 1881) - američki etnolog, arheolog i istoričar pradžuštva. 92 93 99 100 102

Morgan, O. W. (O. V. Morgan) - engleski liberal, član parlamenta (1885 - 1892). 337

- Morrier, Pierre** (Pjer Morije) – pripadnik francuskog radničkog pokreta, 1891. opunomoćenik sindikata staklarskih radnika u Lionu. 196
- Morris, William** (Viljem Moris; 1834 - 1896) – engleski pesnik, pisac i umetnik, socijalist; član Socijaldemokratske federacije, vodeći predstavnik Socijalističke lige od 1884, 1889. povukao se iz Lige zbog sve većeg uticaja anarhista i ponovo se priključio Socijaldemokratskoj federaciji, delegat Međunarodnog socijalističkog kongresa radnika 1889. 285
- Motteler, Emilie** (Emili Moteler) – supruga Juliusa Mottelera. 197 226 399 446
- Motteler, Julius** (Julius Moteler; 1838 - 1907) – suknar i knjigovođa; od 1863. član Saveza nemačkih radničkih udruženja, jedan od osnivača Saksanske narodne partije (1866), član Prve internacionale, jedan od osnivača Socijaldemokratske radničke partije (1869), član Rajhstaga (1874 - 1878. i od 1903); za vreme zakona protiv socijalista rukovodio je ilegalnim rasturanjem lista »Sozialdemokrat« i druge socijalističke literature; dobio je počasni nadimak »Crveni šef vojne pošte«; 1888. proteran iz Švajcarske, do 1901. živeo je u Londonu; u obračunu s revizionizmom bio je na strani Augusta Bebela. 15 50 130 197 218 226 258 274 307 310 399 401 446
- Mudie, Charles Edward** (Čarls Edvard Mjudi; 1818 - 1890) – engleski knjižar i izdavač; osnovao je 1842. jednu od najpoznatijih biblioteka i knjižara u Londonu. 184
- Müller, Adam Heinrich, Ritter von Nitterdorf** (Adam Hajnrh Miler plemić od Niterdorfa; 1779 - 1829) – publicist i ekonomist, predstavnik tzv. romantičarske škole u političkoj ekonomiji koja je odgovarala interesima feudalne aristokratije; protivnik Adama Smitha. 406
- Müller, Hans** (Hans Miler; rod. 1867) – novinar i pisac, socijaldemokrat emigrant u Cirihi, početkom devedesetih godina pripadao je poluanarhističkoj opoziciji »Mladih«. 179 388 415 422 424 434
- Nadejde, Ion** (Jon Nadejde; 1859 - 1928) – rumunski publicist, socijaldemokrat, prevodio je na rumunski Engelseve radove, devedesetih godina oportunist, 1899. priključio se Nacionalliberalnoj partiji i istupao protiv radničkog pokreta. 424
- Napoléon III, Louis Bonaparte** (Napoleon III Luj Bonaparta; 1808 - 1873) – nećak Napoléona I, predsednik Druge Republike (1848 - 1852), car Francuske (1852 - 1870). 114 175 459 465
- Nash** (Neš) – engleski hrišćanski socijalist, od 1892. član redakcije lista »Workman's Times«. 280
- Necker, Jacques** (Žak Neker; 1732 - 1804) – francuski političar i ekonomist, 1770 - 1789. više puta glavni kontrolor finansija, pokušao je da uoči buržoaske revolucije izvrši neke reforme. 315
- Nieuwenhuis, Ferdinand Domela** (Ferdinand Domela Nivenhojs; 1846 - 1919) – pripadnik holandskog radničkog pokreta; jedan od osnivača Socijaldemokratskog saveza a kasnije Socijaldemokratske radničke partije Holandije; 1888. član parlamenta, delegat međunarodnih socijalističkih kongresa radnika 1889, 1891. i 1893; od devedesetih godina anarhist. 127 129 142 382 385 428
- Nikolaj Aleksandrovič** – vidi *Nikolaj II*
- Nikolaj II** (1868 - 1918) – ruski car (1894 - 1917). 89
- Nim, Nimmy** – vidi *Demuth, Helene*
- Nonne, Heinrich** (Hajnrh None) – pruski policijski agent u Parizu, 1884. raskrinkan. 180
- Nothnagel, Hermann** (Herman Notnagel; 1841 - 1905) – poznati nemački lekar, neurolog, profesor za kliničku medicinu u Jeni i Beču. 429
- Oppenheim, Max** (Maks Openhajm) – brat Gertrude Kugelman, trgovac

- u Pragu i Drezdenu, 1874. sprijateljio se s Marxom. 52 53
- Orléans* (Orlean) – francuska kraljevska dinastija (1830 - 1848). 474 482
- Oswald, Eugen* (Eugen Osvald; 1826 - 1912) – novinar, učesnik revolucionarnog pokreta u Badenu 1848. i 1849; posle poraza revolucije emigrirao u Englesku, gde je radio kao nastavnik jezika; pomagao je Marxu u akciji prikupljanja pomoći za izbegle komunare. 210
- Owens, John* (Džon Ovinz; 1790 - 1846) – engleski trgovac, osnivač Owensovog koledža u Mančesteru. 304 325
- Padlewski, Stanislaw* (Stanislav Padlewski; 1857 - 1891) – poljski socijalist, ubio je 1890. u Parizu ruskog šefa žandarmerije Seliverstova; preselio se u London, kasnije u Ameriku gde je izvršio samoubistvo. 3 8 26 28 36 48 95 96 120 236 250
- Palmerston, Henry John Temple, Viscount* (Henri Džon Templ vikont Palmerston; 1784 - 1865) – britanski državnik, najpre torijevac, od 1830. jedan od desničarskih vođa vigovaca; ministar spoljnih poslova (1830 - 1834, 1835 - 1841, 1846 - 1851), ministar unutrašnjih poslova (1852 - 1855), premijer (1855 - 1858. i 1859 - 1865). 411
- Parnell, Charles Stewart* (Čarls Stjuart Parnel; 1846 - 1891) – irski političar, buržoaski nacionalist; član parlamenta (od 1875), vođa partije Home Rule (od 1877), jedan od osnivača (1879) i lider irske Land League (1880 - 81). 27 149 180
- Parnell, William* (Viljem Parnel) – engleski stolar, vođa tređjuniona stolara-umetnika, počasni sekretar Labour Electoral Association tređjuniona u Londonu, osamdesetih i devedesetih godina zalagao se za učešće engleskih tređjuniona u međunarodnom socijalističkom pokretu; delegat međunarodnog kongresa sindikata u Londonu 1888. i Međunarodnog socijalističkog kongresa radnika 1891. 384 391
- Paul* – vidi *Lafargue, Paul*
- Pelletan, Charles-Camille* (Šari-Kamij Pejetan; 1846 - 1915) – francuski žurnalista, radikal; od 1880. glavni urednik lista »La Justice«, ministar mornarice (1902 - 1905). 169
- Percy* – vidi *Rosher, Percy White*
- Peschel, Oscar* (Oskar Pešel; 1826 - 1875) – geograf; 1854 - 1871. urednik časopisa »Ausland«; od 1871. profesor u Lajpcigu; autor mnogih radova iz istorije, geografije i geomorfologije. 46
- Petty, Sir William* (ser Viljem Peti; 1623 - 1687) – ekonomist i statističar, »osnivač moderne političke ekonomije, jedan od najgenijalnijih i najoriginalnijih ekonomskih istraživača« (Marx); zastupao je klasičnu buržoasku teoriju radne vrednosti. 41
- Peus, Wilhelm Heinrich* (Vilhelm Hajnrih Pojs; 1862 - 1937) – student teologije; socijaldemokrat od 1890; osnovao je i rukovodio listom »Volksblatt für Anhalt« (1891), 1891. osuđen na godinu dana zatvora zbog uvrede veličanstva, član Rajhstaga (1896 - 1898, 1900 - 1906, 1912 - 1918). 244 249
- Pflüger, Eduard Friedrich Wilhelm* (Eduard Fridrih Vilhelm Pfliger; 1828 - 1910) – fiziolog, od 1859. profesor u Bonu, napisao nekoliko radova iz fiziologije nervnog sistema. 454
- Pieper, Wilhelm* (Vilhelm Piper; rod. oko 1826) – filolog i novinar, učesnik revolucije 1848/49, emigrant u Londonu; član Saveza komunista, pedesetih godina prilično blizak Marxu i Engelsu; član Nemačkog nacionalnog udruženja. 401
- Pir* (oko 319 - 272. pre n. e.) – epirski kralj (307 - 302, 296 - 272 pre n. e.), čuveni antički vojskovođa. 177
- Plehanov, Georgij Valentinovič* (1856 - 1918) – istaknuti pripadnik ruskog i međunarodnog radničkog pokreta, filozof i propagator marksizma u Rusiji; emigrant u Švajcarskoj, osnovao je prvu rusku marksističku

- organizaciju, grupu «Oslobodenje rada»; delegat međunarodnih socijalističkih kongresa radnika 1889. i 1891. i drugih kongresa Druge internacionale; od osamdesetih do devedesetih godina borio se protiv narodnjačkog pokreta i istupao protiv oportunitizma i revizionizma; kasnije se priključio menjševcima. 130 201
- Popp, Julius* (Julius Pop; 1849 - 1902) – austrijski obučar, aktivno je saradivao u sindikatu obučara i bečkom udruženju za obrazovanje radnika, predsednik kongresa ujedinjenja Socijaldemokratske radničke partije Austrije u Hajnfedu (1888), blagajnik Partije i predsednik Glavnog odbora; jedan od izdavača i administrator bečkog lista «Arbeiter-Zeitung»; delegat Međunarodnog socijalističkog kongresa radnika 1889. 439
- Praslin, Charles-Laure-Hugues-Théobald, duc de Choiseul* (Šari-Lor-Ige-Teobal Praslen; vojvoda od Soasela; 1805 - 1847) – francuski aristokrat i državnik, per Francuske; 1847. optužen da je ubio svoju suprugu. 193
- Protot, Eugène* (Ežen Proto; 1839 - 1921) – francuski advokat, lekar i žurnalist, desni blankist, član Pariske komune i pravosudne komisije; posle poraza Komune emigrirao u Švajcarsku, kasnije u Englesku; istupao je protiv Prve internacionale i marksista. 423 424 455
- Proudhon, Pierre-Joseph* (Pjer-Žozef Prudon; 1809 - 1865) – francuski pisac, sitnoburžoaski socijalist, jedan od teoretičara anarhizma; odbacivao je revolucionarnu klasnu borbu i težio da putem reformi stvori društvo sitnih robnih proizvođača; Marx i Engels su oštro kritikovali njegova sitnoburžoaska shvatanja. 267 361 378
- Pumps* – vidi *Rosher, Mary Ellen*
- Puškin, Aleksandar Sergejevič* (1799 - 1837) – čuveni ruski pesnik. 167 168
- Putkamer, Robert Victor von* (Robert Viktor fon Putkamer; 1828 - 1900) – reakcionarni pruski državnik i političar; ministar unutrašnjih poslova (1881 - 1888), ozloglašen po svojim brutalnim postupcima prema radničkom pokretu. 79
- Quelch, Harry* (Hari Kvelč; 1858 - 1913) – istaknuti predstavnik engleskog radničkog pokreta, jedan od lidera novih tredjuniona i levog krila socijalista, izdavač lista «Justice»; borio se protiv oportunitizma i liberalne politike u engleskom radničkom pokretu; delegat međunarodnih socijalističkih kongresa radnika 1891. i 1893; potpomagao je leve struje u partijama Druge internacionale. 319 391
- Ranc, Arthur* (Artir Rank; 1831 - 1908) – francuski publicist i političar, umereni buržoaski republikanac, kratko vreme član Pariske komune; osamdesetih godina saradnik raznih republikanskih listova, član Poslaničkog doma (1881 - 1885) i Senata (1891 - 1900). 186 188 191 195 202 203 299
- Ravé, Henri* (Anri Rave) – francuski novinar poreklom iz Alzasa, prevodio je na francuski Engelsove radove. 42 45 54 64 65 72 89 97 99 100 102 108 111 143 276
- Réaumur, René-Antoine Ferchault de* (Rene-Antoan Feršo de Reomir; 1683 - 1757) – francuski fizičar i zoolog. 353 452
- Reinach, Jacques, baron de* (Žak baron de Renak; umro 1892) – francuski bankar, rukovodio je finansijskim poslovanjem društva Panamski kanal; posle otkrivanja panamske afere izvršio samoubistvo. 445
- Renan, Joseph-Ernest* (Žozef-Ernest Renan; 1823 - 1892) – francuski filozof i istoričar; pisao je eseje iz istorije hrišćanstva. 363
- Renard, Victor* (Viktor Renar; 1864 - 1914) – francuski obučar, socijalist, osnovao je organizaciju Radničke partije u Lionu, delegat Međunarodnog socijalističkog kongresa radnika 1889. 114

- Reumann, Jakob* (Jakob Rojman; rod. 1853) – austrijski socijaldemokrat, jedan od urednika bečkog lista »Arbeiter-Zeitung«, delegat Međunarodnog socijalističkog kongresa radnika 1889; gradonačelnik Beča (1918). 460
- Reuß, Karl Theodor* (Karl Teodor Rojs) – novinar; osamdesetih godina pruski policijski agent u Londonu, raskrinkan decembra 1887. 10
- Reuter, Paul Julius, Freiherr von* (Paul Julius baron fon Rojter; 1816 - 1899) – osnovao je 1851. telegrafsku agenciju Reuter u Londonu. 88 188 202
- Ribot, Alexandre-Félix-Joseph* (Aleksandr-Feliks-Zozef Ribo; 1842 - 1923) – francuski advokat i političar; od 1878. član Poslaničkog doma (levi centar), protivnik bulanžizma, ministar spoljnih poslova (1890 - 1893), predsjednik vlade (1893 - 1895). 177
- Ricardo, David* (Dejvid Rikardo; 1772 - 1823) – engleski ekonomist; njegovo delo predstavlja vrhunac klasične buržoaske političke ekonomije. 41 59
- Richter, Eugen* (Eugen Rihter; 1838 - 1906) – levoliberalni političar, član severnonemačkog Rajhstaga (1867) i nemačkog Rajhstaga (1871 - 1906); lider Naprednjačke partije, jedan od osnivača (1884) i vođa Nemačke slobodoumne partije; Bismarckov protivnik, zastupao je politiku slobodne trgovine. 243 254
- Roche, Ernest* (Ernest Roš; rod. 1850) – francuski drvoseča, kasnije žurnalista, socijalista; kao urednik lista »L'Intransigeant« potpomogao je štrajk u Anzenu i Dekazvilu, od 1889. član Poslaničkog doma, krajem osamdesetih godina Boulanger-ov pristalica. 175 177
- Roche, Eugène* (Ežen Roš) – francuski advokat, radikal, 1891. kandidat departmana Nord na izborima za Poslanički dom. 158 162 165 182
- Rochefort, Victor-Henri, marquis de* (Viktor-Anri Rošfor markiz de Rošfor; 1830 - 1913) – francuski publicist, pisac i političar; levi republikanac; izdavač časopisa »La Lanterne« (1868/69) i lista »La Marseillaise« (1869/70), član vlade tzv. Nacionalne odbrane (septembar-novembar 1870), posle poraza Komune prognan u Novu Kaledoniju, pobegao u Englesku i posle amnestije 1880. vratio se u Francusku; izdavač lista »L'Intransigeant«; krajem osamdesetih godina monarhist. 143 228 474 482
- Rodbertus (-Jagetzow), Johann Karl* (Johan Karl Rodbertus-Jagecov; 1805 - 1875) – pruski veleposednik, ekonomist, ideolog poburžoženog plemstva; 1848/49. vođa levog centra u pruskoj Nacionalnoj skupštini, teoretičar prusko-junkerskog »državnog socijalizma«. 267
- Rogers, James Edwin Thorold* (Džems Edvin Toreld Rodžers; 1823 - 1890) – engleski ekonomist i istoričar ekonomije. 224 387
- Rom, Julie (Julka)* (rod. Zadek) (umrla 1920) – socijalistkinja, supruga Maksima Roma, saradnica časopisa »Die Neue Zeit«, kasnije se preselila u Ameriku i saradivala u listu »New Yorker Volkszeitung«. 10 26
- Rom, Maksim* (umro 1921) – ruski student medicine u Berlinu, Virčburgu i Cirihi, lekar, suprug Julie Rom; kasnije se preselio u Ameriku. 10 26
- Roscoe, Sir Henry Enfield* (ser Henri Enfild Roskou; 1833 - 1915) – engleski hemičar, profesor u Mančesteru, napisao je čitav niz udžbenika iz hemije. 303 325 336 350 422
- Rosebery, Archibald Philipp Primrose, Earl of* (Arčibald Filip Primroz erl od Rozberija; 1847 - 1929) – državnik, krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina jedan od lidera liberala, ministar spoljnih poslova (1886. i 1892 - 1894), premijer (1894/95); vatreni pobornik engleske kolonijalne politike u Africi. 364
- Rosenberg, Wilhelm Ludwig* (pseudonim: von der Mark) (Vilhelm Ludvig Rozenberg; fon der Mark; rod. oko 1850) – američki žurnalista, socijalista, poreklom Nemač; osamdesetih

- godina sekretar Izvršnog komiteta Socijalističke radničke partije Severne Amerike, vođa lasalovske frakcije u Partiji, 1889. isključen iz Partije. 39 66
- Rosenkranz, Johann Karl Friedrich* (Johan Karl Fridrih Rozenkranc; 1805 - 1879) - filozof i istoričar književnosti, hegelovac, profesor u Kenigsbergu. 173
- Rosher, Lillian (Lili, Lily)* (Liljen Rošer; Lili; rod. 1882) - kći Mary Ellen i Percy White Roshera. 143 146
- Rosher* (Rošer) - majka Persy White Roshera. 50 54
- Rosher* (Rošer) - otac Percy White Roshera. 23 50 54
- Rosher, Howard* (Hauard Rošer) - brat Percy White Roshera. 23
- Rosher, Mary Ellen* (rod. Burns) (*Pumps*) (Meri Elen Rošer; Berns; rod. oko 1860) - nekaka Engelsove supruge, od 1881. supruga Percy White Roshera. 47 50 54 55 89 105 - 108 109 110 120 125 127 132 142 144 146 197 204 215 219 258 272 286 291 293 307 344 346 352 355 358 360 - 362 366 368 370 373 379 387 421 444 452 454 471
- Rosher, Percy White* (Persi Vajt Rošer) - engleski trgovac, 1881. oženio se s Mary Ellen Rosher, rođenom Burns. 23 47 50 54 55 87 89 106 108 109 110 120 125 143 197 219 228 247 258 272 286 355 358 360 362 366 368 373 379 421 452
- Rothschild, Alfons* (Alfons Rotšild; 1827 - 1905) - direktor banaka Rothschild u Francuskoj. 401 474
- Roussel, Ferdinand* (Ferdinan Rusel; rod. 1839) - francuski krojač, socijalist i sindikalist; delegat Međunarodnog socijalističkog kongresa radnika 1889. 285
- Rouvier, Pierre-Maurice* (Pjer-Moris Ruvije; 1842 - 1911) - francuski državnik i političar; više puta je bio na ministarskim položajima, a 1887. bio je i predsjednik vlade; udaljio je Boulanger-a iz vlade; kada je 1892. otkriveno njegovo učešće u panamskoj aferi morao se povući i privremeno isključiti iz političkog života. 17 145 177 182 474
- Roy, Joseph* (Žozef Roa) - preveo je na francuski prvi tom «Kapitala» i neka Fuerbachova dela. 299
- Rudolf* - vidi *Engels, Rudolf*
- Ruge, Arnold* (Arnold Ruge; 1802 - 1880) - publicist, mladohegelovac; 1848. član frankfurtske Nacionalne skupštine (levo krilo); pedesetih godina jedan od vođa sitnoburžoaske emigracije u Engleskoj; posle 1866. nacionalni liberal; od 1866. do kraja života živeo je u Brajtonu. 255 381
- Salisbury, Robert Arthur Talbot Gascoyne-Cecil, Marquis of* (Robert Artur Tolbut Gaskoin-Sesil markiz od Salzberija; 1830 - 1903) - britanski državnik, lider konzervativaca; ministar za Indiju (1866/67. i 1874 - 1878), ministar spoljnih poslova (1878 - 1880), premijer (1885 - 1892. i 1895 - 1902). 180
- Sam* - vidi *Moore, Samuel*
- Sanders, William Stephen* (Viljem Stiven Sanderz; rod. 1871) - socijalist, član Lige za osmočasovni radni dan i Međunarodne lige rada, kasnije reformist. 120 208
- Saniat, Lucien Delabar* (Lisjen Delabar Saniel; rod. 1835) - američki socijalist, jedan od lidera Socijalističke radničke partije Severne Amerike, urednik i izdavač mnogih socijalističkih listova, delegat međunarodnih socijalističkih kongresa radnika 1891. i 1893. 120 127
- Say, Jean-Baptiste* (Žan-Batist Sej; 1767 - 1832) - francuski ekonomist, sistematizovao je i vulgarizovao delo Adama Smitha; osnovao je vulgarno-ekonomsko učenje o faktorima proizvodnje po kome su zemlja, kapital i rad nezavisni izvori rente, profita i najamnine. 41
- Schack* - vidi *Guillaume-Schack, Gertrud*
- Scharnhorst, Gerhard Johann David von*

- (Gerhard Johan David fon Šarnhorst; 1755 - 1813) – general i vojni teoretičar; posle sloma pruske vojske pred Napoléonom 1806. godine predsednik komisije za reorganizaciju vojske; šef vojnog odseka (1807 - 1810) i šef generalštaba armije (1810 - 1813); igrao je 1813. značajnu ulogu u nacionalnooslobodilačkoj borbi. 343
- Schattner, Ernst* (Ernst Šatner; rod. oko 1879) – sin Regine Bernstein iz prvog braka. 361 362
- Schättner, Käte* (Kete Šatner; rod. oko 1881) – kći Regine Bernstein iz prvog braka. 206 391 392
- Scheu, Andreas* (Andreas Šoj; 1844 - 1927) – predstavnik austrijskog i engleskog socijalističkog pokreta, urednik bečkog lista »Gleichheit« (1870 - 1874); član Prve internacionale, 1874. emigrirao u Englesku; jedan od osnivača Socijaldemokratske federacije; brat Heinricha Scheua. 399
- Scheu, Heinrich* (Hajnrh Šoj; 1845 - 1926) – austrijski socijaldemokrat, 1872. delegat haškog kongresa Prve internacionale; 1875. emigrirao u Englesku; delegat međunarodnog socijalističkog kongresa radnika 1891; brat Andreasa Scheua. 13 25 70
- Schippel, Max* (Maks Šipel; 1859 - 1928) – ekonomist i publicist, najpre Rodbertusov pristalica a od 1886. socijaldemokrat; jedan od vođa poluanarhističke grupe »Mladih«, kasnije revizionist; za vreme prvog svetskog rata socijalšovinizist. 28 74
- Schlüter, Anna* (Ana Šluter) – supruga Hermanna Schlütera. 10 14 15 50 51 127 132 184
- Schlüter, Hermann* (Herman Šluter; umro 1919) – predstavnik nemačkog i američkog socijalističkog pokreta; osamdesetih godina upravnik socijaldemokratske izdavačke kuće u Cirihi, prvi organizator arhiva socijaldemokratije, 1888. proteran iz Švajcarske, 1889. emigrirao u SAD, urednik lista »New Yorker Volkszeitung«; pisac radova iz istorije engleskog i američkog radničkog pokreta; dopisivao se s Engelsom. 10 14 15 47 50 51 68 95 96 121 127 132 270 271 371 482
- Schmidt* (Šmit) – supruga Conrada Schmidta. 230
- Schmidt, Conrad* (Konrad Šmit; 1863 - 1932) – ekonomist i filozof, socijaldemokrat; uređivao je 1890. list »Berliner Volks-Tribüne«, zatim privatni docent u Cirihi; u početku je zastupao Marxovo ekonomsko učenje; posle Engelsove smrti prešao je na revizionističke pozicije. 10 64 72 109 110 135 173 174 207 230 - 232 335 387 388 410 461
- Schoenlank, Bruno* (Bruno Šenlank; 1859 - 1901) – novinar, socijaldemokrat, urednik raznih socijaldemokratskih listova za vreme zakona protiv socijalista, urednik lista »Vorwärts« (1891 - 1893), glavni urednik lista »Leipziger Volkszeitung« (1894 - 1901), član Rajhstaga (1893 - 1901); pretežno je zastupao marksističke pozicije, tako da je u obračunu s Bernsteinovim revizionizmom stao na stranu marksističkih snaga. 193
- Schorlemmer* (Šorlemer) – majka Carla i Ludwiga Schorlemmera. 297 298 304 306 324 326 336 350 352
- Schorlemmer, Carl* (Karl Šorlemer; 1834 - 1892) – istaknuti nemački hemičar, profesor u Mančesteru, dijalektički materijalist, od početka šezdesetih godina bliski prijatelj i saborac Marxa i Engelsa, član Prve internacionale, aktivno je učestvovao u revolucionarnom radu; koristio je svoja putovanja na naučne kongrese u Nemačku da bi u teškim uslovima zakona protiv socijalista preneo informacije o nemačkom radničkom pokretu; putovao je sa Engelsom u SAD (1888) i Norvešku (1890); od 1874. profesor na prvoj katedri za organsku hemiju u Engleskoj (Mančester); član naučnih društava u Engleskoj, SAD i Nemačkoj. 5 12 54 59 63 68 101 108 115 116 120 - 123 125 127 197 204 245 250 293 297 298 303 - 307 309 311 317 318 322 - 324 325 326 330 332 333 336 349 350 352 421 422 454

- Schorlemmer, Johanna** (Johana Šorlemer) – kći Ludwiga Schorlemmera. 422
- Schorlemmer, Ludwig** (Ludvig Šorlemer) – brat Carla Schorlemmera. 293 297 298 304 - 306 311 324 - 326 349 350 352 421 422 454
- Schramm, Carl August** (Karl August Šram) – socijaldemokrat, reformist, jedan od urednika časopisa »Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik«; osamdesetih godina istupio iz Partije. 31
- Schröder, Ludwig** (Ludvig Šreder; 1849 - 1914) – obučar, rudar; socijaldemokrat, organizovao je rudare u Rurskoj oblasti, član odbora i predsjednik raznih rudarskih udruženja, jedan od vođa štrajka rurskih rudara 1889, od 1890. član vodećeg Komiteta Međunarodnog saveza rudara; kasnije reformist. 255 301 318
- Schumacher, Georg** (Georg Šumaher; rod. 1844) – štavilac, kasnije preduzetnik, socijaldemokrat; član Rajhstaga (1884 - 1898), delegat međunarodnog socijalističkog kongresa radnika 1889; odvojio se od socijaldemokratije za vreme izbora za Rajhstag 1898. i prišao liberalima. 435
- Schuster** (Šuster) – profesor fizike u Mančesteru; učenik Carla Schorlemmera. 324
- Schweinitz, Hans Lothar von** (Hans Lotar fon Švajnic; 1822 - 1901) – pruski general, nemački ambasador u Petrogradu (1876 - 1892). 253
- Schweitzer, Johann Baptist von** (Johan Baptist fon Švajcer; 1834 - 1875) – pravobranilac, kasnije novinar i pisac; suvlasnik i urednik lista »Social-Demokrat« (1864 - 1867), od 1868. jedini vlasnik; od 1863. član, a 1867 - 1871. predsednik Opšteg nemačkog radničkog saveza; podržavao je Bismarckovu politiku ujedinjenja Nemačke pod hegemonijom Pruske, sprečavao je uključivanje nemačkih radnika u Prvu internacionalu i uspostavljanje jedinstva nemačkog radničkog pokreta na principima naučnog komunizma; 1872. isklju-
- čen iz Opšteg nemačkog radničkog saveza. 33
- Seidel, Robert** (Robert Zajdel; 1850 - 1933) – publicist, nastavnik, socijaldemokrat, učesnik ajzenaškog kongresa 1869, 1871. emigrirao u Švajcarsku, saradnik ciriškog lista »Tagwacht« i urednik lista »Arbeitertimme« u Cirihi (1890 - 1898); delegat međunarodnih socijalističkih kongresa radnika 1891. i 1893; kasnije docent i profesor u Cirihi. 358 360 367
- Seliverstov, Nikolaj Dimitrijevič** (1831 - 1890) – ruski general, šef žandarmerije; ubio ga je 1890. u Parizu poljski socijalist Padlewski. 3
- Shaw, George Bernard** (Džordž Bernard Šo; 1856 - 1950) – istaknuti engleski pisac i dramatičar, poreklom Irac; od 1884. vodeći član fabijevskog društva. 218 335 376 442
- Shipton, George** (Džordž Šipten; 1839 - 1911) – osnivač i sekretar Amalgamated Society of Housepainters & Decorators, sekretar londonskog Trades Councila (1872 - 1896), urednik lista »Labour Standard«, reformist. 83 264 278 279 381 488
- Siebold, Ludwig** (Ludvig (Luj) Zibold) – nemački hemičar, devedesetih godina je živeo u Mančesteru; izvršilac testamenta Carla Schorlemmera. 305 324 325 333 336 442
- Siegel, August** (August Zigel; 1856 - 1936) – rudar, socijaldemokrat, osamdesetih godina aktivno učestvovao u sindikalnom pokretu, jedan od organizatora Generalne komisije sindikata Nemačke (1890), 1891. emigrirao u Škotsku i tamo učestvovao u sindikalnoj borbi rudara; delegat na engleskim i međunarodnim kongresima rudara. 255 301 302 318 345
- Simon, Ferdinand B.** (Ferdinand B. Simon; 1862 - 1912) – lekar, socijaldemokrat, zet Augusta Bebela. 98 275 354 355 366 370
- Simon, Frieda** (rod. Bebel) (Frida Simon-Bebel; 1869 - 1948) – kći Augusta Bebela, supruga Ferdinanda B. Simona. 16 256 275 355 366

Singer, Paul (Paul Zinger; 1844 - 1911) – vodeći predstavnik nemačke socijaldemokratije; krajem šezdesetih godina razvio se od sitnoburžoaskog demokrate u socijaldemokratu, od 1885. predsednik socijaldemokratske frakcije Rajhstaga, 1886. proteran iz Berlina, od 1887. član Glavnog odbora a od 1890. zajedno s Bebelom predsednik Socijaldemokratske partije, član Rajhstaga (1884 - 1911), borio se protiv oportunitizma i revizionizma. 66 81 155 157 180 264 288 290 293 294 297 299 304 306 - 309 316 366 380 487

Smith, Adam (Adam Smit; 1723 - 1790) – najznačajniji engleski ekonomist pre Ricarda, uopštio je iskustva kapitalističkog manufakturnog perioda i početaka fabričkog sistema i dao značajan prilog klasičnoj buržoaskoj političkoj ekonomiji. 8 59 167

Smith, Adolphe (*Smith Headingley*) (Adolf Smit; Smit Hedingli) – engleski novinar, osamdesetih godina član Socijaldemokratske federacije, blizak francuskim posibilistima; objavljivao je članke protiv Marxa i njegovih pristalica. 8 278 285 358 488 - 490

Smith, Frank (Frenk Smit) – engleski socijalist, 1891. urednik lista «Worker's Cry», član Nezavisne laburističke partije (od 1893). 100

Smith Headingley – vidi *Smith, Adolphe*

Sonnenschein, William Swan (Viljem Svon Zonenšajn; 1855 - posle 1917) – engleski izdavač, izdao je 1887. prvo englesko izdanje prvog toma «Kapitala». 155 161 216 238 247 267 272 275 - 277 322 331 351 398 399

Sorge, Friedrich Adolph (Adolph Fridrih Adolf Zorge; 1828 - 1906) – istaknuti pripadnik međunarodnog radničkog pokreta, bliski prijatelj i saborac Marxa i Engelsa; učesnik badensko-falačkog ustanka 1849; 1852. emigrirao u SAD; jedan od osnivača njujorškog Komunističkog kluba (1857), sekcije Prve internacionale (1867), Socijalne partije Njujorka i okoline (1868), Opšteg

nemačkog radničkog udruženja u Njujorku (1869); severnoameričkog Centralnog komiteta Internacionale (1870), delegat haškog kongresa 1872, generalni sekretar Generalnog veća posle njegovog premeštanja u Njujork (1872 - 1874); do kraja života radio je u radničkom pokretu. 3 4 10 22 25 - 27 36 39 47 - 49 50 66 - 68 95 96 120 - 122 127 128 132 133 142 154 - 156 163 165 182 183 184 185 197 211 - 213 250 251 290 316 317 322 331 370 371 376 432 481 - 483

Sorge, Katharina (Katarina Zorge) – supruga Friedricha Adolpha Sorgea. 3 4 10 25 27 39 49 68 96 122 128 133 142 156 165 183 185 213 251 317 371 483

Stadthagen, Arthur (Artur Štathagen; 1857 - 1917) – pravnik, socijaldemokrat, 1892. zbog svog rada za socijaldemokratiju isključen iz pravobranilaštva; opštinski većnik u Berlinu (1889 - 1917), saradnik i pravni zastupnik (1893 - 1905) i urednik (1906 - 1916) lista «Vorwärts»; delegat međunarodnih socijalističkih kongresa radnika 1891. i 1893; član Rajhstaga (1890 - 1917); do 1914. bio je na strani levece a za vreme prvog svetskog rata prešao je na pozicije internacionalizma. 452

Stambulov (*Stambulov*), *Stefan* (oko 1854 - 1895) – bugarski državnik; poslanik (od 1880) i predsednik Narodne skupštine (1884 - 1886), predsednik vlade (1887 - 1894); vodio je politiku gušenja revolucionarnog i demokratskog pokreta u zemlji, u spoljnoj politici bio je pristalica Austrije a protivnik Rusije. 63

Stanley, Sir Henry Morton (pravo ime: *John Rowlands*) (ser Henri Morton Stenli; Džon Roulendz; 1841 - 1904) – novinar, istraživač; putovao je po Africi; organizovao je belgijsku kolonizaciju Konga (1879 - 1884), vođa engleske kolonijalne ekspedicije u Ekvatorijalnoj Africi (1887 - 1889), ozloglašen po svojim surovim kolonijalnim metodama. 340

Stead, William Thomas (Viljem Tomas Sted; 1849 - 1912) – engleski publicist, buržoaski liberal; urednik lista

- Pall Mall Gazette» (1883 - 1889.) 161
- Stegmann, Carl* (Karl Štegman) – publicist, koautor knjige «Handbuch des Socialismus». 412
- Steinthal* (Štajntal) – unitaristički propovednik u Manchesteru. 325
- Stepnjak* – vidi *Kravčinskaja, Fani Markovna*
- Stepnjak* – vidi *Kravčinski, Sergej Mihailovič*
- Steuart (Stewart), Sir James* (poznati pod imenom *Denham*) (ser Džems Stjuart; Denem; 1712 - 1780) – engleski ekonomist, jedan od predstavnika merkantilizma, koga je teorijski sistematizovao; protivnik kvantitativne teorije o novcu. 41
- Stirner, Max* (pseudonim *Johanna Caspara Schmidta*) (Maks Štirner; Johan Kaspar Šmit; 1806 - 1856) – filozof i pisac, mladohegelovac, jedan od ideologa buržoaskog individualizma i anarhizma. 35 36
- Stöbel* (Štesel) – švajcarski vladin činovnik u Cirihi. 135
- Stumm-Halberg, Karl Ferdinand, Freiherr von* (Karl Ferdinand baron fon Štum-Halberg; 1836 - 1901) – krupni industrijalac, kao «kralj Stumm» najuticajnija ličnost u Sarskoj oblasti, konzervativac; ogorčeni neprijatelj radničkog pokreta. 243 251
- Stumpf, Paul* (Paul Štumpf; oko 1827 - 1912) – mehaničar, kasnije trgovac, intiman prijatelj Marxa i Engelsa; 1847. član Nemačkog radničkog udruženja u Briselu i Saveza komunista; učesnik revolucije 1848/49. u Nemačkoj, osnivač i voda sekcije Prve internacionale u Majncu, 1867. delegat na lozanskom kongresu Internacionale, od 1869. član Socijaldemokratske radničke partije. 451
- Švalov, Pjotr Pavlovič, grof* (rod. 1824) – plemićki maršal gubernije St. Peterburg (1851 - 1863), predsednik petrogradskog plemićkog komiteta za pripremu ukidanja kmetstva (1861); u Komitetu je branio interese krupnog zemljišnog plemstva, koje je htelo da izvrši «oslobodjenje» seljaka bez zemlje. 253
- Šternberg, Lev Jakovlevič* (1861 - 1927) – ruski etnograf, zbog svoje revolucionarne delatnosti prognan u Sahalin (1889 - 1897), gde je ispitivao društveni poredak i način života tamošnjeg stanovništva; od 1918. profesor Univerziteta u Petrogradu (Lenjingradu) a od 1924. dopisni član Akademije nauka SSSR-a. 462
- Tauscher, Leonhard* (Leonard Taušer; 1840 - 1914) – pisac, socijaldemokrat, od 1865. član Opšteg nemačkog radničkog saveza, ali na strani opozicije J. B. von Schweitzeru, 1880 - 1888. upravnik Ciriške zadržne štamparije; 1888 - 1890. upravnik štamparije «Sozialdemokrat» u Londonu, od 1890. korektor kod Dietza, 1893 - 1903. urednik lista «Schwäbische Tagwacht», 1899. istupio protiv Bernsteina, od 1900. član virtemberške skupštine. 5 15 473
- Taylor, H. R.* (H. R. Tejler) – predstavnik engleskog radničkog pokreta, član londonskog Trades Councila i Socijaldemokratske federacije, delegat Međunarodnog socijalističkog kongresa radnika 1891; kandidat na parlamentarnim izborima 1892. 357 392
- Taylor, Sedley* (Sedli Tejler; druga polovina 19. veka do početka 20. veka) – učesnik kooperativnog pokreta u Engleskoj; zalagao se za sistem učešća radnika u profitima kapitalista. 46
- Teste, Jean-Baptiste* (Žan-Batist Test; 1780 - 1852) – francuski advokat i političar, orleanist; za vreme Julske monarhije ministar za trgovinu, pravosuđe i javne radove; izveden pred sud zbog korupcije i zloupotrebe službenog položaja. 193
- Thivrier, Christophe* (Kristof Tivrije; 1841 - 1895) – francuski rudar, kasnije trgovac vinom, član francuske Radničke partije, delegat Međunarodnog socijalističkog kongresa rad-

- nika 1891; član Poslaničkog doma (od 1889). 477
- Thorne, William James* (Viljem Džems Torn; 1857 - 1946) – engleski plinski radnik, član Socijaldemokratske federacije, krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina jedan od organizatora masovnog pokreta nekvalifikovanih radnika; sekretar Gas Workers and General Laboures Union, od 1906. član parlamenta. 120 185 197 382 384 487
- Tillet, Benjamin* (Bendžamin Tilit; 1860 - 1943) – engleski socijalist, jedan od organizatora i vođa štrajka londonskih lučkih radnika od 1889. i novih tredjuniona, jedan od osnivača Laburističke partije, sekretar sindikata čajnih radnika, kasnije dokerskog sindikata (1887 - 1921), član uprave Saveza transportnih radnika (1922 - 1930); član parlamenta (1917 - 1924. i 1929 - 1931). 121
- Tölske, Karl Wilhelm* (Karl Vilhelm Telke; 1817 - 1893) – pravobranilac, lasalovac; učesnik revolucije 1848/49; od 1864. član Opšteg nemačkog radničkog saveza, 1865/66. predsjednik i do 1874. član uprave ovog Saveza; intimni prijatelj J. B. von Schweitzera; sprečavao je uspostavljanje jedinstva u nemačkom radničkom pokretu. 200
- Tooke, Thomas* (Tomas Tuk; 1774 - 1858) – engleski ekonomist; vatreni pobornik slobodne trgovine; kritikovao je Ricardovu teoriju o novcu. 387
- Toynbee, Arnold* (Arnold Tojnbi; 1852 - 1883) – engleski ekonomist, liberal, socijalreformator. 280
- Turati, Filippo* (Filipo Turati; 1857 - 1932) – advokat i publicist, istaknuti pripadnik italijanskog radničkog pokreta, delegat Međunarodnog socijalističkog kongresa radnika 1891; jedan od osnivača (1892) i vođa Italijanske socijalističke partije, od 1896. jedan od vođa njenog desnog krila; izdavač časopisa «Critica Sociale». 43 44 47 235 237 266 281
- Tussy* – vidi *Marx-Aveling, Eleanor*
- Vaillant, Marie-Édouard* (Mari-Eduar Vejan; 1840 - 1915) – francuski lekar, socijalist, blankist; član Prve internacionale, delegat lozanskog kongresa 1867, londonske konferencije 1871. i haškog kongresa 1872, član Pariske komune; emigrant u Engleskoj; zbližio se s Marxom i Engelsom; član Generalnog veća (1871/72); posle amnestije 1880. vratio se u Francusku i osnovao Revolucionarni centralni komitet, od 1884. član pariskog opštinskog veća, potpredsednik Međunarodnog socijalističkog kongresa radnika 1889. i delegat na kongresu od 1891; u borbi protiv mileranizma približio se gedistima i postao jedan od osnivača Socijalističke partije Francuske (1902); kasnije je potpao pod uticaj Jean Jaurès-a, međutim, 1914. prešao je na pozicije socijalšovinizma. 92 215 240 260 276 277 308 401
- Vauban, Sébastien le Prêtre (Prestre), marquis de* (Sebastjen le Pretr markiz de Voban; 1633 - 1707) – maršal Francuske, znameniti vojni inženjer, autor niza radova o građenju utvrđenja i o opsadivanju. 262
- Veber, Adrien* (Adrijen Veber; 1861 - 1932) – francuski učitelj i advokat, socijalist, posiblist, saradivao je u nizu socijalističkih listova, član pariskog opštinskog veća, od 1902. nekoliko puta biran u Poslanički dom. 150
- Victor* – vidi *Adler, Victor*
- Victoria* (Viktorija; 1819 - 1901) – kraljica Velike Britanije i Irske (1837 - 1901). 228
- Victoria Adelaide Mary Louisa* (Viktorija Adelaida Meri Lujza; 1840 - 1901) – najstarija kći engleske kraljice Victorie, supruga pruskog prestolonaslednika princa Wilhelma Friedricha, kasnije cara Friedricha III; kao udovica zvala se carica Friedrich. 40
- Victoria Mary Augusta Louise Olga Pauline Claudine Agnes* (Viktorija Meri Augusta Lujza Olga Polin Klodin Agnes; 1867 - 1953) – kći vojvode von Tecka, od 1893. sup-

- ruža George-a, vojvode od Jorka. 228
- Viette, Jules-François-Stanislas* (Žil-Fransoa-Stanislas Vijet; 1843 - 1894) - francuski političar, ministar za javne radove (1892 - 1893). 414
- Vignaud* (Vinjo) - francuski socijalist, gedist; po nalogu francuske Radničke partije vodio je pregovore o osnivanju jednog dnevnog lista. 381
- Višnjegradski, Ivan Aleksejevič* (1831 - 1895) - ruski naučnik i državnik; ministar finansija (1887 - 1892). 315
- Vogt, Johann Gustav* (Johan Gustav Fogt; 1843. do posle 1912) - filozof, vulgarni materijalist, autor većeg broja radova iz fizike. 112 113
- Volders, Jean* (Žan Volder; 1855 - 1896) - belgijski publicist, socijalist, jedan od osnivača Radničke partije Belgije; delegat međunarodnih socijalističkih kongresa radnika 1889. i 1891. 116
- Volhovski, Feliks Vadimovič* (1846 - 1914) - ruski socijalist, narodnjak pobeo je iz sibirskog progonstva u London (1890), urednik lista «Free Russia» (od 1895); kasnije socijalrevolucionar. 285 440 446
- Vollmar, Georg Heinrich von* (Georg Hajnrh fon Folmar; 1850 - 1922) - bivši bavarski oficir, socijaldemokrat; urednik lista «Dresdner Volksbote» (1877) i lista «Sozialdemokrat» (1879/1880), član Rajhstaga (1881 - 1887. i 1890 - 1918); od devedesetih godina jedan od vođa oportunističke struje u nemačkoj socijaldemokratiji; za vreme prvog svetskog rata socijalšovinizist. 108 115 116 139 155 157 161 172 179 183 344 377 402 436 458
- Voroncov, Vasilij Pavlovič* (pseudonim V. V.) (1847 - 1918) - ruski ekonomist i publicist; ideolog liberalnog narodnjačkog pokreta tokom osamdesetih i devedesetih godina, pisac radova o razviku kapitalizma u Rusiji i opštinskom sistemu; protivnik marksizma. 314
- rudar delegat Sarske oblasti na međunarodnom kongresu rudara u Londonu. 318
- Watts, John Hunter* (Džon Hanter Vots; umro 1924) - engleski socijalist, jedan od vođa Socijaldemokratske federacije, delegat Međunarodnog socijalističkog kongresa radnika 1891; kasnije član Britanske socijalističke partije. 219
- Webb, Sidney James Baron Passfield* (Sidni Džems Veb baron Pesfild; 1859 - 1947) - engleski političar, jedan od osnivača fabijevskog društva; zajedno sa svojom suprugom Beatrice pisao je socijalreformistička i buržoasko-ekonomska dela u kojima je zastupano stanovište da je radničko pitanje rešivo u uslovima kapitalizma. 377
- Weiler, G. Adam* (Adam G. Vajler) - stolar, emigrant u Londonu, član britanskog Federalnog veća Prve internacionale (1872/73); potpomogao je Marxa i Engelsa u borbi protiv engleskih reformista, član Socijaldemokratske federacije. 291
- Weinschenk* (Vajnšenk) - francuski kapitalist sa kojim su francuski socijalisti vodili pregovore o finansiranju jednog dnevnog lista. 342
- Wigand, Otto* (Oto Vigand; 1795 - 1870) - izdavač i knjižar u Lajpcigu, izdavao je dela naprednih pisaca; izdao je 1844. Engelsov «Položaj radničke klase u Engleskoj». 226 227 245 282 283 287 289 294
- Wilhelm II* (Vilhelm II; 1859 - 1941) - pruski kralj i nemački car (1888 - 1918). 146 175 180 192 229 241 249 251 253 258 366 423 424 428 436
- Wilson, Daniel* (Danjel Vilson; 1840 - 1919) - francuski političar, umereni buržoaski republikanac; zet predsednika Republike Jules Grévyja; upleten u mnoge finansijske afere. 445
- Wilson, John Havelock* (Džon Hevlok Vilson; 1858 - 1929) - engleski tredjunionist, organizator i sekretar (od 1887) unije mornara i ugljara; od 1892. više puta član parlamenta, zalagao se za saradnju s buržoazijom,

- za vreme prvog svetskog rata socijal-
šovinst. 335 337 341
- Wischnewetzky, Florence* – vidi *Kelley-
-Wischnewetzky, Florence*
- Wischnewetzky, Lazar* (Lazar Višne-
vecki) – poljski lekar, 1886. emi-
grirao u SAD, član Socijalističke
radničke partije Severne Amerike,
oženjen s Florence Kelley-Wischn-
ewetzky. 280 321
- Wolf, Julius* (Julius Volf; 1862 - 1937)
– vulgarni ekonomist. 135 173 230
231
- Wolf(f), Christian, Freiherr von* (Kris-
tijan Volf, baron; 1679 - 1754) –
filozof metafizičar; začetnik prosvetiteljstva u Nemačkoj; bio je i
matematičar, fizičar, hemičar, bio-
log, poznavalac pravnih i političkih
nauka. 174
- Wolff, Bernhard* (Bernhard Volf; 1811 -
1879) – novinar, od 1848. suvlásnik
berlinskog lista »National-Zeitung»;
1849. osnivač prve telegrafске agen-
cije u Nemačkoj. 87
- Wolff, Ferdinand (der rote Wolff, der
Rote)* (Ferdinand Volf, crveni Volf,
Crveni; 1812 - 1895) – novinar,
1847. član briselskog Komunistič-
kog dopisnog komiteta, član Saveza
komunista; 1848/49. jedan od ured-
nika lista »Neue Rheinische Zeitung»,
posle toga emigrant u Parizu i Lon-
donu, pri rascepu Saveza komunista
1852. ostao je uz Marxa i Engelsa;
kasnije se povukao iz političkog ži-
vota. 458
- Woods, Sam* (Sem Vudz; 1846 - 1915)
– engleski rudar, predsednik Saveza
rudara Lankašira i potpredsednik
Rudarske federacije (1889 - 1909),
sekretar Parlamentarnog komiteta
Kongresa tredjuniona (1894 - 1904),
član parlamenta (1892 - 1895, 1897 -
1900). 393
- Wróblewski, Walery* (Valeri Vroblevski;
1836 - 1908) – poljski revolucio-
narni demokrat, jedan od vođa
poljskog oslobodilačkog ustanka
1863/64, emigrant u Parizu, general
Pariske komune, kontrarevolucio-
nari su ga osudili na smrt ali je on
pobegao u London; član Generalnog
veća Prve internacionale i dopisni
sekretar za Poljsku (1871/1872), de-
legat haškog kongresa (1872), ak-
tivno se borio protiv bakunjinista;
održavao je stalne veze s poljskim
revolucionarnim pokretom; živeo je
u velikoj bedi u Nici, kasnije u Pa-
rizu. 69 228
- Zetkin, Clara* (Klara Cetkin; 1857 -
1933) – učiteljica, spisateljica; istak-
nuta predstavnica nemačkog i među-
narodnog radničkog pokreta, izvršila
je odlučan uticaj na nemački i među-
narodni socijalistički pokret žena;
borila se protiv militarizma i apelo-
vala na borbu protiv rata, od 1878.
član Socijaldemokratske radničke
partije Nemačke; saradnica lista
»Sozialdemokrat», izdavala je list
»Gleichheit» (1891 - 1917), učestvo-
vala je u organizovanju Međunarod-
nog socijalističkog kongresa radnika
1889. i učestvovala na svim kongre-
sima Druge internacionale; od po-
četka se borila protiv revizionizma;
jedna od osnivača grupe Spartak;
od 1921. član Izvršnog komiteta i
Prezidijuma Komunističke inter-
nacionale; do 1924. rukovodila je
zapadnoevropskim a zatim među-
narodnim sekretarijatom žena; 1920
- 1933. član Rajhstaga, od 1932.
predsednik po starešinstvu. 97 217
- Zola, Émile* (Emil Zola; 1840 - 1902) –
francuski pisac, tvorac naturalistič-
kog francuskog romana. 73
- Žajer* – predstavnik evropskih radnič-
kih emigranata iz Rusije na majskim
demonstracijama 1892. u Londonu.
285
- Žukovski, Juli Galaktionovič* (1822 -
1907) – ruski vulgarni ekonomist;
direktor Državne banke, s puno
mržnje napao je Marxa u članku
»Karl Marx i njegova knjiga o ka-
pitalu». 262

Imena biblijskih, mitoloških i drugih neistorijskih
lica i lica iz književnih dela

Don Kihot – junak istoimenog Servantesovog satiričnog romana. 470

Kasije – jedan od glavnih ličnosti Shakespeare-ove tragedije »Julije Cezar«. 228

/

Sadržaj

	Strana
Predgovor	VII

Pisma Friedricha Engelsa
januar 1891 - decembar 1892

1891

1 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 3. januar	3
2 · Engels Karlu Kautskom · 7. januar	5
3 · Engels Pasqualeu Martignettiju · 9. januar	6
4 · Engels Stanislawu Mendelsonu · 13. januar	7
5 · Engels Karlu Kautskom · 15. januar	8
6 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 17. januar	10
7 · Engels Stanislawu Mendelsonu · 18. januar	11
8 · Engels Carlu Schorlemmeru · 27. januar	12
9 · Engels Heinrichu Scheu-u · 27. januar	13
10 · Engels Hermannu Schlüтеру · 29. januar	14
11 · Engels Paulu Lafargue-u · 31. januar	16
12 · Engels Karlu Kautskom · 3. januar	18
13 · Engels Lauri Lafargue · 5. februar	20
14 · Engels Paulu Lafargue-u · 6. februar	21
15 · Engels Paulu Lafargue-u · 10. februar	22
16 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 11. februar	25
17 · Engels Karlu Kautskom · 11. februar	28
18 · Engels Karlu Kautskom · 21. februar	30
19 · Engels Karlu Kautskom · 23. februar	31
20 · Engels Karlu Kautskom · 23. februar	32
21 · Engels Antoniju Labrioli · 27. februar	35
22 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 4. mart	36
23 · Engels Paulu Lafargue-u · 6. mart	40
24 · Engels Henriju Raveu · 6. mart	42

	Strana
25 · Engels Pasqualeu Martignettiju · 6. mart	43
26 · Engels Filippo Turatiju · 7. mart	44
27 · Engels Henrijju Raveu · sredina marta	45
28 · Engels Karlu Kautskom · 17. mart	46
29 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 21. mart	48
30 · Engels Hermannu Schlüteru · 21. mart	50
31 · Engels Maxu Oppenheimu · 24. mart	52
32 · Engels Lauri Lafargue · 30. mart	54
33 · Engels Stanislawu Mendelsonu · 31. mart	57
34 · Engels Augustu Bebelu · početak aprila	58
35 · Engels Karlu Kautskom · 2. aprila	59
36 · Engels Pasqualeu Martignettiju · 2. april	60
37 · Engels Romualdu Fantuzziju · 2. april	61
38 · Engels Paulu Lafargue-u · 3. april	62
39 · Engels Karlu Kautskom · 7. april	64
40 · Engels Henrijju Raveu · 7. april	65
41 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 8. april	66
42 · Engels Walerju Wroblewskom · 9. april	69
43 · Engels Heinrichu Scheu-u · 10. april	70
44 · Engels Leo Frankelu · 24. april	71
45 · Engels Karlu Kautskom · 30. april	72
46 · Engels Augustu Bebelu · 1/2. maj	75
47 · Engels Lauri Lafargue · 4. maj	83
48 · Engels Paulu Lafargue-u · 19. maj	88
49 · Engels Paulu Lafargue-u · 21. maj	90
50 · Engels Paulu Lafargue-u · 29. maj	92
51 · Engels Franzu Mehringu · 5. jun	94
52 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 10. jun	95
53 · Engels Karlu Kautskom · 13. jun	97
54 · Engels Lauri Lafargue · 13. jun	99
55 · Engels Karlu Kautskom · 16. jun	102
56 · Engels Pasqualu Martignettiju · 19. jun	103
57 · Engels Victoru Adleru · 26. jun	104
58 · Engels Paulu Lafargue-u · 28. jun	105
59 · Engels Karlu Kautskom · 29. jun	107
60 · Engels Conradu Schmidtu · 1. jul	109
61 · Engels Lauri Lafargue · 7. jul	111
62 · Engels Gustavu Vogtu · 8. jul	112
63 · Engels Lauri Lafargue · 12. jul	114
64 · Engels Lauri Lafargue · 20. jul	116
65 · Engels Victoru Adleru · 22. jul	118
66 · Engels Emmi Adler · 22. jul	119
67 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 9 - 11. avgust	120
68 · Engels Lauri Lafargue · 17. avgust	123
69 · Engels Nikolaju Franceviću Danielsonu · 2. septembar	126

70 · Engels	Friedrichu Adolphu Sorgeu · 2. septembar	127
71 · Engels	Paulu Lafargue-u · 2. septembar	129
72 · Engels	Friedrichu Adolphu Sorgeu · 14. septembar	132
73 · Engels	Karlu Kautskom · 28. septembar	134
74 · Engels	Augustu Bebelu · 29. septembar - 1. oktobar	136
75 · Engels	Friedrichu Adolphu Sorgeu · 30. septembar	142
76 · Engels	Lauri Lafargue · 2. oktobar	143
77 · Engels	Augustu Bebelu · 6. oktobar	145
78 · Engels	Paulu Lafargue-u · 13. oktobar	146
79 · Engels	Augustu Bebelu · 13. oktobar	147
80 · Engels	Lauri Lafargue · 13. oktobar	150
81 · Engels	Karlu Kautskom · 14. oktobar	151
82 · Engels	Lauri Lafargue · 22. oktobar	153
83 · Engels	Friedrichu Adolphu Sorgeu · 24. oktobar	154
84 · Engels	Augustu Bebelu · 24 - 26. oktobar	157
85 · Engels	Karlu Kautskom · 25/26. oktobar	161
86 · Engels	Lauri Lafargue · 27. oktobar	163
87 · Engels	Friedrichu Adolphu Sorgeu · 29. oktobar	165
88 · Engels	Nikolaju Franceviću Danielsonu · 29 - 31. oktobar	166
89 · Engels	Paulu Lafargue-u · 31. oktobar	169
90 · Engels	Conradu Schmidtu · 1. novembar	173
91 · Engels	Lauri Lafargue · 9. novembar	175
92 · Engels	Augustu Bebelu · 9/10. novembar	177
93 · Engels	Oscaru Heidfeldu · 12. novembar	181
94 · Engels	Friedrichu Adolphu Sorgeu · 14. novembar	182
95 · Engels	Friedrichu Adolphu Sorgeu · 21. novembar	184
96 · Engels	Augustu Bebelu · 25. novembar	186
97 · Engels	Lauri Lafargue · 27. novembar	188
98 · Engels	Augustu Bebelu · 1. decembar	191
99 · Engels	Lauri Lafargue · 1. decembar	195
100 · Engels	Nataliji Liebknecht · 2. decembar	197
101 · Engels	Karlu Kautskom · 3. decembar	199
102 · Engels	Paulu Lafargue-u · 3. decembar	202
103 · Engels	Lauri Lafargue · 19/20. decembar	204
104 · Engels	Eduardu Bernsteinu · 23. decembar	206
105 · Engels	Karlu Kautskom · 27. decembar	207

1892

106 · Engels	porodici Liebknecht · 1. januar	210
107 · Engels	Friedrichu Adolphu Sorgeu · 6. januar	211
108 · Engels	Lauri Lafargue · 6. januar	214
109 · Engels	Lauri Lafargue · 20. januar	216
110 · Engels	Karlu Kautskom · 26. januar	218

	Strana
111 · Engels Karlu Kautskom · 28. januar	220
112 · Engels Hermannu Engelsu · 28. januar	221
113 · Engels Hermannu Engelsu · 29. januar	223
114 · Engels Karlu Kautskom · 1. februar	224
115 · Engels Augustu Bebelu · 2. februar	225
116 · Engels Lauri Lafargue · 3. februar	228
117 · Engels Conradu Schmidu · 4. februar	230
118 · Engels Hermannu Engelsu · 4. februar	233
119 · Engels Filippu Turatiju · 6. februar	235
120 · Engels Stanislavu Mendelsonu · 11. februar	236
121 · Engels Filippu Turatiju · 13. februar	237
122 · Engels Edwardu Avelingu · prva polovina februara	238
123 · Engels Hermannu Engelsu · 17. februar	239
124 · Engels Victoru Adleru · 19. februar	240
125 · Engels Augustu Bebelu · 19. februar	243
126 · Engels Lauri Lafargue · 5. mart	247
127 · Engels Karlu Kautskom · 5. mart	248
128 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 5. mart	250
129 · Engels Augustu Begelu · 8. mart	252
130 · Engels Juliji Bebel · 8. mart	256
131 · Engels Lauri Lafargue · 14. mart	258
132 · Engels Nikolaju Franceviču Danielsonu · 15. mart	261
133 · Engels Augustu Bebelu · 16. mart	264
134 · Engels Filippu Turatiju · 18. mart	266
135 · Engels Karlu Kautskom · 30. mart	267
136 · Engels Pasqualu Martignettiju · 30. mart	269
137 · Engels Hermannu Schlüteru · 30. mart	270
138 · Engels Lauri Lafargue · 4. april	272
139 · Engels Henriju Brissacu · posle 7. aprila	273
140 · Engels Augustu Bebelu · 16. april	274
141 · Engels Lauri Lafargue · 19. april	276
142 · Engels Karlu Kautskom · 20. april	279
143 · Engels Pasqualu Martignettiju · 21. april	281
144 · Engels Johannu Heinrichu Wilhelmu Dietzu · 23. april	282
145 · Engels Johannu Heinrichu Wilhelmu Dietzu · 23. april	283
146 · Engels Johannu Heinrichu Wilhelmu Dietzu · 27. april	284
147 · Engels Lauri Lafargue · 3. maj	285
148 · Engels Johannu Heinrichu Wilhelmu Dietzu · 5. maj	287
149 · Engels Augustu Bebelu · 7. maj	288
150 · Engels Johannu Heinrichu Wilhelmu Dietzu · 12. maj	289
151 · Engels Stanislavu Mendelsonu · 14. maj	290
152 · Engels Karlu Kautskom · 17. maj	291
153 · Engels Ludwigu Schorlemmeru · 17. maj	293
154 · Engels Victoru Adleru · 19. maj	294
155 · Engels Paulu Lafargue-u · 19. maj	296

156 · Engels	Ludwigu Schorlemmeru · 19. maj	298
157 · Engels	Paulu i Lauri Lafargue · 27. maj	299
158 · Engels	Augustu Siegelu · 28. maj	301
159 · Engels	Henryju Enfieldu Roscoe-u · 28. maj	303
160 · Engels	Ludwigu Schorlemmeru · 28. maj	304
161 · Engels	Ludwigu Schorlemmeru · 5. jun	305
162 · Engels	Lauri Lafargue · 9. jun	307
163 · Engels	Karlu Kautskom · 11. jun	309
164 · Engels	Ludwigu Schorlemmeru · 16. jun.	311
165 · Engels	Nikolaju Franceviču Danielsonu · 18. jun	312
166 · Engels	Friedrichu Adolphu Sorgeu · 18. jun.	316
167 · Engels	Augustu Bebelu · 20. jun	318
168 · Engels	Karlu Kautskom · 25. jun	321
169 · Engels	Karlu Kautskom · 27. jun	323
170 · Engels	Ludwigu Schorlemmeru · 30. jun	324
171 · Engels	Ludwigu Schorlemmeru · 1. jul.	325
172 · Engels	Stanislawu Mendelsonu · 4. jul.	327
173 · Engels	Augustu Bebelu · 5. jul	328
174 · Engels	Karlu Kautskom · 5. jul.	330
175 · Engels	Augustu Bebelu · 6. jul.	332
176 · Engels	Augustu Bebelu · 7. jul	334
177 · Engels	Lauri Lafargue 7. jul.	336
178 · Engels	Panajionisu Argyriadesu · sredina jula	338
179 · Engels	Hermannu Engelsu · 12. jul	339
180 · Engels	Eduardu Bernsteinu · 14. jul	340
181 · Engels	Paulu Lafargue-u · 22. jul	342
182 · Engels	Augustu Bebelu · 23. jul	344
183 · Engels	Regini Bernstein · 25. jul	346
184 · Engels	Pasqualu Martignettiju · 25. jul	348
185 · Engels	Ludwigu Schorlemmeru · 25. jul	349
186 · Engels	Lauri Lafargue · 26. jul	351
187 · Engels	Ludwigu Schorlemmeru · 28. jul	352
188 · Engels	Hermannu Engelsu · 28. jul	353
189 · Engels	Augustu Bebelu · 8. avgust	354
190 · Engels	Hermannu Engelsu · 8. avgust	356
191 · Engels	Karlu Kautskom · 12. avgust	357
192 · Engels	Augustu Bebelu · 14. avgust	359
193 · Engels	Regini Bernstein · 15. avgust	361
194 · Engels	Victoru Adleru · 19. avgust	363
195 · Engels	Augustu Bebelu · 20. avgust	365
196 · Engels	Lauri Lafargue · 22. avgust	367
197 · Engels	Pasqualu Martignettiju · 22. avgust	369
198 · Engels	Friedrichu Adolphu Sorgeu · 23. avgust	370
199 · Engels	Augustu Bebelu · 25. avgust	372
200 · Engels	Victoru Adleru · 30. avgust	374

	Strana
201 · Engels Karlu Kautskom · 4. septembar	376
202 · Engels Karlu Kautskom · 5. septembar	379
203 · Engels Ludwigu Kugelmannu · 5. septembar	380
204 · Engels Lauri Lafargue · 11. septembar	381
205 · Engels Augustu Bebelu · 11. septembar	384
206 · Engels Conradu Schmidtu · 12. septembar	387
207 · Engels Karlu Kautskom · 16. septembar	389
208 · Engels Regini i Eduardu Bernsteinu · 17. septembar . . .	391
209 · Engels Paulu Lafargue-u · 17. septembar	393
210 · Engels Nikolaju Franceviču Danielsonu · 22. septembar . .	395
211 · Engels Victoru Adleru · 25. septembar	398
212 · Engels Karlu Kautskom · 26. septembar	400
213 · Engels Augustu Bebelu · 26. septembar	401
214 · Engels Victoru Adleru · 27. septembar	405
215 · Engels Franzu Mehringu · 28. septembar	406
216 · Engels Karlu Kautskom · 29. septembar	409
217 · Engels Ludwigu Kugelmannu · 4. oktobar	411
218 · Engels Hugu Lindemannu i Carlu Stegmannu · 6. oktobar	412
219 · Engels Augustu Bebelu · 7. oktobar	413
220 · Engels Ludwigu Kugelmannu · 10. oktobar	416
221 · Engels Lauri Lafargue · 14. oktobar	417
222 · Engels Pasqualu Martignettiju · 18. oktobar	420
223 · Engels Ludwigu Schorlemmeru · 18. oktobar	421
224 · Engels Charles-u Bonnieru · sredina oktobra	423
225 · Engels Victoru Adleru · 23. oktobar	426
226 · Engels Charles-u Bonnieru · 24. oktobar	428
227 · Engels Paulu Lafargue-u · 3. novembar	429
228 · Engels Lauri Lafargue · 4. novembar	431
229 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 5. novembar	432
230 · Engels Sergeju Mihailoviču Kravčinskom (Stepnjaku) · 5.	433
novembar	
231 · Engels Augustu Bebelu · 6. novembar	434
232 · Engels Paulu Lafargue-u · 12. novembar	437
233 · Engels Augustu Bebelu · 15. novembar	439
234 · Engels Sergeju Mihailoviču Kravčinskom (Stepnjaku) · 15.	440
novembar	
235 · Engels Augustu Bebelu · 19. novembar	441
236 · Engels Paulu Lafargue-u · 22. novembar	444
237 · Engels Juliji Bebel · 29. novembar	446
238 · Engels Augustu Bebelu · 29. novembar	448
239 · Engels nekom nepoznatom · 29. novembar	449
240 · Engels Sekretarijatu socijaldemokratske partije · 29. novem-	450
bar	
241 · Engels Paulu Stumpfu · 30. novembar	451
242 · Engels Nataliji i Wilhelmu Liebknechtu · 1. decembar . .	452

	Strana
243 · Engels Ludwigu Schorlemmeru · 1. decembar	454
244 · Engels Charles-u Bonnieru · 3. decembar	455
245 · Engels Augustu Bebelu · 3. decembar	457
246 · Engels Karlu Kautskom · 4. decembar	461
247 · Engels Paulu Lafargue-u · 5. decembar	463
248 · Engels Lauri Lafargue · 5. decembar	465
249 · Engels Fani Markovnoj Kravčinskoj (Stepnjak) · 6. decembar	467
250 · Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu · 14. decembar	468
251 · Engels Lauri Lafargue · 20. decembar	470
252 · Engels Augustu Bebelu · 22. decembar	472
253 · Engels Karlu Kautskom · 24. decembar	476
254 · Engels Wilhelmu Liebknechtu · 28. decembar	477
255 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 31. decembar	481
256 · Engels Karlu Henckellu · kraj 1892	484

PRILOZI

1 · William Thorne i Eleanor Marx-Aveling Samuelu Gompersu 25. januar 1891	487
2 · Eleanor Marx-Aveling Paulu Lafargue-u · 15. april 1892	488
3 · Eleanor Marx-Aveling Lauri Lafargue · 22. april 1892 . . .	490
4 · Engels nepoznatoj osobi · kraj decembra 1892	491

NAPOMENE I REGISTRI

Napomene	495
Literatura	559
A. Spisak citiranih i pomenutih dela i članaka Marxa i Engelsa . . .	559
B. Spisak citiranih i pomenutih radova drugih autora	565
I Dela i spisi	565
II Periodika	575
C. Spisak pomenutih časopisa i listova	576
Registar imena	584
Imena biblijskih, mitoloških i drugih neistorijskih lica i lica iz književnih dela	619

ILUSTRACIJE

Friedrich Engels (1891) gravira Heinricha Schena	16-17
Max Stirner (Engelsov crtež)	37
Prva stranica Engelsovog pisma Avugustu Bebelu od 1/2. maja 1891. . . .	77
Prva stranica Engelsovog pisma Paulu Lafargue-u od 31. oktobra 1891. .	171
Naslovna strana enleskog izdanja (1892) Engelsovog spisa »Razvitak socijalizma od utopije do nauke« s posvetom Friedrichu Adolphu Sorgeu .	479

K. MARKS - F. ENGELS

DELA • tom 45

JANUAR 1891 — DECEMBAR 1892

•

Pripremili za štampu saradnici Instituta
za međunarodni radnički pokret
Slobodanka Kovačević i Olga Kostrešević

•

Rrevodioci

Ljubica Bauer-Protić prevela je pisma na str. 7, 11, 42, 44, 57, 61, 65, 69, 71, 169 - 172, 216 - 217, 235 - 237, 266, 273, 290, 327, 338, 423 - 425, 428, 455 - 456, 468 - 469.

Mile Joka: 16 - 17, 20 - 24, 40 - 41, 54 - 56, 62 - 63, 83 - 93, 99 - 101, 105 - 106, 111, 114 - 117, 123 - 125, 129 - 131, 143 - 144, 146, 150, 153, 163 - 164, 175 - 176, 188 - 190, 195 - 196, 202 - 205, 214 - 215, 228 - 229, 247, 258 - 260, 272, 276 - 278, 285 - 286, 296 - 297, 299 - 300, 307 - 308, 336 - 337, 342 - 343, 367 - 368, 381 - 383, 393 - 394, 417 - 419, 429 - 431, 437 - 438, 444 - 445, 463 - 466, 470 - 471.

Olga Kostrešević: 3 - 6, 8 - 10, 12 - 15, 18 - 19, 25 - 39, 43, 45 - 53, 58 - 60, 64, 66 - 68, 70, 72 - 79, 94 - 99, 102 - 104, 107 - 110, 112 - 113, 118 - 119, 126 - 128, 132 - 142, 145, 147 - 149, 151 - 152, 154 - 162, 165 - 168, 173 - 174, 177 - 187, 191 - 194, 197 - 200, 206 - 213, 218 - 227, 230 - 234, 238 - 246, 248 - 257, 261 - 265, 267 - 271, 274 - 275, 279 - 284, 287 - 289, 291 - 295, 298, 301 - 306, 309 - 326, 328 - 335, 339 - 341, 344 - 366, 369 - 380, 384 - 392, 395 - 416, 420, 426 - 427, 432 - 436, 439 - 443, 446 - 454, 457 - 462, 467, 472 - 484, 487 - 491.

•

Nacrt za korice *Eduard Stepančić*

Tehnički urednik *Borivoje Miladinović*

Korektori *Milica Sekichi, Ljubica Kovačević i Divna Klančnik*

•

Izdaje

Izdavačka radna organizacija *Prosveta*

OOOR 'Izdavačka delatnost'

Beograd, Dobračina 30

Institut za međunarodni radnički pokret

Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11

•

Štampa

«Srbija» štamparsko-izdavačka radna organizacija

Beograd, Mije Kovačević 5

•

Tiraž: 5 000 primeraka

